

ISSN 1512-09-53

**ქართველური
მემკვიდრეობა**

**KARTVELIAN
HERITAGE**

XII

2008

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Akaki Tsereteli state university

ქართველური მემკვიდრეობა

XII

ქუთაისი

2008

Kutaisi

81.2 UH
809.463.1-800.87
ქ.279

“ქართველურ მემკვიდრეობაში” ქვეყნდება აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ ორგანიზებულ სიმპოზიუმზე (“ქუთაისური საუბრები”) წაკითხული მოხსენებები და რეცენზირებული ქართველოლოგიური (ენათმეცნიერული, ლიტერატურათმცოდნეობითი, ფოლკლორული, ისტორიოგრაფიული, კულტუროლოგიური, ეთნოლოგიური...) გამოკვლევები.

სარედაქციო საბჭო:

იოსებ ასათიანი (ინგლისური ტექსტის რედაქტორი), თამაზ ბერაძე, მერაბ ბერიძე, თეიმურაზ გვანცელაძე, როზეტა გუჯეჯიანი, ეკა დადიანი (სწავლული მდივანი), რუბენ ენოხი, ქევინ თუითი, როლანდ თოფჩიშვილი, მერაბ ნაჭყებია, ავთანდილ ნიკოლეიშვილი (პასუხისმგებელი რედაქტორი), მანანა ტაბიძე, ტარიელ ფუტყარაძე (მთავარი რედაქტორი), გიორგი ქავთარაძე, მარინე ქაცარავა, რევაზ შეროზია, ნინო ჩიხლაძე, ბეჟან ხორავა.

რედაქციის მისამართი: 4600, ქ. ქუთაისი, თამარ მეფის 59
აწსუ ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი, ტელ.: 4-28-83
ელ-ფოსტა: kartvelology@posta.ge
ვებ-გვერდი: www.kartvelology.ge

"Kartveluri Memkvidreoba" (Kartvelian Heritage) publishes the papers of the "Kutaisi Discussions", annual symposia held by Kartvelian Dialectology Research Institute at Akaki Tsereteli State University (ATSU) and other reviewed research papers in Kartvelology, literary studies, folklore, historiography, culture studies, ethnology, etc..

EDITORIAL BOARD:

Ioseb Asatiani (editor of the English texts), Tamaz Beradze, Merab Beridze, Teimuraz Gvantseladze, Rozeta Gujejiani, Eka Dadiani (scientific secretary), Ruben Enokhi, Marine Katsarava, Giorgi Kavtaradze, Merab Nachkebia, Avtandil Nikoleishvili (managing editor), Manana Tabidze, Roland Topchishvili, Kevin Tuite, Tariel Putkaradze (Editor -in chief), Revaz Sherozia, Nino Chikhladze, Bejan Khorava.

Address of the Editorial Office; 59, Tamar Mepe str., Kutaisi

შინაარსი

ლია ახალაძე - აფხაზეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების კლასიფიკაციის ზოგიერთი საკითხისათვის	9
Lia Akhaladze - For Classification of Some Issues of Abkhazia's Epigraphic Monuments.....	14
ნომადი ბართაია - ქართულში შემოსული არაბულ-სპარსული ლექსიკიდან იოსებ გრიშაშვილის „ქალაქური ლექსიკონის“ მიხედვით.....	15
Nomadi Bartaia - Borrowings from Arabik-Persian vocabulary according to the Ioseb Grishashvili's "Kalakuri Dictionary" ("City Vocabulary").....	18
თამაზ ბერაძე, ბეჟან ხორავა - ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული კულტურა — საქართველოს ყველა ეთნოგრაფიული მხარის შემოქმედების ნაყოფი.....	19
Tamaz Beradze, Bezhan Khorava - Georgian literary language and culture as the common creative product of all the ethnographic part of Georgia.....	30
მერაბ ბერიძე - აწყურის ეტიმოლოგიისათვის.....	31
Merab Beridze - About Atskuri Etymology.....	36
ევგენი ბლიაძე - საქართველო ეკატერინე მეორისა და ვოლტერის მიმოწერებში.....	37
Evgeni Bliadze - Georgia in Ekaterina II and Voltaire's correspondences.....	41
ნაზი ბუგაძე, ცოტნე კაკულია, იგორ კეკელია - აბედათის მიკროტოპონიმთა ხალხური მოტივაციისათვის.....	42
Nazi Bugadze, Tsothe Kakulia, Igor Kekelia - On the folklore motivation of Abedati micro place names.....	48
ელენე გეგეშიძე - კულტურა — მრავალმნიშვნელოვანი კომპლექსური ფენომენი.....	49
Elene Gegeshidze - Culture — multi-content complex phenomenon.....	52
გვანტა გვანცელაძე - სოფელ გვანტაშის სახელის ეტიმოლოგიისათვის.....	53
Gvantsa Gvantseladze - On the Etymology of the village name "k'vit'ouli".....	56
თეიმურაზ გვანცელაძე - ქართულ გვართა გავრცელების ისტორიული არეალი აფხაზური სოფლების მიკროტოპონიმთა მიხედვით.....	57
Teimuraz Gvanceladze - Historical Area of Georgian Surnames Diffusion According to Microtoponyms of Abkhazian Villages.....	62
ირმა გოგოლიძე - ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება და ბათუმის ოლქის საკითხი.....	63
Irma Gogolidze - Brest-Litovsk peace treaty and the question of Batumi administrative unit.....	67
თამარ გუმბერიძე - მითი - მარადიული აწყობა და ეროვნული ცნობიერების საყრდენი კონსტანტინე გამსახურდიას შემოქმედებაში.....	68
Tamar Gumberidze - Myth-Eternal present and national consciousness in Konstantine Gamsaxurdia's creation.....	72
როზეტა გუჯეიანი, როლანდ ტოპჩიშვილი, ტარიელ ფუტყარაძე, როზა შოშიტაშვილი, ბიორგი ჭიჭიშვილი - ეთნოგრაფიული ზედა მაჰახელი.....	73
Rozeta Gujeiani, Roland Topchishvili, Taniel Putkaradze, Nodar Shoshitashvili, Giorgi Cheishvili - Ethnography of Zeda (upper) Matchakheli.....	87
პაპ ღაღიანი, მამია შიშკუტაძე - ქართულ-თურქული ენობრივ-კულტურული ურთიერთობებისათვის იმერხელში (დალოცვა-წყევლის ფორმულების მიხედვით)	88

Eka Dadiani, Maia Mikautadze - On the Georgian-Turkish cultural relationships in Imerkhebian dialect (According to blessing and curse patterns).....	91
დარეჯან დვალ-დემეტრადე - ვაჟა-ფშაველასა და იოჰან ვოლგანგ ფონ გოეთეს შეხედულებები ბუნებაზე.....	92
Darejan Dvali-demetrade - Vazha-Pshavela and Goethe's views about the Nature.....	95
ლუკა დვალისვილი, ვლადიმერ ჯვერავა - ქართული რომანის ტრადიციები და საქართველოს ისტორიის პრობლემური საკითხები ნ. გაბაონის რომანში "აენიანი ქალაქი".....	96
Luka Dvalishvili, Vladimir Tsverava - Trditions of the Georgian novel and troublesome questions of Georgia's history in the City with Balconies by Nikoloz Gabaon.....	102
ნინო ეჯიბაძე - ფშავური დაქადაგება და არაბული ზარი.....	103
Nino Ejibadze - Pshavian Dakadageba and Arabic Zar.....	107
ია ვაშაკიძე - ეროვნული თვითობის აღორძინების საკითხი აჭარაში ფრიდონ ხალვაშის რომანის - "ომრის" მიხედვით.....	108
Ia Vashakidze - The question of restoring the national identity in Achara according to 'Omri,' Pridon Khalvashi's novel.....	113
ნინო ვაშაკიძე - პირველი საბჭოთა არჩევნები ქუთაისის მაზრაში (1922 წლის თებერვალი).....	114
Nino Vashakmadze - The first Soviet election in Kutaisi Mazra (administrative district), in February 1922.....	119
გოდერძი ვაჭრიძე - დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ქონების სეკულარიზაცია რუსული მმართველობის მიერ.....	120
Goderdzi Vacridze - Secularization of the Church Prooerty of Western Georgia by the Russian Rule (1870s-80s).....	124
მზია თადუმაძე - საბჭოური დებულებების უარყოფა და „დროის ხარკი“ მიხეილ ჯავახიშვილის პუბლიცისტულ ნაშრომში.....	125
Mzia Tadumadze - Rejection of the Soviet statements and the demand of time in Mikheil Javakhishvili's publicistic papers.....	128
როლანდ თოქჩიშვილი - ეთნიკური ურთიერთობები კავკასიაში (წოვა-თუშები).....	129
Roland Topchishvili - Tsova-Tushs.....	141
თინათინ თურქია - ერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ნორმოზირები საკითხისათვის ქართულში.....	142
Tinatin Turkia - On the question of the norm of one type of form with auxiliary verbs in the Georgian language.....	148
რუსუდან კაშია - ქართლ-კახეთის სამეფოს სავაჭრო ურთიერთობა ირანთან XVIII საუკუნის II ნახევარში (სავაჭრო ამხანაგობები).....	149
Rusudan Kashia - Trade relationship of Kartlo-Kakheti kingdom with Iran in the late half of the 18th century (Trade associations).....	153
იგორ კეკელია - -ონ/-ონა სუფიქსისათვის სამეგრელოს ანთროპოტოპონიმიაში.....	154
Igor Kekelia - On -on/-ona suffixes in the anthroponomy of Megrelia.....	158
სულხან კუპრაშვილი, მადონა რობაკიძე - რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა და ქართული ავტოკეფალური ეკლესია 1801-1811 წლებში.....	159
Sulkhan Kuprashvili, Madona Robakidze - Russia's imperial policy and the Georgian Church autocephaly in 1801-1811.....	162

მარინე კუხალაშვილი - „მოგერისება“ ტერმინისათვის ქართულში.....	163
Marine Kukhalashvili - “Mogeriseba” in Georgian	165
მიხეილ ლაბაძე - ლაზური კილოების ხმოვანთა სისტემა.....	166
Mikheil Labadze - Vowel system of Laz dialects.....	174
თამარ მამარდაშვილი - ბრუნებადი მეტყველების ნაწილები ანტონ	
I-ის ქართულ გრამატიკაში.....	175
Tamar Mamardashvili - Parts of speech with declensions in Anton I's	
the Grammar of Georgian Language.....	181
მაია მაჭავარიანი, ჰარუნ ჩიმკე - შე-+ჰ/ს+R მიმდევრობისათვის.....	182
Harun Chimke, Maia Machavariani - The followers of She-s and H-S+R.....	186
მამუკა მენაბდე, დავით მინდიაშვილი - ქართული სამეფო-სამთავროების	
შედაპოლიტიკური ურთიერთობების ისტორიიდან XVI საუკუნის დასაწყისში.....	187
Mamuka Menabde - From the history of the internal political relationships between	
Georgian kingdoms and principalities in the beginning of the 16th century.....	193
მამუკა მენაბდე, დავით მინდიაშვილი - იმერეთისა და სამცხის	
ურთიერთობის ისტორიიდან XVI საუკუნის 30-40-იან წლებში.....	194
Mamuka Menabde, David Mindiashvili - From the history of the relationship	
between Imereti and Samtskhe in the 30- 40s of the 16th century.....	199
რუსუდან მიქაუტაძე - ქუთათური პრესა და ქართული ენის	
დაცვისათვის ბრძოლა (XX ს. 10-იანი წლები).....	200
Rusudan Mikautadze - Georgian press media and the efforts made for the purity	
of the Georgian language.....	206
მალხაზ მურუსიძე - ქელიშის მონასტრის ისტორიიდან.....	207
Malkhaz Murusidze - From the history of Tchelishi monastery (monastery heads).....	212
მერაბ ნაჩქეპია - თანჯ- ფუძის ისტორიულ-სემანტიკური ანალიზი.....	213
Merab Nachkepia - Historical and semantic analysis of Tanj- root.....	215
ნორა ნიკოლაძე - თქმულება-გადმოცემები თერჯოლის რაიონის	
სოფლების - ჩხარისა და ახალი თერჯოლის მკვიდრთა გვარების შესახებ).....	216
Nora Nikoladze - Stories of oral traditions about the family names of residents of the.....	223
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი - ჰაზირა.....	224
Avtandil Nikoleishvili - Hazira.....	235
ოთარ ნიკოლეიშვილი - ალექსანდრე მანველიშვილი	
და რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი.....	236
Otar Nikoleishvili - Alexandre Manvelishvili and some questions	
of Russo-Georgian relationships.....	240
მადონა ნიჰარაძე - საქართველოს ავტონომიის	
საკითხი და ქართველი ინტელიგენცია.....	241
Madona Nizharadze - The question of Georgia's autonomy and the	
Georgian intelligentsia.....	247
მადონა ნიჰარაძე, იზოლა რუსაძე - პოეტი	
ანეტა გრიგოლის ასული კაპანაძე.....	248
Madona Nizharadze, Izolda Rusadze - Aneta Kapanadze – Poetess.....	251
მადონა ნიჰარაძე - პორტრეტი — გამოსახვის	
ათუცილებელი საშუალება.....	252
Madona Nizharadze - Portraiture – a necessary means of expression.....	255
ნატო ნიჰაბაძე, პაატა მინაძე - გრიგოლ გიორგის ძე	
ვეშაპელი/ვეშაბიძე (1891-1926).....	256

Nato Nikabadze, Ekaterine Kakhidze - Grigol Giorgis-dze	259
Veshapeli/Veshapidze (1891-1926).....	
ნატო ნიკაბაძე - დამოუკიდებლობის დაკარგვა და "ქართული საკითხი"	260
საერთაშორისო პოლიტიკაში.....	
Nato Nikabadze - The loss of independence and international significance	263
of 'the Georgian issue'.....	
ბელა პაპავა - ტოპონიმთა ცვლა აფხაზეთისა და აჭარის	264
ავტონომიებში საბჭოთა პერიოდში.....	
Bela Papava - lace name changes in Abkhazia and Achara (Adjara)	270
during the Soviet period.....	
მადონა რობაკიძე, სულხან კუპრაშვილი - ქართული ავტოკეფალური	271
ეკლესიის ისტორიიდან.....	
Madona Robakidze, Sul Khan Kuprashvili, - Russia's imperial	276
policy and the Georgian.....	
ნატო სვანიძე - ნიკო ლორთქიფანიძის ესთეტიკური	278
მრწამსი, მხატვრული მანერა, ენა, სტილი.....	
Nato Svanidze - Niko Ltkipanidze's aesthetic creed, artistic manner, language and style.....	282
ეკა სილაგაძე - ავანტიურისში ქართულ ხალხურ ზღაპრებში.....	283
Eka Silagadze - Ventures in the Georgian folk tales.....	286
ნელი სიჭინავა - დიალექტიზმები მხატვრულ ენაში და მათი	287
თარგმნის პრობლემა.....	
Neli Sichinava - Dialectal words in the literary language and problems	293
of its translation.....	
მანანა ტაბიძე - ორენოვანი და მრავალენოვანი განათლების	294
პრობლემატიკა საქართველოს ენობრივი სიტუაციის ფონზე.....	
Manana Tabidze - Problems of bilingual and multi-lingual education	304
on the background of Georgia's language situation.....	
ჟუჟუნა ჭიჭიშვილი - "უარშიო" სემანტიკისათვის ქართულში.....	305
Zhuzhuna Peikrishvili - On the semantics of uarshio.....	308
დავით შირცხელიანი - მასალები სვანური ლექსიკონისათვის.....	309
David Pirtskheliani - aterials for the Svan dictionary	311
(according to Balszemouri dialect).....	
რუსუდან შიშია - სიახლეები დაწყებითი კლასების ქართული	312
ენისა და ლიტერატურის სწავლების მეთოდოლოგიაში.....	
Rusudan Pipia - Novelties in the teaching methodology of Georgian language	315
and literature at primary classes.....	
ტარიელ ფუტყარაძე, მაია მიქაუტაძე - კვლავ ქართული	316
წყვილბაგისმიერი სპირანტის შესახებ (იმერხელი მასალის ანალიზი).....	
Tariel Putkaradze, Maia Mikautadze - On a Georgian bilabial spirant.....	321
შუშანა ფუტყარაძე - ფონეტიკური პროცესები იმერხელურში.....	322
Shushana Putkaradze - Phonetic processes in the Imerkhebian dialect.....	345
გიორგი კავთარაძე - იბერიის სამეფოს წარმართული პანთეონის	346
საკითხისათვის.....	
Giorgi Kavtaradze - On the pagan pantheon of the Iberian Kingdom.....	350
ჯამბულ ქაშიბაძე - პარალელები ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთანესა	351
და ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ სადადიშქელიანო სვანეთში მოპოვებულ	
მასალებს შორის სვანეთის სამთავროს წარმოშობის საკითხთან მიმართებით.....	

Jambul Kashibadze - On the origin of the Svaneti principality (Based on the family chronicles of the Ksani princes (eristavis) and the materials collected by Ekvtime Taqaishvili in Sadadeshkeliano Svaneti).....	354
ჯამბულ ქაშიბაძე, ლალი ტუკვაძე - სვანეთის როლის განსაზღვრის საკითხისათვის ფეოდალური ხანის საქართველოში.....	355
Jambul Kashibadze, Lali Tukvadze - On the determination of the role of Svaneti in Feudal Georgia.....	359
კახაბერ ქებულაძე - ელუარდ აიხვალდი XIX საუკუნის პირველი მესამედის დასავლეთ საქართველოს შესახებ.....	360
Kakhaber Kebuladze - Eduard Eichvald about west Georgia in the first third of the 19th century.....	364
დავით შავიანიძე - იანეთში მცხოვრები ქართველი რეპატრიანტების ეთნოისტორიიდან.....	365
David Shavianidze - From the ethno-history of the Georgian repatriates of Ianeti.....	373
რევაზ შეროზია - კონსტანტინე გამსახურდია და ქართველური ენობრივი სამყარო.....	374
Revaz Sherozia - Konstantine Gamsakhurdia and the Karvelian language universe.....	378
ლელა ჩოგოვაძე - „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ტაეპის მართებულად გაზრებისათვის.....	379
Lela Chogovadze - On the correct interpretation of a stance in the Man in the Panther's Skin.....	381
ლია ცერცვაძე-ცუცქირიძე - ქართული ემიგრანტული პოეზია ჟურნალ „კავკასიონში“ (XXI საუკუნის 20-30-იანი წლები)	382
Lia Tsertsvadze-Tsutskiridze - Georgian poetry of emigrant authors in journal Kavkasioni.....	389
ვლადიმერ ფედატაშვილი - ეგნატაშვილი (იგნატიევი) სიმონ იავორის-ძე.....	390
Vladimer Tsverava, luka dvalishvili - Svimon Egnatashvili (Ignatiev).....	393
სოპიკო ჭაავა - ტერმინისათვის „დიგლოსია“.....	394
Sopiko Chaava - On the use of term 'diglossia'.....	398
ნანა ხაბულიანი - ბესარიონ ჯღენტის ნიკო ლორთქიფანიძის ცხოვრების შესახებ.....	399
Nana Khabuliani - Besarion Zhgenti about the life of Niko Lortkipanidze.....	402
გელა ხარშილაძე - გალაქტიონი და ქუთაისი.....	403
Gela Kharshiladze - Galaktion Tabidze and Kutaisi.....	404
ია ხაჩაპურიძე - ილია ჭავჭავაძე — ფრანგული ლიტერატურის მთარგმნელი.....	405
Ia Khachapuridze - Ilia Chavchavadze as a translator of French literature.....	409
ლუიზა ხაჩაპურიძე, სოპიო ტკეშელაშვილი - ერთი საეკლესიო ტერმინისათვის (ფეშხუმი).....	410
Luiza Khachapuridze, Sopio Tkeshelashvili - On peshkhumi, a religious term.....	413
რამაზ ხაჩაპურიძე, რუსუდან კაშია - საოჯახო-საგვარეულო სამედიცინო ტრადიციები.....	414
Ramaz Khachapuridze, Rusudan Kashia - Family medical traditions (According to the data of Kvemo (Lower) Imereti).....	419
მზია ხაჩატაშვილი - ქობულეთელი მუშაჯირები თურქეთში.....	420
Mzia Khakhutashvili - Muhajirs of Kobuleti in Turkey.....	425
რეცენზია	
პანანა ტაბიძე, აპირან ლომთაძე - ახლებური წიგნი აფხაზეთზე.....	426

აფხაზეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების კლასიფიკაციის ზოგიერთი საკითხისათვის

ეპიგრაფიკული ძეგლების კვლევის პროცესი მნიშვნელოვნად არის დაკავშირებული მათ მეცნიერულ კლასიფიკაციასა და სისტემატიზაციასთან. მიუხედავად იმისა, რომ ეპიგრაფიკული ძეგლების საისტორიო წყაროდ გამოყენების ფაქტებს ჯერ კიდევ ანტიკური ეპოქის ისტორიკოსებთან ვხვდებით (Griechische epigraphic..., 1914, გვ. 14), წარწერების გამოვლენის, გაშიფვრისა და მეცნიერული კლასიფიკაციის პრობლემა დიდი ხნის მანძილზე იდგა მეცნიერების წინაშე. მანამდე მოგზაურები და მოყვარული შემგროვებლები ძირითადად დაინტერესებული იყვნენ ქვაზე ამოკვეთილი წარწერების შეგროვებითა და მათი ტექსტების გადმოცემით. XV საუკუნეში ცნობილია ბერძნულ-ლათინური ეპიგრაფიკული ძეგლების შემგროვებელი კირიაკო დე პიციკოლო, რომელიც, ფაქტობრივად, იქცა ბერძნულ-ლათინური ეპიგრაფიკის ფუძემდებლად. ვ. ლარფელდი კირიაკოს ჰაინრიხ შლიმანის შუასაუკუნეობრივ პროტოტიპს უწოდებდა და მას სამართლიანად შეარქვა ეპიგრაფიკის მამა (იქვე). ამ ეპოქიდან მოყოლებული ეპიგრაფიკული ძეგლების შეგროვება, შესწავლა და გამოქვეყნება ინტენსიურად მიმდინარეობდა. მიუხედავად ამისა, მათი მეცნიერული კლასიფიკაციის საკითხი მხოლოდ XIX საუკუნეში დაისვა. საგულისხმოა, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეპიგრაფიკული ძეგლების კლასიფიკაციის პირველი მცდელობა XVIII საუკუნეში ჯერ კიდევ ვახუშტი ბაგრატიონმა მოგვცა. ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში იგი ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელმაც ქართული წარწერები წყაროდ გამოიყენა და მიუთითა კიდევ. ამ ფაქტს თავის დროზე ყურადღება მიაქცია შოთა მესხიამ. მისი შენიშვნით, საქირო შემთხვევაში ვახუშტი მშვენიერად იყენებდა "ზედწერილებს" რომელიმე მოსაზრების დასამტკიცებლად (შ. მესხია, 1944, გვ. 51).

თავის შესანიშნავ თხზულებაში "აღწერა სამეფოსა საქართველოსა" ვახუშტი წერდა: "არიან აღშენებულნი (ეკლესიანი) ზოგნი მთავართა და ხუროთმოძღვართაგან, ვითარცა ზედვე ეკლესიათა წერილ აჩენენ". თუ ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ვახუშტიმდე მხოლოდ ლაპიდარული და ფრესკული წარწერების წყაროდ გამოყენების ფაქტებს ვხვდებით (ვ. სილოგავა, 1980, გვ. 8), მან სხვა სახის ეპიგრაფიკული ძეგლებიც, კერძოდ ჯვრებზე გაკეთებული ჰეღური წარწერებიც გამოიყენა: "არასაღმე ვიხილავთ დიდთა შენებულთა ეკლესია-მონასტერთა ანუ ხატთა და ჭუართა ძვირფასთა, რომელთა ზედა იყოს სხუათა მეფეთა სახელნი, თვინიერ: "ჩუენ მეფემან საქართველოსამან ანუ ქართლისამან ანუ აფხაზეთისამან, რომელთა ზედა წერილ არიან ქუათა, ხატთა და ჭუართა ზედა" (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973, გვ. 292). ვახუშტი დავით სოსლანის წარმომავლობაზე მსჯელობის დროს კასრისხევის ეკლესიის ფრესკულ წარწერას, როგორც წყაროს, იშველიებს: "მოწამე არს მისი მცირე ეკლესია კასრის ხევსა შინა, სადაცა დახატულ არიან და დაწერილნი ზედ დიმიტრი და ძე მისი დავით, ძე დავითისა ათონ, ძე ათონისა ჯადარონ, ძე ჯადარონისა სოსლან დავით, რომელი იყო ქმარი თამარისა". და მართლაც, კასრისხევის ეკლესიის ფრაგმენტულ წარწერაში დღემდე არის შემორჩენილი

საკანდიდატო დისერტაციაში (1998), სულ 38 წარწერა. გაცილებით უფრო ნაყოფიერი აღმოჩნდა XXI საუკუნის დასაწყისი: 2003 წელს გამოქვეყნდა წებელდის სამი ქედური წარწერის ფოტო, ტექსტის წაკითხვა, გრაფიკული მონახაზი და წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი (ლ. ახალაძე, 2003); 2004 წელს გამოვიდა ვ. სილოგავას "სამეგრელო- აფხაზეთის ეპიგრაფიკა" (2004), რომელშიც შევიდა სამეგრელოსა და აფხაზეთის ლაბიდარული და ფრესკული წარწერების ერთი ნაწილი და აფხაზეთის X-XI სს. 5 ქედური წარწერა; 2005 წელს გამოქვეყნდა აფხაზეთის ლაბიდარული და ფრესკული წარწერების ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი (ლ. ახალაძე, 2005), რომელშიც მოცემულია მათი ღირებულება, როლი და ადგილი ქართული სადამწერლობო კულტურისა და ზოგადად ქართული კულტურის განვითარების ისტორიაში; 2006 წელს გალის რაიონის სოფ. ღუმურიშში დამატებით გამოვლინდა კიდევ ერთი წარწერა, რომელიც საფლავის ქვის ეპიტაფიას წარმოადგენს (ლ. ახალაძე, 2008, გვ. 208-212).

დღეს ჩვენს ხელთ არსებული აფხაზეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების კლასიფიკაცია გარეგნული ნიშნისა და შინაარსის მიხედვით უნდა მოხდეს და რადგან მათში არ არის წარმოდგენილი მოზაიკური წარწერები, გარეგნული ნიშნის მიხედვით ისინი სამ ძირითად ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

I. ლაბიდარული წარწერები, მათ შორის საფლავის ქვის ეპიტაფიები, 50-მდე წარწერა

II. ფრესკული წარწერები, დაახლოებით 30-მდე წარწერა (მათ შორის ზოგიერთი ფრაგმენტულად არის მოღწეული).

III. ქედური წარწერები, დაახლოებით 20-მდე წარწერა, რომელთა შორის გვიანი პერიოდის წარწერები ჯერ კიდევ არ არის შესწავლილი, როგორც ეპიგრაფიკული ძეგლი.

საგულისხმოა, რომ ასეთი სურათი გვაქვს მაშინ, როცა აფხაზეთის რეგიონი სპეციალური ეპიგრაფიკული კვლევის არეალი არასოდეს გამხდარა და წარწერების ძირითადი ნაწილი მოპოვებულია საეკლესიო ხუროთმოძღვრული ძეგლების შესწავლის პროცესში.

ლაბიდარულ წარწერებში შეიძლება გამოვყოთ ორი ჯგუფი: ა) *ქვაზე ღრმა კვეთით შესრულებული წარწერები* და ბ) *ქვაზე ნაკაწრი წარწერები*. პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება: ოზბეგ დადიანის წარწერა ჭალიდან (ჭლოუდან), გიორგი ბასილის ძის წარწერა ანუხვიდან, გიორგი გურგენის ძის წარწერა ილორიდან, ლუკა მარტინევის წარწერა წებელდიდან და ა.შ. ქვაზე ნაკაწრი წარწერები იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება, მაგალითად: წებელდის მიქაელის წარწერა. აღსანიშნავია, რომ თავის დროზე ილორის ტაძარზე ექვსი წარწერა იყო, თუმცა დღეს იქ მხოლოდ ხუთი წარწერა იკითხება, მეექვსე წარწერა გადაშლილია და ნაკაწრი წარწერის სახით არის შემორჩენილი. საერთოდ ნაკაწრ წარწერებს ადრე ნაკლები ყურადღება ექცეოდა, შესაბამისად, მათი მოძიება მომავლის საქმეა. ლაბიდარულ წარწერებში გვხვდება საფლავის ქვის ეპიტაფიები, რომელთა უმრავლესობა ადგილობრივ დიდებულებს, მხარის გამგებლებსა და საეკლესიო პირებს ეკუთვნის.

საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ ფრესკულ წარწერებზე. მათი დიდი ნაწილი გამოსახულების განმარტებითი წარწერებია და წარწერილია წმინდანთა გამოსახულებებთან, თუმცა აფხაზეთის ფრესკულ წარწერებში იშვიათად, მაგრამ

მაინც გვხვდება სამშენებლო ხასიათის წარწერები. ამ ტიპის წარწერებს მიეკუთვნება "დიოფალ" მარხისა და გიორგი დადიანის წარწერა ბედიის ფრესკაზე. ფრესკულ წარწერათა დაზიანება და ფრაგმენტული ხასიათი რამდენაღმე ამცირებს მათ წყაროთმცოდნეობით ღირებულებას, მაგრამ პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, ქართული ანბანის განვითარების შესწავლის ისტორიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ.

შინაარსის მიხედვით აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში გვხვდება სამშენებლო (ქტიტორული), მემორიალური და იურიდიული ხასიათის წარწერები. მთლიანად აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ფონდში წარწერათა უმრავლესობა მემორიალური ხასიათისაა; საკმაო რაოდენობითაა წარმოდგენილი სამშენებლო წარწერები, არის რამდენიმე იურიდიული წარწერა, ხოლო პილიგრიმული წარწერები იშვიათია.

მემორიალური წარწერები, თავის მხრივ, შეიძლება ორ ნაწილად დაიყოს: ა) სავედრებელი წარწერები და ბ) მეფეთა და დიდებულთა განმადიდებელი წარწერები. მემორიალური წარწერების უმრავლესობა სავედრებელი ხასიათისაა. მეფეთა განმადიდებელ წარწერებს მიეკუთვნება: ლიხნის ტაძრის მეფე გიორგი კურაპალატის წარწერა, კონსტანტინე მეფეთა მეფის წარწერა ბედიის ტაძრის სამრეკლოზე და ა. შ. საგულისხმოა, რომ საეკლესიო ნაგებობებსა და ნივთებზე ამოკვეთილ წარწერებში მოხსენიების უფლება გარკვეული ქტიტორული საქმიანობის შემდეგ ეძლეოდათ. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ტაძრის (ან სხვა საეკლესიო ნივთის) მშენებლობის შესახებ არ მოგვითხრობენ, მათ მაინც სამშენებლო ხასიათი აქვთ.

ეპიგრაფიკული ძეგლების კლასიფიკაციის თვალსაზრისით საყურადღებოა აფხაზეთის ლაბიდარულ და ჭედურ წარწერებში დაფიქსირებული ზელოვნებითი დამწერლობანი, კერძოდ, კიდურწაისრული და კიდურწერტილოვანი ანბანები. მათი შესწავლის საფუძველზე გაირკვა, რომ კიდურწაისრულ ქვის კალიგრაფიულ სკოლას, რომელიც საქართველოში XI საუკუნეში არსებობდა, საფუძველი აფხაზეთში ჩაეყარა, რადგან ყველაზე ადრეული ნიმუშები სწორედ აქ გვხვდება (ლ. ახალაძე, 2008, გვ. 3-14).

აფხაზეთის ეპიგრაფიკული ძეგლებისათვის დამახასიათებელ თავისებურებათა შორის უნდა აღინიშნოს ის, რომ წარწერათა უმრავლესობა ქართული ასომთავრული ანბანითაა შესრულებული; მხედრული ანბანი რამდენიმე წარწერაში არის გამოყენებული, ხოლო ნუსხა-ხუცური იშვიათად გვხვდება. მხედრული ანბანის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული, XI საუკუნის ნიმუში გვაქვს გრიგოლ გალატოზთუხუცესის წარწერაში (გალის რ-ნი, სოფ. დიხაზურგა), რომელშიც მხედრულს უკვე ჩამოყალიბებული სახე აქვს.

აფხაზეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების კლასიფიკაციის საფუძველზე ნათლად იკვეთება ამ რეგიონის მდიდარი კულტურული ტრადიციები და როლი ქართული კულტურის განვითარებაში. წარწერებში დადასტურებულია ქართული ეპიგრაფიკისათვის დამახასიათებელი ყველა სახე, გარდა მოზაიკური წარწერებისა, რომლებიც საერთო იშვიათობას წარმოადგენენ. იმიუხედავად ამისა, წარწერების ყველა ტიპს გააჩნია თავისებურებანი, რაც ადასტურებს მათ ადგილობრივ წარმომავლობასა და ქართული სადამწერლობო კულტურის დიდ ტრადიციებზე აფხაზეთში.

დამოწმებული ლიტერატურა

მ. ახალაშვილი, 1987 - მ. ახალაშვილი, X-XV სს. წარწერები სვანეთის ქედური ხელოვნების ძეგლებზე, თბ., 1987.

ლ. ახალაძე, 1998 - ლ. ახალაძე, ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები აფხაზეთში IX-XVII სს. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1998.

ლ. ახალაძე, 2003 - ლ. ახალაძე, წებელდის ქედური წარწერები: "საისტორიო ძიებანი", წელიწდეული, ტ. VI, თბ., 2003.

ლ. ახალაძე, 2005 - ლ. ახალაძე, აფხაზეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, I (ლაპიდარული და ფრესკული წარწერები), თბ., 2005.

ლ. ახალაძე, 2006 - ლ. ახალაძე, კიდევ ერთი წარწერა აფხაზეთიდან, "საისტორიო ძიებანი", წელიწდეული, ტ. VIII-IX, თბ., 2006.

ლ. ახალაძე, 2008 - ლ. ახალაძე, "ხელოვნებითი დამწერლობანი" აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში, აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძეს, თბ., 2008.

ვახუშტი ბაგრატიონი, 1773 - ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. წიგნში: "ქართლის ცხოვრება", IV, თბ., 1973.

ლ. ბერაია, 2000 - ლ. ბერაია, სამეგრელოში დაცული X-XIX საუკუნეების ჯვარ-ხატების წარწერები, თბილისი-ზუგდიდი, 2000.

ი. ლოლაშვილი, 1971 - ი. ლოლაშვილი, დავით სოსლანის აკლდამის საიდუმლოება, თბ., 1971.

შ. მესხია, 1944 - ვახუშტი და ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, I, თბ., 1944.

ვ. სილოგავა, 1980 - ვ. სილოგავა, ქართული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I (IX-XIII სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, თბ., 1980.

ვ. სილოგავა, 2004 - ვ. სილოგავა, სამეგრელო-აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, თბ., 2004.

ქართული წარწერების კორპუსი, ლაპიდარული წარწერები, I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.

ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I (IX-XIII სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, თბ., 1980.

ქართული წარწერების კორპუსი, III, ფრესკული წარწერები, I, ატენის სიონი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გ. აბრამიშვილმა და ზ. ალექსიძემ, თბ., 1989.

Griechische epigraphic., 1914 - Griechische epigraphic von Wilhelm Larfeld. Dritte vulling neubearbeitete Auflage, mit 4 Teilen, Munchen, 1914.

LIA AKHALADZE**FOR CLASSIFICATION OF SOME ISSUES OF
ABKHAZIA'S EPIGRAPHIC MONUMENTS**

Research process of epigraphic monuments is connected significantly with their scientific classification and systematization.

Epigraphic monuments of Abkhazia is classified according to two signs: according to exterior sign and content. According to exterior sign they can be divided into three groups: lapidary inscriptions, among them epitaphs on tombs – about 50 inscriptions; mural inscriptions – about 30 inscriptions, (among them some are survived fragmentally); embossed inscriptions - about 20 inscriptions.

Lapidary inscriptions may be divided into two groups: hard carved out inscriptions and scratched inscriptions. They belong to the first group. According to the content among the epigraphic monuments of Abkhazia we meet inscriptions with building, memorial and juridical character.

On the basis of classification of epigraphic monuments of Abkhazia it turned out that in this region we meet all kinds of inscriptions confirmed in Georgian epigraphy except mosaic inscriptions which are very rarity. Every type of inscriptions has its peculiarities that confirms their local origin and great traditions of Georgian writing culture in Abkhazia.

ნოჰადი ბართაია

ქართულში შემოსული არაბულ-სპარსული ლექსიკონი იოსებ ბრიშაშვილის "ქალაქური ლექსიკონის" მიხედვით

არაქათი, ასლი, ზარიფი, მასლაათი, მაჰამა, მუნასიბი, ნაფაზი, ნიათი, ფაიდა, ხათაბალა, ხალალი, ჯალალი, ჭუმალი, ჰასარა

1997 წელს საარქივო მასალაზე დაყრდნობით რუსულად კუსრაშვილმა გამოაქვეყნა საქართველოს სახალხო პოეტისა და ძველი თბილისის მკვლევრის იოსებ ბრიშაშვილის „ქალაქური ლექსიკონი“, რომელიც მდიდარია აღმოსავლური, მათ შორის არაბულ-სპარსული ლექსიკით.

ქართულში შემოსულ არაბულ-სპარსულ ლექსიკაში გვულისხმობთ სპარსულში არაბულიდან დამკვიდრებულ იმ სიტყვებს, რომლებიც დღეს სპარსული ენის ლექსიკური ფონდის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენენ. ნაშრომში განვიხილავთ ამგვარი ლექსიკური ერთეულების ნაწილს.

ა რ ი ქ ა — „სიტყვის მასალაა. „არიქა, წყალი“ და სხვა. **არიქა**, ჩქარა! — შორისდებული, რომელიც იხმარება სიჩქარეში ასაქვებლად“ (ი. ბრიშაშვილი, 1997).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი **არიქას** ასე განმარტავს: საგანგაშო ძაბილი საშველად, მისახმარებლად, გასაფრთხილებლად და სხვ.

შესაძლებელია, **არიქა** მოდიოდეს არაბულ-სპარსული ლექსიკონიდან **حرکت** (**ჰარაქათი**), რომლის მნიშვნელობებია: 1. მოძრაობა; 2. წასვლა; 3. მანერა... (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ა ს ლ ი — „ნამდვილი“ (ი. ბრიშაშვილი, 1997).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რვატომეულში **ასლი** ორი მნიშვნელობით არის განმარტებული: 1. ორიგინალური, ნამდვილი; 2. პირი დედნისა, მაგრამ აღნიშნული ლექსიკონის ერთტომეულის მიხედვით, რომელიც გამოვიდა 1986 წელს, **ასლს** მხოლოდ „დედნის პირის“ მნიშვნელობა აქვს.

არაბულსა და სპარსულ ენებში იდენტური ფონეტიკური სახით არის ლექსემა — **اصل** (**ასლ**). მისი მნიშვნელობებია: 1. ძირი; 2. საფუძველი; 3. დასაწყისი; 4. პრინციპი; 5. წარმომავლობა; 4. ორიგინალი... (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ჩვენთვის საინტერესო ლექსემის „ქალაქური ლექსიკონისეული“ განმარტება იდენტურია ამ სიტყვის არაბულ-სპარსული სემანტიკური დატვირთვისა.

ზ ა რ ი ფ ი — „1. ნებიერი, კეკლუცი, ტურფა, ნარნარი, სანდომიანი, ამო; კეთილშობილი, კარგად აღზრდილი. 2. მეკერმე (Описание, ტ. II. გვ. 421)“ (ი. ბრიშაშვილი, 1997).

ზარიფი არაბულ-სპარსული ლექსემაა — **ظريف** (**ზარიფი**). მისი მნიშვნელობებია: 1. ლამაზი, ელეგანტური; 2. მაზვილგონიერი; 3. კურიოზული (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ჩვენთვის საინტერესო ქართული და არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულები როგორც ფონეტიკურად, ისე სემანტიკურად ერთმანეთს ემთხვევიან.

მ ა ს ლ ა ა თ ი — 1. უკამათო, სასიამოვნო ბაასი, სიტყვიერად შექცევა, ბჭობა. „ქარგა დიდხან დიდ არჩევანში და მასლაათში იყვნენ („კრებ.“, 1871 წ. №3, გვ. 36); „ქარგია გარჯილა და ჩემთან სამასლაათოდ და დროს სატარებლად მოსულა“ (იქვე, გვ. 38). 2. საუბარი, ბაასი“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ასევეა ახსნილი ეს სიტყვა ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც — **მასლაათი** (არაბ.) თავშესაქცევი, გულისგადასაყოლებელი საუბარი, მუსაიფი, ბაასი (ქეგელ, 1964).

მასლაათი არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულია — **مصلحت** (**მასლაჰათ**), რომლის მნიშვნელობებია: „1. სარგებელი; ინტერესი; 2. რჩევა; 3. კეთილი საქმე (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ამ სიტყვას ქართულში გარკვეული სემანტიკური ცვლილება განუცდია.

მ ა ჯ ა მ ა — „ომონიმები; ორი სიტყვა, რომელიც ერთგვარად ისმის, ხოლო აზრით სხვადასხვაა“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვითაც **მაჯამა** არის — ლექსი, რომელიც გარითმულია ომონიმებით (ქეგელ, 1986).

ა. ჭილაიასა და რ. ჭილაიას „ლიტერატურათმცოდნეობის ცნებების“ მიხედვით, **მაჯამა** — სპარსულ პოეზიაში აღნიშნავს ლექსების კრებულს... (ა. რ. ჭილაია, 1984).

მაჯამა არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულია — **مجموع** (**მაჯმე**) — შეკრება; კავშირი, რომლის მრავლობითის ფორმაა — **مجامع** (**მაჯამე**) (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983). ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა, განსხვავებით არაბულ-სპარსულისგან, ქართულში პოეტიკურ ტერმინად არის დამკვიდრებული.

მ უ ნ ა ს ი ბ ი — „მოუზადებლის, ან დაუსწავლელის შესაფერისად და შესაბამისად წარმოთქმა. უცები, კაფია, ექსპრომტი... „რა როსტომ მეფემ ამ რიგი სახელმწიფო სასახლე ასრე აოხრებული ნახა, საწუთროს გაუტანლობას შეუწყინდა და ფარსადან გორგიჯანიძეს უბრძანა; „ამ სასახლის ასრე მინგრეულობისათვის ერთი **მუნასიბი** ლექსი გვითხარო (საქართველოს ცხოვრება“, 1913 წ. გვ. 321“... (ი. გრიშაშვილი, 1997).

მუნასიბი არაბულ-სპარსული ლექსემაა — **مناسب** (**მონასებ**) შემდეგი მნიშვნელობით — შესაფერისი (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

აღვნიშნავთ, რომ ამ სიტყვას, მსგავსად მაჯამისა, ქართულში პოეტიკური ტერმინის ფუნქცია შეუძენია.

ნ ა ფ ა ჯ ი — 1. საკუთრივ სუნთქვას ნიშნავს; ნაფაზი — თუთუნის მოწყვის დროს ბოლის შესუნთქვა... 2. ქოშინი. სუნთქვა თუთუნის წევის დროს... (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით **ნაფაზი** არის — თამბაქოს ბოლის ფილტვებში ჩაშვება.

ნაფაზი არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულია — **نفس** (**ნაფას**). მისი მნიშვნელობაა — 1. სუნთქვა; 2. ნელი ქროლვა... (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

უნდა აღინიშნოს, რომ „ქალაქური ლექსიკონის“ პირველი მნიშვნელობა, მეტ სიანხლოვეს ავლენს ამ სიტყვის არაბულ-სპარსულ შინაარსთან, ვიდრე ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის განმარტება.

ნ ი ა თ ი — „ღონე, ძალა, არაქათი. „ნიათის გამოლევა“ — ამ სათაურის წერილი აქვს ა. ფრონელს „საქ., მოამბეში“, 1910 წ. №12“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი ამ სიტყვას იცნობს შემდეგი მნიშვნელობით — არაქათი, ქანცი, ძალა, ღონე (ქეგელი, 1986).

ნიათი არაბულ-სპარსული ლექსემა — **نیت (ნიათ)**. მისი მნიშვნელობაა: განზრახვა, მიზანი; სურვილი (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ქართულში ეს სიტყვა გარკვეული სემანტიკური ცვლილებით არის დამკვიდრებული..

ფიდა — „ქალაქური ლექსიკონის“ ავტორს ამ სიტყვისთვის კითხვის ნიშანი დაუსვამს და ასე განუმარტავს: „რა მენაღვლება; რა ვქნა, რა გაეწყობა“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ფაიდა არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულია — **فايده (ფაიდე)** — სარგებელი (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ხათა-ბალა — „უბედურება. ამბოხენ; ვა, არ მინდა რაღა წამოგყვე, ხათა! „უნიაზგან, ეს რა ხათაა!“ (რ. ერისთ., „ივ.“ 1887 წ., გვ. 14). „მის აზრსა და წრფელსა გრძნობას ეძახის **ხათა-ბალასა**“ (ვაჟა, ტ. 1, გვ. 126)“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ხათა-ბალა არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულებია: — **خطا (ხათა)** — შეცდომა; მარცხი და — **عاج (ბალა)** — მწუხარება, უბედურება (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ქართულ ენაში ამ ორი სიტყვის შეერთებით მიღებულია კომპოზიტი **ხათა-ბალა**.

შევნიშნავთ, რომ არც არაბულსა და არც სპარსულ ლექსიკონებში ამ სახის კომპოზიტი ვერ დავადასტურეთ.

„ქალაქურ ლექსიკონში“ ცალკეა განმარტებული **ბალა**, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა — ხათაბალა, დავიდარაბა (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ხალალო — „ნებადართული“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).
ხალალი ფონეტიკურად ოდნავ სახეცვლილი ფორმაა არაბულ-სპარსული ლექსემისა — **حلال (ჰალალ)**, რომლის მნიშვნელობებია: 1. ნებადართული; 2. პატიოსანი; 3. პატიოსანი გზით მოპოვებული (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ჰალალ — „შემოქმედების მქონე, ძალთა ძალი. სახელიცაა. „მისცა რამე ნაწილიც **ჰალალს**, მის ძმას“ („მოგზ.“, 1903 წ. № 5-6. გვ. 151). საიათნოვასაც აქვს“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ჰალალი არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულია — **حلال (ჰალალ)**. მისი მნიშვნელობაა — ბრწყინვალეობა (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ჰუმალი — „ანუ ჯამი. სრულად შეკრებით გამოანგარიშებული რიცხვი“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

საბას განმარტებითაც **ჰუმალი** ნიშნავს — ჯამს (საბა, 1991).

ჰუმალი არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულია — **جمال (ჰომალ)**. მისი მნიშვნელობაა — არაბული ანბანის რიცხვითი მნიშვნელობით ანგარიშის ხერხი (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

ჰასარ — „სპარსულად ჰანგის სახელია“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

არაბულსა და სპარსულ ენებში არის სიტყვა — **حصار (ჰესარ)** შემდეგი მნიშვნელობებით: 1. ღობე. კედელი; ციხის კედელი; 2. სოფლის შემოკავებული ცენტრი; ციხე-სიმაგრე; 3. ალყა 4. **ჰესარ (მუსიკალური მელოდის სახელწოდება)** (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

აღვნიშნავთ, რომ **მუსიკალური მელოდიის** მნიშვნელობით ეს სიტყვა მხოლოდ სპარსულ ლექსიკონებში დასტურდება.

ზოგსილა — „არაქათი, ძალ-ლონე, ენერგია. ამ სიტყვის მეორე ნაწ. — **სილა** რაიმე დამოკიდებულებაში ხომ არ არის რუს. „სილასთან?“ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ჩვენი აზრით, **ჰოვსილას**, რომელიც წარმოადგენს ქალაქური უარგონის საკუთრებას, არავითარი საერთო არა აქვს რუსულ ენასთან. იგი უნდა მომდინარეობდეს არაბულ-სპარსული ლექსიკური ერთეულიდან — **حوصله** (**ჰოუსალე**) — მოთმინება, განწყობილება (ხ. ბარანოვი, 1957; ი. რუბინჩიკი, 1983).

დამოწმებული ლიტერატურა

- ხ. ბარანოვი, 1957 - Х. Баранов, Арабско-русский словарь, Москва, 1957.
 ი. გრიშაშვილი, 1997 - ი. გრიშაშვილი, „ქალაქური ლექსიკონი“, საარქივო მასალა გამოსაცემად მოამზადა რ. კუსრაშვილმა, თბ., 1997.
 ი. რუბინჩიკი, 1983 - Х. Баранов, Арабско-русский словарь, Москва, 1957; Персидско-русский словарь, под редакцией Ю. Рубиничика, Москва, 1983.
 ქეგლ, 1955-1964 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, თბ., 1955-1964.
 ქეგლ, 1986 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბ., 1986.
 დ. ჩუბინაშვილი, 1984 - დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
 ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, 1984 - ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, ლიტერატურათმცოდნეობის ცნებები, თბ., 1984.

NOMADI BARTAIA

BORROWINGS FROM ARABIK-PERSIAN VOCABULARY ACCORDING TO THE IOSEB GRISHASHVILI'S "KALAKURI DICTIONARY" ("CITY VOCABULARY")

We think that in the the Ioseb Grishashvili's "Kalakuri Leksikoni" the words: 1. arakati, 2. asli, 3. zarifi, 4. maslaati, 5. majama, 6. munasibi, 7. nafazi, 8. niati, 9. faida, 10. khatabala, 11. xalali, 12. jalali, 13. jumali and 14. hasari should have originated from the following Arabik-Persian lexical units: 1. **حرکت** (harakat), 2. **اصل** (asl), 3. **ظريف** (zarif), 4. **مصلحت** (maslahat), 5. **مجمع** (majma'), 6. **مناسب** (monaseb), 7. **نفس** (nafas), 8. **نيت** (niat), 9. **فايده** (faide), 10. **خطا - بلاء** (khata - balā'), 11. **حلال** (halāl), 12. **جلال** (jalāl), 13. **جمل** (jomāl) and 14. **حصار** (hesār).

თამაზ ბერაძე,
ბუჟან სორაშა

ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული კულტურა – საქართველოს ყველა მთნობრაფიული მხარის უმომქმედების ნაყოფი

ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული მწიგნობრობა საქართველოს ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის, ყველა ქართული კილოკავისა და დიალექტის მონაწილეობით შეიქმნა. ამ დიდ საქმეში საქართველოს სხვა მხარეებს შორის მნიშვნელოვანი წვლილი სამეგრელომ, სვანეთმა და აფხაზეთმა შეიტანეს.

ქართულ ტომებს ერთიანობის გრძნობა ძალზე შორეულ წარსულში, ჯერ კიდევ ძვ. წ. XV-XIV სს. გააჩნდათ, იმ დროს, როდესაც უძველესი ქართული სახელმწიფო – **კოლხეთი** ჩამოყალიბდა.

მომდევნო საუკუნეებში ერთიანობის ეს გრძნობა კიდევ უფრო გაღრმავდა. ამას „ქართლის ცხოვრების“ ის ეპიზოდიც მოწმობს, სადაც ეგრისის პატრონი - ქუჯი საქართველოს ერთიანობისთვის ქართლის მეფე ფარნავაზის ერისთავობას ნებაყოფლობით თანხმდება. შეიძლება ეს ეპიზოდი მოვლენებს ზუსტად ვერ ასახავს. მთავარი ისაა, რომ VII-VIII საუკუნეებში, როდესაც „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი ნაწილი შეიქმნა, მის მკითხველს, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში, მოვლენების ასეთ განვითარებაში ექვი არ ეპარებოდა.

საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები გვიანანტიკურ ხანაში, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებისა და ქართული დამწერლობის შექმნის შემდეგ ერთმანეთს კიდევ უფრო დაუახლოვდნენ. ამას მოწმობს თუნდაც IV-V საუკუნეების მიჯნაზე პეტრე იბერიისა და იოანე ლაზის ურთიერთობა:

პეტრე იბერი — ერისკაცობაში მურვანოსი, ქართლის მეფის ბუზმირის ვაჟი იყო და როგორც მძევალი, ბიზანტიის სამეფო კარზე იზრდებოდა. აქ მისი სულიერი მასწავლებელი იყო ეგრისის მკვიდრი მითრიდატე „ლაზი“. მათ საერო ცხოვრებაზე უარი ერთად თქვეს და იერუსალიმში როგორც პეტრე იბერი და იოანე ლაზი ბერად აღიკვეცნენ. მათ სახელთანაა დაკავშირებული V საუკუნეში წმინდა მიწაზე აგებული ორი მონასტერი, რომლებიც ბიზანტიურ საისტორიო წყაროებში ქართველთა მონასტრების სახელითაა ცნობილი. ეს ორი მონასტერი, ისევე როგორც პეტრე იბერის ეპოქაში ქართველების მიერ პალესტინაში აგებული სხვა ეკლესია-მონასტრები, V-VI საუკუნეებში ქართული მწიგნობრობის უმნიშვნელოვანეს კერებად იქცა.

V-VIII საუკუნეების ქართული დამწერლობის ძეგლებმა დასავლეთ საქართველოდან დღემდე ვერ მოაღწია. ამის უმთავრესი მიზეზი ისაა, რომ ამ ხანაში დასავლეთ საქართველოს უდიდესი ნაწილი ეკლესიურად კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ექვემდებარებოდა. თუმცა დასავლეთ საქართველოში ამ საუკუნეების ბერძნული წარწერებიც უმნიშვნელო რაოდენობით არის შემორჩენილი. ბერძნული ეკლესია და ბერძნული დამწერლობა

139

ამ ქართულენოვან სამყაროში თავსმოხვეული და უცხო იყო. ნიშანდობლივია, რომ დასავლეთ საქართველოში ადრე შუა საუკუნეების არც ერთი ბერძნული ხელნაწერი არ შემორჩენილა. ამიტომ, როდესაც დასავლეთ საქართველოს სულიერ ცხოვრებაში ქართული დამწერლობის გამოყენების შესაძლებლობა მიეცათ, აქ უამრავი ქართული ლაბიდარული და ფრესკული წარწერა გაჩნდა.

VIII საუკუნის მიწურულს აფხაზეთის ერისთავთა დინასტიამ დასავლეთ საქართველო ერთ სამეფოდ გააერთიანა. ამიტომ მას „აფხაზთა“ სამეფო ეწოდება. იგი ლიხის ქედიდან მდ. ნიკოფსიამდე და კავკასიონის მთვარი წყალგამყოფი ქედიდან ჭოროხის ხეობამდე ტერიტორიას მოიცავდა. „აფხაზთა“ სამეფო ქართული სახელმწიფოებრივი გაერთიანება იყო, სადაც ღვთისმსახურებისა და მწიგნობრობის ენა ქართული იყო. „აფხაზთა“ მეფეები საერთო ქართულ საშინაო და საგარეო პოლიტიკას ატარებდნენ. ისინი ქართულ კულტურას და მწიგნობრობას ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ. „აფხაზთა“ მეფეებმა დასავლეთ საქართველოს ეკლესია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ჩამოაშორეს და ჯერ აფხაზეთის კათოლიკოსს, შემდეგ კი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს დაუქვემდებარეს.

აფხაზეთის საკათალიკოსოში ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე იყო. ამიტომაც დასავლეთ საქართველოში ქართული დამწერლობის დღემდე მოღწეული უძველესი ძეგლები IX საუკუნეს მიეკუთვნება.

დასავლეთ საქართველოში უძველესი ქართული ლაბიდარული წარწერები თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე მსიგზუას (ამჟ. გუდაუთის რაიონი) მიქაელ მთავარანგელოზის ეკლესიაშია აღმოჩენილი, რომელიც IX საუკუნით თარიღდება. მსიგზუას წარწერების გარდა დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ამ ხანის სხვადასხვა შინაარსის მრავალი წარწერა გვხვდება: ტაძრის ქტიტორთა, ოსტატ-მამნებელთა სავედრებელი, წმინდანთა სადიდებელი და სხვა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ტაძრის ქტიტორი, ოსტატ-მამნებლები, მრევლი ღვთისმსახურებას ქართულ ენაზე ეწეოდა და ქართულ ეთნოკულტურულ სამყაროს ეკუთვნოდა (ლ. ახალაძე, 2005, გვ. 146).

„აფხაზთა“ სამეფო ქართული კულტურის კერა იყო. „აფხაზთა“ მეფის გიორგი II-ის (922-957) კარზე მოღვაწეობდა ცნობილი ქართველი ჰიმნოგრაფი იოანე მინჩხი. მის ერთ-ერთ პოეტურ ნაწარმოებს „გალობანი გიორგისნი“ ავტორი ურთავს კიდურწერის: „ესე გალობანი მას კარგსა გიორგი მეფესა, დიდსა, დიდითა ვედრებითა აღუწერებთან მინჩხისადა. წმიდაო გიორგი, შეეწიენ გიორგი მეფესა წინაშე მეუფეთა მეუფისა და აღიდე“ (პ. ინგოროყვა, 1954, გვ. 669-670). X ს. მეორე ნახევარში ცნობილია კიდევ ერთი სახელგანთქმული ქართველი ჰიმნოგრაფი სტეფანე სანანოის ძე ჭყონდიდელი, რომელიც ასევე დასავლეთ საქართველოს ჰიმნოგრაფიული სკოლის წარმომადგენლად ითვლება (კ. კეკელიძე, 1980, გვ. 179-180). X საუკუნეშივე „აფხაზთა“ სამეფო კარზე შეიქმნა „აფხაზთა მეფეთა ღივანი“, სადაც VIII-X სს. „აფხაზთა“ მეფეების გენეალოგიაა მოცემული.

ქართული კულტურის ერთ-ერთ უძველეს კერას წარმოადგენს სვანეთი, სადაც ქართული ლაბიდარული წარწერები IX საუკუნიდან ჩნდება. ამ დროიდან სვანეთში შემოგვრჩა როგორც სამშენებლო-ქტიტორული, ისე სამართლებრივი ხასიათის წარწერები, ხის ნაჭრებსა თუ სხვადასხვა ხელნაწერებზე მიწერილი საბუთები (პ. ინგოროყვა, 1941). ეს მოწმობს, რომ ქართული წერა-კითხვა და

მწიგნობრობა ამ მხარეში საყოველთაოდ იყო გავრცელებული. ამ მხრივ ძალზე საინტერესოა ჩვაბიანის მაცხოვრის ეკლესიაში შემორჩენილი X საუკუნის II ნახევრის ფრესკული ასომთავრული წარწერა საღმრთო წერილის ნაწყვეტების ტექსტით. პირველი მოთავსებულია გაშლილ წიგნზე, რომელიც ეკლესიის საკურთხეველის მხატვრობაში სხვა წმინდანებს შორის გამოსახულ იოანე მახარებელს უჭირავს: „პირველითგან იყო სიტყუაჲ და სიტყუაჲ იგი იყო ღმრთისა თანა, და ღმერთი იყო სიტყუაჲ იგი“ (იოანე, 1,1). მეორე წარწერა, შესრულებული დიდი ზომის მონუმენტური ასოებით, მოთავსებულია საკურთხეველის თაღის წინა მხარეს: „ქ. სახლსა შენსა შუშნის სიწმიდე, უფალო, სიგრძესა ღმრთისა“ (ფს. 92,5) (სვანეთის წერილობითი ძეგლები, 1988, გვ. 14-15).

ქართული მწერლობის კერას ოდითგანვე წარმოადგენდა სამეგრელო. ისტორიულ სამეგრელოში, დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, სოფელ ღუმურიშში, აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში ყველაზე ადრეული — გრიგოლ გალატოზთუხუცესის მხედრული წარწერა (ლ. ახალაძე, გვ. 83).

IX-X საუკუნეებში, თუ უფრო ადრე არა, „ქართველი“ საქართველოს ყველა ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარის მოსახლის ზოგად სახელად იქცა. ტერმინი „საქართველო“ კი „ქართლის ცხოვრებაში“ პირველად მურვან ყრუს ლაშქრობასთან დაკავშირებით იხსენიება.

საქართველოს ერთიანობის ხანაში ერთიანი ქართველი ხალხი ერთი სალიტერატურო ენით და საერთო ქართული დამწერლობით უკვე არსებობდა. ქვეყნის ნებისმიერ მხარეში ყველამ იცის, რომ ის ჯერ ქართველია, შემდეგ კი თავისი მხარის, თემის, სოფლის მკვიდრი. ამის ნათელი მაგალითია სვანეთში, სოფ. ლაჭილის წმ. გიორგის ეკლესიის მიქაელ მთავარანგელოზის ხატის (XIII-XIV სს.) წარწერა: „ქ. წმიდაო მთავარანგელოზო მუხერისაო, ელთუქმარო, ადიდენ მეფენი ბაგრატუნიანი, და დადიანი, და დიდებულნი და ერთობილი საქართველო და ერთობილნი სუანნი და ჯევი ლატალისა; და ალაშენე მაშენებელი შენი სოფელი ლაილისა და ყოველნი მადიდებელნი შენნი, ამენ“ (მ. ახალაშვილი, 1987, გვ. 65). ნიშანდობლივია, რომ ამ შინაარსის წარწერა შექმნილია ერთ-ერთი სვანური სოფლის დაკვეთით, რომლის მოსახლენი ქართველი ხალხის შემადგენელ ორგანულ ნაწილად თვლიდა თავს. მათი გაგებით, სვანები, ისევე როგორც მეგრელები, აფხაზები ისეთივე ქართველები იყვნენ, როგორც საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეთა მკვიდრნი.

შუა საუკუნეებში აფხაზეთის, ოდიშის, სვანეთის ეკლესია-მონასტრები ქართული კულტურის უმნიშვნელოვანეს კერებს წარმოადგენდნენ. ამ ტაძრებში შეიქმნა ქართული მწერლობის უბრწყინვალესი ძეგლები, გადაიწერა ოთხთავები და სხვა სასულიერო თუ საერო წიგნები. მათ შორის აღსანიშნავია XII საუკუნის ბიჭვინტის სახარება; 1300 წელს დანიელ მოქველის დაკვეთით მოქვის ღვთისმშობლის ტაძარში გადაწერილი ოთხთავი, რომელიც „მოქვის ოთხთავის“ სახელითაა ცნობილი. ეს არის ერთ-ერთი უმდიდრესი ქართული ხელნაწერი მინიატურებისა და მორთული საზედაო ასოების რაოდენობის მხრივ. მოქვის ტაძრის კუთვნილება იყო XII-XIII საუკუნეებში გადაწერილი ოთხთავი, რომელიც შემდეგ დადიანთა ოჯახში მოხვდა, შემდეგ კი ჭრუჭის მონასტერს შესწირეს და დღეს „ჭრუჭის II ოთხთავის“ სახელითაა ცნობილი. X-XI საუკუნეებში სვანეთში გადაწერილი საეკლესიო წიგნებიდან დღემდე მოაღწია „საწელიწადო იადგარმა“, „მესტიის ოთხთავმა“, „იერუსალიმის განჩინებამ“, საგალობლების კრებულმა.

1322 წელს სვანეთშია გადაწერილი ლახუშტის სახარება-აპარაკოსი. აღსანიშნავია, რომ სვანეთში ქართულ საეკლესიო წიგნებს იერუსალიმიდანაც აგზავნიდნენ. ასე, მაგალითად, XIV საუკუნეში იერუსალიმიდან იოვანე ქსცხიანის შვილმა „ფხოტერის დეკანოზის ხელით“ თავის ძმას მუხერის მთავარანგელოზისათვის შესაწირად გამოუგზავნა იერუსალიმის ქართველთა აღდგომის ეკლესიაში მის მიერ გადაწერილი სახარება, რომელსაც დღეს „ლაჰილის ოთხთავი“ ეწოდება. იერუსალიმიდან სვანეთში ამ ძვირფასი ძეგლის გამოგზავნის შესახებ ცნობა სახარების ანდერძ-მინაწერშია დაცული: „ქ. სახელითა ღმრთისათა, აღდგომისა ეკლესიასა შინა, წინაშე საფლავისა ქრისტესა მე, ცოდვილმან და უმეცარმან და უცბად მჩხრეკელმან, იოვანე ქსცხიანის შვილმან ხელეყავ აღწერად წმიდათა ამათ ოთხთავთა, და შეესწირე სუანეთს წმიდასა მთავარანგელოზსა მუხერისა...“ (სვანეთის წერილობითი ძეგლები, 1986, გვ. 53).

საქართველოს ძლიერების ხანაში ქართული ენა, ქართული კულტურა ქართულ ქრისტიანობასთან ერთად ჩრდილოეთ კავკასიაშიც ვრცელდებოდა. ცნობილია ქართულ-ხუნძური ორენოვანი წარწერა დაღესტნიდან, სადაც ხუნძური წარწერა ქართული ანბანითაა შესრულებული (ტ. გუდავა, 1954, გვ. 185-196). ჩრდილოეთ კავკასიისაგან განსხვავებით, საქართველოში ქართული ენის რომელიმე დიალექტზე ან კილოკავზე უბრალო წარწერაც კი არასოდეს შექმნილა.

XV ს. მეორე ნახევარში ერთიანი საქართველო სამეფო-სამთავროებად დაიშალა, მაგრამ ერთიანობის იდეა ამის შემდეგაც არ გამქრალა. XVI-XVIII საუკუნეებში საქართველოში ყველგან ქართული ენა რჩებოდა საკომუნიკაციო, ღვთისმსახურების, ლიტერატურისა და ხელოვნების ენად. ეს განსაკუთრებით რელიეფურად ჩანს ოდიშის (სამეგრელოს) და სვანეთის მაგალითზე.

XVI საუკუნეში ოდიშში, ბედიის ეპარქიის ცენტრში, ბედიის ღვთისმშობლის ტაძარში, შეიქმნა გულანი, რომელიც ბედიის გულანის სახელითაა ცნობილი. ს.ს. ორბელიანის განმარტებით, გულანი „გულთ სანდომად შეკრებული წიგნია“. გულანი საეკლესიო კრებულია, რომელშიც ჩვეულებრივ, თავმოყრილია საღვთისმსახურო წიგნები — სახარება, თვენი, მარხვანი, ზატიკი, სვინაქსარი, ტიბიკონი, მოკლე ჰაგიოგრაფიული საკითხავები და სხვ. (ა. ხელაია, 2006, გვ. 635-636). მოქველი მთავარეპისკოპოსის ეფთვიმე საყვარელიძის დაკვეთით მოქვეში გადაიწერა მეტაფრასი (XVI ს.); წალენჯიხაში, მოძღვართ-მოძღვარ ილარიონ წალენჯიხელის დაკვეთით მღვდელ გაბრიელ ბოკუჩავას 1667 წ. გადაუწერია კურთხევანი (ვ. ბერიძე, 1967, გვ. 50); ცაიშის ტაძარში გადაიწერა გულანი (XVIII ს.). ოდიშის მთავრების მიერ მოქმედილი ჯვარ-ხატები, მათ მიერ აგებული ეკლესია-მონასტრები შემკულია ქართული წარწერებით. ოდიშის მთავრის ლევან II დადიანის (1611-1657) კარზე 1634-1657 წლებში მოღვაწეობდა იმერეთის მეფის მდივან-მწიგნობარი და კალიგრაფი მამუკა თავაქალაშვილი (თავაქალაშვილი), რომელმაც მთავრის ბრძანებით 1646 წ. გადაწერა და მინიატურებით შეამკო „ვეფხისტყაოსანი“. აღსანიშნავია, რომ ეს არის ამ პოემის უძველესი თარიღიანი ხელნაწერი. ლევან II დადიანის ბრძანებით მასვე გადაუწერია „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსია „უთრუთიან-სამამიანი“ და გაუღუქკავეს „ზაქიანის“ პროზაული ტექსტი. ამავე ხანებში ოდიშის სამთავრო კარზე მოღვაწეობდა პოეტი ბარძიმ ვაჩნაძე.

ლევან II დადიანის მთავრობის წლებში განახლდა ოდიშის ყველა ეკლესია, ხელახლა მოიხატა და შეიმკო წალენჯიხის, ცაიშის, ზობის ეკლესიები, აშენდა

კორცხელის ეკლესია; ოდიშის მთავარმა ვალებიდან გამოიხსნა იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი, ხოლო მისი საფასით ნიკიფორე ჩოლოყაშვილმა 1643 წელს განააზღვა ტაძრის მხატვრობა. ამ დროს ოდიშის სამთავრო კარზე არსებობდა საოქრომჭედლო სახელოსნო, სადაც არაერთი ჯვარ-ხატი მოიქმედა, შეიმკო ოქრო-ვერცხლით და ძვირფასი თვლებით (ლ. ხუსკივაძე, 1974, გვ. 15-16). „ჯვარცმის“ (ოქონის) ხატის ვერცხლის ბუდეზე წარწერა გვაუწყებს: „ქ. ეშა ძვირუხსენებელო, გონება მიუწოდმელო, ცისა და ქვეყნის შემქმნელო, ყოვლის ფერის დამბადებელო, ღმერთო, ძეო მაცხოვარო ქრისტე მეუფეო, ჯვარცმაო ოქონისაო, რომელმან მოვაჭედინეთ კუბო ესე ვერცხლითა ჩუენ, დადიანმან, პატრონმან ლევან, მის კურთხეულისა ჩვენისა, ამ სოფლისა თვალის სინათლისა, დედოფლისა, პატრონისა ნესტან-დარეჯანისა სულის სახსრად და საოხად, რათა იხსენ ყოულისა სატანჯველისაგან. ლევან“ (ლ. ხუსკივაძე, იქვე, გვ. 54). ისევე როგორც ეს წარწერა, ოდიშის (სამეგრელო) და სვანეთში შედგენილი საბუთები, დაწერილია გამართული ქართულით, ქართულ დიპლომატიკაში არსებული ნორმების გათვალისწინებით და მათში კუთხურობა თითქმის არ იგრძნობა. ამიტომ ენათმეცნიერები ზოგჯერ მხოლოდ ვარაუდს გამოთქვამენ, რომ ესა თუ ის ძეგლი სვანეთში ან სამეგრელოშია შედგენილი.

სამეგრელოში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, ქართულ წიგნებს მზითევშიც ატანდნენ. ლევან II დადიანის დის — მარიამის მზითვის წიგნში დასახელებულია დავითნი, ჟამნი, „ყოვლად წმინდის სავედრებელი წიგნი“, „დაუჯდომელი საკითხავი წიგნი“, „როსტომიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“ და სხვა (მასალები, 1974, გვ. 9). ცნობილია, რომ ქართლის სამეფოში გადედოფლებისთანავე მარიამ დადიანი სათავეში ჩაუდგა ქრისტიანული სარწმუნოების განმტკიცებისა და ქართული მწიგნობრობის აღორძინების საქმეს. მისი ბრძანებით და საფასით აღადგინეს და მოხატეს სვეტიცხოველი და აღმოსავლეთ საქართველოს არაერთი ეკლესია-მონასტერი. ქართლის დედოფალმა, ისევე როგორც მისმა ძმამ, ლევან II დადიანმა, დიდი ღვაწლი დასდო იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს.

დედოფალ მარიამს დიდი ამაგი მიუძღვის ქართული ხელნაწერების გადანუსხვა-გამრავლებასა და აღდგენა-განახლების საქმეში. მისი ბრძანებით, დაახლოებით 1634-1645 წწ. შორის გადაიწერა „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერი, რომელიც ამჟამად „მარიამ დადიანისეული ქართლის ცხოვრების“ სახელითაა ცნობილი. ეს არის „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი უძველესი ხელნაწერი. დედოფალი მარიამი დიდად ზრუნავდა მტრის მიერ გატაცებულ ქართულ ხელნაწერთა დასახსნელად. მის მიერ თურქ-ოსმალთა ტყვეობიდან დახსნილ პარზლის მრავალთავეს (X ს.) ასეთი მინაწერი ახლავს: „ჩუენ, ხელმწიფემა პატრონმა დადიანისა ასულმა დედოფალთ დედოფალმან მარიამ ესე წიგნი ურუმის ქვეყნიდამ გამოვიხსენ და გავაახლე, დაშლილი და წამხდარი ჩემდა სადღეგრძელოდ და ცოდვათა ჩუენთა შესანდობად“. მსგავსი შინაარსის მინაწერები ახლავს ტბეთის საბარეზას (XII ს.), ჭალის გულანს, სვეტიცხოვლის ჟამნ-გულანს (1567 წ.) და სხვა ხელნაწერებს, რომლებიც ასევე მარიამ დედოფალს „ტყვეობიდან“ დაუხსნია (ა. ტულუში, 1992, გვ. 36).

ქართულ ხელნაწერებზე ზრუნვა ოდიშის სამთავრო კარზე არასოდეს შეწყვეტილა. ოდიშის მთავარმა ოტია დადიანმა (1728-1758) და მისმა მეუღლემ დედოფალმა გულქანმა გადააწერინეს ტიპიკონი (1738 წ.); დედოფალ გულქანისავე

ბრძანებითაა გადაწერილი ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონი; ოდიშის მთავრის გრიგოლ დადიანის (1788-1804) ბრძანებით გადაუწერიათ პარაკლიტიონი და ტ. გაბაშვილის „მიმოსღვა“ (ლ. მენაბდე, 1989, გვ. 64). XVIII ს. მიწურულსა და XIX ს. დასაწყისში ოდიშის სამთავრო კარზე მოღვაწეობდა ისტორიკოსი ნიკო დადიანი, ფეოდალური ხანის ერთადერთი ცნობილი ისტორიკოსი დასავლეთ საქართველოდან. მისი საისტორიო თხზულებების „ქართველთა ცხოვრება“ ერთი ნაწილი წინამორბედი ავტორების თხზულებათა შემოკლებულ გადმოცემას წარმოადგენს, ხოლო ორიგინალური ნაწილი — XVIII ს. მიწურულისა და XIX ს. დასაწყისის დასავლეთ საქართველოს ისტორია, — საქართველოს ისტორიის ფონზეა გადმოცემული. სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი დავით დადიანი (1846-1853) ქართული წიგნის დიდი ტრფიალი იყო. ის არა მარტო აგროვებდა ქართულ წიგნებსა თუ ხელნაწერებს, არამედ თვითონაც ეწეოდა ლიტერატურულ-მთარგმნელობით საქმიანობას, წერდა ლექსებს. მისი დაკვეთით ითარგმნა მრავალი მხატვრული ნაწარმოები თუ სამეცნიერო ნაშრომი, გადაიწერა მრავალი ხელნაწერი. დავით დადიანის დაკვეთით გადაიწერა იოანესა და თორნიკეს მიერ ათონის მთაზე გადაწერილი „ბიბლია“, იოანე პეტრიწის „პროლოგი“, იოსებ ფლავიუსის, პლუტარქეს და სხვათა თხზულებები; მღვდელ იესე გარსევანიშვილს რუსულიდან ათარგმნინა ჰეროდოტეს „ისტორია“, პლუტარქეს „შედარებითი ცხოვრების აღწერანი“, „შეყუანილება მითოლოგიად“ და სხვა (გ. მიქაძე, 1980, გვ. 75, 79). ეს ხელნაწერები, და აგრეთვე ქართულად თარგმნილი სხვა მრავალი თხზულება, მათ შორის, ჰომეროსის „ილიადა“, ციცერონის „ლელი ანუ მეგობრობისათვის“, მონტესკიეს „გულისხმისყოფისათვის სჯულთასა“, იოანე სინელის „კლემაქსი“, ს.-ს. ორბელიანის „ლექსიკონი ქართული“ (XVIII ს.), „როსტომიანი“ (XVIII ს.), იონა ხელაშვილის „რონინი“ და კრებული (XIX ს.), პეტრე ლარაძის „მრავალფერაულები“ (XIX ს.) სამეგრელოს სამთავრო ტახტის მემკვიდრემ ნიკოლოზ დავითის ძე დადიანმა ქშშკგ საზოგადოებას გადასცა (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. 1, 1959). დადიანების კოლექციაში არაერთი ძვირფასი ხელნაწერი შედიოდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია შატბერდში გადაწერილი მიქაელ მოდრეკილის ჰიმნოგრაფიული კრებული (978-988 წწ.). მასში შედის ქართული და ბერძნულიდან თარგმნილი ტექსტები. საგალობელთა ავტორები და მთარგმნელები არიან გიორგი მერჩულე, იოანე მტბევარი, იოანე მინჩხი, სტეფანე ჭყონდიდელი, ეზრა, იოანე ქონქოზისძე, ბასილი ხანძთელი, კურდანი-კვირიკე, მაკარი ლეთეთელი. საგალობელთა კრებულის შემდგენელი, ერთ-ერთი ავტორი და გადაწერი არის მიქაელ მოდრეკილი. აღსანიშნავია, რომ საგალობლებს სანოტო ნიშნებიც ახლავს (ზ. ჭუმბურიძე, 1983, გვ. 106-111).

გვიან შუა საუკუნეებში სვანეთი ქართული ხელნაწერებისა და ჯვარ-ხატების თავისებურ თავშესაფრად იქცა. ქართული დამწერლობის ძეგლები სვანეთში თითქმის გაფეტიშებული ჰქონდათ, ამიტომაც ცდილობდნენ რაც შეიძლება მეტი ხელნაწერი შეეძინათ და დაღუპვისგან გადაერჩინათ. ასეთ ხელნაწერებს შორის აღსანიშნავია: ადიშის (897 წ.), მესტიის (1033 წ.), ლაბსყალდის (XII ს.), ქურაშის (XII ს.), ლახამულის (XII ს.), იენაშის (XIII ს.), ლაშილის (XIV ს.) ოთხთავები; იელის მარხვანი (XII ს.), ლატალის ლექციონარი (IX-X სს.) და სხვა (სვანეთის წერილობითი ძეგლები, 1986).

ისინი ცნობილია იმ სახელით, სადაც დაცული იყო. აღსანიშნავია, რომ ადიშის ოთხთავი არის ძველი ქართული ენისა და მწერლობის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი, თარიღიან ოთხთავთა შორის უძველესი ნუსხა. გადაწერილია შატბერდის ლავრაში. ოთხთავზე XV-XVI სს. ნუსხურით გაკეთებულ მინაწერში ნათქვამია, რომ ნიკოლას ჯუმათელს ეს სახარება და სხვა წმიდა წიგნები — მრავალთავი, ხელთკანონი, მამათა წიგნი და კითხვა-მიგება, — მას კლარჯეთის მონასტრებიდან წამოუღია. შემდეგ, XVI საუკუნეში ისინი სვანეთში აღმოჩნდა (ზ. ჭუმბურიძე, 1983, გვ.113-118). მესტიის ოთხთავი ოშკშია გადაწერილი, ლაშოლის ოთხთავი — იერუსალიმის აღდგომის ეკლესიაში და ა.შ.

სამეგრელოსა და სვანეთისაგან განსხვავებით, XVII-XVIII საუკუნეებში აფხაზეთი კულტურულად საქართველოს ნაწილობრივ მოწყდა, რაც ამ მხარეში დასავლეთ კავკასიის მთიელთა ჩამოსახლებამ გამოიწვია. თუმცა ასეთი რადიკალური ეთნიკური ცვლილების შემდეგაც აფხაზეთის ფეოდალური საზოგადოება, სამთავრო სახლი, მეტწილად ქართული დარჩა. XIX საუკუნეში მთავრის კანცელარია კვლავაც ქართულ ენაზე მუშაობდა. ნიშანდობლივია, რომ აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის მიხეილ შარვაშიძის (1823-1864) და მისი მეუღლის, დედოფალ ალექსანდრა დადიანის საფლავის ქვების წარწერები მოქვის ეკლესიაში ქართულ ენაზეა შესრულებული.

XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიამ საქართველოს მიწა-წყალი ნაწილ-ნაწილ დაიპყრო. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ ცარიზმი ქვეყნის კოლონიზაციისა და მოსახლეობის ასიმილაციისთვის ზრუნვას შეუდგა, თუმცა ეს პროცესი რუსეთ-კავკასიის ომმა (1817-1864 წწ.) შეაფერხა. 1864 წელს ომის წარმატებით დასრულებისა და კავკასიელ მთიელთა დიდი ნაწილის ძალდატანებით ოსმალეთში გადასახლების (მუშაჯირობა) შემდეგ ცარიზმმა კავკასიაში თავი მყარად იგრძნო და ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსების მცდელობა ახალი ძალით გააჩაღა. მეფის ხელისუფლებას სურდა კავკასია „სამოქალაქო და პოლიტიკური თვალსაზრისით მჭიდროდ შეეკრა რუსეთთან და მის განუყოფელ ნაწილად ექცია“, ხოლო ადგილობრივი მოსახლეობა „ენით, გონებით და გრძნობით რუსი გამხდარიყო“ (История..., 1967, გვ. 384).

XIX საუკუნის 80-იან წლებში ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკაში ახალი ტენდენციები გამოიკვეთა. აშკარად გამოხატული ასიმილატორული პოლიტიკა — ადგილობრივი მოსახლეობის აყრა მშობლიური ადგილებიდან და გადასახლება, ფიზიკური განადგურება, რუსთა დასახლებების შექმნა, — რუსეთის იმპერიაში შემავალი ხალხების დენაციონალიზაციის, ეროვნული ცნობიერების მოშლის პოლიტიკით შეიცვალა. ხელისუფლებამ ჩათვალა, რომ ქართველების რუსიფიკაციის ჯერიც დადგა და ამ მიზნის მისაღწევად ყველაზე მოხერხებულ გზად ერთიანი ქართული ეთნოსის ტომებად დაყოფა მიიჩნია. ამ დროიდან, მოსახლეობის აღწერის თუ სხვა სტატისტიკურ მასალებში ცალ-ცალკე აღწერდნენ ქართველთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს. ამიერკავკასიის მოსახლეობის აღწერის (1886 წელი) მასალებში ცალ-ცალკეა შეტანილი: ქართველები, რომელშიც ქართლ-კახეთის მკვიდრნი იგულისხმებოდნენ, იმერლები, გურულები, აჭარლები, მეგრელები და ლაზები, აფხაზები, სვანები, თუშები, ფშავლები, ხევსურები, მთიულეები (Свод статистических..., 1886). ქართველების ეთნოტომობრივ ჯგუფებად დაყოფა 1897 წლის სრულიად რუსეთის იმპერიის მოსახლეობის

პირველი და შემდგომი აღწერის დროსაც უცვლელი დარჩა. ამასვე ემსახურებოდა ქართული ენის მეგრული და სვანური დიალექტების ცალკე ენებად გამოცხადება.

უპირველეს ყოვლისა, ცარიზმი აფხაზეთში რუსული ორიენტაციის ინტელიგენციის ჩამოყალიბებისათვის ზრუნვას შეუდგა. აფხაზთა შორის ხელოვნურად ნერგავდნენ ანტიქართულ განწყობილებას; დაუნდობელი ბრძოლა გამოეცხადა ქართველ-აფხაზთა კულტურულ-ისტორიულ ერთობასა და ამ ერთობის საფუძველს — ქართულ ენას. ამ მიზანს ემსახურებოდა აფხაზეთის ეკლესიებში ღვთისმსახურების საეკლესიო-სლავურზე გადაყვანა და რუსული ანბანის საფუძველზე აფხაზური დამწერლობის შექმნა. აფხაზური დამწერლობის შექმნა ემსახურებოდა არა კულტურულ, არამედ პოლიტიკურ მიზნებს, რის შესახებაც მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი ე. ვეიდენბაუმი დაუფარავად წერდა: „აფხაზური ენა, რომელსაც არ გააჩნია დამწერლობა და ლიტერატურა, რა თქმა უნდა განწირულია გასაქრობად, ასე თუ ისე ახლო მომავალში. საკითხი ისაა, რომელი ენა შეცვლის მას. ალბათ, მოსახლეობაში კულტურული იდეებისა და ცნებების გამტარებლის როლი უნდა შეასრულოს არა ქართულმა, არამედ რუსულმა ენამ. ამიტომ მიმაჩნია, რომ აფხაზური დამწერლობის დამკვიდრება თვითმიზანი კი არ უნდა იყოს, არამედ ეკლესიისა და სკოლის მეშვეობით ქართული ენის ხმარების დასუსტებისა და სახელმწიფო ენით მისი თანდათან შეცვლის საშუალება“ (ზ. ანჩაბაძე, 1970, გვ. 96).

რუსეთის ხელისუფლებამ და მისმა მოხელე-მეცნიერებმა დაიწვეს მიზანმიმართული კამპანია იმის დასამტკიცებლად, რომ მეგრელები, სვანები და სხვა ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფები ქართველები არ არიან, რასაც თითქმის მათ “ენებს” შორის არსებული განსხვავებაც ადასტურებდა.

იმპერიის ხელისუფლების აზრით კავკასიაში სკოლა ადგილობრივი ერების გადაგვარებისა და გარუსების მძლავრი იარაღი უნდა გამხდარიყო; სკოლას უნდა აღმოეფხვრა ადგილობრივი კულტურა და დაენერგა რუსული, რათა საბოლოოდ გაერუსებინათ ეს ხალხები. 1885 წლის 11 იანვრის ცირკულიარით სამეგრელოს სკოლებში სწავლება მშობლიურ ენაზე — ე. ი. მეგრულად უნდა წარმართულიყო. რადგან მეგრულ ენაზე დამწერლობა არ არსებობდა, რუსული ანბანით უნდა ესარგებლათ (ტრ. ხუნდაძე, 1951, გვ. 98). მეგრულ ენას მიმართავდნენ იმ მიზნით, რათა მისი მეშვეობით სამეგრელოდან ქართული ენა განედევნათ და არა მასზე ზრუნვით, რადგან კარგად იცოდნენ, რომ ანბანის, მწერლობის, ლიტერატურული ტრადიციების არმქონე ენა ვერ შეცვლიდა ქართულს და ეს არც შეადგენდა მათ მიზანს. ქართველი საზოგადოება წინ აღუდგა ამ წამოწყებას. სენაკის მაზრის ინტელიგენციამ თხოვნით მიმართა ილია ჭავჭავაძეს, ჩარეულიყო ამ ამბავში. სწორედ ამავე ხანებში სამეგრელოს სამთავრო ტახტის მემკვიდრემ ნიკო დადიანმა დადიანთა შესანიშნავი ბიბლიოთეკა — 169 ხელნაწერი წიგნი და ნაბეჭდი წიგნები ქართულ და უცხოურ ენებზე — საჩუქრად გადასცა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. სწორედ ეს უნიკალური კოლექცია დაედო საფუძვლად ქმწკგ საზოგადოების ბიბლიოთეკასა და მუზეუმს. დადიანთა ბიბლიოთეკის თბილისში გადმოტანის მოტივით სამეგრელოში ილია ჭავჭავაძე ჩავიდა (სოლ. ცაიშვილი, 1962, გვ. 205-207). სწორედ ამ მოგზაურობის დროს წარმოთქვა დიდმა ილიამ ის ცნობილი სიტყვა, რომელიც საღბუნად დაედო ამ მრავალჭირნახულ მხარეს:

“სამეგრელოში მოველ და საქართველო ვნახე! დიდი საქართველო! ბევრი ქირი უნახავს საქართველოს, მრავალს ქართველს გარდაუვლია ზურგსზედა მისსა, მაგრამ ყოველთვის ჟამსა რღვევისა და გაწბილებისა, მაცხოვარი ძალა იგი, ქვეყნის მხსნელი სამეგრელოდან მომდინარეობდა, მტერთა მისთა დამორგუნველი სამეგრელო იყო, იგი იყო ერთსულ და ერთგულ იმ სხეულისა, რომელსაც საქართველო ეწოდა. ასე იყო წინეთ, აგრე არის ახლა, აგრე დარჩება მომავალშიც” (გუგ. ბერიძის მოგონება, გაზ. „სახალხო განათლება“, 1987 წ., 23 ოქტომბერი, №85).

ქართველი ხალხის გათიშვის მიზნით, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის კ. იანოვსკის (1878-1899) მოწვევით პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტის კანდიდატმა ა. გრენმა, რომელიც საქართველოში 1886 წელს ჩამოვიდა, შეადგინა მეგრული ანბანი და მეგრული ენის სახელმძღვანელო, მეგრულად თარგმნა ლოცვები და მათეს სახარების რამდენიმე თავი (ტრ. ზუნდაძე, 1951, გვ. 105, 108-109). ამის წინააღმდეგ კვლავ გამოვიდა სამეგრელოს მოწინავე ინტელიგენცია, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება. იყო მცდელობა სამეგრელოს ეკლესიამონასტრებში ღვთისმსახურება მეგრულად დაენერგათ, საღვთო წერილი ეთარგმნათ. ეს ჭერ კიდევ XIX საუკუნის 50-იან წლებში დაიწყო. საქართველოს ეგზარქოს ისიდორეს (1844-1858) წინადადებით სამურზაყანოს ეკლესიათა ბლადოჩინმა დავით მაჭავარიანმა ქართულიდან მეგრულად თარგმნა წმ. იოანე ოქროპირის ლიტურგია (გაზ. „დროება“, 1885, №59). სამეგრელოს მოსახლეობა უარყოფითად შეხვდა საეკლესიო წიგნების მეგრულად თარგმნას, მეგრულ ენაზე ღვთისმსახურების შემოღებას. მეგრულად წირვა-ლოცვის ჩატარების მცდელობა ხალხმა არ მიიღო (გაზ. „ივერია“, 1889, №4). ცნობილმა მოღვაწემ თედო ჟორდანიამ, რომელიც იმხანად გურია-სამეგრელოს ეპარქიის სამრევლო სკოლების მეთვალყურედ მუშაობდა, ვრცელ მოხსენებაში სრულიად ნათლად აჩვენა ლოცვების მეგრულად თარგმნის შეუსაბამობა და უხამსობა, რასაც ამ საკითხის საბოლოოდ მოხსნა მოჰყვა (გაზ. „ახალი ქართლი“, 1912, №41).

კ. იანოვსკის მფარველობით ზუგდიდის საქალაქო სკოლის მასწავლებელმა თ. აშორდიაშვილმა მეგრელებისა და სვანებისათვის საანბანო წიგნის შექმნის იდეა წამოაყენა. 1899 წელს გამოვიდა კიდევ თ. აშორდიას მეგრული საანბანო წიგნი “დიდა ნინა”, რომელიც კავკასიის სასწავლო ოლქმა სკოლების სახელმძღვანელოდ დაუშვა. იმავდროულად გამოვიდა სვანური საანბანო წიგნიც – “ლუშნუ ანბან”. 1903 წლის ზაფხულში, როდესაც საქართველოს ეგზარქოსი ალექსი სამეგრელოს ეწვია, უამრავი ხალხი აწყდებოდა მას ლოცვა-კურთხევის მისაღებად, თან ემუდარებოდა, ემუშამდგომა, რათა საეკლესიო-სამრევლო სკოლებიდან ქართული ენა არ ამოეღოთ და მეგრული ანბანი არ შემოეღოთ (გაზ. „ივერია“, 1904, №14). სამეგრელოს სამთავრო ტახტის მემკვიდრის ნიკო დადიანის ჩარევამც მნიშვნელოვანწილად შეაჩერა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან ქართული ენის განდევნისა და მის ნაცვლად მეგრულის შემოღების მცდელობა (ბ. ხორავა, 2001, გვ. 80). 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში ცარიზმი დროებით დათმობაზე წავიდა და ნება დართო სამეგრელოს, სვანეთის, აფხაზეთის, აჭარის სკოლებში სწავლება ქართულ ენაზე წარმართულიყო (გაზ. „ივერია“, 1906, №66). ქართველი ხალხის შემადგენელი ცალკეული ეთნოგრაფიული ჯგუფების გრძნობებზე თამაში გათვლილი იყო ქართველთა ეროვნული ცნობიერების ამღვრევაზე. საეკლესიო-

სამრევლო სკოლების ზედამხედველი და საღვთო სჯულის მასწავლებელი ი. ვოსტორგოვი მოგვიანებით კიდევ აღნიშნავდა: ქართველებს „სამწუხაროდ, აქვთ ეროვნული ტრადიციები და ცნობიერება, მაგრამ ჩვენ ყველგან აღვძარით ტომობრივი გრძნობები იმ იმედით, რომ ტომი ტომზე და ძმა ძმის წინააღმდეგ აღდგება“ (ი. ვოსტორგოვი, 1905, გვ. 332). როგორც მოსალოდნელი იყო, ხელისუფლების ეს მცდელობა ჩაიშალა. 1893 წელს მარტვილის სამრევლო სკოლის გახსნისას ეპისკოპოსი გრიგოლი (დადიანი) საზოგადოებას ასე მიმართავდა: „დაიხსომეთ, გულში ღრმად ჩაიმარბეთ, შვილებო, რომ მეგრელები ძველისძველი ქართველები ვართ. სამეგრელო, მეგრელი როდი შეადგენს განსაკუთრებულ ქვეყანას, განსაკუთრებულ ხალხს: სამეგრელო ნაწილია ერთის ქვეყნისა, ჩვენი საზოგადო სამშობლოსი, საქართველოსი: **მეგრელი სახელია იმ ქართველისა, რომელიც საქართველოს ერთ ნაწილში, სამეგრელოში ცხოვრობს... ნუ დაუჭერებთ იმ ზოგიერთ სულმდაბლებს, რომელთაც მხოლოდ პირადის ინტერესებისათვის დაიწყეს ქადაგება ქართველისა და მეგრელის განსხვავებაზე**“ (ნ. შატაძე, 1985, გვ. 66).

ქართველმა საზოგადოებამ XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დასაწყისში ცარიზმის მოხელე-მეცნიერების მცდელობებს საკადრისი პასუხი გასცა. სამეგრელოს სამთავრო ტახტის მემკვიდრე ნიკო დადიანი წერდა: „მე წავიკითხე ის სტატიები, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ მეგრული ენის შუა და ქართული ენის შუა სიმსგავსეც არ არისო... ამას ვიტყვი, ის **გარეშე ქვეყნის ფილოლოგები, რომელნიც სწერენ მეგრულს და ქართულს ენებზედ, არიან სრულიად დაბნეულნი. ჭერე ჩვენი ენა ისწავლონ და მერმედ სწერონ... მე მენგრელისა, იმერეთს და გურიას უყურებ, როგორც საქართველოს პროვინციებს. ჩვენ შუა განსხვავება არ არის ან არც უნდა იყოს; ეს არის ჩემი აზრი და ამ აზრით მოგვცდები. ესღა გვაკლია ახლა, რომ ვინმე ჩინეთელმა ფილოლოგმა დასწეროს ჩვენს ძველ ენაზედ ან გვასწავლოს ქართული. ეგების ამასაც მოვესწროთ...**“ (გაზ. „ივერია“, 1904, №4).

როგორც ვხედავთ, აფხაზეთი, სამეგრელო და სვანეთი ქართული კულტურის კერები იყო. ამ ეთნოგრაფიული მხარეების მოსახლეობამ დიდი წვლილი შეიტანა ქართული სახელმწიფოს, ქართული კულტურის და ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში. **ქართული ენის განუტოვებების — მეგრულისა და სვანურის დამოუკიდებელ ენებად, ხოლო მეგრელებისა და სვანების ეთნიკურ თუ ენობრივ უმცირესობებად გამოცხადება ამ ეთნოგრაფიული ჯგუფების დიდი ქართული საწიგნობრო კულტურისაგან მოწყვეტას გამოიწვევს. მეგრულისა და სვანურის ენებად გამოცხადება, რისკენაც ზოგიერთი ქართველი და უცხოელი ენათმეცნიერი დღესაც აქტიურად მიისწრაფვის, ფაქტობრივად, ქართველი ხალხის დაშლის მცდელობაა.** ამით ისინი უარს ეუბნებიან სვანებსა და მეგრელებს იმ უზარმაზარ კულტურულ მემკვიდრეობაზე, რომლის შექმნაშიც ისინი საუკუნეების მანძილზე მონაწილეობდნენ; უარყოფენ მათ წვლილს ქართული სახელმწიფოს, ქართული სალიტერატურო ენის, ქართული მწერლობისა და, საერთოდ, ქართული კულტურის შექმნაში (საკითხის ისტორიისათვის იხ. თ. გვანცელაძე, 2006).

დამოწმებული ლიტერატურა

- მ. ახალაშვილი, 1987 - მ. ახალაშვილი, X-XV სს. წარწერები სვანეთის ქედური ხელოვნების ძეგლებზე, თბ., 1987.
- ლ. ახალაძე, 2005 - ლ. ახალაძე, აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, I, თბ., 2005.
- გაზ. „ახალი ქართლი“, 1912, №41.
- ვ. ბერიძე, 1967 - ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ოსტატები, თბ., 1967.
- თ. გვანცელაძე, 2006 - თ. გვანცელაძე, ენისა და კილოს საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006.
- ტ. გუდავა, 1954 - ტ. გუდავა, ორი წარწერა (ქართული და ქართულ-ხუნძური) დაღისტნიდან: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 30, თბ., 1954.
- გაზ. „დროება“, 1885, №59.
- ი. ვოსტოგოვი, 1905 - И. Восторгов, Церковная школа в Закавказье, „Народное образование“, март, 1905.
- გაზ. „ივერია“, 1904, №4, №14; 1906, №66.
- პ. ინგოროყვა, 1941 - პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, II, თბ., 1941.
- პ. ინგოროყვა, 1954 - პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954.
- კ. კეკელიძე, 1980 - კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 1, თბ., 1980.
- მასალები..., 1974 - საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური ისტორიისათვის (მზითვის წიგნები); ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მზია იაშვილმა, თბ., 1974.
- ლ. მენაბდე, 1989 - ლ. მენაბდე, ნაშრომი განაღდ დაშთების..., თბ., 1989.
- გ. მიქაძე, 1980 - გ. მიქაძე, დავით დადიანის ბიბლიოთეკა, აღმანახი „მწიგნობარი“, თბ., 1980.
- სვანეთის წერილობითი ძეგლები (X-XVIII სს.), ტ. II, (ეპიგრაფიკული ძეგლები); ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნო-ბარო აპარატი დაურთო ვ. სილოგავამ, თბ., 1988.
- ა. ტულუში, 1992 - ა. ტულუში, ცხოვრება და ღვაწლი დედოფალ მარიამ დადიანისა, თბ., 1992.
- ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (S კოლექცია), ტ. 1, ე. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 1959.
- ნ. შატაძე, 1985 - ნ. შატაძე, იანოვსკი, ლევიცკი, აშორდია და სხვები: ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1985, №5.
- სოლ. ცაიშვილი, 1962 - სოლ. ცაიშვილი, ილიას ერთი მოგზაურობის ისტორიიდან, წიგნში: ლიტერატურული ნარკვევები, თბ., 1962.
- ზ. ჭუმბურიძე, 1983 - ზ. ჭუმბურიძე, ქართული ხელნაწერების კვალდაკვალ, თბ., 1983.
- ა. ხელაია, 2006 - ა. ხელაია, ბეღია და ბედიის ტაძარი, წიგნში: წმინდა აღმსარებელი ამბროსი (ხელაია) და აფხაზეთი, თბ., 2006.
- ბ. ზორავა, 2001 - ბ. ზორავა, დადიანთა სამთავრო სახლის ახალი დინასტია, თბ., 2001.

ტრ. ხუნდაძე, 1951 - ტრ. ხუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში (XIX საუკუნე), თბ., 1951,

ლ. ხუსკივაძე, 1974 - ლ. ხუსკივაძე, ლევან დადიანის საოქრომჭედლო სახელოსნო, თბ., 1974.

История., 1967 - История СССР с древнейших времен до наших дней, т. IV, М., 1967.

Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г., Тифлис, 1893.

TAMAZ BERADZE, BEZHAN KHORAVA

GEORGIAN LITERARY LANGUAGE AND CULTURE AS THE COMMON CREATIVE PRODUCT OF ALL THE ETHNOGRAPHIC PART OF GEORGIA

Georgian literary language and literacy has been created by the common efforts of all the dialects and sub-dialects functioning in Georgia. Among other regions of the country Megrelia, Svaneti and Abkhazeti brought considerable contributions to its formation. The sense of unity among the Georgian tribes can be traced back in XV-XIV cc. B.C. with the formation of the kingdom of Colchis, an ancient Georgian kingdom.

The proclamation of Megrelian and Svan vernacular of the Georgian language as separate languages and declaring Megrelians and Svans as people of ethnic and language minorities will tear these ethnic groups off from the Georgian literacy and culture that has always been created by the active participation of these very groups. The propensity of some Georgian and overseas linguists to declare Megrelian and Svan vernaculars as individual languages is in fact the effort for the further disintegration of the country. In their attempts they seem to deprive the rights from Megrelians and Svans to take pride in the language and culture they have been creating for centuries. They neglect the huge contribution of these ethnic groups for the creation of the Georgian statehood, Georgian literary language, and the Georgian culture in general.

აწყურის პტიმოლოგიისათვის

აწყური საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქი იყო. ჰერაკლეს ლაშქრობის დროს (VII ს.) აქ საყდარი აუგიათ, რომელიც XII-XIII სს. სამცხის საეკლესიო ცენტრი გახდა. "გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების" თანახმად, უკვე გრიგოლის დროს (VIII-IX სს.-ში) არსებობდა აწყურის საეპისკოპოსო და საკათედრო ტაძარი, რომლის მეთაური იყო ხანძთელის მოწაფე ეფრემ დიდი მაწყვერელი. დღეისათვის შემორჩენილია აწყურის გუმბათოვანი ტაძრის ნანგრევები. "ფართობით იგი ყველაზე დიდი ეკლესია ყოფილა საქართველოში" (სმეელ, 2007, გვ. 119).

აწყური ფრიად მნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ პუნქტს წარმოადგენდა. აქ გადიოდა დიდი გზა, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს აკავშირებდა ქართლთან (ლ. მენაბდე, 1962, გვ. 47).

ბოლო დროს აწყურში ჩატარდა არქეოლოგიური გათხრები, რომელმაც ბევრი ისტორიული ცნობა გააცოცხლა: "აწყურის ტერიტორიაზე არსებული ციხის ციტადელში მიკვლეულია ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისის ანუ ანდრია მოციქულის აწყურში ყოფნის პერიოდის კედლის ნაშთი, რომელიც ანდრია მოციქულის მიერ ციხის ზედა ნაწილში მარიამ ღვთისმშობლის ხატის დასვენების შესაძლებლობას რეალურს ხდის. ციხე, როგორც ჩანს, წარმოადგენდა იმ მოსახლეობის აკროპოლისს, რომელიც მდინარე მტკვრის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს... უკანასკნელ წლებში ჩატარებული გათხრების შედეგად დაფიქსირებულია მნიშვნელოვანი ფაქტი — ძველი სამოსახლო არსებობდა ძვ. წ. აღრიცხვით V საუკუნიდან ახ. წელთაღრიცხვით I საუკუნის ჩათვლით მდინარის მარცხენა ნაპირზე. ახალი წელთაღრიცხვის დამდეგიდან სამოსახლოს მდებარეობა შეიცვალა და იგი მთლიანად მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე გადმოვიდა. სწორედ აქ განვითარდა შუა საუკუნეების ქალაქი, რომლის არქიტექტურულ დომინანტს წარმოადგენდა ორი ხუროთმოძღვრული ძეგლი — ღვთისმშობლის ტაძარი და ციხე" (ვ. ლიჩელი, 2008, №8 (116)).

მთელი ისტორიის მანძილზე აწყური მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და საეკლესიო ცენტრი იყო. აქ იქადაგა პირველად ქრისტიანობა ანდრია პირველწოდებულმა პირველ საუკუნეში და მოაქრისტიანა სამცხე. საქართველოში მირონის კურთხევის უფლება სწორედ აწყურის ეპისკოპოსის — ეფრემ მაწყვერელის მცდელობით დაწესდა. იგი საქართველოს ერთ-ერთ უმთავრეს ეპარქიას წარმოადგენდა. "წმ. მოციქულ ანდრიას მიერ დაარსებული აწყურის საეპისკოპოსო, რომლის საკათედრო ტაძარში დაბრძანებული იყო ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი, სასწაულმოქმედი ხატი. აწყურის უძველესი საეპისკოპოსო გაუქმდა თურქთა მძლავრობის დროს XVII საუკუნის ბოლოს. იმავე სახელწოდებით, მაგრამ უფრო გაზრდილი ტერიტორიით აწყურის ეპარქია აღდგა 1917 წელს" (ზ. აბაშიძე, 2007, გვ. 145).

სამცხის მთავრების მიერ სეპარატისტული იდეების განხორციელების საქმეში იყო მცდელობა, რომ ეკლესიურადაც ჩამოეცილებინათ მესხეთი საქართველოს კათოლიკოსისათვის, ამიტომ კიდევ უფრო გაიზარდა აწყურისა და მაწყვერლის როლი XIV-XV საუკუნეებში.

აწყურის არსებობა ოდითგანვე დაკავშირებული იყო მტკვართან. სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პუნქტი წარმოადგენდა გზათშესაყარს. მტკვრის ხეობაზე გამავალი გზები ვერ ასცდებოდა აწყურს.

ძველ ტექსტებში ეს სახელი სხვადასხვა ფორმით გვხვდება: ნ. მარის მიერ გამოცემულ გიორგი მერჩულეს "გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში" გვაქვს *აწყური*: "სიწმინდესა შინა აწყურისა სასწაულთა მოქმედი" (ნ. მარი, 1911). "რამეთუ დიდი ეფრემ უწინარჱს მრავალთ წლით არსენისსა იქმნა ეპისკოპოს აწყურისა საყდარსა" (ნ. მარი, 1911). *აწყურია* აკაკი შანიძის რედაქტორობით გამოსულ "ქართული ენის ისტორიულ ქრესტომათიაში" "გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების" შესაბამის ადგილებში (ა. შანიძე, 1949, გვ. 258). აწყური მოიხსენიება ბასილ ზარზმელის თხზულებაში, აგრეთვე, როგორც საეპისკოპოსო ცენტრი: "განაბრწყინვა ღმერთმან დიდი იგი მღდელთმოდღუარი გიორგი შუარტყელელი, რომელმან დაიბყრა საყდარი *აწყურისაჲ*" (ნ. ვაჩნაძე, 1975, გვ. 177).

აწყურის ეპისკოპოსი არის *მაწყუერელი*: "ტომნი დიდისა ეფრემ *მაწყუერელ* ეპისკოპოსისანი" (ნ. მარი, 1911).

"ხოლო ყოველთა ამათ საქმეთა სიმრავლისათა მეტყუელი პირი და ენაჲ დიდსავე თანა გიორგის *მაწყუერელსა* იყო ნეტარიცა მამაჲ სერაპიონ. ვინამცა ყოველნი ცრუ საწაულნი და საქმენი, რომელნი-იგი პირველ ეპისკოპოსობისა და უკანაჲ სკნელი ეხილვნეს, მომითხრნეს პირმან მან უტყუელმან გიორგის ვეტყვ *მაწყუერელსა*" (ნ. ვაჩნაძე, 1975, გვ. 178). "ხოლო მოვიდა ღმერთ-შემოსილი გიორგი *მაწყუერელიცა* ჭუარითა ყოველთა თანამწყობრთა ეკლესიისათა" (ნ. ვაჩნაძე, 1975, გვ. 180).

აწყური გვხვდება ლეონტი მროველის თხზულებაში ჩართულ ანდრია პირველწოდებულის ეპიზოდში: "აჲ ყოველთა მიერ სახილველ არს ხატი ყოვლადწმიდისა *აწყუერისა* ღვთისმშობელისა (ლეონტი მროველი, 1955, გვ. 38)". იქვეა ფონეტიკური ვარიანტი *აწყვერი*: "ხოლო წმიდა მოციქული წამოემართა და მოიწია *აწყვერს*" (ლეონტი მროველი, 1955, გვ. 39), რომელსაც სქოლიოში ვარიანტად აქვს *აწყური*. "დაასვენეს ყოვლად დიდებული ხატი ყოვლად წმიდისა *აწყვერის* ღვთისმშობლისა მცირესა მას ეკუდერსა" (ლეონტი მროველი, 1955, გვ. 43). ჭუანშერთან ჩართულ იმავე ეპიზოდში გვაქვს *აწყუერი* (ჭუანშერი, 1955, გვ. 224). "მატიანე ქართლისაში" იხსენიება "*აწყუერის* ციხის პატრონი" (მატიანე ქართლისა, 1955, გვ. 300). ისევე, როგორც ჰაგიოგრაფებთან, მატიანეშიც *მაწყუერელი* გვაქვს: "გამოიყვანა *მაწყუერელმან* მესხნი" (მატიანე ქართლისა, 1955, გვ. 300).

აწყურის სახელის ვარიანტულობამ დღევანდლამდე მოაღწია. მას ოფიციალურად, მართალია, აწყურს უწოდებენ, მაგრამ ადგილობრივი მოსახლეობა მეოცე საუკუნეში *აწყვერად* მოიხსენიებდა. მესხეთში გავრცელებულ ერთ ხალხურ ლექსში ვკითხულობთ:

"*აწყვერის* ხეობას შემოვჰყევ,
ჭაჭკარს ენახე სახლი კლდისა,
აწალკული, დაწალკური ალაგური,
ქილდას ერთ გოგო ენახე,
იმან დამიკოდა გული".

აწყვერი, ჭაჭკარი, ალაგური, ქილდა სამცხე-ჯავახეთის სოფელთა სახელებია, ამიტომ მთქმელის ინფორმაცია სანდოა. ვინმე მესხს (ივანე გვარამაძეს) ჩაუწერია შემდეგი ლექსი;

... (ပဋိပက္ခ) XI-III
... (၁) ...
... (၂) ...
... (၃) ...
... (၄) ...
... (၅) ...
... (၆) ...
... (၇) ...
... (၈) ...
... (၉) ...
... (၁၀) ...
... (၁၁) ...
... (၁၂) ...
... (၁၃) ...
... (၁၄) ...
... (၁၅) ...
... (၁၆) ...
... (၁၇) ...
... (၁၈) ...
... (၁၉) ...
... (၂၀) ...
... (၂၁) ...
... (၂၂) ...
... (၂၃) ...
... (၂၄) ...
... (၂၅) ...
... (၂၆) ...
... (၂၇) ...
... (၂၈) ...
... (၂၉) ...
... (၃၀) ...
... (၃၁) ...
... (၃၂) ...
... (၃၃) ...
... (၃၄) ...
... (၃၅) ...
... (၃၆) ...
... (၃၇) ...
... (၃၈) ...
... (၃၉) ...
... (၄၀) ...
... (၄၁) ...
... (၄၂) ...
... (၄၃) ...
... (၄၄) ...
... (၄၅) ...
... (၄၆) ...
... (၄၇) ...
... (၄၈) ...
... (၄၉) ...
... (၅၀) ...
... (၅၁) ...
... (၅၂) ...
... (၅၃) ...
... (၅၄) ...
... (၅၅) ...
... (၅၆) ...
... (၅၇) ...
... (၅၈) ...
... (၅၉) ...
... (၆၀) ...
... (၆၁) ...
... (၆၂) ...
... (၆၃) ...
... (၆၄) ...
... (၆၅) ...
... (၆၆) ...
... (၆၇) ...
... (၆၈) ...
... (၆၉) ...
... (၇၀) ...
... (၇၁) ...
... (၇၂) ...
... (၇၃) ...
... (၇၄) ...
... (၇၅) ...
... (၇၆) ...
... (၇၇) ...
... (၇၈) ...
... (၇၉) ...
... (၈၀) ...
... (၈၁) ...
... (၈၂) ...
... (၈၃) ...
... (၈၄) ...
... (၈၅) ...
... (၈၆) ...
... (၈၇) ...
... (၈၈) ...
... (၈၉) ...
... (၉၀) ...
... (၉၁) ...
... (၉၂) ...
... (၉၃) ...
... (၉၄) ...
... (၉၅) ...
... (၉၆) ...
... (၉၇) ...
... (၉၈) ...
... (၉၉) ...
... (၁၀၀) ...

... (၁) ...
... (၂) ...
... (၃) ...
... (၄) ...
... (၅) ...
... (၆) ...
... (၇) ...
... (၈) ...
... (၉) ...
... (၁၀) ...
... (၁၁) ...
... (၁၂) ...
... (၁၃) ...
... (၁၄) ...
... (၁၅) ...
... (၁၆) ...
... (၁၇) ...
... (၁၈) ...
... (၁၉) ...
... (၂၀) ...
... (၂၁) ...
... (၂၂) ...
... (၂၃) ...
... (၂၄) ...
... (၂၅) ...
... (၂၆) ...
... (၂၇) ...
... (၂၈) ...
... (၂၉) ...
... (၃၀) ...
... (၃၁) ...
... (၃၂) ...
... (၃၃) ...
... (၃၄) ...
... (၃၅) ...
... (၃၆) ...
... (၃၇) ...
... (၃၈) ...
... (၃၉) ...
... (၄၀) ...
... (၄၁) ...
... (၄၂) ...
... (၄၃) ...
... (၄၄) ...
... (၄၅) ...
... (၄၆) ...
... (၄၇) ...
... (၄၈) ...
... (၄၉) ...
... (၅၀) ...
... (၅၁) ...
... (၅၂) ...
... (၅၃) ...
... (၅၄) ...
... (၅၅) ...
... (၅၆) ...
... (၅၇) ...
... (၅၈) ...
... (၅၉) ...
... (၆၀) ...
... (၆၁) ...
... (၆၂) ...
... (၆၃) ...
... (၆၄) ...
... (၆၅) ...
... (၆၆) ...
... (၆၇) ...
... (၆၈) ...
... (၆၉) ...
... (၇၀) ...
... (၇၁) ...
... (၇၂) ...
... (၇၃) ...
... (၇၄) ...
... (၇၅) ...
... (၇၆) ...
... (၇၇) ...
... (၇၈) ...
... (၇၉) ...
... (၈၀) ...
... (၈၁) ...
... (၈၂) ...
... (၈၃) ...
... (၈၄) ...
... (၈၅) ...
... (၈၆) ...
... (၈၇) ...
... (၈၈) ...
... (၈၉) ...
... (၉၀) ...
... (၉၁) ...
... (၉၂) ...
... (၉၃) ...
... (၉၄) ...
... (၉၅) ...
... (၉၆) ...
... (၉၇) ...
... (၉၈) ...
... (၉၉) ...
... (၁၀၀) ...

აწყური და აწყვერი/აწყუერი ბოლო დრომდე (მე-20 საუკუნის 70-იან წლებამდე ძველი თაობის მეტყველებაში) თანაბარი უფლებით არსებობდნენ. უმახვილო უ ხმოვნის წინ ვ-დ იქცეოდა, როგორც კი შესაბამისი პოზიცია შეიქმნებოდა — აფიქსების საშუალებით **მაწყვერელის** შემთხვევაში და ნათესაობით ბრუნვაში **აწყვერი/აწყუერი→აწყერის** სახით. დღეისათვის ვ-ინიანი ფორმა აღარ არსებობს და გვაქვს მხოლოდ **აწყური**, რომლიდანაც გვაქვს გვარი (ფსევდონიმი) **აწყურელი** (ამ გვარს ატარებდა მესხეთის თეატრის მსახიობი) და კუმშვის გარეშეა ნათესაობითი ბრუნვა: "აწყურის საშუალო სკოლა", "აწყურის მოსახლეობა" და სხვ.

აწყურის ეტიმოლოგია პირველად მოგვცა ნ. მარმა. მან აწყური დაშალა ა-წყურ- ფორმით. წყურ- დაუკავშირა **kar//kor//ker skur** ფუძეებს. მისი მნიშვნელობა ნ. მარის მიხედვით არის: დასახლებული პუნქტი, სოფელი, ქალაქი, მხარე (ნ. მარი, 1935, გვ. 163).

აწყური მნიშვნელობით უფრო ახლოს უნდა იდგეს წყალთან. ქართულ წყალს შეესატყვისება მეგრული წყუ (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 2000, გვ. 657). წყალ-თან შორს არ უნდა იყოს წყარო, რომელიც მეგრულში გვაძლევს წყორს (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 2000, გვ. 657). წყაროში ო არის სუფიქსი. მისი სუფიქსობის შესახებ "აზრთა სხვადასხვაობა არ გვაქვს" (ვ. შენგელია, 2006, გვ. 148).

წყარო და წყალ- სიტყვათა კავშირი აშკარაა "წყარო სიტყვის არა მარტო შინაარსობრივი, არამედ მატერიალური კავშირი წყალ სიტყვასთან იმდენად აშკარაა, რომ, ბუნებრივია, ამის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არა გვაქვს" (ვ. შენგელია, 2006, გვ. 147).

აწყური თავისი "რედუცირებული" (**აწყურ-**) "ურედუქციო" **აწყუერ** ფორმით ისტორიამდელ პერიოდში გადადის. ამ აზრს ამაგრებს ისტორიული და არქეოლოგიური მონაცემები.

ამგვარად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ამოსავალი უნდა იყოს "წყლის" აღმნიშვნელი საერთო ქართველური ძირი წყ- (ვ. თოფურია), რომელიც, გარდა საკუთრივ წყალ- ფუძისა, გვაქვს წყურ- ფუძის სახით ("წყურვილი"), ნე-რ-წყ-ჲ, რ-წყ-ევ-ა ფუძეებში (მ. ჩუხუა, 2000-2003, გვ. 370).

ამავე რიგში ჩადგება წყარო (←წყლ-არ←წყალ-არ) (ვ. შენგელია, 2006, გვ. 149). ალბათ აქვე უნდა განვიხილოთ სოფლის სახელი ახალციხის რაიონში წყორძა, რომელშიც გამოყოფენ წყორს წყლის მნიშვნელობით (ნ. ნორაკიძე, 1971, გვ. 137-141), ეს წყორ- ქართული წყარ- ფუძის შესატყვისი ჩანს (ვ. შენგელია, 2006, გვ. 150).

საერთო ქართველურ წყ- ძირს ერთვის "რედუქციამდელ" ფორმებში -ვ(ჲ)ერ, -უშრ ან "რედუცირებულში" — -ურ სუფიქსი. ა- არის დანიშნულების აფიქსი (შდრ. ტ. ფუტყარაძე, 2005, გვ. 272, სადაც *წარ-/ჰორ-, *წყარ-/ჰყორ-, *წყურ-/ჰყურ- საერთოქართველურ პარალელურ ფუძეებადაა განხილული).

აწყური წყლიან ადგილს, წყლის ადგილს უნდა ნიშნავდეს. უძველესი დროიდან მოყოლებული იგი გაშენებული იყო მტკვრის მარჯვენა და მარცხენა ნაპირებზე.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ზ. აბაშიძე, 2007 - ზ. აბაშიძე, ახალციხის, ტაო-კლარჯეთისა და ლაზეთის ეპარქია: კრებ. "ზარზმა", 2007.
- თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965 - თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
- ნ. ვაჩნაძე, 1975 - ნ. ვაჩნაძე, "სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება" როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1975.
- ე. თაყაიშვილი, 1918 - ე. თაყაიშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, თბ., 1918.
- ლეონტი მროველი, 1955 - ლეონტი მროველი, "ცხოვრება ქართველთა მეფეთა": ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
- ვ. ლიჩელი, 2008 - ვ. ლიჩელი, აწყური — ძველი სამცხის დედაქალაქი: გაზ. "ლიტერატურული მესხეთი", 2008.
- ნ. მარი, 1911 - Н. Я. Марр, Георгій Мерчуль, Житие св. Григорія Хандзійскаго, ნ. მარის შესავალი, გამოცემა, თარგმანი, სანკტ-პეტერბურგი, 1911.
- ნ. მარი, 1935 - Н. Я. Марр, избранные работы, том пятый, 1935.
- მატიანე ქართლისა, 1955 - მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
- ლ. მენაბდე, 1962 - ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი II, თბ., 1962.
- ნ. ნორაკიძე, 1971 - ნ. ნორაკიძე, ზანიზმნები სამცხის გეოგრაფიულ სახელებში: ჟურნ. "მნათობი", 1971, №4.
- სმეელ, 2007 - საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2007.
- ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 2000 - ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2000.
- ტ. ფუტყარაძე, 2005 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, ნაწილი I, ქუთაისი, 2005.
- ა. შანიძე, 1949 - ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1949.
- ა. შანიძე, 1976 - ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- ვ. შენგელია, 2006 - ვ. შენგელია, ქართველურ და ჩერქეზულ ენობრივ სისტემათა ისტორიის ზოგი საკითხი, თბ., 2006.
- მ. ჩუხუა, 2000-2003 - მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 2000-2003.
- ს. ჭიქია, 1958 - ს. ჭიქია, "გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი", თბ., 1958.
- ჯუანშერი, 1955 - ჯუანშერი, "ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა": ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.

MERAB BERIDZE

ABOUT *ATSKURI* ETYMOLOGY

Atskuri is one of the ancient cities. It has been an important political and *eclessiastic center for centuries. Saint Andria Pirveltsodebuli was the first who* preached Christianity here in the I c. and converted the whole Samrskhe into Christianity. In Georgia crism was sanctified with the effort of Atskuri bishop, Ephrem Matskvereli.

Prefix -a [ა] was seperated in the word Atskuri by N. Mari. According to hagio-gr-a-phical and historical sources the word Atskuri is met with the following forms: Atskuri, [აწყური], Atskueri [აწყუერი], Atskveri. [აწყვერი], Atskuei [აწყუჭრი] where the Georgian root- **tsk** [წყ] is seperated. The same root is met in the following words: Tskali [წყალი], Tskaro [წყარო] Tsku [წყუ], Tskor [წყორ] etc.

To my mind the word Atskuri means a place for water or a watery place. Atskuri is built on both sides of the river Mtkvari.

საქართველო ეკატერინე მეორისა და ჰოლტარის მიმოწერებში

რუსეთ-თურქეთის 1768 - 1774 წლების ომში იმპერატორი ეკატერინე II პირადად იყო დაინტერესებული იმერეთის მეფე სოლომონ I-ისა და ერეკლე II-ის მონაწილეობით.

1769 წლის 19 მაისს მან შეიწყალა რუსეთიდან განდევნილი გენერალი ტოტლებენი, 27 მაისს კი გამოიცა განკარგულება გრაფ ტოტლებენისათვის დანაშაულის პატიებისა და რუსეთში დაბრუნების შესახებ (პ. ბუტკოვი, 1866, გვ. 114). გენერალ-მაიორი გრაფი ტოტლებენი დაინიშნა თურქეთის წინააღმდეგ მებრძოლი ჯარის სარდლად საქართველოში. 1769 წლის აგვისტოში 100 კაციანი ავანგარდი ტოტლებენის მეთაურობით საქართველოში შემოვიდა. 29 აგვისტოს სოფელ ზოდასთან ერეკლე ტოტლებენს შეხვდა. მოლაპარაკების შემდეგ ერეკლემ თურქეთთან ომში მონაწილეობაზე და სოლომონ პირველისთვის დახმარების გაწევაზე თანხმობა განაცხადა იმ პირობით, თუ რუსეთის მთავრობა ხუთიათასიან დამხმარე ჯარს გამოგზავნიდა.

1769 წლის 22 ოქტომბერს ეკატერინე II-მ განკარგულება გასცა, რომ საქართველოში რუსეთის 3700 მეომარი გამოეგზავნათ (ვ. მაჭარაძე, 1957, გვ. 42).

აღნიშნულთან დაკავშირებით დავით ბატონიშვილი გადმოგვცემს საინტერესო ამბავს: „მეფე სოლომონ ევედრა კარსა რუსეთისასა, რათა მოჰსცეს მხედრობაი შესაწევნელად. მსმენელმან ამისმან იმპერატრიცამ ეკატერინამ წარმოუვლინა ღენერალი გრაფი ტოტლებენი ნემენცი ექვსი ათასითა მხედრობითა წელსა 1769. სცნა რა მოსვლაი მათი მეფემან ირაკლიმ, მიეგება წინა კოპს. შეითქუნენ მეფე და ტოტლებენი, რომელიცა არღარა წარვიდა იმერეთად, არამედ წარვიდნენ ორნივე ახალციხესა ზედა, რომელთა ვერაგთა კაცთაგან და უფრორე მეფისა სოლომანისა მიერ წარმოიშვა შორის მეფისა და გრაფისა სანდურავი, ვინაითგან არა სწადდა მეფესა სოლომანს განდიდებაი მეფისა ირაკლისა და მარადის მზირ ეყვის მას, რათა ჰსცნეს ნაკლოლევანებაი რაიმე მეფისა“ (დ. ბატონიშვილი, 1941, გვ. 16). რა თქმა უნდა, ძნელია ბოლომდე გაიზიარო დავით ბატონიშვილის მიერ აღნიშნული ამბების შეფასება, განსაკუთრებით მეფე სოლომონის მიმართ მისი დამოკიდებულება, მაგრამ ის მაინც უდავოა, რომ სოლომონმა არცთუ სასიამოვნოდ მიიღო მის სახელზე გამოგზავნილი ჯარისა და სარდლის ერეკლესთან გამოცხადება.

დიდი იმედით დაწყებული რუსულ-ქართული სამხედრო თანამეგობრობის ისტორია სამწუხაროდ დასრულდა. პირველი მარცხი და დიდი უხერხულობა ტოტლებენ-ერეკლეს ურთიერთობაში ასპინძასთან მოხდა. პლატონ იოსელიანის აზრით, 1770 წლის 20 აპრილს ასპინძის ბრძოლის წინ გიორგი XII, რომელიც მაშინ 24 წლისა იყო, დიდად უსიამოვნოდ მოექცა რუსეთის გენერალ ტოტლებენსა, ოდეს არა ინება შემბოდა ოსმალისა ჯარსა.

„ღენერალო! სირცხვილია ამისთანა დროსა ღალატი მეფისა, — ჰრქვა მეფის ძემან. — „არა მაქვს ბრძანება, — უპასუხა ღენერალმან, — იმპერატრიცისა რომ შევება ჯარითა ესრეთ მცირითა მტერსა დიდსა უსარგებლოდ“ - „მაგითი, ღენერალო, არცხვენ რუსეთისა ჯარსა. - ეტყოდა მეფის ძე გიორგი, - და უტეხ

სახელსა დიდსა რუსეთსა. ღმერთი ჩვენკენ იქნება, ჩვენ შევებებით, გავიმარჯვებთ და მოვახსენებთ იმპერატრიცასა შენსა სიმბდალესა“ (პლ. იოსელიანი, 1936, გვ. 9). როგორც იტყვიან, რუსმა გენერალმა არა თუ ქართული საქმისა არაფერი გააკეთა, რუსული საქმის მხარდაჭერაც არ ისურვა. ოსმალეთთან ქართველთაგან ომის წარმოება ხომ რუსეთის ინტერესებშიც შედიოდა. ასეთ საბასუხისმგებლო დროს გამოავლინა მან სრული უბასუხისმგებლობა და ლალატი, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, თავისი ჯარით უკან გამობრუნდა და ერეკლე პირისპირ დატოვა უამრავ მტერთან. ერეკლეს სამხედრო ნიჭისა და ვაჟკაცობის წყალობით, ასპინძის ბრძოლა ერთ-ერთ ბრწყინვალე გამარჯვების ნიმუშად შევიდა ომების ისტორიაში. ამ ბრძოლაში ერეკლემ პირადად გამოსასალმა სიცოცხლეს თავისი ძველი მოწინააღმდეგე კოხტა ბელადი. ამ დიდი გამარჯვებით მიღებული სიამოვნების ადგილზე გააზრებაც ვერ მოახერხა მეფე ერეკლემ, რადგან სასწრაფოდ უკან გამოედევნა ტოტლებენს, რათა თავიდან აეცილებინა მისგან მოსალოდნელი ახალი უსიამოვნება.

მომხდარი ფაქტი შეფასება-განსჯის საგანი გახდა არა მარტო ქართულ, არამედ რუსულ ისტორიოგრაფიაშიც.

„მაგრამ იმედები გაცრუვდა, ხოლო რუსული დიპლომატიისა და სამხედრო სარდლობის მიზნები მიულწეველი დარჩა, — წერდა ო. მარკოვა — უმეკელი შეცდომა იყო რაზმის სარდლად გრაფ გოტლიბ-კურტ-ჰენრიხ ტოტლებენის დანიშვნა. უნარიანი, მაგრამ თვითდაჯერებული ტოტლებენი დიდად აჭარბებდა თავის უფლება-მოსილებას, როცა ფაქტიურად გადაწყვიტა საქართველოს დაპყრობა. მეფის ხელისუფლებას მოუწია ფეიქრა არა თურქთა წინააღმდეგ ძლიერ დივერსიაზე, არამედ ტოტლებენის განკარგულებებით გამოწვეული უწყსრიგობის აღმოფხვრაზე“ (პ. მარკოვა, 1966, გვ. 139).

ასეთი მკაცრად კრიტიკული შეფასებებით აღნიშნა რუსმა მკვლევარმა ტოტლებენის „დამსახურება“. საქართველოში ტოტლებენის წელიწადნახევრიანი მოღვაწეობა, მისი აზრით, რუსეთის ინტერესებში არ შედიოდა. ის მხოლოდ ამწვავებდა სიტუაციას საქართველოში და რუსული პოლიტიკისადმი უკმაყოფილებას იწვევდა ქართველებში, რაც შესაძლებელია წინასწარგანზრახვით გამოუდიოდა ტოტლებენს „რუსული საქმისადმი გულმოდგინების“ ნიშნით.

როგორც პროფ. სარგის კაკაბაძე წერს: „ტოტლებენმა კიდევ დააპირა ერეკლე მეფის დატუსაღება, მისთვის რუსის ორდენის წმ. ანდრია პირველწოდებულის ჩამორთმევა, ტახტიდან ჩამოგდება და საქართველოს რუსეთთან შეერთება. თავისი განზრახვა ტოტლებენმა შეატყობინა პეტერბურგის მთავრობას. ის კიდევ შეუდგა თავისი აზრის განხორციელებას. დუშეთსა, ანანურსა, გორსა და ცხინვალში ტოტლებენის ბრძანებით ხალხი დააფიცეს რუსის მთავრობის ერთგულებაზე“ (მიმოწერა..., 1805, გვ. 159). ასეთსავე პოლიტიკას ახორციელებდა ტოტლებენი დასავლეთ საქართველოშიც. ო. მარკოვას აზრით, როცა იგი სამოკავშირეო ხელშეკრულებებს აფორმებდა დადიანთან, გურიელთან და შერვაშიძესთან, რომლებიც გამუდმებით ებრძოდნენ სოლომონ პირველს (პ. მარკოვა, 1966, გვ. 140).

იმ დროს, როცა მეფე ერეკლე ტოტლებენის უთავობით გამოწვეული პრობლემების მოგვარებითა და ქვეყნისთვის საარსებო საქმეებით იყო დაკავებული, ფრანგ განმანათლებელთა იდეებით აღფრთოვანებული და პირადი განათლებულობის მანიით შეპყრობილი რუსეთის იმპერატორი, რომელიც ვოლტერთან ფლირტით იყო დაკავებული, საკმაოდ საინტერესოდ მოიხსენებდა ქართველ მეფესა და საქართველოს, ცდილობდა სათანადოდ წარმოეჩინა საკუთარი დამსახურება

თურქეთის წინააღმდეგ მიმდინარე ბრძოლებისა და კონსტანტინოპოლის აღდგენა-აღორძინების იდეით. ამ იდეას აფასებდა და მხარს უჭერდა დიდი ფრანგი განმანათლებელი ვოლტერი. იგი მართლაც მთელი გულით უცხადებს თანადგომასა და მხარდაჭერას მებრძოლ ქართველებს და აღიარებს ამ ბრძოლაში რუსეთის განათლებული იმპერატორის როლსა და დამსახურებას.

ისტორიულად ცნობილი ამ ორი პიროვნების მიმოწერებში გვხვდება ჩვენთვის საინტერესო ადგილები. წერილები 1770 წლით თარიღდება, თუმცა პერიოდი, რომელსაც მიმოწერები მოიცავს, 1763-1778 წლებში გრძელდებოდა. როგორც აღნიშნეთ, ქართულმა პრობლემებმა მიმოწერებში 1770 წლის დასაწყისიდან იჩინა თავი და იგი რამდენიმე წერილს მოიცავს. აქედან პირველი, 1770 წლის 2 იანვრით დათარიღებული, ვოლტერს ეკუთვნის.

ვოლტერის წერილში აღნიშნულია ის ფაქტი, როცა თურქეთის სულთანს ქართველმა მეფემ უარი განუცხადა ცოცხალი ადამიანების მირთმევაზე, კერძოდ, ქალიშვილების გაგზავნაზე. „აქ ხელიდან ხელში გადადის ქართველების მანიფესტი — წერს ვოლტერი ეკატერინე მეორეს — რომლითაც უარი არის გამოცხადებული მუსტაფას კარისთვის ქალიშვილების მირთმევაზე. ვისურვებ, რომ ეს სიმართლე იყოს. და რომ მათი ყველა გოგონა წილად ხედეს თქვენს მამაც ოფიცრებს, ისინი ამაღლიან: სილამაზე სიმამაცის ჭილღო უნდა იყოს“ (ა. ცაგარელი, 1898, გვ. 65).

მომდევნო წერილი იმპერატორს ეკუთვნის და იგი ვოლტერს გაუგზავნა 1770 წლის 8 იანვარს. ამ წერილში ეკატერინე ერეკლე მეორეს შესახებ აწვდის ცნობებს ვოლტერს, თუმცა მას არა მეფედ, არამედ "Князь" — აღ მოიხსენიებს. ეს წერილი თითქმის ვოლტერის პასუხსაც შეიცავს და ახალ ინფორმაციასაც ქართველთა შესახებ. „ქართველებმა თავის ფარი აღმართეს თურქების წინააღმდეგ, - წერს იმპერატორი, - და უარს ეუბნებიან ყოველწლიურ სარეკრუტო გადასახადზე. ერეკლე, მათი უძლიერესი მეფე, ჭკვიანი და მამაცია. ის თავის დროზე ინდოეთში იბრძოდა სახელოვან ნადირ შაჰთან და ხელს უწყობდა მის წარმატებებს ინდოეთის დაპყრობის დროს. ეს ამბები მოსმენილი მაქვს ერეკლეს მამისგან, რომელიც პეტერბურგში გარდაიცვალა 1762 წელს (მიმოწერა..., 1805, გვ. 66).

შემდეგ წერილში (18 აგვისტო, 1770 წ.) ტოტლებენის დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობაზეა საუბარი: „გუშინ გენერალ-მაიორ ტოტლებენისგან მივიღე ცნობა, - წერს იმპერატორი, - რომ თურქებს მან წაართვა ორი ციხე შორაპანი და ბაღდათი, რომლებიც კავკასიის გადაღმა მდებარეობენ. ახლა მას გარემოცული აქვს ციხე და ქალაქი ქუთაისი, კუთაია ძველი სახელწოდებით. იგი მდებარეობს მდინარე ფაზისზე, რომელიც შავ ზღვაში ჩაედინება. იმერეთის მეფე სოლომონი მოქმედებს გრაფთან ერთად. მეფის მეუღლემ, რომელიც რუსთა ბანაკში მივიდა, უფროსს სთხოვა, ბაღდათის აღების შემდეგ ნება დაერთო პირველი შესულიყო ქალაქში. ალბათ, მიხვდები, რომ მის თხოვნაზე უარს ვერ ეტყოდნენ... მე დამავიწყდა თქვენთვის მეთქვა, რომ მეფე ერეკლემ, ამ ქალაქების აღებამდე, თურქები გაანადგურა ახალციხესთან“ (იგულისხმება ასპინძის ბრძოლა — ე.ბ.)“ (იქვე, გვ. 105-106). კარგი გულმავიწყობაა, ისაუბრო იმ ციხეების აღებაზე, სადაც რამდენიმე თურქი იყო გამაგრებული და გადაგავიწყდეს თითქმის მსოფლიო მნიშვნელობის ბრძოლა, რომლის პირდაპირი შედეგი თვით ტოტლებენის წარმატებაც იყო.

ამჯერად ვოლტერი ბრძოლის ველად ქცეულ საქართველოს მოიხსენიებს 4 ივლისის პასუხში ეკატერინესადმი: „შეუძლებელია გაოცებული არ დავრჩე, როცა წარმოვიდგენ, რომ თქვენი უმაღლესობა როგორ არის დაკავებული იმ არმიების

მართვით, რომლებიც ვალახეთში, პოლონეთში, ბესარაბიასა და საქართველოში არიან განლაგებული“ (იქვე, გვ. 91).

და ბოლოს, ეკატერინე მეორის 1770 წლის 9 ოქტომბრის წერილი: „21 აგვისტოს წერილში მეკითხები, აილო თუ არა გენერალმა ტოტლებენმა არზრუმი? მაგრამ, მახსოვს, მე გაცნობებდი, რომ მისი უკანასკნელი დაპყრობილი ქალაქი იყო ქუთაისი. ომში ასე ჩქარა არ მიაბიჯებენ“ (იქვე, გვ. 122—123).

ამდენად, როგორც იმ წერილებიდან მოტანილი ადგილები გვიჩვენებს, რომელიც ეკატერინესა და ვოლტერს შორის მიმოწერებში საქართველოს, ქართველ მეფეებს და რუსეთის ჯარის შერცხვენილ სარდალს ეხება, არის უმთავრესი, რომელიც ნამდვილად გულით არის ნათქვამი, ეს არის ერეკლეს საბრძოლო წარმატება და საომარ მოქმედებაში ქართველთა აქტიური მონაწილეობა (როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში).

ბუნებრივია, იმპერატორისაგან იმას ვერ მოვითხოვთ, რაც ჩვეულებრივ მემატიანეს არ უნდა გამორჩეს მხედველობიდან. კერძოდ, სარდლის მიერ საკუთარი მოვალეობის დავიწყება. მაგრამ, გამარჯვებულებს არ სჯიანო, ეს სიტყვებიც არ არის უცხო რუსეთის იმპერატორისათვის, ტოტლებენი კი მაშინ მის თვალში გამარჯვებული იყო.

კიდევ კარგი, მხოლოდ მემატიანისა და მხოლოდ მატთანში მასალის ძიების შედეგად არ გვიხდება ამ მოვლენების შესახებ საუბარი; არქივმა შემოგვინახა ასპინძის ბრძოლაში გამარჯვებულისა და ამ გამარჯვების ორგანიზატორის — მეფე ერეკლეს შეფასება, მისი აზრი მომხდარის შესახებ, რომელიც 1770 წლის 30 აგვისტოთა დათარიღებული და მოურავობისთვის იყო განკუთვნილი. რა თქმა უნდა, ბოლო ინსტანცია თვით იმპერატორი იყო, ვისთანაც ერეკლეს ეს გულისტკივილი უნდა მიეტანათ. „აგერ ერთი წელიწადია მოსულა ღრადი, — აღნიშნულია ერეკლე მეორის წერილში, — და რა გაუკეთებია? ნუთუ ამას იქადის, რომ რაღაც ორიოდ კოშკი შორაპანისა და ბაღდადისა აილო, რომელშიაც თხუთმეტი-თხუთმეტი მეომარი კაცი მდგარა?“ რაც შეეხება ქუთაისს, და საერთოდ, ამ გამარჯვებას ტოტლებენისას, მეფის აზრით, იმან განაპირობა, რომ მაშველები, რომლებიც ციხეებს ამარაგებდნენ, ასპინძასთან დაიხოცნენ, მეციხოვნეებს საზრდო ველარ შეუტანეს და ციხის დაცემის მიზეზიც ეს გახდა. „სხვა მტრის მამულში იმისგან გაკეთებული სამსახური არა გვინახავს რა... მაღლის ზელმწიფის ხაზინას უბრალოდ წარაგებს, ჯარსაც უბრალოდ ზოცს და ღალავს... კიდევ მოუწერია ღრადსა: ქართველთა თუ პური არ მოსცეს და ურემიო რუსეთის ჯარსაო, როგორც მოღალატეთ, სწორედ ისე გარდავახდევინებთო. ამისი პასუხი ეს იუწყოს — ღრადს ჩემს ქვეყანაში და ჩვენი ქვეყნის კაცთზედ რა საქმე აქვს ან გადასახდევინებლად და ან ავად მოსაპყრობელად?“ (ა. ცაგარელი, 1898, გვ. 54). მართლაც გასაკვირია, ვის ან რას ემართლებოდა სარდალი.

დამოწმებული ლიტერატურა

დავით ბატონიშვილი, 1941 - დავით ბატონიშვილი, მოთხრობა ახალი (შედგენილი ქართლის ცხოვრებისად), თბ., 1941.

პ. ბუტკოვი, 1866 - П.Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 г. часть третья, хронологические и алфавитные указатели составленные Л. Броссе, Санктпетербург, 1866.

პლ. იოსელიანი, 1936 - პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ტფ., 1936.

ს. კაკაბაძე, 1919 - ს. კაკაბაძე, საქართველო ერეკლე მეორეს დროს (ისტორიული მონოგრაფია): „შვიდი მნათობი“, № 2, 1919.

ო. მარკოვა, 1966 - О. П. Маркова, Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке, Москва, 1966.

ვ. მაჭარაძე, 1957 - ვ. მაჭარაძე, ასპინძის ბრძოლა, თბ., 1957.

მიმოწერა..., 1805 - Переписка Российской императрицы Екатерины II и господина Вольтера, продолжавшаяся с 1763 по 1778 год, Ч., I, Москва, 1805.

ა. ცაგარელი, 1898 - А. Цагарели, Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии, Т. II, Вып. I, грузинские тексты с 1768 по 1801г., Санктпетербург, 1898.

EVGENI BLIADZE

GEORGIA IN EKATERINA II AND VOLTAIRE'S CORRESPONDENCES

A series of correspondence between prominent French thinker Voltaire and Catherine the Great comprises long period from 1763 to 1778. These correspondence deals with quite a few problems of the epoch. Georgia as a subject of the correspondence appears in their writings from the beginning of 1770 when the Russo-Turkish war (1768-1774) entered into the active phase. Russian Empress remembers the existence of Georgia only during the war. She decides to involve Georgian kings Erekle II and Solomon I in the military actions against Turkey. On his part Solomon I asks the Russian Empress to give him the helping hand. Under these circumstances Ekaterina II pardons Count Tottleben, Mayor-general, and transfers to the Turkish theatre of operations making him the head of the troops who would fight from Georgia. Erekle II agreed to initiate military actions if Russia increased the number of warriors up to five thousand. Erekle II and Solomon I agreed to launch military actions against Turkey. This was the reason why the Russian Empress expresses her opinion about Georgian kings in the correspondences addressed to Voltaire.

Georgian theme became active after Solomon I refused to send girls as part of his tribute to the court of Mustafa III. The Empress is interested with the fact and praises Georgian kings, particularly Erekle II. She is pleased to inform Voltaire about the joint actions carried out by Solomon I and Tottleben and their sieges of Shorapani, Bagdadi, and Kutaisi fortresses. She makes Voltaire acquaint to the city of Kutaisi.

On his part the French enlightener provides his comments on the participation of Georgians in this war. Russian Empress extols Count Tottleben for his velar and contribution for the relief of Georgia's sufferings but overlooks the new problems brought by him to Georgia that also disgraced Russia's fame. In any case I think that the opinions expressed by Ekaterina II and bringing them to Voltaire were a fact of great importance.

**ნაზი გულაქი,
ცოტნე კაკულია,
ივორ კიკელიძე**

აგეათის მიკროტოპონიმთა ხალხური მოტივაციისათვის

სამეგრელოს მრავალრიცხოვან დასახლებულ პუნქტთა შორის აბედათს ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს. სოფელი მდებარეობს მდინარეების - აბაშისა და ტარხენის ხეობებში, ვაკესა და ბჟერის მთის კალთებზე (მარტილის რაიონი). წინამდებარე ნაშრომში მიზნად ვისახავთ აბედათის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ერთი ნაწილის სემანტიკური და მორფოლოგიური სტრუქტურის გარკვევას, რითაც გვეძლევა საშუალება ნომინაციის მოტივის დადგენისა. აღნუსხეთ რამდენიმე ათეული ტოპონიმი, რომლის თავდაპირველი მნიშვნელობა (მოტივაცია) გაბუნდოვანებულია. სემანტიკურად გაუმჭვირვალე საკუთარ სახელთა შესახებ საინტერესოა ხალხში გავრცელებული თავისებური ახსნა-განმარტებები. პ. ცხადაიას თქმით, უმოტივაციო სახელთა ხალხური ეტიმოლოგია ბევრათა შემთხვევით მსგავსებას ემყარება, რის გამოც ხდება ონიმის ფორმის შეცვლა და გადააზრება (პ. ცხადაია, 1988, გვ. 130-131).

ბერგიასირეი — მინდორი ლეწოწონეში, სქურჩის ქალაში. "ბერგიშ ოდასირაი ქუალენს ათაქ ვგორუნთ" (თონის სალეს ქვევს აქ ვეძებთ). ლელისპირები სულ ნაცრისფერი ქვევითაა მოფენილი. ბერგიასირეი - ბერგიშ ოლასირაი "თონის სალესი".

თვინთვი//თუინთი — ტყეებუჩქნარიანი ფერდობი მენჯლას სათავესთან, ეცეკვეში (ჯოჯო). "თაქ თუნთფი ნოხვე, ოთუნთე რდვ (აქ დათვების ბუნაგი ყოფილა, სადათვე იყო). აქვს თუ არა ტოპონიმს რაიმე კავშირი დათვთან, ძნელი სათქმელია." თუნთიში - ტყიანი ხეობაა აგრეთვე ლემიქეში, კვაუთის საზღვართან, ქვალრას ზემოთში.

კაეგიძე — დაბალი სერი ლემიქესა და ლეწოწონეს შუა. გ. ელიავას განმარტებით, მხარგრძელ, გრძელმხრიან ადგილს ნიშნავს (გ. ელიავა, 1977, გვ. 93). ჩვენ მიერ ჩაწერილი ხალხური მოტივაცია ასეთია: "ქალები აქ ამზადებდნენ სახის საცხს - ომარულს, რომელსაც კალე ერქვა. სინამდვილეში **კაეგიძე** შეიძლება განვმარტოთ, როგორც "გრძელი კალო". სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში პურეულის სალექს საგანგებო ადგილს **კალო** ეწოდება, ხოლო გურიის კალოს ეძახიან "სიმინდისა და ღომის მოსავლის დასახვავებელ ადგილს. მეგრულში კალოს შესატყვისია **კაე//კაი**. მიკროტოპონიმი **კაეგი(რ)ძე/კაეგიძე** "გრძელი კალო" ჩაწერილია სოფ. მეორე ბაღდაში. ასე ეწოდება ვაკე-სერს ოკიცისა და ჩერის შესართავთან (პ. ცხადაია, 1999, გვ. 31).

ნაზღ(გ)უ — ღრმა ტაფობი ლეკარტოზიე-ლემიქეს საზღვარზე. ხალხური გადმოცემით, "მთელი ეს ტერიტორია დიდი ხნის წინ ზღვით ყოფილა დაფარული. შემდეგ წყალი დაშრა და ზღვამ უკან დაიხია. ასე გამიგია ჩემი ძველებისაგან".

ნაზღვუ ადგილის სახელწოდებაა ძველ სენაკშიც. გ. ელიავას მიერ მ. ჩიკობავასაგან ჩაწერილი ხალხური განმარტებით, "თითქოს ეს ადგილი ნაზღაურია. აქ თითქოს გემის მისადგომი იყო და რკინის ღერძი და ჯაჭვი იყო კლდეზე მიმაგრებული" (გ. ელიავა, 1989, გვ. 75).

მცირე ზღვის, ჩვეულებრივ, ფართო ტბის აღსანიშნავად მეგრულში "ზღვაია" იხმარება. ასე, მაგალითად, ნატბევარს ქალაქ წალენჯიხაში, ყოფილი

ჩაის მეურნეობის ტერიტორიაზე **ზღვია** ეწოდება (პ. ცხადაია, 2007, გვ. 208). აბელათში ჩაწერილი მიკროტოპონიმი "ნაზღ(ე)უ" შეიძლება აიხსნას როგორც ნატბევი, ადგილი, სადაც ოდესღაც მცირე ზღვა (დიდი ტბა) იყო.

ნათურქუ (ნათურქალი) — მინდორი ტარჩენის ხეობაში, მდინარის მარჯვენა ნაპირზე. ინფორმატორები გვიამბობდნენ, რომ ეს ადგილი თურქთა ურდოს ნაბანაკარია. თურქებს აქ კარვები გაუშლიათ. ბჟერის მთის კალთაზე აგებულ ციხე-სიმაგრესაც "ნათურქუდ" მიიჩნევენ. გ. ელიავა ამ ციხის შესახებ წერს: "აქ "ნათურქუში" თვით ძეგლი კი არ იგულისხმება თურქის მიერ აგებულად, არამედ თურქობის, დიდი შიშინანობის, მტრის შემოსევისა და ბრძოლის დროს, სამხედრო-სტრატეგიული მიზნით, ადგილობრივი, ქართველი ხალხის მიერ განხორციელებულ ღონისძიებაზეა ლაპარაკი. რადგანაც ყველაზე ახლობელი, ყველაზე მოუსვენარი და ყველაზე ხშირი მარბიელი მტერი სწორედ თურქობა იყო" (გ. ელიავა, 1971, გვ. 38). ტოპონიმ "ნათურქუს" მოტივაციას არაფერი აქვს საერთო თურქთა ურდოსთან. უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია მეორე ინფორმატორის განმარტება — ამ სოფელში ჩასიძებულ ლაზს, გვარად თამაძგირიას, აქაურები თურქად მიიჩნევდნენ და ამიტომ მის ნასახლარს "ნათურქუ" — თურქის ნაქონი უწოდეს. მეგრულში **თურქი** ზოგადად მაჰმადიანის, ურჯულს აღმნიშვნელია. მიკროტოპონიმები - "ნათურქუ", "ნათურქუ ზუგა", "ნათურქუ ქვაბი" და "ნათურქუ ჭიხა" სამეგრელოში ბევრგანაა ჩაწერილი (გ. ელიავა, 1977, გვ. 16, 28, 87, 106, 115, 123, 129, 166, 177; გ. ელიავა., 1983, გვ. 56; გ. ელიავა, 1989, გვ. 38).

ნამკალათ — ბუჩქნარიანი ფერდობი ლემიქეში, ქვადრის მარცხენა მხარეს. ხალხური მოტივაცია ასეთია: ქურდებს ყანაში კალათებით სიძინდი მოუპარავთ: სი მუდა დო ნამ კალათის ილანქია? (შენ რამდენ და რომელ კალათს წაიღებო) - ჰკითხა თურმე ერთმა ქურდმა მეორეს. **ნამ(ა)კალათუ** - **ნამკალათუ** უნდა დარქმეოდა ადგილს, სადაც მაკალათიას უცხოვრია, ან მაკალათიას ნაქონი იყო.

ნანდუ — ტოპონიმი დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე შესულია გ. ელიავას, გ. ფარულავასა და გრ. შენგელიას წიგნში (სოფ. ზუმი), სადაც მოცემულია ხალხური განმარტება: "დევების და ეშმაკების ადგილია. აქ დევებს შავი ქვები უსვრიათ. ამიტომაც აქ შავი ქვები ამდენიო" (გ. ელიავა., 1983, გვ. 51). ამავე სახელს ატარებს ადგილი კირცხში. გადმოცემით, ქაჯებისა და ეშმაკთა საბუდარი ყოფილა (იქვე, გვ. 34). **ნანდუ** არხისა და ბორცვის სახელწოდებაა სოფ. ნაგვაზაოში. ხალხური გადმოცემები ამ არხის გაყვანასა და მის გაყოლებას ბორცვის მაღალი ზოლის აღმართვას დევებს უკავშირებს, ნანდუ დევების ნასახლარად მიაჩნიათ (გ. ელიავა, 1977, გვ. 109). გ. ელიავას წიგნში დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე შესული აბელათის "ნანდუც" განმარტებულია როგორც "ნადევარი; დევების ნამოსახლარი" (გ. ელიავა, 1977, გვ. 94). **ნანდეი/ნანდოუ** დელის სახელწოდებაა ლეკვანტალიეში (ნაგვაზაოს თემი), რომელიც ნანდუდან მოედინება.

ონდაე/ონდვალე/ონდვაშე — რბილ, წყლით გაჟღენთილ ისეთ ადგილს აღნიშნავს, სადაც ადამიანს ფეხი ეფლობა (ტლაპო, საფლობი) (პ. ცხადაია, 1999, გვ. 291). მსგავსი შინაარსისაა **ინონდურე**, **ინონჭურე**, რაც პატარა ხევის ან მცირედი ჩაღრმავების, ჩაზვეებული ადგილის აღმნიშვნელია (იქვე, გვ. 209.). უმეტეს შემთხვევაში "ნანდუდ" სახელდებული ობიექტი

ჰიდრონიმს - რბილ, წყლით გაჟღენთილ მიწას, ტლაბოს, ლიას, საფლობს ან ღელეს აღნიშნავს. შესაძლებელია **ნადუ/ნანდუ** ნადელიდან მოდიოდეს (ნადელად აღებული). შდრ.: "ნანდევი" — ადგილები თეკლასა და ზემო ჭალადიდში (გ. ელიავა, 1989, გვ. 20, 28).

ნაჭოუ/ნაჭუ — მინდორი მდ. აბაშის მარჯვენა ნაპირზე, ჩორგიის გასწვრივ. **ნაჭუ**, **ნაჭვი** და **ნაჭვეუ** სამეგრელოში ბევრგანაა ფიქსირებული (გ. ელიავა, 1977, გვ. 70, 79, 80, 88, 125... ბ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა, 2003, გვ. 117 და ა.შ.). "ნაჭუ" ნაჭევარსაც ნიშნავს და ნარუჯ, ნატრუსალ ადგილსაც. ჰვე "ჭევავა", მაგრამ "ჭევავა" თხმელის ახალ ამონაყარს, თხმელის ნორჩ ტოტს, ბუჩქს, საერთოდ მოზარდ ხესაც ეწოდება (ო. ქაჯაია, 2002, გვ. 465). ზემოთ ჩამოთვლილთაგან რომელიმე შეიძლება დასდებოდა ფუძედ ჩვენთვის საინტერესო ტოპონიმს, თუმცა ხალხური მოტივაციით **ნაჭოუ/ნაჭუ** მტრის მიერ გადამწვარ-გადაბუგული, ნახანძრალი ადგილია.

ნახონჯურე/ნახოჯურე — ტაფობი აბედათში, ბზლიონასთან, ბჟერის მთის კალთაზე. "თაქ ზოჯი ქეგელურე" (აქ ხარი მომკვდარა) — ასეთია ხალხური განმარტება. გ. ელიავას მიკროტოპონიმი "ნახოჯენი" ჩაუწერია სენაკის რაიონის სოფ. მენჯში, რომელსაც განმარტავს, როგორც "ნახარალს" (გ. ელიავა, 1989, გვ. 137). "ნახოჯენი" და "ნახონჯურე"//**ნახოჯურე** შეიძლება განვმარტოთ, როგორც "ხარით სახნავი; მიწა, რომელსაც ხარით ხნავდნენ" (შდრ. ტოპონიმი "ოხოჯური").

ნირზი — საჩაიე ლეწოწონეში, კაგვიძეს ფერდობზე. გასული საუკუნის ოცდაათიან წლებში ჩამოყალიბებულ საკოლმეურნეო ამხანაგობას "ნირზი" უწოდეს, რომლის ინიციატივით ამ ადგილზე ჩაის პლანტაცია გაშენდა.

ობიშხიაძკარი (ობიშხიას კარი) — ბუჩქნარიანი ფერდობი კიზლეს მარცხენა მხარეს, ლეკარტოზიეში (ჯოჯო). აქვეა "ობიშხიამ წყურგვი" (ობიშხიას წყარო).

მხარეთმცოდნე გ. ელიავას თავის წიგნში მოხმობილი აქვს რაჟდენ ყურაშვილის ნაამბობი: "ობიშხია ყოფილა გაბედული, ალაღმართალი და პატიოსანი კაცი. მისი შიშით ამ კუთხეში გვიან ღამემდე ვერ გამოდიოდნენ ყაჩაღები, ბავშვების გამტაცებლები და გამყიდველები. ერთხელ მას ორი ყაჩაღი დაუჭერია, რომელთაც ორი გოგონა და ერთი ბიჭი მიჰყავდათ სათათრეთში გასაყიდად. ყაჩაღები თავისი ეზოს წინ, მოედანზე, დიდ ხეზე მიუბამს და ასე ჰყოლია მთელი კვირა, სანამ დადიანს არ გამოუგზავნია თავისი მსაჯული და არ წაუყვანია დასასჯელად. ობიშხიას კარი ყველა გაჭირვებულის, შეწუხებულის თავშესაფარი და იმედი იყო. მიუხედავად ამისა, ჩიქოვანები და ფაღავეები ძალიან მტრობდნენ მას, მაგრამ ობიშხია დადიანის კარზე ძალზე მიღებული ყოფილა და დადიანიც დიდად მფარველობდა" (გ. ელიავა, 1977, გვ. 89). ობიშხია პირსახელია, გვარად თოფურია ყოფილა.

ობუკეში — სახნავი ფართობი სჭურჩის ნაპირზე, ლეჭაჯაიეში. ხალხური მოტივაცია ასეთია: "აქ ბუკს - საყვირს უკრავდნენ და ხალხს სოფლის სათემო ყრილობაზე მოუხმობდნენ". **ბუკს** სამეგრელოში ჭირკს, კუნძს, ხის დიდ მორსაც ეძახიან და შუაუცეცხლზე (კერიხზე) შეშის თავის დასადებ ხის მორს ან ქვასაც. ჩვენთვის საინტერესო შემთხვევაში "ობუკეში" ის ადგილია, სადაც **ბუკიშ ქუა** "კერიის ქვა" მოიპოვება.

ოჭარკინეში//ოჭარკუნეში//ოჭაკინეში — მინდორი ნარსიების მიკროტოპონიმში. თქმით ირო ჭარკონიანე "აქ სულ ქარბორბალა ტრიალებს". მეორე გადმოცემით, ოჭაკეში, ჭაკი ცხენეფში ოდირაფაი არდგი "საფაშატეა, დედალი ცხენების საბალახო ადგილი." **ჭარკინი, ჭარკინუა** ჭარკუმით ან ჭაკურით (ჭოჭინით) ბურთის თამაშია. მოკაუჭებული ჯოხს ჭარკინს გაჭკრავდნენ ხის ზურთს და ლელოს გატანას ცდილობდნენ. **ოჭარკინეში** ჭარკუნის სათამაშო ადგილის სახელწოდებაა. "ოჭარკუნეში" და "ოჭარკუმეში" ადგილთა სახელებია ლეზინდრე-ნაჯახში, ხოლო "ოჭარკუმე" - თამაკონის თემში (გ. ელიავა, 1977, გვ. 76, 81, 164). ნაკიანის თემში იმავე დანიშნულების მქონე მოედანს "ოჭარკინეს" ეძახიან, ხოლო ჭოლის თემში "ოჭაკინეს" (გ. ელიავა, 1983, გვ. 97, 104). "ოჭაკინეში" ადგილია აგრეთვე სენაკის რაიონის სოფ. ლეძაძამეში (გ. ელიავა, 1989, გვ. 129).

ოჭურიეში — ტყეებუქნარიანი ფერდობი ლეჭაჯაიეში, ვებაშის გასწვრივ, ლაის მარჯვენა მხარეს. ხალხური მოტივაციით, ქარბორბა იჭურინუ ირო თე ფერდას "სულ ქარი ქრის ამ ფერდობზე". გ. ელიავას წიგნში შესულია "ოჭურიეშის" ფორმით და განმარტებულია, როგორც შალის საღებავი მინერალური თიხა, რომელიც ქსოვილს წაბლისფრად ღებავდა (გ. ელიავა, 1977, გვ. 94). **ჭურია** ა. მაყაშვილის "ბოტანიკური ლექსიკონის" მიხედვით იგივე კენკეშაა, ო. ქაჯაიას "მეგრულ-ქართული ლექსიკონის" მიხედვით — ბაღაბი, რომელიც ერთ არშინზე იზრდება და სინორჩეში გემრიელია (ო. ქაჯაია, 2002, გვ. 491).

სასერო — ტყეებუქნარიანი ფერდობი ლაის მარცხენა ნაპირზე, ეკაბერეში (ჭოჯო). "ყურსალებისა და ყაჩალების თავშესაფარი ყოფილა. მგზავრებს ზღებოდნენ და აყაჩალებდნენ. გატაცებულ ბავშვებს ფოთსა და ანაკლიაში ოსმალებზე ყიდდნენ, — გადმოგვცემენ ინფორმატორები. მართებულად მიგვაჩნია გ. ელიავას მიერ ჩაწერილი განმარტება: **"სასერო"** (ლამესათევი)... ფერისცვალების, მარაშონისა და ელიობის დღესასწაულების დღეებში (ძველი სტილით 6 აგვისტოს ფერისცვალება, 15 აგვისტოს მარაშონა, 20 ივლისს კი ელიობა იცოდნენ) ღამის თევზა, ჭარობა და ბურთაობა იყო " (გ. ელიავა, 1977, გვ. 90).

საჩეხი — მინდორი ტარჩენისა და გვიმრალაის შესართავთან. გადმოცემის მიხედვით, "აქ მიწას ფლობდნენ ბატონიშვილები დადიანები, რომელსაც გასვიანები ეცილებოდნენ. მათ შორის დავა ატეხილა და ერთმანეთი წაღებებით დაუჩეხავთ". **საჩეხი, ნაჩიხა** მცირე კაშხალია მდინარეზე (ჯებირი). საწისქვილე არხის სათავეში, წყლის დაგუბების ან საწისქვილე არხში მისი გადაადგმის მიზნით, მდინარეს გადატიხრავდნენ, ჩახერგავდნენ - **გოჩიხუნდეს**.

ასეთივე მნიშვნელობისაა ტოპონიმები: "ნაჩეხა", "ნაჩიხა", "გოჩეხი", "გოჩიხი(ლი)", "ჩიხილი" და ა.შ. ("ნაჩიხას" შესახებ იხ. პ. ცხადაია, 1999, გვ. 289). ტოპონიმი "საჩეხი" სამეგრელოში ბევრგანაა ჩაწერილი (გ. ელიავა, 1977, გვ. 36, 43, 79, 103; გ. ელიავა, 1989, 16, 34, 43, 81, 110).

სქვერმენჯი — ვეძა ლეძაძამის საზღვარზე, გას ძირში. "აქ მარილიანი მტვერე წყალი ამოდის. წყაროს მიდამოები ადრე გაუვალე ტყით ყოფილა დაფარული. ტყეში სქვერი (შველი) ბინადრობდა, რომელიც მლაშე წყალს სასმელად ეტანებოდა". სამეგრელოში ფართოდ არის გავრცელებული **მენჯ-// მინჯ-** ფუძის შემცველი ტოპონიმები: "მეგრული **მენჯი** სალიტერატურო ქართული **ვეძა**-ს შესატყვისია ფონეტიკურადაც და სემანტიკურადაც.

საერთოქართველურში აღდგენილი **უეძ-** არქეტიპს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში შეესაბამება **ვეძ-** (უეძ-) ფუძე (**ვეძა** "მინერალური წყალი ან ადგილი, სადაც მინერალური წყალი ამოდის"). მეგრულში სავარაუდოა: **უეძ-** > **მეჯ-** > **მენჯ-** (შდრ.: პ. ცხადაია, 1999, გვ. 48).

მენჯი მლამოხს, მარილიან, მინერალურ "წყალს" აღნიშნავს. ასეა იგი განმარტებული ი. ყიფშიძის, პ. ჭარაიას და დ. ფიფიას ლექსიკონებში. გვხვდება "მენჯის" ვარიანტები **მინჯე/მინჯი** (პ. ცხადაია, 1999, გვ. 49). "სქურმენჯი" ადგილის სახელწოდებაა აგრეთვე სენაკის რაიონის სოფ. ხორშში, რომელსაც გ. ელიავა განმარტავს როგორც "სქურგალმა მარილს". სუ, სქუ, სქური სამეგრელოში ეწოდება ღრმა და ფართოხეობიან მდინარეს. ზოგადად სუ, სქუ წყლის აღმნიშვნელი ცნებაა. ამდენად, "სქვერმენჯი" შესაძლებელია განიმარტოს, როგორც "მარილიანი მლაშე წყალი", ან "ტყე" ხეობა, სადაც ვეძა გაედინება. შდრ. "სქვერიალალი" ცივის მარჯვენა შენაკადი ახუთში (ჩხოროწყუს რაიონი).

უშქურტობა//უშქურტობა — მორევი მდ. აბაშაზე. საზიაროა სოფელ ბანძასთან. გ. ელიავა წიგნში მიუთითებს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე და გვთავაზობს ასეთ განმარტებას: **უშქურტობა** — "ვაშლის ტბა" (გ. ელიავა, 1977, გვ. 86). ჩვენ მიერ ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით, "ჩაღრმავებული ადგილი იყო, სანაპიროზე ვაშლის ხეები მდგარა" (ი. კეკელია, 2007, გვ. 90). შესაძლებელია, რომ **უშქურტობა** მიღებული იყოს **ოშქურანჯი ტობა**-დან. **ოშქურანდი//ოშქურანჯი//ოშქურენჯი** იგივეა რაც საშიში, ხოლო **ტობა** — ღრმა ადგილი მდინარეში, მორევი. ამდენად, **ოშქურტობა** ნიშნავს "საშიშ საბანაოს, ჩაღრმავებულ, წყლიან ქვაბულს (**უშქურტობას** წარმოშობის შესახებ იხ. შ. აფრიდონიძის ჩანაწერი, 1970, გვ. 10; აგრეთვე, პ. ცხადაია, 2005, გვ. 276-277).

არ არის გამორიცხული, ჰიდრონიმი მართლაც ვაშლის ხესთან იყოს დაკავშირებული (შდრ.: "სხულტობა", "თხუმტობა", "ბულონაშ ტობა", "წყონტობა", "წიფურტობა", "ცხუმენტურიშ ტობა" და ა.შ).

უჩაშონა — ტყეებუჩქნარიანი ბორცვი და ხევი ლაის სათავეში. ხალხური მოტივაციით: "უჩა არდგიი რდგ, ტყათ დო ღურღენით ფორიი. თიჯგუა ტყა ყოფერე, ნამდა ჩიტის კირკატია ვეგთაღინედ. ათეშენ უჩაშონა ქიგიოდვეს, უბადო არდგიი რდგ დო თიშენ" (შავი ადგილი იყო, ტყით და ჯაგით დაფარული. ისეთი ტყე ყოფილა, რომ ჩიტი კურკანტელს ვერ გამოიტანდა. ამიტომ უჩაშონა "შავეთი" დაარქვეს, საშიში ადგილი იყო და იმიტომ). სინამდვილეში "უჩაში" ყურძნის ჯიშია, უჩაშონა კი — ადგილი, სადაც ამ ჯიშის ყურძენი იყო განაშენებული. მიკროტოპონიმი "უჩაშონა" სამეგრელოს რამდენიმე სოფელშია ჩაწერილი (გ. ელიავა, 1977, გვ. 145, 152; 1989, გვ. 100, 127).

ფაღური — ტყეებუჩქნარიანი ფერდობი ქვალრის მარჯვენა მხარეს, თუნთიშის გასწვრივ. **ფაღური** ნიშნავს "ფაღავასეულს, ფაღავას ნაქონს". ობიექტის პარალელური სახელწოდებაა **გახუნიაშ ნაბანღურუ** (სადაც გახუნიაშ პანღური ამოკრეს). ხალხური განმარტებით — "გლეხი, სახელად გახუნია, ამ ადგილს ქირით ამუშავებდა. თავად ფაღავას მოურავი მოსულა და გახუნიაშგან ქირის დროზე ადრე გადახდა მოუთხოვია. გაბრაზებულ გლეხს მოურავისთვის პანღური ამოუკრავს და კინწისკვრით გაუგდია". მიკროტოპონიმი "ფაღური" გ. ელიავას ჩაუწერია აბაშის რაიონის სოფ. პირველ მაისში (გ. ელიავა, 1977, გვ. 48).

ქიორმეშკვიდეი (სადაც ხოზობი დაიხრჩო) — ტყე ლემიქეში, ენწერთან. ადგილობრივი გვიამბობენ: "ხოზბისთვის მახე დაუგიათ, ძუაში გახლართულა და დამხრჩველა". **ქი(ლ)ორი** — ზოოლ. ხოზობი, **მეშკვიდაფა** — მიხრჩობა.

ღვაჭითა — ტყეზუქნარიანი ფერდობი ნადხოზრუს გორაკის კალთაზე, ღაის მარცხენა მხარეს. უშკურეფი ნოჩე, ღვაჭითა უშკურენს მიკმიდანდ "ვაშლის ხეები ხარობდა თურმე, ლოყაწითელ ვაშლებს ისხამდა" ასეთია ხალხური მოტივაცია. გ. ელიავას წიგნში მიკროტოპონიმი დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშეა შესული და განმარტებულია როგორც "ლოყაწითელა" (1977, გვ. 90). ო. ქაჭაიას ლექსიკონის მიხედვით: **ღვაჭითა** — "ლოყაწითელი", **ღვაჭითამი** — "ლოყაწითლიანი, წითელლოყიანი" (ო. ქაჭაია, 2002, გვ. 178). მიკროტოპონიმი "ღვაჭითა" მეტაფორულია და შეიძლება ნიშნავდეს გორაკის წითელმიწა კიდე, გვერდს, ფერდობს (შდრ.: "ღვალულა" ღელე და ტბორი; პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა, 2003, გვ. 189).

ღურჯუმი — ქვალრის სათავე ლემიქეში. წყარი **მოღურჯუნსია**, თქუნა "წყალი უხვად მოედინებაო, იტყვიან". მართებული უნდა იყოს გ. ელიავას მიერ ჩაწერილი განმარტება, რომლის თანახმად "ღურჯუმი" შეგვიძლია გავიანზოთ, როგორც "ზნელი და საშიში, უღრანი, გაუვალი ბუჩქნარი, შამბნარი, ხეებიანი-უფსკრულიანი ადგილი".

ჩაბური — მინდორი ღაის მარჯვენა მხარეს, ეკვაშიეში (ჯოდო). აქვეა ღელე **ჩაბურში კიზღეე**, ხოლო მოპირდაპირე მხარეს — **ჩაბრაშ ფერდი** (ჩაბრავას ფერდობი) და **ჩაბრაშ წყურგი** (ჩაბრავას წყარო). ადგილობრივი მოსახლეობის განმარტებით, **ჩაბური** **კაბ დიხა რე**, **იკაბუაფუ** "წებოს მსგავსი მიწა, იწებება". გ. ელიავას წიგნში შესულია განმარტებისა და დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე (გ. ელიავა, 1977, გვ. 89).

ჩექმაშ ნახეკა (სადაც ფეხსაცმელი დაიწმინდეს) — ბორცვი აბაშის მარჯვენა ნაპირზე, მარსილში (აბედათი). ხალხური მოტივაცია: "რუსის ჯარი მდგარა. ჩექმები დაუფხვკიათ და ეს მიწაზურგა წარმოქმნილა". "ჩექმაშ ნახეკა" ბორცვის სახელწოდებაა აგრეთვე სოფ. გეჭეთსა და სეფიეთში (გ. ელიავა, 1977, გვ. 11; 1989, გვ. 65). მეტაფორული ტოპონიმია და ზოგადად ხელოვნურ გორას, ბორცვს, მცირე შემადღებას აღნიშნავს.

ჩიქვანიშ ოსადი(ლ)ე (სადაც ჩიქოვანი სადილობდა) — ბორცვი ლეზარქუეში. ზარქუეები ჩიქვანის ყმები ყოფილან. სანადიროდ მიმავალი ბატონისთვის ამ ადგილას სადილი უნდა მიერთმიათ. ეს ყოფილა ერთგვარი ბეგარა, რომელსაც ზარქუეები ყოველი მისი ჩამოვლის დროს იხდიდნენ.

ჭითაქუა (წითელი ქვა) — ბჟერის მთის ქვიანი ფერდობი კვაუთის საზღვართან, ლემიქეში. აქვე გადის გზა, რომელსაც "ჭითაქუაშ შარას" ეძახიან. გზა კიზნოხორთან იწყება და ბჟერის მთისკენ მიემართება. ლეგენდის თანახმად, "თურქთა ურდოს ადგილობრივი მოსახლეობა გაუელეტია და იმდენი სისხლი დაღერილა, რომ მიწასაც წითელი ფერი დაედო". სამეგრელოში გეოგრაფიულ ობიექტთა სახელებად ხშირად გვხვდება "ჭითა კოდე" (წითელი კბოდე), "ჭითა ღაი" (წითელი ღელე), "ჭითა დიხა" (წითელი მიწა), "ჭითა წყუ" (წითელი წყარო), "ჭითა ფერდი" (წითელი ფერდობი), "ჭითა წყარი" (წითელი წყალი), "ჭითა წყურგილი" (წითელი წყარო), "ჭითა ფონი" (წითელი ფონი) და ა.შ. ყველა შემთხვევაში ობიექტის სახელდება მიწის შეფერილობას — წითელ მიწას უკავშირდება.

ჯოაფრ ბოშეფიშ მამუი (ჯოდოელი ბიჭების მამული) — ბუჩქნარიანი მინდორი ღელე ჩაფათის მარცხენა ნაპირზე, ლემიქეში. „ჯოდოელი ძმების საკუთრება ყოფილა. ამ მიწას ისინი ამუშავებდნენ".

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ელიავა, 1971 - გ. ელიავა, აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი (მეგზური), თბ., 1971.
- გ. ელიავა, 1977 - გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977.
- გ. ელიავა..., 1983 - გ. ელიავა, გ. ფარულავა, გრ. შენგელია, ჩხოროწყის რაიონის ტოპონიმის კატალოგი, თბ., 1983.
- გ. ელიავა, 1989 - გ. ელიავა, სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ., 1989.
- ი. კეკელია, 2007 - ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი), თბ., 2007.
- ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1990 - ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.
- ო. ქაჯაია, 2002 - ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბ., 2002.
- პ. ცხადაია, 1988 - პ. ცხადაია, ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1988.
- პ. ცხადაია, 1999 - პ. ცხადაია, კოლხურ ჰიდრონიმთა ლექსიკისა და სტრუქტურის საკითხები (ზემო სამეგრელოს ჰიდრონიმიის მიხედვით): კრებ. "საქართველოს ტოპონიმია" (მასალები), ტ. II, თბ., 1999.
- პ. ცხადაია, 1999 - პ. ცხადაია, ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიიდან, I, თბ., 1999.
- პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა, 2003 - პ. ცხადაია, ვ. ჯოჯუა, სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, თბ., 2003.
- პ. ცხადაია, 2007 - პ. ცხადაია, მასალები მეგრულის ლექსიკონისათვის (ზემო სამეგრელოს მიკროტოპონიმიის მიხედვით), I: კრებ. "ქართველური ონომასტიკა", III, თბ., 2007.
- პ. ცხადაია, 2005 - პ. ცხადაია, ონომასტიკის შესავალი, თბ., 2005.

NAZI BUGADZE, TSOTNE KAKULIA, IGOR KEKELIA

ON THE FOLKLORE MOTIVATION OF ABEDATI
MICRO PLACE NAMES

The village of Abedati is located between the Abasha and the Tarcheni river valleys on the plane and slopes of Bjeri Mountain (Martvili region). The paper provides morphological and semantic analysis of a part of the geographical names; namely, toponymies as: *bergiasirei*, *tvinti/tuinti*, *kaegidze*, *nazgh(v)u*, *naturku*, *namkalati*, *nandu*, *odae/ondvale/ondvashe*, *natchou/natchu*, *nakhonjure/naokhonjure*, *nirzi*, *obishkhiaikari*, *obukeshi*, *otcharkineshi/otcharkuneshi/otchakineshi*, *otchurieshi*, *saseiro*, *sachekhi*, *skuermenji*, *ushkurtoba/ushqurtoba*, *uchshona*, *paghuri*, *kiormeshkvidei*, *ghvatcita*, *ghvatcitami*, *ghurjumi*, *chaburi*, *cheqmash*, *nakheka*, *chiqvanish osadile*, *Tchitaqva*, *joiur boshepish mamui*.

კულტურა — მრავალმნიშვნელობიანი კომპლექსური ფენომენი

კულტურა უმნიშვნელოვანესი მეცნიერული ცნებაა, რომელიც ზუსტ აზრსა და დეფინიციას საჭიროებს. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა არც ერთი დარგი არ იწვევს ისეთ სხვადასხვაობას შეხედულებებში, როგორც კულტურის ცნება. მეცნიერებაში დღეისათვის კულტურის ასეულობით დეფინიცია არსებობს, მაგრამ ამ ცნების შინაარსს სრულყოფილად ვერც ერთი მათგანი ვერ გამოხატავს. კონკრეტულ გამოკვლევათა ჩარჩოებში (ისტორიულ, ეთნოგრაფიულ, სოციოლოგიურ და სხვა) კულტურა იმდენად სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი, რომ ჭირს კიდევ მათი ერთიმეორესთან შეთანხმება. ბუნებრივია, თითოეული ეს დისციპლინა კულტურის ცნებას უდგება თავისი ამოცანის შესაბამისად და მის შინაარსში დებს იმას, რაც გადასაჭრელ პრობლემათა რიგში ყველაზე უმნიშვნელოვანად მიაჩნია. კულტურის ცნებისადმი ასეთი განსხვავებული მიდგომის ძირითად მიზეზს, რა თქმა უნდა, თვით ამ ცნების პოლიფუნქციურობა წარმოადგენს.

თანამედროვე სამეცნიერო დეფინიციით კულტურა იხმარება მოცულობით და შინაარსით ფრიად მრავალსახოვანი ცნების გამოსახატავად, როგორიცაა საუკუნეთა მანძილზე ადამიანთა მიერ შექმნილი მატერიალურ და სულიერ ღირებულებათა ერთობლიობა. კულტურის რაობის კვლევა ერთ-ერთი ძირითადი ფილოსოფიური პრობლემაა, ფრიად რთულიც, აქტუალურიც. კულტუროლოგია ფილოსოფიური დისციპლინაა და მისი რაობის გააზრებას ფილოსოფოსებისაგან უნდა მოველოდეთ. კულტურის განსაზღვრება ალბათ ისეთი უნდა იყოს, რომ მან შეითვისოს კულტურის სტაგნაცია, ე. ი. არ უნდა ემთხვეოდეს ეთიკურ შეფასებას, ისევე როგორც, მაგალითად, ადამიანის ცნება ცუდ ადამიანსაც გულისხმობს. მიუხედავად რთული სტრუქტურული შემადგენლობისა, კულტურა ერთიანი ორგანიზმია, რომელიც შეისწავლება მსოფლიო ისტორიული პროცესების კონტექსტში. ამიტომ არ შეიძლება კულტურის მექანიკური დაყვანა კაცობრიობის ცალკეული ტექნოლოგიური თუ სულიერი შემოქმედების, დიდი აღმოჩენების, ცალკეული შედეგების უბრალო ჯამამდე. ადამიანის გონი, საზოგადოებრივი თუ ინდივიდუალური აზროვნება, აღზრდა-განათლების სისტემა, ზღბური შემოქმედება თუ დამწერლობა-მწიგნობრობა, მეცნიერება, ხელოვნება, სპორტი და სპორტული თამაშობები, რელიგია, ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულებები, ეროვნული სამზარეულო კულტურის შემადგენელი ნაწილებია, ე. წ. სტრუქტურული ელემენტებია.

პირველყოფილი საზოგადოების კულტურის ცნობილმა მკვლევარმა ე. ტეილორმა ჯერ კიდევ 1870 წელს მოგვცა კულტურის კლასიკური განსაზღვრება, რომლის თანახმად ის წარმოადგენს ცოდნის, რწმენის, ზნეობის, ხელოვნების, უნარისა და ჩვევების ერთობლიობას. დღეს მიღებულია, რომ კულტურა არის „საზოგადოების მიღწევათა ერთობლიობა განათლების, მეცნიერების, ტექნიკის, ხელოვნების, აგრეთვე ყოფა-ცხოვრების დარგში“.

კულტურის ისტორიის ახლებურ, სისტემურ გააზრებას მიეძღვნა აღიარებული მეცნიერების (ისტორიკოსების, ფილოსოფოსების, სოციოლოგების,

კულტუროლოგების) ნარკვევები. ამ პრობლემებზე რამდენჯერმე გაამახვილა ყურადღება „იუნესკოს“ საერთაშორისო კონფერენციამ, სადაც მოისმინეს მრავალი საინტერესო მოხსენება კულტურის თეორიისა და ისტორიის საკითხებზე.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს კულტუროლოგიის დარგში ქართველ ფილოსოფოსთა მოღვაწეობა. წლების მანძილზე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტი საგანგებოდ იკვლევს კულტურის ფილოსოფიის რიგ პრობლემებს. გამოქვეყნებულია საყურადღებო მონოგრაფიული შრომები კულტურის, ადამიანური ფენომენის სხვადასხვა ფილოსოფიურ ასპექტზე. ქართველ ფილოსოფოსთა ნაშრომებმა კულტუროლოგიაში საერთო აღიარება პოვეს. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტი დღეისათვის კულტუროლოგიის ერთ - ერთ მსხვილ სამეცნიერო ცენტრადაა მიჩნეული.

კულტურისა და მისი ისტორიისადი ასეთმა ცხოველმა ინტერესმა, სპეციალისტთა აზრების ურთიერთგაზიარებამ კულტურის მეთოდოლოგიისა და ისტორიის ძირითადი პრინციპების თაობაზე უკვე გამოკვეთა ზოგიერთი საერთო აზრი, რაც თავისთავად დიდ მიღწევად შეიძლება ჩაითვალოს. დადგინდა, რომ კულტურის ისტორია წარმოუდგენელია კულტურის თეორიის გარეშე, რომ კულტუროლოგია, რომელიც ეძებს კულტურის რაობას, მისი შინაგანი სტრუქტურისა და ტოპოლოგიის დადგენის გზებს, კულტურის ისტორიასთან ისეთ მიმართებაშია, როგორც სხვა თეორიული და კონკრეტული დისციპლინები, რომ კულტურის სპეციალისტს უნდა შეეძლოს კულტურის აბსტრაქტული (კულტუროლოგიური) განსაზღვრიდან კონკრეტულ-ისტორიულ პროცესზე გადასვლის რთული ამოცანის გადაწყვეტა.

კულტურის ისტორია შეისწავლის ყველა იმ კომპონენტს, რაც საზოგადოებრივი ცხოვრების წინსვლას აპირობებს. ყოველ ერს, რომელსაც ისტორიული ცხოვრების გზა გამოუვლია, უცხოვრია თავისი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური წყობილებით, ზანგრძლივი ისტორიული ერთობის შედეგად გამოუმუშავებული აქვს თავისი ტრადიციები, თავისი ფსიქიკური წყობა, ჰქონია მატერიალურ და სულიერ ღირებულებათა მისეული გაგება. თითოეულმა ერმა დიდმა თუ პატარამ, თავისი ისტორიული ცხოვრების მანძილზე შექმნა თავისი სულიერი სამყარო, ღირებულებანი, რითაც შეუძლია იამაყოს და რაც უნდა შეიტანოს და დაიცვას საერთო საკაცობრიო ცივილიზაციის საგანძურში. ეს „თავისი“ სპეციფიკური არის ის, რასაც ეროვნულ კულტურას ეუწოდებთ. ეროვნულ კულტურაში ვლინდება ერის სახე, მისი თავისთავადობა. კულტურა ერის პასპორტია, იგი უდიდესი შემოქმედებითი ძალაა, რომელიც ეროვნული ღირსების გრძნობას წარმოშობს.

ეროვნულ კულტურას და მისი ისტორიის პრობლემას სწავლობენ დღეს ქართველი მეცნიერები, დიდი სამუშაოა ჩატარებული ქართული კულტურის ისტორიის კვლევის საქმეში.

მე-19 საუკუნის ევროპაში კულტურის ტოლფას ცნებად ცივილიზაცია შემოღის. თანდათანობით მე-20 საუკუნის მიჯნაზე გაჩნდა მათი აზრობრივი დაპირისპირება. წარმოიშვა კულტურისა და ცივილიზაციის ცნებათა სინკრეტულობა-დიაკრეტულობის პრობლემა. ცივილიზაციის პრობლემათა ქართული ფილოსოფიური სკოლა მე-20 საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან იწყებს დაინტერესებას. დღეისათვის ჩვენში მიღებულია, რომ კულტურა ერთიანი

სისტემა, რომელსაც თავისი სტრუქტურა გააჩნია. ის წარმოიშვა ადამიანის სოციალურ და ბიოლოგიურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების პროცესში და წარმოადგენს ცოდნა-გამოცდილების, ჩვევების, ტექნოლოგიური მიღწევების ერთობლიობას, სულიერი შემოქმედების სამყაროს. კულტურა არა მარტო ადამიანის აზრის შექმნილია, არამედ მისი ფიზიკური ენერგიის ნაყოფიც არის. მისი გადაცემა არ ხდება ბიოლოგიური, გენეტიკური ხაზით, კულტურის მემკვიდრეობითობას უზრუნველყოფს ინფორმაციის გადაცემა. ამასთანავე, მეცნიერება, ხელოვნება და ზნეობა არ ამოწურავს გონის, ანუ სულიერების საფარს. კულტურა განიხილება საზოგადოებრივ ფასეულობებთან კავშირში.

ამგვარად, შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ცივილიზაცია, ძირითადად, მიჩნეულია კულტურის განვითარების ხარისხობრივ შედეგად. კულტურა ფართო ცნებაა, ხოლო ცივილიზაცია მისი განვითარების ერთ-ერთი ეტაპია. კულტურა არაბიოლოგიური ბუნებისაა, მეორადია, გარემომცველ სამყაროსთან, მათ შორის სხვა ადამიანებთან ურთიერთმოქმედების კონკრეტული შედეგია. ადამიანი კულტურულ ევოლუციასთან ერთად ევზომასტურ, ანუ ფსიქოლოგიურ ცვლილებებსაც ექვემდებარება. ადამიანის კულტურის განვითარება მიმდინარეობს დროსა და სივრცეში, ე. ი. ისტორიულ დინამიკაში. ამიტომ ის საისტორიო კვლევის ობიექტიცაა ადამიანის შემსწავლელ სხვა ე. წ. „მეგა დისციპლინებთან“ ერთად. კულტურის ისტორიის შესწავლისას ხდება ადამიანის ყოფიერების, როგორც ერთიანი სასიცოცხლო ისტორიული პროცესის, გააზრება ზოგადსაკაცობრიო დონეზე.

კულტურის თვითმყოფადობისათვის ბრძოლა დიდი სისხლის ფასად უნდა ქართველ ერს. გასაოცარია, გაუთავებელი თავდაცვითი ომების პერიოდებში როგორ ვითარდებოდა ქართული სულიერება, თვითმყოფადი ზეოთმოძღვრება, ხელოვნება თუ მწიგნობრობა. შესანიშნავი ძეგლების, ჰუმანიტარული შედეგების შესაქმნელად საჭირო იყო ქვეყნის არა მარტო დიდი სულიერი აღტკინება, შრომისმოყვარეობა, გულმოდგინება, არამედ ქვეყანაში დაგროვილი დოვლათის გონივრული გამოყენებაც. ამასთანავე, ირანის, რომის, ბიზანტიის, არაბებისა თუ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლა არასოდეს ქცეულა მათი კულტურების სიძულვილის წყაროდ. ბიბლიასა და ბერძენ-რომაელ ფილოსოფოსთა ნაშრომების გვერდით, ქართველი განათლებული კაცის საკითხავი, მშობლიურ ენაზე შექმნილი ლიტერატურის გარდა, იყო მაღალოსტატურად თარგმნილი წიგნები - ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“ თუ გურგანის „ვისრამიანი“. ი. ჭავჭავაძის, ნ. მარის, ივ. ჯავახიშვილის, კ. კეკელიძის, ე. თაყაიშვილისა და სხვა ცნობილ მკვლევართა აზრით, ისეთ პატარა ერს, როგორც ქართველობაა, არამცთუ მთლიანად აუთვისებია მოწინავე მსოფლიოს კულტურული მონაპოვარი, არამედ თავისი საკუთარი წვლილი შეუტანია მის საგანძურში.

მსოფლიო კულტურა ყოველი ერის შენატანით იქმნება და მდიდრდება, მსოფლიო კულტურა ნაირფერადი ყვავილების ის თაიგულია, სადაც თითოეულ ყვავილს თავისი სურნელება, ემზი და სილამაზე აქვს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ე. კასირერი, 1983 - ე. კასირერი, რა არის ადამიანი? თბ., 1983.
 კულტურა როგორც ფილოსოფიური კვლევის საგანი, თბ., 1977.
 გ. ლორთქიფანიძე, ნ. ჩიქოვანი, 1977 - გ. ლორთქიფანიძე, ნ. ჩიქოვანი,
 ქართული კულტურის ისტორია თბ., 1997.
 ა. სურგულაძე, 1981 - ა. სურგულაძე, ქართული კულტურის ისტორიის
 ნარკვევები, თბ., 1981.

ELENE GEGESHIDZE

CULTURE – MULTI-CONTENT COMPLEX PHENOMENON

Culture as a scientific term is used with the volume and contents to denote such multifarious concept as unity of material and spiritual values created and preserved by human beings through centuries. Culture studies, as a subject investigating the essence of culture and its inner structure, and seeking after the methods of determining its typology, is related to the history of culture as is any other general or special discipline to its own history. Culture specialists should be able to solve the complex task of transferring from abstract definitions to concrete-historical process.

The history of culture studies all the components that underline the development of social life. The world culture is being constantly filled up along with the development of each particular nation who creates her own spiritual world and values by which a nation cannot only exercise the feeling of self-dignity but preserve its creation in the common treasury of the world civilization.

სოფელ კვიტოულის სახელის ეტიმოლოგიისათვის

აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ოჩამჩირის რაიონის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს დიდი აფხაზური სოფელი, რომელსაც ქართულად **კვიტოული**, ხოლო აფხაზურ ენაზე **კუტოლ** (**კ'გტოლ**) ეწოდება.

ჩვენს ხელთ არსებული ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, რომ სოფელს თავდაპირველად **კვიტაული** რქმევია. სწორედ ამ ფორმით იხსენიება იგი სამეგრელოს მთავრის ლევან II დადიანის 1640 წლის სინოდიკში, რომელშიც აღნიშნულია, რომ მთავარს თავისი ახლადგარდაცვლილი მეუღლის ნესტან-დარეჯანის ცხედარი დაუკრძალავს სოფელ ქიაჩში და ორი პანაშვიდი გადაუხდია **კვიტაულის** სასახლეში, ხოლო ამ სოფლის მცხოვრები ყმებისთვის ტოტოჯი, სულეიმან, მარკო, მაჭიხოლი და თომიხილი დავითიებისათვის შეუწერია თითო ძროხა, გაიზარდი აფიასთვის — ცხვარი, ანჩიბუხუ ჩანგუასთვის კი — სანთელი. იქვე იხსენიებიან აგრეთვე ბებელია ბაგათელიას ქვრივი, აფაქიდის ქალი და მისი შვილი მასი ბაგათელია (გ. გამახარია, ბ. გოგია, 1997, გვ. 242-243, ლოკ. № 88).

ამ საბუთში ხსენებული პირების გვარებიცა და სახელებიც (სულეიმანისა და მარკოს გარდა) ქართულია, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ სოფელში ქართული მოსახლეობა ბინადრობდა ჯერ კიდევ XVII საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში.

იმავე პერიოდში, 1639-1640 წლებში სამეგრელოში, იმავე მთავარ ლევან II დადიანთან ჩამოსული რუსი ელჩების — ფედოტ ელჩინისა და პავლე ზაზარიევის დაკითხვის ოქმებში სოფელი მოხსენიებულია "Китоули" ფორმით: *Февроля во 8 день начинали в деревне в Китоуле* (მასალები, 2005, გვ. 219). ეს დოკუმენტი ზემოთ დასახელებულ სინოდიკთან ერთად იმასაც ადასტურებს, რომ სოფელი კვიტაული ამ დროს რეალურად შედიოდა სამეგრელოს მთავრის სამფლობელოში და აქ მთავარი თავის საპატიო სტუმრებსაც მასპინძლობდა.

სოფლის სახელწოდება **კვიტაული** XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც იმავე ფორმით იხმარებოდა, როგორც XVII საუკუნეში. ამას გვიმოწმებს, მაგალითად, კავკასიაში მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების 1862-1863 წლების ანგარიშიც, რომელშიც დასახელებულია სოფ. **კვიტაული** (გ. გამახარია, 2005, გვ. 928).

უფრო მეტიც, თ. გვანცელაძის ცნობით, XX საუკუნის 70-90-იან წლებშიც კი ხანდაზმული აფხაზები რუსულ ენაზე საუბრისას ამ სოფელს სწორედ **Квитаули** ფორმით იხსენიებდნენ, თუმცა აფხაზურად მხოლოდ **კუტოლ** (**კ'გტოლ**) ვარიანტს იყენებდნენ, ხოლო აფხაზეთის მოსახლე ქართველები სოფელს **კვიტოული** სახელით აღნიშნავდნენ. საყურადღებოა, რომ 1967 წლის 20 აპრილის დადგენილებით სოფელს ოფიციალურ სახელად დაუმკვიდრდა აფხაზური ვარიანტი **კუტოლი//Кутол** (ადმინ.-ტერიტ. დაყოფა, 1977, გვ. 332).

დაისმის საკითხი: დასახელებული ვარიანტებიდან (**კვიტაული**, **კვიტოული**, **კიტაული**, **კ'გტოლ**) რომელია ამოსავალი და რომელი ენის ნიადაგზეა შექმნილი ამ სოფლის დასახელება? ქვემოთ შევეცდებით, წარმოვადგინოთ ჩვენი მოსაზრება ამ საკითხის შესახებ.

ვფიქრობთ, არავითარ ექვს არ იწვევს ის, რომ ფ. ელჩინისა და პ. ზახარაიევის დაკითვის ოქმებში ხსენებული ვარიანტი Китоули, რომელსაც აკლია **ვ** თანხმოვანი, აშკარად დამახინჯებული სახეობაა, რაზეც ისიც მიუთითებს, რომ რუს ელჩებსა და მათი დაკითხვის ოქმების შედგენელ მოხელეებს გასჭირვებიათ ქართული ტოპონიმების სწორად დამახსოვრება. ოქმებში გვხვდება სამეგრელოს გეოგრაფიულ სახელთა დამახინჯებული ვარიანტები: Моки (მოქეი), Моргула (მარგულა = მერკულა), Пудцкур//Путцкур//Пыскурь (ფუწყური), Рьян (რიონი), Дежихи//Жежихи (ლეჯიქე), Мордули (მარტვილი), Зубдиди//Зугуди (ზუგდიდი), Джигали (ჯგალი) და ა.შ.

განსახილველი ტოპონიმის დარჩენილი ვარიანტებიდან ამჟამინდელი აფხაზური **კუტოლ** (**კ'ეტოლ**) ვარიანტი არ დასტურდება არცერთ ძველ ისტორიულ წყაროში. არსებითია ისიც, რომ ამ სახეობის სიახლეზე აშკარად მიუთითებს ფუძის ბოლოში **ო** ხმოვნის არსებობა. როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი, აფხაზურ ენას თავდაპირველად ეს ხმოვანი საერთოდ არ მოეპოვებოდა, ამჟამად კი იგი დასტურდება ორ შემთხვევაში: 1. საკუთრივ აფხაზურ სიტყვებში აჟ//ჟა//აჟა მარცვლების ფონეტიკური ცვლის შედეგად (მაგ.: ს-ცა-ჟა-დტ//სცოდტ "მივდივარ", ჟაჟ'გ//ოჟ'გ "ახლა, ამჟამად..."); 2. ახალ ნასესხებ სიტყვებში, რომლებსაც თან შემოჰყვა ეს ხმოვანი (ა-პროგრამა "პროგრამა", ა-რადიო "რადიო...") (ვრცლად იხ.: ქ. ლომთათიძე, 1976, გვ. 49-53).

ვფიქრობთ, ეს გარემოებანი გამორიცხავენ იმას, რომ სოფლის სახელწოდება, რომელიც არ იხსენბა აფხაზურ ენაზე, შექმნილი შეიძლება იყოს XVII საუკუნეზე ადრე. ამას, გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, გამორიცხავს ის ფაქტიც, რომ ამჟამინდელი ოჩამჩირის რაიონის ტერიტორიაზე აფხაზებს არ უცხოვრიათ XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნამდე (ვრცლად იხ.: ნარკვევები, 2007). ამიტომ რჩება ტოპონიმის წარმომავლობა-ეტიმოლოგიის დადგენის ერთადერთი ახსნა: სახელის ეტიმოლოგიზებას უნდა შევეცადოთ ქართველურ ენობრივ მასალაზე დაყრდნობით.

ყველაზე რეალური ჩანს, ვივარაუდოთ, რომ **კვიტაული**//**კვიტოული** ვარიანტებიდან ერთ-ერთი, კერძოდ, **კვიტაული** სახეობაა ამოსავალი: **აუ** ხმოვანთკომპლექსი დასავლურქართულ ენობრივ მასალაში რეგრესული ასიმილაციის ნიადაგზე კანონზომიერად იძლევა **ოუ** ხმოვანთკომპლექსს (შდრ. ხარაგაული // ხარაგოულის ტიპის შემთხვევები ტოპონიმიაში).

რაც შეეხება **კვიტაული** ფორმის აგებულებას, მასში აშკარად გამოსაყოფია ქართული მატოპონიმებელი **-ულ** სუფიქსი, რომელიც **-ურ** ვარიანტთან ერთად პროდუქტიულია და პრაქტიკულად ფართოდაა გავრცელებული მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე. მისი ერთ-ერთი ფუნქციაა მიწის ნაკვეთის გარკვეული პირისადმი კუთვნილების გამოხატვა. მაგალითად, ოიკონიმები: ამბროლ-ა-ურ-ი (შდრ. გვარი ამბროლაძე), ანან-ურ-ი (შდრ. სახელი ანანია), თარგამ-ე-ულ-ი (შდრ. გვარი თარგამაძე), მანანა-ურ-ი (შდრ. სახელი მანანა) გუჯაბ-ა-ურ-ი (შდრ. გვარი გუჯაბიძე) და ა.შ. საყურადღებოა, რომ შუა საუკუნეთა ქართულ იურიდიულ საბუთებში ხშირია **-ურ**//**-ულ** სუფიქსიანი ორსიტყვიანი ტოპონიმები, რომელთა შემადგენლობაში პირველ წევრად, მსაზღვრელის ფუნქციით გაფორმებული ანთროპონიმები გვევლინება, ხოლო საზღვრულად გამოყენებულია სიტყვები: "მიწა", "მამული", "ვენახი",

"ჭალა" და სხვ. მაგალითად: ბარდა-**ულ**-ი მიწა, ტურია-**ულ**-ი ვენახი, გულა-**ურ**-ი ჭალა და ა.შ. (გ. გვანცელაძე, 2008, გვ. 99). ამგვარი ფორმები გვავარაუდებინებს, რომ თავდაპირველად **-ურ//ულ** სუფიქსებით სწორედ ამ ტიპის შესიტყვებები ფორმდებოდა, შემდგომში კი საზღვრული სახელები ზედმეტი აღმოჩნდა და მივიღეთ ერთსიტყვიანი ტოპონიმები, რომლებიც გაფორმებულია დასახელებული სუფიქსებით.

ამ ფაქტის გათვალისწინებით, ბუნებრივია, ვივარაუდოთ, რომ ოიკონიმი **კვიტა-ულ-იც კვიტა** ანთროპონიმისგან მომდინარეობს და იგი თავდაპირველად ორსიტყვიანი ქართული ტოპონიმი იყო. საზღვრულის როლში ალბათ გვევლინებოდა ზემოთ დასახელებულ სიტყვათაგან ერთ-ერთი: "მიწა", "მამული", "ვენახი", "ჭალა". ე.ი. არსებობდა **კვიტა-ულ-ი მიწა** (მამული, ვენახი, ან ჭალა), საზღვრულის ჩავარდნის შემდგომ კი მივიღეთ ერთსიტყვიანი **კვიტა-ულ-ი** ფორმა.

რაც შეეხება საყრდენ **კვიტა** ფუძეს, იგი რომ მამაკაცის საკუთარ სახელად რეალურად არსებობდა, ამაზე მიგვითითებს რაჭული **კვიტა-შვილი** და გურული **კვიტა-ი-შვილი** გვარების არსებობაც. ამათგან ისტორიულ საბუთებში ფორმა **კუიტასშვილი** პირველად დასტურდება 1463 წლის საბუთში, რომლებშიც მოხსენიებულნი არიან: მღვდელ-მონაზონი ორალელისძე-კუიტასშვილი იოვანე და მისი ძმები: თაყა, გიორგი, ასათ, სულა, საგინა და გიორგი. ამათგან მეფე გიორგის იოვანესთვის სისხლის ფასად 400 000 ძველი ცხუმური თეთრი გაუჩენია (ანოტირებული ლექსიკონი, 2004, გვ. 331).

ამრიგად, უნდა დავასკვნათ, რომ სოფლის სახელი **კვიტაული** ქართულია ძირეული ელემენტითაც და სუფიქსითაც. იგი თავდაპირველად ალბათ ორსიტყვიანი ტოპონიმიკური სინტაგმის პირველი წევრი იყო და აღნიშნავდა ვინმე კვიტას საკუთრებაში არსებულ მიწის ნაკვეთს, მერე კი სოფლის სახელად ქცეულა. რაც შეეხება ამჟამინდელ აფხაზურ **კ'გტოლ** ვარიანტს, იგი XVIII საუკუნემდე ვერ იარსებებდა, ვინაიდან ამ ადგილებში აფხაზურ მოსახლეობას მანამდე არ უცხოვრია. აფხაზური ვარიანტი მიღებულია ქართული ვარიანტისაგან სესხების ფონეტიკურ კანანზომიერებათა დაცვით: **კვ** კომპლექსმა მოგვცა აფხაზური ლაბიალიზებული **კ'** თანხმოვანი, **ი** ხმოვანი შეცვალა ნეიტრალურმა ხმოვანმა, ხოლო **აუ** ხმოვანტოპლექსისგან მიგვიღია **ო** ხმოვანი (შდრ. ქ. ლომთათიძე, 1976, გვ. 49-53, 59, 168-169).

ამ ფაქტის გათვალისწინებით უპრიანია ქართულად წერისას და საუბრისას გამოვიყენოთ მართებული და ისტორიულად დადასტურებული **კვიტაული** ფორმა და არა **კუტოლი** ვარიანტი, რომელიც საბჭოთა პერიოდში, 1967 წელს დამკვიდრდა სოფლის აფხაზური წარმომავლობის სამტკიცებლად.

დამოწმებული ლიტერატურა

ანოტირებული ლექსიკონი, 2004 - პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, ტ. III, თბ., 2004.

ჯ. გამახარია, 2005 - ჯ. გამახარია, აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა (I ს. - 1921 წ.), თბ., 2005.

ჯ. გამახარია, ბ. გოგია, 1997 - Дж. Гамахария, Б. Гогия, Абхазия – историческая область Грузии, Тбилиси, 1997.

გ. გვანცელაძე, 2008 - გ. გვანცელაძე, -ურ//-ულ სუფიქსთა ერთი ფუნქცია ისტორიული საბუთების მიხედვით: არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები, XIX, მასალები, თბ., 2008.

ქ. ლომთათიძე, 1976 - ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I, ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბ., 1976.

მასალები..., 2005 - Материалы по церковной и этнополитической истории Абхазии. Посольство Федота Елчина и Павла Захарьева в Менгрелию (1639-1640). Для издания подготовил, предисловием, комментариями и словарем снабдил Дж. Гамахария, Тбилиси, 2005.

ნარკვევები..., 2007 - ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, აფხაზეთი, თბ., 2007.

ადმინ.-ტერიტ. დაყოფა, 1977 - საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1977 წლის 1 იანვრისთვის, თბ., 1977.

GVANTSA GVANTSELADZE

ON THE ETYMOLOGY OF THE VILLAGE
NAME "K'VIT'OULI"

The present work founds out that the village situated in Abkhazia which was called "K'vit'ouli" by the Georgians and "K'ut'oli" by the Abkhazians for the first time was mentioned as "K'vit'auli//Kitauli" in 1639-1640. Because at that time the Abkhazians have not been living yet near this village. We assume that this toponymy is originated from Georgian. It is derived from the male name "K'vit'a" by adding on the possessive suffix "ul". i.e. this toponymy had the meaning: "the ground which was belong to "Kvita". An Abkhazian version is derived from "k'vit'auli" form.

ქართულ გვართა გავრცელების ისტორიული არქაული აფხაზური სოფლების მიკროტოპონიმთა მიხედვით

ბოლო წლების გამოკვლევების შედეგად ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ამჟამინდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის მთელ ტერიტორიაზე გამოვლინდა ქართველური წარმოშობის მრავალი გეოგრაფიული სახელი, რომლებიც ქრონოლოგიური თვალსაზრისით წინ უსწრებენ რეგიონში XVI საუკუნიდან წარმოქმნილ აფხაზურ (აფსუურ) გეოგრაფიულ სახელებს და წინააღმდეგობას ქართველურ ტოპონიმთა და ჰიდრონიმთა სუბსტრატულ ფენას (კრცლადი: ქ. ლომთათიძე, 1995; თ. გვანცელაძე, 1995; თ. გვანცელაძე, 1998; თ. გვანცელაძე, 2000; თ. გვანცელაძე, 2002; პ. ცხადაია, 2004; თ. გვანცელაძე, 2007...), იშვიათი არ არის არც ჰიბრიდული (ქართველურ-აფხაზური) გეოგრაფიული სახელები (თ. გვანცელაძე, 2008). ამ გამოკვლევებით კიდევ ერთხელ დადასტურდა, რომ თანამედროვე აფხაზეთის მიწაზე თავდაპირველად ქართველური მოსახლეობა ბინადრობდა, ხოლო XVI საუკუნიდან აქ ჩრდილოეთ კავკასიიდან მოსულმა აფხაზებმა (აფსუებმა) დამხედურთა ნაწილი განდევნეს მდ. ენგურის მარცხენა მხარისაკენ, მეორე ნაწილი კი დარჩა თავის მამაპაპურ მიწაზე, მაგრამ დროთა მანძილზე შეერწყა მოსულ მოსახლეობას და დაკარგა ქართული ეთნიკურ-ენობრივი იდენტობა. სწორედ ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ დღევანდელ აფხაზეთა (აფსუათა) შორის ძალზე ფართოდაა გავრცელებული ქართველური წარმოშობის სხვადასხვაგვარი მორფოლოგიური სტრუქტურის მქონე გვარსახელები (-ია, -ვა, -უა, -ძე და შვილი დაბოლოებიანი გვარები).

წინამდებარე ნაშრომში განვიხილავთ ამჟამინდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ოჩამჩირისა და გუდაუთის რაიონების აფხაზურ სოფლებში ჩვენ მიერ 1970-1990 წლებში ყოველწლიური ექსპედიციების დროს მოპოვებულ იმ ტოპონიმებს, რომლებშიც ერთ-ერთ კომპონენტად გამოდის ქართველური წარმოშობის გვარსახელები. ამჯერად არ შევვხებით იმ სოფელთა ტოპონიმებს, რომლებშიც რუსეთ-საქართველოს ომის აფხაზეთის ეპიზოდის დაწყებამდე წარმოდგენილი იყო ნარევი, აფხაზურ-ქართული მოსახლეობა (მაგალითად, აფხაზები და ქართველები გვერდი-გვერდ სახლობდნენ გუდაუთის რაიონის სოფელ ოთჰარაში, ოჩამჩირის რაიონის სოფელ აგუბედიში და ა.შ.).

დავიწყოთ გუდაუთის რაიონით.

სოფელ **აბღარუქში** არის უბანი, რომელსაც აფხაზურად **არგუნაა რქაფთაუჯ** ეწოდება. ეს სახელი ითარგმნება როგორც "არგუნების (არგუნთა) ძველი პარტახი". **არგუნ** ამჟამად ერთ-ერთი მცირერიცხოვანი აფხაზური გვარია, მაგრამ მას არ ეძებნება დამაჯერებელი ახსნა აფხაზურ ენაზე. რეალური ჩანს ამ გვარსახელის განმარტება ქართველურ ნიადაგზე: მეგრულ მეტყველებაში **არგუნ** სიტყვის სახელია, რომელიც იოლად შეიძლება ქცეულიყო ჯერ **არგუნ** და შემდეგ კი გაგვარებულიყო. ამ მოსაზრებისათვის დაბრკოლება არ უნდა იყოს ის, რომ ამჟამად ასეთი გვარი ქართველებში (მეგრელებს შორის) არ არის გავრცელებული. მცირერიცხოვანი გვარის მასობრივი გააფხაზება წარმოუდგენელი არ ჩანს.

ამავე სოფელში მდებარე ტაფობსა და ხეობას **ბიაა რგვავა** "ბიაეების ტაფობი" ეწოდება. რაკი გვარსახელი **ბიავა** ქართული წარმოშობისაა, ეს მიკროტოპონიმიც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ აფხაზებს ამ ადგილას ქართული მოსახლეობა დახვედრია.

სოფელ **ბლაბურხვაში** არის ადგილი **ქანთარგვშ**, რომელიც სრულად არ იხსნება აფხაზურ ენაზე. ტოპონიმი, ჩვენი აზრით, ჰიბრიდული, ქართულ-აფხაზური სახელია: პირველი კომპონენტია **ქანთარ**, გვარსახელ **ქანთარ-ია**-ს ძირეული ელემენტი, რომელსაც დართვია აფხაზური **ფშ** "წმინდა ადგილი, სიწმინდე, სალოცავი", რომელიც აფხაზური წარმოშობის ძირებსაც დაერთვის და ქართველურსაც (შდრ., მაგალითად, ერთი მხრივ, აფხაზური **ზვანდვ-რგ-ფშ** "ზვანდების სიწმინდე, სალოცავი" და, მეორე მხრივ, ჰიბრიდული **გულ-რგ-ფშ** — ქართ. გვარსახელ **გულ-ია**-ს ძირი + აფხაზ. მრ. რ. კუთვნილების პრეფ. **რ(გ)-** + აფხაზ. ძირი **ფშ** "სიწმინდე, სალოცავი" (მთლიანად ტოპონიმი ნიშნავს გულიების სალოცავს). მიკროტოპონიმ **ქანთარგვშ**-ში ერთმანეთის მეზობლად უნდა ყოფილიყო ორი **რ** თანხმოვანი: ერთი ქართული გვარის ფუძის ნაწილი, მეორე კი აფხაზური კუთვნილების პრეფიქსი, მაგრამ ერთი მათგანი რედუცირებულია, რაც უცხო არ არის აფხაზურ ენისათვის. ამრიგად, ვვარაუდობთ, რომ საანალიზო სახელი შეიქმნა მას მერე, რაც ამ ადგილას უკვე არსებობდა ქართველი ქანთარიების სალოცავი, რომლის სახელიც კალკირებულ იქნა აფხაზურ ენაზე.

სოფელ **მგუძირხვაში** ზღვის ნაპირას არის ადგილი, რომელსაც **ჩქვან ითგვ** ჰქვია. სახელი ზედმიწევნით ითარგმნება როგორც "ჩიქვანის (ჩიქოვანის) ადგილი (მიწა)", თუმცა ჩვენ მიერ მასალის შეკრებისას სოფელში ჩიქოვანი არავინ ცნობრობდა და არც ჩვენმა ინფორმატორებმა იცოდნენ რაიმე ასეთი ფაქტის შესახებ, მაგრამ სრულიად უდავოა, რომ აფხაზურ ენას შემოუწინავეს უტყუარი ცნობა იმის შესახებ, რომ აფხაზთა მოსვლამდე ჩიქოვანებს უცხოვრიათ ყოფილ ქართულ სოფელ მებოძირში (შდრ. ამჟამინდელი სახელი **მგვცქერხვა**: კლასიკ. ქართ. **მებოძირი** // **ნებოძირი** "გზაჯვარედინი" + აფხაზ. კუთვ. პრეფ. **რ-** + აფხაზ. **ა-ხვგ** // **ახვა** "ბორცვი").

მდ. ბზიფის მარცხენა ნაპირზე მდებარე სოფელ **კალდანგარაში** არსებობს მიკროტოპონიმები: **ამფარაა რთაბგარა** "ამფარების ფლატე" (ზედმიწ.: "ამფარების ჩანგრეული მიწა"), **ამფარ იხვგ** "ამფარის ბორცვი". ორივე სახელში შემავალი ამჟამინდელი აფსუური გვარსახელი **ამფარ** ქართულ გვარსახელ **მეფორია**-ს აფსუიზებული მეორეული ვარიანტია: გვარის მაწარმოებელი **ია** სუფიქსი ჩამოცილებულია და წიფუძეზე დართულია აფხაზური **ა-** თავსართი ისევე, როგორც ამ ტიპის სხვა ქართულ გვართა წარმომადგენლების გააფხაზების დროს მომხდარა (შდრ.: ქართ. ჭინჯოლ-ია — აფხაზ. **ა-ჯნჯალ**, ქართ. მექვაბ-ია // მიქვაბ-ია — აფხაზ. **ა-მქვაბ** // **ა-ნქვაბ**, ქართ. ბულისკირ-ია — აფხაზ. **ა-ბლესკირ**). რაც შეეხება სხვაობას გახმოვნებაში, ამ შემთხვევებში ზუსტადაა დაცული სესხების ფონეტიკური კანონზომიერებანი. ამრიგად, აღნიშნული საკმაო საფუძველს ქმნის იმის სამტკიცებლად, რომ ამ ადგილას აფხაზთა მოსვლამდე რეალურად უცხოვრიათ მეფორიას საგვარეულოს ქართველებს.

სოფელ **ყულანურხვაში** ერთ-ერთ უბანსა და იქვე მდებარე მაღლობს **ოსიაა რნგქვ** "ოსიების გადასახედი" ეწოდება. ამ უბანში ახლაც სახლობენ გააფხაზებული **ოსია**-ს გვარის წარმომადგენლები. მათი გვარსახელის ქართულობას, ვფიქრობთ, მტკიცება არც სჭირდება, მაგრამ მაინც დავძენთ,

რომ გვარსახელს საფუძვლად უდევს ანთროპონიმ **იოსებ**-ის ქართული კნინობითი **იოსა** ფორმა.

სოფელ **ჭირხვაში** არის ხევი და მისი ხეობა, რომელსაც **ემხაა** **ჩხვა** "ემხვარების ტაფობი" ეწოდება. **ემხაა** // **აემხაა** ქართულ გვარსახელ **ემხვარ**-ის აფსუიზებული ვარიანტია, ხოლო სამურზაყანოში გავრცელებული **ემხვარ**-ი სახეობა, თავის მხრივ, სამოხელეო **ამირ-ახორ**-ი ტერმინისაგან მომდინარე ქართული **ამილახორ**-ი // **ამილახვარ**-ი გვარის სახესწავლია. მიკროტოპონიმი ცხადად მიანიშნებს, რომ ამ სოფლის მიწაზე აფხაზთა მოსვლამდე ქართველ ემხვარებს უცხოვრიათ.

იმვე სოფელში არის კიდევ ერთი საყურადღებო ჰიდრონიმი — **საქანიაა** **ჩხვა** "საქანიების წყარო", რომელსაც საფუძვლად უდევს ასევე ქართული გვარსახელი **სექანია** // **საქანია**. ამ შემთხვევაშიც ცხადია, რომ წყაროს სახელი ამჟამად უკვე გააფხუებული ქართველების იქვე სახლობის გამო დარქმევია...

ახლა კი განვიხილოთ ოჩამჩირის რაიონის შესაბამისი მასალა.

სოფელ **აფხაზური ათარის** ერთ-ერთ უბანს **ანდღღლო** // **ანდღღლოვა** ეწოდება. მიკროტოპონიმის ვარიანტებს საფუძვლად ქართული გვარსახელი **ანდღულავა** (შდრ. **ანდღულაძე**) დასდებია, რომელიც ტრანსფორმირებულია აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი სესხების კანონზომიერებათა შესაბამისად. სახელის პირველი ვარიანტი გვარის მხოლოდობითი რიცხვის ფორმას, მეორე კი — კრებითი მრავლობისა. შეიძლება, რომ ამ სოფელში აფხაზთა მოსვლამდე ანდღულავას გვარს უცხოვრია.

იქვე დასტურდება მინდვრის სახელი **არსთაა დაშა** "არისთავას მინდორი; არისთავას ეზო". ამჟამად ამ სოფელში არისთავები აღარ სახლობენ, თუმცა ამ გვარის მქონე რამდენიმე აფხაზური ოჯახი ცხოვრობს გუდაუთის რაიონში. გვარი აფსუიზებული ქართული **ერისთავია**.

ამვე სოფელში არის ბორცვისა და უბნის სახელი **გდარგაა რხვგ**, რაც გერგიების (გერგია) ან გიორგიების (გიორგია) ბორცვს ნიშნავს. ცხადია, სახელი იმ დროის ანარეკლია, როცა აქ ქართველებს უცხოვრიათ. ზუსტად ასეთივე ტიპისაა ამვე სოფლის მიკროტოპონიმები: **გეგიაა რხვგ** "გეგიების ბორცვი" (ბორცვი; უბანი), **დოპუაკვარა** "დოპუას ღელე" (ღელე), **დოპუაქთ** "დოპუას სოფელი" // **დოპუაა რქვთ** "დოპუების სოფელი" (უბანი). ეს სახელებიც მიგვანიშნებენ, რომ ამ სოფლის ტერიტორიაზე თავიდან ქართველ გეგიებსა და დოპუებს უცხოვრიათ. მეტიც შეიძლება ითქვას: ტოპონიმები **დოპუაქვთ** "დოპუას სოფელი" // **დოპუაა რქვთ** "დოპუების სოფელი" გვარაუდებინებს, რომ ამჟამინდელი აფხაზური ათარის ადგილას აფხაზთა მოსვლამდე უნდა არსებულიყო ქართული სოფელი, რომლის მოსახლეობაც ერთი გვარის (დოპუას) წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვნენ. სხვათა შორის ჩვენი აფხაზი ინფორმატორები ერთხმად აღნიშნავენ, ამ სოფელს ადრე **დოპუაა რქვთ** ერქვაო. ამის გათვალისწინებით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სოფელს თავიდან მეგრულად **დოპუაში** ან **ღედოპუე** ერქვა.

სოფელ **არასაძიხში** ერთ-ერთ ღელეს **ლაგვლაა** რგფსგქკერთა "ლაგვილავების სათევზაო, თევზსაჭერი" ჰქვია. იქვე გააფხაზებული ლაგვილავები მართლაც ცხოვრობენ. აშკარაა, რომ ისინი ამ სოფლის ავტოქტონები არიან და სათევზაოც მათი ყოფილა. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ეს აფხაზური სახელი არ უნდა გაჩენილიყო ლაგვილავების გააფხუების შემდეგ, იგი, ჩვენი აზრით,

კალკირებული ჰიდრონიმია და ალბათ მეგრულ დიალექტზე ჟღერდა როგორც **ლაგვილეფიშ ოჩხომე**.

სოფელ **ადვიბუას** (აფხაზ. "ორ წყალს შუა") ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში **შუაწყალი // შუაწყარი // შვაწყალი** რქმევია, რაც ასახულია რუსულ ოფიციალურ დოკუმენტებში. მაგალითად, **შუაწყალის** სახელით მოიხსენიება ეს სოფელი კავკასიაში მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების 1862-1863 წლების ანგარიშში (ჯ. გამახარია, 2005, გვ. 927), იმავე საზოგადოების 1868 წლის ანგარიშში მას **შუაწყარი** ჰქვია (იქვე, გვ. 944), ხოლო **შვაწყალი** ფორმა დასტურდება საზოგადოების 1888 წლის ანგარიშში (იქვე, გვ. 993). ცხადია, აფხაზური სახელი ქართული ვარიანტების კალკირებული თარგმანია. ამ სოფელში ჩვენთვის საინტერესო რამდენიმე გეოგრაფიული სახელი დასტურდება. კერძოდ: **გულიაა რქაფთა** "გულიების პარტახი" (უბანი), **დადიანიში ნამარანი** "დადიანის ნამარნევი" (ადგ.; ტოპონიმი მთლიანად მეგრული ფორმითაა წარმოდგენილი), **მალანიაა რქაფთა** "მალანიების პარტახი" (ადგ.). რა თქმა უნდა, ამ სახელებიდან ირკვევა, რომ სოფელ შუაწყალში თავიდან ქართველებს (გულიებსა და მალანიებს) უცხოვრიათ და იგი დადიანთა საკუთრება ყოფილა.

სოფელ **გუფში** ნაციხარს **არანაა აბაჟე** "არონების ძველი ციხე" ჰქვია. იქვეა უბნები: **ბაგათელიაა რგხწა** "ბაგათელების ბორცვის ძირი", **ბრესკელაა რგნხართა** "ბუღეისკირების საცხოვრისი", ბორცვი **დაჩიაა რხვე** "დოჩიების ბორცვი", მაღლობები: **კაკაა რხვე** "კაკაეების ბორცვი", **ლაზარიაა რხვე** "ლაზარიების ბორცვი", **ხუნტუაა რხვე** "ხუნტუების ბორცვი". ყველა ეს სახელი ადასტურებს ამ სოფელში ქართველთა ავტოქტონობას.

სოფელ **თხინაში** (ქართ. **თხილნარი**) ერთ ღელეს **ბიგვაა რკვარა** "ბიგვაების ღელე" ეწოდება. გვარსახელი **ბიგვაა** კი უმჯველად ქართულია.

სოფელ **კვიტოულში** (აფხაზ. **კუტოლ**) დასტურდება ადგილის სახელი **გუჯუა იქაფთა** "გუჯუას პარტახი", რომელსაც საფუძვლად ქართული **გუჯუა** გვარსახელი უდევს. აქვეა წყაროს სახელები: **ვარდანაა რძეხე** "ვარდანიების წყარო", **საბუაა რძეხე** "სებუების // ესებუების წყარო"; მინდვრის სახელი **ჟანაა რდვე** "ჟანაების მინდორი", მაღლობის სახელი **საბუაა რხვე** "(ე)სებუების ბორცვი", უბანი **ჭოლოკუაა რჭაბლა** "ჭოლოკუების უბანი". კვიტოულის თემშივე შედის სოფელი **სამანარია**, რომლის სახელწოდებაც მთლიანად ქართული ფორმითაა წარმოდგენილი და **მანარიას** ქართული გვარსახელისგან მოდის.

სოფელ **კინდლში** დასტურდება მიკროტოპონიმები: **გვაგიაა რხვე** "გოგიების ბორცვი" (მაღლ.), **დაუთიაა** "დაუთიები" (ადგ.), **კოლონიაა რქაფთა** "კოლონიების პარტახი" (ადგ.), **ლაკვატაა რხვე** "ლაკვატაების ბორცვი" (მაღლ.), **ხახულიაა** "ხახულები" (ადგ.), **ხოჭაა იწვა** "ხოჭავას ვაშლი" (ადგ.). ყველა ეს სახელი ადასტურებს სოფელში ქართველთა თავდაპირველ სახლობას.

სოფელ **მოქვში** დასტურდება შემდეგი მიკროტოპონიმები: **ადიან იქაფთა** "დადიანის პარტახი" (ადგ.; **ადიან** გვარსახელ **დადიანის** აფხაზური ვარიანტია), **გუნიაა რგვაგიაა** "გუნიების ტაფობი" (ტაფობი), **კვაკვასკირაა რხვე** "კვაკვასკირების ბორცვი" (მაღლ.), **კვარტაა რხვე** "კორტაების ბორცვი" (მაღლ.), **ქვაბალ** "ქობალია" (უბანი), **ჩამაა რრაჭეს** "ჩამავას

ნორჩი თხილნარი" (ადგ.), **ჭაკვაა რააფთრა** "ჭაკვაების საქონლის ბაკი" (ადგ.) ეს სახელებიც ადასტურებენ, რომ ისტორიულ სოფელ მოქვეში, რომელიც სადმისკოპოსოს რეზიდენციაც იყო, თავიდან ქართული მოსახლეობა ბინადრობდა.

სოფელ **ოტაფში** არის უბანი **ქუთელიაა რცუთა**-ს ("ქუთელიების უბანი") სახელწოდებით. იქვეა მალღობები: **ქუთელიაა რხვგ** "ქუთელიების ბორცვი" და **ჯელიაა რხვგ** "ჯელიების ბორცვი".

სოფელ **ტყვარჩელში** მიედინება ღელე **გოგიაა რკვარა** "გოგების ღელე" აქვეა ადგილი **წაბრიაა რქაფთა** "წაბრიების პარტახი".

სოფელ **ფოქვეში** დასტურდება უბნის სახელები: **სათანია**, სადაც ამჟამადც ბინადრობენ გააფხაზებული თანები; **საკოზმაა** — გააფხაზებული კოზმაების სამოსახლო; **საკორტაა** — გააფხაზებული კორტაების საბინადრო (სამოვე ტოპონიმი არა მარტო უშეიცავს ქართულ გვარსახელებს, არამედ ქართული მორფოლოგიური ინვენტარიტაცაა გაფორმებული, ე.ი. ისინი ნამდვილი სუბსტრატული სახელებია); **ჯგჯალაა რგვავა** "ჯინჯოლიების ტაფობი", სადაც ასევე გააფხაზებული ჯინჯოლიები ცხოვრობენ.

სოფელ **ჯგერდაში** დავადასტურეთ მიკროტოპონიმები: **კაციაა რკვარა** "კაციების ღელე" (ღელე და წყარო), **კვარჭიაა რხვგწა** "კვარჭიების ბორცვის ძირი" (უბანი), **საბუაა რძგხ** "(ე)სებუების წყარო" (წყარო), **საბუაა რხვგ** "(ე)სებუების ბორცვი" (მალღ.), **ყურდგადაა რხვგ** "ყურდგელიების ბორცვი" (მალღ.), **შოუაა რხვგწა** "შოუების ბორცვის ძირი" (უბანი), **ხუბტიაა რკვარა** "ხუბუტიების ღელე" (ღელე), **ჯალიაა** "ჯალები ან ჯოლიები".

ამრიგად, ზემოთ წარმოდგენილი ენობრივი მასალა (70-მდე მიკროტოპონიმი) სრულ საფუძველს იძლევა საიმისოდ, რომ დავასკვნათ: აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გულდაუთისა და ოჩამჩირის რაიონების ამჟამინდელ აფხაზურ სოფლებში XVI საუკუნემდე რეალურად მასობრივად უცხოვრია ქართულ მოსახლეობას და მათ ტერიტორიებზე არსებულა ქართულ გვართა დასახლებანი. ამგვარი ენობრივი მასალის სიმრავლე, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ არის და სრულად ეხმიანება ქართულ თუ უცხოურ წერილობით წყაროებში წარმოდგენილ იმ ცნობებს, რომლებიც ერთხმად ადასტურებენ ამ რეგიონში ქართული მოსახლეობის ავტოქტონობას. საყურადღებოა, რომ ქართულ გვარსახელებთან ტოპონიმებში ხშირადაა შეწყვილებული აფხაზური სიტყვა **აქაფთა** "პარტახი, ნამოსახლარი", რაც აშკარად, არაორაზროვნად მიანიშნებს გვიან შუა საუკუნეებში ამ სოფელთა მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის ცვლისა და ქართველთა ნასახლარებზე აფხაზთა დაბინავების შესახებ.

დამოწმებული ლიტერატურა

ჭ. გამახარია, 2005 - ჭ. გამახარია, აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, თბილისი, 2005.

თ. გვანცელაძე, 1995 - თ. გვანცელაძე, ბიჭვინთის თავდაპირველი სახელწოდების საკითხისათვის: "ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე", 1995, № 1.

თ. გვანცელაძე, 1998 - თ. გვანცელაძე, ტოპონიმ "ტყვარჩელისა" და "ყოჩივარდას" მეგრული სახელწოდების ეტიმოლოგიისათვის: ქართველური ონომასტიკა, I, თბ., 1998.

თ. გვანცელაძე, 2000 - თ. გვანცელაძე, ქართველური სუბსტრატული ტოპონიმები აფხაზეთში (სოხუმი, გაგრა, ტყვარჩელი): ჟურნ. "არტანუჯი", 2000, № 10.

თ. გვანცელაძე, 2002 - თ. გვანცელაძე, ქართველური სუბსტრატული ტოპონიმები აფხაზეთში: ავადშარა, ოთშარა: ქართველოლოგიური კრებული, I, თბ., 2002.

თ. გვანცელაძე, 2007 - თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები: ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, აფხაზეთი, თბ., 2007.

თ. გვანცელაძე, 2008 - თ. გვანცელაძე, ქართველური სუბსტრატული ტოპონიმები აფხაზეთში: მგუძირხვა: კრებ. "აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძეს", თბ., 2008.

ქ. ლომთათიძე, 1995 - ქ. ლომთათიძე, ბაგისმიერის მიდრეკილება ანლაუტში მოხვედრისა აფხაზურ ენაში და ტოპონიმი "ამტყიალ": ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების II სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბ., 1995.

პ. ცხადაია, 2004 - პ. ცხადაია, სამურზაყანოს ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმია (ენათმეცნიერული გამოკვლევა), თბ., 2004.

TEIMURAZ GVANCELDZE

HISTORICAL AREA OF GEORGIAN SURNAMES DIFFUSION ACCORDING TO MICROTOPONIMS OF ABKHAZIAN VILLAGES

In this work is discussed microtoponims (approximately 70), which were gathered in Abkhazian villages of Abkhazian Autonomy Republic in 1970-1990 years, where one component is Georgian names and surnames. After researching this material, we can conclude, that in all present Abkhazian villages lived Georgians till XVI century.

ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება და ბათუმის ოლქის საკითხი

საქართველოს ისტორიული ტერიტორია, რომელიც ბათუმის ოლქში ერთიანდებოდა, გეოპოლიტიკური და სტრატეგიული მდებარეობის გამო დიდი ხნის მანძილზე წარმოადგენდა დავისა და უთანხმოების ობიექტს საქართველოსა და რეგიონით დაინტერესებულ სახელმწიფოებს შორის. პოლიტიკური პროცესების შედეგად (რომანოვების იმპერიის დაშლა, ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება და მისი თანამდევი დიპლომატიური კამპანია, პირველ მსოფლიო ომში გერმანიისა და მისი ბლოკი სახელმწიფოების კაპიტულაცია) ბათუმის ოლქი სხვადასხვა სახელმწიფოთა პოლიტიკური და სამხედრო დაპირისპირების ობიექტი გახდა. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიამდე აქ ერთმანეთს ეწაფებოდა რუსეთის, თურქეთის, გერმანიის, დიდი ბრიტანეთის ინტერესები.

1917 წლის სახელმწიფო გადატრიალებამ რუსეთში სერიოზული პოლიტიკური ცვლილებები გამოიწვია კავკასიის გეოპოლიტიკურ რეგიონში. სოციალ-დემოკრატიული, დაშნაკ-ციუტუნის, მუსავატის, სოციალისტ-რევოლუციონისტთა და ესერთა პარტიების კოალიციის პრინციპზე ამიერკავკასიის კომისარიატის შექმნით ამიერკავკასია ოფიციალურად გაემიჯნა ბოლშევიკურ რუსეთს, თუმცა, მიღებული დეკლარაციის თანახმად, კომისარიატი უფლებამოსილებას ინარჩუნებდა რუსეთში კანონიერი ხელისუფლების აღდგენამდე. ამიერკავკასია დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ არ ცხადდებოდა, რადგანაც დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემთხვევაში რუსეთის კავკასიის არმია ფრონტის ხაზიდან მოიხსნებოდა, რაც საშუალებას მისცემდა თურქების აგრესიულ მისწრაფებებს სამხრეთ კავკასიაში, ან რუსეთის არმია თავად მოახდინდა რეგიონის ოკუპაციას (ა. სილაგაძე, ვ. გურული, 1998, გვ. 26). დამოუკიდებლობის გამოუცხადებლობამ უარყოფითად იმოქმედა საერთო პოლიტიკურ მდგომარეობაზე.

მძიმე სამხედრო-პოლიტიკურ ვითარებაში აღმოჩენილი ბოლშევიკური მთავრობის უმთავრესს ამოცანას მსოფლიო ომიდან სასწრაფოდ გამოსვლა და ქვეყნის შიგნით ძალაუფლების შენარჩუნება-განმტკიცება წარმოადგენდა, რისთვისაც იგი წავიდოდა ტერიტორიულ დათმობებზე როგორც დასავლეთით, ასევე - სამხრეთ კავკასიაშიც. 1917 წლის 15 დეკემბერს ბრესტ-ლიტოვსკში გაფორმდა დროებითი დაზავების ხელშეკრულება, რომლის თანახმადაც შეწყდა სამხედრო მოქმედებები რუსეთის დასავლეთ ფრონტზე. 1917 წლის 18 დეკემბერს ერზინჯანში ამიერკავკასიისა და ოსმალეთს შორის დადებული დროებითი წავით საომარი ოპერაციები შეწყდა კავკასიის ფრონტზე და დადგინდა სადგმარკაციო საზღვარი ოსმალეთსა და ამიერკავკასიის შორის. ერზინჯანის ხელშეკრულების მე-12 მუხლის თანახმად, თუ რუსეთსა და ცენტრალურ სახელმწიფოთა შორის დაიდებოდა ზავი, მისი ყველა პუნქტი მისაღები იქნებოდა კავკასიის ფრონტისათვის (დოკუმენტები..., 1919, გვ. 21).

რუსეთთან ზავის დადება გერმანიის და მისი მოკავშირეების, სახელდობრ, ოსმალეთის ინტერესებსაც პასუხობდა, რადგანაც უანექსიო და უკონტრიბუციო ზავი სამხედრო მარცხის წინაშე მდგარ ოსმალეთის რეალური საშუალება

იყო ეროვნული დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად (ო. გიგინეიშვილი, 1982, გვ. 143). კავკასიის გეოპოლიტიკურ რეგიონში შექმნილი პოლიტიკური ვითარება ხელსაყრელი აღმოჩნდა ახალგაზრდა თურქთა ინტერესებისათვის. მათ მიეცათ შესაძლებლობა არა მარტო დაებრუნებინათ რუსეთის მიერ ოკუპირებული ანატოლიის ტერიტორიები, არამედ განემტკიცებინათ პოზიციები კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში. ოსმალეთის სამხედრო-პოლიტიკურმა წრეებმა, თავისი პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, 1918 წლის 14 იანვარს ამიერკავკასიის მთავრობას ოფიციალურად შესთავაზეს მოლაპარაკების დაწყება, ხოლო პარალელურად ბრესტ-ლიტოვსკში მიმდინარე საზავო კონფერენციაზე დელეგაცია გაგზავნეს. საგულისხმოა, რომ თურქებისათვის ხელსაყრელი პოლიტიკური ვითარება იქმნებოდა, რადგანაც ამიერკავკასიის სახით მათ ურთიერთობა უწყვედად სამხედრო თვალსაზრისით სუსტ, ხოლო პოლიტიკური თვალსაზრისით ნაკლებად მყარ გაერთიანებასთან. მათი შემდგომი ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო ამიერკავკასიისათვის „დამოუკიდებლობის“ ფარდის შექმნა, რადგანაც ამ უკანასკნელთან მოლაპარაკება საერთაშორისო სამართლის ნორმების მიხედვით კანონიერი ყოფილიყო (ო. გიგინეიშვილი, 1963, გვ. 158). ასეთ პირობებში ოსმალეთის იმპერია აღვილად შეძლებდა მისთვის ხელსაყრელ პირობებზე დაეთანხმებინა დამოუკიდებელი ამიერკავკასია, რომელიც უკვე სერიოზულ წინააღმდეგობას ვეღარ გაუწევდა.

1917 წლის 22 დეკემბრიდან 1918 წლის 3 მარტამდე ბრესტ-ლიტოვსკში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება, ერთი მხრივ, საბჭოთა რუსეთსა და მეორე მხრივ, გერმანიას, ავსტრია-უნგრეთს, ოსმალეთსა და ბულგარეთს შორის, საბოლოო ზავის პირობების შესამუშავებლად. კონფერენციის პირველსავე სხდომაზე საბჭოთა რუსეთის დელეგაციამ გერმანიის ბლოკს სამშვიდობო ხელშეკრულების საფუძვლად შესთავაზა 6 მუხლისაგან შემდგარი პროგრამა. მესამე მუხლის თანახმად, ეროვნულ ჯგუფებს, რომლებიც ომამდე არ სარგებლობდნენ პოლიტიკური თვითმყოფადობით, ეძლეოდათ შესაძლებლობა თვითონვე გადაეწყვიტათ ამა თუ იმ სახელმწიფოსთან მიკუთვნების საკითხი, ან კიდევ რეფერენდუმის გზით გამოეცხადებინათ სახელმწიფოებრივი თვითმყოფადობის ჩამოყალიბება. მეოთხე მუხლი ფორმულირებული იყო შემდეგი სახით: სხვადასხვა ეროვნებით დასახლებულ ტერიტორიებთან დამოკიდებულებაში უმცირესობის უფლებები დაცულია კანონებით, რომლებიც უზრუნველყოფენ უმცირესობის კულტურულ და ეროვნულ თვითმყოფადობას და შესაძლებლობის ფარგლებში ადმინისტრაციულ ავტონომიასაც (დიპლომატიის ისტორია, 1965, გვ. 75-76). ამ პროგრამიდან გამომდინარე ამიერკავკასია და სახელდობრ, საქართველო სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი რეგიონების დაკარგვის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, რადგანაც კონფერენციაზე თურქები შეეცდებოდნენ გადაეჭრათ თავიანთი ტერიტორიული პრეტენზიები სამხრეთ კავკასიაში.

ბრესტ-ლიტოვსკის კონფერენცია დაძაბულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. გერმანიისა და მისი ბლოკი სახელმწიფოების ულტიმატუმით (9 თებერვალი) საბჭოთა რუსეთს უნდა დაეცალა ოკუპირებული ტერიტორიები (ბალტიისპირეთის ქვეყნები). 23 თებერვალს საბჭოთა მხარეს წარუდგინეს ახალი ულტიმატუმი, რომლის მიხედვითაც ამ უკანასკნელს უნდა დაებრუნებინა თურქებისათვის ანატოლიის პროვინციები. თურქები ამით არ დაკმაყოფილდნენ და სცადეს ზავის პირობებში შეეტანათ არა მარტო მიმდინარე ომის დროს რუსეთის ჯარის მიერ ოკუპირებული ტერიტორიის დაბრუნება, არამედ 1877-

1878 წლების ომამდე არსებული რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრის აღდგენაც (ო. გიგინეიშვილი, 1963, გვ. 177). საბჭოთა დელეგაციის მეთაურის ლ. ტროცკის განცხადებიდან გამომდინარე, რომელიც ადასტურებდა რუსეთის შემადგენლობაში ამიერკავკასიის დარჩენას, ტერიტორიული პრეტენზიები, რომლებიც თურქებს ეკუთვნოდათ, მოეციტებოდა ბოლშევიკურ რუსეთს (ტრაპიზონის კონფერენცია, 1998, გვ. 15). კონფერენციის საწყის ეტაპზე გერმანიის დელეგაცია მოითხოვდა ოსმალეთისათვის ანატოლიის პროვინციების დაბრუნებას, ხოლო შემდეგ ოსმალეთის დელეგაციამ, ისარგებლა რა შექმნილი ვითარებით, რუსეთის მხარის სისტემით, წამოაყენა თავისი პრეტენზიები სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიებზე, რასაც მხარი დაუჭირეს გერმანელმა დიპლომატებმა. 1 მარტს სამშვიდობო ხელშეკრულების ტექსტის საბოლოო ვარიანტის წაკითხვისას აღმოჩნდა, რომ თურქების სასარგებლოდ შეტანილი იყო ცვლილებები (ნ. ზოსიძე, 1995, გვ. 18). კერძოდ, რუსეთს ჯარები უნდა გაეყვანა არა მარტო ანატოლიის პროვინციებიდან, არამედ ყარსის, არტაანისა და ბათუმის ოლქებიდანაც და ამ ოლქების შემდგომი ბედი თვითგამორკვევის გზით უნდა გარკვეულიყო.

საჭიროა, მოკლედ შევხვით საკითხს, თუ რამ განაპირობა ოსმალეთის პოლიტიკის გააქტიურება კავკასიაში, კერძოდ საქართველოში. 1913 წლის პარიზის ოსმალეთის იმპერიაში დამყარდა ახალგაზრდა თურქთა დიქტატურა. ახალგაზრდა თურქთა პროგრამა თურქიაში, ანუ, როგორც მას ხშირად ეწოდებოდა — ბანთურქიაში, როგორც პოლიტიკური მიმდინარეობა, ჩამოყალიბდა XIX საუკუნეში, ხოლო ოსმალეთის სახელმწიფოს წარმმართველ იდეოლოგიად გადაიქცა პირველი მსოფლიო ომის წინ. თურქებმა თანდათანობით დაკარგეს ინტერესი ყველა იმ ტერიტორიის მიმართ, რომელიც მათი წარმოდგენით არ იყო თურქული და არ იმყოფებოდა თურქული მოდგმის ხალხების დამაკავშირებელ ელემენტს. აქედან გამომდინარე, საქართველოს საკითხი თურქიაში თეორიის პრაქტიკული რეალიზაციისათვის პრიორიტეტული აღმოჩნდა. ოსმალეთის საზავო პირობების პროექტი, რომლის მიღებასაც ბრესტ-ლიტოვსკის კონფერენციაზე ცდილობდა ოსმალეთის დელეგაცია, მთლიანად გამოხატავდა თურქების ინტერესებს. იგი ითვალისწინებდა არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქების გადაცემას, ანუ 1878 წლამდე არსებული რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრების აღდგენას, კავკასიის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის ცნობას, ეროვნული თვითგამორკვევის უფლების გავრცელებას რუსეთში მცხოვრებ მუსლიმ ხალხებზე (ო. გიგინეიშვილი, 1963, გვ. 168). ნიშანდობლივია, რომ ბრესტ-ლიტოვსკის კონფერენციაზე ბათუმისა და ბათუმის ოლქის საკითხი სწორედ ოსმალეთის დელეგაციამ დასვა და მოითხოვა რეგიონის ოსმალეთისათვის გადაცემა.

ცხადია, ამიერკავკასიის დელეგაცია შეძლებდა კონფერენციაზე თურქების პრეტენზიების უსაფუძვლობა დაესაბუთებინა, მაგრამ კომისარიატმა ოფიციალური დელეგაცია ბრესტში მიმდინარე მოლაპარაკებაზე არ გაგზავნა. ბოლშევიკური რუსეთის მთავრობამ, რამდენადაც ამიერკავკასიას განიხილავდა რუსეთის განუყოფელ ნაწილად და არ ცნობდა ამიერკავკასიის ხელისუფლებას, არ მოწვია მისი დელეგაცია კონფერენციაზე მონაწილეობის მისაღებად (ალ. ბენდიანიშვილი, 2001, გვ. 289). ვეჰიბ-ფაშამ მოწვევა გამოუგზავნა ამიერკავკასიის ხელისუფლებას ბრესტ-ლიტოვსკის მოლაპარაკებაზე მონაწილეობის მისაღებად, ამ უკანასკნელმა ეს მოწვევა უპასუხოდ დატოვა (იქვე). ბრესტ-ლიტოვსკში ამიერკავკასიის დელეგაციის ჩაუსვლელობამ უმძიმესი შედეგი გამოიღო. მართებულად აღნიშნავს ალ. ბენდიანიშვილი, რომ საზავო კონფერენციაზე ამიერკავკასიის მთავრობას არ უცდია თავისი ინტერესების დაცვა, „არც

საბჭოთა მთავრობას, მის დელეგაციას გამოუდგია თავი ძველი რუსეთის ამ სამფლობელოების შენარჩუნებისათვის, დასაშვებად მიაჩნდა მისი დათმობა თურქეთისათვის“ (ალ. ბენდიანიშვილი, 2001, გვ. 91]. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კონფერენციის მსვლელობას თვალყურს ადევნებდა „საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტი“. რადგანაც ამიერკავკასიის ოფიციალური დელეგაცია არ ესწრებოდა მოლაპარაკებას, ამიტომ დამკომმა გარკვეული ნაბიჯები გადადგა, რათა არ დაეშვა საქართველოს ძირძველი ტერიტორიების დაკარგვა. ბათუმის ოლქის საკითხის წამოჭრისთანავე, რომელიც მხოლოდ კონფერენციის მეორე ეტაპზე გადაიქცა განხილვის თემად, კომიტეტის წევრებმა წერილობით მიმართეს გერმანიისა და მისი მოკავშირე სახელმწიფოების მთავრობებს, სადაც ასახულებდნენ, რომ ბათუმის ოლქი წარმოადგენდა საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას და, ამდენად, მასზე საუბარი ქვეყნის საშინაო საქმეებში ჩარევად აღიქმებოდა (მ. სიორიძე, 1998, გვ. 103). მიუხედავად ასეთი აქტიურობისა, „საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტის“ წევრების ცდა, დაეცვათ საქართველოს ინტერესები ბრესტ-ლიტოვსკის კონფერენციაზე, უშედეგოდ დამთავრდა (მ. სვანიძე, 1996, გვ. 299].

1918 წლის 3 მარტს ხელმოწერილი ბრესტის ზავის მე-4 მუხლში ნათქვამი იყო: „რუსეთის ჯარები დაუყოვნებლივ ტოვებენ ყარსის, ბათუმის და არტაანის ოლქებს. რუსეთი არ ჩაერევა სახელმწიფო სამართლისა და საერთაშორისო სამართლის ურთიერთობათა ახალ ორგანიზაციაში, პირქით, მისცემს საშუალებას ამ ოლქების მოსახლეობას მეზობელ სახელმწიფოებთან და განსაკუთრებით თურქეთთან თანხმობით ახალი წყობილება დაამყაროს“ (დოკუმენტები..., 1957, გვ. 121). მაშასადამე, ხელშეკრულების თანახმად, ამ ოლქების შემდგომი ბედი თვითგამორკვევის გზით უნდა გარკვეულიყო მეზობელ სახელმწიფოებთან, განსაკუთრებით ოსმალეთთან შეთანხმებით. თუმცა ამ ფორმულას არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ეს იყო ფრაზა პირდაპირი ანექსიის შესანიღბად, რაც გერმანია-ოსმალეთის ბლოკს სჭირდებოდა (ო. გიგინეიშვილი, 1963, გვ. 179). იმავე დღეს გაფორმდა რუსეთ-ოსმალეთის დამატებითი შეთანხმება, რომლის ძალითაც რუსეთი ვალდებული იყო გამოეყვანა თავისი ჯარები ოკუპირებული ტერიტორიებიდან. შეთანხმება ითვალისწინებდა იმასაც, რომ რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრები უნდა აღდგენილიყო 1877-1878 წლების ომამდე არსებული სახით.

ამიერკავკასიის ხელისუფლებამ საპროტესტო ნოტებით აცნობა ბრესტ-ლიტოვსკის კონფერენციას და მასში მონაწილე სახელმწიფოთა მთავრობებს, რომ არ სცნობდა ბრესტის ხელშეკრულებას. ამიერკავკასიის მთავრობა დარწმუნებული იყო, რომ ოსმალეთთან დიპლომატიური მოლაპარაკებით შეძლებდა სადავო საკითხების მოგვარებას. თუმცა პროტესტი დაგვიანებული აღმოჩნდა, რადგანაც თურქებმა, მოადგნენ რა ამიერკავკასიის საზღვრებს, მოითხოვეს ყარსის, ბათუმისა და არტაანის ოლქების დაუყოვნებლივი დაცლა.

1918 წლის 15 მარტს, რუსეთის საბჭოების მეოთხე ყრილობამ მოახდინა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების რატიფიცირება. ამრიგად, კონფერენციაზე მიღებულმა გადაწყვეტილებებმა რეალური საფრთხე შეუქმნეს როგორც საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას, ასევე ბათუმის ოლქის შემდგომ პოლიტიკურ სტაბილურობასაც.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. სილაგაძე, ვ. გურული, 1998 - ა. სილაგაძე, ვ. გურული, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა 1917-1918, თბ., 1998.
- ალ. ბენდიანიშვილი, 2001 - ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.), თბ., 2001.
- ო. გიგინეიშვილი, 1963 - ო. გიგინეიშვილი, თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა, თბ., 1963.
- ო. გიგინეიშვილი, 1982 - ო. გიგინეიშვილი, ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან, თბ., 1982.
- დიპლომატიის ისტორია, 1965 - История дипломатии, Т. III, М., 1965.
- დოკუმენტები..., 1919 - Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тф., 1919.
- დოკუმენტები..., 1957 - Документы внешней политики СССР, Москва, 1957.
- ნ. ზოსიძე, 1995 - ნ. ზოსიძე, პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918-1920 წლებში, ბათუმი, 1995.
- მ. სვანიძე, 1996 - მ. სვანიძე, ბრესტის ზავი და საქართველო, ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. 3, თბ., 1996.
- მ. სიორიძე, 1998 - მ. სიორიძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი, ბათუმი, 1998.
- ტრაპიზონის კონფერენცია, 1998 - ტრაპიზონის საზავო კონფერენცია (დოკუმენტების კრებული), გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო ნ. ზოსიძემ, ბათუმი, 1998.

IRMA GOGOLIDZE

BREST-LITOVSK PEACE TREATY AND THE QUESTION
OF BATUMI ADMINISTRATIVE UNIT

The situation that developed after the Russian revolution of 1917 in the geopolitical region of the Caucasus turned out favorable for Turkey. It faced the reality that offered a unique opportunity not only to claim back the Russian occupied Anatolia territories but also to strengthen its positions in the Caucasus and the Central Asia. At the Brest-Litovsk conferences (held in 22nd December, 1917 and in 3d March 1918) the Ottoman delegation took advantage of Russia's weakness and put forward the claims for the territories of the Southern Caucasus. According to Brest Treaty Russia was to withdraw its military forces not only from Anatolia territories but from Qars, Artazani and Batumi administrative units as well; as for fate of these administrative units it should be resolved by way of self-determination of their populations.

Obviously, the delegation of the Trans-Caucasus could prove the groundlessness of the Turkish claims at the conference, but the commissariat did not consider it necessary to send its representative at the negotiation; in other words, the Trans-Caucasus government made no efforts to defend Georgia's interests at the official surrender conference.

In the 15th March, 1918 the Fourth Congress of the Russian Council ratified the Brest-Litovsk Treaty. The decision made in Brest-Litovsk put Georgia's territorial integrity at stakes and threatened the stsbility of the Batumi administrative unit.

თავარ გუგუერიძე

მითი - მარადიული აწმყო და ეროვნული ცნობიერების საყრდენი კონსტანტინე გამსახურდიას შემოქმედებაში

თანამედროვე ლიტერატურის კვლევის პრინციპი მრავალწახნაგაა. მეცნიერებისა და ხელოვნების საოცარმა განვითარებამ და წინსვლამ მოითხოვა არათუ პრობლემათა, არამედ მეცნიერების დარგთა სინთეზირებაც და განსხვავებით საბჭოთა პერიოდის ლიტერატურული კვლევის ტრადიციებისაგან, თანამედროვე ლიტერატურული მსოფლმხედველობა მეტად მრავალფეროვანია. მითოლოგიური კრიტიკა, ანუ მითოლოგიური კვლევის სისტემა რომელიც უკვე ქართველმა მეცლევარებმა ს. სიგუამ, ა. ბაქრაძემ და სხვებმა შექმნეს, წინაპირობაა მითოლოგიური კრიტიკის ქართულ-ლიტერატურულ სივრცეზე მორგებისა და გავრცელებისა. ის იმდენად საინტერესოა, რამდენადაც თავისთავად ამ სისტემას ქართული ეროვნული ცნობიერების სივრცეში გავყავართ.

მითოსში აისახებოდა სულის წარმოშობა და ევოლუცია, ადამიანური ცნობიერების ევოლუცია დედამიწაზე და სიკვდილის შემდეგ.

მითოსი შეიცავს დაფარულ საზრისს, ფანტასტიკური სახეებისა და წარმოდგენების მიღმა არსებულს.

„როგორც არ უნდა იყოს, ადამიანის ცნობიერება ერთსა და იმავე დროს სამი განზომილებისაა: არის მიმართული: იგი ცხოვრობს და უშუალოდ აღიქვამს აწმყოს, მაგრამ მისი ყველა მიზანი და იდეა მომავალში არის განხორციელებადი, რომლის ასაგებად, არქიტექტონიკის გადმოსაღებად ის მიმართავს წარსულს. ადამიანი „ვერ ეტევა შემოსაზღვრულ დროში. მომავალი მისთვის პრინციპულად ღიაა, ამიტომ „სიციწროვის“ განცდის გამო დროის საზღვრის გადალახვის ინტენცია მასში წარსულისკენ მიიმართება“ (დალაქიშვილი, 2001, გვ. 51). ამდენად, ადამიანს წარსული მომავლისათვის ჭირდება, მაგრამ სად არის აქ აწმყოს ადგილი? ამ სამეფოში აწმყო დომინანტობს, რაკი იგი მუდამ არის, წარსულივით არც „გამოხშობა“ ჭირდება და არც მომავალივით „გადატყორცნა“. სწორედ ამიტომ, ადამიანის ყოფიერების ამ გზაზე ერთდერთ დაბრკოლებად აწმყო გვევლინება. იგი ადამიანს მუდმივად თიშავს, ერთის მხრივ, მომავლისაგან, და, წარსულისაგანაც - მეორეს მხრივ. მაგრამ სწორედ აწმყოს აკისრია „ცენტრის“ ფუნქცია, მხოლოდ მას შეუძლია გააწონასწოროს და მოაწესრიგოს თავის ირგვლივ ყოფიერების ის ფორმა, რომელშიც ადამიანი მკვიდრობს. ამიტომ, მაშინ როდესაც წარსული აგებს მომავალს, აწმყო ერთსა და იმავე დროს წარსულად და მომავლად გვევლინება, ხოლო ამ კონტექსტში ადამიანური არსებობა არის „მარადიული განმეორებადობა“, რომელიც „მითის მარადიული კვლავდაბრუნების“ (მ. ელიადე) პირდაპირპროპორციულია. ჰაიდეგერის სიტყვით, „მუწყოფიერება „არის“ მისი წარსული თავისი ყოფიერების სახით, რაც, უხეშად რომ ვთქვათ, მუდამ მისი მომავლიდან „ხდება“ (ჰაიდეგერი, 1989, გვ. 4).

ამდენად, ადამიანი, რომელიც ცხოვრობს აწმყოში, მიმართავს წარსულს, რომ გადასწვდეს მომავალს. ამ გზაზე მითის, რიტუალისა და მაგიის როლი უნიკალურია. მათი საშუალებით, პირველმოვლენები, პირველარსებები,

პირველსაგნები კვლავდაკვლავ ცოცხლდებიან აწყოში და მომავალში, რასაც კვლავდმ „მითის მარადიული კვლავდებრუნება“ უწოდა. ლევი-სტროსი საუბრობს „არაცნობიერ სტრუქტურაზე“, რომელიც ძვეს თითოეული ტრადიციის, წესწვეულებისა თუ სოციალური წყობის საფუძველში (ლევი-სტროსი, 2001, გვ. 33). „არაცნობიერი სტრუქტურიდან“ მომდინარე სახე-სიმბოლოები, რომლებიც იუნგისათვის „არქეტიპები“ ან „პირველყოფილი სახეებია“, გვევლინებიან ტრადიციულად „მოტივების ასეთი წარმოსახვების წარმოსაქმნელად. წარმოსახვები, რომლებიც შესაძლოა, მერყეობდნენ დეტალებში, მაგრამ ამასთანავე, არ კარგადნენ თავიანთ ბაზისურ სქემას“ (იუნგი, 1991, გვ. 65). მითიური წარსული კვლავდნება არა მხოლოდ „მარადიგმულ“ მოთხრობად, არამედ, იგი არის როგორც პირველსახეთა საღმრთო საცავი, ასევე საცავი მაგიური და სულიერი ძალებისა, რომლებიც რიტუალებისა და მითიური ეპოქის მოკვლევათა ინსტრუმენტების დახმარებით, სადაც შესაქმნის რეციტაციებია ჩართული ვნებებებენ წესრიგის მხარდაჭერას“ (მელეტინსკი, 1976, გვ. 174). (ხ. თაფლარიძე, ქართული ფოლკლორი, 4(XX), 2008, გვ. 17).

კ. გამსახურდიას რომანებში მთებით, ზღაპრებით, ლეგენდებით იქმნება მთელი სიმბოლო-ალეგორიები, რომელთა ახსნა-გაშიფვრა საშინელ სინამდვილეს ფარდაველად წარმოგვიდგენს, მაგრამ ყოველივე ამის ფონზე იკითხება ისიც, რომ ბუნებაში არაფერი იკარგება, ადამიანის სულის მთლიანობის მითი, მისი ძლევისილების ლეგენდა, საუკუნეთა განმავლობაში ახალ ნაყოფს გამოიღებს და საქართველოს მომავალიც სათანადო სპექტრით წარმოჩნდება.

წარსულის რწმენასა და მითშია ჩადებული კოდი ჩვენი მომავლისა და როგორც ნაბუქოდონოსორის სიზმარი, ისე უნდა გაიშიფროს ყველა ლეგენდა ფარდასული ეპოქებისა, რომელიც უდაოდ მოგვცემს გარკვეულ მინიშნებას მომავალზე, გამოკვეთს და სრულყოფს ჩვენს ეროვნულ ცნობიერებას, ჩვენს ეროვნულ პოზიციებს სხვა ერთა შორის.

რაც უფრო ღრმად ჩაგხედათ ერის ფსიქიკას, ისტორიას, ხასიათს - მით უფრო შეიმეცნება ზოგადი, რამდენადაც საკაცობრიო მოტივები საწყისი წერტილის უსასრულო, სფერული გავრცობაა. შიგნითკენ ჩვეული სწრაფვით იშლება უძველესი მოდელი, პირველსაწყისი, არქეტიპის - წერს სოსო სიგუა და საოცრად შთამბეჭდავად გამოსახავს კონსტანტინე გამსახურდიას გმირების არქეტიპებს: სავარსამიძე - წმ. კონსტანტინე; თარაში - ერამხუტი; დავითი - მაფრატ IV; მარიამი - გორგონა; არსაკიძე - იაკობი; თამარი - ღვთისმშობელი; დედისიმედი - აფროდიტე; გვანცა - არტემიდა; გიორგი II - ბახუსი; ვახტანგი - კომოთე და ა.შ. ეს არის მიმსგავსების და გაიგივების სურვილი. არსი უძველესია, მაგრამ ღრო ცვალებადი. ამიტომ, გმირი ვერ ეგუება თავის ეპოქას. ყველა ზედაპირიდან ცენტრისაკენ ჩაბრუნებული სხივი ერთ წერტილში ერთდება.

სავარსამიძე ბავშვობიდანვე ეტრფის არგვეთის მთავარ წმ. კონსტანტინეს, ცდილობს თავის შორეულ წინაპარს დაემსგავსოს.

მთელი სიცოცხლე „წმ. კონსტანტინეს გმირობასა და მარტვილობას უმიზნებდა“. ეს უშიშარი და ფარშუბიანი რაინდი მუდამ წინ მიუძღოდა. სავარსამიძეს სულ ჰგონია, რომ მოელის მისი სენიასებრ „გმირული აღსასრული“.

თარაშის ცხოვრების გზას განსაზღვრავს მისი სულიერი არქეტიპი - ერამხუტ ემხვარი, რუსთ ხელმწიფის მოძულე, მასთან ბრძოლის მსხვერპლი.

„ამირანი ძველი საქართველოს მუდმივი ტანჯვის, ჭირთა თმენისა და ბრძოლის ზატია, თარაშის სულის სიმი შორეულად მას უერთდება, რადგან მისი არსება შთანთქმულია წარსულის მიერ. ერამხუტის სახით იგი ისტორიულ საქართველოს ეტრფის; როგორც გარდასულ საუკუნეთა შვილი, მსგავსებას ბოულობს ამირანთან. ამირანი ხომ ქრისტესთან ჭიდილში დამარცხდა. თარაშიც ახალმა იდეოლოგიამ გაანადგურა.“

დავითის არქეტიპად ზაგრატ IV გვევლინება, რომელმაც მთელი სიცოცხლე საქართველოს გარეშე და შინაურ მტრებთან ბრძოლას შეაღია. დავითისათვის ზაგრატის სახელი აერთიანებს მშობლიურობის განცდასა და ეროვნულ იდეალებს, მათი სულიერი მსგავსება თავიდანვეა მინიშნებული - წერს სოსო სიგუა.

კონსტანტინეს გმირები თავიანთ სულიერ არქეტიპებს უახლოვდებიან სიკვდილით გადადიან აწმყოდან წარსულში, რათა მომავალში გაცხადდნენ. ენგურში იხრჩობა თარაშ ემხვარი. ილუბებიან თამარ შარვაშიძე, ლუკაია ლაბაზუა, კაც ზვამბაია და სხვანი („მთვარის მოტაცება“).

„დავით აღმაშენებელი“ მთავრდება უკანასკნელი ომით - დავითის გარდაცვალებით. ამ წუთისოფელს ტოვებენ გიორგი ჭყონდიდელი, გვანცა, მარიამ დედოფალი, შამან ერისთავი და სხვანი.

კვდიდან ვაბტანგ კორინთელი, სუსქია მინდელი, აბრია უჭირაული („ვაზის ყვავილობა“), კონსტანტინე არსაკიძე, შორენა, გიორგი I („დიდოსტატის მარჯვენა“).

მართალია, აღწერილი არ არის კონსტანტინე სავარსამიძის („დიონისოს ღიმილი“) ზორციელი სიკვდილი, მაგრამ რომანი სრულდება სიტყვებით:

„ალარც სიცილი შემიძლია, ალარც ტირილი...“

და ერთადერთი ნატვრაა ჩემი: ყინულზე დავარდნილ ნაპერწკალივით გადნეს თუნდაც ჩემი სხეული.

ტაია შელია!

ჩემი ცხოვრების ნახევარგზაზე შემომალამდა!“

კონსტანტინე გამსახურდია სიკვდილში სიცოცხლის ერთგვარ გაგრძელებას ხედავს.

აკაკი ბაქრაძე მიიჩნევს, რომ აქ „სიკვდილი გაგებულია, როგორც დედის წიაღში დაბრუნება. დედის წიაღში დაბრუნება კი, თავის მხრივ, ღმერთის წიაღში დაბრუნების ნაირსახეობაა“. აგრეთვე, მკვლევარი კ. გამსახურდიას რომანებში სიკვდილს იაზრებს როგორც სატანის ნების გამოვლენას („სატანა“ ძველებურად „მოწინააღმდეგეს“ ნიშნავს. ფართო მნიშვნელობით „ანტიღმერთის“ შინაარსი აქვს).

რით შეიძლება აღამიანი წინ აღუდგეს მას? მხოლოდ ღვაწლით, საქმიანობით, ქმედებით“.

მართლაც, სამყაროში არაფერი არ შეიძლება ჩაითვალოს სატანის ნების გამოვლენად, თუმცა ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ბოროტება შეზღუდულია. მას აქვს თავისუფალი მოქმედების უფლება. ეს უფლება კი უფლისგანაა მინიჭებული. მისი არსებობაც ღმერთის მიერაა დაშვებული. აქედან გამომდინარე, სატანის ნება არ არსებობს, რადგანაც მისი ნება შემოქმედისგანაა განსაზღვრული საბოლოოდ. მისი ნება მხოლოდ დროებითია. ბოროტის უდიდესი სურვილია

აღწევად ადამიანის სულიერი სიკვდილი, რასაც უნდა დაუპირისპირდე დაუღალავი ქმედებით „ქმნიდე, ნიშნავს მოკლა სიკვდილი“ - ესაა სატანის დამარცხების ერთადერთი და შედეგიანი გზა.

კონსტანტინე გამსახურდიას გმირები მითოსურ ფესვებზე არიან ამოზრდილნი, ისინი წარსულიდან მომავალნი და წარსულში მიმავალნი მომავლის მუხატრები არიან. ამ წარსულში იკითხება ჩვენი ეროვნული შტრიხები, ის საწინავეულებო რიტუალები, თუ სხვადასხვა მახასიათებელთა მრავალფეროვანი სპექტრი, რომელიც კონსტანტინე გამსახურდიას პერსონაჟთა უხვ გალერეაში აღმოჩნდება, ქართველთა ეროვნული სახის მხატვრული ასახვაა, რომელიც აღმავებს და აფართოებს ჩვენს ეროვნულ ხედვას, გვინარჩუნებს თავისუფლების ძეგლის წყურვილს.

ადამიანი ნებისმიერ საუკუნეში ადამის ნაწილია, მისი შთამომავალია ამიტომ ყოველი მათგანი თავის თავში ატარებს პირველქმნილობას და ზოგჯერ ცხოვრებისაგან დაღლილი მითიურ სამყაროში პოულობს ნავსაყუდელს.

აქედან გამომდინარე მითი არ არის წარსული, არამედ მარადიული აწმყოა, რომელიც იარსებებს მანამ, სანამ ადამის მოდგმა არ შეწყვეტს სიცოცხლეს.

ყოველ ეპოქას საკუთარი რეჟისორი ჰყავს, რომელიც ხშირ შემთხვევაში არ ითვალისწინებს წარსულს, ნიჭს, რწმენას, რაც თითოეულის განუყრელ ნაწილს წარმოადგენს. ამის შემდეგ კი ისედაც ფერშეცვლილი ადამიანი კიდევ უფრო ზუნდება და საერთო ფონს უერთდება, რომლის დანიშნულება მხოლოდ სიმბოლურად გამომუშავებაა ერთადერთი „ნაცრისფერი“ მიზნისთვის, რასაც ცდილობს ატყეა და რაც ადამიანის სულს აუფერულებს და ანადგურებს.

„მითოსს მოკლებული დრო უნდა დაძლეული იქნეს.“

როგორც ღედამიწა, კოსმიური კანონზომიერების შესაბამისად მოძრაობს თავისი ღერძის გარშემო და ამითაა განპირობებული ჩვენი მარადიული ყოფნა, ამით გვაქვს იმედი მარადიული აწმყოსა და მომავლისა, ასევე კაცობრიობის სული და აზროვნება ეროვნული აზროვნების ღერძის ირგვლივ განფენილი მარადიული აწმყოა, მარადიული რწმენა და არქეტიპული მხატვრული წარმოსახვა, რომელიც კაცობრიული ცხოვრების ხის აღმოცენების, ზრდისა და ნაყოფის დასხმის რთულ და მრავალპლანიან პროცესს ერთი ასპექტით წარმოგვიდგენს.

ეროვნული ცნობიერების მხატვრული წარმოსახვა გამსახურდიასთვის მხოლოდ ნაწარმოებთა მხატვრული სპექტრის შექმნა არ იყო. მისთვის უმთავრესი იყო პრობლემა - როგორ გადავარჩინოთ ქართველობა ქართველში? სად მოვიძიოთ დაკარგული ფესვები? - კონსტანტინე გამსახურდიამ ეროვნული ცნობიერება მითოლოგიური მხატვრული სისტემით წარმოსახა. წარსულშიც მრავალგზის ეძია და მითოლოგიით გაახმოვანა ქართული გენის გამოდახილი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. ბაქრაძე, მითი მთვარის მოტაცებაში, მნათობი №12, 1967.
 ა. ბაქრაძე, დიონისეს თვითმკვლელობა, მნათობი №12, 1968.
 ა. ბაქრაძე, წარმავლობის მარადუძემულად ქცევა, სკოლა და ცხოვრება, 1983.
 ზ. გამსახურდია, "ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება", თბ., 1991.
 ლ. ღალაქიშვილი, ისტორიულობა და მითის მარადიული კვლავდაბრუნება, კრებ. "ენა და ლიტერატურა", 2, თბ., 2001.
 ბ. თავდგირიძე, "საწყისთან დაბრუნების" ქართული კოსმოგონიური მითო-რიტუალური მოდელები, კრებ. ქართული ფოლკლორი, 4 (XX), 2008.
 ს. სიგუა, კონსტანტინე გამსახურდიას პროზის სტრუქტურა, თბ., 1997.

TAMAR GUMBERIDZE

MYTH-ETERNAL PRESENT AND NATIONAL
 CONSCIOUSNESS IN KONSTANTINE
 GAMSAXURDIA'S CREATION

Mythos features the origin of soul and her evolution, the evolution of the human life on earth and after death.

Human being is a part of Adam, his offspring. That is why each and every human being bears the mark of first-creation within oneself and sometimes, when tired of life finds its harbour in the realm of mythos.

From this standpoint myth is not the past, as the spirit and mind of the humankind is the eternal present around the axle of the mythos' thought.

Mythic structure is in itself the basis of national consciousness and national thinking.

როზეტა გუჯავიანი,
როლანდ თოფჩიშვილი,
ტარიელ შუტკარაძე,
ნოდარ შოშიტაშვილი,
გიორგი ჭიჭიშვილი

ეთნოგრაფიული ზედა მაქახელი

2008 წლის განმავლობაში განხორციელდა საერთაშორისო პროექტის (გერმანიის ფონდის) ფარგლებში ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის დაცვის საკითხების შესახებ საერთაშორისო კონფერენციის (ბერლინი, 2008) და კულტურის საერთაშორისო საკითხების ეროვნული კომისიის (საქართველო) "მაქახელის ხეობის ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის შესწავლა, დაცვა და მონაწილეობა" პირველი ნაწილი. პროექტის მენეჯერი ოსმან ოზქეთი. პროექტის მონაწილეები: რ. გუჯავიანი, ნ. შოშიტაშვილი, რ. თოფჩიშვილი, გ. შიშკაშვილი (ეთნოლოგი), ნ. ვალიშვილი (ეთნოგრაფიკი), ტ. ფუტყარაძე (ეთნოგრაფიკი)¹.

პროექტი მოიცავს მთელ მაქახელის ხეობას, ანუ როგორც ქვედა (საქართველო), ასევე ზედა (თურქეთი) მაქახელს. მაგრამ ამ ნაშრომში, საკითხის უმთავრესიდან გამომდინარე, წარმოვადგენთ მხოლოდ ზედა მაქახელის ეთნოგრაფიულ მასალას². ცნობილია, ეს მხარე ხანგრძლივი დროის მანძილზე ქართველ მკვლევართათვის მიუწვდომელი³ იყო, რის გამოც შეუსწავლელია ზედა მაქახელის თითქმის ასწლოვანი ტრადიციული ყოფითი რეაქციები (1921 წლიდან), არსებობს მხოლოდ ტოპონიმებისა, მეტყველების თავისებურებებისა და ფოლკლორული მასალის მომცველი ნაშრომები (შ. ფუტყარაძე, 1993; ნ. ვალიშვილი, 2004).

მაქახელის ხეობა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ-ლინგვისტური კუთხით საინტერესო მიკრორეგიონია. ეს მხარე ხელსაყრელი გეოგრაფიული პირობების გამო ძველთაგანვე მოიცავდა იმდროინდელი მსოფლიოს მთავარი სავაჭრო გზის ერთ მონაკვეთს: უძველეს ხანაში აჭარის ზღვის სანაპირო ზოლზე გადიოდა გზა, რომელიც მოდიოდა სამხრეთიდან, რომისა და ბიზანტიის დომინაციის პერიოდებიდან. გზა ქოროხის შესართავთან ორად იყოფოდა: ერთი შტო ქოროხს მიუყვებოდა ზევით, მეორე კი — ზღვის სანაპიროს. ანუ

¹ პროექტის მონაწილეები მადლობას გამოვხატავთ ბატონ *როინ მალაყმადის* და მისი ოფისის (ბერლინი) (ქვედა ჩუბუქით), ბატონ *მალთა ოზქეთის* და მისი ოფისის (ბერლინი), ბატონ *ჟეორგ ზედა* და ქვედა მაქახელის (ბერლინი), რომელთა ქვეშაბრტყელ ქართულმა კონსულტაციებმა მადლობა და სიხარულით აგვეცხადეს.

² ცნობილია, რომ ქვედა მაქახელის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ყოფის სხვადასხვა ასპექტი უკვე შეისწავლა არის გამოვლენილი ქართველ ეთნოლოგთაგან (ნ. კახიძე, 1974); იხ. აგრეთვე, ნ. კახიძე, მაქახელის ხეობის სამეურნეო ყოფა ტოპონიმების შესახებ, მცნე ისტორიის... სტრუქტურა, I, თბ., 1966; ნ. კახიძე, ცეცხლსასროლი იარაღების დამზადების ისტორიიდან აჭარაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს კულტურა და ყოფა, II, თბ., 1974; ნ. კახიძე, ზღვის სანაპირო მაქახელის ხეობაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის კულტურა, III, თბ., 1975; ნ. კახიძე, მესაქონლეობა მაქახელის ხეობაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის კულტურისა და ყოფის საკითხები. I, თბ., 1973 და სხვა.

³ 1921 წლიდან ზედა მაქახელი ქართველი მეცნიერებისათვის ჩაიკეტა და მხოლოდ საქართველოს ზედა ხეობისათვის შეიძლება საქართველოსა და თურქეთის შორის დამყარებული კავშირების ურთიერთობის შედგენად გახდა შესაძლებელი ამ მხარეში ექსპედიციის გატარება.

‘ဒုပဿ်ဒိဋ္ဌိရာ မှာ ဂုဏ်ထူးများ ‘သံသယာရုံဋ္ဌိဉ္ဇရာ

၁၉၇၈ ခုနှစ်တွင် ရန်ကုန်မြို့တွင် မွေးဖွားသည်။

შეიქმედდა 1200 კმ-ზე მეტი სიგრძის ტრასა, რომელიც აკავშირებს ქვემო ქართლს დასავლეთ საქართველოს რეგიონებთან. მნიშვნელოვანია, რომ ეს ტრასა გადის ქვემო ქართლის რეგიონის ყველაზე დასავლეთ ნაწილში, სადა მდებარეობს ქვემო ქართლის რეგიონის ყველაზე დასავლეთი პუნქტი - სოფ. ჭაბუკი.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

1878 ခုနှစ်တွင် ဗမာပြည်တွင် ပထမဆုံး ကျောင်းတော်ကို ဖွင့်ခဲ့သည်။

[illegible][illegible]

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋ ՎԵՐԱԳՆԱԾ ԲԱՇԽԱՆԴԱՆՔ

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

ရမည်ကို ဂုဏ်ထူးဆောင်များက ချီးမွမ်းကြသည်။

[illegible][illegible][illegible]

ადმინისტრაციულად ზეობა ართვინის ვილაიეთში შედის.

მაჰახელელთა დიდი ნაწილი ცხოვრობს და მუშაობს ართვინსა და ბორჩხაში, აგრეთვე სტამბოლსა და იზმითში. მუშაჯირობის დროს გადასული მაჰახელები ძირითადად თავმოყრილნი არიან ინევოლში.

ისტორიული საქართველოს სხვა მხარეებისგან განსხვავებით (იმერხევის, დეცქელის, მურღულის, პარხლისწყლის ზეობების ქართული სოფლები), ზედა მაჰახელში მიგრაციული პროცესები ნაკლებად შეინიშნება. აქ საზამთროდ უფრო მეტი (320) ოჯახი რჩება, ვიდრე ყველა სხვა ეთნიკურად ქართულ მხარეში ერთად აღებული. დაახლოებით 100-მდე ოჯახი კი შემოდგომის დადგომამდე გადადის ქალაქებში საცხოვრებლად.

ზედა მაჰახელში სამანქანო გზა ადის მხოლოდ თურქეთის მხრიდან, ეშუალო საზღვარი საქართველოსთან (ქვედა მაჰახელი, ხელვაჩაურის რაიონის სოფელი ზედა ჩხუტუნეთი) ჯერჯერობით ჩაკეტილია, მაგრამ ამ ორ მეზობელ სახელმწიფოს შორის არსებული მეგობრული ურთიერთობიდან გამომდინარე ეს საკითხი უთუოდ მოგვარებადი.

ჯერჯერობით, ზედა მაჰახელში ავდივართ ისტორიული საქართველოს ერთ-ერთი მხარის — ნიგალის//ლიგანის ზეობის გავლით. კარჩხალის განშტოების მაწამთის გადმოლახვის შემდეგ სამანქანო გზა მიუყვება ფიქალთიქედს, შემდეგ — ურთხლიქედს, ხიდითავს, ნაველებს და შევდივართ **ზედვაკეში** (მეშელეები: სამარი, ზორგიანი, შავლიეთი, ქობათლუმი, პარასკუეთი, გოხინავრი, კორდენი, მასანიეთი, ჯაფარეთი, სურვანა).

ზედვაკის პირდაპირ, შედარებით ჩაღრმავებულ ადგილას **ეფრატი** მდებარეობს, რომელსაც ზემოდან გადმოჰყურებს **ქუაბითავი**. ყველაზე დაბლა, ზედა ჩხუტუნეთის (საქართველო) მახლობლად **ბერთვისია**, მდ. მაჰახლის აყოლებით — **მინდიეთი** და **აკრია**.

ზედა მაჰახლის ტრადიციულ ყოფაში მრავალი პრობლემატური საკითხი იკვეთება: განსაკუთრებით დამძიმებული ჩანს ზედა მაჰახელელთა ყოფა 1921 წლის ტრაგიკული მოვლენების შემდეგ. ორ ნაწილად დაყოფილ — ერთმანეთისადმი მტრულად განწყობილ სახელმწიფოთა (სსრკ და თურქეთი) შორის დანაწილებულ მაჰახლის ზეობაში მოიშალა ტრადიციული სოციალური და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები.

1921 წლამდე ზედა მაჰახლისთვის ბართან, ქალაქთან ურთიერთობის მარშრუტს **ქვედა მაჰახლის გავლით ბათუმთან კავშირი** და, **აგრეთვე, მარადიდის ცნობილი ბაზრობა წარმოადგენდა**. რადგანაც ეს გზები ზედა მაჰახლისათვის ჩაიკეტა, ამიტომ აქაურები იძულებულნი გახდნენ სხვა გზები ეძებნათ. მათ თანდათანობით გზები გაკვალეს ლიგანის ზეობისაკენ, თუმცა ეს გზა უფრო რთულია და ზამთრობით დღესაც კი 7-8 თვითაა ჩაკეტილი, თანაც იმ დროის ართვინი, მით უმეტეს, ბორჩხა და ზოფა, ასევე ორიენტირებული იყო ბათუმზე და არა ადგილობრივ წარმოებაზე ან თურქეთის ქალაქებზე.

ამავე დროს, თავი იჩინა სხვა არანაკლებ მტკივნეულმა პრობლემამ: ფაქტიურად გაიხლიჩა ოჯახები, დედამამიშვილები მოწყდნენ ერთმანეთს, ნათესავებს აკრძალათ მისვლა-მოსვლა და ურთიერთობა. ექსპედიციამ ჩაწერა ასეთი ტრაგიკული ისტორიები. ხშირი ყოფილა ერთი მაჰახლიდან მეორეში გადაპარვის შემთხვევები, რის გამოც მრავალი მაჰახელელი ხანგრძლივად დაუპატიმრებიათ. საუფრადღებოა, რომ განსაკუთრებული სისასტიკით საბჭოთა მესაზღვრეები გამოირჩეოდნენ. საბჭოთა სისტემამ აყარა და ნასოფლარებად აქცია მაჰახლის

საზღვრისპირა სოფლები: **ქავთარეთი, გორგაძეთი, საფუტკრეთი.** თურქეთის მხარეს კი მსგავსი დანაშაული არ ჩაუდენია, მაგრამ სამწუხაროა, რომ ძველი ინერციით, საზღვრისპირა აკრია, მინდიეთი და კერთისი კვლავაც ჩაეკეტილ ზონად რჩება. ვიმედოვნებთ, რომ ეს დროებითი მოვლენაა.

ჩავწერეთ მასალა ისტორიული საქართველოს მხარეების — ზედა მაჭახლის, ნიგალის//ლიგანის და შავშეთის (დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკა) — ტრადიციული სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირების შესახებ; ამ ეთნიკურად ქართული მხარეების ერთმანეთთან გადასასვლელი გზა-ბილიკების მარშრუტები და ტოპონიმიკა, აგრეთვე აკრიიდან და მინდიეთიდან აჭარაში (საქართველო) გადმოსასვლელი ბილიკები.

მაჭახლიდან შავშეთში (იმერხევეში) კარჩხლის მთის გადასასვლელებით გადადიან. "ინაწმიდაიდან გადევიათ, ლეკოზანში ჩევალთ, იქიდან ბაძგირეთ, გამიშეთ, ჩავლიეთ სულ ახლოშია, ერთ დღეში გახვიდოდი"; "კარჩხალ იქით შავშეთია: უბეა, ჩითიხევი, ბაძგირეთია, ხევწვრილია, ივითია", რამდენიმე ბილიკია, ერთი ხევწვრილსა და ბაძგირეთში ჩადის, მეორე — ივეთში, რომელსაც მაჭახელში ივითს უწოდებენ. "აკრიის მთიდან ივითამდე (იმერხევე) ერთი კილომეტრის გზაა", "აკრიიდან მერეთი გადაივლება იმერხევეში, ივითია, იმფხრეველი, წყალსიმერი, დიოზანი". არის გადასასვლელი ლიგანის ხეობის ქართული სოფლების მთებშიც: "თეთრიწყლიდან გადახვალ შუახევ, დევსქელ, იქიდან — ბორჩხას".

აკრიას მთიდან (ქუთრიპირად) აჭარაში გადასასვლელი ბილიკია: "ახლოა, საქონელი გადაერევა ერთმანეთსა". "იქ ზემოთ არი ორი სოფელი, თეფეს უკანიდან, აჭარა არი. ნისლები რომ გადავლიან, აჭარა ჩანს. ჩვენებს იქ იაილები უნახვენ, ჩამოსულან, დამჯდარან", "აჭარაში წინ-წინ მინდიეთიდან იარებოდნენ. გათხუებული იყვნენ ბევრი გოგოები, იმაზე მიდიოდნენ-მოდიოდნენ. ჩემი სიდედრიც დუმბაძე იყო, აჭარელი".

ზედა მაჭახლის სოფლებიდან შედარებით ახლად მოშენებული ზედვაკეა. მთხრობელთა ინფორმაციით, აქაური მოსახლეობა მტერს ამოუწყვეტია. "150 წლის წინ აქ მარტო 2 კვამლი იყო, მემიმ ბაირახტაროღლის ეტყოდნენ, სხვები მერე მევიდნენ".

ზედვაკის ტოპონიმები: ჯაფარეთი, ხორგინი, უსტალიანთი, გოზინავრი, შავლიეთი, ქუნთელეთი, სამანი, ბარაჯინა, წამალევი, ასანეთი, ბასხურეთი, ვარდაწყარო, მრგვალყანა, თხილნარა, მორცინალი ქედი, ნადირავი, ურთხლი ქედი, პირითავი, ქურაი, გორგა ტყე, დათვი ტყე, ტყემლიანი, სამანი, ზვართავი, კოდაველიანი, ბაღასკურეთი, გუნდიღელი...

ეფრათი:

ქუაბითავი: ნაგომვარი, ქუედა ქუაბითავი, სსსაამო ქედი, სანადურული, ვაკენთი, ზეგანთი...

კერთისი: თევთიეთი, მაღაყმეთი, ყულე, ყულიქედი, ღობალური, მაღაყმეთი, ქათაბო, ქვაბისული, წითელკილდე...

აკრია: ველი, უკანატყე, მელსათიბი, ჯამიკარი, კონკალათი, ნაფეტუარი...

მინდიეთი: გუჯარეთი, ირემეთი, ზეკალეთი, ქავთარეთი, კორტანეთი, ოსანეთი, გივითი, ქვაბნარი, შარაქვეში, ცეცხლეთი, ცივნარეთი, ზემტყისი, ზემზვარე, ველი...

გზად მინდიეთისკენ: ჯორიეთი, გივითი, ველიტყე... "მინდიეთი დიდი სოფელია, აქედან ისტანბულში გეიფანტნენ, დეიფანტნენ".

მდინარეები: მაჰახელი, მინდიეთის დელე, ეფრატის დელე, გოზინავრის

ფესვიწყალი, ტეკუწვერი დელე...

ზედა მაჰახლის დასახლების ტიპი ტრადიციულ-ქართულია, ხევისპირული. მატერიალურ კრილშია განთავსებული სოფლები და საცხოვრებლები. სოფლები უმეტესად დაყოფილი:

ზედა მაჰახლური საცხოვრებელი ნაგებობა ხისაა, ქვის საძირკვლებზე და აქრული ტრადიციული სახლის ერთ, ლოკალურ ნაირსახეობას წარმოადგენს, მათგანაა ქვედა მაჰახლის სახლებისა, ვინაიდან ეს ერთი ეთნოგრაფიული მატერიალია. განსხვავება ზოგადად აქარულ სახლებსა, მაგალითად, დიდაჭარის საცხოვრებლებსა და მაჰახლის სახლებს შორის თვალსაჩინოა 2 მიმართულებით:

1. ზომები. მაჰახლური სახლი ბევრად უფრო მცირე ზომისაა, ხშირად ერთსართულიანიც. დაგეგმარების მხრივ კი იმეორებს აქარული სახლის ტიპს.
2. მაჰახლის სახლი მხოლოდ საცხოვრებელი დანიშნულებისაა და სამეურნეო ნაგებობები ცალკეა განთავსებული. მაჰახელი, ისევე როგორც საერთოდ აქარა, ტყით მდიდარია და ხის მასალა ადვილად მოსაპოვებელია. ძველად სამშენებლო ზეგები ნადის დახმარებით ჩამოჰქონდათ სოფელში, რასაც თან ახლდა "ჰელესას" მოძახილი: "ჰელესას ხის დასაწიკებლად ვმღეროდით".

ყველაზე ადრეული სახლი, რომლის დაფიქსირებაც ამ მოკლე ხანში შეუძლია, XX საუკუნის 40-იან წლებშია აშენებული. სახლი ქვის საძირკველზეა აგებული წაბლის ხისაგან, გადახურულია ნაძვის ხისაგან გამოხდილი ყავრით, ორსართულიანია, პირველ სართულს საცხოვრებლად არ იყენებენ, იქ სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო ნივთები და სამეურნეო იარაღი აწყვიტა. მეორე სართულზე აშენდნაა შესასვლელი მთავარ ოთახში (მუთვადი), სადაც ოჯახის უფროსი წევრის საძინებელიცაა. ამ ოთახიდან არის გასასვლელი დერეფანში, რომლის გასწვრივ სამზარეულო, სასტუმრო ოთახი (მუსაფირ ოდა), ორი სხვა ოთახი (დასაწოლი ოდები) და ბოლოში საკუჭნაოა მოწყობილი. მთავარ ოთახში დერეფნის სექციების ადგილზე ორი ტახტია. ერთი ხისაა, ძველებური სექციის მათგან, მეორე თანამედროვე, რბილი ტახტია. შეშის ღუმელის უკან კედელში ორი ნიშია. ცნობილია, ძველად ამ ნიშებში (მუსანდარები) ქვეშაგებულს ინახავდნენ, ზოგან კი ერთ-ერთ მათგანში ე. წ. აბანო-ჰამამიც იყო მოწყობილი. იქ სითბოც ტრიალებდა და ხის ჯამიც იდგა, რომელსაც უერთდებდა ხის ღარი, რითაც ნაბანი წყალი გარეთ იღვრებოდა. მთხრობელის ინფორმაციით, მის მაგნიობაში (XX საუკუნის 30-40-იან წლებში) ასეთი აბანო-ჰამამი ყველა სახლში იყო (ზედვაკე, მეჰელე გოზინავრი).

ეთნოგრაფიული კუთხით საყურადღებოა ახალი სახლების ტიპები. მაჰახლური სახლი თუკი იგი XX საუკუნის 80-იან წლებშია აგებული, ძირითადად ე. წ. ბელეტაჟის ტიპისაა. გზიდან სახლში შევლივართ ქუჩისკენ მდებარე რამდენიმე საფეხურიანი კიბით აივანზე. კიბესთან ვტოვებთ ფეხსაცმელს, კიბის თავში წყლის ე. წ. ავაზანია გაკეთებული, სხვათაშორის, ხით ხურობის შესანიშნავი ნიმუშები. აივანზე კედლის გასწვრივ ერთი ან ორი ტახტი დგას. აივანიდან შევლივართ ოთახებში, რომელთაც შუაში დერეფანი მიუყვება. დერეფნის ორივე მხარეს კი ოთახებია განთავსებული. ოთახებში ტრადიციული სექციების ადგილზე ამჟამად ტახტებია გამართული, შედარებით შეძლებულ ოჯახებში, ღუმელის (ბუხარი აქ იშვიათობაა) გასწვრივ, ორ მოპირდაპირე კედელთან ტახტები დგას (ფაბრიკული ნაწარმი), ხოლო ნაკლებად შეძლებულ ოჯახებში

ადგილობრივ დამზადებული ხის ტახტებია განლაგებული, რომლებზეც ქვეშაგები აწყვეთა, ზემოდან კი შინაქსოვი ფარდაგებია გადაფარებული. ღუმელი შეძლებულ ოჯახებში ნახშირისა აქვთ, სხვაგან — შეშისა. იატაკზე ყველგან ხალიჩები აფენია, ასევე, დერეფნებშიც, ხალიჩები, ძირითადად, ნაყილია, ქალაქიდან ჩამოტანილი, ფარდაგები კი ადგილზეა დამზადებული. დერეფნის ბოლოში საკუჭნაოა, სადაც ბევრი ეთნოგრაფიული ნივთია თავმოყრილი (ძველებური, თიხის დერგები, ხის სადღვებლები, კროჭები, კოლოფები, კოდები, ხოკერები...), რომელთაც უკვე თითქმის აღარ იყენებენ, მაგრამ მათი დამზადების ტექნიკა ჯერ კიდევ შემონახულია. ტრადიციული კულტურის სიცოცხლისუნარიანობის დასტურია ახალი სახლები, რომლებიც კვლავ ძირითადად ხისა შენდება, იმეორებს ტრადიციულ ტიპს, იმ განსხვავებით, რომ ორსართულიანი სახლების ინტერიერში აუცილებლადაა შიდა კიბე და თანამედროვე წყალგაყვანილობისა და გათბობის სისტემები, ხოლო სამეურნეო ნაგებობები კვლავაც უცვლელი სახით მეორდება. კარმიდამოში განთავსებულია რამდენიმე სამეურნეო ნაგებობა: საბძელი, ნალია, საფუტკრე. ზოგიერთ ორსართულიან სახლში პირველ სართულზე სამეურნეო იარაღს ინახავენ, იქვეა საშეშე კუთხეც.

შემონახულია ტერასული მეურნეობის კულტურა.

მეურნეობის ტრადიციული დარგებიდან კვლავ მისდევენ **მიწათმოქმედებას** (ხორბლის კულტურა თითქმის გამოდევნილია სიმინდით) და **მესაქონლეობას** (მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, თხა, ცხვარი).

ყველაზე მეტად მესიმინდეობას მისდევენ. სიმინდი რამდენიმენაირი აქვთ: თეთრი ალთუნაჲ, ჭრელაჲ, წვიტაჲ, წითელაჲ. ხორბალს “პურს” უწოდებენ: “ზირათის პურს, ქაბრიჯაპურს დავნაყვედით ქვაში, მერე გობზე დავკაზმებდით, წევდებდით წისქვილში, გახდებოდა პური. 5-10 მოსახლეს ერთი წისქვილი⁵ გვაქვს, ყველა თავისას ფქვავს, მეწისქვილე არ იყვენ”. ძველად უთესიათ ქერი, ჭვავი, პური...

ბოსტნებში მოჰყავთ ტომათი (პამიდორი, კიტრი, ხახვი, ნიორი, ქონდარაჲ, პიტნა, ბოლოკი, მაკიდო (ოხრაბუში), პრასი, ქინძი. ლობიოც რამდენიმე სახისაა: ძირავლი (დაბლარი), ხაშარი (მაღლარი, სარს აუყვება), თეთრი, შავი... მოჰყავთ კარტოფილი (ფათათეი/მიწინაბაი/მიწივამლაი), ხაბი (შავი, თეთრი, ტკბილი), ყარფუზი.

სცოდნიათ ნადი: “მერმე მარგვლას რომ დევნიწყებდით, თოხნაში, ნადში, ვფაჭავდით 20-25 კაცი, სიმღერის ხმა გავარდოდა, ყველა იქ მივიდოდა, დევნებარებოდა”. თოხნას “ფაჭვა”-ს უწოდებენ.

თითქმის ყველა ოჯახს აქვს ბალ-ბოსტანი. ბაღებში ძირითადად ვაშლი (ბაღვაშლაჲ, მურღულაჲ, აჭარულაჲ, წვიტაჲ, დიდვანაჲ, თეთრი ვაშლი, ყირმიზი ვაშლი, ნაბაშტაჲ...), მსხალი (მსხალწვენაჲ, მსხალთაფლაჲ, ყანაუსხაფი, ჭანუურაჲ, გონიურაჲ, ხეჭეჭურაჲ, წრიაპაჲ, ქვასხალაჲ, დიდსხალაჲ, ბათმანაჲ, ფიჯისხალი — “ფიჯი ღუშუმყენლია”, თევრეჭულაჲ...), ლეღვი, ქლიავი და ბალია. ბოლო ათწლეულის მანძილზე დაურგავთ თხილის ბუჩქები, რაც განსაკუთრებით შემოსავლიანია. სახლების წინ და გზისპირებზე კაკლის და წაბლის ხეებია გაშენებული.

⁵ ზედა მაჭახლის წისქვილების შესახებ ნაშრომს ამზადებს ნ. შოშიტაშვილი.

მესაქონლეობა ზედა მაჰახელშიც ისევეა მეურნეობის წამყვანი დარგი, როგორც ქვედა მაჰახელში. ზედა მაჰახელშიც, მსგავსად ქვედა მაჰახელისა, ყოველ სოფელს აქვს თავისი „თა“ — მთა, სადაც მიერეკებიან საქონელს ზაფხულიდან შემოდგომამდე. **იაილები//იაილუმები** გამართულია **კარჩხლის მთაზე**. კარჩხლის მთის ტოპონიმები: ლეკობანი, საირმე, თავკალო, ზიარეთი, ინეწმინდა („ინეწმინდიდან თუ კარგი ამინდია, ბათუმი ჩანს“), დიდვაკე, მერეთა, ჭერებირა, ფაფართი, ფიქალთი, წითლობი („მიწა წითელია, უბალახო“), ქუჩუკია თა („იქ ხარბე ვაწვენდით“), გოლები, კავტარა, ბლანძა, დამწვარა, ჭიშკარაა, ნაჭქერაა („აქ ათასი წლის თოვლია, არ გამშრალა, იქვე ნაქურთვალა, იმათი საძაღლებია“), ქოხიკავე, კურკაბანი, ყალივაკე, ნაყორავი, ცივთაწყალი, გელობუდე, ფაღვებუღი, ჯანჯლი, გათხრილთავი, საბარგულა, გაბენილი, ზიარეთი, დიდი იათალი, გაგრძელებულა, ქვეკაცაა, პურიყანაა (ეს ტოპონიმი თამარ მეფესთან არის დაკავშირებული), შავგორაა...

„თა“ განაწილებულია სოფლებს შორის: არის გორგაძეთის მთა, ჩიქუნეთის მთა, ზედვაკელების, ჭერთვისელების და ქვებითაველების მთა ლეკობანია. დღემდე შემონახულია ქვედა მაჰახელთა იაილები//იაილუმები. მთბრებლები დანანებით გვიყვებოდნენ ქვედა მაჰახელთა იაილებში მდგომი ნაგებობების გავერანების შესახებ.

იაილებს ქვემოთ **ყიშლებია**, სადაც დიდი მთიდან ჩამოვივაკებენ, რამდენიმე კვირით, სანამ ჩამოთვოს. ყიშლები: ბახმარო, გორგითა, პაწამთა...

მზადდება რძის ნაწარმის ტრადიციული პროდუქტია: რამდენიმე სახის ყიშლი, იალი, ყაიმალი.

დაწინაურებულია მეურნეობის დამხმარე დარგი მეფუტკრეობა. მეფუტკრეობას ბევრი ოჯახი მისდევს და უკვე მთელ თურქეთსა და ასევე, ყირიმშიც განთქმულია მაჰახელის თაფლი. მეფუტკრეობის პროდუქტებს ყოლიან დიდ ქალაქებში, სადაც სპეციალური მაღაზიებია გახსნილი. იქ ძირითადად მაჰახელელები არიან დასაქმებული. სკები ეზო-კარმიდამოში აქვთ განთავსებული. ასევე, მახლობელ ტყეებში — ხეებზე გადგმული.

ძველად გარეული „ზე-ფუტკარიც“ ყოფილა. ასეთ ხეებს არ ჭრიდნენ, „ცოდვა არისო, იტყოდნენ“. ასეთი ხის მახლობლად „ადრე 10 ცარიელი სკა რომ შეგედგა თხმელაზე, 5-6 სკა მაინც გაცოცხლდებოდა, ზე-ფუტკარი ფუტკარს გამოეშვებდა, ცარიელ სკაში შეფრინდებოდა, და ცოცხლდებოდა სკები. მერე წელიწადში ერთხელ მიხვიდოდი, სკებს მოიხილავდი, თოვლივით თეთრი თაფლი იყო“. „ტყის თაფლი თეთრი იყო თეთრი შქერის, წაბლის, წყავის, თხმელას ყაიღლებისა“.

სკის ფორმა და სახეობა უკვე შეცვლილია, ახლანდელ სკებს „რამკებს“ ეძახიან. ძველს ერქვა „ყოვანი“. არჩევენ კარგ და მაგნე თაფლს („ფუჟა“). „მაგნე თაფლი თიბილ-თიბილი არ იჭმის, უნდა დადგა, გაწურო, ჯამზე დადგა, მერე შეჭამო. ძილში ვდგვიარ, მაწყინა თაფლმა“.

ნადირობა („ავგაში“) (მგელზე, დათვზე) აკრძალულია („ტყეში დათვია, მგელი, ტურა, კვერნა, მაჩვი, ღორი, გარეული თხა, დოდოფალაა, თათარძენა, მაშვია, ჩხიკვი, ყურდღელი“).

* მაჰახელის ორ ნაწილად გაყოფის შემდეგ, ქვედა მაჰახელთა „მთა“ თურქეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა, რის გამოც ქვედა მაჰახელელებს საბჭოთა ხელისუფლებამ საძოვრები გამოუყო ზემო აჭარაში.

ხელოსნობის ტრადიციული დარგებიდან შემონახულია მხოლოდ **ხითხურობა** და ფრაგმენტულად, **მჭედლობა**⁷. ცნობილია, მაჭახლის ზედა ნაწილში რამდენიმე ცნობილი სამჭედლო სახელოსნო არსებობდა. ერთი მათგანი იყო ჰერთვისში, ქავთარეთის უბანში. ქავთარაძეთა გვარში ეს ხელობა მემკვიდრეობით გადადიოდა. ამჟამად კი ქავთარაძეები ქართული ხალხური სიმღერების ცოდნითა და სიყვარულით გამოირჩევიან. დიდი სამჭედლო სახელოსნოები უკვე აღარ არსებობს. “ბიჭი რომ დეიბადებოდა, თოფებ სროლობდნენ, ლივერ-მივერ, დაბანჩას, იმი გამკეთებლები, დიდი ხანია — დოხტურ”;⁸ “გუფუშის მოკალვა იცოდნენ”.

მეთუნეობას აღარ მისდევენ. თუმცა გვიჩვენებს ადგილები, სადაც ძველად სამეთუნეო თიხას, რომელსაც აქ ძველი ქართველებივით კვლავ თიქას უწოდებენ, მოიპოვებდნენ დერგების, კეცებისა და საწყლე ჰურტლისათვის. ჯერ კიდევ ახსოვთ ზოკერის დამზადების წესი და ერთმა ჩვენმა მასპინძელმა ზოკერი საჩუქრადაც გამოგვატანა. ზოკერი წაბლის და თელისაგან კეთდება, ტკეჩიც წაბლისა აქვს. შემონახულია ძველებური საოჯახო და სამეურნეო სამეურნეო ინვენტარი (თოჭი, ბარი, მანგალი, ფიწალი, კიდობანი, გოდორი, გობი, კეცი, კროჭი, ლიტრა, კოდი, ზოკერი, კოლოფი, ხიხეკი, ჯილდაი, უღელი, სახნისი, ტაბიკები, საბელი, წირხი, თოკვები...).

ტრადიციული კვებითი კულტურა ყველაზე სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა და მცირედით თუა შეცვლილი (ლობიოფხალი, ლობიო, ფხალი, ფილავი, ჩილბური, ყიზართმა, შორვაი, მჭავე, ქოფთე, ჰაშლამა, ქებაბი, ტაბუსუნა, ყაურმა...).

შემონახული აქვთ ძველი ქართული გვარების ხსოვნა: ქავთარაძე, ფუტყარაძე, ძნელაძე, მალაყმაძე, კახიძე, მოფრინაძე, კირკიტაძე, კორტიძე, ჟუჭოლაძე, დუმბაძე, გუნდარიძე, ჯინჭარაძე, გორაძე, გვიანიძე, კიბორიძე, თევთიძე, ვასაძე, დოლონიშვილი, გვარიშვილი, ფაშიაშვილი, ცივნარიძე, ფალავა, ქათამაძე...

დაფიქსირდა ახალი წლის აღნიშვნის წმინდა ქართული წესი. იგი ახსოვთ შუახნის ადამიანებს. საგულისხმოა, რომ ახალ წელს ჩვენებური ე. წ. ძველი სტილით, 14 იანვარს ზეიმობდნენ. “13 იანვრის ღამით თეთრ ხაბ შევწვავდით, სიმინდ მოვხარშევდით, ღამით კარგ დაცდილ მეზობელს დუშუძახებდით. იმის უკანაშევე აშურად გავაკეთებდით. აშურად 7 თანეა: სიმინდი, ქერი, ლობიო, ჭენდიძე, ბური, ლობიო, ფეტვი, ჩაყვრიდით, მაქარ დუშუძახებდით, წყალ დავასხამთ, მოვხარშავთ, ვანელიას ჩაყვრით, გემრიელ სუნ მივცემთ. დილით ბიჭი, უმზრახად, დუშულაპარაკებლად, ახორს სამჯერ გარს შემოუვლიდა, ახორში შევიდოდა, საქონელ, კარებს მიუღოცევდა. მერე თეთრ ხაბს წვეილებდით, ძროხას გუშუგორებდით, რომე არ გაგორდეს”. “დილას კარგი მლოცავი კაც მოვიყვანთ, არ დაიძახებდა, მარჯვენა ფეხ შემოადგამდა, ღმერთმა ღამაზად გამყოფათო — იტყოდა. ის კაი ფეხის გამოგვიდგებოდა, იმაჲ შექერს მივცემდით, თაფლ, კაკალს მივართმევდით. ახორს შემოუვლიდა, დალოცვიდა”⁹.

ხანდაზმულ ქალებს ახურავთ ლეჩაქი. ახალგაზრდებს, რომლებსაც მაჭახელში ასვლა მხოლოდ ზაფხულობით უწევთ და ძირითადად ქალაქებში ცხოვრობენ, თავსაბურავები არ ახურავთ. ზოგიერთ ხანდაზმულ მამაკაცს ახურავს ფესი.

⁷ ცნობილია, მაჭახლის ხეობაში უძველესი დროიდანვე მოიპოვებდნენ და ამუშავებდნენ რკინას, ფოლადს და სხვა მეტალებს. მჭედლობას მაჭახელში მასობრივი ხასიათი ჰქონდა (ნ. კახიძე, 1974).

⁸ პარალელებისათვის იხ. სოსო სტურუას ფილმი “საახალწლო ჩვეულებანი” (ბათუმის ტელევიზია, 2005 წ.), რომელშიც ნაჩვენებია შეგუერი საახალწლო რიტუალი.

ჩვენი წერითი ეთნომუსიკალური მემკვიდრეობის ცოცხალი ნიმუშები „გუნა“, „აბა დელა“, „ვოსრადა სი ვარადა“, „ველესა“, „ვოსა“, „ვოს რადი“, „დიელო“, „მყარული“...). მაქაბლის ხეობაში ქართული ხალხური მუსიკალური საკმარისი არაა, არცაა ჩვენამდე მოღწეული.

ზედა მაქაბელში გავრცელებულია ორხმიანი, ხოლო ქვედა მაქაბელში —
როგორც სამხმიანი, ისე ორხმიანი სიმღერები. იბადება კითხვა, არის თუ არა
ორხმიანობა ოსმალური კულტურის ზეგავლენის შედეგი? და თუ ასეა, რატომაა,
მაწილი სიმღერებისა ორხმიანია, ნაწილი კი — სამხმიანი? ორხმიანი სიმღერების
არსებობა თუ თურქული ზეგავლენითაა გამოწვეული, მაშინ სიმღერების მეორე
ნაწილში რატომ არ დაიკარგა სამხმიანობა? ორხმიანობა თურქული კულტურის
ზეგავლენით რომ იყოს გაპირობებული, მივიღებდით არა ზედა ხმის ჩამოშორებას,
არამედ ზედა ხმისა და ბანის დაკარგვას, რისი მაგალითებიც გვაქვს ამჟამად
საქართველოს საზღვრებს გარეთ მოქცეული სხვა ისტორიული იწიების
ფონიკურად ქართული მოსახლეობის მუსიკალურ ფოლკლორში. მაგალითად
გამოგვადგება ლაზური სიმღერა. იმის მიუხედავად, რომ ლაზები ქართული
ენის ზანურ დიალექტზე საუბრობენ, აქაური (ლაზური) მუსიკალური ფოლკლორი
მეტ ნათესაობას აჭარულ-შავშურ სიმღერებთან ამჟღავნებს. ლაზური სიმღერა
ერთხმიანია, თუმცა ფაქტობრივად წარმოადგენს ქართული ხალხური სამხმიანი
სიმღერის დისფუნქციონალიზებულ შუა (მეორე) ხმას, ანუ დროთა განმავლობაში
პრაქტიკულიანობა დაიკარგა, მაგრამ სიმღერის ქართულმა მემკვიდრეობამ და
მეტრო-რიტმულმა წყობამ დღემდე მოაღწია. მაქაბელში გავრცელებულ
სიმღერებში კი ასეთ ფაქტს ვერ ვხვდებით. ჩვენი დაკვირვების მიხედვით
გამოდის, რომ მაქაბლის ხეობას საერთოდ ახასიათებდა ორხმიანი სიმღერები.
რადგანაც ზედა მაქაბელი საკმაოდ იზოლირებული იყო გარესამყაროსგან
(გეოგრაფიული პირობების გამო) და მით უმეტეს, დანარჩენი საქართველოსგან,
სიმღერებმა შეინარჩუნა არქაული//ძველქართული სახე, ხოლო ქვედა მაქაბელი
საქართველოს ერთიან კულტურულ სივრცეში განაგრძობდა არსებობას. საბჭოთა
პერიოდში ფოლკლორმა დაკარგა თავისი ნამდვილი, პირვანდელი ფუნქცია,
მოწყდა საყოფაცხოვრებო კონტექსტს და უფრო აკადემიური სახე შეიძინა.
აქნებოდა ხალხური სიმღერის კოლექტივები, სადაც სპეციალურად ხდებოდა
მზადასხვა კუთხის სიმღერების შესწავლა, რამაც განაპირობა ქვედა მაქაბელში
სამხმიანობის გავრცელება. ადვილად შესაძლებელია, რომ სამხმიანი სიმღერები,

რომლებიც აქ სრულდება, გვიანდელია და არავითარი საერთო არა აქვს მთელს მაჭახლის ხეობაში გავრცელებულ სიმღერებთან და მით უმეტეს არ წარმოადგენს მათ გვიანდელ ფორმას. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ არ გვხვდება არც ერთი ისეთი სიმღერა, რომელიც ზედა მაჭახელში ორხმიანია და ქვედა მაჭახელში — სამხმიანი. აბსოლუტური უმრავლესობა სიმღერებისა, რომლებიც საერთოა ზედა და ქვედა მაჭახლისათვის, ორხმიანია. **აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ხეობისთვის დამახასიათებელი იყო ორხმიანი სიმღერა.** იმის გამო, რომ ზედა მაჭახელი სრულიად იზოლირებული იყო, იქ ორხმიანობა შენარჩუნდა. ქვედა მაჭახელში კი სამხმიანობა გავრცელდა, თუმცა სიმღერები, რომლებიც ოდითგანვე სრულდებოდა ხეობაში (როგორებიცაა არის: “მაყრული”, “ჩაგუნა”, “ყანური” და სხვ.), ისევ ორ ხმაში იმღერება. ვვარაუდობთ, რომ ზედა მაჭახელში შემორჩენილი სიმღერები **ქართული მუსიკალური ფოლკლორის ერთერთი ყველაზე არქაული ნიმუშებია.** ფაქტობრივად XVI საუკუნის შემდეგ (როდესაც ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის საზღვრებში მოექცა) ხეობის იზოლაციის გამო აქაურ სიმღერას არავითარი ცვლილება არ განუცდია⁹.

ექსპედიციის განსაკუთრებით მნიშვნელოვან მონაბოვრად წარმოგვიდგება თამარ მეფესთან დაკავშირებული ლეგენდა-გადმოცემების შემონახულობა ამ მხარეში. ეს გადმოცემები ძირითადად ზ. ჭიჭინაძის მიერ XIX საუკუნის მიწურულს დაფიქსირებული ლეგენდების ვარიაციებია, მაგრამ მათი დღემდე არსებობა ტრადიციული ქართული კულტურის სიცოცხლისუნარიანობის ერთ-ერთი საყურადღებო გამოვლინებაა.

მაჭახლელთა დრმა რწმენით, ეს მიდამოები მაჭახლელებს თვით თამარ მეფემ უბოძა ერთგული სამსახურისთვის. სხვადასხვა გადმოცემით, თამარი ზაფხულობით ხშირად სტუმრობდა მაჭახელს. იგი ხან ქვედა მაჭახლიდან (სადაც გვარას ციხეში ბინავდებოდა) ამობრძანდებოდა, ხან კი შავშეთიდან გადმოდიოდა კარჩხალის მთის გადმოსასვლელებით, სადაც იმ დროს “ქალაქი” ყოფილა გაშენებული. ერთხელაც თამარ მეფეს კოშკიდან გადმოუხედავს და დაუნახავს სასწაულებრივი ცეცხლი/სხივი ეფრატის მთაზე. მეფეს განუღაგებია ჭარისკაცები ექვსი საათის სავალზე და გაუყვანია საიდუმლო მიწისქვეშა გზა ქვედა მაჭახლის ციხიდან ზედა მაჭახლამდე და იმ ღვთისაგან მიწისქვეშა ადგილზე დიდი ეკლესია აუგია, იქვე აუშენებია ციხე-კოშკიც. შავშური და ზედა მაჭახლური გადმოცემებით კი თამარ მეფეს კარჩხალის მთაზეც ჰქონია ციხე და სასახლე (“ნაქალაქევი”) და სწორედ აქედან დაუნახავს სასწაულებრივად ანთებული ცეცხლი/მოკამკაშე სხივი ეფრატის ეკლესიასთან. მეფეს ეფრატის ეკლესია მალევე მოუწაბულებია, თუმცა მაინცდამაინც არ მოსწონებია და ახალი ეკლესიის აგება უბრძანებია მეზობელ სოფელში — ჳერთვისში. დაუწყიათ მშენებლობა, მაგრამ მშენებლებს სამუშაო იარაღები დილაობით ადგილზე აღარ ხვდებოდათ, რაც მეფისთვის მოუხსენებიათ. მეფე დაფიქრებულია და უთქვამს: თუ ასეა, შეწყვიტეთ ახალი ეკლესიის შენება, ისევ ეფრატის ეკლესია დარჩეს ამ ხეობის ქართველების დედა ეკლესიად, თუმცა იგი ღარიბად არის ნაშენი, მაგრამ მე გავამდიდრებ, მე შევმოსავ მას ყოვლის სამკაულებითო (ზ. ჭიჭინაძე, 2004, გვ. 22).

⁹ მაჭახლის ეთნომუსიკალური მემკვიდრეობის შესახებ მზადდება ნ. ვალიშვილისა და გ. ჭეიშვილის ნაშრომი.

მენტალური კუთხით საინტერესოა ამ ტაძართან¹⁰ დაკავშირებული სხვა ლეგენდაც: “ის სხივი ეკლესიის აღშენების შემდეგაც ჩნდებოდა ეკლესიის ერთსა და იმავე კედელზე, რომელ კედელიც გაკეთებულ იყო იმ ქვის ალაგას, სადაც პირველად ჩნდებოდა უქრობელი ლამპარი. ეკლესიის დასრულებისა და შემკობის შემდეგ... ჩნდებოდა კრულვა დაუდვიათ, რომ ეს ეკლესია არამც და არამც არავინ დააქციოს, თუ თავისით დაიქცეს ოდესმე, მაშინ ეს კედელი მაინც დარჩეს საშვილიშვილოდო” (ტ. ჭიჭინაძე, 2004, გვ. 22-23).

ლეგენდის სიუჟეტით, აქ შუასაუკუნეების მენტალობის ერთ საგულისხმო მომენტთან, ცნობილ მითოლოგიურ ფაბულასთან — სასწაულებრივი ცეცხლის თეთრენასთან გვაქვს საქმე, რაც ამ შემთხვევაში ღვთიური მადლის გარდამოსვლის მანიფესტაციაა და ერთგვარი მინიშნებაცაა იმისა, თუ სად უნდა აგებულიყო ტაძარი. ამგვარი პასაჟები ქრისტიანულ სიმბოლიკასთან ჰპოვებს აშკარა პარალელებს და ჩვენთვის, ბუნებრივია, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ასეთი საერთოქართული მენტალური მახასიათებლების არსებობა ზედა მაჭახელის მხარეთაში.

დღევანდელი ქართველებში დღემდეა შემონახული რწმენა თამარის სასწაულთმოქმედების შესახებ. ასეთი მენტალური მოტივები უნივერსალურია მთელი საქართველოსათვის, მათ შორის თურქეთის სახელმწიფოში მცხოვრები ქართველი ქართველებისთვისაც (ტ. ფუტყარაძე, 2007), რადგან თამარ მეფე სასტორიო და საეკლესიო ტრადიციით, წმინდანი, შესაბამისად, სასწაულთმოქმედი იყო.

განსაკუთრებით მსგავსი მაჭახელური და სვანური ლეგენდებია: მაჭახელური გადმოცემით, “სანამ თამარაა კარჩხალის მთაზე, ნაქალაქევეში ცხოვრობდა, ამ მხარეში ზამთარი არ სცოდნია, შვიდ წელიწადს მთა კარჩხალის მთაზეც მოჰყავდათ ჩვენს დიდ დედებს, თამარ მეფე რომ წასულა, ზამთარი მერე დაწყებულა”; ასევე სვანური გადმოცემითაც, “თამარ მეფის დროს სვანეთში ზამთარი არ ყოფილა, აქ სულ გაზაფხული იყო” (რ. გუგეჯინი, 2006). დღევანდელი მასალით, თამარ მეფის რეზიდენცია “ნაქალაქევეში” უნდა ყოფილიყო. “ნაქალაქევი გამიგია, ვიცი, იქეთ არის მთაზე, ინეწმილისაკენ, იქ თამარაა იყო.” სოფელი მხარეში უდგას ერთმანეთს ჭირსა და ლხინში (მოგვიბოდიშეს: “დღეს სოფელში მკვდარია, მხიარულება არ არის”) ისევე, როგორც მთელ საქართველოში.

ზედა მაჭახელში შემონახულია ნაეკლესიარები ეფრატში, ქუბითავეში, ინეწმიდის მახლობლად (“შავშეთისკენ შუაგორა არის, ინაწმიდაზე გადვიართ, საეციაა არის, იქ ნაქილისარი არი”), რამდენიმე ძველებური თაღოვანი ხიდისა და ციხის (“იქით გორაზე ყულე იყო, იქ წინ რაცხა ყოფილა საცავი იშთე”) ნანგრევები. არქეოლოგიური გათხრები ამ მხარეში, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ჯერ არ ჩატარებულა.

ეთნოგრაფიული კუთხით განსაკუთრებით საინტერესოა გოხინავრის ხის ხიდი. ნაგებობა გადახურულია და ერთი მხრით ამოშენებული აქვს კედელი. მსგავსი უნიკალური კონსტრუქციის ხის ხიდები დამახასიათებელია ზემო აჭარისთვისაც, მაგალითად, ასეთია ს. ხაბელაშვილების ხის ხიდი.

¹⁰ მაჭახელთა დედა-ეკლესია — ეფრატის ტაძარი დღეს უკვე აღარ არსებობს, ნაეკლესიარზე კმაყა აგებული.

ზედა მაჭახელი საინტერესოა ენობრივადაც.

ბოლო დრომდე სამეცნიერო მიმოქცევაში ნაკლებად იყო ზემო მაჭახლური ტექსტები, თუმცა დღეს უკვე არსებობს კარგი საანალიზო მასალა¹¹. სამეცნიერო ლიტერატურაში მაჭახლური მეტყველება მიჩნეული იყო აჭარული კილოს ნაწილად; მასზე საგანგებოდ არავის უმსჯელია პროფ. შუშანა ფუტყარაძემდე. ამ მკვლევარის არგუმენტირებული მსჯელობით (სადოქტორო დისერტაცია, 1995) მაჭახლური ცალკე კილოდაა მისაჩნვეი. სხვა მოსაზრების მიხედვით, მაჭახლური და იმერხეული კილოკავებია შავშური დიალექტისა (მ. ფაღავა, 2004, გვ. 809; გ. გოგოლაშვილი, 2007, გვ. 105).

აღვნიშნავთ, რომ ფაქტობრივი მასალა მხარს უჭერს შ. ფუტყარაძის მოსაზრებას; გარდა ამისა, უფრო საფუძვლიანი იქნება მაჭახლურის განხილვა აჭარულის ნაირსახეობად (კილოკავად), ვიდრე იმერხეულისა და მაჭახლურის ერთ კილოდ გამოცხადება: მაჭახლურსა და იმერხეულს შორის დიდი სხვაობაა, ვიდრე აჭარულსა და მაჭახლურს შორის.

მაჭახლურ დიალექტში გამოიყოფა ორი კილოკავი: **ზედა მაჭახლური და ქვედა მაჭახლური** (რომელსაც საზიარო ფორმები აქვს ლივანურთან და ქვემო აჭარულთან). თქმის ფარგლებს არ სცილდება მაჭახლის ხეობიდან თურქეთის შიდა პროვინციებში გადასახლებულ მუშაჯირ მაჭახლელთა შთამომავლების მეტყველება. მათგან ქართული ენა და ტრადიციები ყველაზე უკეთ შემონახული აქვთ ბურსის ვილაიეთის, ინეგოლის რაიონის მცხოვრებლებს (შ. ფუტყარაძე, 1995, გვ. 23).

ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები. ზედა მაჭახლურში დაცულია 5 ბგერა: ჯერთვისი, ჯედილი...

პარალელურად გამოიყენება უმარცვლო ჟ და ჟ ხმოვანი; ხმოვანთან მეზობლად ძირითადია ჟ (იშვიათად, ვლინდება კბილბაგისმიერი ალოფონიც): ჩჟენ, თჟალი, თჟელი...

დამახასიათებელია რ ბგერის დაკარგვა (ხმოვანთა მეზობლობაში): ჩოობა < ჩორბა “სუბი”, ხოოცი < ხორცი, კოოდი < კორდი... ლაპაიკი < ლაპარიკი, რიალობს < ტრიალობს... სიტყვის დასაწყისში: კინა < რკინა, ქა < რქა, ბილი < რბილი...

ხმოვანთკომპლექსთა ცვლილებანი აჭარულის მსგავსია: აუ>უუ: დუუყვირა (<დაუყვირა)... აი>ეი: წეიყვანებენ (<წაიყვანებენ)... ოი>ეი: მეიგონებდა (<მოიგონებდა)... ოე>ეე: მეეფერება (<მოეფერება)... აე>ეე: გეეჟენა (<გაეჟენა)... აი>იი: გიგიხარდეს (<გაგიხარდეს), გიმიცხადდა (<გამიცხადდა)... ეე>ეე: ცინცაძეები (<ცინცაძეები)... ოე>უე>ჟე: კალუები/კალვები < კალუები < კალოები, წყარუები < წყარუები < წყაროები...

სახელთა ბრუნება. ხმოვანფუძიანი სახელები სახელობით ბრუნვაში დაირთავენ დ/ი-ს.

დაცულია ემფატიკური ხმოვნები: კბენა თითის-ა, ცილდება სახლს-ა... -ვით თანდებული წარმოდგენილია -ვეთ სახით: ბორბალსა-ვეთ, ჯინჟველსა-ვეთ... -თვის გვხვდება -თვინ/-თინ ვარიანტებით: საქმის-თვინ, კაცის-თინ... მიცემითი ბრუნვის ფორმას თანდებულის ფუნქციით დაერთვის ზმნიზედა “უკან” და აღნიშნავს “შემდეგ”: ერთ თვეს უკან (=ერთი თვის შემდეგ), სადილობა უკან (=სადილობის შემდეგ).

¹¹ ლიტერატურის სიაში იხ.: შ. ფუტყარაძის, ნ. ცეცხლაძის, მ. ცინცაძის, მ. ფაღავას, მ. შაშინისა და სხვათა ნაშრომები.

ზმნიზედები აქ, იქ დაირთავენ თანდებულებს: აქ-ში, აგ-ზე, იქ-ში, იგ-

ზმნური თავისებურებანი. შე, შემო ზმნისწინები ა გახმოვანებით
წმედება: შა, შამო: შამო-დგამ, შამო-ხედავ, შა-გინახო... ზოგან ზმნისწინისეული
აქ: წოველით, წოვდა, დოვკარქებოღით (შდრ. ინგ.).

ობიექტის მრავლობითობის აღსანიშნავად გამოიყენება სუბიექტის ნიშნები
(ენ. -ან): მოგაგონდები-ან “მოგაგონდებათ”, მიჰყავდ-ენ “მიჰყავდათ”...
ხშირია თემის ნიშანთა მონაცვლეობა: გაგაკეთებიავს (გაგაკეთებინებს),
ცნობილავს (ცნობილობს)...

უთემისნიშნო ზმნები თემის ნიშნითაა გაფორმებული: მოკრიფ-ავ, წერ-
ავდა, ამოვლივ-ენ... ზოგიერთი ორთემიანი ზმნა უთემისნიშნოდ გვხვდება:
დუინახდა, ჩამოვკიდდით...

პრეფიქსიანი ვნებითები არქაული ფორმითაა წარმოდგენილი: იყიდვ-ი-ს,
იჭმ-ი-ს, ითიბვ-ი-ს... ასეა მყოფადშიც: გეიხარვ-ი-ს, დეირგვ-ი-ს, ისამვ-ი-ს...

ზედა მაჭახლურში, ტაოურის მსგავსად, ერთმანეთის გვერდით გვხვდება
-ვდ/-ვმდ და -ვიდ/-მიდ ტიპის წარმოება: ვსუნ-ევ-დ-ი, კერ-ევ-დ-ი-თ... ვასხ-მ-იდ-
ი-თ, ვაბ-მ-იდ-ი-თ, იც-მ-იდ-ა...

ზედა მაჭახლურში დასტურდება უწყვეტლის ხოლმეობითისა და მეორე
ხოლმეობითის ფორმები: დათვებსა ვკლ-იდ-ი-თ, ხარით ვხნ-იდ-ი-თ... ხარი
შაბ-ი-ს, უღელი შაადგ-ი-ს ქედზე...

წყვეტილის I-II პირში ე დაბოლოებას ენაცვლება -ევი: დაანგრი-ევი-ი,
დაწვალდ-ევი-ი... II კავშირებითის ე>ო: დადგონ, დავრჩოთ, წოვდოთ...

სინტაგმა. თანხმოვანფუძიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი საზღვრულს
უთანხმდება ფუძის სახით: ჩემ ნესტან-მა, დიდ ძმ-ით, ლამაზ სიტყვ-ით...
სუბსტანტიური მსაზღვრელი კარგავს ბრუნვის ნიშნის თანხმოვნით ნაწილს:
თოფი ხმაზე, ჭილი ტარი...

კრებითი სახელით გადმოცემული ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს
როცხში: ხალხმა წამოვდენ, ხალხი აღიან შუამთობაზე...

გარდაუვალი ზმნის II სერიის ფორმებთან ქვემდებარე მოთხრობით
პრეტენსიაში დგას: დათვა გამომესხრიკა, იმანაც გარიგდა... იშვიათად, გარდამავალი
ზმნის I სერიის ფორმებთან დამატება სახელობითშია: წყალი ჩაასხმიდი; მაკიდო,
პრასა ვურთავთ საჭმელში...

სინტაქსური კალკები: ბადანა ქნეს “შეთეთრეს”, “შელებეს” (თურქ.
ბადანა - შეთეთრება, შელეება), ღმერთმა ემრი გვიყო “დაგვიკანონა”, “გვიბრძანა”
(არაბ. ემრი - ბრძანება).

ზედა მაჭახლურში თვლის არქაული სისტემის ნაშთები გვხვდება. კერძოდ,
და კავშირი წარმოდგენილია როგორც ოცეულებთან, ისე ასის შემდეგაც
(როგორც ეს ძველ ქართულშია): ასდაოცი, ასდაექსი...

ზედა მაჭახლურში ბევრია თურქულ-არაბული წარმოშობის ნაწილაკები:
ქ. ფენა, დაჰა: ენ ლამაზი “ულამაზესი”, ფენა კაი “ძალიან კარგი”, დაჰა ცივი
“უცოცესი”... ქი “რომ”, ია “ან”, მეგერ “თურმე”, ბე “გაკვირვება-აღტაცების
შორისდებული”... -ჯა/ჩა -“ულ, -ურ”¹².

¹² მაჭახლის ხეობისა და მაჭახლური მეტყველების შესახებ მზადდება რამდენიმე ნაშრომი
(რ. ფუჭეჩიანი, ნ. ვალიშვილი, რ. თოფჩიშვილი, ტ. ფუტყარაძე, ნ. შოშიტაშვილი, გ.
მეშვილი), რომლებშიც უფრო დეტალურად იქნება წარმოდგენილი საქართველოს ამ
ატორიული კუთხის ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური თავისებურებები.

დამოწმებული ლიტერატურა

- დ. ბაქრაძე, 1987 - დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში (ატლასითურთ), ბათუმი, 1987.
- გ. გოგოლაშვილი, 2007 - გ. გოგოლაშვილი, ქართველური ენები თუ დიალექტები (არატრადიციული პოლემიკა ტრადიციულ თემაზე): კრებ. ქართველური ენები და დიალექტები, თბ., 2007.
- რ. გუჭეიანი, 2006 - რ. გუჭეიანი, ქართველ მთიელთა მენტალობის ისტორიიდან (თამარ მეფის ხატება სვანეთის ტრადიციულ ყოფაში), — კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, XII, თბ., 2006.
- ვახუშტი, 1941 - ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941.
- რ. თოფჩიშვილი, 2002 - რ. თოფჩიშვილი, ქართველთა ეთნიკური ისტორია და საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები, თბ., 2002.
- ნ. კახიძე, 1973 - ნ. კახიძე, მესაქონლეობა მაჭახლის ხეობაში, — სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის კულტურისა და ყოფის საკითხები, I, თბ., 1973.
- ნ. კახიძე, 1974 - ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), ბათუმი, 1974.
- ნ. კახიძე 2005 - ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობის ისტორიული წარსულიდან: ჟურნ. ხერთვისი, 2005, №1.
- ნ. ლომოური, 1957 - ნ. ლომოური, ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. შრომები, IV, ნაკვ., I, 1957.
- ი. სიხარულიძე, 1958 - ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, წ. I, ბათუმი, 1958.
- ა. სურგულაძე, 1978 - ა. სურგულაძე, განმათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში XIX საუკუნის 30-70-იან წლებში: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა, VI, თბ., 1978.
- ტბეთის სულთა მათიანე, 1977 - ტბეთის სულთა მათიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ.ენუქიძემ, თბ., 1977.
- მ. ფაღავა, 1998 - მ. ფაღავა, მ.ცინცაძე, სამხრული დიალექტების ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება V-XVII სს. სამწერლობო ენასთან მიმართებით: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VII, თბ., 1998.
- მ. ფაღავა, 2004 - მ. ფაღავა, ქართული ენის სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა, ავტორეფერატი, 2004.
- შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
- შ. ფუტყარაძე, 1995 - შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუშაჭირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1995.
- ტ. ფუტყარაძე, 2007 - ტ. ფუტყარაძე, იმერ ჭევის მეტყველი მიწა-წყალი, ქუთაისი, 2007.
- მ. შაჰინი, 2005 - მ. შაჰინი, მაჭახლური თქმანი: ჟურნ. ხერთვისი, 2005, №1.

- მ. ცინცაძე, მ. ფალავა, 1998 - მ. ცინცაძე, მ. ფალავა, სამხრული
 ფალავები და ქართული სამწერლობო ენა (V-XVIII სს.), ბათუმი, 1998.
 ნ. ცეცხლაძე, 2004 - ნ. ცეცხლაძე, ძიებანი ქოროხის აუზის ტოპონიმიიდან,
 ბათუმი, 2004.
 ზ. ჭიჭინაძე, 2004 - ზ. ჭიჭინაძე, ქართველთა გამუსლიმება, თბ., 2004.

**ROZETA GUJEJANI, ROLAND TOPCHISHVILI,
 TARIEL PUTKARADZE, NODAR SHOSHITASHVILI,
 GIORGI CHEISHVILI**

ETHNOGRAPHY OF ZEDA (UPPER) MATCHAKHELI

International project for the study of the Matchakheli valley population with the title *the study of musical legacy of the Matchakheli Valley, its preservation and popularization* was being implemented during the year 2008. The project encompasses the entire Matchakheli valley. However, because of the actuality of the issue, and because of the objective reasons yielded from the fact that the territory is located within the Turkish borders; the place had not been studied at all. In the present paper we provide only the part of the investigation of the ethnographic materials of Upper Matchakheli.

Matchakheli Valley with its stretch of ancient world trading route used to play a great role in the cultural and economic life of the south-west Georgia.

Annals of the Tbeti souls (Annals of the Mitcikhiani(=Matchakheli) Valley) provide interesting materials of 12th-13th-14th cc. life of Matchakheli valley. A part of the names and place names referred to in this manuscript are attested to the present Matchakheli.

The Matchakheli valley is a sort of exception in the historical territories of Georgia of the present day Turkey in the sense that as different from the other Georgian historical territories in Turkey its population is mono-ethnic, being inhabited only by Georgians and they speak Georgian but because of the underlying reasons they are left without Georgian literacy.

Within the project framework we have featured the traditional house of the upper Matchakheli, which presents a local variety of the traditional Acharian abode.

Upper Matchakheli whets interests in that respect that among the historical Georgian provinces under the jurisdiction of the modern Turkey Georgian folklore polyphonic musical arts has survived only in here. The people of Matcakheli have had the ensemble performing ancient Georgian songs. Moreover, the province has survived two-voice Georgian songs attesting one more times the archaic origin of these songs.

It is an important and encouraging fact that the varieties of legends about Queen Tamar, recorded in the 19th c. by Sakaria Chichinadze are alive to the present and we have recorded them as well.

We are preparing and will soon present several other papers about various historical, ethnographic and linguistic aspects of the region.

იკა ღაღიაძე,
მაია მიქაუტაძე

ქართულ-თურქული ენობრივ-კულტურული ურთიერთობებისათვის იმერხეულში (დალოცვა-წყევლის ფორმულების მიხედვით)

საქართველოს ისტორიული პროვინცია - იმერხევი ოთხ საუკუნეზე მეტია მოწყვეტილია დედასაქართველოს და თურქულენოვანი სახელმწიფოს შემადგენლობაში უხდება არსებობა. თურქულ ენობრივ ველში ხანგრძლივი თანაცხოვრების პირობებში იმერხეულში დღემდე შენარჩუნებულია ქართული ენა და ტრადიციები, თუმცა თანდათან განსხვავებულ ელფერს იძენს; ხდება ქართული და თურქული ენების, ზოგადად, კულტურათა ინტერფერენცია. სხვადასხვა ენის, მრწამსის, ტრადიციების მქონე ქართველი და თურქი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობა აისახა არა მხოლოდ იმერხეველთა სოციალურ თუ ეთნოგრაფიულ ყოფაზე, არამედ მათ მეტყველებაზეც.

იმერხეულ დიალექტში, მიუხედავად თურქული ენის ძლიერი გავლენისა, საკმაოდაა შემონახული არქაული ქართული სიტყვაფორმები. ამავდროულად თანდათან მკვიდრდება თურქული სიტყვები და გამოთქმები. თურქულის გავლენა მეტ-ნაკლებად ყველა დონეზე შეიმჩნევა: ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსში, ლექსიკაში... თურქული ენობრივი ელემენტების მოძალემა განსაკუთრებით ლექსიკაში იგრძნობა; ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია ქრისტიანული ტერმინოლოგია. სარწმუნოებრივ ცვლილებას, ბუნებრივია, მოჰყვა ახალი რიტუალებისა და მათი შესაბამისი სიტყვა-გამოთქმების გაჩენა. ქრისტიანულ ლექსიკას თანდათან ისლამთან დაკავშირებული სიტყვაფორმები ენაცვლება. ბიბლიური სიტყვები თუ ფრაზები, ხშირ შემთხვევაში დამახინჯებული ფორმით, მაგრამ მაინც დღემდე ცოცხლობს; ისინი ძირითადად სწორედ ფრაზეოლოგიურ ერთეულებში გვხვდება. ზოგმა ქართულმა სიტყვა-გამოთქმამ განსხვავებული შინაარსიც შეიძინა, თუმცა ამოსავალ ვითარებასთან ფორმოებრივი კავშირი არ დაუკარგავს.

ზოგადად, ენობრივ ელემენტებს შორის შედარებით მდგრადობას ინარჩუნებენ მყარი ფრაზეოლოგიური ერთეულები, იდიომატური გამოთქმები, რომლებშიც ნათლად ჩანს ერის ენობრივი ზედვა თუ ცნობიერება. ისინი, სხვა სიტყვებისა თუ თავისუფალი სიტყვათშეხამებებისაგან განსხვავებით, უცხო ფორმებთან ურთიერთობისას უფრო გამძლენი არიან და ნაკლებად ემორჩილებიან გავლენებს. ამგვარ გამოთქმებს მიეკუთვნება: ლოცვა-დალოცვის, წყევლა-გინების, ფიცილის, მისალმება-დამშვიდობების... ფორმულები (ლ. ხაჭაბურიძე, 2005).

ამ ტიპის გამოთქმებში ქართულ და თურქულ ფორმათა ჰიბრიდიზაცია გრძელდება; კონსტრუქციაში გვერდიგვერდ გვხვდება დალოცვის (ან წყველის) შინაარსის შემცველი ქართული და თურქული ვარიანტები, რაც ქართულ-თურქულ ენათა მჭიდრო კონტაქტის მაჩვენებელია.

ნაშრომში შევეცებით ქართულ-თურქულ ენობრივ კონტაქტებს იმერხეველთა ქართულ მეტყველებაში გამოყენებულ დალოცვა-წყველის სემანტიკის შემცველ სიტყვა-გამოთქმათა მიხედვით.

კვლევისას ვეყრდნობოდით აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ

(წელმდღენელი პროფ. ტ. ფუტყარაძე) 2006-2007 წლებში იმერხელში (სოფლები: იფეთი, ბზათა, ქოქლიეთი, იმფხრეველი, იმნიეთი, წყალსიმერი, სურევანი, დავითეთი, ზიოსი, ბაზგირეთი, ფარნუხი...) მოწყობილი ექსპედიციის პერიოდში მოპოვებულ დიალექტურ მასალას; გამოყენებული გვაქვს აგრეთვე ნ. მარისა (1911) და შ. ფუტყარაძის იმერხელური ტექსტები (1993).

ზოგადად, დალოცვა-წყევლის შინაარსის გამოთქმები დიფერენცირებულია ასაკის, ნათესაური დამოკიდებულების, სიტუაციის... მიხედვით. მათი სტრუქტურა, შინაარსი იმერხელში ძირითადად მსგავსია ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში გავრცელებული ფორმულებისა. ხალხური დალოცვის ფორმებში აუცილებელ კომპონენტად წარმოდგენილია ღმერთი (დასტურდება ფონეტიკურად სახეცვლილი "მერთი" ან მისი სინონიმები: გამჩენელი, ღმერთგამჩენელი...). მასთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელი უმთავრესად კავშირებითის მწკრივით გადმოიცემა. იშვიათია წყვეტილის ფორმა. ქართულ მასალასთან ერთად დასტურდება თურქული ენისათვის დამახასიათებელი სიტყვაფორმები (აღლაშ, ინშალლაშ...).

I დალოცვის ფორმულები

იმერხეველი ქართველი ზმირად ლოცავს ახლობელს, მოყვასს და უსურვებს: განმრთელობას, დღეგრძელობას, ზვავს:

ბევრი იტოცხლე, ღმერთმა კარგობად მოქცეს; ამას ბევრი დღე მისცეს ღმერთმა... რომე მოხუელ და გვნახე, მოგვიკითხე, ღმერთმა სალამეთობა მოქცეს (შ. ფუტყ., 610); ჩუენ სანახავად რომ მეიცალე, ღმერთმა სისადე მოქცეს! (შ. ფუტყ., 610).

სოფ. ქოქლიეთის მკვიდრმა, 70 წლის ქალბატონმა ხატიჯე დემირმა ასე დალოცა: "გაგახაროს, შვილო, ღმერთმა მოქცეს ბევრი დღე, ჯანი სალი, თქმა ყური უგდეთ, ვარიოლა (=ყველანაირ) საქმეს ნუ იქთ, ვარიოლა ინსან ნუ ზეებით ფეხში, ვარიოლა ბორჯში (=ვალი, გადასახადი) ნუ შეზვალთ..."

დალოცვისას ზმირად უსურვებენ გამრავლებას, ზვავსა და ბარაქას: ღმერთმა გაგახარონ, შვილები მოქცენ... ღმერთმა სახლში ორფეხი ემბრავლოს და ახორში - ოთხფეხი (შ. ფუტყ.); ღმერთმა ბერექეთი მიცენ! (შ. ფუტყ., 397).

დალოცვა სხვადასხვა საქმიანობის დროს:

ღმერთმა ჰუქუმეთმა (=მთავრობამ) მამატოს ფული და ფარა-ფასი დადებოს... ღმერთმა ჰელები იგიყუავოს, ჰელები (შ. ფუტყ., 216).

კაი მუშაობა თქვენა! ღმერთმა ბევრი ხარმანობა მაგუასწრას - ასე დალოცა სოფ. მანატბაში საქმიანობის პროცესში, კერძოდ, კალოობის დროს მურის მღეწავები შემოსწრებულმა (შ. ფუტყ., 480) (სპ. harman - კალოობა, მურის ლეწვა).

მგზავრის დალოცვა:

ღმერთმა შვიდობით წიგიყვანოს, მოგიყუანოს; ღმერთმა გზა-კვალი გაგაჩიოს; ღმერთმა შვიდობით გიდიგიყვანონ... ღმერთმა გამშვიდობოს; სელამეთით (=სიკეთე, უსაფრთხოება) მიგიყუანოს ღმერთმა სახლში, სელამეთით გამტბოვროს იქში (შ. ფუტყ., 225).

დალოცვა ზოგადად:

ღმერთმა კარგა გამყოფნოს, ღმერთმა კარგობა მოგცეს, ღმერთმა კარგათ დაიცხლონ; ღმერთმა გაგახაროს; ღმერთმა გიგიგონოს; ღმერთმა მთქმელი

და დამწერავი სეფა აღირსოს (ნ. მარი); ღმერთმა ბეთარიდამ (=ცული) შიგვიბრალოს (შ. ფუტკ., 396); ღმერთმა ჯენეთი (=სამოთხე) მოქცევს, იშიდები (=სინათლე) მოქცევს (ანუ: ღმერთმა სამოთხეში დაგვამკვიდროს და გაგვანათლოს). დალოცვის ამგვარ ვარიანტს ქრისტიანი ქართველები, როგორც წესი, მიცვალებულის მიმართ ვიყენებთ: ღმერთმა სასუფეველი დაუმკვიდროს, ღმერთმა გაანათლოს მისი სული...

მიცვალებულის მოხსენიებისას დავადასტურებთ თურქულენოვანი დალოცვა: ალლა გუნანი აფერსინ! რესპონდენტმა ტექსტი ასე გვითარგმნა: მერთმა ცოდვები ემექნასო (ანუ: შეუნდოს, მიუტევოს).

დასტურდება ისეთი სამადლობელი ფრაზები, რომლებიც დალოცვის გამომხატველიცაა: ალლაჰ რაზი ოლსუნ, გადმოხუელ და გვნახე, მოგვიკითხე (არაბ. allah razi olsun - ღმერთი მადლობელი გაგიხდება, ღმერთი გადღეგრძელებს) (შ. ფუტკ., 378).

II. წყევლის ფორმულები

იმერზეულ მეტყველებაში არცთუ იშვიათია წყევლის ნიმუშები. იმ შემთხვევაში, "თუ ინსანი არ უყვართ, სიყვარული არ არი, დასწყევლიან". აქაც კონსტრუქცია ძირითადად ქართულია, მაგალითად:

ღმერთმა დაგსტრუკოს (=დაგკრუნჩხოს), რა იჯები, რას?! (შ. ფუტკ., 610); ღმერთმა გაგაწყნაროს, რატომ გააჩეჩე (=დაყარე) ფირინჯი?! (შ. ფუტკ., 609); ჩემ ინსნობას (=ადამიანობას) რომე ვერ ხედავ, ღმერთმა თუალები ჩეგიქოროს (=დაგიბრმავოს) (შ. ფუტკ., 610); შენი უინსნობა (=არაადამიანობა) ღმერთმა მოგკითხოს (შ. ფუტკ., 610)...

მერთმა არ მიგიყუანოს სახში; მეზი ღეგეცეს თავზე; ღმერთმა გაწყვიტოს მაგათი სინსილა; ღმერთმა დილა აღარ გიგითენოს; ღმერთმა ჯანი შიგიწუხოს! ღმერთმა დაგხარჩოს (ანუ: ღმერთმა იმქვეყნად ჯოჯოხეთის ცეცხლში, მდღლარეში მოგხარშოს)...

ღმერთმა არ გაგახაროს; ღმერთმა ჰკითხოს (მოჰკითხოს); ღმერთმა ორი კეტი ჩიგისოს (საფლავზე ორი სარი ჩაგირჭოს - როცა სიკვდილს უსურვებენ); ღმერთმა ხელები გაგიხმოს; ღმერთმა თუალები დაგიქოროს (=დაგიბრმავოს)... (მასალა მოგვაწოდა იმერზევის მკვიდრმა შოთა ჯაფარიძემ).

წყევლის სემანტიკის შემცველ გამოთქმებში, განსხვავებით დალოცვის ფორმულებისაგან, იშვიათად მოიხსენიება ალაჰი; მაგ.:

ღმერთი ინშალაჰ გააფაქებს მაგასა ამ ღუნიდამა (შ. ფუტკ.). ე. ი. ღმერთი გააქრობს (დაკარგავს) მას ამქვეყნიდან. მოყვანილ ნიმუშში ღმერთი და ალაჰი გვერდიგვერდ იხსენიება.

წმინდა თურქულენოვანი წყევლის ნიმუშები არ შეგვხვედრია. ამგვარად, იმერზეველი ქართველის ცნობიერებაში მყარია ლოცვა-დალოცვისა და წყევლის ტრადიციული, ღმერთის შემცველი ქართული ფორმულები. ამასთან, თურქულ ენობრივ-კულტურულ სამყაროსთან მჭიდრო კონტაქტის შედეგად არქაულ გამოთქმებს ემატება ალაჰის შემცველი მუსლიმანური ლოცვების ფორმულები; მუსლიმანთა წმინდა წიგნებში მოცემული ალაჰის შემცველი ლოცვები მყარი შესიტყვებების სახით ზეპირ მეტყველებაში გადადის და თანდათან დალოცვის ფორმულებშიც მკვიდრდება, თუმცა ამ უკანასკნელის ზვედრითი წილი შედარებით მცირეა. თურქულენოვანი სიტყვა-გამოთქმები ჭერჭერობით სრულფასოვნად ვერ ცვლის შესაბამის ქართულ ფორმულებს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ბ. მარი, 1911 - Марр Н.Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Георгий Мерчуле. Житие св. Григория Хандзтийского», С.- Петербург, 1911.
- შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
- შ. ფუტყარაძე, 1995 - შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუშაჭირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1995.
- ლ. ხაჭაბურიძე, 2005 - ლ. ხაჭაბურიძე, ბიბლიური ფრაზეოლოგიური ერთეულები ქართველი მართლმადიდებელი მრევლის მეტყველებაში, ქუთაისი, 2005.

EKA DADIANI, MAIA MIKAUTADZE

ON THE GEORGIAN-TURKISH CULTURAL RELATIONSHIPS IN IMERKHEVIAN DIALECT (According to blessing and curse patterns)

In spite of the strong influence of the Turkish language on the Imerkhebian dialect the latter still preserves archaic Georgian word forms. At the same time Turkish words and expressions have gradually been encroaching and establishing in it. Turkish language forms are felt intensely tangible in the vocabulary; of particular interest in this respect is the terminology related to Christian religion. Religious conversion obviously resulted in the emergence of the new rituals with their concomitant verbal expressions. Biblical words and phrases, although often with distorted forms, are still alive in the language, chiefly in the phraseology units.

In general, bound phraseology units, idiomatic expressions, convey visions of the speaking community reflected in the language forms... the struggle between the Turkish and Georgian language forms in the blessing and curse patterns continues to these days. Language patterns are found side by side in the parallel structures of the Georgian and Turkish variants that can, by and large, be viewed as the consequence of the close contacts of the Georgian and Turkish languages and of cultural interferences.

In general the structure of the blessing and curse contents conveyance are basically analogous in Imerkhebian and the Georgian literary language and of other Georgian dialects. The permanent component of the phrase is *ghmert* (god) or its synonyms, like *gamcheneli* (creator), *ghmertgamcheneli* (god-the-creator...). Alongside the Georgian patterns Turkish variants (comprising *Alah*) are also in use; however, they are less frequent and cannot substitute yet its Georgian parallel forms with the same degree.

ღარიჟჟან ღვალი-ღვემტრაჟი

ვაჟა-ფშაველასა ღა იოჟან ვოლგანზ შონ გოეთეს შესაღულბეპი ბუნეპაჟე

შეიძლება პარალელი გავავლოთ ბუნების შესახებ გოეთესა და ვაჟა-ფშაველას შეხედულებებს შორის.

ვაჟა-ფშაველა ბუნების მესაიდუმლეა. იგი ბუნების დახატვას მიუღდა საესეებით ორიგინალურად. ქართული ლიტერატურის მკვლევარებმა რა ცნება არ იხმარეს, რომ გაერკვიათ ვაჟასეული გაგება ბუნებისა. მას არაერთგზის უწოდეს სიმბოლისტი, პანთეისტი, პილომიოისტი, ანიმიტი, ანთროპომორფისტი და სხვ.

ბუნების გრანდიოზული სახე ვაჟა-ფშაველას ყურადღებას ყოველთვის იპყრობდა. ხშირ შემთხვევაში იგი ბუნებას ითვისებს მარტოოდენ მხედველობით, რეალისტურად, ღრმად ხედავს, უშუალოდ ითვისებს ბუნების მრავალნაირობას. მაგრამ ვაჟა-ფშაველას ყურადღებას იპყრობდა არა მარტოოდენ ბუნების გარეგნობა, მომაჯადოებელი იერი, არამედ მისი სული, შინაარსი. იგი ბუნების ყოველ გამოვლინებაში სიცოცხლეს ხედავს. მისთვის ბუნება დიადი უზარმაზარი არსებაა, რომელიც ცხოვრობს, განიცდის; ბუნებაში ყველაფერი ცოცხალია: მთები, მცენარეები, კლდეები, მდინარეები. ვაჟა-ფშაველა იზიარებს შეხედულებას სიცოცხლის ერთიანი სულის შესახებ, რომელიც, მისი წარმოდგენით, გაბნეულია მთელ სამყაროში. ბუნება ბრძენი და გონიერია. ამ თვისებებით ის ხშირად ადამიანსაც სჯობნის. „ვხედავთ კარგად, ბუნებას რომ თვალეპი არა აქვს, არც თავი აბია და ტვინი საღ ექნება? მაგრამ მისი წესი და რიგი, მისი სიმტკიცე აზრისა და მისწრაფებისა ჩვენ გვაოცებს“. იგი ბუნების ანალოგიას ხედავს ადამიანთა ცხოვრებაში. „ჩვენი ცხოვრება სრული გამომხატველია ბუნებისა. ყველა ის, რაც ბუნებაშია: დამოკიდებულება ცხოველთა შორის, მცენარეთა, ცასა და ღეღამიწას შორის, წყალსა და ჰაერთა, ყველა ეს ჩვენ კაცთა შორის ხდება - ვაჟა-ფშაველასათვის ეს აზრი მთავარია.

ვაჟა-ფშაველა არის ბუნების საიდუმლოებათა გამგები და მისი ჰარმონიის მომღერალი. იგი თავის ლექსებსა და პოემებში ბუნების ყოველ მოვლენას ადამიანური თვისებებით და განცდებით წარმოგვიდგენს. ამავე ღროს თავის გმირთა სულიერ მღელვარებას როგორ უპირისპირებს ბუნებას, რომელიც ასახავს როგორც ბედნიერებას, ისე უბედურებას. ვაჟა-ფშაველამ გვაგრძნობინა ადამიანისა და ბუნების ურთიერთობა, ბუნების, როგორც სულიერი არსების, ხასიათი.

გოეთე თავის ძირითად შეხედულებებს მხოლოდ გონებით კი არ ჰყრეტდა, არამედ მან ისინი, უპირველეს ყოვლისა, ემპირიულად, ბუნებაში და საზოგადოებაში ცალკეულ მოვლენათა დაკვირვებით, გამოცდილებით მოიპოვა. „ფიქრი ცოდნაზე მეტად საინტერესოა, მაგრამ არა ნახვაზე“ — ამ აზრით შექმნა მან თავისი მრავალსიმოცველი საბუნებისმეტყველო ნარკვევები.

გოეთეს ნაშრომი „ბუნება“ გამოხატავს მის 1780 წელს ჩამოყალიბებულ აზრებს ბუნებაზე, რომელიც მან ხანდაზმულმაც აღიარა და სწორად მიიჩნია. ნაშრომში გოეთე ღრმად სწვდება იმ აზრს, რომ კავშირი ბუნებასა და ადამიანს შორის მეცნიერულად არასაკმარისად არის ახსნილი. ამას გარდა, ის

ვხოქის მექანიკურ მატერიალიზმსაც უარყოფს. ბუნებრივი მოვლენა მისთვის არაა საათის მექანიზმი, ის არაა იოლად განსაზღვრული მიზეზობრიობის მექანიკური შედეგი; და ზდება ისე, რომ ახალგაზრდა გოეთე ბუნებას შეიგრძნობს და აყალიბებს ნაწილობრივ როგორც კეთილგანწყობილ ფენომენს და ნაწილობრივ როგორც მტრულს, განუქვრეტელს.

გოეთეს მისწრაფება იყო, როგორც ხელოვანს, შეეცნო სამყარო. როგორც ბუნებისმეტყველი კი, გოეთე უწინარესად იყო ხელოვანი და მან, როგორც ხელოვანმა და პოეტმა, ნაშრომში ჩადო თავისი წარმოდგენები ბუნების შესახებ.

იოჰან ვოლფანგ ფონ გოეთე

ბუნება (ფრაგმენტი)

ბუნება! ჩვენ ის გარს გვაკრავს და შემოგვხვევია — უძლურნი ვართ მასგან თავის დასაღწევად და ასევე უძლურნი — მასში ღრმად შესაღწევად. უცერემონიოდ და გაუფრთხილებლად გვრთავს ის თავის ფერხულში და ჩვენთან ერთად განაგრძობს მას, სანამ არაქათგაცილილი არ დაუვსხლტებით მის მკლავებს.

ის გამუდმებით ქმნის ახალ სახეებსა და ფორმებს: რაც ახლა არის, არასოდეს არსებულა, ხოლო რაც იყო — აღარასოდეს იქნება; ყველაფერი ახალია და მაინც მუდამ ძველი!

ჩვენ მასში ვცოცხლობთ და მისთვის უცხონი ვართ. ის განუწყვეტლივ გვსაუბრება, საიდუმლოს თავისას არკი გვიმხელს. ჩვენ მასზე მუდამ ვზემოქმედებთ, მაგრამ მასზე მაინც ვერ ვმბრძანებლობთ...

თითქოს ყველაფერი ინდივიდუალობისათვის შეუქმნია, თვითონ კი ინდივიდუალობისაგან არაფერი სჭირდება. ის გამუდმებით აგებს და ანგრევს, მისი შემოქმედებითი „სახელოსნოები“ ჩვენთვის მიუღწევადია — ვერსად მიაგებ!

ის მხოლოდ შვილებში არსებობს, მაგრამ დედა? — სადაა დედა?! ის ერთადერთი შემოქმედია, შეუძლია როგორც მარტივი მასალის, ასევე უდიდესი კონტრასტების შექმნა. დაძაბულობის გამოუვლინებლად შეუძლია შექმნას უდიდესი სრულყოფილება და უზუსტესი კონკრეტულობა, რომელიც ყოველთვის რაღაც რბილითაა შეხურვილი.

თითოეულ მის შედევრს საკუთარი არსი აქვს, ყოველ მის მოვლენას — ბოლირებული ცნება, მაგრამ ყველაფერს ის ერთი — ბუნება აგვარებს.

ის სპექტაკლს თამაშობს: თვითონ უყურებს თუ არა ამ სპექტაკლს, ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ ის ჩვენთვის მაინც თამაშობს, ჩვენ კი კუთხეში ვდგავართ.

ის მარადიული სიცოცხლეა, მასში მოძრაობაა, მაგრამ წინ მაინც არ იწევს. ის მუდმივ გარდაქმნაშია და არც ერთი წუთით არ მშვიდდება. ცნება „შეჩერება“ ის არ სცნობს, მშვიდად ყოფნა მას შეჩვენებული აქვს. ის მტკიცეა, მისი ნაბიჯი — მოზომილი, გამოწკიცებული მისთვის იშვიათობაა, კანონები მისი — შეუვალი!

ფიქრობდა და ფიქრობს მარად, მაგრამ არა როგორც ადამიანი, არამედ როგორც ბუნება. მას შენარჩუნებული აქვს საკუთარ ყოვლისმომცველ აზრზე დარჩენის უფლება, რომელსაც ვერავინ შეაცვლევინებს.

ყოველი ადამიანი მასშია და ის ყველაშია. ყველასთან კეთილგანწყობით თამაშობს და ხარობს, რაც უფრო მეტი მოუგებს მას. ბევრთან ის ბოლომდე საიდუმლოდ თამაშობს მანამ, სანამ არ მიუხვდება.

ბუნება არაბუნებრივია, ყველაზე უფრო უხეშ ფილისტერიასაც აქვს რაღაც მისი გენიიდან.

საკუთარი თავიც უყვარს ბუნებას და გამუდმებით იჯაჭვავს თვალითა და გულით უამრავს. ის ჰარმონიაში მოსულა, რათა თვითტკობა განიცადოს, თან ახალ ტკობის მოყვარეთაც ხარბად ეძიებს, რათა მიენდოს და გული გაუხსნას.

ილუზიების მოყვარულია და ვინც ილუზიას თავის თავში ან სხვებში ჩაკლავს, მას უმკაცრესი ტირანივით დასჯის. ვინც მას მიენდობა, ბავშვივით გულში ჩაიკრავს.

მას უთვალავი შვილი ჰყავს, არავისთვის არაფერს იშურებს, მაგრამ ჰყავს რჩეულნიც, რომელთათვისაც ბევრს გასცემს და მეტსაც სწირავს. ბუმბერაზი პიროვნებებისათვის მფარველობა მიუნიჭებია.

ის აღამიანურ ქმნილებებს არარაისგან შობს და არ ეუბნება, თუ საიდან მოდიან და საით მიდიან. მათ მხოლოდ უნდა ირბინონ, გზა კი მან — ბუნებამ იცის!

მას ცოტაოდენი გულისწადილი და მამოძრავებელი ძალა აქვს, მაგრამ არასოდეს გაცვეთილი, ყოველთვის ქმედითი და მრავალფეროვანი.

მისი სპექტაკლი მუდამ ახალია, რადგან გამუდმებით ახალ მაყურებელს ქმნის. სიცოცხლე მისი ყველაზე საუკეთესო გამოგონებაა, სიკვდილი კი — ოსტატური ხერხი, რათა კვლავ მრავალი სიცოცხლე შეას.

ის აღამიანს ბურუსში ახვევს და უბიძგებს მარადიული სინათლისაკენ, ხდის მას დედამიწაზე დამოკიდებულს, ზანტსა და მძიმეს, მაგრამ გამუდმებით კი ანჭღრევს.

ის იძლევა მოთხოვნებს, საჭიროებებს, რადგან მოძრაობა, მოქმედება უყვარს. საკვირველი კია, რომ ყველა ამ მოძრაობას ის ცოტაში თუ აღწევს. ყოველი მისი მოთხოვნა მაღლი და წყალობაა, რომელიც მას სწრაფად აკმაყოფილებს, მაგრამ სწრაფადვე კვლავ მოითხოვს. თუკი ვინმეს უფრო მეტს მისცემს, ეს მისთვის სიხარულის ახალი წყაროა, მაგრამ მალევე კვლავ წონასწორობაში მოდის.

ის თვით პატივმოყვარეობაა, მაგრამ არა ჩვენთვის, ჩვენთვის ის უფრო მნიშვნელოვანი რაიმესთვის არსებობს.

თითოეულ თავის შვილს ჭკუა-გონებაზე ძალას ატანინებს, ყოველ უფროსს საკუთარი თავისკენ მიახედვინებს, ათასობით აღამიანს კი საკუთარ თავზე გადააბიჯებინებს და არაფერს დაანახვებს, და ყველა მათგანში თავისთვის სიხარულსა და ანგარიშგებას პოულობს.

მის კანონებს მისდევნ, მისდევნ იმ დროსაც, როცა მათ ეწინააღმდეგებიან; მოქმედებენ „მასთან“ (ბუნებასთან) ერთად მაშინაც კი, როცა მის საწინააღმდეგოდ სურთ მოქმედება.

მას არც ენა (Sprache) აქვს და არც მქვერმეტყველება, მაგრამ ქმნის (ფიზიკურ) ენებს და გულებს, რითაც ის გრძნობს და საუბრობს.

მისი გვირგვინი სიყვარულია, მხოლოდ სიყვარულის გზით შეიძლება მასთან დაახლოება. ის ყოველ არსებას შორის უფესკრულს ქმნის, ყველაფერს იზოლაციას უკეთებს, რათა ყოველივემ კვლავ ერთად მოიყაროს თავი. ის თავის ძალისხმევას და შრომას სიყვარულის თასიდან რამდენიმე ყლუბით ინაზღაურებს.

ის ყველაფერია, თავს იჯილდოვებს და ისჯის კიდევ, ხარობს და იტანჯება. ის მკაცრიცაა და ლმობიერიც, საყვარელიცაა და საძულველიც, უძლურიცაა და ყოვლისშემძლეც. მასში მუდამ არის ყველაფერი. ის არ სცნობს წარსულსა

და მომავალს, აწმყო მისი მარადიულობაა. ის კეთილია, მე ვადიდებ მას თავისი
 ყველა ქმნილებით. ის ბრძენია და მშვიდი. მისგან ვერ მიიღებ სხეულის და
 სულის შესახებ ახსნა-განმარტებას, მას ვერ წაგლეჯ ჯილდოს, რომელსაც
 მისი ყოფილობით არ იძლევა. ის ცბიერია, მაგრამ კარგი მიზნებისათვის და
 ყველაზე უკეთესია, თუ მის ეშმაკობას არ შევამჩნევთ.

ის ერთიანი, მთლიანია, მაგრამ ყოველთვის უსასრულო. ისე, როგორც ის
 მოქმედებს, მას ყოველთვის შეუძლია იმოქმედოს.

თითოეულში ის საკუთარი სახით და ფორმით ვლინდება, ის ათასობით
 სახელსა და ტერმინში იმალება და მაინც სულ ერთი და იგივეა.

მან მომავლინა ამქვეყნად და ისვე წამიყვანს აქედან. მე ვენდობი მას. მას
 სურს განმკარგავდეს, ის თავის ქმნილებას არ შეიძულებს.

ეს მე არ ვსაუბრობდი მის შესახებ. არა, რაც ჩემს ნათქვამში ჭეშმარიტება
 და სიტყუა — ეს ყველაფერი მან ილაპარაკა. ყველაფერი მისი ბრალია,
 ყველაფერი მისი დამსახურებაა!

დამოწმებული ლიტერატურა

ი. გოეთე, 1978, - ი. გოეთე, მშვენიერი ნაწარმოებები ბუნებაზე,
 ზღაპრებზე და ხალხთა შესახებ, ბერლინი. 1978.

შ. რადიანი, 1967 - შ. რადიანი, მეცხრამეტე საუკუნის ქართული
 ლიტერატურა, თბ., 1967.

DAREJAN DVALI-DEMETRADZE

VAZHA-PHAVELA AND GOETHE'S VIEWS ABOUT THE NATURE

Vazha-Pshavela depicts the Nature with an original method. In most cases he
 sees it realistically in the sense that his attention is captured by the spirit and content
 of the Nature. He makes the reader feel the relationship between the human being
 and the Nature.

On the other hand Goethe was aimed at revealing the truth about the Nature
 and the society and conveys it through his amassed experience. Goethe reflects
 various differing sensations of the Nature by the man. In his theoretic views he
 provides novel ideas about something which he terms as "nature" and identifies it
 with the concept of "reality". According to Goethe human being is an indispensable
 part of the Nature.

ლუკა დვალისხილი.
ვლადიმერ წვერავა

ქართული რომანის ტრადიციები და საქართველოს ისტორიის პრობლემური საკითხები 6. გაბაონის რომანში "აივნისი ქალაქი"

მეოცე საუკუნის ქართული რომანი დღევანდელი, XXI საუკუნის დასაწყისის გადასახედიდან დაბეჭდვით შეიძლება შეფასდეს, როგორც ქართული სამწერლო ტრადიციების ღირსეულად გამგრძელებელი. მეოცე საუკუნის ქართულმა რომანმა, შეიძლება ითქვას, ეროვნულმა რომანმა, ძალდაუტანებლად, ბუნებრივად გაითავისა მსოფლიო რომანისტიკის როგორც ზოგადსაკაცობრიო პრობლემატიკა, ასევე ქანრულ-სახეობრივი მრავალფეროვნება, მხატვრულ-ესთეტიკური სახესხივიანობა, პლასტიკურობა და დინამიურობა (ამ უკანასკნელთა გამორიცხვის შემთხვევაში ცხოვრებასა და ხელოვნებაში არაფრის წინვლაზე არ შეიძლება საუბარი — ლ. დ.). თუ თავის დროზე ქართველმა პოეტებმა ქართული ლექსი სავესებით დროულად და მიზანმიმართულად გამართეს „ევროპული რადიუსით“, ქართული რომანისტიკის განახლების საძირკველი ლექსის მოდერნიზაციის დაწყებამდე რამდენიმე ხნით ადრე დაიდო. ქართულმა რომანმა, როგორც ეპიკური გამოხატვის ფორმამ, თვალნათლივ დაგვანახა ამ ქანრის უსაზღვრო უნიკალური შესაძლებლობანი და ცხოველმყოფელობა. დღესაც, მიუხედავად ქვეყანაში შექმნილი უმძიმესი სოციალ-ეკონომიკური ფონისა, იგი მასშტაბურად მდიდრდება როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისობრივი მაჩვენებელ-მახასიათებლით. შეიძლება ითქვას, ასეთი ჰარმონია ქართულ მწერლობას იშვიათად ჰქონია. თანამედროვე ქართულ რომანში შთამბეჭდავად აისახა როგორც დღევანდელობის ურთულესი, ნაირგვარი პრობლემები, ისე წარსული ცხოვრების სუსხიანი ქარტეხილები.

თანამედროვე ქართული რომანის მამოძრავებელ-მასტიმულირებელი გაზღავთ ტრადიციული მადლისა და სიკეთის ქმნის პრინციპი. ოდნავ მოჭარბებული უნაბირო, უანგარო მსახურება ჰუმანური იდეებისა. თუმცა უკანასკნელ პერიოდში ქართულ რომანსა და დრამატურგიაში აშკარად იმატა გადაჭარბებულმა ჰეროიკულ-იდილისტურმა ასახვამ შავი სამყაროს წარმომადგენლებისა, როგორც სიმართლისათვის მებრძოლი, დაქცეული ციხე-კოშკის ბოლო რაინდ-მეგოდოლეებისა. მომრავლებული შეფუთული ლიტერატურული სუროგატებისგანაც უკვე კარგა ხანია დაიღალა მკითხველი საზოგადოება. ხვალინდელი დღე ალბათ დოკუმენტური რომანების იქნება და, საერთოდ, რეალურს, „ნატურს“, „ბუნებრივს“, ვფიქრობთ, უფრო მიეტანება გაპრაქტიკულებული სამყარო და საზოგადოება. ბოლოდროინდელი ქართული რომანი ახლებური კუთხით წარმოაჩენს რომანისტიკის თითქმის ყველა გავრცელებულ სახეს.

ამ საკმაოდ ვრცელი შესავლის შემდეგ მინდა მკითხველის ყურადღება მივაქციო იმ ფაქტზე, რომ ქართულ ლიტერატურულ საზოგადოებას თუ არ ჩავთვლით, მცირე გამოჩაკლისს თითქმის ყურადღებაშიუქცეველი დარჩა საყურადღებო რომან-ეპოპეა — ნიკოლოზ გაბაონის „აივნისი ქალაქი“. ეს რომანი გასული საუკუნის 70-იან წლებში ჟურნალ „მნათობში“ გამოქვეყნდა. წიგნის ავტორი გაზღავთ ცნობილი ისტორიკოსი და აღმოსავლეთმცოდნე

ვალერიან გაბაშვილი. „აივნიანი ქალაქი“, დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ არ გახლავთ ქართული რომანისტიკის რიგითი მოვლენა. მისი გამოქვეყნებიდან თითქმის ოთხი ათეული წელი გავიდა და, ამდენად, ლიტერატურის თეორეტიკოსებსა და მკითხველ საზოგადოებას ქართული კულტურის ისტორიაში შესაბამისი ადგილი უნდა მიეჩინათ მისთვის. თუმცა სამწუხაროდ, ვფიქრობთ, დღემდე ასე არ მოხდა. იშვიათად, მაგრამ სხვა მაღალი კულტურის მქონე კლასებში არცთუ ცოტა ყოფილა მსგავსი შემთხვევები, როცა თაროზე შემოდებულ ამა თუ იმ შედეგს გვიან გამოჩენია პატივისმცემელ-დამფასებელი. მაგრამ თუ ასეთი ქვეყნების წარმომადგენლებს მეტ-ნაკლებად ეპატიებათ ასეთი ფაქტების „მიყურისძირება“, იქ წელიწადში იმდენი პოეტური თუ პროზაული ძეგლი იქმნება, შეუძლებელიც კია მათი მყისიერი ფიქსაცია. ჩვენ, ქართველებს, ვფიქრობ, არ გვაქვს ასეთი ფუფუნების უფლება და ვალდებულებიც ვართ წასახალისებელი დროულად შეიქოს, ხოლო მისათითებელს დელიკატურად მივნიშნოს. „აივნიანი ქალაქი“, არ გადავაჭარბებ, თუ ვიტყვი, რომ ეპოქალური რომანია, უაღრესად მრავალკომპონენტური, მრავალშრიანი და მრავალპლანური. მოუხდევად იმისა, რომ ავტორის მიერ გადმოცემული ამბავი ხშირად სასიცოცხლო კაპილარებით მრავლად იტოტება – იშლება, მაგრამ საბოლოოდ დღეო ძარღვს არ შორდება, ისევ მას უბრუნდება. თითქმის მკითხველს საშუალება ეძლევა გვერდით, მეორეხარისხოვან, ეპიზოდურ ამბავთან ერთად თვალი მოადევნოს და მოისმინოს კიდევ ძირითადი ამბის სისხლის მიმოქცევა. სათქმელი არასოდეს შედის მხატვრული აზროვნების „დედტაში“, რაც ხშირად ასე მომხდობლივია ფართოპლანური რომანებისთვის. მწერლისთვის, და არა მარტო მისთვის, მთავარზე მთავარი გახლავთ, ზუსტად განჭვრიტოს გადმოსაცემი ამბის ფორმათშესატყვისი კილო და ტონი. თუ მთხრობელმა ეს მოახერხა და ზემოთქმულთან ერთად ნაფიქრი შეამკო შესაბამისი რეალურ-წარმოსახვითი მატებითა და ზომიერი ვარაყ-ჩუქურთმით - ეს უკვე სრულყოფილი გამარჯვებაა. რომანში თხრობა მიმდინარეობს დინამიურად, თუმცა თვალშისაცემია ზომიერი შეყოვნებებიც, რაც გარკვეულ სისადავეს, თავისებურ მიკროკლიმატსა და სიღარბისლეს მატებს მთლიანად სათქმელს.

„აივნიანი ქალაქში“ გადმოცემულია საქართველოს ისტორია მხატვრულად, ლამის ქრონოლოგიური სიზუსტით. მე-19 საუკუნის საქართველოს რეალური კოფის ამსახველი დოკუმენტური მასალები საკმაოდ მრავალფეროვანი და მოყვარულსებოვანია. მაგრამ ისინი გაბნეულია ამ პერიოდის სახელმწიფო უწყებების განკარგულებებსა თუ საარქივო მასალებში, იმდროინელ პრესასა თუ ცალკეულ საზოგადო მოღვაწეების პირად საქალაქლებში. ცნობილი ისტორიკოსთა და ლიტერატურისმცოდნეთა წერილები და სამეცნიერო გამოკვლევებიც ზემოხსენებულ საქართველოს ცხოვრების შესახებ მრავლად მოგვცავენ. მაგრამ დაბეჭდვით შეიძლება იმის თქმა, რომ ვერცერთი კარგი ისტორიული თუ ეპოქის კულტურული ცხოვრების ღრმაშინაარსიანი გამოკვლევა, ჩვენი აზრით, მიახლოებული სიზუსტითაც ვერ წარმოადგენს ეპოქის სულს, თუ კონკრეტული დროითი მონაკვეთის შესახებ არ შეიქმნა მრავალპლანური რომანი. დიახ, მხოლოდ დიდი მწერლის კარგ რომანს ძალუძს ეპოქის სული წარმოაჩინოს მრავალმხრივ - მრავალწახნაგოვანი სპექტრით, მთავარი მრავალფერადოვნებით, ურთულეს-უფაქიზესი შუქ-ჩრდილებით, ისე, რომ მკითხველმა საუკუნეების შემდეგ, დიდი დისტანციიდან, ამბის მსმენლად

კი არ უნდა იგრძნოს თავი, არამედ თვითონაც მძაფრად უნდა განიცდიდეს, მიუხედავად დროითი და სივრცითი სიშორისა, ცალკეული გმირის ტკივილსა თუ სიხარულს. ამ შემთხვევაში მკითხველი ფაქტებსა და მოვლენებს აღიქვამს არა ინდიფერენტულად, არამედ იგი მოვლენების შუაგულშია. რეალობას განიცდის, როგორც აღწერილი ამბების თანამედროვე. ფაქტების დინამიკას აკვირდება შიგნიდან და ამავდროულად დროითი და სივრცითი დაშორების გამო დადინჯებულად აანალიზებს წარსულში მომხდარ, თუმცა ამავდროულად თითქოსდა მის თავს გადახდენილ ამბებს. კარგ რომანს უეჭველად შეუძლია ასეთი გაცნობა და განწყობილება შეუქმნას მკითხველს. ასეთ რომანთა რიცხვს მიეკუთვნება, ჩვენი აზრით, ნიკოლოზ გაბაონის „აივნიანი ქალაქი“.

თხზულება იწყება 1832 წლის ერთ ავღარ-დელგმიანი ღამის აღწერით. ვფიქრობთ, ასეთი დასაწყისი ნიშანდობლივია და აქ ავტორი საგანგებოდ უსვამს ხაზს ამ ფაქტს. ბუნება ბუნებრივად, თავისებურად კი არ მრისხანებს და ბოხოქრობს, არამედ ამ მოჩვენებითი „ბუნება მბრძანებელია“ ქვეშ იგიც გმინავს, ოხრავს, ქვითინებს, 1832 წლის მონაკვეთში სხვანაირი ვერ იქნებოდა რეალობის სარკე ქართლის ბუნება. მრავალსაუკუნოვანი ომებით მოუძღვრებული, ფიზიკურად იავარქმნილი საქართველო ფაქტიურად უბრძოლველად ხელში ჩაუვარდა ერთმორწმუნეობის ნიღბით მოსულ მტერს, რუსეთს. 1832 წელი ბევრი სხვა რამითაცაა მნიშვნელოვანი ქართველი ერის ყოფიერებაში. ეს წელი გახლავთ ერთ დროს ერის მესვეური, ამ დროს კი გვარჩანად დადლილ-მოუძღვრებული თავად-აზნაურული სისხლის ბოლო ამბოხი თუ გაჩქროლება, მტრისადმი ოცდაათწლიანი ბოღმის მსუბუქი ამოხეთქვა, რომელსაც თან მოჰყვა ოცდაათი წელი, შეიძლება ითქვას, საქართველოს საოცარი მოდუნება ინდიფერენტობაში, ხელჩაქნეულობა, სხეულობრივ-ზნეობრივი გადაგვარება. 1832 წელი მრისხანე გზაჯვარედინია თავის გათავისუფლების მცირედი იმედიდან სრულ უიმედობამდე. ამბოხის სულჩამდგმელ მამულის გათავისუფლების მოწადინე ახალგაზრდა ქართველ თავად-აზნაურებს რუსულმა იმპერიამ დიდი ფსიქოლოგიური დივერსია მოუწყო. მარგალიტით სრულყოფილი პატარა ქვეყნის შვილებს, რომლებსაც ალბათ იმდროინდელი სწავლების ფონზე რუსეთის ურჩხულისებრი იმპერიის უკიდევანობა ვერ წარმოედგინათ, გადასახლების დროს გადაატარეს იმპერიის უკიდურესი სამხრეთ წერტილიდან უკიდურეს ჩრდილოეთამდე. ჩვენი აზრით, დამპყრობელმა სანახევროდ მიაღწია მიზანს. ამბოხებულებს დაანახა, როგორ უკიდევანო მონსტრთან ჰქონდა საქმე. შიშს მართლაც დიდი თვალები აქვს. ახალგაზრდა მემამოხეთა ერთმა ნაწილმა, როგორც ჩანს, ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა და გულსგარეთ თუ გულწრფელად რუსული მუნდირი მოირგო.

რომანიდან ირკვევა, რომ რუსეთის იმპერიამ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებით ფაქტიურად რეალური ბერკეტების გარეშე დატოვა ქართველი სჯულისა და სულის მოძღვარნი. მაგრამ ისინი, ზშირად სასიკვდილო საფრთხის მიუხედავად, სიმართლის, ერის ფიზიკური და სულიერი აღორძინების ავანგარდში არიან. რომანის ავტორი კალმის ერთი მოსმით ხატავს სულიერად და ხორციელად ვაჟაკი მოძღვრის სახეს. „მღვდელი შუახნის მამაკაცი, ღონიერიც ჩანდა, ღვთისნიერიც და წარბშეუხრელიც. ისეთივე მეტყველი სახე ჰქონდა, როგორც იოანე ნათლისმცემელს, რომლის თავიც საყდრის გადმონგრეული კედლის თავზე ეკიდა და ჩამოვარდნაზე იყო“ (გვ. 5). პავლე მღვდელი ქართველი

საქონლის კანონის მცოდნე კაცთა უკეთესი ნაწილის წარმომადგენელია. მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრიდან იგი იდეურად ეხმიანება 10 საუკუნის წინ მოღვაწე საქართველოს დიდ სულიერ მამას, გრიგოლ ხანძთელს, რომელიც საქვეყნო ზნეობრივი ნორმების დარღვევას მეფესაც კი არ პატიობს და ღვთის წყალობითა და თავისი შეუღდრეკელობით სასურველ მიზანსაც აღწევს.

ნიკოლოზ გაბაონი შთამბეჭდავად ახარატებს სასულიერო პირის ფიქრთა მღიწრობას. ვაჟს დავითს - მღვდელს ახლაც უბეში ჰქონდა გადამალული ფულადელფოს კიკნაძის წერილი, რომლის შინაარსს მხოლოდ სანდო აზნაურებსა და თავადებს უკითხავდა" (გვ.7).

რომანიდან ნათლად ჩანს, რომ ქართული ეკლესიის ღირსეული წარმომადგენლები საქართველოს მოსახლეობის სხვა ფენისაგან განსხვავებით უფრო რეალურად ასიგნებდნენ ერთმორწმუნე რუსეთისაგან წამოსულ საფრთხეს, მტრის მზაკვრულ ბუნებას. ამიტომ არცთუ შეფარვით წინააღმდეგობისაკენ მოუწოდებდა ქართველების უკეთეს ნაწილს. ამიტომაც ჰქონდა პაველ მღვდელს საგულდაგულოდ გულთან შენახულ-დავანებული ფულადელფოს კიკნაძის წერილი. ამიტომაც ეძებს სიფრთხილითა და გულსწყურით სანდო აზნაურებსა და თავადებს".

„ივნიან ქალაქში“ მრავატანჯული ქართული ქვეყნის პრობლემათა რთული სექტორია წარმოჩენილი. თავისუფლებადაკარგულ ივერიას უდიდესი უბედურება ჰქონს. რუსული ჩეჰმის ქვეშ გმინავს საქართველო. ქვეყნის უბედურებით კი, არანაკლებ რუსებისა, სარგებლობენ ქართული ბურთი გამოკვებილი სხვა ერებისა და მისიების წარმომადგენლები. ისინი ცდილობენ ქვეყნის შეჭირვებული მდგომარეობით თავისებურად იხეირონ. საქართველოს ავბედითი ისტორიული ხელის გამო უცხო ტომის წარმომადგენლები ცდილობენ ამღვრეულ წყალში თევზის დაჭერას და არცთუ უშედეგოდ. ყოველივე ეს იშვიათი დოკუმენტური დამაჯერებლობითა და მხატვრული ოსტატობითაა წარმოდგენილი რომანში.

ცარიზმმა ყოველგვარი უფლებები ჩამოართვა რა ქართულ ეკლესიას, ამით თავისდა უნებურად თუ მიზანმიმართულად ხელი შეუწყო დაპყრობილ ქვეყანაში გააქტიურებულიყო სომხური და კათოლიკური ეკლესიების წარმომადგენლები. რუსთა ორმოცწლიანი ბატონობის შემდეგ აპათიურ მდგომარეობაში მყოფი, გაჭირვებული და ზოგჯერ ახალი ღრთის გამოისობით მოცულუბებული ადამიანთა ნაწილი იოლად ემორჩილება სიხარბეს და სხვადასხვა ფულიანი კონფესიების მრევლი „ხდება" (შეადარეთ დღევანდლობას - ლ. დ.).

ბატონს გამოქცეული, ქალაქში გაცხიერებულ-გაყინტოებული გლეხი გიორგი ზანდარაშვილი, რომელიც ფირუზას სახელით იმალება, თავისებურად ცდილობს სარგებელი ნახოს არამართლმადიდებლური ეკლესიის მესვეურებისგან. უფრო მეტიც, თავის მხრივ იქით მოატყუილოს ისინი. გზაზე მიმავალი ფირუზა მოყრებულ ქუჩაში მოიხელთა „სუფ-სარქისის ეკლესიის მნათემ... ჩვენს ეკლესიაში მოინათლე და ქისას ფულით გაგივსებთ". ცხიერმა კინტომ, რომლისთვისაც რწმენა და უფლის სიყვარული არაფრისმომცემი მცნებებია, წამსვე აუღო სიტყაცის ალღო. იგი ხუთ თუმნად დათანხმდა „რჯულის გამოცვლას", თან დაატანა: ათი თუმანი მომეცი და ცოლსაც „თქვენებურად" მოვნათლავ. სამწუხაროდ, გარიგება შედგა. ფირუზას მშვიერი ცოლი სანოვანისა და საჩუქრის მოღების ხიბლით იოლად დაეთანხმა სჯულის გამოცვლას. ცოტა ხნის შემდეგ სომხურ რჯულზე მონათლული ფირუზა „კათოლიკეთა საყდართან პატრმა

გააჩერა" და „ფრანგად გადანათვლისთვის" ფული შეთავაზა. ფირუზამ სასწრაფოდ აუღო ალლო სიტუაციას და პატრს გარკვეული საფასურის გადახდის შემდეგ თანხმობა განუცხადა, ოღონდ ცოლი ვერაფრით დაითანხმა მესამედ „ფრანგად" მონათლულიყო.

რომანში ხაზგასმულადაა მითითებული არსებული რეალობა - რუსის მთავრობა სომხურ ეკლესიას აშკარად სასათბურე პირობებს უქმნის, ხოლო „კათოლიკე პატრებს ექვის თვალთ უყურებდა, ავიწროებდა და დევნიდა" (გვ. 54). თუმცა კათოლიკური ეკლესიების წარმომადგენლები სხვადასხვა რეალური ბერკეტების გამოყენებით ყოველთვის ახერხებდნენ წართმეული ქონების დაბრუნებასა და ამასთანავე რუსთა საქართველოში დამკვიდრებამდე ქართველ მეფეთა დიდსულოვანი შემოწირულობის ბოროტად გამოყენებასა და საქართველოს ყვლეფას (ამასთან დაკავშირებით იხ. საინტერესო წერილი: გაზ. „დროება," 1883 წელი, №70).

მოგვიანებით გაქორვაჭარბულმა ფირუზამ, პრაქტიკული ჭკუის გამოისობით, კარგად იცის, რომ „ძალა სომეხი ვაჭრების ხელშია... ამიტომ უფრო ხშირად სომეხ ვაჭრებთან ტრიალებდა... კათოლიკეებთან კი წყალობის მისაღებად დადიოდა" (გვ. 54).

საარქივო, ისტორიულ-დოკუმენტური მასალების შეგვრების საფუძველზე დაბეჭითებით შეიძლება ითქვას, რომ „აივნიანი ქალაქში" მწერალი იშვიათი სიზუსტით წარმომადგენს ქართველი ხალხის ეროვნული და, საერთოდ, ყოველგვარი უფლებების საოცარი უდიერებით გათელვის ფაქტებს, მაგრამ უბედურება ისაა, რომ მშველელ-გამკითხავი არაივნიანი - ქართული სახელმწიფო იავარქმნილია, თავად-აზნაურობა ჯერ სანახევროდ გადაგვარებული, ხოლო ქართული ეკლესიის წარმომადგენლები ყოველგვარ უფლებამართმეულნი მცდელობას არ აკლებენ საქმის სასიკეთოდ შემოტრიალებას, მაგრამ, რეალურ ძალას მოკლებულნი, ხშირად ამაოდ.

როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, ნიკოლოზ გაბაონი რომანში ჭეშმარიტი ქამთაღმწერლის სიზუსტით, გულისტკივილით აფიქსირებს წარსულ მწარე, მაგრამ რეალურ ისტორიას. მწერალი ამ უსიამოვნო ამბის გადმოცემით, ჩვენი აზრით, იმიტომ დაშვრა, რომ დეზორიენტირებულ ქართველებს შეუნიღბავ მტრებთან ერთად ფარულად მოქმედი, არანაკლებ სახიფათო, ქვეყნის შიგნით არსებული „ვიტომ მეგობარი" მცირერიცხოვან უცხოტომელთა საქმიანობაც დაანახოს.

„აივნიანი ქალაქის" პრობლემათა სპექტრი საკმაოდ მრავალფეროვან-მრავალრიცხოვანია. მაგრამ ამ სიმრავლიდან, ვფიქრობთ, მწერალი საგანგებოდ მიგვანიშნებს ერთ-ერთზე, ყველაზე უმთავრესზე. ჩვენი აზრით, ეს გახლავთ რუსეთის მიერ წაქეზებული სომეხი საულიერო პირების, ვაჭრებისა და მოგვიანებით ბურჟუაზიის „ჰარმონიული" გალაშქრება საქართველოში. ქართველებისგან ნაშოვნო ფულით, ქართველების წინააღმდეგ. რომანში ეს ფაქტი არაერთგზისაა ნაჩვენები დამაჯერებლად და სარწმუნოდ. საბჭოთა პერიოდში გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში", რომელშიც არის მაქსიმალური მცდელობა, რაც შეიძლება ჰარმონიულად წარმოაჩინონ ერთა შორის ურთიერთობები, გვერდი ვერ აქვს ავლილი სომეხი ერის წარმომადგენელთა მიერ ქართველების შეგნებულ ჩაგვრას. „აივნიანი ქალაქი" ქართველების კიდევ ერთი გაფრთხილებაა. „აივნიანი ქალაქი" ჩვენი დედაქალაქი

თბილისია, რომელიც სამწუხარო მიზეზების გამო საქართველოს დედაქალაქობას თამარის ეპოქის შემდეგ ფაქტიურად ვერ ასრულებდა. წინათ ამის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზი იყო აქ მცხოვრები უცხო ერის წარმომადგენელთა სიჭარბე, ღღეს კი ქალაქის მოსახლეობით გადატვირთვაა, რომლის გამო მას უჭირს გაუმკლავდეს საკუთარ პრობლემებს და შესაბამისად გვერდით რჩება საქვეყნო საქმეების გადაწყვეტა, სადედაქალაქო ფუნქციის შესრულება. თავის დროზე თურქეთმა, ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა და ბრაზილიამ ანალოგიური პრობლემა გადაწყვიტეს დედაქალაქის უფრო სტრატეგიულ ადგილზე გადატანით. როგორც მოგახსენეთ, აივნიანი ქალაქი თბილისია, მაგრამ რადგანაც ქვეყანაა უგალავნო და უპატრონო, ამიტომაც აივნებიც და ვერანდებიც, ქარვასლებიცა და მოედნებიც, კარგი და არაუშავს ადგილები სულ უცხოტომელთა საკუთრებაა. რომანის მიხედვით, აბორიგენ მოსახლეობას ქალაქში ხშირად სარდაფიც კი სანატრელი გახდომია საცხოვრებლად. სომეხთა ვაჭრებს ერთმანეთთან პირი აქვთ შეკრული, მტკიცედ უდგანან გვერდით ერთმანეთს, ნაციონალური მოწყობლია აქვთ მოპოვებული ქვეყნის ვაჭრობა-ეკონომიკაზე და მტკიცედ აკონტროლებენ სიტუაციას, რათა ქართველთა წარმომადგენელი არ „შეიჭრას“ ფლანდრ-ბარაქის ამ მოჯადოებულ წრეში. გაფაციცებულია სომხური სასულიერო მოღვაწე. მათი ერთმანეთთან თანადგომა და კაპრიზები ხშირად უდიდეს ეგოცენტრულობად იქცევა. ბოლოს ისე გაკადნიერდნენ, მე-19 საუკუნის მიწურულს ამოუკაცასიის მეფისნაცვალ გოლიცინს მკვლელობა მიუტოვებდნენ, რამეთუ ეს უკანონო ვერ დაიყოლიეს დაებრუნებინა სომხური ეკლესიისთვის წართმეული მიწები. ქართულ ეკლესიას მიწები უკვე კარგა ხნის წართმეული ჰქონდა.

როგორც რომანშია ნაჩვენები, ქართველი ვაჭარი ზემოაღსანიშნული რეალობის ფონზე როგორი შრომისმოყვარე, გაბედული, ანგარიშიანი, დაუღალავი და გამრჩევი არ უნდა ყოფილიყო, ვაჭრობით იგი ქონებას ვერ დააგროვებდა. დიდი მცდელობითაც ვერაფერს გახდებოდა, რადგან უზარმაზარი კაპიტალის მქონე სომხური ბურჟუაზიის წარმომადგენლები ერთმანეთთან მტკიცე შეთანხმებით ასეთი ქართველის ბიზნეს-საქმიანობას უმოკლეს დროში „დაძირავდა“. ამის მაგალითები რომანში საკმაოდ უხვად და დამაჩერებლადაა წარმოდგენილი. ქალაქელ ვაჭარ ფირუზასთან თავშეფარებული, იარაღ ფრანგოზიშვილზე შურისმაძიებელი ფანდურაანთ იოსები ვაჭრობით საკმაოდ გამდიდრდა, მაგრამ მას კიდევ უფრო წინსვლაში, ფართოდ მხრების გაშლაში ზღს უშლის თავისი ქართველობა. და ეს ხდება ავნიან ქალაქში, საქართველოში. ზღს დახარბებული პრაქტიკული ჭკუის კაცი იოსებ ფანდურაშვილი გრიგოლ შანდაროვი გახდა და „პრობლემაც გადაწყდა“. ცალკე საუბრის თემაა ნიკოლოზ გაბაიანის მხატვრული ისტაბლიშის საკითხი. მიუხედავად იმისა, რომ თბზულება საკმაოდ მოცულობითია (640 გვერდი), იგი თავიდან ბოლომდე ერთი ამოსუნთქვით, დიდი ინტერესით იკითხება. უზუსტესადაა შეჩვენებული და გადმოსაცემ ამბავთან მაქსიმალურადაა მისადაგებული სათქმელის ფორმა და სტილი. რომანის ფრაზა პლასტიკურია, დინამიური და მოქნილი, ზომიერი და ექსპრესიული, დროითი ეგზოტიკით დაყურსული. „აივნიანი ქალაქის“ დროითი სივრცე საკმაოდ ლოკალურია: მოქმედება იწყება 1832 წლიდან და სივრცითად გრძელდება 25-30 წლის განმავლობაში. შეიძლება ითქვას, რომ ეს რომანი დააკმაყოფილებს ამ ქანრის თბზულებისათვის დამახასიათებელ ყველა ნიშანდობლივ მოთხოვნას. ამასთანავე, არ შევცდები, თუ ვიტყვი, რომ ამ დიდებულმა, მრავალმხრივ საინტერესო თბზულებამ უაღრესად დიდი მისია

შეასრულა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, რადგანაც, შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენ არ გვქონდა ამ პერიოდის ამსახველი ასეთი, მონუმენტური რომანი, რომელიც ამ ეპოქის საქართველოს მხატვრულ მათიანობას გასწევდა.

ბოლოს, სამწუხაროდ, დაბეჭდვით შეიძლება იმის თქმა, რომ ამ მშვენიერ რომანში დასმული პრობლემები საქართველოსათვის დღესაც ისევ გადაუჭრელია. ამის გამო კიდევ უფრო იზრდება ამ თხზულების მნიშვნელობა, რამეთუ ის გახლავთ სიფრთხილისაგან მოწოდება, რადგან მტერი გალავნის იქითაც დგას და აქეთაც; მაგრამ ყველაზე დიდი უბედურება ისაა, რომ ქვეყანას გალავანი საერთოდ არ შემორჩენია, მისი კონტურები ილანდება მხოლოდ. ყველაზე საზიფათო მაინც შიდა მტერია, ნახევრად ხილული და ნახევრად უხილავი, ციხექალაქის ციხის კარის შიგნიდან გამღები.

ქუთაისი, 2008 წელი, 28 აგვისტო.

LUKADVALISHVILI, VLADIMER TSVERAVA

TRDITIONS OF THE GEORGIAN NOVEL AND TROUBLESOME QUESTIONS OF GEORGIA'S HISTORY IN *THE CITY WITH BALCONIES* BY NIKOLOZ GABAON

The Georgian novel of the 20th century can be referred to as the national novel that had quite naturally and with effortless ease familiarized general problems, as well the aesthetic varieties and peculiarities, flexibility and dynamic nature of genres of the world literature. The Georgian novel, as the means and form of epic expression, has exposed limitless and unique capacity and vivacity of the genre. Modern Georgian novel has impressively featured the most compound problems of modern times as well as the severe tempests of history.

The City with Balconies features the history of Georgia with complete masterly and almost with chronological precision. I admit that none of the deeply comprehensive cultural studies of the epoch is able to convey the spirit of the period unless there is a multi-dimensional artistic creation in the form of novel about the particular time-span. *The City with Balconies*, as a historic-artistic-documental saga can easily be assigned to such creations.

ფშავური ღაქაღაბება და არაბული ზარი

სრულიად სხვადასხვა ისტორიის, კულტურისა და ტრადიციების მქონე ხალხში აღმოჩნდება ზოლმე ფოლკლორის, წეს-ჩვეულებათა და ხალხურ რიტუალთა მსგავსი მოტივები და ელემენტები. ამგვარ მსგავსებათა საფუძველი, იმ შემთხვევაში, როდესაც მოცემულ ერებს ერთმანეთთან რაიმე სახის მჭიდრო ისტორიული კავშირი არ ჰქონიათ, უნდა იყოს იმ საერთო პრობლემების, საერთო ინტერესებისა და წარმოდგენების არსებობა, რომლებიც განვითარების გარკვეულ ეტაპზე შეიძლება ახასიათებდეს ზოგადად ადამიანთა მოდგმას. განურჩევლად რელიგიური თუ ეროვნული კუთვნილებისა, მათი სასიცოცხლო ფარგლის თავისებურებების მიუხედავად. არაა მკითხველისთვის უცნობი ის ფაქტიც, რომ თითქმის ყველა ერის (თუ არა ყოველი ერისა) შემეცნებაში ფლობდებოდა უძველესი დროიდან წარმოდგენები, რომ არსებობს ბუნებაში ძალები, რომლებიც არეგულირებენ ისეთ მოვლენებს, რომლებზე გავლენაც ადამიანს არ ხელეწიფებოდა. სხვადასხვა ეპოქისა და ერების ფოლკლორი და ადრეული რელიგიური წარმოდგენები იცნობენ ღმერთებსა თუ სულებს, რომლებიც ფლობენ ბუნების, ადამიანის სიკვდილ-სიცოცხლის, კეთილდღეობის, ნაყოფიერებისა და სხვა საიდუმლოებებს. გასაგებ მიზეზთა გამო, საერთოა სხვადასხვა ერების წარმოდგენაში ისიც, რომ ამ ძალების, სულებისა თუ ღმერთების ნაწილი კეთილია, ნაწილი — ბოროტი. თუმცა, თვით ყველაზე კეთილი ძალებიც კი ხშირად სჯიან ადამიანს გარკვეული შეცდომებისთვის, ადამიანისგან მოითხოვენ პატივისცემას, განსაზღვრული წესების მიმართ პირობილებასა და, ასევე, შესაწირს.

მიუხედავად იმისა, რომ ეგვიპტეს სხვადასხვა დროში ქართული წარმოშობის მმართველებიც ჰყავდა მამლუქების სახით, ასევე მუშაჯირობის პერიოდში საქართველოდან ეგვიპტეში გადასახლებული ქართული ძირის ოჯახებიც არსებობენ, ძნელად თუ შეიძლება ითქვას, რომ არაბულ, ეგვიპტურ და ქართული მთიანეთის მოსახლეობას შორის რაიმე მჭიდრო კულტურული კავშირები ყოფილიყო განვლილი საუკუნეების მანძილზე. ამისდა მიუხედავად, არის ტრადიციები, რომლებიც საქართველოს მთიანეთსა და ეგვიპტეში გარკვეულ მსგავსებას ავლენენ.

დაქადაგებას ფშავში უწოდებენ მდგომარეობას, როდესაც ადამიანს, უმეტესად ქალს, ხატის წინაშე ჩადენილი რაიმე დანაშაულისთვის ეს ხატი სჯის. დანაშაულის, ძირითადად, გამოიხატება ადამიანის დროებითი ფსიქიკური აშლილობით. დაქადაგებული ადამიანი თავის საქციელს ვერ აკონტროლებს, მკვეთრ პირობებს ასრულებს, გაუგებრად ბოდავს. იმისთვის, რომ დაქადაგებული ადამიანი გამოჯანმრთელდეს, ხატს გულის მოსალობად მსხვერპლი უნდა შესწიროს.

მსგავსი წარმოდგენა, რომლის საფუძველიცაა ადამიანზე გარკვეული საკრალური ძალების ზემოქმედების რწმენა, ეგვიპტისა და ზოგი სხვა არაბული ტრადიციებისთვისაცაა ცნობილი. ეს გახლავთ ზარის რიტუალი. ითვლება, რომ არიან სულები, ჩვეულებრივ, უსხეულო გონიერი არსებები, რომლებიც

ორ ჯგუფად იყოფიან: ჯინები და საიდები.¹ ამათგან, ჯინები უფრო ბოროტები არიან, ვიდრე საიდები. ორივე მათგანი გაუწყრება ადამიანს, თუ ის აკრძალულს ჩაიდენს. აკრძალულად ითვლება: ღამით ან კარის ზღურბლზე წყლის დაქცევა, უწმინდურ ადგილას დაბიჯება და მსგავსი მოქმედებები (ფატიმა ალ-მისრი, 1975, გვ. 18). სულთა გაწყრომა იწვევს ადამიანის ავადმყოფობას, ძირითადად ფსიქიკური ან ფსიქოლოგიური ხასიათისას. თუ საქართველოში ასეთი პრობლემების ადამიანებს შეპყრობილებს უწოდებენ, ეგვიპტურ ტრადიციაში მათ ეძახიან “მამსუს“-ს, ანუ “ას, ვისაც (ჯინები და საიდები) შეეხნენ“. გარკვეული მსგავსება მოცემულ ლექსებშიც თვალსაჩინოა. სულთა გაწყრომამ ქალის სოციალურ სტატუსზედაც შეიძლება გავლენა მოახდინოს, რაც იმაში გამოიხატება, რომ იგი ვერ თხოვდება. სულების გამოისობით ხდება ხოლმე ისიც, რომ ქალი სულ ღროზე ადრე მშობიარობს ან მკვდარ ნაყოფს შობს.

ზარის ტრადიციის მიხედვით, არის საშუალება მსგავსი პრობლემების გადაწყვეტისა. ავადმყოფი მიდის ადამიანთან, რომელსაც სულებთან კავშირის დამყარება შეუძლია, ესაა “ქოღია“. ქოღია ავადმყოფს გამოართმევს ტანსაცმლის ნაწილს, ე.წ. ატრს. შესარულებს რიტუალურ განწმენდას, წაიკითხავს სპეციალურ შელოცვებს და ატრს სპეციალურად ამ შემთხვევისთვის განკუთვნილი ავგაროზით შეამკობს, რომელსაც ჰირზი ან ჰიჯაბი ჰქვია. ეს გახლავთ ქაღალდის ნაკუწზე დაწერილი ტექსტი, რომელსაც ადრე აუცილებლად ზაფრანის ნაყენით ასრულებდნენ (ადილ ალ-ალიმი, 1993, გვ. 156), ღღეს ამ საქმისთვის წითელი ან მწვანე მელანიც გამოდგება. ქოღია ავგაროზით შემკულ ქსოვილს შვიდჯერ გაატარებს ნელსურნელებაში და ბალიშის ქვეშ დაიდებს. იმ ღამეს მას დაესიზმრება საიდი ან ჯინი, რომელიც ამ ადამიანს გაწყრომა. მეორე დღით ქოღია მზადაა განაცხადოს, რა შესაწირია საჭირო სულის შემოსარიგებლად და ნიშნავს ზარის რიტუალის თარიღს. საქმე რთულდება, როცა გამწყრალი სული ჯინია. ჯინები, როგორც აღინიშნა, უფრო ავები არიან, მისით შეპყრობილი ადამიანი განწირულია. საიდების შემორიგება შესაძლებელია გარკვეული მუსიკის, ტექსტების — საიდის მიმართ მიძღვნილი საიდებელი ოდებისა და რიტუალურ ღონისძიებათა მთელი ჯაჭვის მეშვეობით, რაც წარმოადგენს კიდევ ზარს. ზარის წარმმართავეთა მიზანია, ავადმყოფი მიიყვანონ ტრანსის მდგომარეობამდე, რადგან მხოლოდ ამის შემდეგაა მისი გამოჯანმრთელება მოსალოდნელი.

ზარის სულების რიცხვი 44-ს აღწევს. ტრადიციულად ითვლება, რომ ზოგი მათგანი მუსლიმია, ზოგი ქრისტიანი, ზოგიც კერპთაყვანისმცემელი; ზოგი მათგანი არაბია, ზოგიც — ბერძენი ან ჩინელი (იხ.: ფ. ბეჰმანი, 1953; ს. უიქსი, 1984; ს. კენიონი, 1999; ბ. შინერლი, 1983). თითოეულ მათგანს თავისი ჩვევები აქვს. მაგალითად, ე.წ. წითელ სულტანს წითელი მამალი ან ღედალი უნდა დაეკლას, მისი ზარის ღროს წითელი ფერი უნდა სჭარბოდეს ტანსაცმელსა და აქსესუარებში; ალ-გინდის ნაცრისფერი კრავი უნდა შეეწიროს, მისი საყვარელი ფერი ნაცრისფერია და ა.შ. ნიშანდობლივია, რომ სულებსა და საიდებში არსებული იერარქია სულაც არ იმეორებს მუსლიმური სამყაროსთვის

1 ზარის ჯინები განსხვავდებიან არაბულ ფოლკლორსა და ყურანში ცნობილი ჯინებიდან. ეგვიპტეში სიტყვა “ჯინი“, როგორც ებითეთი, ცუდს, ბოროტს ნიშნავს (იხ. აჰმად ამინი, 1999, გვ. 212). ზარის ჯინები არ უნდა განვიხილოთ ყურანისეული ჯინების ზუსტ ანალოგიად, თუმცა, ისინიც ასევე უსხეულო გონიერ არსებებს წარმოადგენენ (ნ. ფურცელაძე, 1969, გვ. 375; ყურანი, 55, გვ. 14; გ. ლობჯინიძე, 2006, გვ. 329).

დამაბასიათებელ პატრიარქალურს. სუ — წითელი სულტნითურთ, ამასთან, დიდი ქალბატონი უფრო ძლიერ და გავლენიან საიდად ითვლება. თუმცა, ფშავზე კიდევ უფრო ძლიერი სულია ამ წყვილის ქალიშვილი **რუქუში** — მატარა გოგონა-ჯინი, რომლის გაჯავრებას ადამიანისთვის ფატალური შედეგი მოჰქვს.

როდესაც გამწყრალი სულის მიმართ ოდები შესრულდება, ავადმყოფი ტრანსს განიცდის, შესაწირი დაიკვლება და მისი სისხლით ავადმყოფის შუბლი და ამ რიტუალისთვის საგანგებოდ შერჩეული ტანსაცმელი შეიღებება, გამოსაჯანმრთლებლად ავადმყოფს რამდენიმე დღე ეძლევა. ამ დროის მანძილზე მასთან არავენ შედის, გარდა მომვლელისა, რომელიც უხმოდ აწვდის საკვებს. რამდენი დღე უნდა გაატაროს ავადმყოფმა მარტო, ამასაც ქოღია წყვეტს „სულუბთან შეთანხმებით“. ამ პერიოდის გავლის შემდეგ განწმენდილი ავადმყოფი ფრთხილად გამოდის და ახალ ცხოვრებას იწყებს.

ერთი შეხედვით, თითქოს ფშავურ და ეგვიპტურ ტრადიციებს შორის დიდი მსგავსება არ შეიძინევა. მაგრამ, მეორე მხრივ, მხედველობაში უნდა მოვიდეთ შემდეგი: ფშავურ და, ზოგადად, საქართველოს მთიანეთის ამ და სხვა ტრადიციებში ღრმად არის აღრეული ქრისტიანული რელიგია და კრისტიანისმცემლობის პერიოდის ელემენტები. გამოდის, რომ ქრისტიანობის საბუთით ხდება ზოგი ისეთი ძველთაძველი ტრადიციის პრაქტიკა, რომელიც ქრისტიანობიდან პირდაპირ არ გამომდინარეობს და თავისი ასაკით ქრისტიანობაზე ხნიერიც შეიძლება იყოს. ერთ-ერთ ასეთ მოვლენად, ალბათ, უნდა განვიხილოთ დაქადაგებაც. შესაძლებელია ეგვიპტურ ტრადიციასთან ერთგვარი პარალელის გავლება: ზარის პრაქტიციონერები მუსლიმებად თვლიან თავს. მაგრამ ზარის რიტუალი, რომელშიც დასტურდება მუსლიმური მოტივები, წმინდა მუსლიმურ ღონისძიებად არანაირად არ შეიძლება იქნეს განხილული. თვით ზარი თავისი ასაკით უძველესი დროიდან არსებული რიტუალი უნდა იყოს. თუმცა ეგვიპტის ტერიტორიაზე იგი მოგვიანებით გამოჩნდა. სულანელი და ეთიოპიელი მონების საშუალებით XIX საუკუნეში შევიდა ეგვიპტეში (ც. ბეჰმანი, 1953, გვ. 2). მისი ზანმოკლე ისტორიის მიუხედავად, ამ ქვეყანაში მოსახლეობის გარკვეულმა ფენამ იგი კარგად აითვისა და საკუთარი ელემენტებითაც გაამდიდრა. მუსლიმური საზოგადოება, ისევე როგორც, პრინციპში, ქართულიც, მაინც პატრიარქალურია. ამ ფონზე, საინტერესოა, რომ ორივე რიტუალის მთავარ მოქმედ პირად ქალი გვესახება. ამას გარკვეული მოწმეები უნდა ჰქონდეს. ისევე, როგორც ფშავში (ვაჟა-ფშაველა, 1986, გვ. 582-583). ეგვიპტეშიც ქალი მიმართავს საკრალურ ძალებს, რათა გარკვეულ მოვლენებს თავი დააღწიოს. ორივე საზოგადოებაში მამაკაცისთვის გაცილებით მარტივია თავი აარიდოს ცოლ-ქმრული მოვალეობის შესრულებასაც, გარკვეულ ფიზიკურ საშუაოსაც, თუ მას ეს არ სურს. მამაკაცი, როგორც ოჯახის უფროსი, თვითონ წყვეტს, როგორ მოიქცეს. ქალი მამაკაცის წინაშე ხშირად დამოკიდებულია. ამიტომ, იმისთვის, რომ საწადელს მიაღწიოს, ფშაველი ქალი თავს იავადმყოფებს და ხატს აბრალებს, „მაწმინდებსო“ — ე.ი. მამაკაცთან წოლას მიკრძალავსო (ვაჟა-ფშაველა, 1986, გვ. 582-582). ამ „ეშმაკობით“ იგი ახერხებს, თავი დააღწიოს არასასურველ მამაკაცს. ეგვიპტეში ქალი, რომელსაც ქმარი მძიმე საოჯახო საქმეების გაკეთებას აიძულებს, ასევე თავს იავადმყოფებს და „სულუბს“ აბრალებს, ისინი მიკრძალავენ მუშაობასო. შედეგად უნდა მოეწყოს

ზარი. შემდეგ, ქოდიას დახმარებით, სულეზთან დაიდება კონტრაქტი, მოხდება შებირება, რომ ეს ქალი ამა თუ იმ საქმეს აღარ შეასრულებს, წინააღმდეგ შემთხვევაში სულეზი უარესად გაწყრებიან. ამგვარი მიზეზით გამართულ ზარს, როგორც წესი, მოსდევს ოქროს სამკაულის ან ახალი ტანსაცმლის შესყიდვაც ქალისთვის (ფ. ბეჰმანი, 1953, გვ. 11), რაც ასევე სულეზისგანაა ნაბრძანები. გამოდის, რომ ქალი, რომელიც თავს დაჩაგრულად გრძნობს და მოცემულ საზოგადოებაში დამყარებული წესების გამო თავს თვითონ ვერ იცავს, იძულებული ხდება, მიმართოს გარკვეულ ძალებს, რომლებიც ადამიანზე მალლა დგანან. ერთ შემთხვევაში ეს არის ხატი, მეორეში — საიდები და ჭინები, და მათ ნაბრძანებს გადააბრალოს საკუთარი სურვილი. შემდეგ კი - ეწიოს საწადელს, როგორც აუცილებელ ვალდებულებას. ამ შემთხვევაში ფშაველ მამაკაცს, ისევე, როგორც ეგვიპტელს, ხატებისა და სულეზის მორჩილების მეტი არაფერი ღარჩენია. და, ალბათ არის კიდევ ერთი პარალელის გავლების საშუალებაც. ორივე შემთხვევაში არის შუამავალი, ადამიანი, რომელსაც ენდობიან: ერთ შემთხვევაში მეტი ხელისუფლებისა და ფუნქციების მქონე ხევისბერი, მეორე შემთხვევაში ნაკლები ძალაუფლების მქონე ქოდია, რომელთაც საერთო ის აქვთ, რომ მათ იციან მეტი, ვიდრე უბრალო ადამიანებმა. ასევე, ორივე შემთხვევაში ავადმყოფობა, ძირითადად, ფსიქიკური ხასიათისაა, რომლის სიმულაცია შედარებით ადვილია. ამასთან, ისიც უფრო მარტივად შესაძლებელი, რომ ადამიანი, რომელსაც ცხოვრება უწყევს თავისთვის არაკომფორტულ პირობებში, მართლაც შეიძლება დაავადდეს გარკვეული ფსიქიკური მოშლილობით, რომელიც მოსალოდნელია განიკურნოს გამაღიზიანებელი ფაქტორის არარსებობის შემთხვევაში. მით უმეტეს, თუკი გავითვალისწინებთ ორივე მოცემულ საზოგადოებაში ტრადიციული წეს-ჩვეულებების მიმართ რწმენის ფაქტორს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ადილ ალ-ალიმი, 1993 - الزار ومسرح الطقوس، القاهرة،
 أحمد أمين، قاموس العادات والتقاليد والتعابير المصرية، القاهرة، 1999
 ფ. ბეჰმანი, 1953 - F. Behman, The Zar in Egypt, project for the Bachelor's degree, Cairo, 1953.
 ვაჟა-ფშაველა, 1986 - ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1986.
 გ. ლობჯანიძე, 2006 - ყურანი, გ. ლობჯანიძის თარგმანითა და შესავალი წერილით, თბ., 2006.
 ფატიმა ალ-მისრი, 1975 - فاطمة المصري، الزار، القاهرة،
 ს. უიქსი, 1984 - S. Weeks, Silver Zar Amulets, in Cairo Today, February, 1984.
 ნ. ფურცელაძე, 1969 - 1001 ღამე, თარგმანი და კომენტარები
 ნ. ფურცელაძისა, თბ., 1969.
 ს. ქენიონი, 1999- S. M. Kenyon, The Case of the Butcher's Wife, in: Spirit Possession Modernity and Power in Africa, Madison, 1999.
 ყურანი, 1413 (ჰ) - القرآن الكريم، تهران، ١٤١٣ هـ
 პ. შინერლი, 1983 - P. W. Schienerl, Amulets in Modern Egypt, in: Ornament, 6, 1983.

NINO EJIBADZE

PSHAVIAN *DAKADAGEBA* AND ARABIC *ZAR*

It happens, that in folk arts and traditions of an absolutely different people turn out similar motives and elements. The base of these similarities could be existence of the same problems, interests and ideas, which characterizes people in general on a definite stage of their development independent of their nationality or inhabitation environment. There are interesting resemblances between the Pshavi ritual of *Dakadageba* and Arabic *Zar*. In the present article are discussed some similarities of these traditions which confirms in life of these two absolutely different nations and present itself as some kind of mix, on the one hand of Christianity and idolatry, and on the other hand – Islam and idolatry. The resemblances occur in the following points: the principal heroes of the both rituals are women, which are punished by sacral powers. The both of societies are patriarchal, where women feel her self oppressed. In both of the rituals presents mediators between the human and the sacral powers. And, finally, in the both of the cases sickness of the human is, on the whole, of a mental, psychic or psychological character.

იხ ვაჟაპირი

პროვზული თვითობის აღორძინების საკითხი აჭარაში ფრიდონ ხალვაშის რომანის - "ომრის" მიხედვით

ჯერ კიდევ აგიოგრაფიულ მწერლობაში განმტკიცებული აზრის თანახმად, ენა და სარწმუნოება ურთიერთგადაჯავშნულ ფაქტორებს წარმოადგენენ ქართველი ხალხის ეროვნული ცნობიერების განსაზღვრისათვის. ამ თვალსაზრისით, საინტერესო მასალას გვაწვდის ცნობილი ქართველი მწერლის — ფრიდონ ხალვაშის ავტობიოგრაფიული რომანი "ომრი", რომელშიც ასახულია ოსმალეთის იმპერიის ბატონობისაგან განთავისუფლებული აჭარის ვითარება საბჭოთა რეჟიმის ფონზე.

ბ-ნი ფრიდონის ბავშვობისდროინდელი მოგონებებიდან აშკარად ჩანს, თუ რა უარყოფითად იმოქმედა ძირძველ ქართველთა ეროვნულ ფსიქიკაზე იმპერიულმა პოლიტიკამ, რომელიც ძირითადად რელიგიის ძალდატანებით შეცვლაში გამოიხატა; კერძოდ, "ქართველი ვარო, — ამის თქმა ცოდვად ითვლებოდა (გვ. 33). "გაქართველება" და "გაგიაურება" სინონიმურ სიტყვებად იქცა; როდესაც მწერალმა მოწაფეობის ადრეულ წლებში, ზოჯასთან უსიამოვნო შემთხვევის გამო, თავი დაანება მედრესეში სიარულს, სოფლის ერთი დიდინენესგან საყვედური მიიღო. ვიმოწმებთ ნაწყვეტს:

— რა ქენ, ნევ, გაგიაური? გაქართველი?!... შენ მაი არნა ქნა. ჰო, ნევ, ჰო... არადა, გაგიაურება, რომლის სინონიმადაც, ჩვენდა საუბედუროდ, "გაქართველებაც" იქცა, მართლაც მეწადა (გვ. 9).

ზემოთქმულთან მჭიდრო კავშირშია ბ-ნი ფრიდონის დაკვირვება კუთხის მეტყველებაში დადასტურებულ სიტყვებზე: "გადამ(ი)ქართულდა" და "ნაქართლი":

"გადამიქართულდა" — ამ სიტყვით გამოხატავენ იქაური ჩვენები გადავიწყებას (გვ. 178);

"გადამქართულდა. ესე იგი — გადამავიწყდა, გადამელია, გადამეკარგა ჩემს ქართველობასავით" (გვ. 44).

"მამაჩემი, ხანდახან ამა თუ იმ ... ისტორიულ ადგილს "ნაქართლს" ეძახოდა. ნაქართლი! ესე იგი, ქართველების ნამყოფი, ქართველთ ნამოსახლარი ადგილიო" (გვ. 44).

— ისინი, — ქართველები... ჩვენ, ჩვენ ვინა ვართ, ბაბი? — შევეკითხივარ.

— ვინ ვართ? რა ვიცი, ვინ ვართ, — მუსლიმანები! (გვ. 44).

კითხვაზე: "ბოლოს და ბოლოს, ჩვენ ვართ ქართველები თუ არა?" მწერალი პასუხად იღებს:

— ვიყავით ქართველები, მარა მემრე მუსლიმანები გავხდით (გვ. 45).

წარმოდგენილი მასალა აშკარად მეტყველებს, როგორი ღრმა კვალი დატოვა თურქ დამპყრობელთა მცდელობამ, რელიგიის ძალით ეროვნება წაერთმიათ დაპყრობილი კუთხის მოსახლეობისათვის. ბ-ნი ფრიდონი მიუთითებს: "დღესაც ვერ გამოსულა აჭარა მთლიანად იმ უბედურებიდან, რამაც მას თავისი თავის ცნობის გრძნობა და ეროვნულობის მოთხოვნილება წაართვა" (გვ. 44).

"ქართულ მუსლიმურ ოჯახში აღზრდილი" და "ნებასურვილით ქართულ მართლმადიდებლობაში დაბრუნებული" მწერალი შენიშნავს, რომ საქართველოს სიყვარული მუსლიმანმა ნენემ ასწავლა, რომელიც ქართული სიტყვით მიმართავდა ღმერთს, ამიტომ "მის ლოცვას მარტო ქრისტე თუ გაიგონებდა" (გვ. 170). მოყვანილი ამონარიდი მოწმობს, რომ, მიუხედავად ოსმალთა ხანგრძლივი

მატონობისა, მუსლიმანობამ ისე მაინც ვერ გაიღმა ფესვი აჭარაში, რომ დადგენილიყო და ენობრივ-ეთნიკური იდენტობა წაეშალა.

სწორედ ენამ გადაარჩინა იძულებით გამუსლიმანებული ქართველი და შეუნარჩუნა ფსიქოლოგიური ერთობა ქრისტიან საქართველოსთან.

აქვე, ინტერესმოკლებული არ იქნება, გავიხსენოთ მწერლის მოგონება: როდესაც თურქეთის საქართველოდან მომავალმა პოეტებმა წყაროსთან შეისვენეს, მათ საუბარს ყური მოჰკრა პატარა ჩვენებურმა და იქვე მალა, ყანაში მომუშავე დედას გასძახა: “ნევ, ისე გავ (ისე ჩანს), ჩვენებურა ლაპარაკობენო”; კლმა თავსაბურავი შეისწორა და მორიდებით მიიპატიჟა პოეტები: “მობრძანდით სანჯან, ჩვენც თქვენი ვართო” (გვ. 198).

1978 წელს, აჭარის დედასამშობლოსთან დაბრუნება-შემოერთების 100 წლისთავთან დაკავშირებით, ბ-ნმა ფრიდონმა გამოსცა ლექსების კრებული სათაურით: “ასი მზე დედის გულისა”, რომელშიც დროთა უკუღმართობით დამოღლი, მაგრამ “ქართული ენით შეკრული” სამშობლოს სახე წარმოადგინა (გვ. 265-266). ქართულ სიტყვას მონატრებული ჩვენებურის სევდიანი და მოღონიანი განცდა გამოხატული მის ლექსში: “მითხარ, როგორაა მემღეჭეთი...”

ქართულმა სკოლამ, ქართულ კლასიკურ მწერლობასთან ზიარებამ სასიკეთო გზა დაუგეგმა ახალი თაობის ეროვნული შეგნების ჩამოყალიბებაზე. როგორც ვხედავთ, ფრიდონი ისენებს, რუსთაველის 800 წლისთავის იუბილესთან დაკავშირებით, აჭარის სკოლების უფროსკლასელებმა სოფელ-სოფელ დაიწყეს ჩაწერა-შეგროვება, თუ ადგილობრივ სამეტყველო ცოცხალ დიალექტში ვეფხისტყაოსნური რომელი სიტყვები იყო შემორჩენილი. დადგინდა, რომ “ყველა კუთხესთან შედარებით, რუსთაველის მიერ გამოყენებული სიტყვები (ახლანდელ მეტყველებაში) ყველაზე მეტი აჭარულში აღმოჩნდა” (გვ. 69). ცნობილი ფაქტია, რომ რამდენიმე საუკუნით საერთოქართველურს მოწყვეტილმა აჭარულმა დიალექტმა თურქულენოვან გარემოცვაში დააკონსერვა და თითქმის უცვლელად შეინახა დღემდე. ფრიდონი პერიოდის ენობრივი ვითარება, თუმცა, ამავე დროს, თავიდან ვერ ატოვებდა თურქული ლექსიკური ნასესხობანი, რაზეც ავტობიოგრაფიული რომანის სახელწოდების წარმომავლობაც მეტყველებს (“ომრი” — შ. ნიჟარაძე).

ეროვნული მწერლობის ცოცხალ კლასიკოსებთან ურთიერთობამ და დღეობისთან სიახლოვემ “კიდევ უფრო შეაყვარა” პოეტს თავისი “დარდიანი ენა” (გვ. 48), შთააგონა, “აჭარაში გადარჩენილი ქართული სიტყვით” (გვ. 46). მისი ემსახურა ერის გამაერთიანებელი იდეალებისათვის. “ეს მოხიბვია გამოხატულია ახალდაარსებულ გაზეთ “მთიელების” შეფასებაში: “ეს გაზეთი... ძალიან თანადროული(აქტუალური) უნდა იყოს. მან უნდა ჩვენებურთ უფრო ნათლად, სიყვარულით, უფრო მშობლიურად... მოუთხროს და აუხსნას, თუ რა მადლი და ხიბლი ძვეს ჩვენს წინაპრულ რწმენაში, რომლის ძეგლიც მადლთაა და რომელმაც შეინახა ქართული ეროვნულობა — ჩვენი კაცობის მადლო ბეჭედი” (გვ. 225).

ბ-ნი ფრიდონი საგანგებოდ მსჯელობს მშობლიური კუთხის სიყვარულზე, როგორც ზოდადეროვნული ცნობიერების საფუძველზე, ერის მთლიანობის დღესდევლობის ფუნდამენტზე, კერძოდ, ავტორის აზრით, მშობლიური სოფლის თუ კუთხის (ამ შემთხვევაში — აჭარის) სიყვარული სრულიად საქართველოს სიყვარულად ზოგადდება. “შენი კუთხური, ერთი ჰაჭვი (პეშვი) სიყვითე ეროვნულში აღიზადად თუ ჩაუმატე, სამშობლო თავისი ხალხის მთლიანობის მადლით ძალიან მჭიდროდება, მაღლდება, ლამაზდება. შენც შენი კუთხიდან შემატებული ცრემლით და ერთგულებით მემღეჭეთის ბატონ-პატრონი ხარ” (გვ. 31). პოეტი “ქელაში

გაგელიძეებელია (სოფელი ქედის რაიონში), ბათუმში — ქედელი, თბილისში — ბათუმელი, ყველგან — ქართველი“ (გვ. 30).

მზარდი ეროვნული თვითობის ამსახველია აჭარაში “მოულოდნელად” გაჩაღებული სახელების გამოცვლა, “ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, სახელების დაბრუნება-აღდგენა“ (გვ. 50), რასაც კვალდაკვალ მოსდევს მამულ/მამია ვარშანიძის მრავლისმთქმელი პოეტური სტრიქონი: “ჩემი სახელი სამას წელიწადს ტყვედ ჰყავდათ თურქებს...” (გვ. 51).

მოსკოვში ყოფნისას თურქი პოეტის — ნაზიმ ჰიქმეთის შევითხვავ, რატომ იცვლით სახელებს აჭარაში? ბ-ნ ფრიდონს უპასუხია: — კი არ ვიცვლით, სახელებს ვიბრუნებთო (გვ. 100), რითაც გამოხატა სწორი საზოგადოებრივი პოზიცია ძირეული ქართული და ქრისტიანული მრწამსის ამსახველი სახელების აღდგენის საკითხში.

ამაღლებული ქართველური სულისკვეთების გამომხატველია ქვეყნის ერთიანობის განცდა, რომ აჭარა საქართველოს განუყოფელი ნაწილია. მწერალს მოსვენებას არ აძლევს საღდაც ამოკითხული სიტყვები აჭარა-მესხეთის ერისთავის, სელიმ ხიმშიაშვილისა, სიკვდილის წინ რომ უთხრა ჯალათს: “ჩემს სხეულს რომ ჩემი თავი მოაძალოთ, ეს ძნელი არაა, მაგრამ საქართველოს სხეულს აჭარა არასოდეს არ მოსცილდებაო!” (გვ. 90). ბ-ნი ფრიდონი ასევე არ ივიწყებს პოეტ გიორგი ლეონიძის სევდანარევ სიტყვებს თურქეთის საზღვრებში დარჩენილ “გაღმეთზე“, ათასწირგამოვლილ ტაო-კლარჯეთზე: “ისე დავბერდი, ვეღარ ვნახე ტბეთი, შატბერდი...” (გვ. 142). საზოგადოებისათვის ცნობილი ფაქტია, რომ გოგლა თავს ძველ იმერხველად თვლიდა.

თურქი მესხების შესახებ მსჯელობისას ბ-ნი ფრიდონი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ საკუთარი ქვეყნის წარსულისა და ისტორიის არცოდნა მიზეზი ხდება ქვეყნის ეროვნული ტრაგედიისა: “მუსლიმ ქართველს, სამწუხაროდ, ქრისტიანი მოძმე ხშირად თათარს ეძახის... მდებოთა ამ საბედისწერო მიმართვამ (როცა უწიგნურნი რელიგიას, ე. ი. ისლამს, შეცდომით, ეროვნებადაც თვლიან) ტრაგიკული ცოდვა გამოიწვია (გვ. 240).

მოსაზრებას, თუ რამ გადაარჩინა აჭარლები, მესხებისგან განსხვავებით, მწერალი ხსნის ამ ორი კუთხის განსხვავებული რელიეფით; კერძოდ, აჭარის “მთიან-ტყიან-წყლიანი მხარე“, რომელიც აქაურებისთვის სანუკვარია (მუჭაჭირმა ქართველებმაც ასეთი ადგილები აირჩიეს საცხოვრებლად), უვარგისი აღმოჩნდა ბუნებით მწყემსი, “გაშლილი ველ-მინდვრების“ მოყვარული თურქისტვის, “აჭარაში სწორედ ამიტომ და არა აჭარელთა წინააღმდეგობის გამო, თითქმის არ დამკვიდრებულა თურქი“; მესხეთის რელიეფი კი უფრო მისაღები აღმოჩნდა მისთვის (გვ. 240).

ფრიდონ ხალვაშის ავტობიოგრაფიულ რომანში აშკარად გამოკვეთილია ავტონომიის, როგორც ერთიანი ეროვნული ცნობიერების დამშლელი წარმონაქმნის, დამღუპელი გავლენა. ავტონომიის არსებობა ხელს უშლის საზოგადოებაში სწორი ორიენტირის შემუშავებას. ამის გამოძახილია 1957 წლის გაზაფხულზე თბილისში გამართულ “აჭარის ლიტერატურისა და ხელოვნების დეკადაზე“ “სტუმრად მოწვეული“ პოეტის საპროტესტო განწყობილების გამომხატველი ლექსი — “მე არ ვიქნები შენი სტუმარი“.

არანაკლებ მტკივნეულად განიცდის ფესვით ერთი, მაგრამ სარწმუნოებ-რივად განსხვავებული ქართველებისათვის ერთდროულად ორი “ჭუჭმეთის“ (მთავრობის) არსებობას თბილისსა და ბათუმში დიდი ჩვენებური — ახმედ მელაშვილი, რომელიც 1980 წელს მოკლეს “ქართულის მოძულეებმა“ (გვ. 173, 188).

აჭარის ავტონომიური წარმონაქმნის არსებობამ სირთულე შეიტანა მდინარე კუთხის ქართველთა ურთიერთობაში. პოეტისთვის ერთდროულად მოუგვრია და წუხილის განცდაც თბილისელი კოლეგის ნათქვამს, „აქაში ლიტერატურული ცხოვრება უფრიდონოდ ვერ წარმომიდგენია“.

მე რას ვგულისხმობ? — სჯობს გულისხმას ჩემს დაუჭერონ,

— გაჭირვებოდნა და სიღატაკი — ცნობილი ფაქტია. (გვ. 283). არანაირ ლოგიკას არ ექვემდებარება თბილისში დამკვიდრებული მეორე გენ უხეში მიმართვა ბ-ნი ფრიდონისადმი: “შენ აჭარელი მწერლების ზე იორატორე, რამდენიც გინდა“, იგი “აჭარელ მწერლად“, ანუ “ერთ მწერლად“ ჩათვალა და არა “მთლიან საქართველოელად“ (გვ. 283). რეაქტორი ხელოვნების ცნობილი წარმომადგენლის (გვ. 329), ასევე, გემ ლიონიდის “ეკიპაჟის წევრის არაკორექტული დამოკიდებულება რადიოადმი (გვ. 329, 328) და სხვა. ეს გამოიწვია არა მხოლოდ ზემოხსენებულმა ფაქტმა, არამედ — საქართველოს ისტორიის სრულმა არცოდნამაც, რაც აბსოლუტური შედეგი იყო წინასწარ გამიზნული საბჭოთა საგანმანათლებლო პოლიტიკისა, რომელიც მხოლოდ სხვადასხვა სახის საშუალებებით ცდილობდა

არანაკლებ მტკივნეულია ჩვენი ქვეყნის წარსულში სრულიად ჩაუხედავ პოლიტიკა. ჩრდილოკავკასიურ სანატორიუმში დასასვენებლად ჩასულ თანაპალატელმა, შორეული აღმოსავლეთიდან ჩამოსულმა გარუსებულმა თუ თათარმა, როცა მისი ბათუმელობა გაიგო, უთხრა თურმე: „ახ, ზნაჩიტ, და? აღჟარეც ნიკოგდა გრუზინომ ნე ბუდეტ“ (გვ. 126). რეაქციური აზერბაიჯანელი პოეტის — ნაბი ხაზრის კითხვა: „...ინტერესო, კაგდა, ვი, აღჟარეც, სტალი გრუზინამი?... რა უყავით აჭარლებმა მშობლიურ ენას? თქვენი ენა ხომ თურქულია?...“ (გვ. 316-317).

ჩაოდენ პარადოქსულიც არ უნდა მოგვეჩვენოს, ლეველა პოეტმა ბ-ნი
...-ის ლექსების თარგმანს, რომელიც გაზეთში უნდა დაბეჭდილიყო,
...-ის რესპუბლიკის წარმომადგენელი ავტორის გამო, მიაწერა "აჭარული
...-ის თარგმანი", რაც მოგვიანებით გაასწორა (გვ. 210); ამავე, 1968 წლის
...-ზე ერთი ბათუმელი პოეტის წიგნს მოსკოვის გამომცემლობამ,
...-ისმა", "პერვეოდ ს აღფარსკოვო" დაწერა (გვ. 210); ბუდაპეშტიდან
...-ალთა აჭარის ორგანიზაციის მოსწერეს, შანდრო პეტეფის აჭარული
...-ანი, ერთი ეგზემპლარი გამოგვიგზავნეთ (გვ. 210)...

ბუნებრივია, ასეთი შემთხვევები ქართველთა მხრიდან უპასუხოდ არ დარჩენილა, მაგრამ თავად ფაქტი მიგვანიშნებს, რა წინააღმდეგობით აღსავსე გამოიარა საქართველომ დაშლილ-დანაწევრებული ეროვნული სხეულის მოღიანებლად. ამას, რა თქმა უნდა, ეწინააღმდეგებოდნენ კავკასიაში გავლენის გრძელვადიანად მებრძოლი მეზობელი იმპერიები. ამის მაგალითია ქართველთა ჯგუფის სტამბულში ჩასვლასთან დაკავშირებული შემთხვევა, როცა მათ — მოსკოველი “ლიტერატორი”³, ხოლო დამხედურ თურქეთელ ქართველს

რუსულის მცოდნე თურქი ადევნებდნენ თვალყურს: „...ასე რომ, თურქი და რუსი მაშინ გაერთიანდნენ, რათა არ დაეშვათ თურქეთის ქართველებთან საქართველოდან ჩასული ქართველების შეხვედრა“ (გვ. 176).

ბ-ნი ფრიდონი არაერთგზის შენიშნავს, რომ დღესაც აჭარაში გაჩაღებული მასობრივი ქრისტიანული ნათლობის პარალელურად, „დასისინებენ... მთის სოფლებში ჩვენი მუსლიმანი მეზობლის ფულიანი ემისრები გროვებოდ ყიდულობენ უქონელი, გაჭირვებული აქაურებისგან სახლებს მედრეცეებად. უღარიბეს ოჯახებიდან შერჩეულ ათობით ბიჭს სტამბულს მუსლიმანურ სკოლებში აგზავნიან “უფასოდ“ განათლების მისაღებად.

მწერალი განსაკუთრებით აღაშფოთა სტამბულის უნივერსიტეტის (წარმოშობით ჩვენებური) “თეოლოგ-ლექტორის“ შემარცხვენელმა საუბარმა იმაზე, “თუ როგორ ატყუებენ აქარლებს ქართველები და უკან, ქრისტიანობაში აბრუნებენ...” (გვ. 173).

საქართველოს ვაიგულშემატკივართა საპირისპიროდ, მწერალი წინ წამოწევს ქვეყნის ერთიანობისთვის მებრძოლ მამულიშვილებს: სელიმ ხიმშიაშვილს, ჰაიდარ აბაშიძეს, ახმედ ხელაშვილსა და სხვებს, რომელთა ღვაწლიც ფასდაუდებელია ქართველური ცნობიერების გადარჩენის საქმეში.

“ოსმალურ-ისლამურ სამყაროში აღზრდილი, გულით, სისხლით, სხეულით ქართველი“ ჰაიდარ აბაშიძის წერილი ცხადად მოწმობს ცნობილი მოღვაწის ეროვნულ შეგნებას. იგი გულისტკენას გამოხატავს, პავლე ინგოროვსას მტკიცებით, რუსთაველის არა მესხეთიდან, არამედ ჰერეთის რუსთავიდან წარმოშობის გამო. მიზეზი ისაა, რომ “გადაღმეთ ისლამეთში ჩარჩენილ თანაკუთხელებს “თავი რუსთაველით მოსწონთ, ...ქართველობისკენ მათი მოხედვა-მოსვლა შოთა რუსთაველის ჩვენებურად დაგულებით უფრო გაადვილდებოდა“ (გვ. 69). ბ-ნი ფრიდონი ეთანხმება ჰ. აბაშიძეს, რომ ისტორიული ბედუქლმართობითა და რელიგიის ძალით ორად გახლეჩილი ქართველობის ეროვნული მეობის გადარჩენისათვის ბრძოლაში განსაკუთრებული სიფრთხილის დაცვაა საჭირო, რომ “წმინდა მეცნიერული მსჯელობით“ მიღებულმა დასკვნებმა “თავზე არ დაგვაშროს“ ქართველთა ეროვნული მთლიანობა (გვ. 69).

განსაკუთრებულია ბ-ნი ფრიდონის დამოკიდებულება “მთელ ღუნიანზე ცნობილი ასტრონომისა და მწერლის“, წმინდა ტბელ აბუსერიძის სახელისადმი. 1979 წლის ზაფხულში ხიხაძირში გამართული შეხვედრის მონაწილეებს მან პირველმა შესთავაზა, ეს შეხვედრა ტბელობის დამფუძნებელ კრებად ჩაეთვალით და ყოველი წლის სექტემბრის პირველ შაბათს ტბელობის აღნიშვნა დაეწესებინათ, რაც მთელი საქართველოსათვის დიდი სახალხო ზეიმი იქნებოდა. ასეც მოხდა. ბ-ნი ფრიდონი იხსენებს, რომ ტბელობა სულ შეიძღვრე ჩატარდა, რასაც შემდეგ 90-იანი წლების არეულობამ შეუშალა ხელი.

ზემოთქმულით არ ამოიწურება ფრიდონ ხალვაშის ავტობიოგრაფიული რომანის მიხედვით წამოჭრილი საკიბოროტო საკითხები, მაგრამ, ვფიქრობთ, ჩვენი ცდა გარკვეულ წარმოდგენას შეუქმნის მკითხველს საბჭოთა პერიოდის საქართველოში, კერძოდ კი აჭარაში მიმდინარე პროცესებზე ეროვნული თვითობის განმტკიცების საკითხში.

საქართველოს დედაქალაქში მკითხველის წინაშე “ომრის“ ოფიციალური წარდგენის დღეს ბ-მა ფრიდონმა ერთი ფაქტი გაიხსენა, რომელსაც თავად შეესწრო: თურქეთელმა ქართველებმა თხოვეს უწმინდეს და უნეტარეს ილია მეორეს: მართალია, მუსლიმანები ვართ, როგორც ქართველებს, ქომაგი არ გვყავს და თქვენ იყავით ჩვენი პატრონი...

ჩვენს წერილს კი დავასრულებთ წმინდა ილია მართლის სიტყვებით: „...თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეცოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის... იღუმალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს, რომ საყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს... დაძინებულმა ისტორიამ და ერისულობამ... თავისი ძლიერი ფრთა გაშალოს. ამ დღეში ვართ დღეს ჩვენა და ოსმალეთის საქართველო“.

დამოწმებული ლიტერატურა

- მ. ტაბიძე, 2005 - მ. ტაბიძე, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქრთული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბ., 2005.
ტ. ფუტყარაძე, 2005 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, I, თბ., 2005.
ი. ჭავჭავაძე, 1987 - ი. ჭავჭავაძე, ოსმალის საქართველო, პუბლიცისტური წერილები, თბ., 1987.
ფ. ხალვაში, 2007 - ფ. ხალვაში, ომრი, თბ., 2007.

IA VASHAKIDZE

THE QUESTION OF RESTORING THE NATIONAL IDENTITY IN ACHARA ACCORDING TO 'OMRI,' PRIDON KHALVASHI'S NOVEL

In his autobiographical novel – *Omri*, Pridon Khalvashi, an eminent Georgian writer, tells about the situation in Achara after the liberation of the province from the Turkish rule on the background of the Soviet regime.

The childhood memories of the author reflect the negative influences on the Georgian mentality caused by the forceful conversion to Islam. In spite of the long period under the Ottoman rules Islam could not find footing in Achara to the degree that would have expunged the language and ethnic identity of Acharians.

Pridon Khalvashi pays special attention to the love of the birthplace as the basis for the survival and the credit for the integrity of the common national consciousness, generalized through the prism of the love of Achara.

The novel puts forth the idea about autonomy as the artificial formation aimed at the integration of the national awareness and sensibility. The author seeks the reason of the incorrect historical definitions of Achara in the imposed political division of the same people into two entities that had been nourished with imperial scam and its power (in the same methods as having been done with relation to Abkhazia and Ingush regions); and later on, under the pretext of restoring of Islam, invigorating the spirit by the opponents of the Kartvelian consciousness.

Pridon Khalvashi's novel *Omri* stirs readers' lively imagination about the people's efforts to intensify the sense of national identity under the squalid conditions of the Soviet rule.

6060 გაზაფხაპი

პირველი საბჭოთა არჩევნები ქუთაისის მაზრაში (1922 წლის თებერვალი)

1921 წლის თებერვალ-მარტში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობით ბოლშევიკურმა რუსეთმა სამხრეთ კავკასია კვლავ თავისი გავლენის ქვეშ მოაქცია. დასავლური ორიენტაციისა და გარკვეული დემოკრატიული ინსტიტუტების მქონე ქვეყანაში ავტორიტარული რეჟიმისთვის დამახასიათებელი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები ყალიბდება.

საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად გამოცხადებული საქართველო მხოლოდ სიმბოლურად წარმოადგენდა დამოუკიდებელი სტატუსის მფლობელს. ისეთივე ძალაუფლების მქონე იყო ხელისუფლების უმაღლესი და ადგილობრივი ორგანოები — რევოლუციური კომიტეტები. „რევკომების სისტემა, რომელიც საქართველოში წარმოადგენდა სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური მმართველობის გარდასავალ ფორმას, ძალისმიერი მეთოდებით იკავებდა გზას. მისი მოქმედების ორგანიზაციული ფორმები და მეთოდები ატარებდა ბრძანებით ხასიათს, რომელთა შესრულება სავალდებულო იყო როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო ორგანიზაციებისთვის“ (მ. ნათელაძე, აღ. დაუშვილი, 2004, გვ. 21).

საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში აღიარებული თვალსაზრისით რევკომების შექმნა და მათი უფლებამოსილების ვადის გახანგრძლივება ადგილობრივი სპეციფიკით იყო გამოწვეული. „რევკომებმა მოამზადეს ნიადაგი და შექმნეს ყველა პირობა იმისთვის, რომ საბჭოებს, როგორც ქვეყნის უშუალო ბატონ-პატრონებს, დაეკავებინათ თავიანთი ადგილი და მუშათა კლასის დიქტატურას მიეღო თავისი უფლებრივი და კანონიერი გამოხატულება“ (უ. ბახტაძე, 1960).

რევკომებმა მართლაც მოამზადეს „ნიადაგი“ ოკუპირებულ საქართველოში ხელისუფლების გადასაცემად ფასადური ლეგიტიმაციის მქონე ორგანოებისთვის — საბჭოებისთვის. ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის მომენტში ქვეყანაში საბჭოები არ არსებობდა. „1917 წელს შექმნილი საბჭოები საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წლებში გაუქმებულ იქნა და მათი ადგილი დაიკავა ხელისუფლების კონსტიტუციურმა ორგანოებმა როგორც ცენტრში, ისე ადგილებზე“ (ვ. გუჩუაძე, 2003, გვ. 111). რუსეთში ბოლშევიკური აშოიერკავკასიის მასშტაბით და შემდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის რეალობაშიც, ქართველმა მენშევიკებმა არამიზანშეწონილად მიიჩნიეს საბჭოების წამომადგენლებისგან შედგენილი ერთგვაროვანი სოციალისტური მთავრობის შექმნა. „თავის დროზე ჟორდანიამ დაარწმუნა მუშათა საბჭოები, რომ მათ პრეტენზია არ უნდა ჰქონოდათ პოლიტიკურ ხელისუფლებაზე. მიუხედავად ამისა, თავად თბილისის მუშათა საბჭოს დიდ გავლენის მაუწყებელი იყო ის, რომ პარლამენტმა ჟორდანიამ აირჩია საბჭოს თამჯდომარედ“ (აღ. ბენდიანიშვილი, 2001, გვ. 106).

შეცვლილ პოლიტიკურ ვითარებაში არსებულმა პოლიტიკურმა პარტიებმა საბჭოების არჩევნების დაუყოვნებლივ მოწყობის იდეა წამოაყენეს. კერძოდ, საქართველოში ბოლშევიკური რეჟიმის დამყარების შემდეგაც ყველაზე უფრო გავლენიანმა მენშევიკურმა პარტიამ შეცვალა პოლიტიკური ბრძოლის ტაქტიკა და 10 აპრილს თბილისის ოპერისა და ბაღეტის თეატრში გამართულ

გაფართოებულ თათბირზე მთავრობისაგან მოითხოვა დასავლეთ ევროპის სოციალ-დემოკრატიული და კომუნისტური პარტიების წარმომადგენლების ერთობლივი, საქართველოში თავისუფალი არჩევნების ჩატარება (გაზ. „კომუნისტი“, 1921 წ. 14 აპრილი).

უცხო ქვეყნის სამხედრო ძალაზე დაყრდნობით, ხელისუფლების სათავეში მოსულ ბოლშევიკურ პარტიას კარგად ესმოდა, რომ მისი გავლენა მოსახლეობაში იყო მინიმალური. ქართულ რეალობაში ინტელიგენცია და ე.წ. წერილბურჟუაზიული ფენები წარმოადგენდნენ მნიშვნელოვან ძალას. ბუნებრივია, მათი მხრიდან მხარდაჭერის იმედი ხელისუფლებას არ უნდა ჰქონოდა. ამიტომ, დროებითი რევკომებიდან ლეგიტიმურ ორგანოებზე — საბჭოებზე გადასასვლელად მან სათანადო მოსამზადებელი სამუშაოები ჩაატარა შესაბამისი საარჩევნო ბაზის შექმნით.

საქართველოში დანიშნულ საბჭოების არჩევნებს მენშევიკებმა, მემარჯვენე სოციალისტ-ფედერალისტებმა და მათმა მხარდამჭერმა ჯგუფებმა ბოიკოტი გამოუცხადეს. ამასთან დაკავშირებით გაზეთი „კომუნისტი“ არჩევნებისადმი მოძღვნილ მოწინავე სტატიაში წერდა: „საბჭოებში უნდა მოხვდნენ მხოლოდ კომუნისტები, მემარცხენე ფედერალისტები და პატიოსანი წევრები უპარტიო ოქანისა“ (რ. გრძელიძე, 1998, გვ. 222).

სოციალიტ-ფედერალისტთა მეორე ფრთამ, მემარცხენე სოციალ-ფედერალისტთა ცალკე პარტია შექმნა და ხელისუფლებასთან თანამშრომლობის გზა აირჩია. იგი აქტიურად ჩაება საარჩევნო პროცესში, თავისი წარმომადგენელი ჰყავდა როგორც ცენტრალურ, ისე სამაზრო და სათემო კომისიებში, სადაც კი ამის შესაძლებლობა ჰქონდა. საქართველოს რევკომის მიერ დამტკიცებული საარჩევნო დებულება უკრძალავდა არჩევნებში მონაწილეობის მიღებას მართლად არაკომუნისტური პარტიების დასაყრდენ სოციალურ ფენებს, კონკრეტულად:

„ა. იმ პირთ, რომლებიც მოგების მიზნით დაქირავებულთა შრომას მმართვევენ; ბ. იმ პირთ, რომელნიც ცხოვრობენ არაშრომით შემოსავლით, მაგალითად, კაპიტალის პროცენტით, წარმოების მოგებით, ქონების შემოსავლით; გ. კერძო ვაჭრებს, სავაჭრო და კომერციულ შუამავალთ; დ. ბერ-მონაზონთ, ეკლესიებისა და სარწმუნოებრივი კულტის სასულიერო მსახურთ; ე. მოსამსახურეთ და აგენტებს ყოფილი პოლიციისა და ჟანდარმთა ცალკე კორპუსისა, საჯამუშო (ოხრანნოე) განყოფილებისა და განსაკუთრებული რაზმისა“ (მეა. ფ. 296, საქ. 82, ფურც. 1).

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში დამკვიდრებული კონსტიტუციით, თანასწორი, პირდაპირი, ფარული და პროპორციული წესით არჩევნებში მონაწილეობის მიღებიდან მკვეთრი უკანდახევა იყო თვითონ ფორმაც: არჩევანის გაკეთება ხელის აწევით მუშა-მოსამსახურეთა საერთო კრებაზე, თუ მას ესწრებოდა ამომრჩეველთა 2/3.

საქართველოს რევკომის დებულების თანახმად, შეიქმნა საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის ცენტრალური საარჩევნო კომისია, სამაზრო და სათემო საარჩევნო კომისიები. არჩევნები თავდაპირველად ჩატარდა ოქტომბრის (3-8 დეკემბერი) და ბათუმში (8-10 დეკემბერი). 1922 წლის თებერვლის პირველ ნახევარში საქართველოს რეგიონებშიც არჩეულ იქნა საბჭოები. 1921 წლის 9 დეკემბრიდან 1922 წლის 22 თებერვლამდე ერთდროულად არსებობდნენ

საბჭოები და რევკომები. ხელისუფლების ორგანოთა მუშაობის კოორდინაციისა და ურთიერთდამოკიდებულების განსაზღვრის მიზნით 1922 წლის 10 იანვარს რევკომმა გამოსცა სპეციალური დადგენილება, რომლის თანახმად ხელისუფლების ყველა ორგანო საბჭოთა ყრილობის მოწვევამდე ექვემდებარებოდა რევკომს. მაზრების, ქალაქების, ბათუმის მხარისა და სამხრეთ ოსეთის რევოლუციური კომიტეტის შინაგან გამგებლობაზე, პირად შემადგენლობაზე, მათ მიერ აღძრულ საკითხებზე და მოქმედებების საჭიროებაზე ზედამხედველობა ეკისრებოდა შინაგან საქმეთა სახალხო კომისსარიატს (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქმე 1, ფურც. 22). საარჩევნო კომისიები კომპლექტდებოდა რევკომის წევრებიდან. ამგვარად, არჩევნებისთვის მზადების პროცესში ჩართული იყო მთელი ადმინისტრაციული რესურსი, შინაგან საქმეთა სახალხო კომისსარიატის ფართო უფლებამოსილების თანხლებით. იგივე უწყება აკონტროლებდა თემის საბჭოს დეპუტატებისა და ქალაქების საბჭოების აღმასკომის წევრთა შემადგენლობას. ამის ნათელი ილუსტრაციაა 1922 წლის 16 მაისს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისსარიატის მიერ ქუთაისის სამაზრო აღმასკომისადმი გაგზავნილი მიმართვა: „ამა წლის იანვარში ცენტრალურ საარჩევნო კომისიის მიერ საგანგებო რწმუნებულის საშუალებით სამაზრო საარჩევნო კომისიისთვის იყო გადაგზავნილი საანკეტო ფურცლები (ოქმები) თემის საბჭოსა და აღმასკომის ყოველი წევრებისთვის, აგრეთვე სამაზრო ყრილობისა და სამაზრო აღმასკომის ყოველ წევრთათვის. იმ ინსტრუქციის მიხედვით, რომელიც მათ ზემოთაღნიშნულ მასალებთან ერთად გადაეგზავნათ, აუცილებელი იყო ამ საანკეტო მასალების შევსება და წარდგენა საარჩევნო კომისიაში. მიუხედავად იმისა, რომ მას შემდეგ ამ საქმის შესასრულებლად საკმარისი დრო იყო, სამაზრო კომისიის განკარგულებაში აღნიშნული ანკეტები ჯერაც არ არის წარმოდგენილი, რაც აფერხებს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისსარიატის ყოველდღიურ სამეთვალყურეო საქმიანობას“ (ქცა, ფონდი 296, ანაწ. I, ფ. 82, ფურც. 186).

საქართველოს სხვა რეგიონების მსგავსად, არჩევნებისთვის აქტიური მზადება დაიწყო ქუთაისის მაზრაში. 1921 წლის 31 დეკემბერს ქუთაისის სამაზრო რევკომმა გამოსცა ბრძანებულება: „თანახმად ინსტრუქციისა დამტკიცებული ცენტრალური საარჩევნო კომისიისა ს.ს.ს.რ საბჭოთა ყრილობის მოწვევის შესახებ, ქუთაისის სამაზრო რევოლუციურმა კომიტეტმა დაადგინა, შექმნილ იქნეს სამაზრო საარჩევნო კომისია ქუთაისის სამაზრო რევკომის თავმჯდომარის ამხ. ლორთქიფანიძის თავმჯდომარეობით, შემდეგი შემადგენლობით: წევრი — წარმომადგენელი ს.კ.ბ. ქუთაისის სამაზრო კომიტეტისა ამხ. კ. ქაცარავა; ს.ვ.კ.კ. ქუთაისის სამაზრო კომიტეტისა ამხ. ნ. ცინცაძე; წითელი არმიისა ამხ. გონჩაროვი; მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიისა ამხ. მ. გავაშელი“ (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 1, ფურც. 1). იმავედროულად 1922 წლის 4 იანვარს ქუთაისის სამაზრო რევოლუციური კომიტეტის ბრძანებით სამაზრო საარჩევნო კომისიისთვის მუშაობის გაადვილების მიზნით შეიქმნა საარჩევნო საქალაქო კომისია რევკომის წარმომადგენლის ადამსკის თავმჯდომარეობით (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 34, ფურც. 4).

3 იანვარს არჩევნების მოსამზადებლად თემის რევკომებს დაეგზავნათ სათანადო ცირკულარები, რომელიც ავალდებულებდა რევკომის თავმჯდომარეს სამკაცრიანი კომისიის შექმნას მისივე თავმჯდომარეობით, ასევე მიზანშეწონილად მიიჩნეოდა კომისიაში მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წარმომადგენლის შეყვანა (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 51, ფურც. 27).

საარჩევნო დებულების თანახმად, კომისიების მუშაობაზე ზედამხედველებსა და მოსახლეობას შორის აგიტაცია-პროპაგანდის გასაწევად გაიგზავნა სათანადო ინსტრუქციებით აღჭურვილი ინსტრუქტორები. მათი ინფორმაციით, განსაკუთრებული სირთულეებთან იყო დაკავშირებული საარჩევნო სიების შედგენა. 1917 წლის აღწერის მასალები პრაქტიკულად გამოუსადეგარს წარმოადგენდა, ხდებოდა მოსახლეობი ხელახალი აღწერა და შემდეგ ამ სიის გადაცხრილვა ხმის უფლების მქონე პირებად. ქუთაისის მაზრა მოიცავდა ქ. ქუთაისს, სამარტედიას, ხონსა და 49 თემს. რევკომის დადგენილებით, რაიონი, როგორც ერთ-ერთი სახე აღმონისტრაციული ერთეულისა, გაუქმდა. საბოლოო მონაცემებით მაზრის მცხოვრებთა საერთო რიცხვი 274.709, აქედან ამომრჩეველთა 89.949 (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 82, ფურც. 189).

საარჩევნო უფლების მქონე პირთა სიის შედგენისას ხშირად ადგილი ჰქონდა დარღვევებს. საარჩევნო დებულების სასურველად ინტერპრეტირების საფუძველზე ხდებოდა პოლიტიკურად არასაიმედო პირების სიის გარეშე დატოვება: „ამწერებს შეაქვთ ზოგიერთი მოქალაქე ცხრილებში თავის მცხოვრებლებისამებრ, არის ისეთი შემთხვევები, რომ რეგისტრატორი ეკითხება მუშა-მოქალაქეს, თუ მას ხელებზე „მაზოლები“ აქვს, ის უსათუოდ კომუნისტი იქნება და ასეთები შეაქვთ ცხრილებში“ (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 51, ფურც. 42) — აცნობებდა სამაზრო საარჩევნო კომისიას სამარტედილაში გაგზავნილი ინსტრუქტორი. მუშაობას ართულებდა ისიც, რომ საარჩევნო კომისია რევკომის წევრთაგან იყო დაკომპლექტებული, რომელთაც პარალელურად აღმონისტრაციული ხასიათის საკითხების მოგვარებაც უხდებოდათ. ამის შესახებაც აღნიშნავდა თავის პატაკში ზემოთ ხსენებული ინსტრუქტორი: „სიები, რასაკვირველია, გამზადებული არ იყო, არც საერთო სიის შედგენა მოსწრებული, საერთოდ მუშაობის უსისტემობის გამო მუშაობა ირევა. რევკომის წევრებს ეთოსა და იმავე დროს უხდებოდა რევკომის საქმეებზე სირბილი — მოსულ ხალხთან ანგარიშის გასწორება და სხვა მრავალი, რის გამოც კომისიის წევრები და თავმჯდომარე ცუდ მდგომარეობაში არიან. გადამწერებად მოწვეულია კომისიიდან ახალგაზრდები, რომელთაც სასწავლებელში სიარულის გამო მოსპობილი აქვთ საშუალება ნორმალური მუშაობისა“ (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 51, ფურც. 42).

საბჭოების დებუტატთა პირადი ბარათების გაცნობისას ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ აბსოლუტური უმრავლესობა გაუნათლებელია. პირდაპირი მდგომარეობით ეკუთვნიან მუშათა და გლეხთა კლასს, ინტელიგენცია ძირითადად განზე იდგა საარჩევნო პროცესისგან, თუმცა ცალკეულ თემებში (ზინი) ჩანს მათი თანამშრომლობა საბჭოთა ხელისუფლებასთან.

სამაზრო საარჩევნო კომისიების მიერ თემებში გაგზავნილი ინსტრუქტორები აქტიურ პროპაგანდას აწარმოებდნენ მოსახლეობაში საბჭოთა საბჭოების სასარგებლოდ. მათ საქმიანობაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის სვირის თემში გაგზავნილი ინსტრუქტორის პატაკი სამაზრო საარჩევნო კომისიისადმი: „22 იანვარს სვირის თემში მოვაწყვე მიტინგი. დილით კრებას დაიწინადად დიდი მოხსენება გავუკეთე. ხალხმა ცუდი შთაბეჭდილება მომგვარა: შეზღუდვებზე, ერთი მხრივ, კონტრევოლუციონური კულაკობა და ინტელიგენცია და მეორე მხრივ, ლატაკი და ბეცი გლეხობა. თემი უწინ მენშევიკებისა და ფეოდალისტების ბუდე ყოფილა.“

სალამოს მოვაწყვე თანამგრძნობთა კრება... საარჩევნო კომისიაში დავნიშნეთ ნ. კაკაუტრიძე, მ. კამლაძე, გრ. თუთარაშვილი, რომელიც შემდგომ საიდუმლოდ მიღებული ცნობით, უწინ ნაც-დემოკრატი ყოფილა, ამის გამო გადავაყენე და მის მაგიერ დავნიშნე სვირის თემში ახლადდანიშნული რევკომის თავმჯდომარე“ (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 51, ფურც. 36).

ბოლშევიკური რეჟიმის მხრიდან ტერორისა და დაშინების მიუხედავად, არჩევნებისადმი ერთგვარ პროტესტს მაინც ჰქონდა ადგილი, რასაც ძირითადად არაკომუნისტური პარტიების აქტიურობა კვებავდა. მაგალითად, მალლაკის თემში მოსახლეობამ უარყო კომუნისტების მიერ წამოყენებული დეპუტატების სია და საერთოდ არჩევნების წესი, ასევე აქტიურობდნენ მენშევიკები ქ. ქუთაისში, ზრესილში და რიონში (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 82, ფურც. 189), მაგრამ მათმა ცდამ — ჩეხალათ არჩევნები, შედეგი ვერ გამოიღო. 14 თებერვალს ქ. ქუთაისში და მთლიანად მაზრის თემებში ჩატარდა არჩევნები. 16 თებერვალს კი ქ. ქუთაისის თეატრის შენობაში გაიხსნა საბჭოების I ყრილობა. ქუთაისის მაზრის საბჭოების I ყრილობას ესწრებოდა 230 დეპუტატი, მათ შორის: კომუნისტი — 159, თანამგრძნობი — 32, უპარტიო — 25, მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტი — 10. დეპუტატთა სოციალური შემადგენლობა შემდეგ სურათს იძლეოდა: მუშა — 58, გლეხი — 70, ინტელიგენტი — 77 (ქცა, ფ. 296, ანაწ. 1, საქ. 82, ფურც. 150).

ქალაქებისა და ცალკეული თემების საბჭოებში გამარჯვებულ დეპუტატთა სიაც ადასტურებს, რომ არჩევნებიც ფაქტიურად ერთპარტიული იყო. საკანონდებლო ორგანოს ფუნქციის მქონე საბჭოებს პროლეტარიატის, რეალურად კომუნისტური პარტიის დიქტატურის შესაღამაზებელი ფასადის ფუნქცია ჰქონდა მხოლოდ. ბოიკოტის ტაქტიკა არაკომუნისტური პარტიებისთვის პოლიტიკურად წამგებიანი სვლა აღმოჩნდა, მაგრამ ძნელი სათქმელია, საოკუპაციო ხელისუფლების განტყიების მიზნით მოსკოვის მიერ ჩატარებულ საბჭოთა ხელისუფლების ორგანოების არჩევნებში რამდენად შესაძლებელი იყო მათი გამარჯვება. მით უმეტეს, რომ მთლიანად არჩევნებისთვის მზადების პროცესი, საარჩევნო კანონმდებლობა, „უშუალოდ ტერორის, ანტირუსული და ანტისაბჭოთა ძალების დევნის პირობებში“ (ვ. გურული, 2003, გვ. 111) მიმდინარე არჩევნები არაკომუნისტურ პარტიებს წარმატების შანსს არ უტოვებდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- უ. ბახტაძე, 1960 - უ. ბახტაძე, რევკომები საქართველოში, 1921-22 წწ., ჟურნ „მნათობი“, 1960, №12.
 ალ. ბენდიანიშვილი, 2001 - ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921), თბ., 2001.
 რ. გრძელიძე, 1998 - რ. გრძელიძე, საქართველოს პოლიტიკური პარტიების ისტორია, (1910-1924 წწ.), თბ., 1998.
 გაზ. „კომუნისტი“, 1921, 14 აპრილი.
 მ. ნათმელაძე, ალ. დაუშვილი, 2004 - მ. ნათმელაძე, ალ. დაუშვილი, საქართველოს უახლესი ისტორია, თბ., 2004.
 ქცა - ქუთაისის ცენტრალური არქივი.

NINO VASHAKMADZE

THE FIRST SOVIET ELECTION IN KUTAISI MAZRA
(ADMINISTRATIVE DISTRICT), IN FEBRUARY 1922

In February-March 1921 the Bolshevik Russia invaded the Democratic Republic of Georgia and extended its influence on the South Caucasus one more times. By that period the Democratic Republic of Georgia had managed to develop certain institutions of western orientation but now it was bound to accept the institutions characteristic to authoritative regimes.

Though the country was proclaimed as the Soviet Socialist Republic of Georgia, the Soviet councils, formed in 1917, had been already abolished by the Democratic Government having replaced them with constitutional organizations. Thus, there were no soviets to hold the power. The Soviet government organized revolutionary committees (*Revkoms*) in the centre so in peripheries as the transitional form of political governance who should prepare the foundation for the delivery of power to councils. New regulation, specially cut out for carrying out the election campaign, and the administrative resources were to grant the victory of the non-popular Bolshevik party. Moreover, in this condition the non-communist parties chose to boycott the elections and only the leftist, Social-Federalist party decided on collaborating with the government. Social-Federalists were welcomed by the government as the admissible option for that period.

I have shown the process of the first Soviet election campaign on the example of Kutaisi administrative district. In spite of the specific cases the given situation was analogous for the country reflecting its general picture: Under the most severe terror and persecution of anti-Soviet and anti-Russian groups the election provided the victory for the Communist Party. The Soviets formally were granted the legislative authority but in fact its real function was to mask the dictatorship of the proletariat and the communist party.

გოლერძი ვაჭრიძე

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ქონების საეკლესიო მემკვიდრეობის მიერ (XIX საუკუნის 70-80-იანი წლები)

XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფო ქონება მნიშვნელოვანად გაიზარდა ხაზინის საკუთრებაში საეკლესიო მამულებისა და შემოსავლების გადაცემის შედეგად. რუსეთის მთავრობამ ეს ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 10-იან წლებში სცადა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებასთან დაკავშირებით. ეგზარქოს თეოფილაქტე რუსანოვის ინიციატივით, დაწყებულმა გარდაქმნებმა, რომელთა ერთ-ერთ ძირითად მიზანს საეკლესიო ქონების აღწერა და სამართავად ხაზინისათვის გადაცემა შეადგენდა, აღმოსავლეთ საქართველოში გარეგნულად მშვიდობიანი ხასიათი მიიღო, დასავლეთ საქართველოში კი მძლავრი სახალხო აჯანყება გამოიწვია (1819-1820 წწ.) (აქტები, 1874). აჯანყება, მართალია, სისხლში ჩაახშვეს, მაგრამ მძიმე საშინაო და საგარეო ვითარების გამო მთავრობა იძულებული გახდა ამჯერად დაეთმო და საეკლესიო ქონების ხაზინისათვის გადაცემა დროებით გადაევალებინა. მაგრამ თავის განზრახვაზე ხელი არ აუღია. საეკლესიო ქონება აღწერეს 1811 წელს (ნ. მახარაძე, 1942; ქსცა, ფ. 21, აღწ. 1, გვ. 418-421), რომლის მონაცემები 1825 წელს ახალი კამერალური აღწერით შეამოწმეს (ქსცა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 1455, ფურ. 28).

1852 წ. 5 ნოემბერს გამოქვეყნდა იმპერატორის ბრძანებულება — აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო ქონების სამართავად ხაზინისათვის გადაცემის შესახებ (ს. ესაძე, გვ. 180), ხოლო 1869 წ. 13 ნოემბრის კანონით იგი ხაზინის საკუთრებად გამოცხადდა და სახელმწიფო ქონების შემადგენლობაში ჩაირიცხა (იქვე, გვ. 84).

1852 წ. 5 ნოემბრის დებულება იმერეთსა და გურიაზეც უნდა გავრცელებულიყო, მაგრამ დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო ქონების აღრიცხვის საქმე იმდენად მოუწესრიგებელი იყო, რომ პრაქტიკულად ამის განხორციელება შეუძლებელი გახდა. ამიტომ დაავალა იმპერატორმა 1857 წ. 24 ოქტომბერს უმაღლესად დამტკიცებულ სპეციალურ დროებით კომისიას (1858-1862 წწ.), რომელსაც ქუთაისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონება უნდა აღერიცხა, მუშაობა საეკლესიო მამულებისა და შემოსავლების აღწერით დაეწყო (ქსცა, ფ. 18, აღწ. 1, საქ. 2571, ფურ. 134). ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი, თავადი გ. ერისთავი 1860 წ. 30 იანვარს კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსისადმი გაგზავნილ მიმართვაში აღნიშნავდა: საეკლესიო ქონება გაცილებით უფრო მეტია, ვიდრე სახელმწიფო, ამიტომ მისი აღწერა-მიმოხილვა ხანგრძლივ დროსა და დიდ შრომას მოითხოვს. გუბერნატორი აყენებდა კომისიის მუშაობის ვადის გაგრძელების საკითხს (ქსცა, ფ. 45, აღწ. 1, საქ. 1, ფურ. 122-123, 173).

გარდა ამისა, სერიოზული უთანხმოება წარმოიშვა საეკლესიო და სამოქალაქო უწყებებს შორის საეკლესიო გლეხების (იმჟამად არსებული რაოდენობის მიხედვით) ნატურალურის ნაცვლად გადიდებული ფულადი გადასახადით დაბეგვრის საკითხზე. საეკლესიო უწყება, ამასთან ერთად,

მოითხოვდა საეკლესიო აზნაურებზე გავრცელებულიყო 1864 წ. 21 მაისს უმაღლესად დამტკიცებული დებულება იმერეთისა და გურიის თავადების აზნაურებისაგან ქონებრივი გამიჯვნის შესახებ (ქიმ, 6417/6718, ფურ. 1-9; ქცსა, ფ. 45, აღწ. 1, საქ. 2462, ფურ. 71-72), იმგვარად, რომ შემოსავლები საეკლესიო აზნაურების იმ მამულებიდან, რომლებიც ეკლესიას მიეკუთვნებოდა, მთლიანად მის განკარგულებაში დარჩენილიყო.

ამასთან დაკავშირებით, მეფისნაცვალმა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს, თავად დიმ. სვიატოპოლკ-მირსკის 1866 წ. აპრილში დაავალა — სამოქალაქო გუბერნატორის თავმჯდომარეობით სპეციალური კომისია შეექმნა. მასში შევიდნენ: მეფისნაცვლის მთავარსამმართველოს სახელმწიფო ქონების დეპარტამენტის, საგუბერნიო და საეკლესიო უწყებების წარმომადგენლები (ქცსა, ფ. 45, აღწ. 1, საქ. 10, ფურ. 57-58; სცსა, ფ. 240, აღწ. 1, საქ. 601, ფურ. 76, 85, 99).

კომისიის მუშაობის შედეგად დიდძალი მასალა დაგროვდა, რომელიც გამოგადებული სახით წარმოდგენილია კავკასიის კომიტეტის თავმჯდომარისადმი კავკასიის მეფისნაცვლის, მიხეილ ნიკოლოზის ძის მიერ 1871 წლის 31 იანვარს დადგენილ მიმართვაში. მასში ნაჩვენებია იმერეთისა და გურიის საეკლესიო ქონების მდგომარეობის სურათი და ჩამოყალიბებულია მისი ზაზინისათვის საკუთრებაში გადაცემის ძირითადი საფუძვლები (ქცსა, ფ. 18, აღწ. 1, საქ. 3063, ფურ. 340-342).

დასახელებული საბუთის მიხედვით, XIX ს. 70-იანი წლების დასაწყისისათვის იმერეთისა და გურიის ეკლესიების მამულები შედგებოდა დასახლებული და დაუსახლებელი მიწებისაგან, რომლებიც ორ ნაწილად იყო გაყოფილი: ეკლესიის ფუნდოვ საკუთრებაში და მემამულეებთან საერთო მფლობელობაში მყოფ მიწებზე.

იმერეთის ეკლესიის დაუსახლებელი მამულები — საღალო მიწები და სხვა შემოსავლები — 2699 ე. წ. საღალო მუხლს შეადგენდა. გურიის ეპარქიას, 1865 წლის აღწერით, 639 კომლი გლეხი ჰყავდა, მათგან 45 კომლს საეკლესიო მიწა არ ჰქონდა. გლეხთა მფლობელობაში იყო 300 დესეტინა მიწა, 56 დესეტინა ტყე, 1704 — ბალი და ვენახი (საბუთში ფართობი მოითვებული არაა.). საეკლესიო უწყებას რჩებოდა მის საკუთრებაში მყოფი მხოლოდ 104 საღალო მუხლი (მ. კელენჯერიძე, 1906, გვ. 326-327).

საეკლესიო ქონების საერთო ღირებულების განსაზღვრისას ანგარიშში არ შეუტანიათ ტყეები, აგრეთვე ის შემოსავლები, რომლებსაც ეკლესია დროებითავალდებულ და საეკლესიო აზნაურთა გლეხებისაგან იღებდა. ამასთან ერთად, ზაზგასმით აღინიშნა — ეკლესია სამუდამოდ კარგავდა საკუთრების უფლებას თავის ქონებაზე და იგი სახელმწიფოს განკარგულებაში გადადიოდა. საქართველო-იმერეთის სინოდის კანტორის აზრით, იმერეთისა და გურიის ეპარქიათა ქონების ეს შეფასება, მართალია, ძალზე ზომიერი და ეკლესიისათვის არახელსაყრელიც კი იყო, მაგრამ იგი ამ თანხას ყოველწლიურად იმდენად, საეკლესიო გლეხებისაგან გადასახადების აკრებასთან დაკავშირებული დროულუბების გარეშე მიიღებდა.

იმპერატორმა ალექსანდრე მეორემ ბრძანებულებას იმერეთისა და გურიის საეკლესიო ქონების ზაზინის საკუთრებაში გადაცემის შესახებ ხელი მოაწერა 1871 წ. 4 აგვისტოს.

დოკუმენტის მიხედვით, იმერეთისა და გურიის საეკლესიო ქონება ხაზინას გადაეცემოდა საკუთრებაში, ხოლო საეკლესიო უწყებებს, ხაზინაში გადასაცემი ყველა მამულის ღირებულების ასანაზღაურებლად, მათგან შემოსავლების შეფასების შესაბამისად, ხაზინიდან დაენიშნებოდა ყოველწლიურად, უცვლელად და სამუდამოდ 30.000 მანეთი.

1871 წ. 4 აგვისტოს ბრძანებულების გამოქვეყნების შემდეგ, კავკასიის სამხარეო ადმინისტრაცია ჩქარობდა, რაც შეიძლება მოკლე ვადებში და სრულად ჩაებარებინა საეკლესიო ქონება. თავის მხრივ, საეკლესიო უწყების წარმომადგენლები ცდილობდნენ ეს პროცესი ყოველმხრივ გაეხანგრძლივებინათ.

საეკლესიო ქონების ხაზინისათვის გადაცემის პროცესში წარმოიშვა, ერთი მხრივ, ეკლესიისათვის შეწირული მამულებისა და გლეხების უკან დაბრუნების და, მეორე მხრივ, საეკლესიო მიწების მითვისების (რამაც მიწების გამიჯვნის დროს ფართო ხასიათი მიიღო) ტენდენცია. დავამ კაცხის მონასტერსა და საეკლესიო გლეხებს შორის ფართო გამოხმაურება ჰპოვა პრესაში. კაცხის მონასტრისადმი შეწირული გლეხების მხარდასაჭერად ნ. ნიკოლაძემ 1873 წ. 16 ნოემბრის გაზეთ „დროებაში“ (№45, გვ. 1-2) ვრცელი წერილი გამოაქვეყნა. ამ საკითხს საქართველოს პრესაში კიდევ რამდენიმე სოლიდური სტატია მიეძღვნა (ი. ანთელავა, 1962, გვ. 158-160).

საეკლესიო მამულებისა და შემოსავლების ხაზინისათვის გადაცემა იმერეთსა და გურიაში ჯერ კიდევ დამთავრებული არ იყო, რომ **სამეგრელოს ეპარქიის ქონების საკითხი დადგა.**

სამეგრელოს ეპარქიის მამულები ჰქონდა ზუგდიდის, სენაკისა და ლეჩხუმის მაზრებში. 1858-1859 წლებში სამეგრელოს დროებითი მმართველობის საბჭოს წევრის, თავად აბაშიძის ხელმძღვანელობით და საეკლესიო უწყების ორი დეპუტატის მონაწილეობით ეს მამულები აღწერეს (ქცსა, ფ. 18, აღწ. 1, საქ. 1510, ფურ. 70) და შემოსავლებიც გამოინგარიშეს, რაც, კომისიის მონაცემებით, წლიურად 13.548 მანეთს შეადგენდა (ს. ესაძე, 196). 1861 წელს თავად ა. ბარიატინსკის განკარგულებით, **სამეგრელოს საეკლესიო მამულების მზრუნველის თანამდებობა დაარსდა (Попечитель над церковными именными в Мингрелии)** (იხ.: ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივში დაცული სამეგრელოს საეკლესიო მამულების მზრუნველის ფონდი (№187), რომელიც საინტერესო მასალებს შეიცავს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის დასავლეთ საქართველოში აგრარულ ურთიერთობათა ისტორიის შესასწავლად.).

1869 წელს ქუთაისის გუბერნატორი და სახელმწიფო ქონების საგუბერნიო სამმართველო სამეგრელოს საეკლესიო მამულების მზრუნველისაგან მოითხოვდნენ საინვენტარო აღწერის მასალების წარმოდგენას, რადგან განიხილებოდა ამ მამულების ხაზინისათვის გადაცემის საქმე (ქცსა, ფ. 187, აღწ. 1, საქ. 146, 159, 171).

სამეგრელოს ეპარქიის ქონების ხაზინისათვის გადაცემის საკითხი მეფისნაცვლის ცენტრალურ დაწესებულებებში 1873 წლიდან განიხილებოდა. 1878 წელს მეფისნაცვლის საბჭომ მოისმინა მოხსენება სამეგრელოს საეკლესიო მამულების ხაზინისათვის გადაცემის შესახებ (სცსა, ფ. 241, აღწ. 1, საქ. 932). საეკლესიო და სამოქალაქო უწყებები შეთანხმდნენ. 1880 წლის 22 მაისს იმპერატორმა ხელი მოაწერა ბრძანებულებას, რომლის მიხედვით სამეგრელოს ეპარქიის ქონება ხაზინას გადაეცემოდა იმავე წესით, როგორც აღმოსავლეთ

საქართველოში, იმერეთსა და გურიაში — საეკლესიო უწყებას ხაზინაში გადაცემული ქონების ასანაზღაურებლად ყოველწლიურად და უცვლელად შეეცმოდა 20.000 მანეთი. საარქიერო სახლის, მონასტრებისა და ეკლესიების საკუთრებაში რჩებოდა სპეციალურ ორ სიაში შეტანილი საღალო მიწები და 432 ე. წ. საღალო მუხლი.

ბრძანებულების გამოქვეყნების შემდეგ, სამეგრელოს საეკლესიო მამულების მართველის თანამდებობა გაუქმდა, საეკლესიო ქონება გადაეცა სახელმწიფო ქონების ქუთაისის საგუბერნიო სამმართველოს (სცსა, ფ. 241, აღწ. 1, საქ. 1190; სცსა, ფ. 130, აღწ. 1, საქ. 157, ფურ. 1; ქცსა, ფ. 18, აღწ. 1, საქ. 3037, ფურ. 6-20, 21).

რუსული მთავრობის მიერ განხორციელებული ღონისძიებები ქართული ეკლესიის მართო ეკონომიკური გაძარცვა როდი იყო. იგი მიზნად ისახავდა, ფრთხილად, ეკლესია ეკონომიკურად სახელმწიფოზე დამოკიდებული გაეხადა და მისი კოლონიური პოლიტიკის სამსახურში ჩაეყენებინა. მთავრობის ვარაუდი არ გამართლდა. ქართული ეკლესია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთ ძირითად ძალად გადაიქცა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. ანთელავა, 1962 - И. Антелава, Государственные крестьяне Грузии в XIX в., т. II, Тб., 1962.
- აქტები, 1874 - Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Издание Архива Главного Управление Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. VI, ч. I, Тиф., 1874.
- ს. ესაძე - С. Эсадзе, Историческая записка об управлении Кавказом, т. II.
- მ. კელენჯერიძე, 1906 - М. Келенджеридзе, Правда об автокефалии Грузинской церкви (Ответ г. Самуилову и К), Кут., 1906.
- ბ. მახარაძე, 1942 - Н. Махарадзе, Восстание в Имеретии 1819-1820 гг., М., 1942, ნაკვ. I, თბ. 1942.
- სცსა - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი.
- ქიმ - ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი; კირილე ლორთქიფანიძის საბანკო არქივი; გელათის მონასტრის ფონდი 6466/374.
- ქცსა - ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი.

GODERDZI VACRIDZE**SECULARIZATION OF THE CHURCH PROOERTY OF WESTERN
GEORGIA BY THE RUSSIAN RULE (1870s-80s)**

In the 1870s-80s, the state property in Western Georgia significantly grew as a result of the transference of church estates and incomes to the treasury. Back in the 1810s, the Russian government attempted to do it, but the government had to postpone these activities. At last, by the law of November 13, 1869, it was declared the property of the treasury, and was included into the state property.

The 1852 Decree should have also embraced Imereti and Guria, but, in Western Georgia, the registration of the church property was not completed, and, hence, its realization was practically impossible. Therefore, the Emperor ordered an ad hoc commission (1858-1862), aimed at registrating of the state property in Kutaisi Province, to start with the registration of church estates and incomes.

The Decree concerning the transference of the church property of Imereti and Guria to the treasury was signed by Emperor Alexander II on August 4, 1871. As for the property of Samegrelo Diocese, it was transferred to the trasury by the Decree of May 21, 1880.

With these activities, the Russian government aimed at making the Georgian Church economically dependent upon the state, and at including it in the confines of its collonial policy.

საბჭოური დებულებების უარყოფა და „ღრმის ხარკი“ მიხეილ ჯავახიშვილის პუბლიცისტიკაში

მდიდარი და მრავალფეროვანია მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედებითი შემოქმედება. ამოუწურავია მისი შემოქმედებითი შესაძლებლობები. ღრმა და თავისთავადია მწერლის მხატვრულ-ესთეტიკური სამყარო. ნათელი და გამორჩეულია მისი ადამიანური ყოფიერების წესი, მისი ცხოვრების საზრისი. ყველაზე წმინდა ღირებულებებმა განსაზღვრა მისი ცხოვრება, მისცა მას დიდი სულიერი ენერგია. ყველაფერმა ერთად კი შექმნა გენიალური შემოქმედი.

ქართული ლიტერატურის ისტორია მიხეილ ჯავახიშვილს იცნობს უპირველესად როგორც ბილეთრისტს, ქართული სიტყვიერი ზელოვნების ოსტატს. მაგრამ იგი ამავდროულად შესანიშნავი პუბლიცისტი, სიღრმისეულად მოაზროვნე და მახვილსიტყვიანი კრიტიკოსიც იყო. ამ სფეროს მან საკმაოდ დიდი დრო და ენერგია შეაღწია.

რთულ ვითარებაში მოუხდა ცხოვრება მწერალს. XX საუკუნის დასაწყისის მშფოთვარე მოვლენებმა, რევოლუციური ბრძოლების შედეგად ქვეყანაში შექმნილმა მდგომარეობამ ქართული საზოგადოების მოაზროვნე ნაწილი დილემის წინაშე დააყენა. მათ უნდა უარეყოთ ეროვნული მწერლობის ტრადიციები და გაეთავისებინათ სრულიად ახალი, მათთვის უჩვეულო და უცხო შეხედულებები. ამ დრამატული მოვლენების ფონზე გამოიკვეთა მებრძოლი მწერლების სახეები, რომლებიც სიცოცხლის ფასადაც კი ცდილობდნენ თვითმყოფადობის, თავისთავადობის შენარჩუნებას, ეროვნული და ზნეობრივი იდელების გადარჩენას.

რთულმა ეპოქალურმა მდგომარეობამ, ქვეყნის ინტერესებისთვის ბრძოლის შეგნებამ მიიყვანა მიხეილ ჯავახიშვილი იმ გადაწყვეტილებამდე, რომ შემოქმედებითი გზის გარიტრაჟზე გვერდით გადაედო მწერლის კალამი და მთელი არსებით ქვეყნის ყველაზე მტკივნეულ და სასიცოცხლო მნიშვნელობის პრობლემებს შესჭიდებოდა. ამ საქმეს დიდი სულიერი სიმტკიცე და ურყევობა სჭირდებოდა. ამ მხრივ მწერალმა გასაოცარი გამბედაობა გამოიჩინა. „იმხანად მხატვრული სიტყვის არაერთმა ოსტატმა მიმართა ფართო პუბლიცისტურ ტანს და ცხოველი დაინტერესება გამოიჩინა ეროვნული პრობლემებით. ეს იყო ქართული მწერლობის ეროვნულ-პატრიოტული მოვალეობის ახალი გამოვლენა, ერის ინტერესების სადარაჯოზე ფხიზელი ღვომა“ (ა. ნიკოლეიშვილი, 1992).

XX საუკუნის 10-20-იანი და შემდგომი წლების პერიოდული პრესის გაცნობა საკმაო საფუძველს გვაძლევს გამოვყოთ მიხეილ ჯავახიშვილის პუბლიცისტურ მოღვაწეობაში ორი ნაკადი — წერილები 20-იან წლებამდე და საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან როგორც თემატურ-პრობლემური თვალსაზრისით, ისე რაოდენობის მხრივაც. ასეთი სხვაობა მოვლენათა მნიშვნელოვანმა ცვლილებებმა განაპირობა.

მიხეილ ჯავახიშვილის ადრინდელი პუბლიცისტიკა უაღრესად საინტერესოა. საუკუნის დასაწყისში ძველი იდეებისა და შეხედულებების გადაფასებამ და ახლებურად აზროვნების შესაძლებლობამ ნიჭიერ მწერალს ერთმანეთის მიყოლებით შეაქმნევინა ისეთი საგაზეთო პუბლიკაციები, რომლებშიც

იმდროინდელი აქტუალური პრობლემები განსჯილ-შეფასებული. მათი ავტორის ინტერესების სფერო აშკარად შემოუსაზღვრავია. პუბლიცისტი ერთნაირი ინტერესით აშუქებს ეროვნულ პოლიტიკას თუ მძიმე სოციალურ ცხოვრებას, სახელმწიფო მმართველობის საკითხებს თუ უცხო სახელმწიფოთა მდგომარეობას, მსოფლიო კატაკლიზმებს თუ ქართულ ენასთან, თეატრთან დაკავშირებულ პრობლემებს. მყარი ეროვნული და პოლიტიკური შეხედულების მქონე მწერალი თითოეულ მათგანში ღიად, მკაფიოდ აფიქსირებს თავის პოზიციას, არ მალავს ეროვნულ მრწამსს.

სამწუხაროდ, 20-იანი წლების შემდეგ შექმნილ პუბლიკაციებს ნაკლებად ეტყობა ამგვარი შემართება. მიზეზი ცხადი და ნათელია. მიხეილ ჯავახიშვილს და ზოგადად საზოგადოების მოაზროვნე ნაწილს დაჟინებით თხოვდნენ ქვეყნის სოციალისტურ გარდაქმნაში აქტიურ მონაწილეობას, მათი იდეოლოგიის უყოყმანოდ მიღებას, მანამდე არსებული მსოფლმხედველობის კატეგორიულად შეცვლას, რაც საკმაოდ რთული საქმე იყო. ძნელი მისაღები აღმოჩნდა იგი მიხეილ ჯავახიშვილისთვისაც.

ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ 1923 წლიდან მიხეილ ჯავახიშვილი „ნამდვილ მწერლობას“ დაუბრუნდა და გასაოცარი ძალისხმევით შეუდგა თავისი დიდი შემოქმედების შექმნას. ის წლები, რომელიც უხვი იყო მხატვრული მოღვაწეობის თვალსაზრისით, დუმილის წლებად არის მიჩნეული ჟურნალისტური საქმიანობის მხრივ. თუმცა „დუმილის წლები“ მთლად უნაყოფო არ ყოფილა. მწერალი თანამშრომლობდა სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებში, ბეჭდავდა რეცენზიებს, პუბლიკაციებს, მონაწილეობდა მძაფრ პოლემიკურ გამოსვლებში. და მაინც, 20-30-იან წლებში დაწერილ საგაზეთო წერილებში ნაკლებად იგრძნობა აღრინდელი შემართება, ცეცხლოვანება. მასალების უმრავლესობა აშკარად ერთსაზოგადოებას და მოქცეულია იდეოლოგიურ ჩარჩოებში. მიუხედავად ამისა, ნიჭიერი შემოქმედის ღირსების მაჩვენებელია ის, რომ ზოგჯერ მწერალი არ ნიღბავს საკუთარ შეხედულებებს და ჩვეული პირდაპირობით აფიქსირებს საღ აზრს.

მწერლის ქალიშვილი — ქეთევან ჯავახიშვილი არაერთგზის მიუთითებს, რომ „ციხეებსა და გადასახლებებში ყოფნამ აიძულა იგი ახალი ცხოვრებისათვის ანგარიში გაეწია და დროის მოთხოვნებს დაჰყოლოდა. უფრო თავშეკავებული გახდა ეროვნული გრძნობების გამჟღავნების დროს. მაგრამ ადვილი არ აღმოჩნდა სისხლში გამჟღარი იდეებისა და აზრების იოლად დათმობა. მე ვფიქრობ, წლების მანძილზე დიდად არ შეცვლილა მისი სულიერი სამყარო. ჩემი აზრით ყველაფერი ისევ ისე დარჩა.

„დროის ხარკი“ — შეიძლება ასე ვუწოდოთ სოციალისტური იდეოლოგიით შთაგონებულ წერილებს: „14 წელიწადი“, „ახალი მიჯნა“, „დიადი ეპოქა“, „ჩავდგეთ სოციალიზმის მშენებელთა რიგებში“, „ყველაზე უფრო სრულყოფილი დემოკრატია“ და ა.შ. აღნიშნულ პუბლიცისტურ მასალებში შეუძლებელია დავინახოთ მათი ავტორის ნამდვილი სახე. და თუ მაინც იწერებოდა ზოტად აღვლენილი სტრიქონები, ამან არ უნდა დაგვაზნოს. სხვანაირად შეუძლებელი იყო თავის გადარჩენა. უბრალოდ, შეუძლებელი იყო ცხოვრება. „არის დრო, როცა მთელი ერი მიეცემა სასოწარკვეთილებას, აღარავის სჯერა სამართლიანობის, კეთილსინდისიერების და მხოლოდ საკუთარ ტყავს უფრთხილდება. ასეთია კომუნისტური დიქტატურის ეპოქა. ამ ეპოქაში გაბატონებულმა ლიტერატურის პარტიულობის პრინციპმა ჩამოაყალიბა მწერლის ახალი ტიპი — მწერალი

ფლუგერი, რომელიც პოლიტიკური ქარის მიმართულებით ტრიალებს და ცხოვრობს დევიზით — აბა, ჩემო მანასეო, ხან ისე და ხან ასეო“ (ა. ბაქრაძე, 1990).

მაშინდელ ეპოქაში ბევრმა მწერალმა შეასრულა ე.წ. „მწერალი-ფლუგერის“ როლი. მიხეილ ჯავახიშვილმა ვერ შეძლო პოლიტიკური ქარის მიმართულებით ტრიალი. ეცადა სიცოცხლის შენარჩუნების მიზნით, მაგრამ არ გამოუვიდა. მის ჭმის წიგნაკში ჩაწერილ სიტყვებს მივაღწევნოთ თვალი: „რევოლუცია ჩემთვის საშინელი ტრაგედიაა, ვინაიდან ჩემს თვალწინ კვდება ჩემი ქვეყანა—დედა. ზოგისთვის კი ეს უზენაესი სიხარულია, ვინაიდან იბადება შვილი—ახალი ქვეყანა. ამიტომაც არის მგლოვიარედ გუშინდელი პოეტი, ამიტომაც ხარხარებს გუშინდელი ქაბუცი—კომკავშირელი. სჯობდა, ან უფრო ადრე გავჩენილიყავ, ან უფრო გვიან...“

30-იან წლებში ხელისუფლების დაჟინებულ მოთხოვნას — რევოლუციის თანამგზავრობის პრინციპის დაცვას მიხეილ ჯავახიშვილი ასე გამოეხმაურა: „ის, ვინც დღეს ცხოვრობს, მას აუცილებლად უნდა ახასიათებდეს თანადროულობა. სერვანტესი, შექსპირი, გოეთე და მრავალი სხვა დიდი მწერალი დიდნი არიან იმიტომ, რომ ყოველი მათგანი თანადროული იყო თავისი ეპოქისათვის. ვისაც ეს არ ახასიათებს, ის სახელს ვერ მოიხვეჭს, ყოველ შემთხვევაში თავის დროში ვერ იპოვის სახეს.“

სხვა საგაზეთო წერილში მწერალი აღნიშნავს: „მე მომხრე ვიყავი ცნობილი დისტანციის“ თეორიის, რომელიც გულისხმობდა მწერლის დაშორების აუცილებლობას თანამედროვე თემებიდან.“

რომელ წერილზეა ავტორი ზნეობრივად პასუხისმგებელი? თუ კარგად დავეუვირდებით აღნიშნულ ფრაზებს, იოლად შევამჩნევთ მწერლის შეხედულებათა არასწორხაზობრიობას, არსებული ხელისუფლებისადმი შეფარულ ირონიას. ამ ნაწყვეტებიდან კარგად ჩანს, რომელია მწერლის გულიდან წამოსული სიტყვები და რომელი მისი პრინციპებისთვის მიუღებელი.

ნებისმიერი მწერლის პუბლიცისტიკა ყოველთვის არის ღია ან ფარული. მიხეილ ჯავახიშვილი თავისი მოღვაწეობის ადრეულ პერიოდში ღია, მებრძოლი პუბლიცისტის ნიმუში იყო. მოგვიანებით შექმნილ საგაზეთო წერილებში მისი მბრძოლა გარკვეული პოზიციის მოსაზრების დასამკვიდრებლად ფარულია, განპირობებულია მაშინდელი იდეოლოგიური წნეხის ზემოქმედებით. თუმცა მათში მაინც შეიძლება მწერლის ნამდვილი სახე.

მიხეილ ჯავახიშვილის პუბლიცისტიკას დღესაც არ დაუკარგავს აქტუალობა და ინტერესი. სამწუხაროდ, ფართო საზოგადოებისთვის ისინი თითქმის უცნობია. მწერლის რჩეულ თხზულებათა VI ტომში საერთოდ არ არის 1915-1920 წლებში შექმნილი პუბლიცისტური მასალები. ისინი სხვადასხვა პერიოდულ გამოცემათა ფურცლებზეა გაბნეული. სამაგიეროდ, მასში უხვადაა თავმოყრილი მოგვიანებით დაწერილი პუბლიკაციები: „ჩავდგეთ სოციალიზმის წინა რიგებში“, „აქტომბრის წიგნის ახალი ფურცელი“ და მრავალი სხვა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. ბაქრაძე, 1990 - ა. ბაქრაძე, მწერლობის მოთვინიერება, 1990.
 ა. ნიკოლეიშვილი, 1992 - ა. ნიკოლეიშვილი, მ. ჯავახიშვილის
 პუბლიცისტიკა 1917-920 წლებში, ჟურნ. განთიადი, №9-10, 1992.
 ჟურნ. „პროლეტარული მწერლობა“, №5-6, 1932.
 „სალიტერატურო გაზეთი“, №16, 1932.
 ქ. ჯავახიშვილი, 1989 - ქ. ჯავახიშვილი, მ. ჯავახიშვილი ბელეტრისტი,
 პუბლიცისტი, ჟურნალისტი, 1989.

MZIA TADUMADZE

REJECTION OF THE SOVIET STATEMENTS AND
THE DEMAND OF TIME IN MIKHEIL JAVAKHISHVILI'S
PUBLICISTIC PAPERS

Mikheil Javakhishvili occupies important place in the history of the social thought of 20th century Georgia. He created most of his masterpieces in the most turbulent years of the country. Naturally enough complex problems characterized of this epoch found their reflection in his social and political papers and essays. There is hardly any actual question of the period that M. Javakhishvili did not deal with. In fact, the discussion of the social and political problems that had been judged by such a great thinker means that we should reconsider those questions to find answers for modern problems that in some way or another resemble the old ones and are distinguished with great influential forces.

Mikheil Javakhishvili was the man of strong standards of values and developed his artistic principles in accordance with his worldviews. He had to work in the compounded atmosphere saturated with political and revolutionary struggles. However, he could not reconcile his social and political creed with the revolutionary life that would have meant the digression from his philosophy of the social development. His publicistic words had only one course: to serve for the country and his people. His newspaper articles,

severe criticism of the government, and fearless speeches that divulged the hapless existence of his fellow countrymen and the reasons inflicting their conditions, daring exposure of the problems led his life to the tragic end of the Soviet purge. Together with his literary masterpieces Mikheil Javakhishvili's publicistic works is the part of his legacy that is destined to eternal life.

ეთნოკური ურთიერთობები კავკასიაში (წოვა-თუშები)

საქართველო, ისევე როგორც ევროპის მთელი რიგი ქვეყნები, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებისაგან შედგება, რომელთა მკვიდრნი ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტზე ლაპარაკობენ. ამ თვალსაზრისით საქართველოს, არაერთი სხვა ქვეყნის მსგავსად, კიდევ ერთი თავისებულებაც ახასიათებს: რამდენიმე ეთნოგრაფიულ ჯგუფს ქართული სალიტერატურო ენისაგან ერთგვარად დაშორებული მეტყველება ახასიათებს. საუბარია მეგრულ და სვანურ მეტყველებათაზე, რომლებსაც საუკუნეების განმავლობაში მხოლოდ ოჯახში სალაპარაკოდ იყენებენ. ამდენად, ეს მეტყველებები სოციოლინგვისტური, ეთნოლოგიური და ისტორიული თვალსაზრისით ფაქტობრივად ქართული ენის დიალექტებს წარმოადგენდნენ (ახლაც ასეა!). მეგრელთა ეთნოგრაფიული ჯგუფი შვიზღვისპირეთში მკვიდრობს, სვანები — კავკასიის მთების სამხრეთ კალთებზე, ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. ისტორიულად იგივე შეიძლება ითქვას დვალეების შესახებაც, რომლებიც ცენტრალური კავკასიონის მთებში ცხოვრობდნენ. სავარაუდოა, რომ დვალეებსაც საკუთარი საოჯახო მეტყველება ჰქონდათ, რომელიც სვანურსა და ზანურს შორის იდგა, უფრო მეტ სიახლოვეს კი ზანურთან იჩენდა. დვალეების ნაწილი XV-XVI საუკუნეებში საქართველოს შთისწინეთსა და ბარში გაიფანტა, ნაწილი კი ოსების მიერ იქნა ასიმილირებული. რაც შეეხება მეოთხე, ჩვენთვის საინტერესო ჯგუფს — წოვა-თუშებს, ანუ როგორც მათ სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიხსენიებენ — ბაცებებს, ისინი, როგორც ცნობილია, ერთ-ერთ ვაინახურ ენაზე ლაპარაკობენ; წოვა-თუშები (ბაცებები) საქართველოს მთიანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში — თუშეთში ცხოვრობდნენ, დღეს კი აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში — კახეთში მკვიდრობენ. წოვა-თუშები ქართველი ხალხის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენენ.

ამრიგად, ქართული ეთნოსი, რომელიც საუკუნეების მიღმა ჩამოყალიბდა, სალიტერატურო ენასთან ახლოს და შედარებით შორს მდგომი ეთნოგრაფიული, ტერიტორიულ-ლოკალური ერთეულებისაგან შედგებოდა. გამონაკლისი მხოლოდ წოვა-თუშების ეთნოგრაფიული ჯგუფი იყო, თუმცა მათი მეტყველება ქართული ლექსიკური ერთეულებით იყო გაჯერებული. ზოგად ეთნოლოგიურ და საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მათი მეტყველება სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტებთანაა გათანაბრებული ს. არუთინოვი, 1989, გვ. 45; ბ. ჯორბენაძე, 1995, გვ. 20; ალ. ონიანი, 1997; მ. ქურდიანი, 1997). საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე მეგრელებისთვისაც, სვანებისთვისაც, დვალეებისთვისაც და წოვა-თუშებისთვისაც ქართული ენა იყო სახელმწიფო, სალიტერატურო და საღვთისმეტყველო ენა. ისინი პასიურნი არასოდეს ყოფილან ქართულ ეთნიკურ სტრუქტურაში და სათანადო წვლილი შეჰქონდათ ქართული ენისა და კულტურის განვითარებაში. შეიძლება დაბეჭდვით ითქვას, რომ დასახლებული ეთნოგრაფიული ჯგუფები უფრო მჭიდროდ იყვნენ ერთიან ქართულ კულტურასთან, ეკონომიკასთან, სოციალურ სისტემასთან ინტეგრირებულნი, ვიდრე სალიტერატურო ენასთან

უფრო ახლოს მდგომი ზოგიერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფი. იგივე შეიძლება ითქვას რელიგიურ-სარწმუნოებრივ ასპექტზეც. მაგალითისათვის ისიც კმარა, რომ სვანეთში XIII-XIV სს-ში შედგენილი ყველა დოკუმენტი ძირითადად ადგილობრივი მკვიდრების მიერაა შედგენილი და ამის დამადასტურებელი არაუმენტი ენათმეცნიერებს არაერთი აქვთ.

სვანებისა და წოვა-თუშების შესახებ რუსი ეთნოლოგი ს. ა. არუთინოვი შემდეგს წერდა: «В горной Грузии базбийцы и сваны по всем этнографическим меркам должны бы считаться особыми народами, со своими особыми обычаями, совершенно обособленными языками, но и те, и другие требуют, чтобы их считали грузинами» (ს. არუთინოვი, 2002, გვ. 437). სწორია ავტორი, როდესაც წერს, რომ სვანებიც და წოვა-თუშებიც ქართველებად მიიჩნევენ თავს. რაც შეეხება იმას, რომ ისინი თურმე ითხოვენ ქართველებად ჩათვლას, სინამდვილეს არ შეესაბამება. საკითხი სვანების და წოვა-თუშების ქართველობა-არაქართველობის შესახებ მოსახლეობაში არც არასოდეს დამდგარა. მხოლოდ რუსეთის იმპერიის ინტერესებში შედიოდა სხვადასხვა ეთნოსებად მათი გამოცხადება. XIX საუკუნეში, რა თქმა უნდა, წოვა-თუშებიც და სვანებიც მოითხოვდნენ, რომ ქართველებად მიეჩნიათ ისინი. ს. არუთინოვი იმასაც აღნიშნავს, რომ ეთნოგრაფიული ნიშნით როგორც სვანები, ისე წოვა-თუშები განსაკუთრებულ ხალხად უნდა ჩაითვალოს. დავძენთ, რომ სწორედ ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით არ შეიძლება სვანებისა და წოვა-თუშების განსაკუთრებულ ხალხებად მიჩნევა. ეთნოგრაფიული ყოფით ისინი თითქმის არაფრით განსხვავდებიან ქართველთა სხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფებისაგან. ესა თუ ის განმასხვავებელი ნიშანი განპირობებულია ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოთი. წოვა-თუშები ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით (სამეურნეო ყოფა, მატერიალური კულტურა, სოციალური ურთიერთობები, სულიერი კულტურა) თითქმის არაფრით განსხვავდებიან იმავე ქართულენოვანი თუშებისაგან და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფებისაგან.

წოვა-თუშები დღეს აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიულ მხარეში — კახეთში, უფრო სწორად, მის ერთ-ერთ დიდ სოფელში — ზემო ალვანში (ახმეტის რაიონი) მოსახლეობენ. ისტორიულად კი მათი საცხოვრისი კახეთის მთიანეთის ერთ-ერთი კუთხე — თუშეთი იყო. თუშეთი კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის ჩრდილოეთით მდებარეობს. თუშეთი, რომელიც ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით საქართველოს მთიანეთის ერთგვაროვანი მხარე იყო (ახლა ის თითქმის მთლიანად დაცლილია მოსახლეობისაგან), თავისებურებით გამოირჩეოდა და ეს თავისებურება ენობრივ სიტუაციაში მდგომარეობდა.

წერილობითი მონაცემებითა და ეთნოგრაფიული მასალებით, თუშეთი ოთხი თემისაგან ანუ ტერიტორიული ერთეულისაგან (უფრო ადრე, რვა თემისაგან) შედგებოდა: წოვა, გომეწარი, ჩალმა, პირიქითი. გომეწარის, ჩალმის და პირიქითის თემებში (ტერიტორიულ ერთეულებში) მცხოვრები თუშები ქართული ენის თუშურ დიალექტზე მეტყველებდნენ და მეტყველებენ. რაც შეეხება წოვათის თემში მცხოვრებ თუშებს, ისინი ორენოვანნი არიან. მათი საშინაო-საოჯახო ენა იყო წოვური (წოვა-თუშური), ანუ როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურაშია დამკვიდრებული — ბაცბური. გარეთ კი ქართული ენის კახური დიალექტის მსგავს კილოზე მეტყველებდნენ. თუშების ეს ორი ჯგუფი სხვა მხრივ არაფრით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ბუნებრივია, ქართულენოვანი თუშების მსგავსად, წოვა-თუშებიც ეთნიკურ ქართველებად მიიჩნევენ თავს.

არტუთ ისე დიდი ხნის წინანდელ 1886 წლის სტატისტიკურ მონაცემებს თუ ერთმანეთს შევადარებთ, აღმოჩნდება, რომ თუშეთში სულ 49 სოფელი იყო. აქედან წოვა-თუშები მხოლოდ ოთხ სოფელში (ინდურთა, საღირთა, წარო და ეტელთა) არიან აღრიცხულნი. რაც შეეხება ქართულენოვან თუშებს (რომლებსაც წოვა-თუშებისაგან განსასხვავებით ზოგჯერ ჩაღმა-თუშებს უწოდებენ), ისინი 45 სოფელში მკვიდრობდნენ. ეს უკანასკნელნი 830 კომლს შეადგენდნენ და 4.174 კაცს ითვლიდნენ. წოვა-თუშურ ენაზე მოლაპარაკეთა რაოდენობა 1533 კაცი იყო. ეს რაოდენობა 337 ოჯახზე იყო განაწილებული. წოვა-თუშების ერთ ოჯახში საშუალოდ 4,54 სული ცხოვრობდა. 1886 წლისათვის ქართული ენის თუშურ დიალექტზე მოლაპარაკენი თითქმის 2,7-ჯერ მეტნი იყვნენ წოვა-თუშურ ენაზე მოლაპარაკე თუშებზე. 1873 წლის მონაცემებით წოვა-თუშების რაოდენობა ოდნავ მეტი იყო (1571 სული). 1831 წლისათვის კი წოვა-თუშების 278 კომლი იყო აღრიცხული, სულთა რაოდენობა კი 1531-ს შეადგენდა. ასე რომ, XIX საუკუნეში დაახლოებით 55 წლის განმავლობაში წოვა-თუშების რაოდენობა თითქმის არ შეცვლილა, ის 1500 კაცის ფარგლებში მერყეობდა. დღეს წოვა-თუშების რაოდენობა დაახლოებით 2000-ის ფარგლებში მერყეობს (ა. შავხელიშვილი, 2001, გვ. 10).

წოვა-თუშების ზემოთ დასახელებული ოთხი სოფლის გარდა, სამეცნიერო ლიტერატურაში კიდევ ოთხი სოფელია დასახელებული — ნაზართა, ნადირთა, მოზართა და შავწყალა, რომლებიც საკმაოდ ადრე იქცა ნასოფლარებად. თუშების მკვიდრებს შორის წოვები პირველნი იყვნენ, რომლებიც კახეთის ბარში ჩამოსახლდნენ. სამეცნიერო ლიტერატურაში მათი მიგრაციის შესახებ სხვადასხვა თარიღია დასახელებული, მაგრამ რეალობასთან ყველაზე ახლოსაა 1830-იანი წლები. 1831 წლის მოსახლეობის აღწერით, წოვა-თუშები წოვათის ოთხ დასახლებულ სოფელში (საგირთა, ინდურთა, ეტელთა, წარო) კვლავ არიან აღრიცხულნი. მხოლოდ ნაკვეთათურის გვარის ორი ოჯახის შესახებაა მინაწერი, რომ ისინი კახეთის ბარში, სოფელ ბახტრიონში (ბახტრიონი წოვა-თუშების დღევანდელ სამკვიდრებელთან, სოფელ ზემო ალვანთან ახლოს მდებარეობს) ცხოვრობენ. მთიდან აყრილი წოვა-თუშები დღევანდელ საცხოვრებელში — სოფელ ზემო ალვანში მაშინვე არ ჩამოსახლებულან. საბაბი წოვა-თუშების მამა-პაპათა საცხოვრისიდან აყრისა სტიქიური უბედურება ყოფილა. 1830 წელს სოფელი საგირთა ღვარს და მეწყერს წაუღეკავს. დანარჩენი სოფლების მოსახლეობა კი იმავე პერიოდში შავ ჭირს გაუნახევრებია. ეთნოგრაფიული მასალებით, წოვა-თუშების აყრის და ბარში გადასახლების მიზეზი სტიქიასთან ერთად შავი ჭირიც ყოფილა.

ზემოთ ვნახეთ, რომ 1831 წელს წოვა-თუშები ისევ წოვათის სოფლების მკვიდრად არიან აღრიცხულნი. მაგრამ არა მხოლოდ 1831 წლის, არამედ 1841, 1873 და 1886 წლების საარქივო მონაცემებითაც იგივე მდგომარეობა გვაქვს. უფრო მეტიც, 1910 წლის «Кавказский календарь»-ის მიხედვით, წოვა-თუშები ბარში, სოფელ ალვანში ოფიციალურად არ არიან რეგისტრირებულნი (სოფელთა ნუსხაში ალვანი საერთოდ არაა შეტანილი). ისინი კვლავ წოვათის ოთხ სოფელზე (წარო, ეტელთა, ინდურთა, საგირთა) არიან მიწერილები. 1907-1908 წლების მონაცემებით, მათი რაოდენობა 1904 კაცს შეადგენდა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, XIX საუკუნის 30-იანი წლების შემდეგ წოვა-თუშები მხოლოდ ზაფხულობით აღიოდნენ მთაში (აღწერებიც ამ დროს ტარდებოდა). დროებითი სადგომი კი მათ ტბათანასთან ჰქონდათ, რომელიც მდ. ალაზნის ხეობის

სათავეში მდებარეობს. შემდეგ თანდათან ტბათანა წოვა-თუშების მხოლოდ საზაფხულო სადგომად იქცა, ზამთარში კი დაიწყეს თუშების კუთვნილ საზამთრო საძოვრებზე — დღევანდელი სოფლების ზემო ალვანისა და ქვემო ალვანის ტერიტორიაზე, მთების ძირში, დროებითი საზამთრო ბინების აშენება. ზემო ალვანში დასახლებამდე, ზამთრობით თუშები კახეთის ბარის რამდენიმე სოფელში ცხოვრობდნენ: ბახტრიონის, ხორხელის, ქისტაურის მიწებსა და პანკისის ხეობაში.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, წოვა-თუშები ნახევრად მომთაბარულ ცხოვრებას ეწეოდნენ, რასაც განაპირობებდა ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში მათ შორის მეცხვარეობის განვითარების მაღალი დონე. მომრავლებულ ცხვარს კი როგორც საზამთრო საძოვრები (ბარში), ისე საზაფხულო საძოვრებიც (მთაში) ესაჭიროებოდა. წოვა-თუშები ცოლ-შვილთან ერთად არ მომთაბარებოდნენ. მეცხვარეობით მხოლოდ მამაკაცები იყვნენ დაკავებული. ამიტომაცაა, რომ მეცხვარეობის აღნიშნულ ფორმას სამეცნიერო ლიტერატურაში ნახევრადმომთაბარულს უწოდებენ. ასე რომ, სტიქიურ უბედურებასთან ერთად, წოვა-თუშების მთიდან აყრის მიზეზი მათი სამეურნეო საქმიანობა — ნახევრად მომთაბარული მეცხვარეობაც იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში წოვა-თუშების წოვათიდან აყრის სხვა მიზეზიცაა დასახლებული. ერთ-ერთ მიზეზად მეზობელი არაქართული ეთნიკური ერთეულის — ქისტების (ჩაჩნების) თავდასხმებს ასახელებენ (გ. ბოჭორიძე, 1993, გვ. 14).

სახლების მშენებლობა ალვანის ველზე წოვა-თუშებს XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე დაუწყიათ და მათი ნახევარი ამ დროისათვის ზამთარს უკვე აქ ატარებდა. მიუხედავად იმისა, რომ წოვა-თუშებისათვის უკვე ღიდი ხნის განმავლობაში წამყვანი დარგი მეცხვარეობა იყო, არასოდეს უთქვამთ უარი მიწათმოქმედებაზე. საყურადღებოა, რომ ბარში, სოფელ ზემო ალვანში, მიგრირებული წოვა-თუშები გვარების მიხედვით სახლდებოდნენ. მთაში განსახლების პრინციპი არც ბარში მოიშალეს.

თუშეთი და თუშები პირველივე ქართულ საისტორიო წყაროში გვხვდება. ლეონტი მროველი მოგვითხრობს რა IV საუკუნის დასაწყისში საქართველოს გაქრისტიანების ამბებს, აღნიშნავს, რომ ქართველ მთიელთა ერთმა ნაწილმა — ფხოველებმა ქრისტიანობა არ მიიღეს. მეფის მოხელეს (ერისთავს) კი იარაღი გამოუყენებია. წარმართი ფხოველები კი თუშეთში გადასახლებულან (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 125). თუშები მეორედ ისტორიკოს ჯუანშერთან არიან მოხსენიებულები VIII საუკუნეში არჩილის მეფობის დროს (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 243). უფრო ადრე თუშებს ტუსკების სახელით კლავდიუს პტოლემეოსი (ახ. წ. II ს.) ახსენებს.

რაც შეეხება წოვა-თუშებს, პირველად ისინი XVIII ს. პირველი ნახევრის ავტორთან, ვახუშტი ბაგრატიონთან არიან დასახლებულნი. ვახუშტი წოვა-თუშების ენობრივი თავისებურებების, ე.ი. ორენოვნების შესახებაც საუბრობს. ქართულ საისტორიო საბუთებში კი წოვა-თუშები პირველად 1754 წლის სამართლის ერთ-ერთ ძეგლშია დასახლებული. მასში საუბარია იმაზე, რომ თუშეთის მოურავი (სახელმწიფო მოხელე) ზურაბი გარე კახეთის სოფელ საგარეჯოს მივიდა, რათა გაერკვია ადგილობრივი მაცხოვრებლის, ვინმე ელიზბარის მიერ წოვა-თუშის ანთა აუაშვილის დაჭერის ამბავი (ქსდ, 1972, გვ. 425). ამავე საბუთ-ში, ანთა აუაშვილსა და მისი ძმის ჩუმას გარდა, სხვა წოვა-თუშებიც (უთი შვე-ლაშვილი, სანდაურ მუშოთრყალიშვილი, უჯი ბერუკაშვილი, საღირ უჯიშვილი) არიან

დასახლებული. ამავე დოკუმენტში ქართული ენის თუშურ დიალექტზე მოლაპარაკე სხვა ორი თუშიცაა დასახლებული (დოჭველი გოთა გოთაძე და შენაქოელი დავით ხელიძე). არც უცხოელ ავტორებს დარჩენიან თუშები ყურადღების გარეშე. მაგალითად, 1771 წელს საქართველოში იმოგზაურა გერმანელმა იოჰან ანტონ გიულდენშტედტმა. მან წოვა-თუშების შესახებ აღნიშნა, რომ ისინი ქართულ-ნარვე ქისტურად ლაპარაკობენო.

წოვა-თუშების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია აზრთა სხვადასხვაობაა. ვინ არიან ისინი? ადგილობრივი მკვიდრნი არიან თუ მიგრირებულნი? რატომაა ერთი ხალხის (ეთნოსის) ერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფი ენობრივად ორ სხვადასხვა ნაწილად გაყოფილი? რატომ არიან წოვა-თუშები ორენოვანნი? ზოგიერთი მკვლევარი, პირველ რიგში, ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ საქართველოს მთაში (თუშეთში) მცხოვრები წოვა-თუშები მხოლოდ გვიან, XVIII ს-დან გვხვდებიან საისტორიო წყაროებსა და დოკუმენტებში. ეს ფაქტი სულაც არ მიუთითებს იმაზე, რომ მათ გვიან და თანაც აღნიშნული პერიოდიდან დაიწყეს თუშეთში ცხოვრება. თუ მოსული და მიგრირებული არიან ჩრდილოეთ კავკასიიდან (როგორც ზოგიერთი ფიქრობს, ინგუშეთიდან), როდის უნდა მომხდარიყო ეს? ამავე დროს ისმის კითხვა: როდის გახდნენ ორენოვანნი? ფაქტია, რომ საქართველოს ბარში ჩამოსახლებამდე, ჯერ კიდევ მთაში (თუშეთში) ცხოვრებისას, წოვა-თუშები ორენოვანი იყვნენ. ამას ვახუშტი ბაგრატიონისა და გერმანელი მეცნიერის გიულდენშტედტის ცნობებიც ადასტურებენ. თუშეთში წოვა-თუშები ქართულ ენაზე მეტყველი თუშების გარემოცვაში ცხოვრობდნენ. თუშეთის მოსახლეობის ძირითადი, 2/3 ნაწილი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ქართული ენის თუშურ დიალექტზე მეტყველებდა. წოვა-თუშების ცხოვრება წარმოუდგენელი იყო მათთან ურთიერთობის გარეშე. ამას ისიც ამტკიცებს, რომ წოვა-თუშებსა და დანარჩენ თუშებს ეთნოგრაფიული ყოფა, ტრადიციები, წეს-ჩვეულებები მსგავსი აქვთ. ორივე ჯგუფს ისტორიულად ინტენსიური კონტაქტები და სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ჰქონდათ ბართან. უკვე რამდენიმე საუკუნეა, რაც წოვა-თუშები ორენოვანნი არიან. წოვა-თუშების ურთიერთობას ქართულენოვან თუშებთან და შემდეგ საქართველოს ბარის მოსახლეობასთან, როგორც ჩანს, დიდი ხნის ტრადიცია აქვს, რადგან მათ ენაში ლექსიკის 2/3 შედგება ქართული ენიდან ხანგრძლივი დრო დასჭირდებოდა. აბრამ შავხელიშვილი წერს: "Грузинский язык всегда был родным языком цова-тушин. Это еще раз подтверждается той огромной духовной литературой, которая хранится в краеведческом музее села Алвани. Население одинаково владело и грузинским и цова-тушинским языками» (ა. შავხელიშვილი, 2001, გვ. 155). XX საუკუნის 30-იან წლებში ეთნოგრაფი ს. მაკალათია კი აღნიშნავდა, რომ „წოვა-თუშები წოვურ ენაზე მეტყველებენ. მათი ენა წარმოშობით ლილღურია (ე.ი. ინგუშური — რ.თ.) და ქისტურის მონათესავე. მაგრამ ამ წოვურ ენაში მრავლადაა ქართულიდან ნასესხები და შეთვისებული სიტყვებიც. წოვებს უყვართ თავიანთი წოვური ენა და შინ და გარეთ ერთმანეთში წოვურად საუბრობენ. ოჯახში წოვური ყველამ იცის; მისი უცოდინრობა სირცხვილია. ბავშვები ენას ამ წოვურით იღვამენ და შემდეგ ქართულს სწავლობენ“ (ს. მაკალათია, 1983, გვ. 109).

ახლა ისევ უნდა დაუბრუნდეთ წოვა-თუშების აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დასახლების საკითხს. იმის გამო, რომ სათანადო წერილობითი

გადმოცემები ნ. ვოლკოვას თვით წოვა-თუშებისაგან ჩაუწერია: "წოვები

ქართველები ვართ, მაგრამ წარმოშობით ქისტები და ენაც ქისტურის მონათესავეა. ღლეისათვის წოვები თუშების ნაწილი ვართ, მაგრამ ჩვენ მოვედით სხვა მხრიდან, დასავლეთიდან, ღალას (ღალდაის) ქვეყნიდან. როდესაც შაჰ-აბასს უნდოდა ეველას მუსლიმანურ სარწმუნოებაზე მოქცევა, მაშინ ღალალები გადმოსახლდნენ საქართველოს მთებში“ (ნ. ვოლკოვა, 1974, გვ. 84). ნ. ვოლკოვა უთითებს კიდევაც იმ ადგილს, საიდანაც წოვა-თუშების წინაპრები გადმოსახლებულან. ესაა არმხის (ჯეირახის) ხეობის სოფელ ერზის მახლობლად ადგილი, რომელსაც ვაბი (ვაპი) ჰქვია. ინგუშური გადმოცემებით, წოვა-თუშების ინგუშეთიდან აჭრა-გადასახლების მიზეზი მცირემიწიანობა ყოფილა. ამავე დროს **ინგუშეთში დაფიქსირებული ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ინგუშეთიდან საქართველოში გადმოსახლებული წოვა-თუშების წინაპრები თავის დროზე ინგუშეთში აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული პროვინციიდან — ხევსურეთიდან უოფილან გადმოსახლებულნი, ხევსურების მონათესავენი ყოფილან** (ნ. ვოლკოვა, 1973, გვ. 169). სხვა ნაშრომში იგივე ავტორი წოვა-თუშურ გვართა ნაწილის ხევსურეთის არხოტის თემიდან გადმოსახლებაზე მიუთითებს. ასეთ გვარებს შორის ის ისტორიული გადმოცემებით პირველ რიგში ცისკარიშვილების დიდ გვარს ასახელებს (ნ. ვოლკოვა, 1974, გვ. 152). აქ ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს გადმოცემა იმის შესახებ, რომ ხევსურეთის ლიჭოკის ხეობაში ცხოვრობდნენ ბაციონნის გვარისანი, რომლებიც აქედან გაურკვეველი მიმართულებით გადასახლებულან. ამ თვალსაზრისით იქნებ ისიც იყოს მნიშვნელოვანი, რომ ხევსურეთში ერთ-ერთ სოფელს „ბაცალიგო“ ჰქვია. რუსი ეთნოგრაფი ნ. ვოლკოვა იმასაც აღნიშნავდა, რომ ჩაჩნეთის მაისტის თემის მოსახლეობა ოდესღაც ენითა და კულტურით ქართველებთან ახლოს იდგა და წარსულში ქრისტიანობას აღიარებდა. უფრო მეტიც, ჩაჩნეთის სოფელ რომშიჩუში ნ. ვოლკოვას ჩააწერინეს გადმოცემა, რომ ჩაჩნეთის მალხისტის თემის მკვიდრი ჩაჩნები ქართველ მთიელთა — ხევსურთა შთამომავლები არიან. მას საქართველოდან (ხევსურეთიდან) გადმოსახლებულთა შთამომავლებად ჰყავს მიჩნეული ინგუშეთის მეცხალის ხეობის სოფელ შუანის მკვიდრნიც (ნ. ვოლკოვა, 1973, გვ. 166, 168). სხვათა შორის, ვაინახები (ჩაჩნები) ხევსურთა მეზობელ ქართველთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფს ფშავლებს „შო“-ს უწოდებენ.

ახლა ისევ დაუებრუნდეთ ნ. ვოლკოვას წიგნში მოყვანილ ინგუშურ გადმოცემას ინგუშეთიდან საქართველოს მთაში გადმოსახლებული წოვა-თუშების ქართველ მთიელებთან (ხევსურებთან) ნათესაობის შესახებ. თითქმის ანალოგიური გადმოცემა ჩავიწერეთ ჩვენც 2005 წელს ძველი ამბების, გადმოცემების შესანიშნავი მცოდნისაგან ადამ ალექსის ძე ჩარხოშვილისაგან (დაბადებული 1928 წელს), რომელიც მას ბავშვობაში ღრმად მოხუცებისაგან მოუხმენია: საქართველოს რამდენიმე სოფელში მცხოვრები ექვსი მეცხარე (ხუთი ქიზიყის მხრიდან და ერთი სოფელ მატნიდან — გვარად ტურაშვილი) კარგი საძოვრების ძებნაში ფშავის გომეწრის ხეობაში საკმაო ხანს გაჩერებულა. ფშავში მათ შეუერთდათ კაცი, გვარად შველური. ამ უკანასკნელს **მეცხარეებისათვის შესანიშნავი საძოვრებით მდიდარი ინგუშეთის ჭარიახის ხეობა მიუხწავლებია. ამ შვიდი გვარის ქართველი მეცხარე თავისი ცხვრით და ცოლ-შვილით მართლაც გადასულა ინგუშეთში. აქ მათ ერთი ადგილობრივი მკვიდრიც შეჰმატებიათ.** ასე გაჩნდა ინგუშეთის ერთ-ერთ სოფელში რვა გვარი, რომელთა

წევრებიც შემდეგ ადგილობრივ მოსახლეობაზე დაქორწინდნენ. ქართული წარმომავლობის მეცხვართა შთამომავლებისათვის ინგუშური მშობლიურ ენად იქცა. ინგუშეთში კარგა ხნის ცხოვრების შემდეგ საქართველოდან მიგრირებულთა შთამომავლებს ადგილობრივი ინგუშები ავიწროებდნენ, რადგანაც ისინი აქ საძოვრებით სარგებლობის პირობით მოვიდნენ და არა დასახლებლად. შევიწროვებული მეცხვარეები და მათი ოჯახები იძულებული გახდნენ ინგუშეთიდან აყრილიყვნენ და ახლა ჩაჩნეთში გადასულიყვნენ. ჩაჩნეთში რამდენიმე ადგილი გამოუცვლიათ და ბოლოს ითონხალეში დასახლებულან. ითონხალეში გარკვეული ვადით ყოფნის შემდეგ, წოვა-თუშების წინაპრები თუშეთის პირიქითის თემის სამ სოფელში — გირევის, ჭონთიოში და ჰელოში დასახლებულან. ამ სოფლებში შეკედლებულნი შემდეგ წოვათაში გადასახლებულან და რვა გვარი სხვადასხვა სოფელში დამკვიდრებულა. პირველი ადამიანი, რომელიც წოვათის თემში დასახლებულა, ჭეიქენის გვარის წარმომადგენელი წოე ყოფილა. მაგრამ მას არც ოჯახის წევრები და არც სხვები გაჰყოლიან. წოვათაში წოვა-თუშების საბოლოო დასახლება სათუშო ყრილობის გადაწყვეტილებით მომხდარა, რადგან პირიქითა თემის სამი სოფლის (გირევის, ჭონთიოს, და ელოს) მოსახლეობას თვითონ არ ჰქონდა საკმარისი მიწა. ამიტომ იყო, რომ თავდაპირველად მიცვალბებულები წოვა-თუშებს დასაყრდელად თუშეთის პირიქითის თემის სოფელ ჭონთიოში მიჰყავდათ. პირველი დასახლებული ადამიანის სახელის „წოას“ გამო ეწოდა თემს წოათას (წოვათს) სახელი. მათ ქრისტიანობა შენარჩუნებული ჰქონდათ, მაგრამ შენარჩუნებული ჰქონდათ თუ არა ქართული ენა, გადმოცემებით არ დასტურდება. ფაქტია, რომ XVIII საუკუნეში წოვა-თუშები ორენოვანნი იყვნენ. წოვა-თუშურ ენასთან ერთად ისინი ქართულ ენასაც ფლობდნენ. ამ თვალსაზრისით არანაკლებ საყურადღებო უნდა იყოს იმავე ნ. ვოლკოვას მიერ ღრმა მოხუცებულებისაგან ჩაწერილი სოციალური ხასიათის მასალა, რომ ღაღლები (ინგუშები) ვაპიელებზე (საიდანაც გადმოსახლებულნი იყვნენ წოვა-თუშები) მაღლა აყენებდნენ თავიანთ თავს. მათ წესად ჰქონდათ დადგენილი, რომ ერთი ღაღლის (ინგუშის) მოკვლისათვის სამაგიეროდ ორი ვაპიელი მოეკლათ (ნ. ვოლკოვა, 1973, გვ. 169). ამ მასალით აშკარაა, რომ ვაპიელები, როგორც მოსულები, უცხონი იყვნენ ინგუშებისათვის და, ამის გამო, როგორც ადგილობრივი მკვიდრნი, მიგრირებულებზე თავს მაღლა აყენებდნენ.

გადმოცემით, საქართველოდან ინგუშეთის სოფელ ვაბში გადასული შვიდი მეცხვარის შთამომავლები აქ ორი-სამი თაობის განმავლობაში დარჩნენ; აქ შეითვისეს ადგილობრივი მოსახლეობისაგან ინგუშური ენა.

ნ. ვოლკოვას მიერ ჩაწერილი გადმოცემებით წოვა-თუშთა წინაპრები ინგუშეთიდან თუშეთში შაჰ-აბასის დროს გადმოსახლდნენ, თუმცა ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ შაჰ-აბასს ინგუშეთში არასდროს არ უღალატებია. საერთოდ დასახლებულ მკვლევარს წოვა-თუშების მიგრაციის დროის განსაზღვრა რთულ საქმედ მიაჩნდა. თვით წოვა-თუშებში ჩაწერილი გადმოცემებით ისინი ბახტრიონის ბრძოლაში (1659 წელი) აქტიურად იბრძოდნენ. ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალებით

ამ დროს წოვა-თუშები თუშეთის პირიქითი თემის ზემოთ დასახლებულ სამ სოფელში ცხოვრობდნენ და წოვათის მკვიდრნი ჯერ არ იყვნენ. ეთნოგრაფიული მასალებით, სათუშო ყრილობამ წოვათში წოვა-თუშები ბაბტრიონის ბრძოლის შესამე წელს, ე. ი. 1662 წელს დაასახლა. რამდენ ხანს ცხოვრობდნენ მათი წინაპრები თუშეთის პირიქითის ხეობაში, გადმოცემებით ამის დადგენა ერთობ ჭირს. ჩვენი აზრით, ეს დროის მცირე მონაკვეთი არ უნდა ყოფილიყო, რადგან წოვათში გადმოსახლების შემდეგ კარგა ხნის განმავლობაში მათ მიცვალებულები დასაკრძალად პირიქითში გადაჰყავდათ.

წოვა-თუშებს ქართული გვარსახელები აქვთ. მათი გვარსახელების როგორც ძირები (ფუძეები), ისე სუფიქსები ქართულია. ისინი ბოლოვდება -ძე, -შვილი და -ურ სუფიქსებით. თუმცა, როდესაც წოვა-თუშები საუბრობენ წოვა-თუშურ ენაზე, ისინი თავიანთ გვარებს თავისებურ ფორმას აძლევენ. როგორც შენიშნულია, „ერთი ჯგუფი იწარმოება -ლარ ელემენტის დართვით, მეორე კი -ურ ელემენტს დაირთავს. ამ მეორე ჯგუფის გვარებს ბოლოში დართვის კიდევ -ი სუფიქსი, რომელიც მრავლობითობას გამოხატავს“ (კ. ჭრელაშვილი, 2002, გვ. 292). მაგალითად, აფშინაშვილი წოვა-თუშურად არის აფშინა-ლარ, ქავთარაშვილი — ქოვთარ-ლარ, ჭრელაშვილი — ჭრელა-ლარ, შველაშვილი — შველა-ლარ, ვეშგურიძე — ვეშგურ-ლარ, ხაჩირიძე — ხაჩირ-ლარ, და სხვ. სამართლიანადაა შენიშნული, რომ -ლარ ელემენტი კრებითობას, კუთვნილებას გამოხატავს (კ. ჭრელაშვილი, 2002, გვ. 293). მეორე რიგის გვარები წოვა-თუშურ ენაში იწარმოება -ურ, -რ (-ურ) ელემენტის დართვით (კ. ჭრელაშვილი, 2002, გვ. 294). მაგალითები: მეოტიშვილი — მევეტ-ურ-ი, მჭედლიშვილი — ქედლ-ურ-ი, შალაფიშვილი — შალფ-ურ-ი, ქადაგიძე — ქადგ-ურ-ი, დინგაშვილი — დინგ-რ-ი, წოტოიძე — წოტ-რ-ი, ლაგაზიძე — ლაგზ-ურ-ი და ა.შ. -ურ სუფიქსს წოვა-თუშურ ენაში კ. ჭრელაშვილი ქართული ენის სუბსტრატად მიიჩნევს.

თავდაპირველად ყოველ წოვა-თუშურ სოფელში ერთი გვარის ხალხი მკვიდრობდა. ეთნოგრაფიული მონაცემებით ეს გვარებია: **ფეშქროუ, შუიართლოუ (შურთლობი), ჭეიჭენი, შველური, ბეიხური, წარბი, ბღუჭრობი და უედლარა**. ამ გვარებს შემდეგ სხვადასხვა გვარები გამოეყო, ე.ი. ხდებოდა ახალი გვარების წარმოქმნა. ეს პროცესი ძირითადი გვარისაგან ახალი გვარების გამოყოფით მიმდინარეობდა, როგორც მთაში ცხოვრების, ისე ბარში გადმოსახლების შემდეგაც. ბევრია შემთავებული, ხარით შეყრილი გვარი (ანუ ხელოვნურად დანათესავებული გვარი), რომელთა წინაპრებიც უმეტეს შემთხვევაში საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან და ჩრდილოეთ კავკასიიდან მოსული დაქირავებული მწყემსები იყვნენ. გვარსახელებს საფუძვლად გამორჩეული წინაპარი მამაკაცის სახელი ედებოდა. ეს გვარები, როგორც ახალი, ისე ძველი, ერთ სანათესაო წრეს წარმოადგენდა.

წოვა-თუშური გვარების შესახებ საინტერესო სურათი იხატება. მაგალითად, სოფელ საგირთის ერთ ნაწილში წარმოშობით გომეწრელი ფშავლის **შველურის** მოდგმისანი დასახლდნენ. შველურთა გვარიდან არიან გამოსულები დინგაშვილები და ცისკარაშვილები. შემდეგ ცისკარაშვილების გვარს რამდენიმე ახალი გვარი გამოეყო. სოფელ საგირთის მეორე ნაწილში (მას ძველად „წოეთას“ უწოდებდნენ) **ჭეიჭენის** გვარისანი მკვიდრობდნენ. ეს გვარი დაახლოებით 12 გვარს მოიცავს: შავხელიშვილი, ბაბოშვილი, ბასილაშვილი, მიქელაძე, ბაჩულაშვილი, ჯიმშერიშვილი, იტოშვილი, ჭრელაშვილი, ფილიშვილი, ციხელიშვილი. ჭეიჭენის

გვარის ძირითადი ნაწილი ამოწყვეტილა. მათ უშუალო მემკვიდრეებად საგიშვილები ითვლებიან. თუმცა სხვა მონაცემებით ისინიც ხევისურეთიდან მიგრირებული ბერძნულების შთამომავალი არიან. დანარჩენი გვარები შეყრილ, ხელოვნურად დანათესავებულ გვარებად მიიჩნევა.

თავდაპირველად სოფელ ეთელტაში **ფეშკროუს** გვარისანი ცხოვრობდნენ. ოფიციალურად დღეს ასეთი გვარი აღარ არსებობს. ამ გვარში გაერთიანებულია: ჩარხოშვილები, მუშტარაშვილები, ბახტარიშვილები, ბაინდურიშვილები, ბაძოშვილები, ჯიხოშვილები, ბაიადები, პაპაშვილები, ბუქურაშვილები, ბეგუმიშვილები, ხადიშვილები, ნაკვეთაურები, ჭარელაშვილები, ღალიშვილები, შანქიაშვილები, ოქილაურები. ფეშკროუს გვარის უშუალო შთამომავლად მხოლოდ ბაძოშვილები ითვლებიან. დანარჩენი გვარები შეძმავებული, ხარით შეყრილი (ხელოვნურად დანათესავებულნი) არიან. მიუხედავდ იმისა, რომ სოფელ ეთელტის მკვიდრ 16 გვარს ერთმანეთთან სისხლისმიერი ნათესაობა არ აკავშირებდა, ისინი ერთმანეთზე არ ქორწინდებიან.

სოფელ ინდურთის ძირითადი გვარი **შორთიანი (შორთიული)** ყოფილა. დღეს ისინი შორთიშვილის გვარს ატარებენ. ინდურთის დანარჩენი გვარები ძირითადად ხელოვნურად არიან ერთმანეთთან დანათესავებულნი. მაგალითად, ლაგაზიძეები ფშვიდან მოსულან.

სოფელ წაროში მკვიდრობდნენ: უჯირაშვილები, სულხანაურები, დათოიძეები, ხაჩირიშვილები, ყოდურიშვილები. მათ თავდაპირველ გვარად **წაროელი (წოვა-თუშურად — წარბი)** მიიჩნევა. მაგრამ სინამდვილეში წაროელების უშუალო შთამომავალი არც ერთი დასახელებული გვარი არაა. სოფელ წაროს თავდაპირველი მკვიდრნი შავ ჭირს გაუწყვეტია. მთაში არსებული ტრადიციით, წაროელთა ნასახლარზე პირველად სულხან ახალაური დაუსახლებიათ და რადგან ის მათ მემკვიდრედ გამოაცხადეს, წაროელის გვარიც მიუღია. მართლაც, დღეს სულხან ახალაურის შთამომავალთა ოფიციალური გვარი (როგორც მთხრობელები ამბობენ — „დასაწერი გვარი“) სულხანაურია, მაგრამ მოსახლეობა მათ დღესაც წაროელებს (წოვურად — წარბი) უწოდებენ.

წოვა-თუშეთის სოფლებში წოვა-თუშების გარდა ცხოვრობდნენ ფშვიდან, ხევისურეთიდან, ქისტეთიდან მიგრირებულებიც. მოსული გვარები ადგილობრივი გვარების მფარველობის ქვეშ იყვნენ, როგორც ადგილობრივები იტყობდნენ, „მეძმავებულები“ იყვნენ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში უცხო მკვდრის, გათავისების წესი ტრადიციული იყო. ეს იყო მოსულის (მიგრანტის) ხელოვნურად დანათესავება. ამ უკანასკნელსა და მის შთამომავალთ სისხლისმიერი ნათესავისაგან არავინ ასხვავებდა. უცხო, მოსული ადამიანი ტერიტორიული თემის (სოციალური) სრულუფლებიანი წევრი ხდებოდა. ეს კი, როგორც შენიშნულია, განამტკიცებდა სოციალურ ერთობას. მთიელებისათვის კი ეს ერთობა ერთ-ერთი უმაღლესი ფასეულობა იყო (მ. კანდელაკი, 2001).

სოფელ მოზვერთას ძირითადი გვარია **ბაიხოძე**. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ **ინგუშეთიდან თუშეთში მოსული რვა გვარიდან შვიდი ქართული წარმოშობის იყო (ხუთი ქიზიყელი, ერთი სოფელ მატნელი და ერთიც გომეწრელი ფშაველი)**. ინგუშური წარმოშობის ერთადერთ გვარად სწორედ **ბაიხოძეების (ბეიხური)** გვარი ითვლება. შემდეგ ბაიხოძეების გვარში ათზე მეტი გვარი შესულა. ძირად ბაიხოძეები კი, სიავკაცის გამო, თუშებს ამოუწყვეტიათ. ბაიხოძის მხოლოდ ერთი კოჭლი კაცი დაუტოვებიათ ცოცხალი, რომლის შთამომავალნიც ახადიშვილები

და თორღვაშვილები არიან. მთხრობელთა თქმით, ახლაც არიან ბაიზოძეები, მაგრამ ისინი სინამდვილეში დიდოელი შარმაღინოვნების შთამომავლები არიან.

ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალებით დღეს სულ მზ წოვა-თუშური გვარი ითვლება, რომლებიც რვა ძირითად გვარში არიან გაერთიანებული. რვა ძირითადი გვარიდან შვიდი გვარი ქართული წარმომავლობის იყო და მხოლოდ ერთი განსაკუთრებით ინგუშური წარმომავლობის. ინგუშეთის ჯარიახის ხეობაში (ადგილი ვაბი) ცოლ-შვილით გადასული შვიდი ქართველი მეცხვარის შთამომავლები ორი-სამი თაობის განმავლობაში დარჩნენ ინგუშეთში, სადაც მათ ძირითად სალაპარაკო ენად ინგუშური იქცა, რადგან საქართველოდან გადმოსულთა შთამომავლები ადგილობრივ ინგუშებთან შევიდნენ საქარწინო ურთიერთობაში. შვიდ წარმოშობით ქართველ გვარს ინგუშეთში მერვე, ინგუშური გვარიც დაემატა, რომლებიც შემდეგ თუშეთში დასახლდნენ. თუშეთში დასახლების შემდეგ წოვა-თუშებს როგორც მთაში, ისე მთიდან გადმოსახლების შემდეგ ფშავიდან, ხევსურეთიდან და სხვა კუთხეებიდან მოსული არაერთი გვარი შეუერთდა. წოვა-თუშებთან ხელოვნურად დანათესავებულები ძირითადად დაქორავებული მწყემსები იყვნენ, რომლებიც დროთა განმავლობაში ცხვრის საკმაო რაოდენობის გაჩენის შემდეგ აქვე დარჩნის ხურვილს გამოთქვამდნენ. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან ცალკეული გვარების მიგრაცია XIX საუკუნის მოსახლეობის კამერალური აღწერის დავთრებითაც დასტურდება.

ამრიგად, ქართველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის - წოვა-თუშების რვა ძირძველი გვარიდან მხოლოდ ერთ გვარს ჰქონდა არაქართული წარმომავლობა. ისინი ფაქტობრივად საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებიდან გადმოსახლებულთა შთამომავლები არიან. წოვა-თუშების ეთნოგრაფიული ჯგუფის ფორმირება რთული სოციალური, კულტურული და სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობების შედეგად მოხდა. მათი ორენოვნება კი ინგუშეთში, სოფელ ვაბში რამდენიმე თაობის განმავლობაში ცხოვრებამ განაპირობა. ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით წოვა-თუშები არ განსხვავდებოდნენ დანარჩენი ქართველებისაგან. მათი ქართული მეტყველება უფრო ახლოს იდგა ქართულ სალიტერატურო ენასთან, ვიდრე მეზობლად მცხოვრები სხვა ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფებისა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ს. არუთინოვი, 1989 - Арутюнов С.А., Народы и культуры, М., 1989.
- ს. არუთინოვი, 2002 - Арутюнов С.А., Судьба малых народов в III тысячелетии христианской эры; Встреча этнических культур в зеркале языка, М., 2002.
- ბ. ბოჭორიძე, 1993 - ბ. ბოჭორიძე, თუშეთი, თბ., 1993.
- ბ. ვოლკოვა, 1974 - Волкова Н.Г., Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII – начале XX века, М., 1974.
- ბ. ვოლკოვა, 1979 - Волкова Н.Г., Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, М., 1973.
- ბ. ვოლკოვა, 1977 - Волкова Н.Г., Басбийцы Грузии: этнографические заметки: Советская этнография, №2, 1977.
- მ. კანდელაკი, 2001 - მ. კანდელაკი, ქართველ მთიელთა ტრადიციული ყოფის ისტორიიდან, თბ., 2001.
- ს. მაკალათია, 1983 - ს. მაკალათია, თუშეთი, თბ., 1983.
- ა. ონიანი, 1997 - ა. ონიანი, საქართველო და ქართული ენები: ქუთაისური საუბრები, IV, 1997.
- ტ. ფუტყარაძე, ზ. კიკვიძე, 1997 - ტ. ფუტყარაძე, ზ. კიკვიძე, ეროვნული სოციოლინგვისტური პროფილის ფორმაციის კომპონენტებისათვის: ქუთაისური საუბრები, IV, 1997.
- ქართლის ცხოვრება, 1955 - ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1955.
- ქსძ, 1972 - ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, ი. დოლიძის გამოცემა, თბ., 1972.
- მ. ქურდიანი, 1997 - მ. ქურდიანი, ენა და ერი: ქუთაისური საუბრები, IV, 1997.
- ა. შავხელიშვილი - Шавхелишвили А., Тушины: Историко-этнографическое исследование цова-тушин, Тб., 2001.
- ა. შანიძე, 1972 - ა. შანიძე, თუშები: მნათობი, 1972, №2.
- ი. ცისკაროვი, 1848 - Циссаров И., Записки о Тушетии: Кавказ, 1848, №7-12
- კ. ჭრელაშვილი, 2002 - კ. ჭრელაშვილი, წოვა-თუშური ენა, თბ., 2002.
- ბ. ჯორბენაძე, 1995 - ბ. ჯორბენაძე, ქართველურ ენათა დიალექტები, თბ., 1995.

ROLAND TOPCHISHVILI

TSOVA-TUSHS

Tsova-Tushs are one of the ethnographic groups of Georgians. They are speaking as well as tsova-tushian and Georgian. There are several views in the scientific literature on the problem of the origins of Tsova-Tushs. According to one view they have been migrated from the North Caucasus – Ingushetia. There is another idea, that Tsova-Tushs are aborigines population and the Georgian lingual Tushs are here the migrants. According to our data nowadays there are existing only 86 Tsova-Tushian surnames, which are united into eight Kinship groups. Among these eight groups seven are of Georgian origins and only one is of Ingushian origin.

Two-three generation of seven Georgian sleepers moved to Ingushetia with their families lived in Jirakh gorge (place Vab). There the Ingushian language became their colloquial language, while they have marital relations with the native Ingushs. To these seven Georgian Kinships later was added one Ingushian Kinship group and they moved to Tushetia. After the settling in Tushetia to these groups were also added the migrants from Pshavi, Skevsureti etc. There were also hired shepherds entered in related to Tsova-Tushs, who stayed together with them after earning some account of sheep. The migration of several surnames from the different parts of Georgia is proved also by the data of cameral census of population in the XIXth century.

თინათინ თურაძე

ერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ნორმობრივი საკითხისათვის ქართულში

თანამედროვე ქართულში მეშველზმნიანი ფორმები აქტიურია, თუმცა ვერ ვიტყვით, რომ აწმყოში მეშველზმნიანი ფორმების გამოყენება ზმნათა მაინცდამაინც დიდი რაოდენობისათვის იყოს დამახასიათებელი. ამგვარ ფორმათა სიმრავლის შთაბეჭდილებას ქმნის, უბირველეს ყოვლისა, III სერიის ფორმათა ხმარების ინტენსიურობა (მათი დრო-კილოური სპეციფიკის გამო), ბოლო ხანებში აღწერილობითი ფორმების გააქტიურება ევროპული ზმნური მოდელების გავლენით და, ამასთან, იმ არცთუ მრავალრიცხოვან ზმნათა სემანტიკური აქტივობა, რომლებიც აწმყოში ამჟამად მეშველ ზმნებს მიმართავენ I და II პირის გასაფორმებლად.

სალიტერატურო ენას, მიუხედავად დიდი მდგრადობისა და ნორმობრივი შემოსაზღვრულობისა, ახასიათებს მუდმივი აქტიურობა და ცვალებადობა. სალიტერატურო ენა მუდმივად მარაგდება ახალი ენობრივი ფორმებითა და უკვე არსებული ლექსიკის ახალი შინაარსობრივი ნიუანსებით. ენაში სისტემატურად ხდება: 1. ახალი სიტყვების შექმნა, 2. არსებული ლექსიკის გადააზრება; 3. ნასესხობათა "მოქართულება", 4. არანორმობრივ პარალელურ ფორმებს შორის ფუნქციითა (ან შინაარსთა) გადანაწილება და სხვ.

ჩვენი სწორედ ეს ბოლო ტიპი საინტერესოა. ჩვენი მსჯელობა ეხება დღევანდელ სალიტერატურო ენასა და სასაუბრო მეტყველებაში გავრცელებულ ერთი სახის სტატიკურ ზმნათა პარალელურ ფორმებს: თრთხარ და თრთი, ვძრწივარ და ვძრწი, ტირიხარ და ტირი, შენატრიხარ და შენატრი, ტყუიხარ და ტყუი, ვფიცავარ, ფიცავხარ და ფიცავ, ბრწყინავხარ და ბრწყინავ, ჩასძახიხარ და ჩასძახი, მღერიხარ და მღერი, კვნესიხარ და კვნესი, მიჭრიხარ და მიჭრი, გორავხარ და გორავ, დავხარივარ და დავხარი, მიუძღვიხარ და მიუძღვი, უკივიხარ და უკივი...

ჩვენი მასალა აჩვენებს, რომ დასახელებული პარალელიზმები დასტურდება მხატვრულ ლიტერატურაშიც და მასმედიაშიც. თითქმის სისტემატურია მათი პარალელური ხმარება ზეპირ მეტყველებაში, ამასთან, სასაუბრო ენაში უფრო ხშირად სწორედ მეშველზმნიანი ფორმები გვხვდებოდა. ამ ტენდენციის ახსნის მიზნით, ჩვენ სტატიკურ ზმნათა ის ჯგუფი, რომელიც მეშველზმნიანი წარმოებისკენ აღმოჩნდა მიდრეკილი, შემდეგი პრინციპით დავალაგეთ: ა) ზმნები, რომლებიც მხოლოდ მეშველზმნიან ფორმებს აწარმოებენ და ბ) ზმნები, რომლებიც პარალელური ფორმების სახით გვხვდებიან.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეშველზმნიან ფორმას აწმყოში იყენებენ ერთპირიანი, ორპირიანი და სამპირიანი ზმნები.

საერთოდ, პირველი და მეორე პირის ფორმათა მოძიება მხატვრულ ლიტერატურაში, მით უფრო, კონკრეტულად ერთი მწკრივისათვის (ჩვენს შემთხვევაში, აწმყოსათვის) იოლი არ აღმოჩნდა, სამაგიეროდ, ეს ფორმები ყოველ ფეხის ნაბიჯზე გვხვდებოდა ზეპირ მეტყველებაში, ე.წ. "ყვითელ პრესასა" თუ ნაუცბათევად თარგმნილ სერიალებში. ამიტომ ჩვენი მაგალითები

სალიტერატურო ტექსტებიდან მოხმობილ მასალასთან ერთად ამგვარი ნიმუშებითაცაა გაჯერებული. მეშველზმნიან-უმეშველზმნო პარალელურ ფორმებში ფარდობა მცირედი სემანტიკური სხვაობაც — ზმნით გადმოცემული მოქმედების დინამიკური ან სტატიკური მიმდინარეობის თვალსაზრისით (ამ პარალელური ფორმებისათვის საერთო III პირი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რეატომეულში გარდაუვალ სტატიკურ ზმნებადაა კვალიფიცირებული).

ჩვენ საანალიზოდ ავიღეთ 100-მდე ერთეული (თუმცა, თუ ამ ფორმათა სხვადასხვა ქცევის და განსხვავებული ზმნისწინებით ხმარების საფუძველზე წარმოქმნილ სემანტიკურ მრავალფეროვნებას გავითვალისწინებთ, მათი რაოდენობა გაცილებით დიდია).

სპეციალურ ლიტერატურაში აწმყო დროის მეშველზმნიან ფორმებთან დაკავშირებით მითითებულია, რომ ეს ფორმები გვიანდელი მოვლენაა სალიტერატურო ენისათვის, ძველ ქართულში მეშველზმნიანი ფორმები არ დასტურდება. ამ საკითხს საგანგებო გამოკვლევა მიუძღვნა ლ. ბარამიძემ. ამ საკითხს არაერთხელ შეხებია: ბ. ჯორბენაძე, ზ. სარჯველაძე და სხვ. (ბ. ჯორბენაძე. 1980, გვ. 175-182; ზ. სარჯველაძე, 1997, გვ. 144).

დ. მელიქიშვილი აღნიშნავს:

"რაც შეეხება S1 და S2 პირის მეშველზმნიან ფორმებს (დავუწერი+ვარ, დაუწერი+ხარ), სალიტერატურო ენის ძეგლებში ისინი უფრო გვიან, X საუკუნის წერილობით ძეგლებში ჩნდებიან, თუმცა სალაპარაკო ენაში გაცილებით ადრე არიან საგულებელნი.

ამგვარად, ახალ ქართულში მივიღეთ ფორმები

სტატიკური აწმყო (პირდაპირ) გარდამავალი I რეზულტატივი

ვ-უწერი-ვარ და-ვ-უ-წერი-ვარ

უწერი-ხარ და-უ-წერი-ხარ

უწერი-ა და-უწერი-ა

"...რაც შეეხება მეშველზმნიანი ფორმების გაჩენას I და II პირში, ეს პროცესიც თავდაპირველად I რეზულტატივის ფორმებში უნდა ჩასახულიყო: მეშველი ზმნის დართვამ ხელი შეუწყო ამ ფორმათა გადინამიკურებას. შემდეგ, უფრო გვიან, მეშველი ზმნის დართვის ტენდენცია შეეხო სტატიკურ ზმნებსაც, რამაც ამ ზმნებს ზმნისათვის ყველაზე უფრო ტიპური თვისება — მოქმედების პროცესის გამოხატვის შინაარსი შესძინა. შდრ.:

ვზი — ვზივარ (ვ)უპყრიე — ვუპყრი-ვარ

ზი — ზიხარ უპყრიე — უპყრი-ხარ

ამჟაა, რომ შინაარსით მეშველზმნიანი ფორმები უმეშველზმნო ფორმებს უპირისპირდებიან სტატუსის კატეგორიის მიხედვით. მართალია, ორივე რიგის ფორმა ვზი//ვზივარ მდგომარეობას გამოხატავს, მაგრამ II ფორმაში ვარ მეშველი ზმნის დართვამ, თუ შეიძლება ითქვას, სტატიკურ ვზი ფორმას მობილური შინაარსი შესძინა (დ. მელიქიშვილი, 2001, გვ. 53-55).

მოხმობილი ციტატის სასარგებლოდ მეტყველებს ჩვენ მიერ მოძიებული

კონტექსტებიც:

"დამდაბლებულის ოჯახს ვგლოვობ და დავტირივარ"... (კორნელი,

"ჭორაციუსი", თარგმ. რ. დოდაშვილისა და ლ. ქუბაბრიასი, გვ. 148.)

"მიტომატ ესტირი განაწირი ვაჟ თუ ვესწრა ვერ".

"შენ შეურაცხყოფ და დასცინი ჩემს ცრემლს და სევდას"... (კორნელი, "ჰორაციუსი", თარგმ. რ. დოდაშვილისა და ლ. ჭუბაბრიასი, გვ. 166).

რას დამცინიხარ (ზეპირ. მეტყვ.).

"ტირიხართ, შვილო? პირს მარიდებთ? რატომ? რა მოხდა?

ეგებ თქვენ მითხრათ, ქალბატონო? თქვენც, თქვენც ტირიხართ?" (ქან რასინი, "იფიგენია", გვ. 339.)

"ჩუ, ნუ სტირი, გენაცვალე..."

"ყველას გაურბი, ერიდები და ძველებურად არ დააგელვებ ეტლს ტოლებში..." (ქან რასინი, "ფედრა", თარგმანი ოთარ ჭილაძისა, გვ. 370).

"როცა ჩემთან ხარ — გავირბივარ, არ ხარ და გეძებ,

ტყუთა წილშიც თვალწინ მიდგას შენი სახება

და მეც ამოდ გავურბივარ შენს სილამაზეს..." (ქან რასინი, "ფედრა", თარგმანი ოთარ ჭილაძისა, გვ. 386).

"ჩვენ გავურბით დაპირისპირებას პოლიტიკურ ძალებს შორის" (გაზ. "ახალი თაობა").

"წმინდაო ტაძარო, დაემხე, დაემხე,

დაემხე! მეუფეს აღარა სურხარ!" (ქან რასინი, "გოთოლია", თარგმანი დავით წერედიანისა, გვ. 480).

"თუ მოგისურვებს, კიდევ დაგიმონებს" (თარგმანი).

"არაზამ პირზე ხელი მიაფარა ფინდლას, ნუ ჰყვირიხარ, თარუხამ თავის ფეშქაში მიიღო და გზაზე წავიდაო" (აკა მორჩილაძე, გადაფრენა მადათოვზე და უკან, 1998, გვ. 35).

"ამოდ ყვირით სადღეისო გასაჭირზე, გამგონი არავინაა" (გაზ. "ახალი თაობა").

ჩვენი მასალა ორ ძირითად ჯგუფში განაწილდა: ოდენმეშველზმნიანთა და პარალელურფორმიანთა.

I. პარალელური ფორმები:

ვ-თრთ-ი-ვ-არ/ვ-თრთ-ი, ვ-ი-ძვრ-ი-ვ-არ/ვ-ი-ძვრ-ი, ვ-ი-ბრძვ-ი-ვ-არ/ვ-ი-ბრძვ-ი, ვ-ძრწი-ვ-არ/ვ-ძრწი-ი, ვ-შფოთ-ა(ვ)-ვ-არ/ვ-შფოთ-ავ, ვ-ტირ-ი-ვ-არ/ვ-ტირ-ი, ვ-ნიშნ-ა-ვ-არ/ვ-ნიშნ-ავ, შე-ვ-ნატრ-ი-ვ-არ/შე-ვ-ნატრ-ი, ვ-ტყუ-ი-ვ-არ/ვ-ტყუ-ი, ვ-ფიც-ა(ვ)-ვ-არ/ვ-ფიც-ავ, ვ-ი-ცინ-ი-ვ-არ/ვ-ი-ცინ-ი, ვ-შველ-ი-ვ-არ/ვ-შველ-ი, ვ-ფრინ-ა(ვ)-ვ-არ/ვ-ფრენ//ვ-ფრინ-ავ, ვ-ღრინ-ა(ვ)-ვ-არ/ვ-ღრენ//ვ-ღრინავ, ვ-ხვრინ-ა(ვ)-ვ-არ/ვ-ხვრინ-ავ, და-ვ-ძრწი-ი-ვ-არ/და-ვ-ძრწი-ი, ვ-ბრწყინ-ა(ვ)-ვ-არ/ვ-ბრწყინ-ავ, ჩა-ვ-ძახ-ი-ვ-არ/ჩა-ვ-ძახ-ი, ვ-მღერ-ი-ვ-არ/ვ-მღერ-ი, ვ-კენეს-ი-ვ-არ/ვ-კენეს-ი, ვ-ცეკვ-ა(ვ)-ვ-არ/ვ-ცეკვ-ავ, მი-ვ-ქრ-ი-ვ-არ/მი-ვ-ქრ-ი, მო-ვ-ძახ-ი-ვ-არ/მო-ვ-ძახ-ი, ვ-გორ-ავ-ვ-არ/ვ-გორ-ავ, ვ-ი-ჩქარ-ი-ვ-არ/ვ-ი-ჩქარ-ი, და-ვ-ბობლ-ავ-ვ-არ/და-ვ-ბობლ-ავ, შე-ვ-ხარ-ი-ვ-არ/შე-ვ-ხარ-ი, და-ვ-ხარ-ი-ვ-არ/და-ვ-ხარ-ი, ვ-ი-ძვრ-ი-ვ-არ/ვ-ი-ძვრ-ი, მი-ვ-უ-ძღვ-ი-ვ-არ/მი-ვ-უ-ძღვ-ი, ვ-უ-კივ-ი-ვ-არ/ვ-უ-კივ-ი...

II. ზმნები, რომლებსაც არ მოეპოვებათ პარალელური უმეშველზმნო ფორმები:

ვ-გავ-არ, ვ-ყა-ვ-არ, გადა-ვ-ყავ-არ, ვ-წერ-ი-ვ-არ, ვ-გდ-ი-ვ-არ, ვ-ახსო-ვ-არ, ვ-ჯობ-ი-ვ-არ, ვ-ქუზ-ვ-არ, ა-ვ-ყა-ვ-არ, ვ-ა-ფარ-ი-ვ-არ, ვ-ა-კლ-ი-ვ-არ, ვ-უ-ზი-

ვ-არ, ვ-უ-ბი-ვ-არ, გა-ვ-რბ-ი-ვ-არ, ვ-უ-ჩან-ვ-არ, ვ-უ-სხედ-ვ-არ-თ, ვ-უ-პყრ-ი-ვ-არ, ვ-უ-კავ-ი-ვ-არ, ვ-ა-ხვევ-ი-ვ-არ, ვ-უ-ღირ-ვ-არ, ვ-ღირ-ვ-არ...

სულ 100 ერთეულამდე დაგროვდა. აქედან ნაწილი შეგვხვდა პარალელური მეშველზმნიანი და უმეშველზმნო გაფორმებით. ეს პარალელიზმი განსაკუთრებით ზეპირმეტყველებაში იჩენდა თავს. 34 ერთეული ოდენმეშველზმნიანი ფორმით დადასტურდა. 23 ერთბირიანი ზმნა პარალელური წარმოებით შეგვხვდა. 8 ორბირიანიდან 7 ი-თემისნიშნისა (ი-თემისნიშნის სიმრავლე).

ოდენ მეშველზმნიან ფორმებში 9 ერთბირიანი ზმნა აღმოჩნდა, 21 კი — ორბირიანი. ცხრილებში წარმოდგენილი ზმნიდან ყველა გრდუვალის სტატიკურად კვალიფიცირდა (ქეგლის საფუძველზე).

მეშველზმნიანი აწმყოს სემანტიკურ თავისებურებაზე მსჯელობისას ბ. ჭორბენაძე აღნიშნავს: "...ჯდ-ენ-, წვ-ენ-, დგ-ენ- ფუძეები მოქმედებითი გვარის ფორმიდან არის გადმოსული სტატიკურ ფორმებში. მოქმედებითი გვარის ხსენებული ფუძეები სტატიკურ ზმნათა სისტემაში გამოყენების დროს მეშველზმნიან წარმოებას გვიჩვენებენ.. ასე რომ, აქაც მტკიცდება ენის ტენდენცია მეშველზმნიანი წარმოებით დაუპირისპიროს სტატიკური ფორმები დინამიკურს: დინამიკური ზმნის ფუძე მეშველი ზმნით გაფორმების შემდეგ სტატიკურობის ფუნქციის გამოხატვის უნარს იძენს:

დინამიკური გაგებით:

ვ-ჩივი (მე მას)

ვ-ტყუი

ვ-მღერი

სტატიკური გაგებით:

ვ-ჩივი-ვარ (მე)

ვ-ტყუი-ვარ

ვ-მღერი-ვარ.

ქართულში ცნობილი ფაქტია ზმნათა ერთი ნაწილის სინტაქსური ლაბილურობა: გამოიყენებიან ზან ორბირიანი, ზან ერთბირიანი ზმნების ფუნქციით; პირველ შემთხვევაში მოქმედებითი გვარის დინამიკურ ზმნებს უტოლდებიან ისინი, მეორე შემთხვევაში — სტატიკურებს.

მორფოლოგიური სხვაობა კი არ იყო არც ძველ ქართულში, მაგრამ დიალექტებმა სცადეს განსხვავების მორფოლოგიური გარჩევა და ამ მიზნით სტატიკურობის ფუნქციით გამოყენებულ ფორმებს მეშველი ზმნა დაურთეს. მეშველი ზმნის გამოყენება ამ ფორმებთან ახალი ქართულის თავისებურებაა, ძველი ქართულისათვის მეშველზმნიანი წარმოება უცხო იყო.

ამისდა კვალობაზე, ვ-ჯდენ-ვარ, ვ-წენ-ვარ ტიპის ფორმები, წარმოების პრინციპის თვალსაზრისით, არ შეიძლება გამოწვევად მივიჩნიოთ. ენაში ანალოგიური ტენდენცია ოდითგანვე არსებულა და ეს ტენდენცია სხვადასხვა დიალექტმა სხვადასხვა ინტენსივობით გამოავლინა: ამიტომაც თითქოსდა "კერძო შემთხვევები" ისევე სრულად ასახავენ ენის ზოგად ტენდენციებს, როგორც ენაში საყოველთაოდ ხმარებული ფორმები (ლ. ბარამიძე, 1964).

ჩვენთვის ცხადი გახდა, რომ მხატვრული ლიტერატურის ენაც და განსაკუთრებით, ზეპირმეტყველება მეშველზმნიანი აწმყოთი უფრო დინამიკურ მოქმედებას აღნიშნავს, ვიდრე უმეშველზმნოთი (რომელიც უფრო სტატიკური შინაარსისაა).

აწმყოს მწკრივში დასმულ ზმნათა მეშველზმნიან ფორმებს შემდეგი თავისებურებები აღმოაჩნდა:

მეშველზმნიან-უმეშველზმნო პარალელური ფორმები გვიჩვენებენ სხვადასხვა სემანტიკას:

• მოქმედების დინამიკა:

"შენ სხვის ჩაგონებით *სხადიხარ* მაგას" (მოლიერი, გვ. 845).

"*ტირიხართ*, შვილო? პირს მარიდებთ? რატომ? რა მოხდა ეგებ თქვენ მითხრათ, ქალბატონო? თქვენც, თქვენც *ტირიხართ*?" (რასინი, გვ. 339).

"თქვენივე თავის სიყვარულით *ჩადიხართ* ამას" (რასინი, გვ. 843).

"გაიმართოს კონკურსი-ვიქტორინა დევიზით: "მაშა, რაისათვის *ვცოცხალვართ!*" (ახალი ეპოქა, ჩვენი მწერლობა, 22 თებერვალი-1 მარტი, 2002, გვ. 5).

• აწმყო ზოგადი (ინდეფინიტიური):

რად ტირი? რას სჩადი? რისთვის ვცოცხლობთ? შენთვის ვსულდგმულობ...

ჩვენი დაკვირვებით, ენაში (განსაკუთრებით სასაუბრო ენაში) პარალელური ფორმები არცთუ მთლად სტიქიურად იხმარება: უმეშველზმნო ფორმები და მეშველზმნიანი ფორმები მცირეოდენ სხვაობას ყოველთვის აჩვენებენ;

"შიშისაგან ვძრწივარ, გგონია? რა, სიცივისაგან ვძრწივარ, შენც ხომ ძრწიხარ?"

და: "ჩვეულებრივ, მის წინაშე ვძრწი და ვკანკალებ".

"ჩუ, ნუ ტირიხარ და ნუ მიშლი ნერვებს!"

და: "არასოდეს არ ვტირი ასეთ რამეებზე".

"ტყუიხარ და არც კი გრცხვენია".

და: არასოდეს ტყუი თუ რა?!"

"დედას ვფიცავარ, არ მინახავს არაფერი."

და: "რასაც იფიცავ, იმას უნდა უერთგულო."

"შობლიურო ჩემო მიწავ, შენს საყვარელ სახელს ვფიცავ".

"ისე ლამაზი ხარ, რომ ვარსკვლავით ბრწყინავხარო".

და: "იმ ვარსკვლავებში ვბრწყინავთ მე და ჩემი დაქალი".

"არც მშურს და არც შევნატრივარ იმის ბედს".

და: "შევნატრი ამათ და ყოველდღე ვცდილობ გავახარო".

"ადე ფეხზე, ნუ გორავხარ ამ ჭუჭყში".

და: ყოველდღე მის ფეხქვეშ გორავ და არ გაწუხებს თავმოყვარეობა".

"ქვეყანას წინ მიუძღვიხართ, ყველაზე საშიშ დავალებებს ასრულებთ".

და: "საითაც მიუძღვი, იქით მომყვებიან".

დასახელებულ მაგალითებში, ჩვენი აზრით, მეშველზმნიანი ფორმები ამწუთიერ მოვლენებს გადმოსცემენ, ხოლო უმეშველზმნონი — ისეთ მოქმედებებს, რომლებიც ჩვეულებრივ ხდება, მეორდება.

მაგალითების ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს, მაგრამ ერთს კი ვიტყვით: ვტირი, კვნესი, ვკივი, კივი, კივის, ფიცავ, ჩავსძახი, ჩავსცქერი/ჩავცქერი, ძრწი, ვთრთი, თრთი და სხვ. (რომელთაც ორთოგრაფიული ერთადერთ მისაღებ ვარიანტად ასახელებს), შინაარსობრივად გაცილებით "უძრავია", სტატიკურია, ვიდრე ორთოგრაფიული ლექსიკონის მიერ დაწუნებული ვტირივარ, კვნესივარ, ვფიცავარ, ჩავძახივარ, ჩავცქერივარ, შევხარივარ, ვძრწივარ, ვთრთივარ, ცქმუტავხარ და სხვ. ამ ფორმებში მოქმედების პროცესი უფრო ამჟამიერი და დინამიკურია. ცალკეულ ზმნებზე დაკვირვებაც და ამ ზმნათა შემცველი კონტექსტებიც გვიჩვენებს, რომ ეს პარალელური ფორმები სრულად არ ფარავენ ერთმანეთს (შინაარსობრივად) და ისინი ან პარალელური არსებობისათვის

სემანტიკური არეალის გადანაწილებას ესწრაფვიან, ან ერთმანეთს ეცილებიან არსებობისათვის ბრძოლაში; ზოგჯერ მეორე პირის ფორმა უფრო მიდრეკილია მეშველი ზმნის დართვისაკენ, ვიდრე პირველისა (მაგ., შფოთავხარ, ბრწყინავხარ, ცქმუტავხარ, იძვრიხარ, გორავხარ, ნიშნავხარ და სხვ.); ამგვარი პარალელური წარმოებისაკენ ზეპირი მეტყველების მიდრეკილებას კარგად ამჩნევს ორთოგრაფიული ლექსიკონიც, რომელიც "საორჭოფო სიტუაციაში" ამჯობინებს მხოლოდ მესამე პირის ფორმების მართლწერა განიხილოს (შენატრის, ბრწყინავს, ბზუის, იღვწის, იძვრის) და თავი აარიდოს ისეთი ფორმების აკრძალვას, როგორიცაა: იბრძვიხარ, იღვწიხარ, ბზუიხარ, ვბრწყინავარ და სხვ.

და ბოლოს, ვფიქრობთ, "დიალექტურ მორფოლოგიას" გზა აქვს გადაკეტილი თითქმის მთელი საუკუნე, ხოლო უცხო ლექსიკას (მხოლოდ ფონეტიკური კორექტივებით) უხვად ვიღებთ, ხომ არ ნიშნავს ეს, რომ ქართული ენის მასალის იმპროვიზირებასა და ბუნებრივ დენადობას სალიტერატურო ქართულში ვაბრკოლებთ და მხოლოდ უცხოურ მოდელებს ვუშვებთ, როგორც "გალიტერატურულლებულ" სიანდეს?!

დამოწმებული ლიტერატურა

ლ. ბარამიძე, 1964 - ლ. ბარამიძე, ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, 1964.

დ. მელიქიშვილი, 2001 - დ. მელიქიშვილი, ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, თბ., 2001.

ზ. სარჯველაძე, 1997 - ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.

ბ. ჯორბენაძე, 1980 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბ., 1980.

TINATIN TURKIA

ON THE QUESTION OF THE NORM OF ONE TYPE OF FORM WITH AUXILIARY VERBS IN THE GEORGIAN LANGUAGE

The paper discusses a type of static verbs with parallel forms presently used in the literary language and speech: *trtixar/trti*, *tirixar/tiri*, *shenatrixar/shenatri*, *tquixar/tqui*, *vpicavar/vpicav*, *kvnesixar/kvnesi*, *mik'rixar/mik'ri*, *goravxar/gorav*, *davxarivar/davxari*, *ukivixar/ukivi* etc.

The study of these verbs and the observation within the surrounding contexts reveals that they do not cover each other and each member of the pair aspires for the distribution of the semantic domains in their parallel existence or vies between each other for the survival. Sometimes the second person form is more inclined to take the auxiliary than the first person form (e.g. *shpotavxar*, *goravxar*, *nishnavxar*) etc. The compilers of the orthographic dictionary of the Georgian language are well aware of the oral language tendencies to make use of the parallel forms. That is why in the 'vague' situation they prefer to discuss the third person verb form spellings (as *shenatris*, *bzuis*, *ibrdzvis*) and avoid banning the forms like: *ibrdzvixar*, *bzuixar* etc.

ქართლ-კახეთის სამეფოს სავაჭრო ურთიერთობა ირანთან XVIII საუკუნის II ნახევარში (სავაჭრო ამხანაგობები)

XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლისა და კახეთის სამეფოების გაერთიანების შედეგად აღმოსავლეთ საქართველო საგრძნობლად გაძლიერდა. შესამჩნევად გააქტიურდა ქვეყნის ეკონომიკური ცხოვრება.

პოლიტიკური თვალსაზრისით აღმოსავლეთ საქართველო აღნიშნულ პერიოდში კვლავ ირანის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. საგარეო ვაჭრობით ქართლ-კახეთი ძირითადად ირანთან ან ირანის დაქვემდებარებაში მყოფ ამიერკავკასიის ქალაქებთან იყო დაკავშირებული (მ. სამსონაძე, 1980, გვ. 96). XVIII ს. შუა წლებში გაიხსნა რუსეთთან სავაჭრო-სამომოსვლო გზა, რომელიც „რუსეთის“, იგივე „დარიალის“ გზის სახელითაა ცნობილი. მიუხედავად ამისა, აღნიშნული პერიოდის „ქართულ დოკუმენტებში აღმოსავლური საქონელი ვაჭრობის, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ საქართველოს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან XVIII ს. დასასრულამდე გაცხოველებული სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა“ (დ. კაციტაძე, 1973, გვ. 55).

ქართლ-კახეთს, ამიერკავკასიის ქალაქებსა და ირანს შორის ინტენსიური სავაჭრო მიმოსვლის ნათელ სურათს იძლევა საბაჟო ნუსხები: „ურუმიდან რომ ჩალაბზან გაიაროს თუ განჯისკენ, თუ ერევნისაკენ...“ ვკითხულობთ სომხით-საბარათიანოს და ყაიყულის ბაჟების იჯარის წიგნში (ნ. ბერძენიშვილი, 1953, №377).

„ქალაქის ბაჟის და ციხის კარის შერთლამა“-ში ვკითხულობთ: „რა მოქალაქემ განჯიდან აბრეშუმში მოიტანოს და აზრუმისაკენ წაიღოს, აქლემისა და ცხენისა, თუ ჯორისა საბალნეზედ — 2 მინალთუნი“ (ი. დოლიძე, 1965, გვ. 392). საგარეო-სავაჭრო სარბიელზე წამყვანი ადგილი დაიკავეს ახალმა ეკონომიკურმა გაერთიანებებმა — სავაჭრო ამხანაგობებმა. XVIII ს. ამხანაგობათა „შიგნით ურთიერთობები შემდეგნაირად განაწილდა:

ძირითადი თანხის (სარმია ანუ თავნი) მფლობელს საქმეში ძირითადი საბრუნავი თანხა შეჰქონდა. ვაჭარი (ასეთ სოციალურ ფენას შ. მესხია „სავაჭრო აგენტებს“ უწოდებს — შ. მესხია, 1959, გვ. 139) საქმეში ნაკლებ თანხას დებდა და უშუალოდ აწარმოებდა სავაჭრო ოპერაციას. დასტურად მოგვყავს 1797 წლით დათარიღებული „სამხანაგო წიგნი“, სადაც ვკითხულობთ, რომ თბილისელ ვაჭარს ნაზარბეგიშვილ გიორგის საქმეში დაბანდებული აქვს 80 თუმანი, ხოლო საქონელი ერევანში სავაჭროდ გააქვს გიქუას, მას საქმეში შეტანილი აქვს თანხის ნახევარი — 40 თუმანი (ცსა, ფონდი 1450, საქმე 48, ფურცელი 42).

გვიანფეოდალურ ხანაში, „ამხანაგობის“ ძირითადი თანხა ხშირად ფეოდალური წრის იმ ნაწილს ეკუთვნოდა, რომლებიც აქტიურად იყვნენ ჩაბმულნი ქვეყნის ფულად-სასაქონლო საქმიანობაში.

XVIII საუკუნის II ნახევარში ცნობილ საქმოსანს, მდივან მანუჩარ თუმანიშვილს მთელი „სავაჭრო ქსელი“ ექვემდებარება. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია მანუჩარ თუმანიშვილისა და მისი სიმამრის, იმავდროულად საქმიანი პარტნიორის სტეფან ტერ-შამოვანოვის მიმოწერა. ისტორიული

საბუთები იძლევა ნათელ სურათს ირანსა და ამიერკავკასიის ქალაქებში სავაჭრო ამხანაგობების საქმიანობის შესახებ. თუმანიშვილის თანხით წარგზავნილი ვაჭრების (სტეფანა, შაროანთ გასპარა, გარსევანა და ა. შ.) სამოქმედო არეალია ქალაქები: თავრიზი, გილანი, ერევანი, განჯა, ხოი. შესაძლოა თბილისელ ვაჭრებს ამ ქალაქებში თავიანთი დუქნებიც ჰქონდათ გახსნილი. აღნიშნული პერიოდის გაცნობითა და შესწავლით იკვეთება საყურადღებო საკითხი: ირანსა და ამიერკავკასიაში შეძენილი საქონელი ქართველ ვაჭრებს, ამხანაგობის წევრებს რუსეთში „დარიალის გზით“ გააქვთ. დასტურად მოგვეყვას ასტრახანიდან გაგზავნილი სტეფან ასლანოვის საქმიანი ანგარიში მანუჩარ მდივნისადმი (ხელნაწერთა ინსტიტუტი — Hd-7316). დოკუმენტიდან ჩანს, რომ თბილისელ ამხანაგებს ხოიში ნაყიდი ბეწვეული და ჩითი მოზღოვში მოგებით გაუყიდიათ. იქ შეუძენიათ ავეჯი და ჭურჭელი თბილისში გასაყიდად. სხვა საბუთით (Hd-7092) გილანში შეძენილი საქონელი თბილისელ ვაჭარ გარსევანას (სათავეო თანხა მანუჩარ თუმანიშვილს ეკუთვნის) მოზღოვში მიაქვს.

ამდენად, თბილისელი ვაჭრები მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ ამიერკავკასიისა და რუსეთის შორის აღებ-მიცემობის განვითარებაში. ამ მხრივ საყურადღებო მასალას გვაწვდის 1794 წ. დაწერილი წერილი მანუჩარ თუმანიშვილისა მერაბ-ალასადმი (მერაბ ენოქაშვილი): „კაკალა რომ ამტრახანიდამ ამდგარა ბაქუს წასასვლელად. ამტრახანიდამ... სამოცდათორმეტი თუმანი ვალი გაჰყოლია და პირობა ასე მიუცია, რომ ბაქოდამ გამოგიგზავნიო... აბელა წამოვიდა თავრიზს...“ — ვკითხულობთ საბუთში (დ. უჩანეიშვილი, 1967, №113). სავაჭრო ამხანაგობების საქმიანობის შესასწავლად და ქვეყნის საგარეო-ეკონომიკური კავშირების გასაცნობად მნიშვნელოვან მასალას გვაწვდის „ჯულაბაშვილების დავთარი“. დავთრის (შემოსავალ-გასავლის წიგნი) მიხედვით, გორელი ვაჭრების — ჯულაბაშვილების „სამოქმედო არე საკმაოდ ფართო ჩანს, ისინი აღებ-მიცემობას აწარმოებდნენ ირანში: ისპაჰანი, თავრიზი, გილანი, მაშათი (მეშმედი), რეშთი. მთელს კავკასიაში: შემახა, დარუბანდი, ყიზლარი, თურქეთში: სტამბოლი, რუსეთში — ასტრახანი. ჯულაბაშვილები ხშირად სავაჭრო ოპერაციებს „ფსონებთან“ და „ამხანაგებთან“ ერთად ატარებენ. მაგალითად, თუ პაპუნა ჯულაბაშვილი, ერთის მხრივ, თავრიზში „ფსონად“ არის ხოჯაბეგთ დათუნასთან, მეორე მხრივ, იგი „ქალაქს“ ხოჯაბეგთ დათუნასშვილ იარალისთან საქონელს გზავნის სარეალიზაციოდ. სხვა შემთხვევაში კი თვითონ პაპუნას მიაქვს სხვისი (რომელიმე „ფსონისა“ ან „ამხანაგის“) საქონელი გასასაღებლად და ა. შ.“ (დ. მეგრელაძე, 1965, გვ. 209).

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება ბაღდასარ და გოგია ჯულაბაშვილების წერილები — საქმიანი ანგარიშები, მიწერილი მანუჩარ მდივნისადმი (Sd — 850, 3053, 3777, 3770).

დავთრის მიხედვით, ქართველი ვაჭრები ირანში უცხოელ ვაჭრებთან ან მეწარმეებთან ამყარებდნენ კავშირს. ჯულაბაშვილების ერთ-ერთი პარტნიორია ირანში მილთონი. მკვლევართა (მ. ბერძენიშვილი, დ. მეგრელაძე) აზრით, მილთონი ფართლელთა მოვაჭრის ან ფაბრიკანტის გვარი იყო. XVIII ს. ბოლოს თბილისში არსებობდა „მილთონის ქარვასლა“ და იყიდებოდა „მილთონის ჩითი“ (დ. მეგრელაძე, 1965, გვ. 209).

როგორც აღვნიშნეთ, ჯულაბაშვილების საგვარეულო შემოსავალ-გასავლის წიგნი ნათლად მიუთითებს, რომ ჯულაბაშვილები გაცხოველებულ აღებ-მიცემობას

აწარმოებენ მთელ ამიერკავკასიაში, ირანსა და რუსეთში. მოგვყავს რამდენიმე ნაწყვეტი დავთრიდან, პაპუნა ჟულაბაშვილი წერს: „ტატოანთ ოთარამ ამანათი გამატანა ჰაშტარხანს... ესენი გავყიდე და გამოველ გილანს“. მალე პაპუნა ისევ გილანში მიდის სავაჭროდ, საქმეში შეამხანაგებულ ნასყიდაშვილ ოსეფასთან ერთად. მომდევნო წელს იგი შემახიაში ვაჭრობს, თან ახლავს ამხანაგები — ალავერდა და გოგინა.

ამდენად, ჟულაბაშვილების დავთარი მნიშვნელოვან ცნობებს იძლევა ირანში ქართველი ვაჭრებისა და სავაჭრო გაერთიანებების — ამხანაგობების საქმიანობის შესახებ.

XVIII ს. II ნახევრის სავაჭრო საქმიანობის ამსახველ ისტორიულ საბუთებში ხშირად გვხვდება თბილისელი ვაჭრის — ხადაკოანთ კარაპეტას სახელი.

დოკუმენტის მიხედვით, კარაპეტას სავაჭრო-სამოქმედო არეალი მოიცავს როგორც ირანსა და ამიერკავკასიას, ასევე თურქეთისა და რუსეთის ქალაქებს: მოზდოკსა და ასტრახანს. მეტწილად კარაპეტა კომპანიონებთან — ამხანაგებთან ერთად ვაჭრობს. ერთ-ერთი საბუთით, კარაპეტა სათავეს თანხას მანუჩარ თუმანიშვილისაგან იღებს, ქ. ზოიში ნავაჭრი საქონელი მიაქვს მოზდოკში, ზოლო მოზდოკში შეძენილი ავეჯი — „განდიდური“ ისევ ზოიში ჩააქვს და კარგი მოგებით ვაჭრობს.

ამ შემთხვევაში მოგების წილი სათავეს თანხასთან ერთად ერგება თუმანიშვილს. იმავე საბუთში ვეცნობით სტეფან ასლანოვისა და მისი ამხანაგის, დათოას სავაჭრო ოპერაციების ანგარიშს: მათ სამასი თუმნის ბეწვეული და წითი გაუყიდიან ბაქოში. იქ შეუძენიათ „ხუთასი თუმნის ზარბაზი (აბრეშუმი)“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Hd-3516).

სამეფოს საგარეო ვაჭრობაში აქტიურადაა ჩაბმული ისაია ყორღანაშვილი, გვარჯილის საწარმოს მფლობელი. ისაია-ალასთან შეამხანაგებულ არუთინა ზარებოვსა და ასლანას ერევანში შეძენილი საქონელი მიაქვთ არზრუმში (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Qd - 732).

XVIII ს. ირანში სავაჭროდ ამხანაგობებში ერთიანდებიან თბილისელი მოქალაქეები. საამხანაგო პირობების თანახმად, მათ თანასწორი უფლებები და ვალდებულებები აკისრიათ. განსხვავდება საქმეში შეტანილი თანხა. თავნის მფლობელს საქმეში მხოლოდ თანხა შეაქვს, მეორე „ამხანაგი“ კი უშუალოდ ეწევა სავაჭრო ოპერაციას. 1800 წელს შედგენილი დოკუმენტით ირკვევა, რომ თბილისის მოქალაქე მეღვინე შეამხანაგებია ქარტაშიშვილ არუთინას, ამ უკანასკნელს ეკუთვნის „სათავე“ თანხა: „არუთინასთან ამხანაგათ ვიყავი... გარეთ აღებ-მიცემაში ერთხელ წაველ თავრიზს, რაც საქონელი მოვიტანე... ქალაქის წახდენაში დაგვეკარგა“ — ვკითხულობთ საბუთში (ცსა, ფ. 1450, საქმე 25, ფურც. 49).

ქართველ ვაჭართა ირანში საქმიანობის გასაცნობად ყურადღებას იპყრობს 1797 წლის საამხანაგო წიგნი, რომლითაც უსტიანესშვილი ნაზარა უამხანაგდება ორ ძმას, ავეტიქასა და იოანეს. „როგორც ხეირათი ვნახო, გავყიდო. შარბაზი (თხელი, ძვირფასი ქსოვილი — სპ.) თუ ვაზი (ფასდაკლებით — სპ.) აბრეშუმი ვიყიდო... მაგრამ იქნება, რომ ხელდახელ გაიყიდოს [აბრეშუმი] და მაკარიას (რუსული ბაზრობა ნიჟნი-ნოვგოროდში — მაკარიევო) მივასწრობდე“ — ვკითხულობთ საბუთში (ცსა, ფ. 1448 — 5315). „საამხანაგო წიგნები“ გვაწვდის

ცნობებს იმ საქონლის რაობის შესახებ, რომელიც ქართლ-კახეთის სამეფოში შემოდის ირანიდან.

„თბილისში ხანდახან არის ყოველგვარი საქონლის შეძენის შესაძლებლობა, ეს საქონელი იქ მოდის განჯიდან, შემახიდან, თავრიზიდან, ერევნიდან და არზრუმიდან... დრაფი წარმოადგენს სპარსეთის საქართველოს [ქართლ-კახეთი] ერთ-ერთ მთავარ საიმპორტო ობიექტს... მაუდი, აბრეშუმის მატერიალები, ვენეციის და ხოის... იყიდება აგრეთვე მოგებით“ — ვკითხულობთ XVIII საუკუნის შუა ხანებში ფრანგი კონსულის პეისონელის ნაშრომში (ს. კაკაბაძე, 1940, გვ. 117, 118). ავტორი მიუთითებს, რომ „განჯიდან და შემახიდან საქართველოში შეტანილი ირანული საქონელი ხშირად ახალციხის გავლით თურქეთში იყიდებოდა“ (ს. კაკაბაძე, 1940, გვ. 121).

ისტორიული დოკუმენტური მასალის შეგერება ცხადყოფს, რომ სავაჭრო ამხანაგობების წევრ ვაჭრებს ირანიდან ძირითადად შემოჰქონდათ: აბრეშუმი, ბამბა, ჩითი, ქათანი (ნარმა), ბეწვეული, საღებავები და ა. შ. გადიოდა მეტწილად პროდუქტი.

ამდენად, XVIII საუკუნის II ნახევარში საგარეო ვაჭრობაში ძირითადად აქტიურობენ გაერთიანებები — სავაჭრო ამხანაგობები. აღნიშნულ პერიოდში ირანიდან და ამიერკავკასიიდან ქართლ-კახეთში საჭირო ნედლეული და საქონელი შემოდის.

დამოწმებული ლიტერატურა

6. ბერძენიშვილი, 1953 - 6. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, II, თბ., 1953.

ი. დოლიძე, 1965 - ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ., 1965.

ს. კაკაბაძე, 1940 - ს. კაკაბაძე, საფრანგეთის სავაჭრო კაპიტალი საქართველოს მიმართ მე-18 საუკუნეში: ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის შრომები, I, 1940.

რ. კაშია, 1990 - რ. კაშია, სავაჭრო ამხანაგობები XVIII ს. საქართველოში: მაცნე (ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია), №2, 1990.

დ. კაციტაძე, 1973 - დ. კაციტაძე, თურქეთ-საქართველოს სავაჭრო ეკონომიკური ურთიერთობები XVII-XVIII სს. ქართული დოკუმენტური წყაროების მიხედვით: მაცნე (ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია), №2, 1973.

დ. მეგრელაძე, 1965 - დ. მეგრელაძე, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის: მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 35, თბ., 1965.

შ. მესხია, 1953 - Ш. Месхиа, Города и городской строй феодальной Грузии, Тб., 1959.

მ. სამსონაძე, 1980 - მ. სამსონაძე, საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური განვითარება XIX ს. პირველ მესამედში, თბ., 1980.

დ. უჩანეიშვილი, 1967 - დ. უჩანეიშვილი, დოკუმენტები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, თბ., 1967.

ბელაშკინის გარემოებები - HD - 7092, 7316, 3516; SD - 850, 3953, 3770, 3777; QD - 732.
 სს - ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1450, საქმე 25-49, ფურცლები 49; ფონდი 1448 - 531.

RUSUDAN KASHIA

TRADE RELATIONSHIP OF KARTLO-KAKHETI KINGDOM WITH IRAN IN THE LATE HALF OF THE 18TH CENTURY (Trade associations)

The Kartlo-Kakheti kingdom of the 18th century had trade relations mainly with Iran and with towns in the Caucasus that were under Iran's domination. Newly formed economic associations – comradeships (guilds) involved in the extensive foreign trade relations in the second half of 18th century.
 The area of activities of those merchants who were related to Mannuchar Tumanishvili, a prominent businessman through the 'Comradeship' ties embraced Trans-Caucasian towns as: Tabriz, Guilan, Ganja, Erevan, Khoi etc.
 Merchant record book of Julabashvili's, traders from Gori, provides considerable materials for the study of the foreign economic relations of the country. Merchants associations who would import goods and raw materials from Iran to Kartli and Kakheti were founded in Tbilisi.
 Books of those comradeships give interesting information about trade relationships in the 18th century. However, after opening the road through Dariali gauge Georgian merchants brought goods from Iran to Russian towns of Mozdok and Astrakhan

ივორ კეპელია

-ონ/-ონა სუფიქსისათვის საკვებრელოს ანთროპოტოპონიმიაში

-ან სუფიქსის ფონეტიკურ ვარიანტს ზანურში -ონ/-ონა სუფიქსი წარმოადგენს, რომლის უპირველესი და ძირითადი ფუნქცია კრებითობის გამოხატვაა. -ონ/-ონა კრებითობის სუფიქსი საკმაოდ პროდუქტიულია სამეგრელოს ტოპონიმიაში, რომლებიც ხშირ შემთხვევაში ერთმანეთს ენაცვლებიან ერთი და იმავე ობიექტის პარალელური სახელწოდების მაწარმოებლად (პ. ცხადაია, 1985, გვ. 166).

-ონ/-ონა სუფიქსის მორფოლოგიურ ეკვივალენტად მიჩნეულია -ეთ. არნ. ჩიქობავას აზრით, ამ სუფიქსით ნაწარმოები სახელი ისეთი ადგილის აღმნიშვნელია, „სადაც (მრავლად) მყოფობს რაიმე მცენარე, ან ცხოველი თუ ფრინველი, ან რაიმე საგანი, ან მოსახლეობს გვარი თუ ტომი“ (არნ. ჩიქობავა, 1926, გვ. 307). მაგალითად, **ბოგვერონი, ბოგვერონა და ბოგორონი** ადგილებია ზანათში, კეთილარში, ინჩხურში, ზემო ჭალადიდში, გეჭეთში, ნაჯახაოში, ნაკიანსა და სხვაგან, სადაც სარეველა ბალახი - **ბოგვერი** (იგივე გაჯაჯა, ჩე ტყა, ჩე ოდიარე, ქართული **ურო**) ხარობს. **ბულონა და ბულონი** „ბალნარია“, **ფონა/ფიფონა** -- „იელნარი“, **(ვ)აკაციონა/(ვ)აკაციონი** — „სადაც აკაციის ხეებია“, **ლულონა** — „ლელნარი“, **სხულონა/სხულონი, ჭყონა, ზაკალონა/ზაკალონი, თელონა...** შესაბამისად იმ გეოგრაფიულ ობიექტთა სახელწოდებებია, სადაც მსხლის, ვაშლის, თხმელის, ვერხვის, მუხის, ბზის, თელის ხეებია განაშენებული, ან ეს მცენარეები უხვად ხარობს (ტყეა). **ქუალონი და კაჟონა/კაჟონი** ქვიანი და კაჟიანი ადგილებია; **(ლ)ეტონა**, დაბალი, ნოტიო ადგილების აღმნიშვნელია. **კოლოშონა, ჩეშონა და უჩაშონა** ეწოდებათ ადგილებს, სადაც კოლოშის, ჩეშისა და უჩაშის ჭიშის ვაზი ჭკონდათ გაშენებული და ა.შ.

საინტერესოა ის გარემოება, რომ კრებითობის გარდა -ონ/-ონა სუფიქსები მქონებლობის აღმნიშვნელიცაა. სამეგრელოს სინამდვილეში იშვიათად გვხვდება ამ სუფიქსებით ნაწარმოები, ოდენ მქონებლობის, წარსულში კუთვნილების აღმნიშვნელი გეოგრაფიული სახელწოდებანი, რომელთა ფუძესაც ანთროპონიმისგან, კერძოდ, გვარისგან წარმოქმნილი საზოგადო სახელი წარმოადგენს.

პ. ცხადაიას ამის ერთი მაგალითი მოაქვს **ყალიონა/ყალიონას** სახით. ესაა საძოვარი ფერდობები ლეფორცხელეში (გარაზა, ჩხოროწყუს საკრებულო), ბუშის მარცხენა მხარეს, და გამოქვაბული, საიდანაც ბუშის მარცხენა შენაკადი — **ჭიჭე ბუშე** გამოედინება.

მ. კვირტია უარყოფს **ყალიონას** კავშირს გვარ **ყალიჩავას**თან: „რატომ უნდა ერქვას ადგილს ყალიჩონა, როცა იქ ყალიჩაების მოსახლეობა არავის ახსოვს და არც ახლა სახლობს“ (მ. კვირტია, 2001, გვ. 177). მისი ვარაუდით, ყალიჩონას ფერდობზე გარეული ხილნარის ტყე უნდა ყოფილიყო, რომელიც „იწოდებოდა ყაჩანც (ტოტმსხმოიარე), ყალიჩონა და თანდათან შეიგუა ყალიჩონა... ამ ტყის მესაკუთრეს შეიძლებოდა რქმეოდა ყაჩაშ მინჯე

(ზილნარის მეპატრონე) და ყალიჩავას გვარი ტოპონიმმა განაპირობა" (იქვე, გვ. 220-221). ე. ი. მ. კვირტიას ვარაუდით, გვარ ყალიჩავას ფუძედ დასდებია ამ ადგილის სახელი. ტოპონიმისა და გვარ-სახელის ასეთი განმარტება შორს ღვას მეცნიერული ობიექტურობისაგან.

პ. ცხადაიას დასაშვებად მიაჩნია **ალიჩონა//ყალიჩონას** გააზრება ყალიჩავას (ან ყალიჩავების) გვარისათვის ამ ადგილის წარსულში კუთვნილებამფლობელობა, თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ ტოპონიმი შესაძლოა გადააზრიანების შედეგად იყოს მიღებული და ამოსავალს მცენარის სახელი **ალიჩა** „ალუჩა“ წარმოადგენდეს: ალიჩა > ალიჩონა > ყალიჩონა „სადაც ბევრი ალუჩის ხეა“.

რა კავშირი აქვს პიროვნების გვარისგან **-ონა** სუფიქსით ნაწარმოებ ტოპონიმს თვით პიროვნებასთან, ამჯერად ძნელი სათქმელია. რაიმე გადმოცემა ინფორმატორებისგან ვერ მივიღეთ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტოპონიმი „ალიჩონა“ იმ ვითარების ამსახველია, როცა ბუმის მარცხენა ნაპირზე მდებარე ფერდობებს ოდესღაც მართლაც ფლობდნენ ყალიჩავეები. შესაძლოა ამოსავალი ფუძით აღნიშნული გვარის პიროვნებას წინათ ეცხოვრა ამ ადგილზე, ან არც ეცხოვრა, მაგრამ სახელდებულ ობიექტთან მაინც რაღაც აკავშირებდა.

ცნობისათვის: ყალიჩავეები ცხოვრობენ ჩხოროწყულში, სოფ. ნაკიანში, ახუთსა და მოიდანახეში (ხაბუმის საკრებულო). ლეყალიჩე უბნებია სოფ. ახუთსა და ლეახალეში (ნაკიანის საკრებულო). ნაკიანის ცენტრის სამხრეთით მდებარე ყალიჩავეების უბანი სამ მიკროუბნად იყოფა: შქედიშ ლეალიჩე, კადარიშ ლეალიჩე და სუკიშ ლეალიჩე (პ. ცხადაია, 2007, გვ. 195).

ხეჩიარონი//ხეჩიარული სახანავისა და ტყეებუჩქნარიანი ფერდობის სახელწოდებაა მეორე ლესიჭინეში (ჩხოროწყუს რ.), ოწყარიეს მარცხენა ნაპირზე. გადმოცემით, ამ ადგილის მფლობელი ხეჩია სიჭინავა ყოფილა. შესაძლებელია ტოპონიმის ამოსავალი ფუძე იყოს გვარი ხეჩიავა, რომელიც ძირითადად გავრცელებულია ზუგდიდისა და წალენჯიხის სოფლებში (საჩინო - 25 კომლი, შორია - 11 კომლი, ლია - 4 კომლი). 1995 წლის 1 თებერვლის მდგომარეობით, საპასპორტო მონაცემებისა და მეტრიკული ამონაწერის მიხედვით, ჩხოროწყულში ოთხი სული დაფიქსირდა (ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, 1997, გვ. 239). „ხეჩიარონი“ ადგილის სახელწოდებაა აგრეთვე სოფ. ფოცხოში (სენაკის რ.). ტოპონიმი დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე შეტანილია გ. ელიავას წიგნში, სადაც **ხეჩიარონი** განმარტებულია როგორც „ხეჩინარი“ (გ. ელიავა, 1989, გვ. 120).

ანთიმონი — ადგილი გურძემის თემში. ტოპონიმს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე ასახელებს გ. ელიავა (გ. ელიავა, 1997, გვ. 160). გადმოცემით, ანთიმონი მაღლარზე მიშვებული ვახის ჭიში ყოფილა (იქვე). ფიქრობთ, რომ ანთიმონის ფუძეს გვარი **ანთია** ან პირსახელი **ანთიმოზი** წარმოადგენს, ე.ი. ანთიმონი „ანთიასეული“ ან „ანთიმოზისეული“.

იაზარონი — მიკროტოპონიმი ჩაწერილია სალხინოში (იქვე, გვ. 169). გ. ელიავას წიგნში სწორი განმარტებაა მოცემული: „იაზარიების (გვარია) სახლარი“ (იაზარია/იაზარია გვარ ლაზარიას ადგილობრივი ვარიანტია). ლაზარიები დღესაც ცხოვრობენ ქინოთასა და დიდ სალხინოში (2 კომლი). ამ თემში დამოწმებული ტოპონიმი „იაზარონი“ (იქვე, გვ. 84). ლაზარიას გვარის სახელდებულ ობიექტზე მფლობელობის მიმანიშნებელია.

ბაკური — ტოპონიმი დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე შესულია გ. ელიაშვილის წიგნში (იქვე, გვ. 94). ესაა ტყეებუჩქნარიანი და ხევხუვებიანი ბორცვი ლეგაგუში (აბედათის საკრებულო), ჭიხაწყარის მარცხენა ნაპირზე, ნაგულუს ქვემოთ. ბაკურიები ცხოვრობენ მარტვილის რაიონის სოფ. ხუნწში. ერთ-ერთ უბანს ლეციცხვიეში (ხუნწის თემი) **ლეგაკური** ჰქვია. ამ გვარის აბედათში მოსახლეობაზე მეტყველებს ტოპონიმი „ბაკურიაშ ჭაე“ - სახნავი ტარჩენის ჭალაში (ი. კეკელია, 2007, გვ. 17).

ბაკური „ბაკურიასეული, სადაც ბაკურია ცხოვრობდა, ან სადაც ეს გვარი ფლობდა ტყეს, სახნავს ან საძოვარს“.

გაბისონა — ტოპონიმი დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე შესულია გ. ელიაშვილის წიგნში (გ. ელიაშვილი, გვ. 42). ასე ეწოდება ადგილს მენჯის საკრებულოში. მკვლევარი აღნიშნავს: „გაბისონა“ ზემოთ ჩამოთვლილ ტოპონიმთა რიგს შეიძლება მივაკუთვნოთ და განვმარტოთ, როგორც „გაბისონის ნაქონი, გაბისონიასეული“.

შამგონა — სოფლის საკრებულო ენგურის ხეობაში, თაგლიონის საზღვართან, ზუგდიდიდან მე-12 კმ-ზე. ზუგდიდის მუზეუმში დაცულ საბუთებში გვხვდება **შანგონას** ფორმითაც. კ. სამუშიას მიერ შ. წყაროზისაგან ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით, აქ გაუვალი ტყე ყოფილა, სადაც ბერებს მეურნეობა გაუმართავთ და ეკლესიაც აუგიათ. ეკლესია აღიდებულ ენგურს წაუღევავს. ბერებისგან მიტოვებულ მეურნეობას შემდეგ შანგუ წყაროზია პატრონობდა. აქ ხარობდა ვაზი, რომელიც შანგუს გადაურჩენია და გაუმრავლდება. მოსახლეობას აქ ხარობდა ვაზი, რომელიც შანგუს გადაურჩენია და გაუმრავლდება. მოსახლეობას ვაზისთვის „შანგუს ვაზი“, ხოლო სოფლისთვის „შანგუნა“ უწოდებია (კ. სამუშია, 1990, გვ. 134).

ზოგიერთი გადმოცემით, **შანგუ** იგივე ადესაა. შანგონა „სადაც ადესის ჭიშის ვაზია“ (შდრ. ტოპონიმი „ადესონი“).

სოფლის სახელწოდება შესაძლოა მართლაც ვაზის ჭიშს შანგუს, შამგონს უკავშირდებოდეს, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ ამოსავალი პირსახელი შანგუ, შანგულე, შანიგია (ა. ჭანტურია, 2006, გვ. 74), ან სულაც გვარი შამუგია (ადგ. ვარიანტი **შამგია**) იყოს.

ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ **შამუგები** ღდესაც ცხოვრობენ შამგონაში. მათ დასახლებას **საშამუგო** ეწოდება, რომელიც ენგურის ნაპირზე მდებარეობს. ჩვენი აზრით, **შამგონა** თავდაპირველად მხოლოდ პატარა გეოგრაფიული ობიექტის — სახნავის, მინდვრის, ტყის ან საძოვრის სახელი უნდა ყოფილიყო და გარკვეული მიზეზების გამო განივრცო სახელდებული ობიექტის უშუალოდ მომიჯნავე ობიექტზე, რაც უცხო არაა სამეგრელოს ტოპონიმისათვის.

ქვარცხონა სუკი — დაბალი სერია ჭყონის თემში. **ლექვარცხე** ქვარცხალების უბანია პატარა ჟინოთაში. ქვარცხალების 18 კომლი აღირიცხა სოფ. დიდიჭყონში. ქვარცხონა სუკი შეიძლება გავიაზროთ, როგორც „ქვარცხალების სერი“.

ცხვიტონი/ცხვიტონი — ადგილი უშაფათის თემში, მეტერიის ჭალაში, ცხმეურონსა და პაპაშ გიოლაფუს შუა. გ. ელიაშვილის მიხედვით, საჯარო, თავშესაფარი ადგილი ყოფილა (გ. ელიაშვილი, გვ. 103). ცხვიტავა, ცხვიტაია, ცხვიტარია და ცხვიტია სამეგრელოში გავრცელებული გვარებია. ცხვიტაების

15 კომლი ცხოვრობს უშაფათში, 4 კომლი - მენჯში. **საცხვიტაო** სოფელია ჯეის თემში, მდ. ცივის მარჯვენა მხარეს. გადმოცემით ცხვიტავები, იგივე ცხვიტარიები ამ სოფლის ძირძველი მოსახლენი არიან (პ. ცხადაია, 2000, გვ. 157). ცხვიტაიას ორი კომლი დაფიქსირებულია სენაკში, ცხვიტარიების სამი კომლი — თეკლათში (პ. ცხადაია, გვ. 157). მიკროტოპონიმი **ცხვიტონი**//**ცხვიტონი** ჩამოთვლილ გვართაგან ერთ-ერთის ამ ტერიტორიის წარსულში მფლობელობაზე მეტყველებს.

ჯოლოხონი — მიკროტოპონიმს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე მიუთითებს გ. ელიავა აბაშის რაიონის სოფ. პირველ მაისში (გ. ელიავა, 1977, გვ. 48). ჯოლოხავა/ჯოლიხავას გვარი ცხოვრობს ზუგდიდისა და წალენჯიხის რაიონის სოფლებში. **ლეჯოლიხე** სოფელია ფუქის თემში, მდ. სქურჩის მარჯვენა ნაპირზე. **ჯოლოხონი** ზემოთ ჩამოთვლილ -**ონ**//**-ონა** სუფიქსიან მიკროტოპონიმთა რიგში შეგვიძლია განვიხილოთ და ავხსნათ, როგორც „ჯოლოხავას (ან ჯოლიხავას) ყოფილი, მის მფლობელობაში არსებული“.

დამოწმებული ლიტერატურა

გ. ელიავა, 1977 - გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977.

გ. ელიავა, 1989 - გ. ელიავა, სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ., 1989.

ი. კეკელია, 2008 - ი. კეკელია, აბედათის ტოპონიმია, თბ., 2008.

მ. კვირტია, 2001 - მ. კვირტია, კვიმატი, თბ., 2001.

კ. სამუშია, 1990 - კ. სამუშია, კოლხეთის ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელი ზეპირსიტყვიერებაში: ქართული ზეპირსიტყვიერება (მეგრული ნიმუშები), თბ., 1990.

ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, 1997 - ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვარ-სახელები საქართველოში, თბ., 1997.

არნ. ჩიქობავა, 1926 - არნ. ჩიქობავა, -ონ სუფიქსი მეგრულში: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VI, ტფ., 1926.

პ. ცხადაია, 1985 - პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია (ენათმეცნიერული ანალიზი), თბ., 1985.

პ. ცხადაია, 2000 - პ. ცხადაია, გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში, თბ., 2000.

პ. ცხადაია, 2007 - პ. ცხადაია, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, ზობის რაიონი, IV, თბ., 2007.

ა. ჭანტურია, 2006 - ა. ჭანტურია, მეგრული სახელები და გვარები, თბ., 2006.

IGOR KEKELIA**ON -ON// -ONA SUFFIXES IN THE ANTHROPOLOGY
OF MEGRELIA**

Suffixes *-on// -ona* represent phonetic varieties of Zan suffix *-an*, whose primary function is to express collectiveness. It is interesting that apart from the collectiveness, the *-on// -ona* suffixes can have the meaning of *a possessor, owner*. In Megrelia, although quite rarely, there are place names derived from the names of their possessors in the past, the roots of which were derived from family names, which in their part had been formed from common names.

სულხან კუპრაშვილი.
მადონა როპაქიძე

რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა და ქართული ავტოკეფალური ეკლესია 1801-1811 წლებში

1801 წლის 12 სექტემბერს იმპერატორის ხელმოწერით გამოიცა მანიფესტი, რომელზეც მომდევნო წლის 12 აპრილს რუსის ჯარით გარემორტყმულ სიონის ტაძარში ქართველ წარჩინებულთ იძულებით მოაწერინეს ხელი. ცარიზმმა გააუქმა ბაგრატიონთა სამეფო პრეროგატივა. დავითი, რომელიც გიორგი XII-მ თავის სიცოცხლეშივე რუსეთის სამეფო კარის დასტურით მემკვიდრედ დაამტკიცა, ცარიზმმა რუსეთს გადასახლა. რუსეთში გადასახლება გადაუწყვიტეს საქართველოს უკანასკნელ დედოფალს - გიორგი XII-ის მეუღლეს მარიამსაც. მოგვიანებით 1810 წელს ქართლ-კახეთის ხვედრი იმერეთის სამეფომაც გაიზიარა, რუსეთმა მტკიცედ მოიკიდა ფეხი საქართველოში.

რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში მხოლოდ სახელმწიფოებრიობის გაუქმებით არ დასრულებულა, საქმე ქვეყნის სულიერ და კულტურულ სფეროს ეხებოდა. ცარიზმი აშკარად ერეოდა ქართული ეკლესიის საქმეებში და ცდილობდა იგი დაექვემდებარებინა რუსეთის სინოდისადმი. ეს დაქვემდებარება იყო პირველი ნაბიჯი მძლავრი ქართული სულიერ-კულტურული ცენტრის მოშლისა და ქართველი მღვდელთმსახურების რუსეთის სამსახურში ჩაყენებისა. საქართველოში საეკლესიო რეფორმის დროულად გატარებას მთავრობა სახელმწიფო მნიშვნელობას ანიჭებდა. რეფორმა ითვალისწინებდა აქ სასულიერო დიკასტერიის შექმნას, რომლის საქმიანობაზეც იმპერიის სასარგებლოდ თვითმმართველობა დიდ იმედებს ამყარებდა. მისი შექმნით უნდა დაწყებულიყო ქართლ-კახეთის ეკლესიის „მოწესრიგება“, რომელიც, მეფის მოხელეთა აზრით, ძალზე ქაოსურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. დიკასტერიას უნდა ეხელმძღვანელა სასულიერო-საგანმანათლებლო სამუშაოებისათვის; მისი პირველი ამოცანა იყო ეკლესია-მონასტრების ქონების აღწერა და შემოსავლის დაზუსტება, სასულიერო პირთა რაოდენობის დადგენა და სამრევლოების მოწესრიგება. ამ საქმის განხორციელება წილად ხვდა გენერალ ტორმასოვს, რომელსაც თეიმურაზ ბატონიშვილი შემდეგნაირად ახასიათებს: „უადგილო იყო მძვინვარე, ამპარტავანი და უწყალო“ (თეიმურაზ ბატონიშვილი, 1983, გვ. 74-75).

ტორმასოვმა მიმართვა გაუგზავნა უწმინდესი სინოდის ობერპროკურორს თავად გოლიცინს „საეკლესიო მამულთა შესახებ“. ობერპროკურორმაც ისარგებლა ამ საბუთით და იმპერატორს შესაბამისი მოხსენება წარუდგინა. 1810 წლის 28 სექტემბერს თავადმა გოლიცინმა დავალება მისცა ტორმასოვს: „ამ შემთხვევისა გამო, იმპერატორმა მიაქცია ყურადღება იმას, რომ უწმინდეს სინოდს გავლენაც არა ჰქონია და არც ცნობები მოეპოვება ქართული სამღვდელთმსახურების საქმეთა თაობაზე. იმპერატორი ავალებს თქვენს მაღალაღმატებულებას, რათა უმჯობესად მოსაზრებული იქმნენ ამ საქმეთათვის განზრახული დადგენილებანი, საჭირო არს მიჰმართოთ საქართველოში მყოფ მთავარეპისკოპოსს ვარლამს და ადგილობრივ გარემოებათა მიხედვით წარმოდგენილ იქმნეს მოხსენება, რა სახითა და რაგვარ საფუძველზე მოეწყოს ქართველი სამღვდელთმსახურების მმართველობა, რომ ის დაექვემდებაროს უწმინდეს სინოდს“ (აქტები, 1871, გვ. 157-161).

ჯერ კიდევ 1801 წლის თებერვალში რუსეთის იმპერატორის ბრძანებულებით კათალიკოს ანტონ მეორეს დაევალა შეედგინა ქართული ეკლესიისა და სამღვდელოების რეალური მდგომარეობის ზუსტი აღრიცხვა. მას უნდა აღეწერა საეკლესიო მმართველობა და წარედგინა თავისი მოსაზრება ამ მმართველობაში სასურველი ცვლილებების შეტანის შესახებ. ვინაიდან კათალიკოსს ქართული ეკლესიის კეთილმოწყობა მისი ნება-სურვილის მიხედვით კი არ მიანდეს, არამედ მხოლოდ ცვლილებების პროექტის წარდგენა შესთავაზეს, ანტონ მეორე მიხვდა, რას მოითხოვდნენ მისგან და დროის მოგების მიზნით ამ ბრძანებულების შესრულებას საერთოდ უგულვებელყოფდა. რუსული ხელისუფლება კი თავისი მიზნების განხორციელების ხანგრძლივი ვადით გადადებას სულაც არ აპირებდა. კათალიკოსი ანტონ მეორე დიდი გავლენით სარგებლობდა ეკლესიის მსახურებსა და მოსახლეობაში და, რაღა თქმა უნდა, ასეთი პირის ეკლესიის მეთაურად ყოფნა არ აწყობდა მთავრობას. ამიტომ 1811 წელს, ათი წლის ლოდნის შემდეგ „დააკმაყოფილა“ მთავარმმართველის მოხსენება იმის შესახებ, რომ კათალიკოსს არ ძალუძს ქართულ ეკლესიაში წესრიგის აღდგენა არა მარტო თავისი ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო, არამედ უმთავრესად მთავარმმართველის იმ მიზეზით, რომ იგი თვითნებურად ბრძანებულობს და უპასუხისმგებლობას არის მიჩვეული, რის უფლებასაც მას ადგილობრივი ადამიწესების მიხედვით მისი მეფური წარმოშობა აძლევს (აქტები, 1871, გვ. 162-163).

ტორმასოვმა 1810 წლის 3 ნოემბერს რუსეთში გადასახლდა კათალიკოსი ანტონ II, ხოლო 1811 წლის 10 თებერვალს თავად გოლიცინს წარუდგინა საქართველოს ეკლესიის მმართველობის პროექტი, რომელიც პატივმოყვარე, რუსეთის ერთგულ ვარლამ ერისთავთან ერთად იყო შემუშავებული. ამ პროექტით საქართველოს ეკლესიის სათავეში უნდა მდგარიყო მცხეთისა და ქართლის მღვდელმთავარი, რომელსაც მიენიჭებოდა უფლება წოდებულიყო მცხეთისა და ქართლის მიტროპოლიტად და სინოდის ეგზარქოსად, საქართველოში ის უნდა ჩარიცხულიყო უწმინდესი სინოდის უწყებაში, რომლის სახელზე ვალდებული იყო საგანგებო შემთხვევაში ეგზავნა პატაკები და ეწარმოებინა საზოგადო მიწერა-მოწერა“ (იქვე).

იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა 1811 წლის 1 აპრილს უბრძანა უწმინდეს სინოდს განეხილა აღნიშნული პროექტი. სინოდმაც მოამზადა მოხსენება, რომელიც 21 ივლისს წარუდგინა მეფეს. ეს მოხსენება უკან დაბრუნებულ იქნა მეფის რეზოლუციით „იქმნეს ამისაებრთ“ (იქვე, გვ. 166-169).

აქ, ვფიქრობთ, საყურადღებოა იმის გარკვევა, თუ რატომ არ გაუქმდა საქართველოს ანექსიისთანავე ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია. იმ ათი წლის განმავლობაში, როცა პრაქტიკულად უბრეცენდენტო შემთხვევა ფიქსირდება ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის ისტორიაში, საკმაოდ ბევრი პრობლემა გადაიჭრა ცარიზმის სასარგებლოდ. 1804 წელს შეუერთდა გურიის სამთავრო, ხოლო 1810 წლისთვის იმერეთის სამეფო. ასე რომ, 1811 წლისათვის პრაქტიკულად რუსეთის იმპერიის იდეოლოგიურმა ნიღაბმა - მესამე რომის თეორიამ - თავისი როლი პრაქტიკულად ამოწურა. ამდენად, სწორედ 1811 წლისთვის ცარიზმის საიმპერატორო კარისათვის სრულიად ზედმეტი გახლდათ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია.

საქართველოში გაუქმდა მრავალსაუკუნოვანი კათალიკოს-პატრიარქის ტახტი. ნიჟნი-ნოვგოროდში გადასახლებულ კათალიკოს ანტონ მეორეს საფლავიც კი არ აღირსეს სამშობლოში, რაც ამ ღირსეული და ღვაწლმოსილი ადამიანის უკანასკნელი თხოვნა იყო. ამაზე მკაცრად განაცხადა საქართველოს „კოლორიტულმა“ მთავარმმართველმა ერმილოვმა: „სამშობლოს საზღვრებთან ახლოსაც კი არ გაბედოს განსვენებაო“ (აქტები, 1874, გვ. 280).

1811 წლიდან კათალიკოსის ნაცვლად სინოდის დიკასტერიისადმი დაქვემდებარებული ეგზარქოსი დანიშნეს და პირველ ეგზარქოსად რუსეთში განსწავლული პატივმოყვარე ეპისკოპოსი ვარლამ ერისთავი გამოგზავნეს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არქიეპისკოპოს ვარლამისა და გენერალ ტორმასოვის ხელმძღვანელობით მოხდა საქართველოს ეკლესიის მმართველობის რეორგანიზაცია და რუსეთის ეკლესიასთან მისი ურთიერთობის განსაზღვრა, რაც საეკლესიო კანონების უხეში დარღვევა იყო და რასაც შემდგომში სავსებით სამართლიანად მიანიშნებდა ავტოკეფალიის დაბრუნებისათვის მებრძოლი ქართული ეკლესია, რომელიც ამ აქტს ანომალიურ, ანტიკანონიკურ და ანტიეკლესიურად აცხადებდა.

„საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება არის არა მხოლოდ უფროსი შეერთება ერთმორწმუნე რუსეთთან, არამედ ნამოქმედარი „მაქვეყნის უფროსთან“. ხოლო თქვენს უწმინდესობას კარგად მოეხსენება, რომ საეკლესიო საქმეებში „სოფლიურ უფროსთა“ ჩარევას ღვთაებრივი კანონები არ ეგუებიან, მოციქულთა კან. 30. 4 მსოფლიო კრება, 12. 7 მსოფლ. კრება, 12. 11 — წერდა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი უწმინდესი ლეონიდე 1811 წლის 5 აგვისტოს მოსკოვის პატრიარქს.

ამდენად, 1811 წელს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებით რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის ახალი, სრულიად განსხვავებული ეტაპი დაიწყო.

დამოწმებული ლიტერატურა

აქტები, 1871 - Акты собранные Кавказской археографической комиссии редакцией А Берже, том IV, 1871.

აქტები, 1874 - Акты собранные Кавказской археографической комиссии редакцией А Берже, том VI, 1874.

თეიმურაზ ბატონიშვილი, 1983 - თეიმურაზ ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, 1983.

სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის უწმინდესი ლეონიდეს მოსკოვისა და სრულიად რუსეთის პატრიარქს უწმინდესი ტიხონის მიმართ (1919 წლის 5 აგვისტო).

SULKHAN KUPRASHVILI, MADONA ROBAKIDZE**RUSSIA'S IMPERIAL POLICY AND THE GEORGIAN CHURCH
AUTOCEPHALY IN 1801-1811**

In the late half of the 19th century Tsarist Russia waged consistent fight for trapping the Georgian Church into her ideological grips.

In September 12, 1801 the Emperor signed a manifest by force of which on April 12th of the next year, in the Tbilisi Sioni Cathedral surrounded by Russian troops, Russia imposed the representatives of the Georgian nobility to sign the document of abolishing Bagrationi House prerogatives. David who had been proclaimed the heir of Giorgi XII by Russia when the king was still alive was sent in exile. The same fate shared Mariam, the last queen of Georgia, wife of Giorgi XII. Some eight years later the lot of Kartlo-Kakheti kingdom extended on Imereti kingdom that accomplished Russia's footing in Georgia.

The establishment of the Tsarist government in Georgia would not complete only with the abolishment of the Georgian statehood. Now Russia began to interfere in the affairs of the Georgian Church for its subjugation. The government issued a reform anticipating organization of religious diskateria which would be entitled to lead Religious-educational activities. The primary task of the diskateria was to count and register the property of the Georgian Church to figure out all incomes and determine the number of clergy and make order in the parishes. The government appointed General Tormasov with personal responsibilities for the implementation of the reform.

Earlier to these events, in February 1801, Russian Emperor issued the order obliging Catholicos Anton II to draw up the complete data of the real situation of the Georgian Church and its clergy. The latter did not carry out the task. In November 3, 1810 Tormasov sent Catholicos Anton II in exile and in February 10, 1811 he presented Golitsin new project of organizing the Georgian Church. According to the project the bishop of Mtskheta and Kartli should be at the head of the Georgian Church who would be given a title of Metropolitan of Mtskheta and Kartli and the Exarches of the Synod.

In 1811 the institution of Catholicos was replaced by Exarches, subordinated to diskateria. The first exarches of Georgia became Bishop Varlam Eristavi, a man educated in Russia. The abolishment of autocephaly of the Georgian Church marked the new and different stage of Georgia's occupation by Russia.

"მოგერისება" ტერმინისათვის ქართულში

მოგერისება ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ასეა ახსნილი: „ზბოსთვის მცირე ხნით ძუძუს მოწოვინება წველის დაწყების წინ“... (ქეგლ).

მოგერისება დასტურდება ქართული ენის დიალექტებშიც:

ქართლ. (ქსნის ხეობ.): ძროხის მიერ ზბოსათვის შენახული რძე, ძროხას ზბოს რომ მოაშორებენ და რძეს აღარ იძლევა, წინ ზბოს ტყავის გუდას დაუდებენ. როცა მას უყურებს, ძროხა რძეს იძლევა. ამას **მოგერისებას** ეძახიან; **მოგერისე** - მეზობლისაგან რძის სესხად წამომღები (ვ. სომხიშვილი, 1968).

ხევეთურებს უფრო მოხერხებული საშუალება ჰქონიათ მოგერისებისა: „უდგამ ფურს საგერებს ხის პატარა ჯამით და ასე გამოსტყუებენ რძეს“ (ალ. ჭინჭარაული, 1960). **საგერები** ის მარილია, რომელსაც აძლევენ ძროხას, რომელიც რძეს არ იძლევა ან ზბოს არ აწოვებს (შდრ.: ქართლ. **გერობით**, ფშ. **საგირებელი**).

მარილით მოგერისების წესი შემდეგდროინდელი უნდა იყოს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ძროხისთვის რძის გამოტყუების ახალმა წესმა ძველი ტერმინი ვერ განდევნა და მარილს სახელად **საგერები** შერჩა, რაღა თქმა უნდა, მხოლოდ ამ შემთხვევაში.

თითქმის ამგვარადვე სცოდნიათ მოგერისება გარე-კახეთსა და პანკისის ხეობაში, სადაც ჩვეულებრივი მოგერისების გარდა მარილწყაყილ პურს იყენებენ ან წყლით აგერებენ, ჭიქანს წყლით ასველებენ და მერე იწყებენ წველას. გარე-კახეთში ამ პროცესს **დაგერება** ჰქვია, ხოლო პანკისში - **მოგირება** (სტ. მენთეშაშვილი, 1943).

მოგერისების ჯავახური ნაირსახეობაა **გერება** (მითითება). იმერეთში ანალოგიური მნიშვნელობით გამოიყენება **გენვა** - „ზბოსგან ძროხის მოწოვა გამოწველამდის“ (ვ. ბერიძე, 1912); შდრ. მეგრ. მო-გან-უა - მოგენვა, მოწოვა ძუძუსი (ზბოს მიერ) (ო. ქაჯაია, 2002).

მოგერისება გვხვდება გურულშიც; ჩოხატაურის რაიონის სოფ. ქვენობანის მკვიდრთა განმარტებით, სანამ „**მოუგერისებენ**“, ძროხას ნაგროვები რძე ჭიქნიდან „ზევით აქვს აწურული, ზბოს უნახავს“, ზბოს მიშვებისას კი ჩამოუშვებს და მერე, როცა ზბოს ძალით მოაცილებენ, რძეს ველარ იკავენ და თავისუფლად იწველება. ზოგჯერ ძროხა მიხვდება მწველავის ეშმაკობას და შუა წველაში ახერხებს რძის კვლავ აწურვას. ასეთ შემთხვევაში ზბოს მეორედ მოატყუებენ და მეორედ მიუშვებენ ძროხასთან, „**წაუგერისებენ**“.

როგორც ვხედავთ, ქართულ კილოებში ერთი და იმავე მნიშვნელობით დადასტურებულია: **მოგერისება** (ქართლ., გურ.), **დაგერება** (კახ.), **გერება** (ხევს., ჯავახ.), **მოგირება** (პანკ.), **გენვა** / **გამოგენვა** (იმერ.), **მოგანუა** (მეგრ.)...

არნ. ჩიქობავა ერთმანეთთან აკავშირებს მეგრ. **გენი/გინი**, ჭან. **გენი/გენი/ნგენი**, სვან. **ლუნ** „ზბო“ ფორმებს; იმერ. **გენვა** ზანიზმადია ჩათვლილი (არნ. ჩიქობავა, 1938, გვ. 84). იქვე აღნიშნავს: „ქართულში შესატყვისი ძირი არ გაგვაჩნია ამჟამად (ზბო სულ სხვა ძირია)“.

ბევრი რამ, რაც ახლა ქანურსა და მეგრულში გვხვდება, მაგრამ სალიტერატურო ქართულში არ ჩანს, შეიძლება დადასტურდეს ქართული დიალექტების ლექსიკური საგანძურის შესწავლისას.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება ზანური **გენ-/გინ-** და ქართ. **გერ** ძირითადად ნათესაობისა და იგივეობის შესახებ.

აღ. ჭინჭარაული წერს: “როცა მოზერის მოხმობა უნდათ, ხევესურები **“გერი!-გერი!”**-ს ეძახიან მას. ღედა ძროხა რომ რძეს არ იძლევა, მას აძლევენ მარილს, რომელსაც **საგერებს** უწოდებენ (სა-გერ-ებ-ი); ეს იგივე ძირი ჩანს, რაც ქანური გენ-ი // ჯენ-ი // ნ-ჯენ-ი, მეგრ. გენ-ი // გინ-ი და სვანური ღუნ („ხო“)“ (აღ. ჭინჭარაული, 1960, გვ. 194).

ხევესურები მოზერის მოხმობისას ამბობენ: **“წა-გერო! გერი-გერი!”** ხოლო როცა გარეკვა უნდათ, **“აგერი!, გერ!”**

ხევესურული **გერი** და **წა-გერო** იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ „გერი“ ოდესღაც მოზარდს და შესაძლოა შვილსაც ნიშნავდა. ამ ვარაუდს აძლიერებს ცოლ-ქმარში ერთ-ერთის შვილის სახელად **გერი**-ს არსებობა ქართულში.

გერი ერთ-ერთი მშობლის შვილია (შდრ. ხევეს.: **გერი** “მოზვერი, შვილი”)...

საგულისხმოა ასევე ქართულ კილოებში გავრცელებული სიტყვა **ნაგერალი**, რაც წინა წელს მიწაში ჩარჩენილს და შემდეგ აღმოცენებულს ნიშნავს.

ნაგერალი, ანაგერაი, ნანგრე - დაბალი ამონაზარდია, რომელიც “დაგვალულს მოცდენილს” ნიშნავს. **ნაგერალაჲ** (ქიზიყ., ზ. აჭარ.) - “დაუთესავად, შარშანდელ ნათეს მიწაზე თავისით ამოსული მცენარეულობა (ს. მენთეშაშვილი, 1943; აღ. ლლონტი, 1984).

შდრ. მეგრ. **ნაგერე/ნანგრე** - “ნაგერალი, დაუთესავად ამოსული (ო. ქაჯია, 2002).

ხევესურული **გერის** (მოზვერის) მნიშვნელობას აზუსტებს შემდეგი ცნობა: მოზვერს **გერი** მანამდის ქვია, სანამ დაკოდავენ. დაკოდილ მოზვერს უღელში აბამენ. დაუკოდველი ბუღაა, სანაშენოდ სტოვებენ. ასე რომ, **გერის** ცნება დაკავშირებული უნდა იყოს ნაყოფიერებასთან, მოდგმის გამრავლებასთან.

ხევეს. **გერი** - მოზერის გასარეკი შეძახილი (შდრ. ფშ.: **გერი-გერი!** ლ. კაიშ.: **საგერობელი, წაგერება**, ვ. სომხიშვ.; გ. შატბერ.: **მოგერისება**, სტ. მენთეშ.: ძუძუძუწაგერება). აგრეთვე: **გამაგერი! მაგერი! საგერები, საგერებიანი, სასაგერებე** (აღ. ჭინჭარაული, 2000).

მაგერი! - ეძახიან მოზვერს, როცა აქეთკენ გამორეკვა უნდათ; **გამაგერი!** - მოზერის შიგნიდან გარეთ გამოსაგდები შეძახილი (აღ. ჭინჭარაული, 2000).

შესაძლოა ოდესღაც ქართული ენაში არსებობდა ტერმინი: **გენ/გინ, გერ გირ-ი, ღუნ-ი**, რაც პატარას, მოზარდს აღნიშნავდა, ანდა ადამიანთა და ცხოველთა შვილის ზოგადი გამომხატველი ცნება იყო. დროთა განმავლობაში მისი მნიშვნელობა გაცდა და ჩვენამდე ფორმოზრიგ-სემანტიკური ცვლილებით მოაღწია.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ვ. ბერიძე, 1912 - ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, ტფ., 1912.
- ლ. კაიშაური, 1978 - ლ. კაიშაური, მთიულური ტექსტები, თბ., 1978.
- სტ. მენთეშაშვილი, 1943 - სტ. მენთეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი, თბ., 1943.
- ვ. სომხიშვილი, 1968 - ვ. სომხიშვილი, ქსნის ხეობის ქართლური, ცხინვალი, 1968.
- ო. ქაჯაია, 2002 - ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002.
- ქეგელ, 1990 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1990.
- ალ. ღლონტი, 1984 - ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, შემდგენელი ალ. ღლონტი, მეორე გამოცემა, თბ., 1984.
- გ. შატბერაშვილი, 1964 - გ. შატბერაშვილი, „ქაშნიკი“, თბ., 1964.
- არნ. ჩიქობავა, 1929 - არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, თბ., 1929.
- არნ. ჩიქობავა, 1936 - არნ. ჩიქობავა, ჭანურ მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფ., 1936.
- ნ. ჩუბინაშვილი, 1961 - ნ. ჩუბინაშვილი, რუსულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961.
- ალ. ჭინჭარაული, 1960 - ალ. ჭინჭარაული, ხევსურული თავისებურებანი, თბ., 1960.
- ალ. ჭინჭარაული, 2005 - ალ. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი, 2005.

MARINE KUKHALSHVILI

ON THE TERM *MOGERISEBA* IN GEORGIAN

The word *mogeriseba* is attested in the literary Georgian and dialects. The Explanatory Dictionary of the Georgian Language defines *mogeriseba* as ‘allowing the calf to suck the cow for a short period before beginning to milk’. The same meaning of the word is used in Kartlian and Gurian dialects. Somewhat modified forms of the word with the aforesaid meaning occurs in other dialects as *dagereba* Kahkian, *mogireba* Pankisi, *gereba* Javakhian, *genva/gamogenva* Imeretian, *moganua* Megrelian etc.

In the specialists’ literature Megrelian *geni/jeni*, Chan *geni/jeni/njeni* Svan *ghun* ‘calf’ are related stems. Imeretian *genva* is considered a Zanism (Arn. Chikobava).

Some authors also speak about the relation and sameness of the Zan *gen-/gin-* and the Georgian *ger-* roots (A. Chinchauruli).

The forms as *na-ger-ali*, *na-ngere* are interesting to this respect, as they denote ‘a plant that grows wild, without prior sowing by the man’.

მიხეილ ლაბაძე

ლაზური კილოების ხმოვანთა სისტემა

1. ზოგადი ცნობები. ლაზური კილოების ხმოვანთა სისტემა მარტივია. სალიტერატურო ქართულის მსგავსად, აქაც ხუთი სადა ხმოვანი ფონემა გამოიყოფა: **ა, ე, ი, ო, უ.** ესენი წარმოდგენილია სამივე ლაზურ კილოში.

ხუთი სადა ხმოვნის გარდა, ათინურ-ართაშენულ კილოში სპორადულად დაჩნდება ასევე, ნეიტრალური გ-ს უმარცვლო ვარიანტი, რომელიც **უ, ო** სავრცობის ალოფონად რეალიზდება (**ჰინდოსუ > // ჰინდოსგ „იმ დროს“, იქუმსო > // იქუმსგ „იქმს“...**). რასაკვირველია, უმარცვლო ვარიანტი დამოუკიდებელი ფონემა არ არის.

ლაზურ კილოთა ზოგი მკვლევარი (ნ. მარი, ს. ჟღენტი, ნ. ქუთელია...) გამოყოფს აგრეთვე, ე.წ. **მოტიზებულ ანუ პალატალიზებულ ხმოვნებს: აა, აე, აო, აუ;** ჩვენი აზრით, ესენი ჩვეულებრივი აღმავალი დიფთონგებია და არა ხმოვნები. მით უმეტეს, როგორც სამართლიანად მიუთითა გ. კარტოზიამ, ლაზურ კილოებში მოიპოვება **აი** დიფთონგიც, რომელსაც სხვა ავტორები არ აღნიშნავენ (გ. კარტოზია, 2006, გვ. 19).

ს. ჟღენტის აზრით, ლაზურში მოიპოვება „ფშვინვიერშემართვიან“ **ჰა, ჰე, ჰი, ჰო, ჰუ** ფონემები (ს. ჟღენტი, 1953, გვ. 16); ჩვენი აზრით, ფშვინვიერი შემართვა ლაზურ მეტყველებაში, ისევე როგორც სხვა ქართველურ ენობრივ ერთეულებში, დამოუკიდებელ ფონემებს არ წარმოქმნის.

ს. ჟღენტი ასევე, დამოუკიდებელ ფონემებად გამოყოფს „მაგარშემართვიან“ **‘ა, ‘ე, ‘ი, ‘ო, ‘უ** ხმოვნებს (ს. ჟღენტი, 1953, გვ. 16). ნ. ქუთელია მათ ფარინგალიზებულ ხმოვნებს უწოდებს, თუმცა სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „ფონოლოგიური ღირებულება არ გააჩნიათ“ (ნ. ქუთელია, 2005, გვ. 21).

ჩვენ მსგავსი „შეფერილობის“ ხმოვნები დადსტურებული გვაქვს მხოლოდ ვიწურ-არქაბული კილოს ზოგიერთ თქმაში. ოღონდ, ვფიქრობთ, რომ მათი ფარინგალიზებულობა არის **ყ-ს** რეფლექსი, მაგ.: **მოყონაფუ** (ხოფ.) > **მოჲონაფუ** (არქ.) > **მო‘ონაფუ** (ორჭ.) „მოყვანა“, ანდა: **ყვილუფს** (ხოფ.) > **ილომს** (ვიწ.) > **ილომს** (მზულ.). ამ ტიპის „ფარინგალიზებული ხმოვნები“ გვხვდება ძირითადად მთიელი ლაზების მეტყველებაში.

ამდენად, ლაზური კილოების ხმოვანთა სისტემა მარტივია.

2. ა, ე, ი, ო, უ ხმოვნები. წარმოებისა და რაგვარობის მიხედვით, ლაზურ კილოთა **ა, ე, ი, ო, უ** შემდეგნაირად შეიძლება დაგვახსიათოთ:

ა მაქსიმალურად ღია (ფართო), დაბალი აწეულობის, შუა (ანდა უკანა) რიგის, არალაბიალური ხმოვანია;

ე პალატალური ანუ მაგარსასისმიერი, წინა რიგისა და საშუალო აწეულობის, არალაბიალური ხმოვანია;

ი ასევე პალატალური (მაგარსასისმიერი) და წინა რიგის, ოღონდ მაღალი აწეულობის არალაბიალური ხმოვანია;

ო უკანა რიგის, საშუალო აწეულობის ლაბიოველარული ხმოვანია;

უ უკანა რიგის, მაღალი აწეულობის ლაბიალური ხმოვანია.

აწეულობისა და რიგის მიხედვით ამ ზმოვნების დაპირისპირება სქემატურად ასეთ სახეს მიიღებს:

	რიგი		
აწეულობა	წინა	შუა	უკანა
მაღალი	ი		უ
საშუალო	ე		ო
დაბალი		ა	

ასე რომ, ლაზური კილოების ა, ე, ი, ო, უ იდენტურია სალიტერატურო ქართულის ა, ე, ი, ო, უ ზმოვნებისა.

საარტიკულაციო აპარატის (ზესადგამი მილის) ღიაობის მიხედვით სალიტერატურო ქართულის ბგერათა მიმართებას ტ. ფუტყარაძე ასე წარმოგვიდგენს: $a > ე/ო > ი/უ$ (ტ. ფუტყარაძე, 2006, გვ. 157). ზმოვანთა მიმართება სწორედ ამგვარი იქნება ლაზურ კილოებშიც.

სალიტერატურო ენის მსგავსად, ლაზურ კილოებშიც ა, ე, ი, ო, უ ზმოვნები რეალიზდებიან ყველა პოზიციაში; რაიმე დისტრიბუციული შეზღუდვა მათ არ გააჩნიათ; მაგალითად, შდრ.::

ა: ნცა (ხოფ., ათინ.-ართ.) // მცა (ვიწ.-არქ.) „ცა“, ტორა „კინალამ“, ალანი „თანატოლი“, რაკანი „მთა“, ჭადანა „კიბორჩხალა“, ...

ე: თე „სინათლე“, ხე „ხე ლი“, ებზა (ვიწ.-არქ.) „ასანთი“, ნენა „ენა“, ბერე „ბავშვი“, მალთე (არქ.) „კარის მეზობელი“, მოლე „გამოღმა“...

ი: პი „გქენი“, თი „თავი“, იხი „ქარი“, ირი „ყოველი“, რინცი (ხოფ.) „ცისარტყელა“, ინჭირი „ანწლი“, მხირე „ფართო“, ხინჯი „ხიდი“...

ო: მწკო (ხოფ., ვიწ.-არქ.) „წყავი“, ჰო „ჰო, დიხ, კი“, ორდო „მალე; ჩქარა“, ოხორი „სახლი“, კოჩი „კაცი“, თოლი „თვალი“, ფალო „უბრალო“, ეშო (ხოფ.) „ისე“...

უ: მწუ (ათინ.-ართ.) „წყავი“, შუ „სველი“, უფი „ოფლი“, უჩა „შავი“, ბურჭული „წალი“, გური „გული“, წულუ (ათინ.-ართ.) „ბაწია“, ჭინუ (ხოფ., ვიწ.-არქ.) „ქაფშია თევზის საჭერი ერთგვარი“...

3. ა ბგერა ლაზურ კილოებში. ა პალატალური, ანუ მაგარი სასისმიერი, მჟღერი ბგერაა. ის ახლოსაა, ერთი მხრივ, წინა რიგისა და მაღალი აწეულობის პალატალური ი ზმოვანთან და, არაიშვიათად, მასთანაც მონაცვლეობს; შესაბამისად, ი / ა შეიძლება განვიხილოთ სონანტად.

ი / ა მონაცვლეობის ფაქტები ყველაზე ხშირად დასტურდება ლექსებში, სადაც ჩვეულებისამებრ, დიდი მნიშვნელობა აქვს მარცვლების რაოდენობას. შესაბამისად, ერთსა და იმავე ფორმებში ი გვაქვს მაშინ, როცა ეს მარცვალთა რაოდენობას ესაჭიროება, ა კი - როცა არ ესაჭიროება; მაგ.:

ნდღა ნიჩოდუ ღო მუჟათი გეილუ „დღე მიიწურა და მზეც ჩავიდა, სერიჟ გვერდის დიდი ხარბიზ გეიჭკუ...“ „შუღამისას დიდი ომი დაიწყო...“ შდრ.:

მუჟა გეილუ, ხვალა ბდგი თეფელულის „მზე ჩავიდა, მარტო ვდგავარ გორაკზე“

ოროფათე გეიჭკასენ სევედალულის! „სიყვარულისგან იწყება მოწყენილობა!“

როგორც ვხედავთ, პირველ მაგალითში გვაქვს ფორმები გეილუ, გეიჭკუ, ხოლო მეორეში კი - გეილუ, გეიჭკასენ. საუბარში,

ჩვეულებისამებრ, ფორმები იხმარება, მაგრამ მარცვალთა რაოდენობიდან გამომდინარე, ლექსში **მ** გვაძლევს სრულხმოვან ი-ს.

ახლა განვიხილოთ საპირისპირო შემთხვევა - როცა სრულხმოვანი **ი**, მარცვალთა რაოდენობიდან გამომდინარე, გვაძლევს **მ**-ს:

მენჯელი ღორმოთიქ მექჩას, ჩქიმი ნანიკო „ძალღონე ღმერთმა მოგცეს, ჩემო დედიკო“,

იმაგვარი **გუჲ** კაბეტი **ქომდონუტიკო!** “მუღამჟამს გულ-მაგრად მყოლოდე!”

...გული-სქანის ღერდ ვა ბძირა, იმა იბირას “შენს გულში დარდი არ ვნახო, სულ იმღეროს,

ჰაწიშქულე შვი, იქეფი, **სეჲ კაჲ განჯაჲს!**⁴ “აწი სვი, იქეიფე, ღამით კარგად გეძინოს!”

ამგვარად, ამ ლექსში გამოუქვეყნულია ჩვენთვის საინტერესო ფორმები, სადაც **ი > მ**; შესაბამისად, საუბარში, ჩვეულებრივ, იხმარება ხოლმე: **გუი** (< // **გური**), **ქომიონუტიკო**, **სეი** (< // **სერი**), **კაი**, **განჯაჲს** (< // **განჯირაჲს**) და ა.შ.

მეორე მხრივ, **მ** სხვა ქართველური კილოების მსგავსად, რეალიზდება **ჟ**, **რ**, **ლ**, **ს**, **შ**, **ქ** თანხმოვნების ალოფონებადაც; კერძოდ:

მ ვიწურ-არქაბულ და ათინურ-ართაშენულ კილოებში სისტემებრ ენაცვლება ხოფურის უკანანუნისმიერ, ჩქამიერ ნაპრალოვან მუღერ **ჟ** თანხმოვანს **გეჟო-**, **გოჟო-**, **ეჟო-**, **მეჟა-**, **მოჟო-** ზმნისწინებში; შესაბამისად, ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ-ართაშენულში გვექნება: **გეჟო-** (ვიწ.-არქ.) // **ჯეჟო-** (ათინ.-ართ.), **გოჟო-**, **ეჟო-**, **მეჟა-**, **მოჟო-**; ამოსავალი ვითარება ხოფურს დაუცავს, ვინაიდან ამ ზმნისწინებში **ჟ** ნაშთია **ჟინ** „ზედ“ თანდებულისა, რომელიც ვიწურ-არქაბულშიაც ამავე სახით გვხვდება, ათინურ-ართაშენულში კი **ჯინ** (< **ჟინ**) ფორმა გვაქვს. ლაზურ მეტყველებაში დასტურდება აგრეთვე, საპირისპირო - **ჟ < მ** პროცესიც: **ჟურ** < ***ჟურ** „ორი“, **ჟერინე** // < **მერინე** „მაგივრად“ (ს. ჟღენტი, 1953, გვ. 64-65), თუმცა ამის მაგალითები ცოტაა.

სამივე ლაზურ კილოში **მ** მეტ-ნაკლები სიხშირით შეიძლება შეენაცვლოს შუანუნისმიერ **რ** სონორს. ლაზურ კილოებში **რ** არავიბრანტი ბგერაა: **გური** / **გუჲი** „გული“, **ირი** // **იჲი** „ყოველი“, **რაკანი** // **მაკანი** (ღვანდ.-ძღმე.) „მთა“, **რენ** // **მენ** „არის“, **ირრაგვალი** // **ირმაგვალი** // **იმაგვალი** „მუღამ“... დასტურდება ასევე საპირისპირო პროცესიც - **მ > რ**, უმეტესად - ვიწურ-არქაბულში. მაგ.: **დოღვარონენ** // < **დოღვაჲონენ** „ჩაჰყვება“, **ორორე** // < **ოჲორორე** „კვანი“, **მერემიხთუ** // < **მეჲემიხთუ** „[ზედ] გადამხდა“ და ა.შ. (ს. ჟღენტი, 1938).

ათინურ-ართაშენულ კილოში დადასტურებულია აგრეთვე წინანუნისმიერი **ლ**-ს გადასვლა **მ**-ში, თუმცა ეს ხდება მხოლოდ ერთ სიტყვაში - **უკალე** // > **უკაჲე** „შემდეგ“; მეგრული კილოსაგან განსხვავებით, ლაზურ კილოებში **ლ** მაგარი წარმოებისაა.

წინანუნისმიერი ჩქამიერი **ს** თანხმოვნის **მ**-ში გადასვლაც ათინურ-ართაშენულში დასტურდება. ამ მხრივ ხსენებული კილო რამდენადმე ახლოს დგას კახურ კილოსთან — ათინურ-ართაშენულშიაც სისტემებრ **მ**-დ იქცევა ხოლმე მიცემითი ბრუნვის ნიშანი **-ს** (**შკაჲ გორტუნ** < // **შკას გორტუნ** „წელს არტყია“, **ხეჲ უკაჲუნ** < // **ხეს უკაჲუნ** „ხელში უჭირავს“...), ნამყო დროებში მესამე პირის მრ. რიცხვის **-ეს**, ასევე - კავშირებითის დროებში მესამე პირის მხ. რიცხვის **-ს** სუფიქსები გვაძლევს, შესაბამისად, **-ეჲ** (**მოხტეჲ** < // **მოხტეს** „მოვიდნენ“, **დოხენამტეჲ** < // **დოხენამტეს** „აკეთებდნენ“) და **-ჲ** (**ნოწეჲაჲ** < // **ნოწეჲას** „შეხედოს“, **უშქურტაჲ** < // **უშქურტას** „იცოდეს“) სახეობებს.

გარდა ამისა, ათინურ-ართაშენულში **ღ**-დ იქცევა აწმყო დროის მხ. რიცხვის **-ს** სუფიქსიც. თანაც, ამ დროს უკვალოდ ქრება თემის ნიშნის (ან, თუ ზმნა უთემისნიშნა - ზმნური ფუძის) თანხმოვნური ელემენტი: **ჭოფუა < // ჭოფუმს** „იჭერს“, **გამიღა < // გამიღამს** „გამოაქვს“, **იმიღ < // იმიჩირს** „ცურავს“, **იხაბა < // იხაბარს** „ლაპარაკობს“ და ა.შ.

ოფური კილოს ჩხალურ კილოკავში ნათესაობითი ბრუნვის **-შ** ნიშანი სისტემებში იქცევა **ღ**-დ. ამ მხრივ ჩხალური მეტყველებაც ქართლურსა და კახურ კილოებს მოგვაგონებს: **ლაზუტია მჭკიდი** „სიმიინდის მჭადი“, **დაღ ბერე** „დის შვილი“, **ე ბოზოა ბაბა** „იმ გოგოს მამა“, **ემუა ოხორი** „იმისი სახლი“, **ბერეფე მანჯე** „ბავშვების პატრონი“... ჩხალურ კილოკავში ხსენებული მოვლენა ძალიანაა გავრცელებული და თითქმის ნორმადაც კია ქცეული.

ათინურ-ართაშენულში **ღ** ენაცვლება უკანენისმიერ ჩქამიერ **ქ** თანხმოვანს, რომელიც ჩვეულებისამებრ მოთხრობითი ბრუნვის მაწარმოებელია: **ხასანიღ ტკუ** „ჰასანმა თქვა“, **ბოზონთაღ ოხორი დოქოსუ** „გოგონამ სახლი დაგვა“... ამასთან, მსგავს ფორმებში **ღ**, შესაძლოა, დაიკარგოს კიდეც და, შესაბამისად, მოთხრობითის ფორმა დაემთხვეს სახელობითისას.

4. უმარცვლო უ. ლაზურ კილოებში ძალზე იშვიათად გვხვდება აგრეთვე, **უ** ბგერა, რომელსაც ამჟამად დამოუკიდებელ ფონემად ვეღარ მივიჩნევთ. **უ** თანამედროვე ლაზურ მეტყველებაში თითქმის ყოველთვის თავისუფლად მონაცვლეობს **უ** ხმოვანთან: **კაჟლი // კაული** „სანაძლეო“, **დაჟლი // დაული** „დოლი“, **აჟუ // აჟუ** „აჟუ!“ (შორისდებული), **ბრეჟლი // ბრეჟლი** (ჩხალ.) „მრავალი“... მეორე მხრივ კი ის ბაგისმიერი სონორი **ვ** თანხმოვნის ალოფონად გვევლინება ლაბიალიზებულ კომპლექსებში: **გვაბლუ // გუაბლუ** „შემოესია“, **თქვანი // თქუანი** „თქვენი“, **უმჭვას // უმჭუას** „დაუჩქაროს“ და ა.შ.

უ/უ ლაბიალური ანუ ბაგისმიერი, მჟღერი სონანტი ბგერაა.

5. ხმოვანთა შემართვა. ლაზურ კილოებში დასტურდება ხმოვანთა ორგვარი შემართვა: მაგარი და ფშვინვიერი. ამასთანავე, შემართვით ხმოვანი წარმოითქმის ძირითადად სიტყვის თავში.

ხმოვანთა მაგარი შემართვა უმეტესად დამახასიათებელია ათინურ-ართაშენული და ზოფური კილოებისთვის, ნაწილობრივ - ვიწურ-არქაბულის ვიწური კილოკავისთვისაც. ფშვინვიერი შემართვა, ძირითადად, ვიწურ-არქაბულის და ათინურ-ართაშენულს ახასიათებს; თუმცა, ერთეულ შემთხვევებში ზოფურ კილოშიაც გვხვდება.

მაგარი შემართვა გვაქვს მაშინ, თუკი სიტყვის აბსოლუტურ თავში, ან სიტყვის შიგნით - ხმოვნის მომდევნოდ, ნებისმიერი ხმოვნის წარმოითქმისას დამატებით ხდება სახმო სიმების დაჭიმვა. ამ დროს, ჩვეულებრივ, ხმოვნის წინ მოისმის სუსტი ყელისმიერი ხშული ბგერა, რომელიც ტრანსკრიფციაში **ჰ** ნიშნით აღინიშნება. ამასთან, სიტყვის შიგნით, ანუ ინლაუტში ხმოვნების მაგარი შემართვით წარმოითქმის მაგალითები თანამედროვე ლაზურ მეტყველებაში იშვიათია, თუმცაღა საკმაოდ დასტურდება ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში ჩაწერილ ტექსტებში.

სიტყვის თავში ხმოვანთა მაგარი შემართვით წარმოითქმა არც სასაუბრო-ლიტერატურული ენისთვისაა უცხო: მაგალითად, წარმოითქმის: „**ჰენა**“, „**ჰერთი**“, „**ჰიქ**“... მაშინ როდესაც იწერება: „ენა“, „ერთი“, „იქ“ და ა.შ. აღსანიშნავია,

რომ მაგარი შემართვა განსაკუთრებით საგრძნობია შორისდებულებში: „**ცაძ!**“, „**ეუჰ!**“ და მისთ.

ცხადია, ქართველურ კილოებში ხმოვანთა მაგარი შემართვა კიდევ უფრო მეტად შესამჩნევი და გავრცელებულიც შეიძლება იყოს. ამის ნათელ მაგალითად გამოგვადგება ჩაღმათუშური კილო, რომელშიც ხმოვნები მაგარი შემართვით წარმოითქმის არა მარტო სიტყვის თავში, არამედ სიტყვის შიგნითაც და, ამასთან, არსებობს მაგარი დამართვაც; მაგ., შდრ.: **ეჲამბჲ** „ესაუბრა“, **წვერაჲიჲე** „წვერაიძე (გვარია)“, **გჲეჲკოდ** „გაეკიდა“ და სხვ.

ლაზური კილოები ამ მხრივ სალიტერატურო ენას უფრო უახლოვდება, თუმცა ათინურ-ართაშენულში მაგარი შემართვა ზოგჯერ, ჩაღმათუშურის მსგავსად, ძლიერ შესამჩნევია. ეს კარგად ჩანს, სხვათა შორის, ი. ყიფშიძის, არნ. ჩიქობავასა თუ ს. ჯიქიას მიერ გასული საუკუნის პირველ ნახევარში ჩაწერილ ტექსტებში, სადაც ანლაუტში ხმოვნის მაგარი შემართვა, უმეტეს შემთხვევაში, საგანგებოდაა აღნიშნული. შესაბამისად, გვაქვს ფორმები: **ჲარ** „ერთი“, **ეჲაზდენ** „აიტან“, **ჲემტუ** „გაიქცა“, **ჲოშ** „ასი“, **ჲუონუ** „დაუძახა“... ამასთან დაკავშირებით არნ. ჩიქობავა საგანგებოდ აღნიშნავს: „**ჲარ** ს. ჯიქიას მიერ ჩაწერილ ათინურ ტექსტებში გვაქვს. თავკიდური **ჲ** აბზაციის (ე.ი. მაგარი შემართვის - მ. ლ.) აღმნიშვნელია და ფონემის მნიშვნელობა არა აქვს“ (არნ. ჩიქობავა, 1938, გვ. 212).

ჩვეულებრივ, ტრანსკრიფციაში სიტყვის თავკიდურ ხმოვანთა მაგარი შემართვა აღნიშნას არც საჭიროებს, ვინაიდან თავისთავადაც იგულისხმება; სიტყვის შიგნით კი მაგარი შემართვა მხოლოდ ვიწურ-არქაბულ და ათინურ-ართაშენულ კილოებს ახასიათებს. ხსენებულ კილოებში ეს **ჲ** თანხმოვნის ერთ-ერთი რეფლექსია. მაგალითად, შდრ.: **დიჲუ** (ხოფ.) და **დიჲუ** (ათინ.-ართაშ.) „იქნა“, ანდა - **გიჲონუნ** (ხოფ.) და **გიჲონუნ** (ვიწ.-არქ.) „გყავს“... რასაკვირველია, მსგავს შემთხვევებში მაგარი შემართვა ტრანსკრიფციაში აუცილებლად უნდა აღინიშნოს.

ამასთანავე, ათინურ-ართაშენული მასალის ჩაწერისას მაგარ შემართვას, როგორც წესი, სიტყვის თავშიაც აღვნიშნავთ, თუ ის ძლიერ შესამჩნევია.

ფშვინვიერი შემართვა, როგორც ითქვა, უმეტესად ვიწურ-არქაბულ და ათინურ-ართაშენულ კილოებს ახასიათებს, თანაც მხოლოდ და მხოლოდ განსაზღვრულ ფორმებში; ასეთ დროს სიტყვის თავში ხმოვნის წარმოითქმისას, დამატებით, ფილტვებიდან ამოიტყორცნება ჰაერის ნაკადი და, შესაბამისად, ხმოვნის წინ მოისმის სუსტი **ჰ**-ს მსგავსი, ყრუ ფშვინვიერი ბგერა.

ჩვეულებრივ, ლაზური მეტყველების ტრანსკრიბირებისას ფშვინვიერ შემართვას **ჰ** ნიშნით აღნიშნავენ. მართლაცდა, ხსენებული მოვლენა ისტორიულად სწორედ ხორხისმიერი **ჰ** თანხმოვნის ერთ-ერთი რეფლექსია. სხვაგვარად თუკი ვიტყვით, ლაზურ კილოებში ეს თანხმოვანი იმდენად შესუსტებულია, რომ ფონემატური მნიშვნელობა დაუკარგავს და მომდევნო ხმოვნის შემართვის ელემენტად ქცეულა.

ხოფურ კილოში ამჟამად ფშვინვიერი შემართვა რამდენიმე ფორმაშია გვაქვს: **ჰო** „დიახ, კი“, **აჰა** „აგერ“, **ეჰე** „იგერ“, **ჰელი** „აბა“, **ჰადე** „ჰაიდა“... სხვაგან მას მაგარი შემართვა ენაცვლება. მაგალითად, შდრ.:

ვიწ.-არქაბ.

ათინ.-ართაშ.

ხოფური

ჰაშო

ჰაშო

აშო

„ასე; აქეთ“

ჰეჰო

ჰეჰო

ეჰო

„იქა“

ჰემკელი	ჰიმაკელი	ემკელი	„იქითკენ“
ჰეკო	ჰიკუ	ეკო	„იმდენი“
ჰაგაგა	ჰაგაგა	აგაგა	„ქარაფშუტა“
ჰემუში	ჰიმუში	ემუში	„იმისი“
ჰაძალა	ჰაძალა	აძალა	„მურწა“

ამასთან, ფშვინვეიერი შემართვა სიტყვის შიგნით სამად-სამ ფორმაში წარმოადგენს: აჰა „აგერ“, ეჰე „ეგერ“, ეჰო „დიხაც, სწორედაც“; სამივე ნაწარმოებია და არა პირველადი - ა და ე აქ ჩვენებითი ნაწილაკებია.

ვიწურ-არქაბული კილოს არქაბულ კილოკავში ფშვინვეიერი შემართვა წარმოადგენს ისეთ სიტყვებშიაც კი გვაქვს, სადაც ეტიმოლოგიურად ჰ თანხმოვანი არ ივარაუდება; მაგალითად, იტყვიან: ჰემთუმანი „აღმართი“, ჰეშქია „ყაჩაღი“, ჰეფეი „საკმარისი“... მაშინ, როცა სხვაგან ყველგან დაცულია ამოსავალი ემთუმანი, ეშქია, ეფეი... ფორმები.

შენიშვნა: ნ. ქუთელია ყურადღებას ამახვილებს აკად. არნ. ჩიქობავას მიერ ათინელ ისქანდერ ციტაშთან (ციტაიშვილთან) საუბრისას დაფიქსირებულ ჰვით (=ჰუით) „ათი“, ჰვითოში (=ჰუითოში) „ათასი“... ფორმებზე და მათ „ასპირირებული ანლაუტის“ (ანუ ფშვინვეიერი შემართვის) საინტერესო მაგალითებად მიიჩნევს (ნ. ქუთელია, 2005, გვ. 47). ხსენებული ფორმები მართლაც საინტერესო და, ამავდროულად, სრულიად უჩვეულოა არამარტო ათინურ-ართაშენული კილოსათვის, არამედ მთლიანად ლაზური მეტყველებისათვის და, ჩვენი აზრით, იდიოლექტური თავისებურება უნდა იყოს.

სხვა ქართველური კილოებიდან ფშვინვეიერი შემართვა ახასიათებს ანგილოურს: ჰუთქომ „უთქვამს“, ჰემანდ „ემანდ“, ჰადულ „ადვილი“... აქ ხსენებული მოვლენა იმგვარი სახისა ჩანს, ვიწურ-არქაბული კილოს არქაბულ კილოკავში რომ დასტურდება.

ფშვინვეიერი შემართვის მაგალითები მრავლად მოიპოვება აგრეთვე, ბალსზემოურში, ბალსქვემოურში, მესხურ-ჯავახურსა და სხვა კილოებში. ამასთანავე, მეგრულ კილოში ხსენებული მოვლენა მხოლოდ თითო-ორი საიტყვაშია შემორჩენილი - ხოფურის მსგავსად.

ს. ჟღენტი თავის ნაშრომში „მეგრულ-ჭანურის ფონეტიკა“ მაგარ და ფშვინვეიერ შემართვიან ხმოვნებს დამოუკიდებელ ფონემებად მიიჩნევს (ს. ჟღენტი, 1953, გვ. 16). ჩვენი აზრით კი, ასეთი თვალსაზრისი მცდარია, ვინაიდან შემართვა ფონემის განმსაზღვრელ მთავარ ნიშნად ვერ ჩაითვლება.

სხვათა შორის, ლაზურ კილოებში ხმოვანთა შემართვის შესახებ საინტერესო მოსაზრებას ავითარებს ნ. ქუთელია: „ლაზურს მიდრეკილება აქვს ანლაუტის გართულებისაკენ, თუ შეიძლება ასე ითქვას. მარტივხმოვნიან ანლაუტს ლაზური ერთგვარად გაუბრუნებს“ (ნ. ქუთელია, 2005, გვ. 45); ჩვენი მხრივ დავძენთ, რომ ანლაუტის ამგვარი გართულება დამახასიათებელია არა მარტო ლაზური კილოებისთვის, არამედ საერთოდ, ქართველური ენობრივი სისტემისათვის.

6. პალატალიზებულ ხმოვანთა საკითხისათვის ლაზურ კილოებში.
ლაზურ კილოთათვის უცხოა ხმოვნების პალატალიზაცია. თურქულად მეტყველების დროსაც ლაზები თავს არიდებენ რ და ჟ ბგერათა წარმოქმას; მათ ჩვეულებრივ, ცვლიან ო, უ, ი ხმოვნებით. თურქული რ და ჟ ხმოვნები ღო და ფუ დიფთონგებით გადმოიცემა მხოლოდ მაშინ, თუ ისინი მოსდევს

უკანაენისმიერ გ, ქ ხშულებს. ამის ნათელ მაგალითად გამოდგება ქვემოთ მოყვანილი ნაწყვეტიც, ჩვენ მიერ ხოფაში ჩაწერილი ლექსიდან, რომელიც შერეული მეტყველების საინტერესო ნიმუშია:

არ სიჭტერი ოპჭოფი,	“ერთი მიმინო დავიჭირე,
დოღან დაზიდენ კარა,	შავზე უფრო უშავესი,
ბანა სოზი ვერმესსან,	სიტყვას თუ არ მომცემ,
დოფხედა დო ვიმგარა...	დავჯდები და ვიტირებ...
გინძე მხოზა ვოჭაფა,	გრძელ ჩოხას შევაკერვინებ,
დუგმელერი გაფუმიშენ,	ვერცხლის ღიღებთანა,
მემოწყელი, დამთირე,	შემომხედე, სიღედრო,
გაფუხელ მიმე ფენიშთე?	კარგი სიძე თუ ვარ?”

ამ ლექსის თურქულ სტროფებში გამჟღავნებულია ის სიტყვები, რომლებშიც პალატალიზებული ხმოვნები უნდა გვხვდებოდეს. როგორც ხედავთ, მათ მაგივრად აქ წარმოდგენილია უბრალო ხმოვნები და აღმავალი აუ დიფთონგი; შდრ.: სოზი < თურქ. Sözü; დუგმელერი < თურქ. Dügmeleri; გაფუმიშთენ < თურქ. Gümüşten; გაფუხელ < თურქ. Güzel; დაეძნთ იმასაც, რომ გ, ქ ხშულთა მომდენო პალატალიზებული ხმოვნების აღსანიშნავად დიფთონგები გამოიყენება იმიტომ, რომ ხსენებული ხშულები თურქულში პალატალიზდებიან. ამდენად, მ გრაფემა სწორედ თანხმოვნის პალატალიზაციას გადმოსცემს, უ ან ო კი პალატალიზებულ ხმოვანს. აქედან ცხადად ჩანს, რომ ლაზური მეტყველებისთვის უცხოა პალატალიზებული ხმოვნები, მაგრამ ჩვეულებრივია უკანაენისმიერ ხშულთა პალატალიზაცია პალატალური ე, ი ხმოვნებისა და მ ნახევარხმოვნის წინ. ამიტომ ლაზები თურქული გ, ქ ხშულების პალატალიზაციას აღიქვამენ უპირატესად, პალატალიზებული ხმოვნები კი, როგორც მშობლიური მეტყველებისათვის შეუსაბამო ბგერები, აღუქმელი რჩებათ.

შენიშვნა: პალატალიზებული ხმოვნები არ გვხვდება რიზელ ურუმთა თურქულ მეტყველებაში - ამაზე საგანგებოდ მიუთითებს თურქულ დიალექტთა ცნობილი ფინელი მკვლევარი მ. რასანენი (M. Räsänen, 1932, გვ. 12); მისი ცნობით, პალატალიზებულ ხმოვნებს რიზელში ჩვეულებრივია ხმოვნები შეესატყვისება; ამავე დროს, გ და ქ დეპალატალიზებული ხმოვნების წინაც ისევე გვაძლევს ჯ-სა და ჩ-ს, როგორც ეს პალატალური ე და ი ხმოვნების წინ ხდება; მაგალითად, გვაქვს: გელ > ჯელ “მოდი”, გით > ჯით “წადი”, ქენდი > ჩენდი “თვითონ”, ქითაფ > ჩითაფ “წიგნი” და გუნ > ჯუნ “დღე”, გოზ > ჯოზ “თვალი”, ქუმე > ჩუმე “ჩურჩხელა”, ქრე > ჩრე “სოფელი”... ანუ ურუმთა დიალექტში სალიტერატურო თურქულის პალატალიზებულ გ, ქ ხშულებს ყოველთვის ჯ, ჩ აფრიკატები შეესაბამება. რასანენის ცნობას იმოწმებს ა. ვეკილოვი (A. ВЕКИЛОВ, 1973, გვ. 19); ჩვენი მხრივ, დაეძნთ, რომ ხსენებული მოვლენა ქართველური მეტყველების სუბსტრატია - ათინურ-ართაშენულ კილოში გ, ქ, კ ხშულები პალატალური ე, ი ხმოვნების წინ სისტემებრ გადადის ჯ, ჩ, კ აფრიკატებში, ანუ უკანაენისმიერ ხშულებს პალატალიზებული ალოფონები არ გააჩნია. ამასთან, ათინელი და ართაშენელი ლაზებიც თურქულად თითქმის ისევე მეტყველებენ, როგორც რიზელი ურუმები.

საინტერესოა, რომ ლაზურ კილოთა მკვლევრებს, “პალატალიზებულ” ანდა “ოტიზებულ” ხმოვნებზე საუბრისას მაგალითებად მოჰყავთ ან თურქულიდან შემოსული ის სიტყვები, რომლებშიც თურქულის პალატალიზებული ხმოვნები აღმავალი დიფთონგებით გადმოიცემა, ანდა ზნურ ფორმები. არსებითად, აღმავალი დიფთონგები აქაც ანალოგიურადაა წარმომოხილი: კერძოდ,

მხედველობაში გვაქვს გე- ზმნისწინიანი ის ფორმები, რომლებშიაც ზმნისწინს უშუალოდ მოსდევს -ო-, -უ- და -ა- ქცევის ნიშნები. ამ დროს გე- ზმნისწინის ე ხმოვანი და ქცევის ნიშანი დიფთონგად წარმოდგება: გოქჟუ < *გე-ო-ჭკ-უ დაიწყო“, გაუღუ < *გე-უ-ღ[ვ]-უ დაუღო“, გააკარბუ < *გე-ა-კარბ-უ აებლანდა“ და ა.შ. თუ ზმნისწინსა და ქცევის ნიშანს შორის პირის ნიშანი ჩაერთო, დიფთონგი აღარა გვაქვს: გევოჭკი, გევუღვი, გემაკარბუ... შდრ.: ათინურ-ართაშენულში, სადაც ზოფურისა და ვიწურ-არქაბულის გ, ქ, კ ხშულობა აღინიშნულია ვარიანტებით ჯ, რ, ჭ აფრიკატები შეესაბამება და, გე- ზმნისწინიც, ათინურ-ართაშენულში, გე- ფორმითაა წარმოდგენილი, გვაქვს: ჯოჭჟუ < *გე-ო-ჭჟუ < *გე-ო-ჭკ-უ, ჯუღუ < *გე-უ-ღ-უ < *გე-უ-ღ[ვ]-უ... ფორმები; შდრ.: გოქჟუ < *გე-ვ-ო-ჭკ-ი < *გე-ვ-ო-ჭკ-ი, გევუღვი < *გე-ვ-უ-ღვი და ა.შ.

ეს ფაქტი მიანიშნებს, რომ „გოქჟუ“ ტიპის ფორმებშიც დ-ს პოვნეირება პალატალიზაციით შეიძლება აიხსნას.

საინტერესოა, რომ ზოგ სახელურ ფორმაშიაც, პალატალიზებული გე ან გე-ს ზოგე იქ, სადაც ეტიმოლოგიურად დი // დე კომპლექსი ივარაუდება. მაგალითად, ზოფურ და ვიწურ-არქაბულ კილოთა სიტყვა გდარი „საქმელი“ ეტიმოლოგიურად სევანურ კილოთა დიარ (*დიარ-ი) „პური“ და მეგრულის დიარა „ლხინი, პურობა“ ფორმებს უკავშირდება. ათინურ-ართაშენულში მას შესაბამება ჯარი ფორმა, რომელიც სევანურ კილოთა დარად, პურის“ აღნიშნულია. ეჭვგარეშეა, რომ ლაზურ კილოებში ამოსავალი ფორმა იქნებოდა დიარ; იო კომპლექსის დიფთონგიზაციით მივიღეთ დდარი, საიდანაც მიღებულია ზოფურსა და ვიწურ-არქაბულში დადასტურებული გდარი. ეს კი, თავის მხრივ, ამოსავალია ათინურ-ართაშენულის ჯარი ფორმისათვის.

ასე რომ, ლაზური მეტყველებისათვის არაბუნებრივი დე კომპლექსის დაძლევა მოხდა დე > გე გზით. პალატალიზებული გე-სგან კი, როგორც წესი, ათინურ-ართაშენულში მოგვიანებით ჯ მივიღეთ.

შენიშვნა: დე ბგერათკომპლექსი ზოფურსა და ვიწურ-არქაბულ კილოებში შესაძლოა წარმოიქმნას მორფმათა შეერთების ზღვარზე -სხვათა სიტყვის -და ნაწილაკის ფონის გავლენით მჟღერდება მრ. რიცხვში პირველი და მეორე პირის -თ სუფიქსი: ვიდადა < // ვიდათა „წავიდეთო“, ყვიდა < // ყვითა „ჭქენითო“ და ა.შ. თუმცა, ამ დროს დ არ პალატალიზდება. იმ მაგალითებში, სადაც დე > გე, ამოსავალი დ-ს პალატალიზებას უთუოდ ხელი შეუწყო დ-ს მომდევნო მახვილიანმა ხმოვანმა: *დდარი > გდარი „საქმელი“, *მეროდა > *მეროგა > მეროგა // მერგა „ოხრაბუში“ (შდრ. ბერძნ. Μερδών „მწვანელი“). ბოლო მაგალითი საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ იქ დე > გე პროცესის შემდეგ მომხდარა მახვილის გადანაცვლება.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. კარტოზია, 2006 - გ. კარტოზია, ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, თბ., 2006.
- ს. ჟღენტი, 1938 - ს. ჟღენტი, ჭანური ტექსტები. არქაბული კილოკავი, თბ., 1938.
- ს. ჟღენტი, 1953 - ს. ჟღენტი, მეგრულ-ჭანურის ფონეტიკა, თბ., 1953.
- ტ. ფუტყარაძე, 1998 - ტ. ფუტყარაძე, თანამედროვე ქართული ენის ზმოანთა სისტემა, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998.
- ტ. ფუტყარაძე, 2006 - ტ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამეტყველო ბგერები და სატრანსლიტერაციო სქემა: ქართული ენის ისტორია, ქუთაისი, 2006.
- ნ. ქუთელია, 2005 - ნ. ქუთელია, ლაზურის ფონემატური სტრუქტურა, თბ.ი, 2005.
- არნ. ჩიქობავა, 1938 - არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938.
- А. Векилов, 1973 - Афрасияб Векилов, Турецкая диалектология, Ленинград, 1973.
- M. Räsänen, 1932 - Miikka Räsänen, Chansons populaires de Nord-Est d'Anatolie, Helsinki, 1932.

MIKHEIL LABADZE

VOWEL SYSTEM OF LAZ DIALECTS

Laz dialect vowel system is simple. Like literary Georgian the three identified Laz dialects have five cardinal vowel phonemes: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/. In addition to this Athin-Artashen sub-dialect has neutral which is realized as an allo-phoneme of /u/, and /o/ vowel extension that has not a phoneme status.

Some students of Laz dialects (N.Marr, S.Zhgenti, N.Kutelia,...) identify palatalized vowels: /ja/, /je/, /jo/, /ju/. These, I think, are ordinary rising diphthongs and not vowels.

S.Zhgenti also identifies vowels with aspirated rise: /ha/, /he/, /hi/, /ho/, /hu/. Neither in Laz speech nor in any other Karvelian language unit vowels with aspirated rise do not function as independent phonemes.

In addition to S.Zhgenti thinks that vowels with palatalized rise: /'a/, /'e/, /'i/, /'o/, /'u/ are separate individual phonemes. N.Kutelia calls them pharyngeal vowels but supplies with comment that 'the distinction does not involve any phonological value'.

I have observed the vowels with the similar coloring in some speeches of Vits-Arkabian dialect. However, I think that their pharyngeal coloring results from /q/ reflex, which is mainly characteristic of mountainous region Laz speech.

ბრუნებადი მეტყველების ნაწილები ანტონ I-ის ქართულ გრამატიკაში

ანტონ I-მა გრამატიკის პირველი ვარიანტი 1753 წელს დაწერა, რომელშიც ცნებათა განსაზღვრებები ლათინურ-სომხურ ტრადიციას მისდევდა. მეორე რედაქციაში (1767 წ.) კი დამატებითაა გათვალისწინებული ბერძნული, ლათინური, ფრანგული, იტალიური, გერმანული და რუსული ენის მონაცემები, რაზედაც თავად მიუთითებს ავტორი.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულ გრამატიკებში დღევანდელი მეტყველების ნაწილები გაგებული იყო, როგორც სიტყვის ნაწილები, ამიტომ ანტონის გრამატიკაშიც მეტყველების ნაწილთა შესახებ მოძღვრება სწორედ სიტყვის სახეობათა ჩამოთვლა-განსაზღვრას მოსდევს. მიღებული ტრადიციისდაგვარად ანტონიც მ მეტყველების ნაწილს გამოყოფს: სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, მიმღეობა, თანდებული, ზმნიზედა, კავშირი, შორისდებული.

სახელის განმარტება ანტონს ორგან აქვს მოცემული: „ჰნიშვნენ ნიადგ რაობასა ანუ ვითარებასა ნივთისასა ერთი ნაწევროანი ოხვრითა. მაგალითებრ: ცხოველი, კაცი, სხეული, თეთრი, დიდი... ზოლო ლექსნი ესე გვარნი იწოდებიან სახელად“ (ანტონ I, 1881, გვ. 120) და მეორე: სახელი არს ნაწილი სიტყვისა გამრჩევი წოდებით თვითოისა მყოფთა არსებისა. ამისათვის ვითარმედ სახელი მყოფისა რაიმესა, რომელისაცა არს სახელი, არსებასა მისსა არა განსაზღვრებით და შინაგან საცნაურობით განარჩევს, არამედ წოდებით ანუ ზედწოდებით“ (იქვე, გვ. 124).

მაშასადამე, სახელი გადმოგვცემს არა ნივთის არსს, მის შინაგან შედგენილობას, რაც ქმნის ცნების შინაარსს, არამედ არის მისი დასახელება განუსაზღვრელად. აქ ზაზგასმულია, რომ სიტყვა საგნის პირობითი ნიშანია და არა მისი არსის დამახასიათებელი. პირველ განსაზღვრაში ყურადღებას იქცევს მითითება იმაზე, რომ ის არის „ერთი ნაწევრობითი ოხვრის“ შედეგი. საყურადღებოა, რომ ეს განსაზღვრა ანტონთან ყველა მეტყველების ნაწილს ახლავს. ვფიქრობთ, აქ მინიშნებაა იმაზე, რომ სიტყვა სამეტყველო სუნთქვის ერთი რგოლია, ფონეტიკურად ერთ მთლიან ოდენობას წარმოადგენს იმ სტრუქტურულ ერთეულში, რომელსაც წინადადება ეწოდება.

საყურადღებოა, რომ ავტორი ზედავს სხვაობას საგნის რაობასა და მის თვისებას შორის: „სახელი უკუე იწვალების ორად, ე.ი. არსებისა მიმართ და ზედშესრულისა. არსებითი არს თავით თვისით მდგომარე საუბარსა შინა და წერილსა, ზოლო ზედშესრული არს არა თავით თვისით მდგომარე, არამედ მოსრული არსებასა ზედა და ჰნიშვნენ რაოდენობასა ანუ ვითარებასა არსებისასა“ (იქვე). ამ განსაზღვრიდან სწორად ჩანს ურთიერთობა არსებითსა და ზედსართავს შორის და ზუსტადაა დახასიათებული სახელის ეს ორი ჯგუფი, რომელთაგან მოგვიანებით ორი მეტყველების ნაწილი მივიღეთ. სახელის განსაზღვრის შემდეგ მოცემულია მისი ჯგუფები: „სახელი არსებითი იწვალების სამთა მიმართ საქმეთა, ე.ი. მხოლოდობითისად, საზოგადოისად და შემკრებლობითისად“. მხოლოდობითში (რომელიც სათვითოდაც იწოდება), ავტორი საკუთარ სახელებს გულისხმობს: ფარნავაზ, მირიან, მცხეთა, მტკვარი... მიუთითებს, რომ ისინი დაჰნიშნავენ

“ბრუნვაჲ” და “ბრუნვებაჲ”, ხოლო ბრუნების ტიპს “სქესს” უწოდებს (II რედაქციაში სქესი შეცვალა კანკლედობით). ავტორი საგანგებოდ მიუთითებს, რომ ქართულში ბრუნება არის ერთი და სახელები ერთნაირად იბრუნვიან; მას ზოგიერთი ენის მსგავსად არ ახასიათებს წესი, რომლის მიხედვითაც ზოგი სახელი თავის ბრუნვას მიიღებს და სხვა სახელს აღარ შეუძლია მისი მიღება: „ხოლო სათანადო უკვე არს თქმად ვითარმედ მეგრ რომელთამე ენათა არა არს ქართულებრ რამე თვითომან სახელმან განითვისოსმცა საკუთრად ბრუნვაი და იგი სხვამან არლარა მიიღოსმცა“ (გვ. 6). ბრუნვათა რიგი იწყება წრფელობითი, ამას მოჰყვება ბრუნვათა ჩამოთვლა შემდეგი რიგით: ნათესაობითი, მიცემითი, შემასმენლობითი, დაწყებითი, მოთხრობითი, მოქმედებითი, წოდებითი. „ქართული ენის სახელის ბრუნების პარადიგმას დღევანდელი გაგებით აკლია მხოლოდ ვითარებითი ბრუნვის ცალკე გამოყოფა (მიცემითის სახელით ის მაინც არის პარადიგმაში), ამიტომ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ანტონის მიერ შედგენილი სახელთა ბრუნების პარადიგმით არსებითად სწორად ხდება ქართული ენის სახელთა ბრუნება“ (თ. უთურგაიძე, 1999, გვ. 154). მოცემულია ბრუნების ნიმუში და ბრუნვის ნიშნები. საყურადღებოა, რომ ნათესაობითი ბრუნვისთვის გამოყოფილია შვიდი ნიშანი: -ისი, -ისა, -სა, -ს, -ის, -ი. ანტონი მრავლობითის ორივე ფორმას იცნობს, თუმცა პარადიგმაში რატომღაც არ გვხვდება თანაინი ფორმების ნიმუშები.

ბრუნვის პარადიგმათა განმარტებისას ანტონი ერთმანეთისგან ასხვავებს სამოფადო და საკუთარ სახელებს. საკუთარ სახელთა ბრუნების პარადიგმა განმარტებულია I და II რედაქციების მიხედვით, მაგ.: I რედაქციაში *მარიამი* წოდებით ბრუნვაში (მხ. რ.) წარმოდგენილია *მარიამ* ფორმით, ხოლო II რედაქციაში გვაქვს *მარიამ-ო* ფორმა. *მარიამ-ო* სამეტყველო ენის ფორმა ჩანს, ხოლო *მარიამ* - წიგნური ფორმა. ასევე განსხვავებულია *მარიამ* სახელის ბრუნება მრ. რიცხვში: I-II რედაქციებში წრფელობითსა და წოდებითში წიგნური ფორმებია წარმოდგენილი (*მარიამ-ნ-ი*, *მარიამ-ნ-ო*), ხოლო დანარჩენ ბრუნებში - ხალხური სამეტყველო (-ებ სუფიქსიანი) ფორმები: I რედაქცია: *მარიამებისა* (ნათ.), *მარიამებთა* (მიც.), *მარიამებნი* (შემასმ.), *მარიამთაგან* (დაწყ.). შდრ. II რედაქცია: *მარიამებისა*, *მარიამებს*, *მარიამნი*, *მარიამებისაგან...* (თ. უთურგაიძე, 1999, გვ. 165-166). ბრუნვათა თავისებურებებზე მსჯელობისას უთურგაიძის გარეშე არ დარჩენია კუმშვაც: „რამეთუ სახელსა რაივსაცა წოდებების ხმოვანი ი, ამას ოდესმე, თუ სადმე აქვს საზოგადოსა სახელსა სამოფად ხმოვანი რაივე მიმღე არს იგი ბრუნვათა შინა მერყეობისა. მაგ.: ნათელი, ნათლისა, ნათლისაგან, ნათლითა.“ სხვაგან იგი ასახელებს სამივე ხმოვნის (ა, ე, ო) კუმშვის მაგალითებს: ნათელი, ტაძარი, გოდოლი, ნათლისა, ტაძრისა, გოდლისა.

ანტონისთვის დღეს სახელობითი ბრუნვის ნიშნად გაგებული -ი ხმოვანი ფუძისეულია. იგი საგანგებოდ ჩერდება -ი ფუძიან სახელთა ბრუნებაზე და აღნიშნავს, რომ თუ წრფელობითის ი-ს ჩამოვარდნით სახელს, იგი მაინც მიუთითებს საგანზე, რასაც აღრე აღნიშნავდა. აშკარადაა ნათქვამი, რომ ი-ხმოვნის მიუხედავად წრფელობითის ფორმა მიუთითებს საგანზე, ფუძეა და ამიტომ. ერთი სიტყვით, შემჩნეულია მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი: სიტყვის საცნობრივი მნიშვნელობა დაკავშირებულია ფუძესთან. სწორად აქვს წარმოდგენილი მას -ო და -უ ფუძიან სახელთა ბრუნება, რომლებიც არც

იკუმშება და არც იკვეცება. თუ ნათქვამს შევაჯერებთ, სახელთა ბრუნება შემდეგ ჯგუფებს იძლევა: 1. თანხმოდანფუძიანები (კუმშვადები და უკუმშველები); 2. ხმოდანფუძიანები (კვეცადები - ა და ე ხმოდანზე დაბოლოებული და უკვეცებლები - ო და უ ხმოდანზე დაბოლოებული).

გრამატიკის სახელმძღვანელოში ცალკეა გამოყოფილი „კერძობით“ სახელთა (გამონაკლისთა) ბრუნება, რომელთაც წოდებითი არ ეწარმოება: რომელი-მე, ვინ-მე, რაი-მე... ანტონი ახდენს კითხვითი ნაცვალსახელების დაჯგუფებას. მისი აზრით, კითხვა რა? იხმარება უსულო საგნების მიმართ, ხოლო ვინ? რომელიმე? — სულიერების მიმართ. იქვე დასახელებული მაგალითები ზუსტად წარმოგვიდგენს საქმის ვითარებას. ვინ ნახმარია ადამიანთან, რომელი — ლომთან და რაიმე — ქვასთან, ე.ი. ადამიანი გათიშულია დანარჩენებისაგან.

რიცხვით სახელთაგან ანტონი აბრუნებს „ერთს“ და ბრუნვათა პარადიგმის მოცემის შემდეგ განმარტავს: „იქმნების უკვე სახელებრ ბრუნვა რიცხვთაცა“ (გვ. 15). მომდევნო პარაგრაფში განხილულია „ბრუნვა საკითხავთა სახელთა“ და მაგალითად დასახელებულია ვინ, რომელი. საქმე ისაა, რომ ეს სიტყვები ადრე რატომღაც არსებით სახელთა ჯგუფში აქვს შეტანილი. წესით ისინი უნდა მოხვედრილიყო პარაგრაფში, სადაც ნაცვალსახელთა ბრუნებაა მოცემული. აღნიშნულის გარდა, ანტონი ნაცვალსახელთა ბრუნებას საკმაოდ კარგად აშუქებს და განიხილავს შემდეგ ნაცვალსახელებს: მე, შენ, თქვენ, იგი, იგინი, ეს, ესენი, ეგე, ეგენი, იმას, იმათ, ჩემი, ჩუენი, მისი, მათი, თვისი, თავიანთი... როგორც ვხედავთ, ძირითადად სამი ჯგუფია: პირის, ჩვენებითი და კუთვნილებითი, მაგრამ სწორედ ეს ჯგუფები ქმნის სირთულეს ნაცვალსახელთა ბრუნებაში, რაშიც ავტორი სწორედ გაერკვა. შენიშნულია, რომ მე ნაცვალსახელი ფუძემონაცვლეა და მას ნათესაობითში ჩემ შეესატყვისება.

სწორადაა მინიშნება გაკეთებული მესამე პირის ნაცვალსახელებისა და ჩვენებითების მონაცვლეობაზე, თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა მას ყველგან არასწორად აქვს მოცემული. კერძოდ, ურევს პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების ფორმებს კუთვნილებითში და ამიტომაცაა, რომ ნათესაობითმა მასთან ასეთი სახე მიიღო: ჩემი, შენი, თქუენი, მისი, მათგანი და სხვა. ასეთია ანტონის მოსაზრება ქართული ენის გრამატიკის პირველ ნაწილში. როგორც ვხედავთ, აქ რიცხვზე საგანგებოდ ლაპარაკი არაა, სამაგიეროდ, ამ საკითხს საგანგებო თავს უძღვნის მეორე ნაწილში, სადაც ლაპარაკია სახელთა რიცხვზე ზოგადად. შემჩნეული აქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა ფორმა მრავლობითია, მაგრამ გაგება მხოლობითისაა: დავითნი, ზორცნი... საგანგებოდ მიუთითებს, რომ ზოგ ენას, მსგავსად ქართულისა, არა აქვს ორობითი რიცხვი.

საინტერესოა ანტონის მოსაზრებები ბრუნვათა ფუნქციების შესახებ. ამ ნაწილს იგი ბრუნვის განსაზღვრითა და ბრუნვათა რაოდენობის დადგენით იწყებს: „ბრუნვა არს ცვლება მიმოხრითი სხვისა და სხვისა მიმართ მდგომებისა და ერთისა და მისივე სახელისა“ (გვ. 134). ე.ი. ბრუნვა არის სახელის ერთი და იმავე ფუძის სხვადასხვანაირად მიმოხრითი ცვლა. ანტონი ყურადღებას ამახვილებს ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციებზე და აღნიშნავს, რომ ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი სახელი გვხვდება მსაზღვრელად ისე, რომ იგი თავის ფორმასაც არ კარგავს და შეეთანხმება კიდევ სიტყვას მრავლობითში, მაგ.: ძენი ლევისნი. აქვე მოცემულია მსჯელობა შებრუნებული წყობის შესახებ.

ანტონი გამოყოფს ნაცვალსახელთა შემდეგ ჯგუფებს: 1. ნაცვალსახელი არსებითი — მე, შენ, იგი, ჩვენ, თქვენ, ივინი. 2. მოგებითი — ჩემი, შენი, მისი,

თქვენი, მათი. 3. ჩვენებითი — ეს, ეგ, ის, ანუ, ესე, ეგე, ისი. 4. კვლამოღებითი — რომელი. „მდედარი ვიეთნიმე ნაცვალსახელთანი რიცხვთა შინა არიან ექვს: ნაკვეთი (მარტივი, რთული, ზერთული), სახე (პირველსახე, სხმითგარდასვლითი), პირი, რიცხვი (მხოლოდებითი და მრავლობითი), ნათესავი (საზოგადო, უმეშვეობითი და მდედრობითი), ბრუნვა“ (გვ. 150). ამათგან ხუთი ნაცვალსახელს, საერთო აქვს სახელებთან, განსხვავებაა მეექვსეში, ესაა პირი. უნდა აღინიშნოს, რომ ნაცვალსახელის პირის მიხედვით ცვალებად მეტყველების ნაწილად წარმოდგენა დიონისე თრაკიელიდან მოდის და მას იმეორებს ყველა შემდგომი დროის გრამატიკოსი. ანტონთან ხშირად აღრეულია ნაცვალსახელთა ჯგუფები მნიშვნელობის მიხედვით (განსაკუთრებით პირის და ჩვენებითი), ასევე ხარვეზებია ნაცვალსახელთა ბრუნების დროსაც, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან მეტ-ნაკლებად გაართვა თავი სახელთა შორის ამ ყველაზე რთულ მეტყველების ნაწილის დახასიათებას და მისი ფორმაცვალების საკითხი ძირითადად სწორად წარმოგვიდგინა. ნაცვალსახელების ბრუნებასთან ერთად განიხილავს ანტონი რიცხვითი სახელის ბრუნებასაც და ნიმუშად მოაქვს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი ერთი, რომელსაც აბრუნებს როგორც მხოლოდით, ისე მრავლობით რიცხვში.

ამდენად, ანტონ ბაგრატიონის ქართულ გრამატიკაში მოცემულია ფრიად საყურადღებო და ღირებული ცნობები ბრუნებადი მეტყველების ნაწილების შესახებ. მართალია, არსებითი, ზედსართავი და რიცხვითი სახელები გაერთიანებულია სახელის ცნების ქვეშ და მოიაზრება ერთ მეტყველების ნაწილად, ხოლო ნაცვალსახელი დამოუკიდებლადაა გამოყოფილი, მაგრამ უდაოდ ფასეულია ის ფაქტი, რომ გრამატიკაში დაწვრილებითაა განხილული სახელის კატეგორიები და მათი ფორმაცვალების წესები.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ანტონ I, 1881 - ანტონ I, ქართული ღრამატიკა, ტფ., 1881.
 ე. ბაბუნაშვილი, 1970 - ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
 თ. უთურგაიძე, 1999 - თ. უთურგაიძე, ქართული ენის შესწავლის ისტორია, თბ., 1999.
 ა. ფოცხიშვილი, 1979 - ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბ., 1979.

TAMAR MAMARDASHVILI

PARTS OF SPEECH WITH DECLENSIONS IN ANTON I'S *THE GRAMMAR OF GEORGIAN LANGUAGE*

Anton Bagrationi is the author of the first fundamental linguistic work of the Georgian language. In this context he is founder of the Georgian thought concerning the grammar of the language. His work gives account of the parts of speech that are declined through case forms. Anton's grammar does not distinguish between noun, adjective and numerals; those are unified into one term as 'nominal parts' and only pronouns are ascribed independent existence. However, Anton carries out invaluable work by identifying them and giving meticulous descriptions of nominal categories and observing rules of their inflexion.

The author clearly points out that as different from some other languages Georgian has only one form of declension and nominal parts of speech change according to a single case pattern.

Among many of his observations the introduction of the *narrative case* i.e. *ergative* and determination of its form and function should be regarded as his great finding.

The author also distinguishes five properties (*mdevari*) of the nominal parts: gender (*natesavi*), stem (*nakveTi*), derivation (*sakhe*), number and case.

Anton was the first to indicate degrees of comparison of Georgian adjectives. With more or less precision he coped with the description of pronouns that is particularly difficult among nominal parts of speech. In fact he chiefly managed to provide pronoun inflexion correctly.

მაია მაჭავარიანი.
პარუნ ჩიქმე

შე-+ჰ/ს+R მიმღებრობისათვის

იმისათვის, რომ განხორციელდეს ზმნისწინისა და ზმნის ფუძის სინთეზური მორფოსინტაქსური წარმოქმნა, საჭიროა, გამოიყოს სემანტიკური ველები ზმნისწინებთან შერწყმულ ზმნათა ფუძეებისთვისაც.

ჩვენი აზრით, **შე-+ჰ/ს+R** ყალიბი წარმოადგენს ერთ-ერთ სინთეზირებულ სემანტიკურ ველს, რომლის ზოგადი შინაარსობრივი მახასიათებელია: მოქმედება, პროცესი, მდგომარეობა სხვის მიმართ (მ. მაჭავარიანი, 1980, გვ. 44). განსახილველ საკითხს ახლავს ერთი დამატებითი ნიუანსი: მოცემული მოდელი, გარდა ლექსიკური სემანტიკური ნიშნებისა, მოიცავს ოდენ თანხმონით წარმოდგენილ მესამე პირის ნიშანს **ჰ/ს-ს**. ამდენად, გასარკვევია, რა შინაარსობრივ-ფუნქციური როლი ეკისრება მას ამ სემანტიკურ ველში.

განვიხილავთ მოცემული ზოგადი ველის (სხვის მიმართ მოქმედება, პროცესი, მდგომარეობა) შინაარსობრივ განფენას, რომელიც წარმოდგენილია კონკრეტული ლექსიკური დონის საქცევი მნიშვნელობების სახით. ამისათვის საჭიროა გავაანალიზოთ მოდელში შემავალი ზმნათა ფუძეების მნიშვნელობები და **შე-+ჰ/ს-ს** ფუნქციები თითოეული საქცევის მიმართ.

პირველი საქცევი: ზმის გამოცემა სხვის მიმართ: ამ შემთხვევაში ერთპირიანი აქტიური ზმნის ამოსავალ ფუძეზე (ძირზე) **შე-+ჰ/ს-ს** დართული იწარმოება ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა მიცემით ბრუნვაში დასმული ირიბი დამატებით. ვნაზოთ, რა შინაარსის ფუძეები (ძირები) შედის ამ საქცევაში. დავსახელებთ რამდენიმე ნიმუშს: *ბჭუის ის > შე-ჰ-ბჭუის ის მას; კნავის ის > შეჰკნავის ის მას; კივის ის > შეჰკივის ის მას* (სულ 18 ზმნა). ამ ტიპის ზმნებს ახასიათებს შემდეგი თავისებურებანი: ა) აქვთ **ი-** თემის ნიშანი, რომელიც, ჩვენი აზრით, გამოხატავს ზმის პერმანსივობას, მის გაბმულ ხასიათს; ბ) ქველ-ის მიხედვით, ისინი დასტურდება ოდენ აწმყოს წრეში; გ) მათი ზოგადი ასპექტური მახასიათებელია — სტატიკურობა. ამდენად, ისინი ვერ აწარმოებენ ასპექტურ კონკრეტულ ოპოზიციებს და პირობითად შეიძლება დახასიათდნენ, როგორც უასპექტო ზმნები. ამ ტიპის ყველა ზმნა გარდაუვალია.

პირველი საქცევის ქვესაქცევი: მისი შინაარსობრივი საქცევაა აგრეთვე **ზმის გამოცემა სხვის მიმართ**. ზმნები იმავე ფუძეებს შეიცავენ, ოღონდ განსხვავებულად იწარმოებიან ამოსავალი გარდამავალი ორპირიანი ზმნებისაგან, ამიტომ მათი ფუძე გავრცობილია. შდრ: *ა-ბჭუელ-ებ-ს ის მას* (სახ. ბრ.) < *შე-ჰ-ბჭუელ-ებს ის მას* (მიც. ბრ.). ასევე იწარმოება სხვა მსგავსი ზმნები: *ა-კნავლ-ებს > შეჰკნავლ-ებს; ა-კივლ-ებს > შეჰკივლ-ებს* (სულ 18 ზმნა). ამგვარი ტრანსფორმაციის შედეგად გარდამავალი ზმნა ხდება გარდაუვალი, ანუ, ველის საზრისის შესაბამისად, ბირდაპირი ობიექტი გარდაიქმნება ირიბად. ამავე

ქვესაქცევაში შემოდის წარმოების მიხედვით განსხვავებული, რედუპლიცირებული ფუძეებიანი ზმნებიც: მათი ამოსავალია აგრეთვე ორპირიანი გარდამავალი ზმნები *ა-გუფუნ-ებ-ს* ტიპისა: *შეჰგუფუნ-ებს, შესტიკტიკებს, შეჰყაყაუნ-ებს, შეჰყროყინებს ის მას* (მიც. ბრ.). *შეჰბჭუელ-ებს* ტიპის ზმნებთან ერთად ასპექტური თვალსაზრისით მათ ზოგი საინტერესო თავისებურება ახასიათებს.

კონტექსტის მიხედვით ეს ფორმები შეიძლება გამოხატავდნენ სხვადასხვა ტიპის ასპექტს: ა) მოქმედების ან პროცესის დინამიკურობას და ნამყო-მყოფადში სხვა ასპექტს: *შეჰფრუტუნებს* (სრული მყოფადი) — *შეჰფრუტუნა* (სრული მყოფადი) — *შეჰფრუტუნებია* (სრული თურმეობითი). ზმნა ტრანსფორმირდება გარდაუვლად და პირდაპირის ნაცვლად წარმოქმნის ირიბ დამატებას; ბ) იგივე ფორმა სხვა კონტექსტში შეიძლება გავიგოთ როგორც სტატიკური, უასპექტო, ოდენ აწმყო მწკრივში (პირველი საქცევის საზრისის მიხედვით); *შეჰფრუტუნებს* ის მას = ფრუტუნით ეხმიანება ის მას; გ) თუ კონტექსტის მიხედვით იმავე ტიპის ზმნას მოსცილდება ირიბი დამატება და ის ერთპირიანი გახდება, მაშინ ის ავტომატურად შეიცვლის როგორც სემანტიკურ ველს (და არა მხოლოდ საქცევს), ისე ასპექტურ მახასიათებელს: *შეჰფრუტუნებს* ის + *ფრუტუნს* დაიწყებს: ერთპირიანი, დინამიკური, პროცესის საწყისი მდგომარეობის გამოხატველი ფორმა (ინქატივი). სემანტიკური ველი: მოქმედება, პროცესის, მდგომარეობის პარტიტულობა.

შე- ზმნისწინიც ველის საზრისის შესაბამისად აქტუალიზებულია მეორე დიფერენციალური მნიშვნელობით: არა მიჯნასთან მიახლოება/დამთხვევა, არამედ მოქმედება, პროცესის, მდგომარეობის პარტიტულობა. საგულისხმოა, რომ ამ შემთხვევაში ზმნა სხვაგვარად აწარმოებს თურმეობითს: *შეჰფრუტუნია* (*შეჰფრუტუნებია*-ს ნაცვლად).

მეორე საქცევი: სხვის მიმართ ცქერა (ანუ მიმართული ზედვა). ესენია სტატიკური, უასპექტო, მხოლოდ აწმყოს წრეში ხმარებული ზმნები: *შეჰფოფინებს*, *შეჰყურებს*, *შესციცინებს* ის მას (სულ 6 ზმნა). ამოსავალია მდლიო-სტატიკური ერთპირიანი ზმნები. დადასტურდა მხოლოდ ერთი სტატიკური ზმნა განსხვავებული წარმოებისა: *შესჩერებია* ის მას. თავისებურია ამ მხრივ ზედვა ზმნა. საკუთარ სემანტიკურ ველში ის მიმართულების მიხედვით არამარკირებულია და ველის არამარკირებულ საწყის წყაროს წარმოადგენს. ჩვენი აზრით, სწორედ ამის გამო კონტექსტის მიხედვით ის სხვადასხვა მნიშვნელობას იღებს და სხვადასხვა ველში შეიძლება აღმოჩნდეს. შდრ., ერთი მხრივ: *ხედავს ის მას*, *ნახავს ის მას* (სახ. ბრუნვა), *ნახა მან ის*, *უნახავს ის მას*. ეს არის მიუმართავი, გარდამავალი, სუბლექტური ზმნა, სრული/უსრული ასპექტისა (ბ. ჯორბენაძე, 1985, გვ. 124). **შე-** ზმნისწინს საერთოდ არ დაირთავს; მეორე მხრივ: *ხედავს ის მას*, *შე[ჰ]ხედვს ის მას*, *შე[ხ]ედა მან მას* — გარდაუვალი (სხვის მიმართ ზედვა), ოდენ სრული ასპექტისა. აქ სრულიად აშკარაა სხვისკენ მიმართული მოქმედების ველის საზრისისეული დაწოლა.

მესამე საქცევი: სხვის მიმართ მოძრაობა ან რომელიმე სახის სხვა აქტივობა: ფუნქციურად ეს ტიპი ჰგავს ზემოგანხილულ საქცევებს. დავასახელებთ რამდენიმე ნიმუშს: *შეჰბრუნავს*, *შესტრიალებს*, *შესთამაშებს* ის მას (თამაშით გარს ევლება). ამოსავალი ზმნები ერთპირიანი სტატიკური, უასპექტო ზმნებია. შეიცავს დამატებით ნიშანს "გარშემო"; *შესდევს* (ადმართს), *შეჰფართბალებს* ის მას. ზმნები გარდაუვალი, სტატიკური, უასპექტოა (სულ 8 ზმნა).

რა შეიძლება ითქვას ამ სამი საქცევის მიხედვით ზოგადად **შე-+ჰ/ს** ვარიანტის საზრისისეული ფუნქციის შესახებ? აშკარაა, რომ მოცემულ მოდელში სემანტიკური დომინანტი არის **შე-** ზმნისწინის ძირითადი დიფერენციალური სემანტიკური ნიშანი: მოქმედების, პროცესის, მდგომარეობის მიჯნის მარკირება, მხოლოდ მიახლოება-მიჯრა/დამთხვევა. **შე-** ზმნისწინი უზრუნველყოფს ამ ტიპის

ზმნების სპეციფიკურ, მიზნისკენ მიმართულ ხასიათს და ახდენს **ჰ/ს**-ს შესაძლებელ ფუნქციათა შორის სწორედ ამ კონკრეტული მნიშვნელობის აქტუალიზაციას, განაპირობებს კიდევ **ჰ/ს**-ს წარმოქმნას ირიბი ობიექტის (მიზნის) მარკირების ფუნქციით, ამოსავალი ფუძის მნიშვნელობით გაუთვალისწინებელი ზოგადი როლით.

მეოთხე საქცევი: გრძნობა-აღქმის საზრისის განმცდელ პირთან მიმართების მარკირება. ამ საქცევის სტატიკური ვარიანტებია: *შესტკივა მას გული, შესწევს (ძალუძს) მას ის; შესჭირს მას ის ("ყველასი შეგჭირს, შენი თავი კი დაგვიწყებია")*. როგორც ვხედავთ, ნიშანი "სხვის მიმართ" აქაც არ არის უგულებელყოფილი. ადამიანის გულისტკივილი, ძალა, ჭირი და სხვა განცდა სხვის მიმართ განიცდება, ოღონდ ამ ტიპის ზმნებში ერთი გარემოება იქცევს ყურადღებას: სტატიკური ზმნები პირველსა და მეორე პირში ოდენ მანის რიგს ჰგულობენ: *შემტკივა* (შეუძლებელია *შევტკივა*), *შემწყევ* (შეუძლებელია *შევწყევ*), *შემჭირს* (შეუძლებელია *შევჭირ*). რით შეიძლება ამის ახსნა? ჩვეულებრივ ამ ზმნებს ინვერსიულს უწოდებენ, მაგრამ ეს არის ფორმალური სუბიექტ-ობიექტის პოზიციის შენაცვლების დაფიქსირება და არა ახსნა. ზმნა კი ამ შემთხვევაში სრულიად სხვა საზრისს გამოხატავს. საქმე ეხება არა სუბიექტს ან ობიექტს, არამედ გრძნობის ან აღქმის განმცდელს, პირს, რომელიც ჩაძირულია ამ პროცესში, და სწორედ ამ მხრივ არის მარკირებული, ამიტომ ამის დასაფიქსირებლად აგრეთვე გამოყენებული უნდა ყოფილიყო მარკირებული პირის ნიშანი, ისეთი პირის ნიშანი, რომელიც ინტროვერტულ ინაგენტურ პროცესს გამოხატავს და არა ნებელობით, აგენტურ მის მიერ კონტროლირებად საგანს. ასეთი პირი კი მხოლოდ მანის რიგით შეიძლება იყოს გამოხატული (მ. მაჭავარიანი, 1980). ეს კარგად ჩანს ამ ტიპის დინამიკური ზმნების მაგალითზე: *შეშბრალებდა (შეშბრაღდა, შეშბრალებია) მას ის; შესცივდება (შესცივდა, შესცივებია) მას ის, შესცხვება (შესცხება, შესცხობია) მას ის*, ოდენ სრულასპექტიანი ფორმებით (სულ 9 ზმნა). აღსანიშნავია, რომ თუ **ჰ/ს**-ს არ ვიხმართ, ზმნა სრულებით სხვა შინაარსს გამოხატავს: *შეცივდება, შეცივდა, შეცივებულა* ნიშნავს ოდნავ შეცივებას და ავტომატურად პარტიტივის ველს მიეკუთვნება. აგრეთვე, თუ ამ ზმნათაგან რომელიმე ვინის რიგს შეეგუება, ისევ ავტომატურად სრულიად სხვა მნიშვნელობას მიიღებს, სხვა ველში აღმოჩნდება: *შეეწყევ* = "რაღაცას შიგ გადავადგილებ". საინტერესოა, რომ ამ ტიპის დინამიკური ზმნები ზოგჯერ ეგუებიან ვინის რიგს, მაგალითად: *შეეშბრალებდი მე მას, შეეჭავრდები, შეეშავდები მე მას* და მისთ. მაგრამ ამ შემთხვევაში ნეიტრალური, მიუმართავი ვინის რიგი გამოხატავს არა სემანტიკურად მარკირებულ განმცდელს, არამედ განცდის საგანს, რაც აგრეთვე ადასტურებს ჩვენს ვარაუდს. მაგრამ მაშინ ჩნდება ლოგიკური კითხვა: რა მიმართულებაშია თქმული სხვის მიმართ მოქმედების ან პროცესის ძირითად საზრისთან? მანის რიგი ხომ არ შეიძლება იყოს "სხვა"? საქმე ისაა, რომ ამ შემთხვევაში პროცესის მიჯნა, ტელიკური წერტილი სწორედ **განმცდელია** მანის რიგითა და ირიბი, მიცემითი ბრუნვით მარკირებული აქტანტი, ამიტომ მისკენ არის მიმართული **შე-+ჰ/ს**- მოდელით ნაგულისხმევი პროცესი. თუკი ინვერსიის ცნებას რაიმე მნიშვნელობა ენიჭება, ის სწორედ ამას გულისხმობს. მიჯნა შემოტრიალებულია განმცდელისკენ და არა განცდის საგნისკენ.

მეხუთხე საქცევი: სხვადასხვა სახის მოქმედება სხვის მიმართ. ამ ტიპის ზმნათა ამოსავალი ფორმა გამოხატავს სხვადასხვა სახის გარდამავალ

ზმნების სპეციფიკურ, მიზნისკენ მიმართულ ხასიათს და ახდენს **ჰ/ს-ს** შესაძლებელ ფუნქციითა შორის სწორედ ამ კონკრეტული მნიშვნელობის აქტუალიზაციას. განაპირობებს კიდევ **ჰ/ს-ს** წარმოქმნას ირიბი ობიექტის (მიზნის) მარკირების ფუნქციით, ამოსავალი ფუძის მნიშვნელობით გაუთვალისწინებელი ზოგადი როლით.

მეოთხე საქცევი: გრძნობა-აღქმის საზრისის განმცდელ პირთან მიმართების მარკირება. ამ საქცევის სტატიკური ვარიანტებია: *შესტკივა მას გული, შესწევს (ძალუძს) მას ის; შესჭირს მას ის* ("ყველასი შეგ-ჭირს, შენი თავი კი დაგვიწყებია"). როგორც ვხედავთ, ნიშანი "სხვის მიმართ" აქაც არ არის უგულებელყოფილი. ადამიანის გულისტივილი, ძალა, ჭირი და სხვა განცდა სხვის მიმართ განიცდება, ოღონდ ამ ტიპის ზმნებში ერთი გარემოება იქცევის ყურადღებას: სტატიკური ზმნები პირველსა და მეორე პირში ოდენ მანის რიგს ჰგულობენ: *შემტკივა* (შეუძლებელია *შევტკივა*), *შემწყევ* (შეუძლებელია *შევწყევ*), *შემჭირს* (შეუძლებელია *შევჭირ*). რით შეიძლება ამის ახსნა? ჩვეულებრივ ამ ზმნებს ინვერსიულს უწოდებენ, მაგრამ ეს არის ფორმალური სუბიექტ-ობიექტის პოზიციის შენაცვლების დაფიქსირება და არა ახსნა. ზმნა კი ამ შემთხვევაში სრულიად სხვა საზრისს გამოხატავს. საქმე ეხება არა სუბიექტს ან ობიექტს, არამედ გრძნობის ან აღქმის განმცდელს. პირს, რომელიც ჩაძირულია ამ პროცესში, და სწორედ ამ მხრივ არის მარკირებული, ამიტომ ამის დასაფიქსირებლად აგრეთვე გამოყენებული უნდა ყოფილიყო მარკირებული პირის ნიშანი, ისეთი პირის ნიშანი, რომელიც ინტროვერტულ ინაგენტურ პროცესს გამოხატავს და არა ნებელობით, აგენტურ მის მიერ კონტროლირებად საგანს. ასეთი პირი კი მხოლოდ მანის რიგით შეიძლება იყოს გამოხატული (მ. მაჭავარიანი, 1980). ეს კარგად ჩანს ამ ტიპის დინამიკური ზმნების მაგალითზე: *შეჰბრალდება (შეჰბრალდა, შეჰბრალდება) მას ის; შესცივდება (შესცივდა, შესცივდება) მას ის, შესცხვება (შესცხება, შესცხობია) მას ის*, ოდენ სრულასპექტიანი ფორმებით (სულ 9 ზმნა). აღსანიშნავია, რომ თუ **ჰ/ს-ს** არ ვიხმართ, ზმნა სრულებით სხვა შინაარსს გამოხატავს: *შეცივდება, შეცივდა, შეცივებულა* ნიშნავს ოდნავ შეცივებას და ავტომატურად პარტიტივის ველს მიეკუთვნება. აგრეთვე, თუ ამ ზმნათაგან რომელიმე ვინის რიგს შეეგუება, ისევ ავტომატურად სრულიად სხვა მნიშვნელობას მიიღებს, სხვა ველში აღმოჩნდება: *შევწყევ* = "რალაცას შიგ გადავაადგილებ". საინტერესოა, რომ ამ ტიპის დინამიკური ზმნები ზოგჯერ ეგუებიან ვინის რიგს. მაგალითად: *შევბრალდები მე მას, შევჯავრდები, შევძაღდები მე მას* და მისთ. მაგრამ ამ შემთხვევაში ნეიტრალური, მიუმართავი ვინის რიგი გამოხატავს არა სემანტიკურად მარკირებულ განმცდელს, არამედ განცდის საგანს, რაც აგრეთვე აღასტურებს ჩვენს ვარაუდს. მაგრამ მაშინ ჩნდება ლოგიკური კითხვა: რა მიმართულებაშია თქმული სხვის მიმართ მოქმედების ან პროცესის ძირითად საზრისთან? მანის რიგი ხომ არ შეიძლება იყოს "სხვა"? საქმე ისაა, რომ ამ შემთხვევაში პროცესის მიჯნა, ტელიკური წერტილი სწორედ **განმცდელია** მანის რიგითა და ირიბი, მიცემითი ბრუნვით მარკირებული აქტანტი, ამიტომ მისკენ არის მიმართული **შე-+ჰ/ს-** მოდელით ნაგულისხმევი პროცესი. თუკი ინვერსიის ცნებას რაიმე მნიშვნელობა ენიჭება, ის სწორედ ამას გულისხმობს. მიჯნა შემოტრიალებულია განმცდელისკენ და არა განცდის საგნისკენ.

მეხუთე საქცევი: სხვადასხვა სახის მოქმედება სხვის მიმართ. ამ ტიპის ზმნათა ამოსავალი ფორმა გამოხატავს სხვადასხვა სახის გარდამავალ

მოქმედებას, რომელიც ბუნებითად შეიცავს როგორც პაციენსს, ისე იმ პირს, რომლისკენაც არის მიმართული მოქმედება, ანუ ვინის რიგის მიმართ სხვა პირს, ამიტომ **შე-** ზმნისწინის გარეშეც ხორციელდება სემანტიკური ველით ნაგულისხმევი შინაარსი: *ჰგერის ის მას, სძღვნის ის მას, სთავაზობს ის მას, ჰყიდებს ის მას* და მისთ. (სულ 36 ზმნა). ეს ზმნები თავისუფლად აწარმოებენ ასპექტს და განარჩევენ სრულ/უსრულ სახეობებს. აქ ერთი თავისებურება შეინიშნება: **ჰ/ს** ყოველთვის წარმოქმნის ოდენ ირიბ დამატებას, მაგრამ მას ზოგადი როლის გარდა (სხვა) ზმნის შინაარსის მიხედვით დამატებით აქვს სხვადასხვა კონკრეტული აქტანტური როლებიც: ადრესატის (*ჰგერის*), მიზნის (*სტყორცნის*), ლოკატივის (*ჰყიდებს*) ფუნქციით. მაშინ რა ფუნქცია აკისრია ამ შემთხვევაში **შე-** ზმნისწინს?

ცხადია, რომ მას დომინანტური სემანტიკური ფუნქცია აღარ ეკისრება, ამას იტვირთებს ზმნის ფუძე. თუმცა ამ შემთხვევაშიც აქტუალიზებულია ზმნისწინის პირველი დიფერენციალური ნიშანი — მიჯნასთან მიახლოება. სამაგიეროდ, ამ საქცევიში მქლავდება ზმნისწინის ძალა — დაუპირისპიროს ფორმანეთს სრული და უსრული ასპექტური ფორმები და ამაშია მისი დომინანტური როლიც. ენამ თითქოს დაიცვა ეკონომიის პრინციპი და სემანტიკური ფუნქციები პროპორციულად გაანაწილა; სადაც სემანტიკურად დომინანტურია ზმნის ფუძე, იქ განთავისუფლდა ზმნისწინის ასპექტის მაწარმოებელი ძალა.

იშვიათად გვხვდება ველების გადაკეთის შემთხვევებიც. მაგალითად, *შეჰბერდება* მიეკუთვნება როგორც სხვის მიმართ მოქმედების ველს, ისე ურთიერთმოქმედების ველსაც: *ერთმანეთს შეჰბერდნენ*.

ხშირად ცალკე აღებული ზმნა ვერ ითავსებს **ჰ-/ს-**ს და მაშინ **შე-** ზმნისწინი თვითონ წარმოქმნის მას ირიბი ობიექტის შესაბამისი როლებით. მაგალითად: *შეჰბერავს, შეჰბუზუნებს, შესთამაშებს, შესციცინებს* და სხვა მრავალი. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ იმავე ფუნქციას ზოგჯერ **შე-** ასრულებს **ჰ-/ს-** გარეშეც. მაგალითად: *შევედრებს, შეზოცავს, შელილინებს...*

ამრიგად, **შე-+ჰ/ს+R** ყალიბში სემანტიკური დომინანტი არის **შე-** ზმნისწინის ძირითადი დიფერენციალური ნიშანი: მოქმედების, პროცესის, მდგომარეობის პროქსიმალური მიჯნა, მასთან მიჯრა-დამთხვევა.

დამოწმებული ლიტერატურა

გ. გოგოლაშვილი..., 1989 - გ. გოგოლაშვილი, ც. კვანტალიანი, დ. შენგელია, ქართული ენის ზმნური ფუძეების ლექსიკონი, თბ., 1989.

მ. მაჭავარიანი, 1980 - მ. მაჭავარიანი, ქცევის კატეგორიის საკითხისათვის: ივე, ტ. XXII, თბ., 1980.

ქეგლ - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VII, თბ., 1962.

ბ. ჯორბენაძე, 1985 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის ფაქულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.

ბ. ჯორბენაძე..., 1988 - ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მორალური ელემენტების ლექსიკონი, , თბ., 1988.

მოქმედებას, რომელიც ბუნებითად შეიცავს როგორც პაციენსს, ისე იმ პირს, რომლისკენაც არის მიმართული მოქმედება, ანუ ვინის რიგის მიმართ სხვა პირს, ამიტომ **შე-** ზმნისწინის გარეშეც ზორციელდება სემანტიკური ველით ნაგულისხმევი შინაარსი: *ჰგერის ის მას, სძღვნის ის მას, სთავაზობს ის მას, ჰკიდებს ის მას* და მისთ. (სულ 36 ზმნა). ეს ზმნები თავისუფლად აწარმოებენ ასპექტს და განარჩევენ სრულ/უსრულ სახეობებს. აქ ერთი თავისებურება შეინიშნება: **ჰ/ს** ყოველთვის წარმოქმნის ოდენ ირიბ დამატებას, მაგრამ მას ზოგადი როლის გარდა (სხვა) ზმნის შინაარსის მიხედვით დამატებით აქვს სხვადასხვა კონკრეტული აქტანტური როლებიც: ადრესატის (*ჰგერის*), მიზნის (*სტყორცნის*), ლოკატივის (*ჰკიდებს*) ფუნქციით. მაშინ რა ფუნქცია აკისრია ამ შემთხვევაში **შე-** ზმნისწინს?

ცხადია, რომ მას დომინანტური სემანტიკური ფუნქცია აღარ ეკისრება, ამას იტვირთებს ზმნის ფუძე. თუმცა ამ შემთხვევაშიც აქტუალიზებულია ზმნისწინის პირველი დიფერენციალური ნიშანი — მიჯნასთან მიახლოება. სამაგიეროდ, ამ საქცევში მქდავნდება ზმნისწინის ძალა — დაუპირისპიროს ერთმანეთს სრული და უსრული ასპექტური ფორმები და ამაშია მისი დომინანტური როლიც. ენამ თითქოს დაიცვა ეკონომიის პრინციპი და სემანტიკური ფუნქციები პროპორციულად გაანაწილა; სადაც სემანტიკურად დომინანტურია ზმნის ფუძე, იქ განთავისუფლდა ზმნისწინის ასპექტის მაწარმოებელი ძალა.

იშვიათად გვხვდება ველების გადაკვეთის შემთხვევებიც. მაგალითად, *შეჰბერდება* მიეკუთვნება როგორც სხვის მიმართ მოქმედების ველს, ისე ურთიერთმოქმედების ველსაც: *ერთმანეთს შეჰბერდნენ*.

ზშირად ცალკე აღებული ზმნა ვერ ითავსებს **ჰ-/ს-**ს და მაშინ **შე-** ზმნისწინი თვითონ წარმოქმნის მას ირიბი ობიექტის შესაბამისი როლებით. მაგალითად: *შეჰბერავს, შეჰბუზუნებს, შესთამაშებს*, შესციცინებს და სხვა მრავალი. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ იმავე ფუნქციას ზოგჯერ **შე-** ასრულებს **ჰ-/ს-** გარეშეც. მაგალითად: *შევედრებს, შეზოცავს, შელილინებს...*

ამრიგად, **შე-+ჰ/ს+R** ყალიბში სემანტიკური დომინანტი არის **შე-** ზმნისწინის ძირითადი დიფერენციალური ნიშანი: მოქმედების, პროცესის, მდგომარეობის პროქსიმალური მიჯნა, მასთან მიჯრა-დამთხვევა.

დამოწმებული ლიტერატურა

გ. გოგოლაშვილი..., 1989 - გ. გოგოლაშვილი, ც. კვანტალიანი, დ. შენგელია, ქართული ენის ზმნური ფუძეების ლექსიკონი, თბ., 1989.

მ. მაჭავარიანი, 1980 - მ. მაჭავარიანი, ქცევის კატეგორიის საკითხისათვის: იკვ, ტ. XXII, თბ., 1980.

ქეგლ - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VII, თბ., 1962.

ბ. ჯორბენაძე, 1985 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.

ბ. ჯორბენაძე..., 1988 - ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, , თბ., 1988.

HARUN CHIMKE, MAIA MACHAVARIANI**THE FOLLOWERS OF SHE-S AND H-S+R**

Like other prepositions, "**she-**" expresses the following relationships: a) semantic features of a preposition "**she-**" and a verb root coincide with each other. b) Semantic features of a preposition "**she-**" and a verb root are not identical (don't coincide with each other). c) the features of prepositions and directives don't coincide with each other and in the cause of it we get general semantic characteristics: the change in action and process.

The order of "**she-**" + **h/s**-ch is depended on the verb and its surroundings.

Preposition "**she-**" activate the function of **h/s** from the angle of syntax it produces indirect object with actions, which perform the general ectantive role in the direction of a subject. If **h/s** acts without a preposition "**she-**" in this case the function of "**she-**" and **h/s** coincide and enrich each other.

გაეუბა მენაბდი.
ღაჰით მიწდიაჰშილი

ქართული სამეფო-სამთავროების უიდავოლიტიკური ურთიერთობების ისტორიიდან XVI საუკუნის დასაწყისში

XVI საუკუნის დასაწყისში საქართველო მძიმე მდგომარეობაში იყო. ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლის შედეგად წარმოქმნილი სამეფო-სამთავროები ერთმანეთს ეჭიშპებოდნენ, რაც არსებულ დაშლის პროცესს კიდევ უფრო აღრმავებდა. რთული იყო საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობაც.

XVI საუკუნის დასაწყისში ქართული სამეფო-სამთავროები ჩართული აღმოჩნდნენ ირანის ტერიტორიაზე მიმდინარე დაპირისპირებაში. ამ დროს შიდაბრძოლებით დასუსტებული აღ-ყოინლუს სახელმწიფო ორად იყო გაყოფილი უზუნ-შასანის შვილიშვილებს ალვენდსა და მურადს შორის, რომელთაც ხელისუფლების მოსაპოვებლად უპირისპირდებოდა არდებილის შვიზი სეფიანი ისმაილი. ალვენდთან გადამწყვეტი ბრძოლის წინ ისმაილის და აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეებსა და მთავარს შორის სამხედრო კავშირი დამყარდა. ქართლისა და კახეთის მეფეებმა და სამცხის ათაბაგმა ისმაილს 3-3 ათასი მხედარი გაუგზავნეს - სულ 9 ათასი მეომარი. თავად ისმაილს 7 ათასიანი ჯარი ჰყავდა. 1501 წელს შარურთან მომხდარ ბრძოლაში ალვენდ აღ-ყოინლუს ლაშქარი განადგურებულ იქნა, ისმაილი ზეიმით შევიდა თავრიზში და თავი შაჰინ-შაჰად გამოაცხადა. 1503 წელს ისმაილმა მურად აღ-ყოინლუც დაამარცხა. ამგვარად, სეფიანების სახელმწიფოს ჩამოყალიბებაში საქართველოს პოლიტიკურმა მესვეურებმაც შეიტანეს თავიანთი წვლილი (გ. გუჩუა, 1973, გვ. 89-91).

იმ პირობებში, როცა ოსმალეთის უძლიერესი სახელმწიფოს გავლენა ახლო აღმოსავლეთში ყოზილბაშთა ძლიერი სახელმწიფოს წარმოქმნით გარკვეულწილად გაწონასწორდა, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ ქართულ სამეფო-სამთავროებს ურთიერთშორის მშვიდობა და თანხმობა დაემყარებინათ, რათა ერთობლივად დაეცვათ თავიანთი საგარეო პოლიტიკური ინტერესები, თუმცა ქართულმა სამეფო-სამთავროებმა ურთიერთშორის მშვიდობის დამყარება ვერ მოახერხეს.

1500-1515 წლებში სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე II-ის ძე მზეჭაბუკი იყო. მზეჭაბუკ ათაბაგს თავდაპირველად ქართლის სამეფოსთან ნორმალური ურთიერთობა ჰქონდა: „ესე მზეჭაბუკ დაეზავა მეფესა კონსტანტინეს და პატივსცემდა და უსმენდა“ (ვახუშტი, 1973, გვ. 710-711). გერასიმე კუმურდოელი მთავარეპისკოპოსი ქართლის კათალიკოს ევაგრეს წინაშე აცხადებს, რომ როდესაც მზეჭაბუკმა „კუმურდოსა საყდარი და ჳელი მიბოძა“ მაშინვე მცხეთაში „თქუნესა წინაშე საკურთხეველად გამოგუგზავნა“ (ქსდ, III, 1970, გვ. 238). ამის შემდგომ მზეჭაბუკ ათაბაგის დამოკიდებულება ქართლის მეფისა და საქართველოს კათალიკოსის მიმართ შეიცვალა. მზეჭაბუკი თავისი სახელგანთქმული წინამორბედის — ყვარყვარე II-ის საეკლესიო სეპარატიზმის იდეას დაუბრუნდა და სამცხის ეკლესიის მცხეთის საკათალიკოსო ტახტიდან ჩამოშორება განიზრახა.

მზეჭაბუკის პოლიტიკის ცვლილების მიზეზის ახსნა დიდ ინტერესს იწვევს: „რა გარემოებამ და მიზეზმა გამოიწვია ასეთი ძლიერი ცვლილება, ჯერჯერობით საკმაო სიცხადით ვერ ირკვევა“ (ივ. ჯავახიშვილი, 1982, გვ. 386-387).

ჩვენი აზრით, მზეჭაბუკის პოლიტიკის ცვლილების მიზეზის ასახსნელად ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ ყვარყვარე II XV საუკუნის 50-იან წლებში, როდესაც ცდილობდა საეკლესიო სეპარატიზმის იდეის ცხოვრებაში გატარებას, ჯერ კიდევ არ იყო „ტფილისის ტახტიდან“ სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობით აღჭურვილი და ისიც მნიშვნელოვანია, რომ იმ დროს სამცხის ათაბაგის გვერდით რომელიმე უცხოელი მღვდელმთავარი არ ყოფილა. მაშინ ყვარყვარე II-ის საეკლესიო სეპარატიზმის იდეა მცხეთის, როგორც კულტურულ-იდეოლოგიური ერთიანობისა და მთლიანობის მატარებელი სიმბოლოს და მისი მესაქის კათალიკოს-პატრიარქის დიდი ავტორიტეტის წყალობით დამარცხდა, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ XV საუკუნის 50-იან წლებში საეკლესიო სეპარატიზმის იდეა სამცხე-საათაბაგოში სრულიად აღმოიფხვრა. ამის შემდეგ დროთა განმავლობაში სამცხის სეპარატისტული ძლიერება ერთთავად იზრდებოდა, ხოლო XV საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში სამცხის სამთავრომ „ტფილისის ტახტიდან“ თავისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის აღიარებაც მოიპოვა. ამიტომ გასაკვირი არ იქნებოდა, თუ სამცხის მმართველ წრეებში საეკლესიო სეპარატიზმი ისევ აქტუალური გახდებოდა. მაგრამ აქ ჩნდება კითხვა: რატომ მაინცდამაინც მზეჭაბუკ ათაბაგი, იმ დროს, როცა სამცხე-საათაბაგოს ქართლის სამეფოსთან ნორმალური ურთიერთობა ჩამოუყალიბდა, დაუბრუნდა ამ იდეას? საქმე იმაში უნდა იყოს, რომ ამ დროს სამცხეს ეწვია ანტიოქიის პატრიარქი დოროთეოსი. ანტიოქიის პატრიარქი ფინანსურ სარგებელს ეძებდა, რაც მზეჭაბუკისგან შეეძლო მიეღო და საკუთარი ბოროტი ზრახვების აღსასრულებლად იგი თავის მხრიდანაც არ მოერიდებოდა გზაბნეულ ქართველ მთავარზე მავნე ზემოქმედების მოხდენას. მზეჭაბუკ ათაბაგსაც განსაკუთრებული წაქეზება არ ჭირდებოდა და ქართულ სამეფო-სამთავროების შიდაპოლიტიკურ ურთიერთობებში ისევ გაჩნდა საეკლესიო სეპარატიზმის პრობლემა.

ამასთანავე, განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით კიდევ ერთი მომენტია იქცევს ყურადღებას. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XVI საუკუნის დასაწყისში ქართლი და სამცხე ყიზილბაში ისმაილის ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა. ამ დროს ისმაილისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლის, კახეთისა და სამცხის ერთობლივ დახმარებას; მის ინტერესებში შედიოდა, რომ ამ სამეფო-სამთავროებს ერთმანეთში ნორმალური ურთიერთობა ჰქონოდათ. ასეთი ურთიერთობა ქართლსა და სამცხეს შორის მართლაც ჩამოყალიბდა. თუმცა სულ მალე შაჰ-ისმაილი ძლიერ ხელისუფლად შეიქმნა და ქართლის, კახეთისა და სამცხის მიმართ პოზიცია შეცვალა. ყიზილბაშ მმართველს სურდა ამ სამეფო-სამთავროთა დაპყრობა, აგრეთვე, ქართლი, სამცხე და კახეთი ერთმანეთს დაპირისპირებოდნენ და ურთიერთთანხმობა არ ჰქონოდათ. თავისთავად ცხადია, რომ შაჰ-ისმაილი ყოველნაირად შეუწყობდა ხელს ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის ურთიერთობების „ძლიერი ცვლილების“ განმაპირობებელ ერთ-ერთ ფაქტორად შეიძლება ქართლის, კახეთისა და სამცხის მიმართ შაჰ-ისმაილის პოლიტიკის ცვლილებების ზეგავლენაც ვივარაუდოთ.

დოროთეოს პატრიარქმა სამცხის საეკლესიო სეპარატიზმის იდეის პრაქტიკულად განსახორციელებლად საგანაგებო დოკუმენტი შეადგინა (წიგნი ანტიოქიის პატრიარქის დოროთეოსისა მაწყუერელისათვის ეპისკოპოსის კურთხევის უფლების მინიჭების შესახებ, XVI ს. დასაწყისი) (ქსძ, 1970, გვ. 240-241). ანტიოქიის პატრიარქმა სამცხის ათაბაგს ახლებური წოდებულება მოუწაბა და მას „დიდისა პატრონის“ და „დიდსა მეფისა ჩუენისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმწიფისა, პატრონისად“ იხსენიებს (ქსძ, 1970, გვ. 240). აღსანიშნავია, რომ ეს არის ერთადერთი შემთხვევა, როდესაც წყაროებში სამცხის ათაბაგს მეფისა და ხელმწიფის წოდებულება აქვს მიკუთვნებული (ივ. ჯავახიშვილი, 1982, გვ. 331).

მზეჭაბუკ ათაბაგის დიდი მცდელობის მიუხედავად, საბოლოოდ სამცხის ეკლესიამ მცხეთის საკათალიკოსოდან დამოუკიდებლობის მოპოვება ვერ მოახერხა. საეკლესიო სეპარატიზმის იდეამ თავად მზეჭაბუკის კარიერაც ცუდად წარმართა: „საფიქრებელია, რომ მზეჭაბუკის ქართლის მეფესთან და საქართველოს კათალიკოსთან საეკლესიო ბრძოლაში დამარცხებამ გამოიწვია მისი შემონაზონება იაკობის სახელით და შესაძლებელია ამ მთავრობის მოყვარე ძლიერი პოლიტიკური მოღვაწის სიკვდილიც დააჩქარა“ (მასალები, 1961, გვ. 137).

უკვე 1518 წელს ათაბაგ ყვარყვარე III-ის გაცემული სიგელი აჩვენებს, რომ სამცხე საეკლესიო განკერძოებაზე ხელს იღებს (ქრონიკები, 1897, გვ. 335). ამ ეტაპზე სამცხის მმართველი სეპარატისტი წრეები იძულებული იყვნენ საქართველოს კათალიკოსის ავტორიტეტის წინაშე ქედი მოეხარათ.

ქართული სამეფო-სამთავროების შიდაპოლიტიკური ურთიერთობები მას შემდეგ კიდევ უფრო დაიძაბა, რაც ქართლის სამეფო ტახტზე კონსტანტინე II შეცვალა დავით X-მ (1505-1525). დავით X-ის მეფობის პირველ წლებში ქართლის ხელისუფლება დასუსტებულია. 1503-1505 წლებში ქართლის სამეფო კარზე დაბრისპირება იყო, რის შემდგომ კონსტანტინე II ბერად აღიკვეცა: დავით X-მ, მართალია, გამეფება მოახერხა, მაგრამ სამეფო ტახტზე მთელი მისი მოღვაწეობის მანძილზე თავისი ძმა გიორგი მას ოპოზიციაში ედგა და საბოლოოდ აიძულა კიდევ, რომ 1525 წელს ბერად შემდგარიყო (გ. საითიძე, 1997, გვ. 24-27). დავით X-ის არამყარი პოზიციები სამეფო კარზე ხელს უწყობდა იმას, რომ სხვა ქართული სამეფო-სამთავროები, რომელთა წინამძღოლნიც ერთიანი საქართველოს მეფის დროინდელი ტიტულატურით იყვნენ აღჭურვილი, დავითის მეფობის პირველ ეტაპზე სამხედრო ოპერაციებს აწარმოებენ ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ.

ჩვენ აქვე გვინდა შევეხოთ ქართველი მეფეების ტიტულატურის მნიშვნელობის საკითხს, რომელიც უაღრესად საინტერესო ასახვას ჰპოვებს ქართული სამეფო-სამთავროების შიდაპოლიტიკურ ურთიერთობებზე XVI საუკუნეში.

ჩვენთვის საინტერესო ხანისათვის კახეთის მეფეები დიდი გულმოდგინებით ცდილობენ თავიანთი პატივმოყვარე ზრახვების ტიტულატურაში ასახვას. 1511 წლის სიგელში ავგიორგი საკუთარ თავზე გვეუბნება: „განმავრთებელმან ლიხთიმერისა და ლიხთამერისამან ორისავე ტახტისა და სამეფოსამან მტკიცედ მპყრობელმან აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფემან... პატრონმა მეფეთა-მეფემან გიორგი“ (ს. კაკაბაძე, 1913, გვ. 44-45). კახეთის სხვა მეფეებიც XVI საუკუნეში დაახლოებით ანალოგიურ ტიტულატურას ატარებენ.

დოროთეოს პატრიარქმა სამცხის საეკლესიო სეპარატიზმის იდეის პრაქტიკულად განსახორციელებლად საგანაგებო დოკუმენტი შეადგინა (წიგნი ანტიოქიის პატრიარქის დოროთეოსისა მაწყურელისათვის ეპისკოპოსის კურთხევის უფლების მინიჭების შესახებ, XVI ს. დასაწყისი) (ქსდ, 1970, გვ. 240-241). ანტიოქიის პატრიარქმა სამცხის ათაბაგს ახლებური წოდებულება მოუწა და მას „დიდისა პატრონის“ და „დიდისა მეფისა ჩუენისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმწიფისა, პატრონისა“ იხსენიებს (ქსდ, 1970, გვ. 240). აღსანიშნავია, რომ ეს არის ერთადერთი შემთხვევა, როდესაც წყაროებში სამცხის ათაბაგს მეფისა და ჯელმწიფის წოდებულება აქვს მიკუთვნებული (ივ. ჭავჭავაძე, 1982, გვ. 331).

მზეჭაბუკ ათაბაგის დიდი მცდელობის მიუხედავად, საბოლოოდ სამცხის ეკლესიამ მცხეთის საკათალიკოსოდან დამოუკიდებლობის მოპოვება ვერ მოახერხა. საეკლესიო სეპარატიზმის იდეამ თავად მზეჭაბუკის კარიერაც ცუდად წარმართა: „საფიქრებელია, რომ მზეჭაბუკის ქართლის მეფესთან და საქართველოს კათალიკოსთან საეკლესიო ბრძოლაში დამარცხებამ გამოიწვია მისი შემონაწილება იაკობის სახელით და შესაძლებელია ამ მთავრობის მოყვარე ძლიერი პოლიტიკური მოღვაწის სიკვდილიც დააჩქარა“ (მასალეები, 1961, გვ. 137).

უკვე 1518 წელს ათაბაგ ყვარყვარე III-ის გაცემული სიგელი აჩვენებს, რომ სამცხე საეკლესიო განკერძოებაზე ხელს იღებს (ქრონიკები, 1897, გვ. 335). ამ ეტაპზე სამცხის მმართველი სეპარატისტი წრეები იძულებული იყვნენ საქართველოს კათალიკოსის ავტორიტეტის წინაშე ქედი მოეხრათ.

ქართული სამეფო-სამთავროების შიდაპოლიტიკური ურთიერთობები მას შემდეგ კიდევ უფრო დაიძაბა, რაც ქართლის სამეფო ტახტზე კონსტანტინე II შეცვალა დავით X-მ (1505-1525). დავით X-ის მეფობის პირველ წლებში ქართლის ხელისუფლება დასუსტებულია. 1503-1505 წლებში ქართლის სამეფო კარზე დაპირისპირება იყო, რის შემდგომ კონსტანტინე II ბერად აღიკვეცა. დავით X-მ, მართალია, გამეფება მოახერხა, მაგრამ სამეფო ტახტზე მთელი მისი მოღვაწეობის მანძილზე თავისი ძმა გიორგი მას ოპოზიციაში ედგა და საბოლოოდ აიძულა კიდევ, რომ 1525 წელს ბერად შემდგარიყო (გ. საითიძე, 1997, გვ. 24-27). დავით X-ის არამყარი პოზიციები სამეფო კარზე ხელს უწყობდა იმას, რომ სხვა ქართული სამეფო-სამთავროები, რომელთა წინამძღოლნიც ერთიანი საქართველოს მეფის დროინდელი ტიტულატურით იყვნენ აღჭურვილი, დავითის მეფობის პირველ ეტაპზე სამხედრო ოპერაციებს აწარმოებენ ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ.

ჩვენ აქვე გვინდა შევხებით ქართველი მეფეების ტიტულატურის მნიშვნელობის საკითხს, რომელიც უაღრესად საინტერესო ასახვას ჰპოვებს ქართული სამეფო-სამთავროების შიდაპოლიტიკურ ურთიერთობებზე XVI საუკუნეში.

ჩვენთვის საინტერესო ხანისათვის კახეთის მეფეები დიდი გულმოდგინებით ზრუნობენ თავიანთი პატიმოყვარე ზრახვების ტიტულატურაში ასახვას. 1511 წელს სიგელში ავგიორგი საკუთარ თავზე გვეუბნება: „განმავრთებელმან ღმერთმან და ღმერთმან ორისავე ტახტისა და სამეფოსამან მტკიცედ მპყრობელმან აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფემან... პატრონმა მეფეთა-მეფემან გიორგი“ (ს. კაკაბაძე, 1913, გვ. 44-45). კახეთის სხვა მეფეებიც XVI საუკუნეში დაახლოებით ანალოგიურ ტიტულატურას ატარებენ.

არც იმერთა მეფეები ერიდებიან დიდ ტიტულატურას. ალექსანდრე I და მისი ძე ბაგრატ VI ორივე ტახტის მპყრობელებად წარმოგვიდგენენ თავს (ე. ზოშტარია, 1978, გვ. 197). ამათი მემკვიდრეებიც არ უარობენ დიდ ტიტულატურას.

ამ მეფეების მიერ ასეთი სახის ტიტულატურის საკუთარ თავზე მიკუთვნების საფუძველზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაჩნდა მოსაზრება, რომ ის ქართველი მეფეები, რომლებიც ამ ტიტულატურას ატარებდნენ, არ ურიგდებოდნენ ქვეყნის დაშლას და გაერთიანების სულისკვეთებით იყვნენ განმსჭვალული. ამ მოსაზრების სისწორე საეჭვოა. სახარების ერთ-ერთი ფუძემდებლური სენტენციაა: „საქმემან შენმან გამოგაჩინოს შენ“. ჩვენთვის საინტერესო ხანის იმერეთისა და კახეთის მეფეთა „საქმენი“. არ აჩენს ქვეყნის ერთიანობისათვის მათ სწრაფვას. ქვეყნის ერთიანობა მეფის რანგში მათ არსებობას გამორიცხავდა. პრაქტიკულად, ეს მეფეები დანტერესებული იყვნენ ქვეყნის დაშლით.

იმერეთისა და კახეთის მეფეებისათვის ამ ტიტულატურის ქონის საფუძველი რეალურად სულ სხვა რამ უნდა იყოს, ვიდრე ქვეყნის გაერთიანების სურვილის ქონაა. ეს იყო პოლიტიკური სპეკულაცია. ის მეფე, რომელიც საკუთარ თავს ტრადიციულ ტიტულატურას აკუთვნებდა, ქართლის მეფეზე თუ სხვა რომელიმე ქართველ მეფე-მთავარზე „გამმა შეედავე, გამოღმა შევარჩება“ პრინციპის შესაბამის ზემოქმედებას ღამობდა და თავისი უშუალო საბრძანებლის განუყოფელ მფლობელობაზე ზრუნავდა.

ახლა რაც შეეხება „ტფილისის ტახტის“ მპყრობელი ქართლის მეფეებისათვის ტრადიციული ტიტულატურის ქონის ფაქტს. ამ შემთხვევაში, მართლაც შეიძლება ითქვას, რომ ერთიანობის იდეა ტიტულატურაში ცოცხლობდა. ამას ისევ ქართლის მეფეთა გაკეთებული საქმენი აჩენს. ქართლ მთავარი მემკვიდრე იყო ერთიანი ქართული სახელმწიფოსი და მისი მეფენი, განსაკუთრებით კი ლუარსაბ I და სიმონ I, თავდადებით იბრძოდნენ საერთო ქართული ინტერესებისათვის. მათი გამარჯვება საბოლოოდ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს აღდგენაში უნდა გამოხატულიყო და თუ ეს ასე არ მოხდა, ამის მიზეზი ძლიერ მაგნე საგარეო ფაქტორის ზემოქმედებასთან ერთად თანამომე სეპარატისტების პოზიციაც იყო.

ქართლის სამეფო ხელისუფლების სისუსტის თავის სასარგებლოდ გამოყენება პირველად იმერთა მეფე ალექსანდრე II-მ სცადა და 1509 წელს ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ ლაშქრობა მოაწყო. ქართლის ტერიტორიაზე გადასული იმერეთის მეფე გორს მიაღმა ასაღებდა. ეს დავით X-ს შეატყობინეს. მაგრამ ქართლის მეფემ საბრძოლველად მოსვლა არ ინება და ალექსანდრე II-მ გორი აიღო (ვახუშტი, 1973, გვ. 392).

ამასობაში, ვიდრე ალექსანდრე II ქართლში იყო, 1510 წელს ოსმალეთის ჯარი ტრაპიზონის ფაშის სელიმის მეთაურობით სამცხეში შემოვიდა. მუშტაბუ ათაბაგმა ოსმალებს მორჩილება გამოუცხადა. ოსმალთა ჯარმა გზა მუშტაბუკის მეგზურობით განაგრძო და იმერეთში შევიდა. ოსმალებმა იმერეთი დაარბიეს. დიდი ზიანი მიაღმა ქუთაისს, მტერმა დაანგრია გელათის ეკლესია და ბაგრატის ტაძარი. ამ დროს ალექსანდრე II-ს ხმა მიაწვდინეს იმერეთში მიმდინარე მოვლენების შესახებ, მაგრამ სანამ იმერთა მეფე უკან დაბრუნდებოდა, ოსმალებმა დატოვეს იმერეთის ტერიტორია და სამცხის გავლით საქართველოს გაეცალნენ (ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 487; ცხოვრება საქართველოსა (პარიზი ქრონიკა), 1980, გვ. 40; ვახუშტი, 1973, გვ. 711, 810; ივ. ჯავახიშვილი, 1967, გვ. 210-212; მ. რეხვიაშვილი, 1989, გვ. 25).

ბაგრატის ტაძარი საქართველოს წარსულის და აწმყოს უნიკალური ძეგლია. „ტაძარი საქართველოს ერთიანობის სიმბოლო-ემბლემა! აი, რა არის ბაგრატი. მისი აგებით აღინიშნა საქართველოს პოლიტიკური გამთლიანება... ბაგრატ III-ის მიერ შექმნილი საქართველოს საბოლოო დაშლას მოჰყვა შედეგად ქუთაისის კათედრალის დანგრევაც. დანაწევრებულმა ქვეყანამ ტაძარს აღარ მოუარა, ვერ შეინარჩუნა“ (გ. მჭედლიძე, 1996, გვ. 5-6).¹

XVI საუკუნის დასაწყისში ქართლისა და კახეთის სამეფოებს შორის ნორმალური ურთიერთობა სუფევდა. მაგრამ XVI საუკუნის 10-იანი წლების დამდეგისათვის ამ ურთიერთობამ მშვიდობიანი ხასიათი დაკარგა. ქართლისა და კახეთის დაპირისპირების უშუალო ინიციატორი ალექსანდრე კახთა მეფის უფროსი ძე გიორგი იყო, რომელმაც მამისა და უმცროსი ძმის დიმიტრის წინააღმდეგობის მიუხედავად ქართლის მიმართ ლაშქრობების განხორციელებას მოჰყო ხელი. კახეთის სამეფო ოჯახში არსებული დაპირისპირება საბოლოოდ იმით დამთავრდა, რომ 1511 წელს საფურცლეს გიორგიმ მამა ალექსანდრე სიცოცხლეს გამოსასლმა, ხოლო უმცროს ძმა დიმიტრის თვალები დათხარა (აბალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 487; ბერი ეგნატაშვილი, 1959, გვ. 350; ვახუშტი, 1973, გვ. 350).

სისხლიანი აქტის ორგანიზატორი თანამედროვეებმა და შთამომავლობამ ავგიორგად შერაცხა. ავგიორგი ამ დროიდან კახეთის სამეფოს წინამძღოლი გახდა და ქართლის წინააღმდეგ თავისი ლაშქრობების ინტენსივობა გაზარდა.

დავით X-მ ავგიორგის პრობლემა თავისი უმცროსი ძმის ბაგრატის მხარდაჭერით გადაჭრა. ბაგრატმა მოითხოვა, რომ მისთვის მუხრანი გადაეცათ და ის დაპირდა, რომ ავგიორგის თარეშს ბოლოს მოუღებდა. დავით X-მ ბაგრატის მოთხოვნა შეასრულა, ასე შეიქმნა 1512 წელს ქართლის შუაგულში ახალი სათავადო - სამუხრანბატონო. ამიერიდან ბაგრატი თავადია. მისი აქტიურობა ავგიორგის მიმართ საერთოდ უანგარო არ აღმოჩნდა, თუმცა თავად მის წინააღმდეგ ბაგრატს თავი არ შეუტყვევია. 1513 წელს ავგიორგი ქართლზე თავისი მორიგი ლაშქრობის შემდეგ უკან ბრუნდებოდა, როცა მას ბაგრატი ძალისის ხევში ჩაუსაფრდა და დაატყვევა. ავგიორგი მტკვრის ციხეში მოათავსეს, საიდანაც ცოცხალი აღარ გამოსულა (აბალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 498; ბერი ეგნატაშვილი, 1959, გვ. 489; ვახუშტი, 1973, გვ. 394).

ავგიორგი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტრადიციულ ტიტულატურას ატარებდა და მისი ქართლის მიმართ წარმოებული კამპანია ე. ხოშტარიას და მ. კაპანაძეს აძლევთ იმის საფუძველს, რომ ეს ქმედება ტიტულატურაში არსებული ერთიანობის იდეის პრაქტიკულ რეალიზაციად მიიჩნიონ (ე. ხოშტარია, 1978, გვ. 196; მ. კაპანაძე, 2005, გვ. 11). ჩვენთვის ასეთი პოზიცია მიუღებელია და ვფიქრობთ, რომ ყველაზე მკაფიოდ სწორედ ავგიორგის მოღვაწეობის ანალიზის საფუძველზე ჩანს, რომ სეპარატისტი მეფეებისათვის ტიტულატურა მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური სპეკულაციის საგანი იყო.

ამგვარად, XVI საუკუნის დასაწყისში ქართული სამეფო-სამთავროების შიდაპოლიტიკური ურთიერთობებისათვის დამახასიათებელია დაპირისპირება

¹ ნიშანდობლივია, რომ ბაგრატის ტაძარი დღემდე არ არის აღდგენილი, თუმცა სულ ახლახან ტაძრის აღსადგენად სამუშაოები დაიწყო. ბაგრატის ტაძრის აღდგენა უცილობლად ქართველი ხალხის საუკუნოვანი ოცნებისათვის ფრთების შესხმა იქნება.

და დაძაბულობა. ამ ურთერთობების ცენტრში ქართლის სამეფო იყო, რომელიც როგორც ერთიანი ქართული სახელმწიფოს მთავარი მემკვიდრე სეპარატისტული სამეფო-სამთავროების სხვადასხვა სახის შემოტევებს განიცდიდა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროს ქართლის მეფის ხელისუფლება ძლიერი არ იყო, ქართლმა სეპარატისტული სამეფო-სამთავროების შემოტევებს გაუძლო, რადგან ქართლზე შეტევისას მოწინააღმდეგეებმა ერთურობით დაკავშირება ვერ შეძლეს და დამოუკიდებლად, უცხო ძალის დახმარების გარეშე მათთვის ქართლის დამარცხება შეუძლებელი აღმოჩნდა. იმ ვითარებაში, როცა ოსმალეთისა და ირანის სახელმწიფოები საქართველოს სრული დაპყრობით ემუქრებოდნენ, ქართული სამეფო-სამთავროების ურთიერთდაპირისპირება დაშლის პროცესს აღრმავებდა და საქართველოს ეროვნულ ინტერესებს დიდ საფრთხეს უქმნიდა.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959 - ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, II, თბ., 1959.

ვ. გუჩუა, 1973 - ვ. გუჩუა, ბრძოლა ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისათვის და აგრესორთა წინააღმდეგ XVI ს. I ნახევარში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973.

ბერი ეგნატაშვილი, 1959 - ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი: „ქართლის ცხოვრება“, II, თბ., 1959.

ვახუშტი, 1973 - ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა: „ქართლის ცხოვრება“, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.

ს. კაკაბაძე, 1913 - ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, III, ტფ., 1913.

მ. კაპანაძე, 2005 - მ. კაპანაძე, ქვეყნის გაერთიანების ეპიზოდური მცდელობანი XVI საუკუნის პირველ მესამედში, ქუთაისი, 2005.

მასალები, 1961 - სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI ს.ს.) ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებელი, ქრ. შარაშიძისა თბ., 1961.

გ. მჭედლიძე, 1996 - გ. მჭედლიძე, ბაგრატ მესამის საქართველო, ქუთაისი, 1996.

მ. რეხვიაშვილი, 1997 - მ. რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო (1462-1811 წწ.) თბ., 1989.

გ. საითიძე, 1997 - გ. საითიძე, კონსტანტინე ყოფილი კირილე (XVI საუკუნის ქართლის სამეფოს ისტორიიდან): „არტანუჯი“, 6, 1997.

ქრონიკები, 1897 - ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიის და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, II, ტფ., 1897.

ქსიძე, 1970 - ქართული სამართლის ძეგლები, III, ტექსტები გამოსცა შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ., 1970.

ცხოვრება საქართველომ, 1980 - ცხოვრება საქართველომ (პარიზის ჟონიკა), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1980.

ე. ხოშტარია, 1978 - ე. ხოშტარია, საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის იდეის ასახვა ქვეყნის დაშლილობის ხანის ქართულ დოკუმენტურ წყაროებში: „მრავალთავი“, VI თბ., 1978.

ივ. ჯავახიშვილი, 1967 - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV თბ., 1967.

ივ. ჯავახიშვილი, 1982 - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი III, ნაწილი მეორე (XV ს.): თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1982.

MAMUKA MENABDE, DAVID MINDIASHVILI

FROM THE HISTORY OF THE INTERNAL POLITICAL RELATIONSHIPS BETWEEN GEORGIAN KINGDOMS AND PRINCIPALITIES IN THE BEGINNING OF THE 16TH CENTURY

In the beginning of the 16th c. Georgia witnessed a very grave political situation in the country. Small kingdoms and principalities formed as a result of disintegration of the unitary state. The crumbling process was compounded by vying between the units. Foreign policy was painful. Ottoman Turks and Iran threatened with the invasion of the country. Mzechabuki, Atabag of Samtskhe (1500-1515) tried to take advantage of the troublesome situation and cut off the Samtkhe dioceses from the Mtskheta Catholicosate, however, owing to the great honour of the Patriarch Mzechabuki could not succeed in his attempts.

During the years 1505-1525 Kartli was ruled by David X. He did not exercise strong authority of the initial years of his reign. Using David X's weakness for their own benefit Kings of Imereti and Kakheti carried out military raids against the Kartli Kingdom. More than that Kings of Imereti and Kakheti retained the same titles as those of the King of united Georgia as a political speculation to justify their actions. In fact they were separatist kings who undermined the idea of the unitary state. They failed to ally themselves with each other against Karli and their independent attempts proved insufficient to subjugate the kingdom without the assistance from the alien forces. In this state of affairs when Ottoman Turks and Iran gathered ominous clouds over the country for its complete occupation, the animosity between kingdoms and principalities greatly endangered the common national

**მამუკა მენაბდე.
ღავით მინდიაშვილი**

**იმერეთისა და სამცხის ურთიერთობის ისტორიიდან
XVI საუკუნის 30-40-იან წლებში**

გვიანი შუასაუკუნეების მთელ მანძილზე საქართველოს ძლიერი სამხრეთელი მეზობლის - ოსმალეთის აგრესიისაგან თავის დაცვა უწევდა ოსმალეთის საქართველოზე შეტევის ერთ-ერთი მთავარი გზა სამცხე-საათაბაგოზე გადიოდა. XVI საუკუნის 30-იან წლებში იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510-1565) შეეცადა სამცხეზე თავისი ხელისუფლება გაეგრძელებინა, რაც საქართველოს მიმართ ოსმალეთის აგრესიის შენელების წინაპირობა უნდა გამხდარიყო. ბაგრატის იდეა, რომ ამ მხარეზე თავისი ძალაუფლება გაეგრძელებინა, დიდი რისკის შემცველი იყო, რადგან ოსმალეთი სამცხეს თავისი საქართველოზე შეტევის მთავარ პლაცდარმად განიხილავდა, სამცხის მმართველ წრეებთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონდა და მოსალოდნელი იყო, რომ სამცხის მიმართულებით გააქტიურებულ იმერთა მეფეს ოსმალეთიდან მკაცრი რეაქცია მიეღო.

ბაგრატ III-მ, ვიდრე ის სამცხის ტერიტორიაზე სამხედრო ოპერაციის ჩასატარებლად გადავიდოდა, გურიის მთავარ როსტომ გურიელს (1534-1564) და ოდიშის მთავარ ლევან დადიანს (1533-1572) სამხედრო ძალით დახმარებისაკენ მოუწოდა. იმერთა მეფემ "აღუთქვა გურიელსა რომელიცა ეპყრა პირველ სამცხისანი. ესე განიხარა გურიელმან და მიერთო ბაგრატს. ხოლო დადიანი უნებლიეთად შიშისათჳს მოერთო იგიცა ბაგრატს" (ვახუშტი, 1973, გვ. 712). გურიელს ბაგრატ III ყვარყვარე III ათაბაგის (1515-1535) დამარცხების შემთხვევაში აჭარისა და ჭანეთის გადაცემას შეპირდა, რასაც მოვლენათა შემდგომი განვითარება ადასტურებს.

ბაგრატ III-ის, როსტომ გურიელისა და ლევან დადიანის გაერთიანებულ ლაშქარს ყვარყვარე III თავისი ლაშქრით ახალქალაქის ახლოს მურჯახეთთან დაუხვდა, სადაც 1533 წლის 12 აგვისტოს შედგა ბრძოლა, რომელშიც სამცხის ლაშქარი დამარცხდა. ყვარყვარე III როსტომ გურიელის მერიქიფე ისაც ართუმელაძემ შეიპყრო და გურიელს მიჰგვარა, გურიელმა კი სამცხის ათაბაგი ბაგრატ III-ს გადასცა. ყვარყვარე III ბაგრატის ტყვე გახდა და მალე ამის შემდგომ იმერეთში პატიმრობაში გარდაიცვალა. როსტომ გურიელმა მურჯახეთის ბრძოლის შემდგომ ბაგრატ იმერთა მეფისაგან აჭარა და ჭანეთი მიიღო (ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 487; ბერი ეგნატაშვილი, 1959, გვ. 354; ცხოვრება საქართველოსა, 1980, გვ. 42; ვახუშტი, 1973, გვ. 712-713, 811; ქრონიკები, 1897, გვ. 381).

ამ დროიდან გარკვეული ხნით სამცხის სეპარატისტულმა სახელმწიფოებრიობამ არსებობა შეწყვიტა. სამცხის თავადური რეაქცია არ აპირებდა შექმნილ მდგომარეობასთან შერიგებას, საათაბაგოს დიდმა თავადმა ოთარ შალიკაშვილმა ყვარყვარე III-ის ძე ქაიხოსრო სტამბოლს წაიყვანა და სულთანს დახმარება თხოვა (ვახუშტი, 1973, გვ. 713; ვ. გუჩუა, 1973, გვ. 104).

ოსმალეთის ხელისუფლებამ სამცხის ტერიტორიაზე სამხედრო ოპერაციის ჩატარება გადაწყვიტა. 1536 წლის 4 ივლისს არზრუმის ბეგლარბეგი მეჰმედ ხანი თავისი ლაშქრით სამცხის მიმართულებით დაიძრა. სამცხეში ოსმალთა

სამცხის შემოჭრას, ტაოსა და კლარჯეთის დაპყრობილ ტერიტორიაზე ოლთისის, ოლთისის, კისკიმისა და ნარმანის სანჯაყების დაარსება მოჰყვა. ეს ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ ოსმალებმა სამცხეში დაპყრობილ ტერიტორიაზე დაიწყეს თავისი მმართველობისა და წესების დანერგვა - ქვეყნის გაოსმალება (მ. ბერიძე, 1971, გვ. 57).

საქართველოს ტერიტორიის ერთ ნაწილზე უცხო ქვეყნის, კერძოდ, ოსმალეთის მმართველობისა და წესების დანერგვა უდიდესი უბედურების მომწვეველი იყო და საქართველოს ამ ნაწილში ქართველობის აღმოფხვრისა და გადაგვარების წინაპირობას წარმოადგენდა. ამ დროს იმერთა მეფისაგან საქართველოს კონტრზომების მიღების შესახებ ჩვენ ცნობები არ მოგვეპოვება. საერთოდ კი, 1536 წლის არზრუმის ბეგლარბეგის მეშვეობით ხანის სამცხეში ამოხრციელებულმა ლაშქრობამ ქაიხოსროს ათაბაგობა ვერ მოუტანა და ამის შემდგომ ბაგრატ III ერთხანს კიდევ ცდილობდა სამცხის მიმართულებით თავისი პოზიციების დაცვას.

ამასობაში საქართველოს წინააღმდეგ თავისი ლაშქრობების სერიის ამოხრციელებას შეუდგა ირანის შაჰი თამაზი (1524-1576). შაჰ-თამაზმა საქართველოს წინააღმდეგ ოთხი ლაშქრობა განახორციელა. ამ ლაშქრობებს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართული სამეფო-სამთავროების შიდაპოლიტიკურ ურთიერთობებზე. ისე გამოვიდა, რომ ამ ლაშქრობათა შედეგად ქართლის სამეფომ დაკარგა თავისი მოკავშირეები — კახეთისა და იმერეთის სამეფოები, რომელთა მეფეებმაც მორჩილება გამოუცხადეს შაჰ-თამაზს (ვ. სილოგავა, კ. შენგელია, 2007, გვ. 170). საერთოდ კი, უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ქართლის სამეფო და მისი წინამძღოლი ლუარსაბ I (1527-1556), იმერთა მეფე ბაგრატის და კახთ მეფე ლევანის (1518-1574) მიერ შაჰ-თამაზის წინააღმდეგ ბრძოლაში მარტო იყო მიტოვებული, თავად ლუარსაბი იმერეთისა და კახეთის წინამძღოლებს, როცა მათ ქართლის მეფის დახმარება ჭირდებოდათ. ანალოგიურად არ პასუხობდა და მტერთან ბრძოლაში მარტო არ ტოვებდა.

ოსმალებმა 1543 წელს კიდევ ერთხელ განახორციელეს ლაშქრობა სამცხის წინააღმდეგ. სამცხის თავადური რეაქცია ყოველნაირად უწყობდა ზღუდს ოსმალთა ამ ლაშქრობას. ოსმალთა ლაშქრობა, რომლის შემადგენლობაში 22 ათასი მეომარი შედიოდა, არზრუმის მმართველი მუსა ფაშა სარდლობდა. ბაგრატ იმერთა მეფემ საჭირო ზომები მიიღო: შეკრიბა ლაშქარი, ციხეები გაამაგრა და გურიელსა და დადიანს ერთიანი მოქმედებისაკენ მოუწოდა. როსტომ გურიელი მეფის გვერდით დადგა, ზოლო ლევან დადიანმა ბაგრატს დახმარებაზე უარი განუცხადა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მურჯახეთის ბრძოლის შემდგომ გურიელმა ბაგრატისაგან აჭარა და ჭანეთი მიიღო. მოვლენების ასეთი განვითარებით დადიანი უკმაყოფილო დარჩა, ვინაიდან არც იმერეთის მეფის და არც გურიელის გაძლიერება მას არ სურდა. ამაში მან თავისთვის საფრთხე დაინახა და განდგომა გადაწყვიტა და მან ეს ახლა გამოამჟღავნა, როცა სამცხეში ოსმალთა ჯარი შემოიჭრა (მ. რეხვიაშვილი, 1989, გვ. 34).

ოსმალთა ლაშქარი, რომელიც ევროპული ზარბაზნებით იყო შეიარაღებული, ბრძოლით მიაღწა ოლთისის ციხეს. ოლთისის ციხის მცველები სასტიკ უთანასწორო ბრძოლაში ჩაებნენ, მაგრამ მათ გამარჯვების მცირე შანსი ჰქონდათ, რომ ბაგრატ მეფეს თავისი სამხედრო ნიჭიერების დემონსტრაცია არ მოეხდინა. იმერთა მეფემ თავდაპირველად მუსა ფაშა თავისი ლაშქრის

ერთი ნაწილით ოლთისის ციხის მიდამოებიდან გაიტყუა, შემდგომ კი ჯერ ოლთისის ციხესთან დარჩენილი ოსმალთა ლაშქარი გაანადგურა, მერე კი მუსა ფაშას თანმხლებ ლაშქარს ქარალაქთან დაეწია და იქ მოუღო ბოლო. თავად არზრუმის მმართველი მუსა ფაშა ბრძოლაში დაიღუპა (ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 498; ბერი ეგნატაშვილი, 1959, გვ. 358; ვახუშტი, 1973, გვ. 713, 812; იბრაჰიმ ფეჩევი, 1964, გვ. 26-27; ჰასან რუმელუ, 1966, გვ. 23-24).

მნიშვნელოვანია, რომ 1543 წელს სამცხეში შემოჭრილ ოსმალებს ბაგრატ III-ის ლაშქართან ერთად თავად სამცხის მოსახლეობა უპირისპირდებოდა და ეს ერთიანობა ერთ-ერთი მიზეზი უნდა ყოფილიყო იმისა, რომ ამ დროს ქართველებმა ბტერზე გამარჯვება მოიპოვეს. ამასთანავე, იმის შესახებაც უნდა აღინიშნოს, რომ ოლთისი, როგორც უკვე ვიცით, ერთ-ერთი სანჯაყის ტერიტორიაზე მდებარეობდა და ოსმალთა პროცესში იყო ჩათრეული და იქაურ მეციხოვნეთა გმირული ბრძოლა კარგად აჩვენებს იმ წინააღმდეგობას, რაც ოსმალების იმპერიას იქ გაოსმალების პროცესში ხვდებოდა და ასეთი წინააღმდეგობა სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე ოსმალების მიმართ საუკუნეების მანძილზე გრძელდებოდა.

ამის შემდგომ ოთარ შალიკაშვილმა და ქაიხოსრომ კვლავ ერთხელ თხოვეს დახმარება ოსმალებს. თუმცა ოსმალებს თხოვნა არც სჭირდებოდათ, ისინი შექმნილ მდგომარეობასთან შეგუებას ისედაც არ აპირებდნენ. 1545 წელს სამცხეში არზრუმსა და დიარბექირის ფაშების სარდლობით ოსმალთა დიდი ლაშქარი შემოვიდა. ბაგრატ III-მ ისევ თხოვა დახმარება გურიელსა და დადიანს. გურიელი თავისი ლაშქრით ბაგრატის გვერდით დადგა, ხოლო დადიანმა ბაგრატს დახმარებაზე ამჯერადაც უარი განუცხადა.

ბაგრატმა ქართლის მეფესაც თხოვა ოსმალების წინააღმდეგ სამხედრო ძალით დახმარება. ეს ფაქტი ძალიან საინტერესოდ აქვთ აღწერილი ქართველ ისტორიკოსებს, ისინი არა მარტო ფაქტს გადმოგვცემენ, არამედ იქვე ერთგვარად განაზოგადებენ კიდევ ლუარსაბის მთელ მოღვაწეობას. ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით, როდესაც ბაგრატმა შეიტყო დიდი ლაშქრის საქართველოში წამოსვლის ამბავი, მათ წინააღმდეგ საბრძოლველად დაჰპატიჟა მეფესა ქართლისასა ლუარსაბს... ხოლო მეფესა ქართლისასა ლუარსაბს დაღაცათუ არაფერ უშუელებოდა უსჯულოთა ზედა, არამედ თუთ რაოდენ ძალ-ედვა არა დაზოგოთ, თავი და წარვიდის და მიეშუელის, რამეთუ ეძღვნებოდა საქართველოსათუ, ვითარცა მამასა შვილთათუ, და შეიყარა სპა თუისი და წარვიდა ბაგრატთან (ბერი ეგნატაშვილი, 1959, გვ. 358). მართლაც, როდესაც 1545 წელს ბაგრატის დასახმარებლად ლუარსაბის წასვლას აღწერენ, ახალი ქართლის ცხოვრება მესამე ტექსტის ავტორი და ვახუშტი, ბერი ეგნატაშვილის მსგავსად აფასებენ ლუარსაბის პოლიტიკას ზოგადად (ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 403; ვახუშტი 1973, გვ. 403).

ქართველთა გაერთიანებული ლაშქარი ბასიანისაკენ გაემართა, სადა დაბანაკებული იყო ოსმალთა ჯარი. ბრძოლის დაწყების წინ ქართველთა შორის უთანხმოებამ იჩინა თავი. ქართველთა ბანაკში მყოფი მესხები მოითხოვდნენ, რომ წინამბრძოლობა აუცილებლად მათი ყოფილიყო. ლუარსაბის თანმხლებმა მეომრებმა წინამბრძოლობა არ დათმეს და მესხებმა ამის გამო ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიიღეს. ეს ბრძოლა კი 1545 წელს ბასიანში

სოხოისტას ველზე შედგა და ქართველთა დამარცხებით დასრულდა (ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 499-500; ბერი ეგნატაშვილი, 1959, გვ. 358; ვახუშტი, 1973, გვ. 403; ქრონიკები, 1897, გვ. 387).

სოხოისტას ბრძოლაში გამარჯვების შემდგომ ოსმალებმა ათაბაგად დასვეს ქაიხოსრო III (1545-1573). ამასთანავე, ოსმალებმა ამ დროიდან სამცხეში თავიანთი მმართველობისა და წესების დანერგვის პროცესი ძლიერ გააფართოვეს. ბაგრატ III შექმნილ მდგომარეობასთან შეგუებას არ აპირებდა და 1546 წელს თავისი ლაშქრით ისევ გადავიდა სამცხის ტერიტორიაზე, მაგრამ იმ პირობებში, როცა იმერთა მეფე მოკავშირეების გარეშე მოქმედებდა და ოსმალებს სამცხეში დიდი ძალები ჰყავდათ კონცენტრირებული, მის ლაშქრობას წარმატების პერსპექტივა არ ჰქონდა. ის კი აღსანიშნავია, რომ ამ ლაშქრობიდან უკან დაბრუნებისას ბაგრატ III-მ სამცხიდან იმერეთში აწყურის ღვთისმშობლის ხატი წაასვენა (ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 500-501; ვახუშტი, 1973, გვ. 813).

ამის შემდგომ ქაიხოსრო II-ის ხელისუფლებას იმერთა მეფისაგან საფრთხე აღარ დამუქრებია და უფრო პირიქით ხდებოდა, ქაიხოსრო ათაბაგი ბაგრატ III-ის წინააღმდეგ მის ქვეშევრდომებს გურიელს და დადიანს აქეზებდა და ყოველნაირად უწყობდა ხელს მათი სეპარატისტული ზრახვების განხორციელებას.

ამგვარად, ბაგრატ III-ის 1535 წელს წამოწყებული კამპანია, რომელიც სამცხე-საათაბაგოს შემოერთებას ისახავდა მიზნად, მარცხით დამთავრდა. იმერთა მეფის გადაწყვეტილება, რომ სამცხე-საათაბაგოზე თავისი ხელისუფლება სამხედრო ოპერაციის გზით გაეცვალა, დიდი რისკის შემცველი იყო. ბაგრატ III-მ თავისი და მოწინააღმდეგეთა სამხედრო ძლიერება რეალურად ვერ შეაფასა. იმერთა მეფემ თავისი სამცხეში განხორციელებული შეტევითი ოპერაციით, რასაც მურჯახეთის ბრძოლა მოჰყვა, ოსმალეთი გამოიწვია. შემდგომ კი, როდესაც ოსმალებმა სამცხეში თავისი მმართველობის და წესების დანერგვა დაიწყეს და მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალების კონცენტრაცია გააკეთა, ბაგრატ III ოსმალეთის ღირსეული მოწინააღმდეგე ვერ აღმოჩნდა. ამიტომაც 1535-1546 წლებში ბაგრატ III-ის სამცხის მიმართ გამოვლენილი აქტივობა უარყოფით შეფასებას იმსახურებს. ამასთანავე, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იმერთა მეფის და სამცხის მმართველი წრეებისა და ოსმალეთის იმპერიის დაპირისპირება 1545-1546 წლებში არ დასრულებულა და ეს დაპირისპირება ერთ-ერთი მიზეზი იყო იმისა, რომ XVI საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოს გურიისა და სამეგრელოს სამთავროებმა იმერეთის სამეფოსაგან სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მოიპოვეს.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

ახალი ქართლის ცხოვრება, 1959 - ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, II თბ., 1959.

ვ. გუჩუა, 1973 - ვ. გუჩუა, ბრძოლა ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისათვის და აგრესორთა წინააღმდეგ XVI ს. I ნახევარში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973.

ბერი ეგნატაშვილი, 1959 - ბერი ეგნატაშვილი ახალი ქართლის ცხოვრება: „ქართლის ცხოვრება“, II, თბ., 1959.

ვახუშტი, 1973 - ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოდსა: „ქართლის ცხოვრება“, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.

მ. რეხვიაშვილი, 1989 - მ. რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო (1462-1810 წწ.), თბ., 1989.

მ. სვანაძე, 1971 - მ. სვანაძე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს., თბ., 1971.

ვ. სილოგავა, კ. შენგელია, 2007 - ვ. სილოგავა, კ. შენგელია, საქართველოს ისტორია, თბ., 2007.

იბრაჰიმ ფეჩევი, 1964 - იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნა დაურთო ს. ჭიქიამ, თბ., 1964.

ქრონიკები, 1897 - ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი ტ. ჟორდანიას მიერ, II, ტფ., 1897.

ცხოვრება საქართველოდსა, 1980 - ცხოვრება საქართველოდსა (პარიზის ქრონიკა), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1980.

MAMUKA MENABDE, DAVID MINDIASHVILI

FROM THE HISTORY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IMERETI AND SAMTSKHE IN THE 30- 40S OF THE 16TH CENTURY

In the 30s of the 16th century King Bagrat III (1510 - 1565) made efforts to expand his dominance over the Samtskhe principality. In 1535 he defeated Atabeg Khachkare III of Samtskhe in the battle of Mujakheti. After the defeat in the battle the separatist Samtskhe principality ceased its existence for a while. Ottoman authorities could not accept the existing state of affairs and launched an invasion in Samtskhe in 1526. From this time on Ottomans begin establishing their rules and governance there that meant creating prerequisites for the eradication of the Georgian element. King Luarsab I of Karli (1527-1556) supported the policy initiated by Bagrat III. However, the campaign mounted for the annexation of Samtskhe to Imereti ended up in the battle fought at Sokhoista where the united forces of Imereti and Kartli lost the battle against the Ottomans. After the Sokhoista battle Ottomans appointed Kaikhosro III (1545 - 1573), at the same time they enhanced the process of expanding their rules and form of governance.

The initiative exercised by King Bagrat III of Imereti with regard to Samtskhe in the 30s of the 16th century deserves negative assessment. In fact, beginning the military campaign in Samtskhe the king of Imereti undervalued adversary forces and eventually poured the oil for the activation of the Ottoman policy in the region. It is also noteworthy that the hostility between the King of Imereti and Samtskhe rulers with the Ottomans did not terminate in 1545. This conflict served one of the main reasons for the secession of Guria and Megrelia principalities and gaining complete political independence from Imereti Kingdom.

რუსულან მიქაუტაძე

ქუთათური პრესა და ქართული ენის დაცვისათვის ბრძოლა XX საუკუნის 10-იან წლებში

XX საუკუნის დასაწყისში განათლების მდგომარეობა რუსეთის იმპერიაში შემავალ ქვეყნებში, კერძოდ კი საქართველოში, სავალალო იყო. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის მესვეურებს კარგად ესმოდათ, რომ ამ სფეროში რუსიფიკატორული პოლიტიკის წარმატებით განხორციელება, სკოლებში ეროვნული ენის ამოძირკვა ერს გადაავარებდა და მისი არსებობის ფესვებს გაანადგურებდა. სწორედ აქეთკენ იყო მიმართული ის რადიკალური ღონისძიებები, რასაც კავკასიის ოლქის მზრუნველები და მათი ჩინოვნიკები საქართველოს სკოლებსა და გიმნაზიებში ანხორციელებდნენ.

აქტიური შეტევა მშობლიური ენის წინააღმდეგ მე-19 ს-ის 70-იანი წლებიდან დაიწყო, როცა კავკასიის მეფისნაცვლის განკარგულებით (1873 წლის 21 დეკემბერი) გიმნაზიებსა და რეალურ სასწავლებლებში ადგილობრივი ენების და სხვა საეკლესიო აღმსარებლობის მასწავლებლები ამოღებულ იქნენ შტატიდან და მხოლოდ საათობრივი ანაზღაურების წესით იქნენ დატოვებულნი. ბრძანების IV პუნქტი ითვალისწინებდა ადგილობრივი ენების სწავლებას მხოლოდ მოსწავლეთა სურვილით (ტრ. ზუნდაძე, 1940, გვ. 19-25; ქცსა, ფ. 94, ს. 40, ფ. 135). მე-19 საუკუნის 80-იანი წლებიდან კი განათლების რუსიფიკაციას სათავეში ჩაუდგა კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველი იანოვსკი, რომლის მიზანი იყო ქართული ეროვნული განათლების განადგურება. ამ პოლიტიკის შედეგად 1881 წელს მიღებულ იქნა სასწავლო გეგმა, რომელიც საფუძვლად დაედო დაწყებითი სკოლებიდან მშობლიური ენის განდევნას.

მე-20 საუკუნის დასაწყისში კავკასიის სასწავლო ოლქმა შეიმუშავა ახალი გეგმები, რომლებშიც აქცენტი გადატანილ იქნა რუსული ენის უპირატეს შესწავლაზე მშობლიურ ენასთან შეფარდებით და მის ხარჯზე. კერძოდ, რუსული ენის შესწავლა იწყებოდა არა პირველი წლის მეორე ნახევრიდან, როგორც ეს ადრე იყო, არამედ ბავშვის სკოლაში შესვლისთანავე, ხოლო მშობლიური ენის შესწავლა მხოლოდ პირველი წლით იფარგლებოდა. ამ მხრივ, განსაკუთრებულ ზეწოლას განიცდიდნენ ქუთაისის გუბერნიის სკოლები. სახალხო სკოლების დირექტორმა ლევიტსკიმ და დეკანოზმა ვოსტოროგოვმა სამონასტრო და სამრევლო სკოლებისათვის შეიმუშავეს ე. წ. მუნჯური მეთოდი. ამ მეთოდის იძულებითი დანერგვით მთავრობამ ქართული ენა უკუაგდო სკოლებიდან, მოგვიანებით კი, 1912 წლის ივნისის კანონით, მშობლიური ენა საერთოდ ამოიღო სავალდებულო საგანთა რიცხვიდან და ნებაყოფლობითი გახდა. საკითხის გადაწყვეტა საგნის სწავლების შესახებ პედაგოგიური საბჭოს კომპეტენცია გახდა. კანონში “ფრჩხილებში” მითითებული იყო, რომ საგნის სწავლების დროს უპირატესობა ენიჭებოდა “ბუნებრივ”, “დედობრივ” ენას. ცარიზმი ამ პუნქტით კვლავ ცდილობდა განეხლებინა მე-19 საუკუნის ბოლოს სკოლებიდან ქართული ენის სწავლების ამოღება ადგილობრივი დიალექტების სასარგებლოდ (ტრ. ზუნდაძე, 1951, გვ. 91). მართალია, ეს კანონი მასწავლებელთა ძალისხმევით ნელა იკიდებდა ფეხს, მაგრამ ქუთაისში ამ მხრივ საგანგაშო მდგომარეობა შეიქმნა. 1912

წლის 5 ნოემბერს ქუთაისის სახალხო სკოლების I რაიონის ინსპექტორმა გოზდოვმა მოთხოვა მასწავლებლებს, რუსული ენის შესწავლა მოსწავლეებს დაეწყოთ პირველი კლასის I სემესტრში და არა მეორეში, როგორც ეს მანამდე იყო. ქალაქის თვითმმართველობის სასკოლო კომისია დაუპირისპირდა დირექციის გადაწყვეტილებას და საკითხის გადასაწყვეტად კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს ნ. ფ. რუდოლფს მიმართა. გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექციის წინააღმდეგ ხმა აიმაღლა ქართულმა პრესამაც. ქართულ საზოგადოებასთან ერთად იგი წინ აღუდგა განათლების სფეროში მიმდინარე უმართლებელ პოლიტიკას.

მე-20 საუკუნის დასაწყისისათვის ქუთაისის პრესისა და სხვადასხვა საგანმანათლებლო ორგანიზაციების მუშაობის მთავარი მიმართულება ქართული ენის უფლებების დაცვისათვის ბრძოლა გახდა. გაზ. "იმერეთი" მოუწოდებდა ქართული ენის მასწავლებლებს, მოეწვიათ ყრილობა, შეემუშავებინათ საერთო პროგრამა როგორც დაბალი, ასევე საშუალო სასწავლებლებისათვის, ყოველი ღონე ეხმარათ, რომ კანონმდებლობით თუ უმაღლესი ნებართვით ქართულ ენას მინიჭებოდა სავალდებულო საგნის სტატუსი. პრესა მოუწოდებდა მასწავლებლებს სახელმწიფო ენად რუსულთან ერთად გამოცხადებულიყო ქართული ენა (გაზ. "იმერეთი", 1914, № 89). 1912 წლის 16 დეკემბერს მასწავლებელმა ე. ნაცვლიშვილმა (ლ. ბზვანელი) გაზ. "იმერეთში" გამოაქვეყნა წერილი, სადაც ამხელდა სახალხო სკოლების დირექციის თვითნებობას. ამის გამო იგი დაითხოვეს სამსახურიდან. ამან მასწავლებელთა აღშფოთება გამოიწვია და მათ უარი განაცხადეს გოზდოვის გეგმის შესრულებაზე. ამ უკანასკნელმა კი სასწავლო ოლქის ინსპექტორის წინაშე მოითხოვა პირველდაწყებითი კლასების ყველა მასწავლებლის სამსახურიდან დათხოვნა. ქუთაისის გუბერნიის მასწავლებლებმა აღნიშნული საკითხის დასმა სახელმწიფო სათათბიროში მოსთხოვეს დეპუტატ ვ. გელოვანს და აკ. ჩხენკელს. საკითხი მართლაც დაისვა სათათბიროში 1913 წლის 30 სექტემბერს, მაგრამ, როგორც გაზ. "იმერეთი" იუწყებოდა, დეპუტატი ჩხენკელი უფრო მეტად ზოგადი ფრაზებით შემოიფარგლა და კონკრეტული საკითხები არ დაუყენებიაო" (გაზ. "იმერეთი", 1913, № 118, 29), ინცინდენტის აღმოსაფხვრელად ქალაქის თვითმმართველობამ მეფისნაცვალს მიმართა და რვა თვის ბრძოლის შემდეგ მასწავლებლები აღადგინეს თავიანთ უფლებებში.

სასკოლო დირექციასა და მასწავლებლებს შორის ასეთი დაძაბულობის დროს ქუთაისის პრესაში გამოქვეყნდა ქუთაისის ყოფილი გუბერნატორის გერშელმანის სტატია, სადაც ავტორი ასაბუთებდა მშობლიურ ენაზე პირველდაწყებითი სწავლის აუცილებლობას. "სხვა, უცხო ენაზე სწავლება გაუგებარი არის და სკოლისა და მეცნიერებისადმი ზალისს უკარგავს ყმაწვილებს, უკიდურესობამდე ართულებს სწავლის საქმეს. სკოლებიდან ქართული ენის განდევნა, ადგილობრივი ენისადმი უპატივცემულობა მხოლოდ სიძულვილს იწვევს ყოველგვარი რუსულისადმი (გაზ. "იმერეთი", 1913, № 111). დაპირისპირება საბოლოოდ იმით დამთავრდა, რომ 1913 წლის ნოემბერში ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების ახალმა დირექტორმა ვიშნევსკიმ გასცა ბრძანება, რომლის თანახმადაც ერთკლასიან და ორკლასიან სასწავლებლებში რუსული ენის არმცოდნე ბავშვებისათვის პირველ ნახევარ წელიწადში რუსულის სწავლება

არასავალდებულო გახდა. ეს იყო სახალხო სკოლების დირექციის მცირე დათმობა, მაგრამ ქუთაისის გუბერნიის მასწავლებელთა დიდი გამარჯვება ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში.

მე-20 საუკუნის 10-იანი წლების მეორე ნახევრიდან სახალხო განათლების სამინისტრომ შედარებით დაუთმო ადგილობრივ ერებს. 1915 წლის 21 თებერვალს ყრილობაზე ოლქის მზრუნველებს მოუწოდეს პირველდაწყებით სასწავლებლებში სწავლება დედა ენაზე ყოფილიყო, რაც შემდეგში მოსწავლეებს სახელმწიფო ენის შესწავლას გაუადვილებდა.

1915 წლის ნოემბერში ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის პედსაბჭომ მოითხოვა, გიმნაზიაში ქართველებისათვის ქართული ენა სავალდებულო საგნად გამოცხადებულიყო. ეს იყო პედაგოგიური კორპორაციის დიდი გაბედულება, მაგრამ სასწავლო ოლქმა იმხანად ეს მოთხოვნა არ დააკმაყოფილა (გაზ. "მეგობარი", 1915, №44).

მართალია, ქუთათური ბრესა ყველას მოუწოდებდა, დაეცვათ ქართული ენის სიწმინდე, მაგრამ განსაკუთრებით მასწავლებლებს აკისრებდა დიდ როლს, თუმცა ზოგიერთი მათგანი "ჩაყოლის პოლიტიკას" ამჯობინებდა და უპრეტენზიოდ ასრულებდა სკოლის დირექციის მოთხოვნებს. იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც თანაუგრძნობდნენ განათლების სფეროში რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. ისინი დადებითად აფასებდნენ განათლების სფეროს ქუთათურ ხელმძღვანელებს და მათ თანამშრომლებს, რომლებიც "გამსჭვალულნი არიან მისწრაფებით, რომ გააუმჯობესონ ადგილობრივი მოსახლეობის მდგომარეობა და შეიტანონ მათ ყოველდღიურ ცხოვრებაში უფრო ფხიზელი და გონიერი ურთიერთობები" (თ. საღარაძე, 1909, გვ. 109).

სასწავლო დაწესებულებებში ასეთი დაძაბული ატმოსფეროს არსებობის მიუხედავად, ქართველი მასწავლებლები მაინც ახერხებდნენ მოსწავლეებთან დაახლოებას, მათში ქვეყნისა და სამშობლო ენისადმი სიყვარულის გაღვივებას. კლასიკურ გიმნაზიაში ამ საქმეს ემსახურებოდნენ პეტრე მირიანაშვილი, მელიტონ ჩოგოვაძე, პარმენ თვალჭრელიძე (ცახელი). განსაკუთრებით დიდია ამ უკანასკნელის წვლილი კლასიკური გიმნაზიის მოსწავლეთა ეროვნული სულისკვეთებით აღზრდის საქმეში. იგი მოსწავლეებს თავს უყრიდა ხან გიმნაზიის დარბაზში, ხან თავის სახლში და ესაუბრებოდა ერის წარსულზე, აწმყოსა და მომავალზე. მის გაკვეთილს "აღდგომის კვერცხივით ვუცდიდითო" — წერს ერთ-ერთი მოსწავლე (გაზ. "სამშობლო", 1915, №205). დიდი როლი შეასრულა პ. თვალჭრელიძემ შავრაზმელი კუსტინოვიჩის კლასიკური გიმნაზიიდან გაძევების საქმეში, როცა მან ქართულ ენას "ძალის ენა" უწოდა.

კლასიკურ გიმნაზიაში ქართულ ენას სხვებიც ექმნაგებოდნენ. გიმნაზიის დირექტორმა კოტილევსკიმ იგი სავალდებულოდ გამოაცხადა და შემოიღო როგორც მე-8 კლასში, ისე მოსამზადებელ კლასებში. როცა პედაგოგიური საბჭოს სხდომაზე ერთ-ერთმა პედაგოგმა განაცხადა, რომ კლასიდან კლასში გადაყვანის დროს ქართულში მიღებული 2 არაფერს ნიშნავსო, დირექტორმა პედსაბჭოს სხდომაზე აღნიშნა: "რას ნიშნავს სავალდებულო არ არის? თუ ფრანგული, ნემეცური, ლათინური და სხვა ენები სავალდებულოა ქართველთათვის, ქართული ენა სავალდებულო არ არის? მე ვერ დაგეთანხმებით და ამიტომ ხელმეორედ ვუნიშნავ გამოცდებს აგვისტოშიო" (გაზ. "სამშობლო", 1915,

და საერთო ენის გამონახვის საშუალება.
ქართული ენის სწავლების პრობლემას განსაკუთრებული ყურადღება
მიექცია გაზეთმა "კოლხიდაძე", რომელიც რუბრიკით "შინაური მტრები"
ბეჭდავდა სილოვან ხუნდაძის სტატიებს, სადაც იგი მოუწოდებდა ქუთაისის
ინტელიგენციასა და ვაჭრებს, დაეცვათ დედა ენა ხელყოფისაგან და ამ საქმეში
განსაკუთრებულ როლს ანიჭებდა ქართველ ქალს, როგორც ოჯახის ბურჯს.
ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილს კარგად ესმოდა, რომ სკოლის

მიზანდობით დედა ენაზე საუბარი.
ვ. წერეთელი სტატიაში "ქუთაისის ქალების საყურადღებოდ" შენიშნავდა, რომ ერის გადაშენებასა თუ განვითარებაში ქალს დიდი როლი აქვს. "ჩვენი გადაგვარების მიზეზი ორგვარია: შკოლა და ოჯახი. შკოლის შესახებ ბევრი ითქვა და ითქმება, ოჯახზე კი ორიოდ სიტყვა უნდა ითქვას. გაუნათლებელ დედებს სასახლოდ მიაჩნიათ, თუ მათმა შვილებმა ქართული არ იციან. სწორედ ქალმა უნდა დაუდვას საფუძვლად შვილების აღზრდას დედა ენა" (გაზ. "კოლხიდა", 1911, №1). ამას დამატა გაზ. "კოლხიდაში" ს. ხუნდაძის მთელი სერიის წერილებისა "ქართველი კალები", სადაც ავტორი მკაცრად და მოურიდებლად აკრიტიკებდა თანამედროვე ქართველ ქალთა გაუნათლებლობას, ფუჭსავეტობას, საზოგადოებრივი საქმეებისადმი ინდიფერენტულობას, მათ მიერ ქართული ენის უგულვებელყოფას. იგი წერდა, რომ ქართველებს ეპარგებოდნენ ქართული ენის უგულვებელყოფას. იგი წერდა, რომ ქართველებს ეპარგებოდნენ ქალთა კულტურა, რომლის ბურჟს ოდითგანვე ქართველი ქალი წარმოადგენდა და რომ "რუსეთიდან ნასესხებმა კულტურამ დაამახინჯა ჩვენი ეროვნული თვისებები". უპ. ყოვლისა კი ენა, რომელიც საუკეთესო გამოხატულება იყო ერის გრძნობიერებისა". პრესაში დაიწყო საუკეთესო გამოხატულება იყო ერის ქართველ ქალებს შორის. სილოვანის სტატიებმა ისეთი აღფრთოვება გამოიწვია ქართველ ქალებში, რომ მას "ქალთმოდულე" შეარქვეს და ბევრგან აღიქვა ქართველ ქალებში, რომ მას "ქალთმოდულე" შეარქვეს და ბევრგან აღიქვა ქალმომბოძნენ კიდევ. ამას მოჰყვა გაზ. "კოლხიდას" სარედაქციო წერილები. ვართაგავას, ნ. თავდგირიძის, ავ. წერეთლის და სხვათა სტატიები ქართველ ქალთა დღევანდელი მდგომარების შესახებ. ისინი ცდილობდნენ თავიანთი მახვილი იუმორით, ზშირად კი მწარე გამონათქვამებით გამოეფხიზლებინათ ქართველი ქალები, გამოეყვანათ ისინი საზოგადოებრივ ასპარეზზე, მიეღო მათთვის განათლება, რათა ისინი სათავეში ჩადგომოდნენ შვილების ეროვნული ნიადაგზე აღზრდას, დაეარსებინათ ქალთა წრეები, სადაც განიხილავდნენ სხვადასხვა საგანმანათლებლო და კულტურულ საკითხებს.

სხვადასხვა საგანმანათლებლო და კულტურულ საკითხებს.
ქალთა შეგნებულმა ნაწილმა კრიტიკა სწორად გაიგო და შეაფასა.
პრესაში გამოჩნდა ნ. დადიანის, "ჭიათურელი ქართველი ქალის", დ. ახვლედიანის
ქრ. დგებუაძის, "მგზავრი ქალის" და სხვათა წერილები, რომლებშიც
დადასტურებული იყო გაზ. "კოლხიდაში" მოყვანილი ფაქტების სამართლიანობა.
თუმცა ისინი ამ საქმეში თანაბარ პასუხისმგებლობას ანიჭებდნენ მამაკაცებს.
რადგანაც სწორედ მათ, განათლებამიღებულებმა ევროპასა და რუსეთს
შემოიტანეს ის ჩვევები და ფსევდოკულტურა, რომელმაც შეარყია ქალთა
ეროვნული თვითშეგნება, აბუჩად აიგდო ენა და ჩაცმულობა. რადგან
იზიარებდა ამ აზრს და შენიშნავდა, რომ ეროვნული ენის უცოდინრობა
ეროვნული თავმოყვარეობის და ეროვნული თვითშეგნების არქონა იყო და
სენის წინააღმდეგ საბრძოლველად უნდა დარაზმულთყვენ ვაჟებიც და ქალებიც.
ვისაც "სამშობლოს ბედნიერება საგულისხმოდ მიაჩნდა". 1911 წლის 7 იანვარს

„კოლხიდაში“ სილოვან ხუნდაძე წერდა, რომ მას შესრულებულად მიაჩნდა „კოლხიდა“, რისთვისაც დაიწერა სტატიები ე. წ. „კარტველი კალების“ შესახებ: „მეგრეელია, განათლებულ ქალებს როგორ არ ესმით, რომ მწერლობაში მხოლოდ ბერხია იმისათვის, რომ მწერალმა მკითხველებზე გავლენა მოახდინოს, მხოლოდ მხოლოდ ცხოვრება დაასურათოს და ამით ყურადღება მიიქციოს. ამ გონებადანშულ და ფუქსავატ არსებათათვის, როგორიც დღევანდელი კარტველი ქალების უმრავლესობაა. სილოვანის წერილის კილო სრულიად სპირტიანია, ფუქსავატთა ყოფაქცევა მხოლოდ დაცინვის ღირსია, რადგან მხოლოდ ადამიანი მხოლოდ საგრძნობელი ჩხვლეტით შეიძლება გამოვადვიოთ“. მიუხედავად ცენზურისა, ქუთათური პრესა მაინც ახერხებდა მოსახლეობაში გავრცელებული სულისკვეთების გაღვივებას და მოუწოდებდა მათ ყოველი საშუალებით დაეხმობათ მშობლიური ენის დასაცავად და გადასარჩენად*.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

გაზ. „იმერეთი“, 1913, №№ 18, 29, 111; 1914, № 89.

გაზ. „კოლხიდა“, 1911, № 11.

გაზ. „მეგობარი“, 1915, № 44.

გაზ. „სამშობლო“ 1915, №№ 169, 205.

თ. საღარაძე, 1909 - Т. Сагарадзе, Культурно-исторический очерк

Западной Грузии, Кутаиси, 1909.

ქცსა - ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი.

ტრ. ხუნდაძე, 1940 - ტრ. ხუნდაძე, ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში, თბ., 1940.

ტრ. ხუნდაძე, 1951 - ტრ. ხუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში, თბ., 1951.

* მთავარი რედაქტორის შენიშვნა:

XX საუკუნეში რუსეთის იმპერია ცდილობდა, დაემცრო ქართული ენის როლი და მოეშალა მისი, როგორც ეროვნული იდენტობის განმსაზღვრელი ფუნქცია; დღეს, XXI საუკუნის დასაწყისში ისევ ხდება ქართული ენის როლის გაუფასურება უკვე ინგლისური „ენის ხელოვნური დანერგვით“. სამწუხაროდ, ქართველთა ნაწილი ისევ ინდიფერენტულია; ამ ფონზე გამორჩეულია ქუთაისის საზოგადოების პოზიცია: დღევანდელი ქუთაისი აქტიურად იბრძვის ქართულის, როგორც საერთოეროვნული და სახელმწიფოებრივი ერთიანობის განმსაზღვრელი ფაქტორის დასაცავად.

RUSUDAN MIKAUTADZE**GEORGIAN PRESS MEDIA AND THE EFFORTS MADE FOR
THE PURITY OF THE GEORGIAN LANGUAGE**

Georgian education and the purity of the Georgian language were the recurrent issues of the first two decades of the 20th century Georgian press. Kutaisi school teachers were among those people who revealed the reactionary course of the Tsarist Russia and its effort to eradicate Georgian language from schools and replace it with the Russian language. Newspapers provided broad coverage of the controversies taking place between the teachers and the educational board of the oblast authority. Georgian publicists did not spare most severe words in their assessment of some Russophiles intelligentsia and of so-called "kartveli kalebi", the majority of whom abused their native language. Such critical attitudes of Kutaisi press yielded its results. It made the intelligentsia think over the problem more seriously, which in its turn began to encourage the establishment of such public institutions that channeled their attention for the development of education on the national grounds and for the survival of the Georgian tongue as the language of instruction.

ქელიშის მონასტრის ისტორიიდან (მონასტრის წინამძღვრები)

ქელიშის ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის მონასტერი მდებარეობს რაჭაში, მდინარე შარეულას ღრმა და უღამაზეს ხეობაში. მას, ერთი მხრივ, თავს დასცქერის ქვაყუნტულას აწოწილი მთა, მეორე მხრიდან კი აღმართულია საშვეარდნოს კლდეები, სადაც მდებარეობს უძველესი ბერთა ქვაბულები და “სადაყუდებულო”. “ამ უტეხ და მიუდგომელ მთებს შუა, როგორც ჩაშუქებული ნათელი, ოზლად დგას პატარა მონასტერი” — წერდა ცნობილი საზოგადო მოღვაწე სოსიკო მერკვილაძე (გაზ. “ივერია”, 1902, №211, გვ. 2). მონასტერს მარჯვნიდან ჩამოუდის მდ. შარეულა, რომელიც ოდითგანვე სავსე იყო კალმახით. აქვე მიწიდან ამოჩქეფს ბუნებრივი წყალი, რომელსაც “ბატონის წყაროს” ეძახდნენ.

უძველესი წერილობითი ცნობა, რომელშიც ქელიშის მონასტერი იხსენიება, არის XI საუკუნის ოთხთავის ანდერძი. ეს წიგნი მაცხოვრის ხატთან ერთად მის გადამწერს მწირ ნიკოლოზს შეუწირავს ქელიშის მონასტრისათვის: “...მე უნდომან და ყოველთა ქრისტიანეთა უნარჩევესმან... მწირმან ნიკოლოზ... მოვიგე ჩემითა ნამუშავევითა, ხატი მაცხოვრისა მინაისა, ყოვლად შემკული თუალ-მარგალიტითა და მუნ შინა ძელი ჭეშმარიტი, და მევე დავწერე ესა სახეობისა ჩემისასა ოთხთავი კამარითა და ხატითა და ზანდუკითა ყოვლითურთ სრული და მოვქედე მინაითა და თუალითა. და... შევწირე და მოვანსენე ყოვლად (წმიდისა) ღმრთის შობელისა მონასტერსა ქელიშს...” (გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 86). გ. ბოჭორიძის აზრით, ანდერძის ავტორი უნდა იყოს ნიკოლოზ მწირი, იგივე ნიკოლოზ სოხასტრელი, XI საუკუნის I ნახევრის მოღვაწე. იგი მოხსენიებულია ამავე ოთხთავის ყდის წარწერაში და 1047-1053 წწ. გელათის სახარების მინაწერში (იქვე, გვ. 84). ამრიგად, XI საუკუნეში ქელიშში უკვე ჩვეულებრივი სამონასტრო ცხოვრებაა გაჩაღებული. ანდერძი იხსენებს აქ დამკვიდრებულ ძმებს - ე. ი. ბერებს და ქელიშის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიას, რომელსაც მწირი ნიკოლოზი ძვირფას ნივთებს სწირავს. გ. ბოჭორიძის სამართლიანი შენიშვნით: “თუ XI ს-ში აქ იწერება, იბეჭდება და იმკობა ასეთი შესანიშნავი ძეგლები, ცხადია, რომ მისი კულტურის დასაწყისი უფრო ადრინდელ დროს მიეკუთვნება” (იქვე, გვ. 53). მართლაც, იმავე მკვლევრის აზრით, აქ ყველაზე ადრინდელი ხანის უნდა იყოს მონასტრის გამოქვაბულები ბერთათვის და სადაყუდებულო (იქვე).

ამის შემდეგ ქელიშის ეკლესია მოხსენიებულია გოგნია გარაყანიძის აღაპში, რომელიც ზემოხსენებული ოთხთავის 205 ფურცელზეა მოთავსებული. ამ მინაწერს გ. ბოჭორიძე XIV-XV სს-ით ათარიღებს (გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 88). მე-16 საუკუნეში ქელიშის დანგრეული ეკლესია აღშენებია ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსს მელქისედეკ საყვარელიძეს. იმავე საუკუნეში, კერძოდ 1591 წელს კი ქელიშის ეკლესია ლეონ იმერთა მეფემ ნიკორწმინდელ ამბროსი ბაქრაძეს უბოძა. 1637 წ. იმერეთის მეფემ გიორგი III-მ ქელიშში გელათის მონასტერს შესწირა. როგორც უქარი ქელიძე შენიშნავს, ქელიშის ეკლესია ამ პერიოდში

გელათის მონასტრის განძთსაცავი უნდა ყოფილიყო (გაზ. "მადლი", 1996, №9-10, გვ. 12-13). მე-18 საუკუნეში ჭელიშის მონასტერს უნდა იხსენიებდეს ცნობილი მოგზაური გიულდენშტედტი. მართალია, იგი მის სახელს არ აკონკრეტებს, მაგრამ აღწერილობიდან აშკარაა, რომ აქ საუბარია ჭელიშის მონასტერზე: "...დღეს დილით (1772 წ. 5 აგვისტო) გავედი ნიკორწმინდიდან" — წერს გიულდენშტედტი — გზა 1/2 საათი მიდიოდა დასავლეთისაკენ... კირქვიანი კლდეების ხეობაში... ამ ხეობის აღმოსავლეთ ციცაბო კლდეზე, აქ გამომდინარე წყალზე, რომელიც მდ. შაურულას სახელით მოედინება რიონისაკენ... არის განდგომილი სადგომი (უღაბნო), რომელშიც 10 ბერი ცხოვრობს" (გიულდენშტედტი, 1962, გვ. 132-133).

მე-19 საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის მიერ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ ჭელიშის მონასტერი შტატის მონასტრად იქცა, რომლის წინამძღვარიც იმერეთის ეპისკოპოსს ემორჩილებოდა. მას ხაზინიდან 400 მანეთი ჰქონდა დანიშნული ხელფასის სახით. მონასტერში 3 ან 4 მღვდელ-მონაზვნის შტატი არსებობდა. მათი ხელფასი 50-დან 80 მანეთამდე აღწევდა. თითქმის ასე გაგრძელდა მონასტრის გაუქმებამდე.

ჭელიშის მონასტრის მართვა-გამგეობას, ისევე როგორც სხვა მონასტრებში, წინამძღვარი ახორციელებდა. ჩვენ მიერ დადგენილი ჭელიშის მონასტრის წინამძღვართა სია ასეთია:

1. არქიმანდრიტი ზაქარია (გურგენიძე) - მე-XVIII ს-ის 80-90-იანი წწ. (ს. კაკაბაძე, 1921, გვ. 93).
2. წინამძღვარი დანიელი (XIX ს. დასაწყისი) (ქცსა, ფ. №21, ს. №14436, გვ. 28).
3. არქიმანდრიტი გრიგოლი - მე-XVIII ს-ის ბოლო - მე-XIX ს-ის დასაწყისი (ს. კაკაბაძე, 1921, გვ. 110).
4. არქიმანდრიტი სვიმონი (წულუკიძე) - 1811-1838 წწ. — 1845 წ. (ქცსა, ფ. №21, ს. №3330, გვ. 55).
5. არქიმანდრიტი იოანე (იოსელიანი) - 1846 წ. 11 დეკემბრიდან 1856 წ. 9 ივლისამდე (ქცსა, ფ. №21, ს. №3651, გვ. 10).
6. არქიმანდრიტი ნიკოლოზი (ნიჟარაძე) - 1852 წ. 11 დეკემბრიდან 1856 წ. 31 მაისამდე (ქცსა, ფ. №21, ს. №3898, გვ. 2).
7. არქიმანდრიტი ონიფანტე (ნადირაძე) - 1856 წ. 9 ივლისიდან 1860 წ. 31 მაისამდე (ქცსა, ფ. №21, ს. №8059, გვ. 211).
8. ილუმენი იოსები (ბაქრაძე) - 1860 წ. 31 ივლისიდან - 1866 წ. 26 იანვრამდე (ქცსა, ფ. №21, ს. №8059, გვ. 191).
9. არქიმანდრიტი მაკარი (ჯანელიძე) - 1867 წ. 26 მაისიდან 1891 წლამდე (ქცსა, ფ. №21, ს. №10502, გვ. 13).
10. არქიმანდრიტი ნიკიფორე (კანდელაკი) - 1892 წ. 7 მაისი — 1897 წ. (ჭელიშის არქივი, №6474, გვ. 8).
11. არქიმანდრიტი დანიელი (ახვლედიანი) — 1/897 წ. 24 ივნისი — 1902 წ. 12 ოქტომბერი (ჭელიშის არქივი, №6474, გვ. 520).
12. არქიმანდრიტი ამბროსი (ხელაია) — 1902 წ. მარტი - 1903 წ. (ს. კაკაბაძე, 1921, გვ. 143; 1902, №211; 1903, №131).
13. არქიმანდრიტი გრიგოლი (ჩხაიძე) — 1903 წ. მარტი — 1906 წ. (ჭელიშის არქივი.)

14. არქიმანდრიტი კლიმენტი (ჩიქვანი) — 1906-1916 (ჭელიშის არქივი).
15. ილუმენი პავლე — 1916 წ. 31 აგვისტო - 1917 წ. (ქცსა, ფ. №21, ს. №26184, გვ. 29).

16. ილუმენი იოანე — 1917 წ. - 1918 წ. აპრილამდე წინამძღვრის მოვალეობის შემსრულებელი (ქცსა, ფ. №21, ს. №10502).

17. მღვდელ-მონაზონი დომენტი — 1918 წ. აპრილ-ივნისი (წინამძღვრის მოვალეობის შემსრულებელი) (ქცსა, ფ. №21, ს. №10502).

18. ილუმენი ლავრენტი — 1918 წ. ოქტომბრიდან მონასტრის გაუქმებამდე (1923 წ.) (ქცსა, ფ. №21, ს. №26184; გაზ. "ივერია", 1891, №143).

ჭელიშის მონასტრის წინამძღვართაგან დაწვრილებით შეჯერდებით ზოგიერთ მათგანზე:

1846-1852 წწ. მონასტერს განაგებდა არქიმანდრიტი იოანე (იოსელიანი). მისი წინამძღვრობის ხანა საკმაოდ ნაყოფიერი გამოდგა მონასტრისათვის. მან 1847-50 წწ. ჭელიშის მონასტერში დიდი სარემონტო სამუშაოები ჩატარა. ამ დროს ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია საკმაოდ მძიმე მდგომარეობაში ყოფილა. არქიმანდრიტი იოანე დავით ეპისკოპოსს სწერს: "...მდებარე რაჭას მეორე ხარისხოვანის ჭელიშის მონასტერი, ეკლესია ღვთის მშობლის მიძინებისა მოყვანილ არს ფაღსა სიძველესა და დაცემასა შინა..." (ქცსა, ფ. №21, ს. №26184, გვ. 1).

იოანე არქიმანდრიტს გადაუწყვეტია ეკლესია თუნუქით დაეხურა. საამისოდ მას 200 მანეთის ღირებულების მასალა გამოუწერია რუსეთიდან. სარემონტო სამუშაოები ჩატარდა ეკლესიის შიგნითაც. ამ დროს ტაძრის კედლები თეთრად გაილესა, იატაკი კი გათლილი ქვის ფილებით დაიგო. ეკლესიას კანკელიც აღარ ჰქონდა. იოანემ მისი დამზადება თბილისში შეუკვეთა. მართლაც, 1848 წ. დამზადებულ იქნა ტილოს კანკელი, რომელიც მოუხატავს მხატვარ ანტონ გეგელიძეს. მასზე 33 სხვადასხვა წმინდანის ხატი იყო გამოსახული. მისი დამზადება და თბილისიდან ჩამოტანა მონასტერს 168 მან. დაჯდომა.

1866-1891 წწ. ჭელიშის მონასტერს განაგებდა არქიმანდრიტი მაკარი (ჩანელიძე). მან 1889 წ. მონასტერში ახალი ქვის სამრეკლოს აშენება წამოიწყო. საამისოდ მოწვეულ იქნენ ცნობილი მშენებლები — ვასილ და ივანე ბერეკაშვილები. სამრეკლოსათვის სამშენებლო ქვის მოპოვება წარმოებდა სოფ. ზნაკვის მახლობლად მდებარე კლდიდან. და აი 1889-90 წწ. ჭელიშის მონასტერში აშენდა ქვის ორსართულიანი სამრეკლო (იგი დღესაც ამშვენებს მონასტრის ეზოს), გახსნილია წმ. ამბროსი ხელაიას სახელობის ეკლესია, სადაც პერიოდულად აღევლინება წირვა. სამრეკლოს აგებისათვის დახარჯულ იქნა 840 მანეთამდე. აქედან მართო 600 მანეთი ოსტატებმა ვასილ და ივანე ბერეკაშვილებმა მიიღეს თავიანთ გასამრჯელოდ (ქცსა, ფ. №21, ს. №26184, გვ. 1-9).

1897- 1901 წწ. ჭელიშის მონასტერს განაგებდა არქიმანდრიტი დანიელი (ახვლედიანი). მის სახელთან დაკავშირებულია ჭელიშის მონასტრისათვის ერთიანი ქვის გალავნის შემოვლება.

1891 წ. ჭელიშის მონასტერს თავს დაესხნენ მძარცველები. გაზეთი "ივერია" წერდა: "ავაზაკთა გუნდმა აქეთაც იჩინა თავი. 26 ივნისს, დაღამებისას, ჭელიშის მონასტერს დაესხნენ ავაზაკნი, რიცხვით სულ რვა კაცი, ყველანი ქვეითნი. გალავანში მაშინ გადამხტარან, როდესაც ბერები ეკლესიაში ყოფილან

ყველანი შესული სალოცავად და გადაუქეტნიათ გარედან კარები, გარედ მხოლოდ რამოდენიმე მოსამსახურელა დარჩენილა. იმათთვის მოუთხოვიათ ფული, ნივთეულობა და ამას არ დასჯერებია: რაც რამ სანოვანე უგდიათ ხელში, ისიც თან წაუღიათ“ (გაზ. „ივერია“, 1891, №143, გვ. 13). ამიტომ იყო, რომ დანიელი ერთ-ერთ თავადს ურჩევდა იმ ხუთასი მანეთით, რომელიც მას ქელიშისათვის სურდა შეეწირა, მონასტრისათვის ქვის გალავანი აეშენებინათ. მართლაც, 1898 წ. მონასტრის ირგვლივ დიდი ქვის ზღუდე აღიმართა. მისი სიგრძე 108 საჟენი ყოფილა, სიმაღლე — ერთი საჟენი და ერთი არშინი.

1902-1903 წწ. მონასტრის წინამძღვარი იყო არქიმანდრიტი ამბროსი (ხელაია) (ამჟამად წმინდანად შერაცხული). მისი მმართველობა ნაყოფიერი აღმოჩნდა არა მარტო მონასტრისათვის, არამედ მთელი ქართული კულტურისათვის. იგი ცდილობდა ქელიშის მონასტრისათვის ოდინდელი სიცხოველე დაებრუნებინა. როგორც ცნობილია, ქართული სამონასტრო კერები რუსეთის მიერ საქართველოს ეკლესიის დაპყრობამდე წარმოადგენდნენ არა მარტო ღვთისმსახურების და განმარტოების ადგილს, არამედ დიდ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებსაც, სადაც ახალგაზრდები სწავლობდნენ ქართულად წირვა-ლოცვას და გალობას, ეცნობოდნენ ჩვენი წინაპრების მიერ საუკუნეების მანძილზე რუდუნებით შექმნილ დიდ სასულიერო მემკვიდრეობას. ცხადია, ამ მხრივ გამონაკლისი არც ქელიშის მონასტერი იყო. 1902 წ. გაზეთ „ივერიაში“ ს. ჭელიძე წერდა: „იყო დრო, როდესაც მთელს რაჭაში სასულიერო სამსახურის მოსურნე ქელიშის მონასტერში იღებდა საღმრთო სწავლა-განათლებას. აქ შეხვდებოდით ურიცხვ ხალხს, რომელნიც ვარჯიშობდნენ საეკლესიო გალობაში და საღმრთო წერილის კითხვაში. ამ მონასტერში ნასწავლნი დღესაც მსახურებენ რაჭის ეკლესიებში და ატებობენ მსმენელის ყურს საღმრთო წერილის მშვენიერის კითხვითა“ (გაზ. „ივერია“, 1903, №131, გვ. 2). ცხადია, რუსეთის ხელისუფლებისათვის ასეთი ვითარება მიუღებელი იქნებოდა, ამიტომ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებს თანდათანობით ჩამოაცილეს ეს უდიდესი მისია და იგი ახლადდაარსებულ სასულიერო სასწავლებლებს გადასცეს, სადაც სწავლა-განათლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. ბუნებრივია, აქ არავინ ზრუნავდა მომავალი სასულიერო პირებისათვის მშობლიურ ენაზე მიეცათ განათლება. ასეთი გაუკუღმართებული პოლიტიკის შედეგი კი ის იყო, რომ საქართველოს ახალგაზრდა სამღვდელოებს უკვე უჭირდა ქართულად წირვა-ლოცვის ჩატარება. ამ ნაკლის გამოსასწორებლად არქიმანდრიტი ამბროსი სემინარიის კურსდამთავრებულთ სთავაზობდა, გარკვეული ხნის მანძილზე საღმრთო წერილის კითხვაში ევარჯიშათ ქელიშის მონასტერში.

1903 წ. 15 სექტემბერს ქელიშის მონასტერში შეიკრიბა მთელი რაჭის სამღვდელოება. აქვე იყო იმერეთის ეპისკოპოსი ლეონიდეც. თავყრილობა შეეხებოდა ხალხში განათლებისა და რწმენის გაძლიერების აუცილებლობას. საამისოდ გადაწყდა შექმნილიყო უფასო ბიბლიოთეკები, დაბეჭდილიყო პატარა-პატარა წიგნაკები წმ. მამათა და მოწამეთა შესახებ და ხალხში გავრცელებინათ.

ამბროსი ხელაია უდიდეს ყურადღებას აქცევდა ქელიშის მონასტერში დაცული ძველი ქართული ხელნაწერების მოვლა-შესწავლას. ამ მხრივ იგი ქელიშის მონასტრის სიძველეთა პირველ მკვლევარად გვევლინება. მისი მონასტერში მისვლისას აღმოჩნდა, რომ უნიკალური ხელნაწერები, რომლებსაც უდიდესი მნიშვნელობა გააჩნდათ ქართული კულტურისათვის, ნესტიან და

მოუვლელ ადგილას იყო უბატონოდ დაყრილი. ამ დაუდევრობის მიზეზს არქიმანდრიტი ამბროსი ძალზე კარგად გვიხსნის და ამიტომ ჯობია, თავად მას მოვუსმინოთ: „...ჭელიშის სიძველენი (საეკლესიო ნივთები, შესამოსლები და ხელთნაწერები) — 1902 წ... მიყრილი იყო კუთხეში და სინესტისაგან მეტათ დაზიანებულიყო. მონასტრის წინამძღვრებს არ ესმოდათ მათი მნიშვნელობა და არ აქცევდნენ მათ ჯეროვან ყურათღებას. ბევრი მათგანი, საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, სამუდამოთ დაკარგულია... რადგან... ამნაირი შინაარსის წიგნები ახალი რეჟიმის დროს არავის უნდოდა“ („განთიადი“, 1915, №2, გვ. 13). ამბროსი ხელაიამ საგულდაგულოდ, ფურცელ-ფურცელ გამოაშრო ძველი ქართული ფოლიანტები და მათი პირველი მეცნიერული აღწერილობანიც გამოაქვეყნა. სწორედ ამ დროს მიაკვლია მან „მოქცევაი ქართლისაის“ ახალ ე.წ. ჭელიშურ ვარიანტს, რომელიც მანამდე ცნობილ შატბერდულ კრებულზე გაცილებით სრული იყო. ამ აღმოჩენის ისტორიას საინტერესოდ მოგვითხრობს გრიგოლ ტურაბელიძე: „...ამბოზენ, რომ მამა ამბროსი ერთხელ მიმოდოდა ეკლესიის ეზოში თავისი განუშორებელი არგნით ხელში. მისი ყურთასმენა მიიპყრო რამ ყრუ ხმამ, რომელიც ამოდოდა მიწის სიღრმიდან. მამა ამბროსიმ გაათხრევინა ის ადგილი და იქ აღმოჩნდა სახარება, რომელიც მიცვალებულისათვის საფლავში ჩაეტანებინათ (კათოლიკოსი ამბროსი ხელაია, 1994, გვ. 15).

ამბროსი არქიმანდრიტმა თავისი დაუღალავი და ნაყოფიერი მოღვაწეობით სულ მალე მოიხვეჭა ხალხის სიყვარული და პატივისცემა. სოსიკო მერკვილაძე მის შესახებ წერდა: „...აზლო-მაზლო სოფელში ჩვენ იმისთანა კაცს არ შევხვედრილვართ, რომელიც წრფელი გულით არ იყოს გამსჭვალული მამა ამბროსისადმი... როგორია ძმობილო თქვენი უდაბნოს ახალი წინამძღვარი? — ვკითხავდით სოფლელებს.

ღმერთმან კარგი დაგმართოთ, კარგი რამა გვყავს მამა ამბროსი, რომ იტყვიან ღვთის ენა პირი ასხიაო, სწორედ ის არის, ავერ ამ ხნის კაცი გახლავთ და ჯერ მაგისთანა არავინ მოსულა და არც მაგ დალოცვისთანა ქადაგება გაგვიგონიაო...“ (გაზ. „ივერია“, 1903, №131, გვ. 2-3).

სახელგანთქმულ და მთელს რაქაში პატივცემულ მონასტერს განსაკუთრებით გაუჭირდა რევოლუციის პერიოდში. ათეისტური შხამით მოწამლული საზოგადოება ათასნაირად ავიწროებდა ბერებს. 1918 წლის 10 მარტს მონასტრის წინამძღვრის თანამდებობის აღმასრულებელი ილუმენი იოანე ქუთათელ მიტროპოლიტს წერდა: „ცუდ მდგომარეობაში ვართ მონასტერში, მცველი არა გვყავს. მოჯამაგირე 700 მან. ღამით თხოულობს... ჩვენ არაფერი მოგვეძევა დღიური საზრდო. ამ მარხვის ხარჯი ძლივს არის, აბა ფული სადაა, თითქმის ამ მარხვის შემდეგ ზეთი, სანთელი, ზედაში, სებისკვერიც არ იქნება... ორიოდ ნამუშევარი ძლივს ამ მარხვის აქუს მონასტერს, იმასაც არ გვანებებენ, მოდიან ხალხი — გვასესხე ან მოგვეციო, ან ნუ ხართ აქაო. არაფერი გვაქუს, იმას არ ჯერათ, გვექადნიან, შიშქევშ ვართ...“ (ჭელიშის არქივი).

მონასტერს კარგი დღე არც მომდევნო წლებში დასდგომია, 1923 წლის ~~ანტირელიგიური კამპანიის დროს კი იგი საბოლოოდ დაიხურა.~~

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- გ. ბოჭორიძე, 1994 - გ. ბოჭორიძე, გიორგი-რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ., 1994.
 ჟურნ. "განთიადი", 1915, №2.
 გიულდენშტედტი, 1962 - გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ორ ტომად, ტ. 1, 1962.
 გაზ. "ივერია", 1891, 9 ივლისი, №143; 1902, 5 ოქტომბერი, №211; 1903, 19 ივნისი, №131.
 ს. კაკაბაძე, 1921 - ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წ. II, ტფ., 1921.
 გაზ. "მადლი", 1996, 10 დეკემბერი, №9-10.
 ქუთაისის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, №6474 (ჭელიშის არქივი).
 ქცსა - ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი №21, საქმე №3330, №3651, №3658, №8059, №10502, №18244, №26184, №27130, №27212, №14436, №3330.
 კათოლიკოსი ამბროსი ხელაია, თბ., 1994.

MALKHAZ MURUSIDZE

FROM THE HISTORY OF TCHELISHI MONASTERY
(MONASTERY HEADS)

Tchelishi monastery is located in the river Shareula valley in Racha province. The first written record about the monastery is found in the inscription of a 9th century gospel manuscript. However, the monastic life in this place seems to have begun much earlier. My conjecture is based on the presence of a cavern, *sadaqudeblo*, the rock shelter for hermit life.

The present paper discusses the lives and exploits of such eminent Tchelishi monastery superiors as were archimandrite Ioane (Ioseliani), archimandrite Makari (Janelidze), archimandrite Ambrosi (Khelaia), later Catholicos-Patriarch of Georgia, now canonized by the Georgian Church, and others. The institution of the head of the monastery was fairly important as his propensity greatly determined the normal functioning of the monastery. Hence, the study of the biographies of these fathers acquires great importance for the elucidation of particular questions of the monastery history.

თანჯ- შუპის ისტორიულ-სამანტიკური ანალიზი

თანჯ- ლექსემა ი. ყიფშიძესთან განმარტებულია როგორც კედელი, ზღუდე, გალავანი, საზღვარი (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ. 240). ასევე განმარტავს მას ო. ქაჯაია (2002, გვ. 37). ს. მაკალათიას მიხედვით, თანჯ-ი სასაზღვრო ნიშანი, სამანია (ს. მაკალათია, 1941, გვ. 235). ამდენად, **თანჯი** მეგრულში "სამანს, ნიშანს, დაღს" ნიშნავს (ა. ტულუში, 1998, გვ. 205).

თანჯ- ფუძისაგანაა ნაწარმოები სახელი **თანჯუა** ("საზღვრის, ნიშნის დაღება" - **თარჯვა**), ზმნა **თანჯუნს** (**დათანჯუნს** "დათარჯავს", **დოთანჯუ** "დათარჯა", **დოუთანჯუ** "დაუთარჯავს", **დონოთანჯუენ** (ნ) "დათარჯავდა თურმე"), მოქმედებითი გვარის მიმღეობა — **მათანჯალი** "საზღვრის ნიშნის დამღები", ვნებითი გვარის მიმღეობა (მყოფ.) — **ოთანჯალი** "დასანიშნი, დასაღამდი", ვნებითი გვარის მიმღეობა (წარს.) — **თანჯილი** "დადაღული, დანიშნული..."

ო. ქაჯაიას ლექსიკონის მიხედვით, **თანჯა** (**თანჯას**) იგივეა, რაც **თანჯი**, — საზღვარი, ნიშანი, დაღი (ო. ქაჯაია, 2002, გვ. 37); თუმცა გამოცემულ მეგრულ პროზაულ ტექსტებსა და ცოცხალ მეტყველებაში დასახელებული ლექსემა არ გვხვდება; იგი დასტურდება ოდენ პოეზიაში, რაც, ჩვენი აზრით, რითმის საჭიროებითაა გამოწვეული.

თანჯ-ი სიტყვა, გარდა ძირითადი დანიშნულებისა, გადატანითი მნიშვნელობითაც გამოიყენება: ა) აღნიშნავს ბედნიერების ნიშანწყალს, შველას: ნგერი ნგერო ღითოსქვდღ ღლას ვეყი კოჩიშ თანჯა "მგელი (ისევ) მგლად რჩება, კაცის შველა არ ექნება" (კ. სამუშია, 1979, გვ. 12); ბ) მეგრელთა უძველესი რწმენა-წარმოდგენებით **გეთანჯუა** გამოიგონასაღ ნიშნავს და გაჩხიბვასაც, ხოლო მჩხიბავს მაზაკვალთან (ქართ. მზაკვარი) ერთად **თანჯილსაც** ეძახიან; გ) **თანჯი**, **თანჯილი** ფორმები გამოყენებულია მოფერებით-ალერსობითი ფუნქციითაც: ჩქიმი თანჯი სქვამი სქუა "ჩემი ეშმაკი (ცელქი) ლამაზი შვილი."

თანჯი და **თარჯი** "საზღვრის, სამანის, მიჯნის" მნიშვნელობით გამოყენებულია ლევან დადიანის (1810-1846) მიერ 1819 წელს გამოცემული სიგელის ერთსა და იმავე გვერდზე:

"...ჩემს მდივანბეგს, სახლთუხუცესის ძეს ჩიქოვანს როსტომსა და ჩიქოვანს მანუჩარს და ჩემს მაგიერ კაცს ზვიტიას საბაიას კახათს საყანე მიწა **გავათანჯვინე** (ხაზი ჩვენია - მ. ნ.). ის საყანე ადგილიც თქვენთვის საკუთრად მოგვიცემია ყოვლის კაცის უსადგოთ და იმ ადგილის შემკვრე, ტყე, რომელიც არის ენგურის პირამდის, ის საერთოდ დაგვიძს, რომლის ტყე საბალახო ერთმანეთს არ მოუშალოთ ზუგდიდელსა და თქვენს საყმოს და რომელიც **შემოთარჯულია** (ხაზი ჩვენია - მ. ნ.) მოგართვით იმას შიგნით ყოვლის კაცის ხელშეუხებლად და საკუთრად მოგვიცემია" (გ. როგავა, 1981, გვ. 72-73).

თარჯი-შემოთარჯვა სულხან-საბას განმარტებით არის: "საზღვარსავით აქა-იქ დანიშნა" (ს. ორბელიანი, 1993, გვ. 289), ხოლო ნ. ჩუბინაშვილის აზრით, **თარჯი** არის "ზღუდე, გალავანი გარემოს ქალაქისა" (ნ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 554).

აჭარულში დასტურდება თაჯი - "ნიშანი (ხეს დანიშნავენ). შდრ.: ასევე თურქ. თაჯ-/თაჩ- - "გვირგვინი"; "თავსამკაული"; "ქოჩორი"; "ნის გვირგვინი".

თანჯ- ფუძისაგან ნაწარმოებია ტოპონიმი "**სა-თანჯ-ო**", რომელიც დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სამეგრელოში, ორ ადგილასაა დაფიქსირებული: ა) აფხაზეთში, გალის რაიონის სოფ. დიხაზურგაში მთის და ამ მთის წვერზე აღმართული ციხე-სიმაგრის სახელწოდებად და ბ) ნაესაკოვოში ადგილის სახელად (გ. ელიავა, 1977, გვ. 52).

სა-თანჯ-ო//სა-თაანჯ-ო ი. ყიფშიძის ლექსიკონში განმარტებულია როგორც "гора и крепость с оградой в Самурзакано" (ი. ყიფშიძე, 1994 გვ. 240); უფრო ადრე ეს ტოპონიმი ნახსენებია XVIII საუკუნის ოსმალთა ისტორიკოსის - ჩემში მუსტაფა ზადეს თხზულებაში "**საბანჯოს**" სახით (მუსტაფა ზადე, 1959, გვ. 6).

მკვლევართა (ს. მაკალათია, ჯ. როგავა, ა. ტულუში...) აზრით, **სათანჯო** "სანიშნეს" ნიშნავს. მართლაც, ტოპონიმში დევს მინიშნების, მითითების სემანტიკა, რამდენადაც მაღალ მთაზე აღმართული კოშკი თითქმის მთელი ბარის სამეგრელოს გადაჰყურებს და აქ დანთებული კოცონის მეშვეობით იგებდა მთელი სამეგრელო გააფხარებული აფხაზების მოთარეშე რაზმების გამოჩენას და საომარ თადარიგს იჭერდა. ამავე დროს, **სათანჯოს** მთა დღემდე რჩება მოსახლეობისათვის ამინდის პროგნოზირების ერთგვარ საშუალებად, ბარომეტრად (თუ მთის წვერი კარგად მოჩანს, მზიანი ამინდია მოსალოდნელი, ხოლო თუ სათანჯოს მთას ღრუბელი დაადგება, მეორე დღეს აუცილებლად გაწვიმდება).

დამოწმებული ლიტერატურა

ი. ყიფშიძე, 1994 - ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, კრებული გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო კ. დანელიამ, თბ., 1994.
ო. ქაჯაია, 2002 - ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002.

ს. მაკალათია, 1941 - სერგი მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941

ა. ტულუში, 1978 - ა. ტულუში, ერთი მეგრული ტოპონიმის საკითხისათვის თურქულ წყაროებში, ენგური, №1-2, ზუგდიდი, 1978.

კ. სამუშია, 1979 - კ. სამუშია, ქართული ხალხური პოეზიის საკითხები, მეგრული ნიმუშები, თბ., 1979.

ჯ. როგავა, 1981 - ჯ. როგავა, სათანჯოს სახელწოდების მნიშვნელობისათვის: ჟურნ. "ისტორია, გეოგრაფია სკოლაში", 1981, №4.

ს. ორბელიანი, 1993 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, თბ., 1993.

ნ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.

გ. ელიავა, 1977 - გ. ელიავა, აბაშისა და გეგუჭორის რაიონების ტოპონიმთა, თბ., 1997.

მუსტაფა ზადე, 1959 - Gezmi-Zade Mustafa Res, Gezmi-zade Terihi. Hazizlayan bekir Kuntukoglu, Istambul, 1959.

MERAB NACHKEPIA**HISTORICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF TANJ- ROOT**

In Megrelian *Tanj* lexeme means *limit; sign, hallmark*. *Tanjua* derived from *Tanj* means *to confine*. Place name *saTango* has a semantic component of *indication*. Apart from the basic semantic meaning *Tanji* occurs with other related meanings, as: a) *a touch of happiness, help*; b) *spell-casting*; c) *a nuance of caressing*.

Along with *Tanj* its parallel forms *Tarj* is also observed. *Tarj* can be found in Sulkan-Saba and Nikoloz Chubinashvili's dictionaries with the meaning of *fence, wall, boundary*.

In Acharian dialect *Taj* is used with the meaning *sign*. Compare also *Taj/TaC* in Turkish meaning *crown, headband, headpiece; crest (tuft)*...

ნორა ნიკოლაძე

თქმულბა-გადმოცემები

(თერჯოლის რაიონის სოფლების - ჩხარისა და ახალი თერჯოლის მკვიდრთა გვარების შესახებ)

გამოჩენილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე აკაკი წერეთელი ყურადღებას ამახვილებდა ქართული გვარების წარმოშობასა და მათ შესახებ თქმულებადამოცემებზე. პუბლიცისტურ წერილში „როგორ უნდა შევკრიბოთ ზეპირგადმონაცემები?“ აკაკი აღნიშნავს: „არჩეულმა პირებმა უნდა აგვიწერონ რა გვარის კაცები იხოვრობენ ამა და ამ სოფელში, ან რა თქმულობაა დარჩენილი მათში იმათ ძეგლებზე“ (ა. წერეთელი, 1961 გვ. 177).

დარჩენილი მათში იმათ ძველებზე" (ა. წერეთელი, 1901 წ. წ. 17). წერილობითი წყაროებით ირკვევა, რომ უძველესი ქალაქი „ჩხარი“ სავაჭრო ადმინისტრაციული ცენტრი ყოფილა და სავაჭრო-საქარაგნო გზა „ძევრ-ჩხარ სკანდაზე“ გადიოდა. ეს დანიშნულება ამ მხარეს არც ანტიკურ პერიოდში და არც შემდეგ, XVI-XVII საუკუნეებში დაუპარგავს. ამ მხრივ ჩხარის სახელი იმდენად ცნობილი და პოპულარული ყოფილა, რომ მისი ზეგავლენით მთელ მხარეს (თერჯოლის რაიონს), ჩხარის ქვეყანას“ უწოდებდნენ. ეს სახელი მას საბჭოთა წყობილების დროსაც შეინახა.

მხარეს (თერჯოლის რაიონს) „ჩხარის ქვეყანას“ უწოდებდნენ. რაც შეეხება ახალ თერჯოლას, ეს სახელი მას საბჭოთა წყობილების დამყარების შემდეგ დაერქვა. ადრე კი მწუხარელა ერქვა. სოფლის მკვიდრის, 82 წლის დავით აბჟენაძის გადმოცემით: როდესაც ამ მხარეს თათრები შემოესია, მათ გაავერანეს ყველაფერი, არ ზოგავდნენ არც კაცს, არც ქალს, არც პატარა ბავშვებს, განსაკუთრებით ვაჟებს. ვინც გადარჩა, კლდე-ღრეს შეეხიზნა. ხალხი დამწუხრდა, შავებით შეიმოსა და ამიტომ დაარქვეს „მწუხარელა“.

„მწუხარელა“.

ისტორიული ფაქტებით დასტურდება, რომ ამ კუთხესაც უწვნია მურვან-ყრუს, თემურ-ლენგისა და სხვათა სისხლიანი თავდასხმები. ამას თან ერთვის მკაცრი შინაფეოდალური ომები. ქართლის ცხოვრებაში და სხვა ისტორიულ წყაროებში აღნიშნულია, რომ XVI-XVII საუკუნეებში, სულ მცირე 40 წლის მანძილზე (1660-1700 წწ.) იმერეთში ჩვიდმეტჯერ გადაადგეს ტახტიდან მეფე. ამათგან 4 მოკლეს, ხოლო 13 გააძევეს. შინაფეოდალურ ომთა მსახვრალი ხელი შეეხო შუა იმერეთის ამ მშვენიერ მხარესაც, განსაკუთრებით ქალაქებს: „ჩხარს“, „სკანდეს“, „ჩიხორს“. ყოველივე ზემოთქმული, ასევე სოციალური დაპირისპირებანი და სხვადასხვა რამ, გამხდარა მიზეზი აქაურ ქართველთა მიგრაციისა, გვარის შეცვლისა, რომელიც აისახა ისტორიულ თუ ფოლკლორულ მასალებში.

„გვარი, დიდი სოციალური ერთობის აღმნიშვნელი სახელი, ერთ-ერთი ექვშეუტანელი და ტევადი წყაროა საქართველოს ისტორიის შესწავლის საქმეში. იგი გვამცნობს ქართველთა ცხოვრების ისტორიას, მათი ცხოვრების შინაარსსა და ფორმებს, გვაწვდის მასალას ქართველთა ურთიერთობებზე სხვა ეროვნებისა და კონფესიის ეთნოსთან; ვეცნობით საქართველოში მომხდარ საზოგადოებრივ, ეკონომიურ და სოციალურ-კულტურულ ცვლილებებს; ვადგენთ სხვადასხვა მიზეზთა გამო შეპირობებულ მიგრაციის მიზეზებს და მიმართულებებს, ყოფით მახასიათებლებს, რომლებიც იქმნებოდა საქართველოს სხვადასხვა თემის მკვიდრთა ურთიერთობების დროს“ (დ. შავიანიძე, 2007, გვ. 3).

ჩხარსა და ახალ თერჯოლაში ამჟამად მკვიდრ მოსახლეობას შეადგენენ აზერბაიჯანელები, ფანჩულიძეები, დიაცონიძეები, ბუცხრიკიძეები, გრძელიძეები, ვერულაშვილები, ნიშნაინიძეები, რობაქიძეები, სახელაშვილები, შოთაძეები, შეყილაძეები, ყვავაძეები, ძიძიშვილები, ჭიშკაშვილები, გოგიაშვილები, ნიკოლაძეები, გაბრიჭიძეები, დევიძეები, პატარიძეები, არაბიძეები, ფიფინაშვილები, ზარაზიშვილები, კაჭკაჭიშვილები, სირბილაძეები, გეწაძეები, ქაშაყაშვილები, ჟიფიანები, გურულები, ტაბატაძეები, ჩიტინიძეები, ცხადაძეები, გაფრინდაშვილები და სხვები.

ბუნებრივია, გვართა სიმრავლის გამო, მათზე თქმულება-გადმოცემებს ისტორიულ წყაროებს ამ პატარა პუბლიკაციაში ვერ განვიხილავთ. უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ზოგ მათგანზე თქმულება-გადმოცემა არც არსებობს. ამ მხრივ ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე გვარ-სახელზე შეგვიჩვენებთ.

აბუანდაძე: 79 წლის მელენტი აბუანდაძე გადმოგვცემს: „ჩვენი წინაპრები ჩამოსახლებული ყოფილან დერბენდიდან XI საუკუნეში. ქისტები ყოფილან და აქ მიუღიათ ქრისტიანობა. როცა დავით მეფე ქუთუისთან გელათის მონასტერს აშენებდა, თურმე გელათის გუმბათის ერთი დიდი ქვა მარტო მას ოუტანია. ბქიდან ჩამოვარდნილა და დამტვრეულა. მის გადარჩენას თურმე არავინ ამბობდა. მერე ვიღაცას უთქვამს, ამა და ამ ადგილზე არის ერთი კაი ექიმბაშო. უბირებს იშხნელსა და კვინიხიძეს ფაიტონით ჩამოუყვანია ეს კაცი და მისი დიდი, ჩვენი წინაპრები, რომლებსაც ირმის ჯოგი, ფურ-ირეში ყოლიათ უწოდებდნენ. ის თურმე მეფეს ირმის რძეში და რაცხა ბალახ-ბულახებში აწვებდა, ჰირში ბამბით რაცხა ნაყენს აწვევებდა და მესამე დღეს თურმე უბრუნებდა დაუყენებია. მეფეს უბოძებია სახელმწიფო წოდება — აზნოურიშვილობა. ადგილები: ჩრდილოეთით — „წინწილა“, სამხრეთით — „ჩოლაბური“, დასავლეთით „ძერული“ და აღმოსავლეთით მდინარე „ძუსა“. უფლებაში მიუტია საყანე, საბალახე ადგილები და დასახლებულა ჩხარის მახლობლათ. მეფის წყალობით და თავისი განთქმული ექიმბაშობით გამდიდრებულა. სასახლეც ოუშენებია. ხშირათ ამბობდა თურმე: აღმაშენებელმა მეც ამაშენა, გავმდიდრდი და ავშენდიო და დაარქვეს ავშანდაძე. მისი ცხოვრება შემურებით, სასახლისთვის ცეცხლი წოუკიდებიათ, ავათმყოფთან რო ყოფილა წასული. ცოტა რამე გადოურჩენიათ, მათ შორის ის წოდების სიგელი, რომელსაც გვერდები ქონია მომწვარი. ის ახლაც ინახება თფილისში. ყველაფერი ეს მომიყვა ბაბუაჩემის მამამ“.

დ. აღმაშენებლისაგან გერბდასმული წოდების მიმნიჭებელი სიგელი. ასევე, მსგავსი გადმოცემა გამოუყენებია ლ. სანიკიძეს „უქარქაშო ხმლებში“ (ლ. სანიკიძე, 1990, გვ. 388).

შოთაძის გვარის შესახებ საინტერესო თქმულება არსებობს:

“როცა ჩვენ ქვეყანას მონღოლები შემოესივნენ, მათთან საბრძოლველად და გასადგენად ქუთაისიდან გამოემართა საქართველოს მეფის ლაშქარი, რომელსაც წინ უძღოდათ ერისთავები და შოთა რუსთაველი. შოთას ხელში ჭერია მეწინავე ბაგრატიანთა დროშა და თვალმარგალიტით, ოქროთი მოვარაყებული ჯვრის ძელი. ეს დროშა და ძელი აგერ აქამდის ინახებოდა „ჩხარის წმინდა გიორგის ეკლესიაში“. იმ ადგილას იყო დასვენებული, სადაც იმერეთის მეფის შვილის საფლავია. საბჭოთა წყობილების დამყარების მერე გაქრა. შოთას თან ახლდა თურმე მომხიბლავი ქალი, რომელსაც ბრძოლის დროს ამ დროშას და

გვარს გადასცემდა თურმე. ეს ქალი რაღაცა მიზეზით შემდეგ ფეხმძიმე მიუტოვებია, არ შეურთავს. ქალი „ჩხარის“ ბოლოს, იშხნელები რომ სახლობენ, იქ დასახლებულა, ვაჟი შეძენია, რომელსაც შოთას-ძეს ეძახოდნენ. ადრე თურმე დიდებულიძეები ვყოფილვართ, ხაშურიდან, სოფელ „ატოციდან“ და ჩვენი წინაპარი ჯალალედინი რომ შემოსეულა აღმოსავლეთ საქართველოში, იქიდან გამოქცეულა დასავლეთში. „ჩხარში“ ვაჭარი ნათესავი ყოლია და იმას შეკედლებია“ (მთქმელი ბიქტორ შოთაძე, 87 წლის).

„ფერსათელი“ შოთაძეების გადმოცემით, „ჩხარში ყოფილა ვილაც დეკანოზი შოთა, რომელსაც ხოტბა შეუსხამს თამარ მეფისათვის და ამის გამო უწოდებით მათთვის შოთაძეები“. მსგავსი გადმოცემა დაუმოწმებია ილია მაისურაძეს ბორჯომის სოფელ „სადგერში“ მცხოვრებ შოთაძეებში (ი. მაისურაძე, 1990, გვ. 194. იხ. აგრეთვე: დ. შავიანიძე, 2007, გვ. 39). შოთაძეების ძველიდან მემკვიდრეობის დასტურია ამ ადგილას ანთროპოტოპონიმები: „შოთაძის წყარო“, „შოთაძეების გორა“, „შოთაძეების მინდორი“.

აბულაძე: „ბაბუაჩემი იტყოდა, რომ თათრიანობის დროს თათარი აბდულ-ოღლი აღარ დაბრუნებულა თავის ქვეყანაში. აქ დარჩენილა. მის შთამომავლებს აბულაძეები ჰქვია (ნინა აბულაძე, 80 წლის).

ბ. ცხადაიას აზრით, „აბულაძე საკუთარი სახელისაგან — „აბულა“ არის ნაწარმოები. ეს გვარსახელი 2000 წლისათვის საქართველოში სულთა რაოდენობის მიხედვით მეათე ადგილზეა, იმერეთში კი მეთექვსმეტზე“ (ბ. ცხადაია, 2000, გვ. 24, 30). გ. ბოჭორიძე აღნიშნავს, რომ „აბულაძეები სოფელ უდეს მაჰმადიან გვართა შორის მოიხსენებიან“ (გ. ბოჭორიძე, 1999, გვ. 67). ჩვენი შეხედულებით, აბულაძე ტრადიციული ქართული გვარია.

ბუცხრიკიძე: „ჩვენი გვარი ადრე ოქროცვარიძე ყოფილა, თავადიშვილები ვყოფილვართ. ასეთი გადმოცემა გვაქვს. თავადს თურმე თავისი თექვსმეტი წლის ვაჟიშვილი სანადიროდ წაუყვანია. დანიძლავებულან, ვინ რამდენ ფრინველს მოკლავდა და ცალ-ცალკე დაუწყიათ ნადირობა. საღამოს, სახლში როცა დაბრუნდნენ და დაუთვლიათ ნანადირები, მის ვაჟიშვილს მეტი ყოლია მოკლული, მაგრამ ამ ნანადირებიდან ცხრა ბუ და ხუთი ჭოტი აღმოჩენილა. თავადს და მის ყმებს სიცილი აუტეხიათ. ერთს უთქვამს: ოქროცვარიძე კი არა ბუ-ცხრას -კი-ძე და ბუ-ჭოტი-შვილი ხარო და აქედან დაერქვა ბუცხრიკიძე და ბოჭორიშვილი“ (მთქმელი გერვასი ბუცხრიკიძე, 87 წლის).

საყურადღებოა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია ბოჭორიშვილების ადრინდელი გვარი — ოქროცვარიძე (გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 292).

ვერულაშვილების გვარის შესახებ მოგვითხრობს 78 წლის თამარ ვერულაშვილი: „სამი თუ ოთხი საუკუნის წინ იმერეთში ისპანკა ჭირმა იმსხვერპლა თურმე ბევრი ადამიანი. ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი ერთ დღეს მოკლა. მათ შვიდი შვილი ყავდათ. აქედან ოთხი ერთ კვირაში დახოცა. დარჩა 3 ძმა; ორი უფროსი, ერთი უმცროსი, ძუძუმწოვარა... უფროსი ძმები იმის შიშით, რომ სახადი ჩვენც არ შეგვხვდესო, აფხაზეთში გაქცეულან. იქ დასახლებულან. დაცოლშვილებულან და აქეთ პირი აღარ უქნიათ. სულ პატარა, ობლად დარჩენილი კი ქაჭუხა ბუცხრიკიძეს გაუზრდია. მეზობლები და კეთილ-ნათესავები იმ გაქცეულ ძმებზე ამბობდნენ: „ისე რავა გაველურდენ, რომ ძმაც არ მეიკითხესო და დეერქვა ეს გვარი — ვერულაშვილი“ (ველურაშვილი > ვერულაშვილი. — ნ. ნიკოლაძე, 2007, გვ. 115).

ისტორიული ცნობებით დასტურდება, რომ 1568 წელს იმერეთში დიდი ჟამი - შავი ჭირი ყოფილა. „ყოფილა დიდი შიმშილიც, ქვეყანა უკაცრიელად იყო დარჩენილი“ (თ. ჟორდანიას, 1892 გვ. 441). ამას წინ უძღოდა ჯერ თემურ ლენგის (მე-15, მე-16 სს.), ხოლო შემდეგ ოსმალთა და ირანელთა განუწყვეტელი თარეში (მე-16, მე-18 სს.). ყოველივე ამან მოსახლეობის რიცხვი აქ საგრძნობლად შეამცირა. მართო ამ უკუურნებელმა სენმა (ჭირმა) 1811 წელს იმერეთში შეიწირა 52750 კაცი. ნ. ჯანაშიას შეხედულებით, „ქართველ ხალხში ამ პერიოდისაგან უნდა იყოს შემოსული ხმარებაში სიტყვები: „პარტახტი“, „ნასოფლარი“, „ნაქალაქევი“, „ნამოსახლი“, „ნაფუძარი“ და სხვანი“ (საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 284).

ფრანგი მოგზაური შარდენი გადმოგვცემს, რომ მე-18 საუკუნეში „ჩხარში“ 59 კომლია იყო. ამის მომსწრე ნიკო დადიანი წერს: „წელსა ამას 1811-ს გაჩნდა იმერეთისა შინა, ოდიშისა და გურიისა საშინელი მომსვრელი სენი (ე.ი. ჟამი) და ამასთან საშინელი და საკვირველი სიყმილი, რომელ უთვალავნი მოისრნენ და მრავალი განიბნენ, კნინლა და შუა გაიყო ყოველნი ქვეყანანი ესე ზემოთ ხსენებული და მრავალი წარვიდნენ აფხაზეთად, ვინათგან აფხაზეთისა შინ არა იყო წელსა მას სიყმილი და არცა იგი მომსვრელი სენი, და განგრძელდა ესევეითარი რისხვა ღვთისა ორსა წელსა და შემდგომად გარდდა“. ისტორიული მასალებისა და ზემოთქმული გადმოცემის გარდა, რეალობას არ უნდა იყოს მოკლებული ახალ თერჯოლაში მკვიდრი მიხეილ აბუქანდაძის ნაამბობი, რომელიც თავისი პაპისგან მოუხმენია: „იმ ადგილას, სადაც ვერულაშვილების წინაპრები სახლობდნენ, ცხოვრობდნენ აგრეთვე დათიაშვილები, სარალიძეები და აბუქანდაძეები. ჭირს 70 სული ადამიანი გაუწყვეტია. იმ დროს სამი წელი საშინელი გვალვა ყოფილა, მიწა ისე გამხმარი ყოფილა, რომ სასაფლაოები ვერ გაუჭრიათ. მიცვალებულები წყაროსთან ახლოს დაუმარბავთ. წყლის საშუალებით ალბობდნენ თურმე მიწას და ისე ჭრიდნენ სამარეებს. 1937 წელს, როდესაც ბიძაჩემი, მელენტი აბუქანდაძე სახლის საძირკველს ჭრიდა, ამ ადგილზე მრავალი ჩონჩხი აღმოჩენილა, მათ შორის პატარა ბავშვების“.

რობაქიძეების გვარი ამავე რაიონის, სოფელ „გოგნიდან“ გადმოსულა და „ახალთერჯოლაში“ დაემკვიდრებულა. 85 წლის შალვა რობაქიძე გადმოგვცემს: „ჩვენ ადრე სხვა გვარი ვყოფილვართ. ჩვენი სალოცავი ისევ არის გოგნში — „კარუგდებელაში“. აქ ბატონის — დათა მესხის ყმები ვყოფილვართ. ასეთი რამე მომისმენია ბაბუაჩემიდან: ბატონს თურმე სტუმრები ყავდა და ნარდაობდნენ. ბატონმა შინამოსამსახურე ქალებს უბრძანა, ჩქარა ვახშამი გაამზადეთო, ხოლო ჩვენ წინაპარ მამაკაცს კი, რომელიც ისლით თავის ქოხს ხურავდა, ქვემოდან ასძახა: ახლავე ჩამოდი, ჭურიდან ღვინო ამეილე და დავვისხიო! ის იყო ღამდებოდა, გლეხმა თხოვა, ცოტა ხანს მაცალე, უკვე ვამთავრებ გადახურვასო. ბატონი გაბრაზდა, ლანძღვა-გინება დოუწყო, ჩამეთრიე, თუ არა მე ვიცი, რასაც გიზამო! რომ ბაქიოზ, ჩამოვალ და მანდ გამოჩეთება შენი ვაშაკიობაო! — უპასუხა თურმე გლეხმა და გააგრძელა მუშაობა. ბატონი წვეიდა, მეიტანა დიდი ეკლის ჯოხი, მეეპარა გლეხს უკნიდან და რაც ძალი და ღონე ჭონდა რტყმევა დოუწყო. გლეხი გამწარდა, სტაცა ბატონს ხელი, გადმოაგდო კიბიდან, თვითონაც გადმოხტა და სიკვდილამდე წალდის ყუთით სცემა. ამის შემდეგ იქ აღარ ედგომებოდა. მიატოვა იქაურობა და საირმის გავლით გადევნიდა ასპინძაში. იქ გაატარა თავისი სიცოცხლის წლები. მის შთამომავლობისათვის ამიტომ დოუჩქმევიათ „რობაქიადე“ — რობაქიძე.

ისტორიულ საბუთებში ახალ თერჯოლაში (მწუხარელაში) მკვიდრი რობაქიძეები მესხის საბატონო გლეხებად მოიხსენებიან (იხ. მ. კეზევაძე, 2004, გვ. 111).

ნიშნაინიძეების გვარის შესახებ ასეთი გადმოცემა ჩავიწერეთ: მათი წინაპარი, რომელიც სხვა გვარს ატარებდა, ტყიბულის რაიონის სოფელ ნაძვადან ყოფილა და სახელად დათიკა რქმევია. დათიკასათვის საცოლედ ქალი უჩვენებიათ, რომელიც ძალიან ლამაზი ყოფილა. დაუნიშნავს კიდეც. ქორწილის დროს ქალი შეუცვლიათ. ლამაზი ქალის მაგივრად მახინჯი უნდოდათ შეეჩეჩებიათ. დათიკას ქალი ნიშნაინად მიუტოვებია. ქალის მამას ვინ არ მიუგზავნია, სასიძოსათვის ოქრო-ვერცხლიც შეუთავაზებია (რომ წიხლი არ ღვევრა მისი ოჯახისათვის), მაგრამ სასიძო ვერაფრით გადმოუბირებიათ. თურმე გაიძახოდა: მეტი რა უნდათ, ნიშანი ხომ დაუტოვეთ! და იმის შემდეგ ნიშნაინიძე შეარქვეს. დათიკა ძალიან თავმოყვარე, ვაჟკაცი და მომღზენი კაცი ყოფილა. ასეთი სიმღერა სცოდნია:

არც არავის ყმა ვყოფილვარ,
არც არავინ ყმად მყოლია,
ძველი ღვინო, ძველი პური
წლის წლობამდი გამყოლია.

დათიკას შემდეგ მართლაც ლამაზი და სათნო ცოლი შეურთავს. მისი უფროსი ვაჟი სასულიერო წრის წარმომადგენელი ყოფილა, ჯერ სოფელ „კურსებში“, შემდეგ კი გელათში ღვანოზად გაუმწესებიათ (მთქმელი იონა ნიშნაინიძე, 78 წლის).

მელქისედეკ გენათელის მიერ 1548 წელს ივანე ცირილიაძისადმი მიცემულ წყალობის წიგნში მოწმედ იხსენება კურსების ღვანოზი მოჭივა დავითის ძე ნიშნაინიძე (ქსძ, 1970, გვ. 262). შესაძლებელია, იგი დათიკას ვაჟი იყოს.

ყიფიანის გვარი სოფელ ახალ თერჯოლაში რაჭიდან არის მიგრირებული. რაჭაში კი მათი წინაპარი სვანეთიდან ჩამოსულა. ვახტანგ ყიფიანის გადმოცემით, როდესაც რაჭის ერისთავს ომში დახმარება დაჰქირდა, სვანეთის მთავარმა დასახმარებლად გამოუგზავნა თორმეტი კაცი. ერისთავმა იცოტავა და გაბრაზდა. ერთმა დაბალი ტანის ყმაწვილმა უთხრა: ჯერ გამოგვცადეთ და მერე გაგვლანძღეთო. მართლაც, მეომრებმა ბრძოლაში თავი გამოიჩინეს; განსაკუთრებით ამ დაბალი ტანის ჭაბუკმა. გახარებულმა ერისთავმა გადაკოცნა ომიდან დაბრუნებული ვაჟკაცი, რომელმაც გამარჯვების ამბავი მოუტანა მას. რაჭის ერისთავმა უთხრა: მართლაც რომ მყიფე, უდრეკი ყოფილხარო და დაერქვა „მყიფიანი“ (ყიფიანი). რაჭის ერისთავს მისთვის თავადაზნაურობა უბოძებია.

გვარსახელს საფუძვლად უნდა ედოს საკუთარი სახელი „ყიფი“. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „ყიფი“ ამაყს ნიშნავს (სულხან-საბა, 1993).

რაჭაში, ზვანჭკარელ ყიფიანებში შემონახულია გადმოცემა მათი წინაპრის სვანეთიდან გადმოსახლების შესახებ: „ყიფიანი წინ უძღოდა თურმე ოცდაათაკაციან რაზმს. რაზმელები წინამძღოლთან ძმადშეფიცული ჭარბაძეები ყოფილან. ყიფიანი თავისი ამალით რაჭის ერისთავს ზღებია და თავშესაფარი უთხოვია. ამ დროს იმერეთის მეფისაგან მალემსრბოლი მოსულა: მტერი შემომესია და ჯარი მომაშველეთო. ყიფიანს ერისთავისათვის მიუმართავს: ათი კაცი დამიმატე და

საომრად ჩემი რაზმით წავალ. ერისთავს ხიზნის თხოვნა დაუკმაყოფილებია. როცა იმერეთის მეფეს ასე ცოტა მეომრები უხილავს, გაბრაზებულია: — თქვენს ბატონს ხომ არ ეგონა ქორწილში ვპატიებდით? — აუგი ომის შემდეგ ბრძანეთო! — შეჰყადრა თურმე პასუხად ყიფიანმა. მართლაც, ბრძოლაში ყიფიანის მამაცობის წყალობით გაუმარჯვიათ, რისთვისაც მეფეს შეუქია, ჯილდოდ კი თავადობა და სამფლობელო უბოძებია“ (ლ. ფრუიძე, 1974, გვ. 228).

ამ მხარეში თქმულების უფრო გავრცელებული ვარიანტით, „სისხლის მაძიებელთაგან დევნილი ოთხი ძმა ყიფიანი სვანეთიდან რაჭას გაქცეულა. „ხვანჭკარაში“ მეფეს უნახავს ახალგაზრდა ყიფიანი, რომელსაც ხელმწიფის საპატივცემულოდ გამართულ ყაბახსა და ჯირითზე დიდი სიმარჯვე და სიჩაუქე გამოუჩენია. მეფე მეტადრე მშვილდოსნობით მოუხიბლავს. ცალ ფეხს აიკაუჭებდა თურმე და ისარს ისე სტყორცნიდა, ციდან ფრინველს აგდებდა, კაცს წამწამს სწყვეტდა. — რა გიბოძო? — ჰკითხა მბრძანებელმა. — მეტს არას გთხოვ, ციხე მომეციო. გულუხვმა მეფემ „ხვანჭკარის ციხე“, მიწა-წყალიც უბოძა და თავადობაც დაუმტკიცა“ (იქვე, გვ. 230).

ცნობილია, რომ რაჭაში მცხოვრები ყიფიანები განთქმული იყვნენ მეღვინეობით. მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში „ყიფიანის ღვინომ“ არა მარტო საქართველოში გაითქვა სახელი, არამედ საზღვარგარეთაც, კერძოდ პარიზში. მსცოვანი მთხრობლები მეღვინეობით დაინტერესებულ ყიფიანთაგან კონსტანტინეს და ქაიხოსროს ასახელებენ, შემდეგ მათი საქმიანობა გაუგრძელებია ლუარსაბ და დიმიტრი ყიფიანებს“ (იქვე).

ახალ თერჯოლაში მცხოვრები პირველი თქმულების ავტორი — ვახტანგ ყიფიანი და მისი მამა გერონტი ყიფიანი ცნობილი მეღვინეები, ღვინის დაყენების დიდოსტატები გახლავთ. ეს ფაქტიც დასტურია იმისა, რომ ამ კუთხის მკვიდრი ყიფიანები, რომლებიც, თქმულება-გადმოცემების მიხედვით, წარმოშობით რაჭიდან არიან, დღესაც არ ღალატობენ მემკვიდრეობით გადმოცემულ ტრადიციას — მეღვინეობას.

როგორც წარმოდგენილი მასალებიდან ჩანს, თერჯოლის რაიონის სოფლების - ჩხარისა და ახალი თერჯოლის მკვიდრთა გვარებზე თქმულება-გადმოცემებში ნათლად არის ასახული ამ კუთხის მცხოვრებთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ყოფა, შიდამიგრაციული მიზეზები, ქართველთა სოციალური და პოლიტიკური ცხოვრების ამსახველი ფაქტები, წესები, რაც მრავალმხრივ საყურადღებოა ქართული ფოლკლორისტიკისა და ისტორიოგრაფიისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ბოჭორიძე, 1994 - გ. ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ., 1994.
- მ. კეზევაძე, 2004 - მ. კეზევაძე, ქართული გვარსახელები იმერეთში, ქუთაისი, 2004.
- ი. მაისურაძე, 1990 - ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები, თბ., 1990.
- თ. ოჩიაური, 1959 - თ. ოჩიაური, ზოგიერთი ხალხური გადმოცემის შესახებ: მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. X, 1959.
- თ. ჟორდანია, 1892 - თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, თბ., 1892
- ლ. სანიკიძე, 1990 - ლ. სანიკიძე, უქარქაშო ხმლები, I გამოცემა, თბ., 1990.
- საქართველოს ისტორია, ს. ჯანაშვიას რედაქციით, თბ., 1962.
- საქართველოს ტოპონომია, თბ., 2003.
- ლ. ფრუიძე, 1974 - ლ. ფრუიძე, მევენახეობა და მეღვინეობა საქართველოში ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, წიგნი I, თბ., 1974.
- ქსძ, 1970 - ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1970.
- დ. შავიანიძე, 2007 - დ. შავიანიძე, ქართული გვარსახელები, ქუთაისი, 2007.
- მ. ჩიქოვანი, ვ. მაცაბერიძე, 1964 - ხალხური სიტყვიერება, ტ. IV, თქმულებები და ლეგენდები. ლიტერატურა და ხელოვნება, თბ., 1964.
- ბ. ცხადაია, 2006 - ბ. ცხადაია, გვარები და გვართა დასახელებანი სამეგრელოში, თბ., 2006.
- ა. წერეთელი, 1961 - ა. წერეთელი, როგორ უნდა შევკრიბოთ ზეპირგადმოცემები? თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. II, თბ., 1961.

NORA NIKOLADZE

STORIES OF ORAL TRADITIONS ABOUT THE FAMILY NAMES OF RESIDENTS OF THE VILLAGES OF CHKARI AND AKHALI TERJOLA (Terjola region)

Tales of oral traditions abound in every locality of the Georgian provinces that represent one of the treasures of its people. Terjola region is distinguished with multitudes of folklore materials. Even to these days one can find villagers whose memories retain narrations of various genres of the oral traditions, among them are the stories about the local family names.

The paper discusses stories of oral traditions concerning to the family names of two villages Chkhari and Akhali Terjola. These names are: Abzhandadze, Abuladze, Butskhrikidze, Verulashvili, Nishnianidze, Robakidze, and Qipiani.

The collation of the ethnographic materials, written records and specialist literature confirms that the oral traditions and legends about the origin of these family names in many cases can serve to verify the real facts of the past. These oral stories give clear accounts of the historical and ethnographic reflection of the communities inhabiting the area, the reasons of the internal migrations, facts featuring social and political life. All these data whet interests of many faceted studies of the question in folklore and historiography.

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

პაზირა

(ციკლიდან: არაქართული წარმომავლობის ქართველი მწერლები)

XVII-XVIII საუკუნეების ქართულ პოეზიაში ნიშანდობლივად გამოვლენილმა და ბესიკისა და საიათნოვას მიერ უმადლეს პოეტურ სიმადლეზე აყვანილმა აღმოსავლურმა (სპარსულ-არაბულმა) ლიტერატურულმა ტენდენციებმა არსებითად განსაზღვრეს XIX საუკუნეში მოღვაწე იმ პოეტების შემოქმედების თვისებრივი ბუნება და არსი, რომლებიც ე. წ. ქალაქური პოეზიის შემოქმედთა სახელით არიან ცნობილნი (იეთიმ-გურჯი, პაზირა, გიორგი სკანდაროვა, დავით გივიშვილი, ანტონ განჯისკარელი, ბეჩარა...). მიუხედავად იმისა, რომ აღმოსავლური პოეტური ტენდენციები იმხანად მოღვაწე ჩვენი კლასიკოსების შემოქმედებაშიც გამოვლინდნენ საკმაოდ მძლავრად და ხელშესახებად (ა. ჭავჭავაძე, გ. ორბელიანი, ა. წერეთელი...), მათი მწერლური ინდივიდუალობის განმსაზღვრელ და წარმომჩენ უმთავრეს მიმართულებად ზემოთ აღნიშნული ტენდენციები მაინც არ ქცეულან და მოვლენათა აღქმა-წარმოსახვის მათეული სტილი და მანერა უპირველეს ყოვლისა ეროვნულ ლიტერატურული წიაღით საზრდოობს.

XIX საუკუნის თბილისში მოღვაწე ზემოთ დასახელებული ამაღლ პოეტებისა და მათი თანამესიტყვეების ლექს-სიმღერების სახით პოეტური შედეგებით მდიდარ ქართულ ზეპირსიტყვიერებას იმხანად ერთი საკმაოდ მძლავრი ნაკადიც შეემატა ქალაქური პოეტურ-მუსიკალური ფოლკლორის სახით. მართალია, ამგვარი ფორმის ნაწარმოებები არც წინა საუკუნეების ქართული ლიტერატურისთვის წარმოადგენდნენ უცხო მოვლენას, მაგრამ XIX საუკუნის ქალაქური პოეტურ-მუსიკალური ფოლკლორი ზემოთქმულ თვალსაზრისით მაინც განსაკუთრებით მდიდარია და მრავალფეროვანი.

მიუხედავად იმისა, რომ იმდროინდელი ქართული ქალაქური პოეზიის ფართოდ პოპულარული ნიმუშების ავტორთა სახელები დაინტერესებულ მკითხველთათვის კარგადაა ცნობილი, რაც ფოლკლორული ჟანრის ნიმუშებად ამ ნაწარმოებთა მიჩნევას, ლოგიკურად თუ ვიმსჯელებთ, საფუძველს უნდა აცლიდეს. სათქმელის გამოხატვის მხატვრული სპეციფიკით მათი დიდი ნაწილი პირველ ყოვლისა მაინც სწორედ ქალაქური პოეტური ფოლკლორის ნოყიერ წიაღით საზრდოობს. ზემოთქმული დასკვნის გამოტანას ხელს მნიშვნელოვან წილად უწყობს ის ფაქტიც, რომ ხსენებული ლექს-სიმღერების საუკეთესო ნიმუშები ხალხში იმხანად უდიდესი პოპულარობით სარგებლობდნენ.

ნათქვამის დასტურად მკითხველი ბევრ უაღრესად საინტერესო მასალას და დამაჯერებელ არგუმენტს იპოვის თბილისური პოეტური ფოლკლორის სწორუპოვარი მკვლევრის — იოსებ გრიშაშვილის უკვდავ წიგნში „ძველ ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა“ (ი. გრიშაშვილი, 1985).

მაგალითად, ი. გრიშაშვილის მართებული მოსაზრებით, „ხალხურ მწერლობად“ მართო ისეთი შემოქმედება კი არ იგულისხმება, რომლის ავტორიც უცნობია, არამედ „ის შემოქმედებაც, რომელიც ხალხის შვილის გულიდან

ლაღად მომდინარეობს, უკოსმეტიკოდ, თავისი პრიმიტიული სახით და ავტორიც უფროსი, ცოტად თუ ბევრად, ცნობილია“ (გვ. 138).

XIX საუკუნის თბილისში მოღვაწე იმ აშუღ პოეტთა შორის, რომელთაც საფულისხმო როლი შეასრულეს ზემოთ აღნიშნულ პოეტურ ტენდენციითა და უფრო მეტად მომძლავრების საქმეში, შაზირა — ი. გრიშაშვილის მიერ აღწერილი თბილისის ახალ საიათნოვად“ სახელდებული მგოსანი — ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ფიგურაა. მიუხედავად იმისა, რომ მხატვრული ნაწარმოების მავტორი ლიტერატურული კანონებით განმსჯელ-შემფასებელი მკითხველი შაზირას ლექსებში ბევრ ნაკლსა და ხარვეზს იპოვის, მის პოეზიაში ის მაგიური შინაგანი ლირიკაც ვლინდება საკმაოდ მძლავრი ფორმით, რომელიც არა მარტო პოეტის ღროინდელი საზოგადოების დიდ ნაწილზე ზემოქმედებდა ანდამატური ძალით, არამედ დღესაც გვიზიდავს და აღგვაგზნებს.

შაზირა ფაქტობრივად პროფესიონალი პოეტი არც კი ყოფილა. იმის დაფიქსირებით, რომ მისი ლექსების უმრავლესობა სამღერლად იყო გამიზნული, უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვი, რომ იგი სასიმღერო ტექსტების ავტორი უფროა, ვიდრე პროფესიონალი პოეტის მიერ დაწერილი ლექსებისა. თავად შაზირას მიერ შექმნილ მუსიკალურ მელოდიებს მისადაგებული მისივე სასიმღერო ტექსტებისთვის თანამედვე იმ ნაკლოვანებებს, რითაც ეს ტექსტები მსაიათდებოდნენ, ამ სიმღერების მსმენელი ნაკლებად გრძნობდა და პოეტის ღროინდელ თბილისსა და მის ფარგლებს გარეთაც ფართოდ პოპულარულ ამ ლექს-სიმღერებს აღფრთოვანებით უკრავდა ტაშს.

გარდა მხატვრული სისადავისა და უბრალოებისა, შაზირას ამღერებულ ლექსების პოპულარობას ისიც არსებითად განსაზღვრავდა, რომ მათში გამოხატული სათქმელი მსმენელთათვის მეტად ადვილი აღსაქმელი და დასაზრებელი იყო და ათასობით ადამიანის ჭირ-ვარამისა და საფიქრალ-სადარდებლის გამომხატველი ეს ლექს-სიმღერები საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის ქეიფისა და მოღზენის განუყოფელ ნაწილად იყო ქცეული.

ბირველ ყოვლისა სწორედ ამგვარი პოპულარობით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ შაზირასა და მისი თანამედროვე აშუღი პოეტების სასიმღერო ლექსები პატარ-პატარა კრებულებად სისტემატურად გამოდიოდა XIX საუკუნის შორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის თბილისში და მათ მოყვარული მკითხველი საკმაოდ მრავლად ჰყავდა.

საზოგადოების ფართო ფენებში შაზირასა და მისი თანამოკალმე აშუღი პოეტების ასეთი შემოქმედებითი პოპულარობა, წმინდა კომერციული მიზნებიდან გამომდინარე, მათი წიგნების გამომცემელთა დაინტერესებასაც არსებითად უწყობდა ხელს. სწორედ ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენდა ის ფაქტი, რომ XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში ხსენებულ პოეტთა პატარ-პატარა პოეტური კრებულები საკმაოდ ხშირად მიეწოდებოდა მკითხველს. აღნიშნულ მოვლენას აკაკი წერეთელი 1886 წელს გაზეთ „ივერიის“ II-ე ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში შემდეგნაირ შემფასებას აძლევდა: „კიდდაშვიდი წელიწადია, რაცა ვწერ და ჭერ კიდევ ჩემს ნაწერებს ცალკე წიგნად გამოსვლა არ ღირსებია, მაშინ, როდესაც სხვების, ჩემი თანამოკალმეების, მგალითად, სკანდარნოვის, რიჟაოღლანის და მათი დამქაშების ნაწერები კი ცალ-ცალკე წიგნებად განმეორებით იბეჭდებიან.“

იმის გათვალისწინებით, რომ ჰაზირას შემოქმედებითი შემკვიდრების უდიდესი ნაწილი დღეს არა მარტო მკითხველთა ფართო წრისთვისაა ძნელად ხელმისაწვდომი, არამედ თვით სპეციალისტებისთვისაც კი, მისი პოეტური ღვაწლის შესასწავლად და იმჟამინდელ ლიტერატურულ, ეროვნულ და სოციალურ მოვლენათა კონტექსტში გასაანალიზებლად ძალზე ცოტა რამაა გაკეთებული ქვემოთ შევსებული რამდენიმე მაინც წარმოვაჩინო ქართული აშუღური პოეზიის ამ საინტერესო წარმომადგენლის პოეტური შემოქმედებისათვის დამახასიათებელ უმთავრესი ტენდენციები და კონკრეტული მაგალითების მოშველიებით ვცადო მისი მწერლური ღვაწლის შეფასება ჩვენი ლიტერატურის ისტორიაში (წერილში განხილული ჰაზირას ლექსები დამოწმებული მაქვს შემდეგი წიგნებიდან: 1. ახალი ლექსები სხვადასხვა, შედგენილი ჰაზირასი, 1894 წ. 2. ყბედი ჰაზირას რჩეული სიმღერები, მუხამბაზები და სხვადასხვა ჰანგები, 1903 წ. 3. ბელადი სხვადასხვა ახალი ლექსები და სიმღერები ჰაზირას თხზულება, 1904 წ. 4. ჰაზირა, გამგელებული ბატკანი ანუ ომი ბალკანეთისა, 1914 წ. 5. ქართული პოეზია, ტ. 16, ქალაქური პოეზია, 1985 წ. 6. შედეგები, შეადგინა და გამოსცა მ. ლებანიძემ, 1994 წ.).

* * *

თავისი დროის საზოგადოებაშიცა და ლიტერატურის ისტორიაშიც ჰაზირას სახელით ცნობილი აშუღი პოეტი აბრამ აბრამოვი (აბრამიშვილი), რომელიც ეროვნული წარმომავლობით სომეხი იყო, დაიბადა 1845 წელს ბორჩალოს მაზრის (ახლანდელი მარნეულის რაიონის) სოფელ შულავერში. გაზეთ „ივერია“ (1891 წლის IV და V ნომერებში) და ჟურნალ „თეატრსა და ცხოვრებაში“ (1915 წლის პირველ ნომერში) დაბეჭდილ მოგონებებში ჰაზირა თავადვე ყველა უმთავრეს ეპიზოდებს საკუთარი ცხოვრებიდან.

პოეტის ინფორმაციით, პაპამისი, რომელიც ყარაბაღელი შეძლებული ვაჭარი ყოფილა, „ერთხელ საგარეჯოს წასულა, იქ ქართველი ქალი მოწონებოდა — გარეჯელი ყანდარელის ასული თამარი და ცოლად შეურთავს. წაუყვანა იქიდან შულავერში და იქ დასახლებულა. დაჰბადებია იქ ვაჟი, მოუნათლა და სომხურად და დაურქმევიათ დათია.“ ჰაზირას გადმოცემით, მომავალში სწორედ ეს დათია ყოფილა მამამისი. ერთი წლის შემდეგ დათიას შესძენია და, რომელიც უკვე ქართულად მოუნათლავთ და მარინე დაურქმევიათ. შვილების ასეთ განსხვავებული წესით მონათვლა, პოეტის თქმით, თურმე მაშინ ხდებოდა, როცა ქმარი სომეხი იყო, ცოლი კი ქართველი. ასე რომ, ფორმალური წესი მიხედვით, ჰაზირას მამა სომხად ითვლებოდა, მამიდა კი ქართველად (მათი „ივერია“, 1891, №4).

დათია მამამისის კვალს გაჰყოლია და შეძლებული ვაჭარი გამხდარა. მას ცოლად შეურთავს თბილისელი სომხის ქალი, რომელთანაც რვა შვილი შესძენა — ორი ვაჟი და ექვსი ქალი. ჰაზირა შვილებში ყველაზე უმცროსი ყოფილა. ბავშვების აღზრდის საქმეში დათიასა და მისი მეუღლისათვის უდიდესი დახმარება გაუწევია დათიას დედას — თამარს, რომელიც, როგორც ითქვა, ქართველ ქალი იყო. მას ბავშვები „სულითა და გულით ისეთ ქართველებად“ აღუზრდა, რომ „არც კი ვიცოდით, თუ სომხები ვიყავითო“, — წერს ზემოთ დამოწმებული

მოუწონებდა პოეტი. მისი თქმით, მათ ოჯახში „სომხურის ლაპარაკის ჭაჭანებაც არ იყო, ვიდრე მათთან სომეხი სტუმარი არ მივიდოდა.“

შაზირას მამას, როგორც შეძლებულ ვაჭარს, თურმე „მთელი შულავერი ზღაპრით ჭერია“ და ისეთი დიდი სახლი ღვამია, რომ მსგავსი საცხოვრებელი ქალაქში თვით მირზოევსაც არა ჰქონია.“ მიუხედავად ცხოვრების ამგვარი პირობებისა, შაზირას შესაფერისი განათლება არ მიუღია. პოეტის თქმით, მშობლის ნაცვლად, „ყმაწვილობიდან მისი საქმე ვენახში მუშაობა, ტყეში სიარული და გუთნაზე მეხრებოდა“ ყოფილა. წიგნის კითხვა კი თურმე ძალზე ეჯავრებოდა და არ სწავლობდა, მიუხედავად იმისა, რომ მთელი შულავერის ყმაწვილები მის სახლში სწავლობდნენ წიგნს, რადგან მისი უფროსი ძმა მასწავლებელი იყო“ („სტატრი და ცხოვრება“, 1915, №1).

როგორც შაზირას ერთ-ერთი ლექსიდან ვგებულობთ, პოეტის ოჯახს მისი ბავშვობის პერიოდში დიდი ტრაგედია დატყდომია თავს. აი, რას წერს მასთან დაკავშირებით თავად იგი:

მამა მოგვიკვდა, დავრჩით ობლადა,
დედა სხვას გაჰყვა პურის მცხოვრადა,
ჩვენი საქმე ველარ მიდის მწყობრადა.
ბედი გაგვექცა, სახლი დაგვექცა,
ცხენი წაგვექცა, ველარ ადგება...
აბ, როდის იქნება დაგვიდგეს ღარი,
გვეღირსოს ჩვენი სახლი და კარი.

15 წლის ასაკში მყოფი შაზირა დედას შულავერიდან თბილისში ჩაუყვანია და თავისი დის მეუღლისათვის, რომელსაც სამიკიტნო ღუქანი ჰქონია გახსნილი, მოჰმადიერედ მიუბარებია, რისთვისაც წელიწადში თურმე 25 მანეთს უხდიდნენ დასაშვლოდ. იმავე ღუქანში ერთი ხნის კაციც მუშაობდა თურმე, შაზირას მამისად, ისიც „ქონებიდან დაცემული კაცის შვილი“ და პოეტის დედის მოწვეული ნათესავი. შაზირას დედის თხოვნით, სწორედ მას უსწავლებია პოეტისთვის წერა-კითხვა. „სამი წლის შემდეგ, — განაგრძობს პოეტი თავისი მოგონებების თხრობას, — ჩამოვიდა დედაჩემი და იმ დროსვე ჩემს დეიდაშვილის მამას „ფერმაში“ გაიღო ღუქანი. გამომიყვანა იქიდან და მიმცა მოჰმადიერედ წელიწადში ათ თუმნად“ (გაზ. „ივერია“, 1891, №5).

ხსენებულ ადგილზე შაზირა სამი წლის განმავლობაში დარჩენილა. იქ კონკრეტულ პერიოდში მის ცხოვრებაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იმით გამოდგა, რომ პირველად სწორედ მაშინ გამოვლინდა მისი პოეტურ-მუსიკალური შემოქმედებითი ნიჭი. ამ ნიჭის გაღვივებისათვის ხელისშემწყობ უმთავრეს ფაქტორად პოეტი მაშინდელ თბილისურ ყოფას მიიჩნევს. კერძოდ, მისი მოგონებების მიხედვით, „ამ დროს ქალაქში აშუღებს ჩვეულებად ჰქონდათ ყოველ კვირას მარაქას გამართვა. მეც ხშირად მივდიოდი საყურებლად. აი, როგორ აქ ჩამენერგა გულში სიმღერის სიყვარული. ამ სიმღერებმა შემაყვარა შეუღებელი წიგნის კითხვა. რადგანაც სიმღერები უნდა დამეწერა აშუღებისაგან და შემესწავლა, წერა ვისწავლე, მაგრამ ვაი იმ სწავლასა: ჩემს ნაწერს მე თვითონ უნდა გაეყოლოდი, რომ წამეკითხა, თორემ სხვა ვერას გაიგებდა (თბილისის დღესაც ასეა).“

სიმღერით შაზირას გატაცებას სულ მალე იმდენად დიდი წარმატებები მოჰყოლია, რომ მისი დეიდაშვილის ღუქანს, სადაც იგი მღეროდა, უამრავი მსმელი მოწყდომია. პოეტის თქმით, მათი დიდი ნაწილი ღუქანში თურმე

უფრო მეტად მისი სიმღერის მოსასმენად დადიოდა. თავად ჰაზირა მის ცხოვრებაში მომხდარ ამ გარდატეხას ასეთ შეფასებას აძლევს: „იქიდან დაიწყო ჩემი სიყვარული სიმღერებისა და საცა აშუღებსა ვხედავდი, ჰაზირა იმათხედ მიმდიოდა. სულ ჩემი ნატვრა და თხოვნა უფლის მიმართ ის იყო, რომ აშუღებისათვის სიმღერების ამომღები და მთქმელი ვყოფილიყავი“ (გაზ. „ივერია“, 1891, №5).

დედაშვილის ღუქანში ამნაირად გატარებული სამი წლის შემდეგ ჰაზირას გადაუწყვეტია სიმღერა ხელობად გაეხადა და შემოსავლის წყაროდ ექცია. ამ ოცნებით გატაცებულმა, მან დედაშვილთან მუშაობას თავი დაანება, აშუღების ამხანაგები გაიჩინა და სუფრიდან სუფრაზე დადიოდა და მღეროდა. ჰაზირას პოპულარობას არსებითად განაპირობებდა ის ფაქტი, რომ იგი თბილისელ აშუღების მიერ დამკვიდრებული ტრადიციების უნიჭიერესი გამგრძელებელი გამოდგა.

კერძოდ, იგი არა მარტო საუკეთესო მომღერალ-შემსრულებელი ყოფილა არამედ თავადაც წერდა სიმღერებსაც და მათ ტექსტებსაც. გარდა ქართულ ენისა, ის ლექსებს თურმე სომხურადაც წერდა. ასე რომ, დედაშვილთან წასვლის შემდეგ, „ორიოდე წელიწადში, როგორც თავად ამბობს, ისეთი აშუღი შექმნილა, რომ სანაქებოდ დაყავდა ხალხს.“

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად, ჰაზირას პოპულარობა იმ ფაქტს განაპირობა მნიშვნელოვანწილად, რომ თავიანთი სიმღერებით ის და მისი თანამომღერლები ხალხის ჭირ-ვარამსაც გამოხატავდნენ შეულამაზებლად დემოკიური სიმძაფრით. ასე რომ, პოეტის თქმით, ისინი მუდამ იქ იმყოფებოდნენ „საცა ცხოვრებას ხალხისთვის კისერი მოეგრიხა, ტვინი და გული გაეცვივნა.“

ჰაზირას მომღერლობაზე საუბრის დროს აქ ერთ თემაზე შედგენილ მომღერალთა გარემოებასაც მინდა მივაქციო ყურადღება: მის მიერ შედგენილ მომღერალთა დასში, როგორც წესი, თურმე ბრმა აშუღები იყვნენ გაერთიანებულნი. მიუხედავად ბევრი ადამიანის რჩევისა, ბრმა აშუღებს ჩამოშორებოდა და მის ირგვლივ თვალით მომღერლები შემოეკრიბა, რითაც გაცილებით მეტ ფულს იშოვდა. ჰაზირა მათ ამ რჩევას პრინციპულად არ ეთანხმებოდა.

ჰაზირას საყვარელი საკრავი დაირა ყოფილა. დღენიადაც ღუქნებსა და სამიკიტნოებში მოსიარულე, თურმე ნამდვილი ბოჭმური ცხოვრებით ცხოვრობდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნული წარმომავლობით სომხი იყო, განსაკუთრებული სიყვარული მაინც ქართველებისა და საქართველოსადმი ჰქონია, რაც განსაკუთრებული სიმძაფრით არის გამოხატული მის შემოქმედებაში.

ჰაზირას ლექს-სიმღერები არა მარტო მოსახლეობის დაბალ ფენაში ყოფილა პოპულარული, არამედ საზოგადოების მაღალგანვითარებულ წრეებშიც კი. ამის დასტურად აქ თუნდაც იმ პატივისცემილი დამოკიდებულების გახსენებაც იქნება საკმარისი, რასაც ილია იჩენდა მის მიმართ. კერძოდ, მან ჰაზირას ვრცელი ბიოგრაფიული მონათხრობი და რამდენიმე წერილი მის რედაქტორობით გამოაქვეყნა „ივერიაში“. თავის მხრივ ჰაზირაც ხშირად გამოდიოდა ხოლმე ჩვენი კლასიკოსი პოეტების შემოქმედების პოპულარიზატორის როლში და სიმღერებს მათ ლექსებზეც ჰქმნიდა.

აქვე რამდენიმე სიტყვა იმ საგანმანათლებლო როლის შესახებაც უნდა ითქვას ზაზგასმით, რასაც ჰაზირასა და მისი დროის სხვა აშუღი პოეტები ლექსები ასრულებდნენ იმჟამინდელ საქართველოში. აი, რას წერს თავად

პოეტი ამ ფაქტთან დაკავშირებით ერთგან: „რომელ ერთ მწერალს, რომელ ერთ მოძღვარს, რომელ ერთ ლექციას, რომელ ერთ მოქადაგს შეეძლო წყევლებინა ხალხისთვის ის, რასაც ჩვენ ვაგონებდით ჩვენი ტკბილი დაკვრით და სიმღერით.“

ასე რომ, როგორც ი. გრიშაშვილი აღნიშნავს საესეებით მართებულად, შაზირას თავისი შინაარსიანი ლექსებით მეტად დიდი ღვაწლი მიუძღვის ხალხის ფათოტნობიერების საქმეში. ვინ მოსთვლის მისი **ტკბილი სიმღერების** წყევლობით რამდენი დაეწაფა კითხვას!“ (ი. გრიშაშვილი, 1985, გვ. 322).

შაზირას ლექს-სიმღერების საერთო-სახალხო პოპულარობამ არსებითად განაპირობა ის ფაქტი, რომ თავის მომღერლებთან ერთად იგი გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ქართულ თეატრშიც ჰყოლიათ მიწვეული ანტრაქტების დროს მაყურებლის გასართობად. თავად პოეტი ამ ამბავს ასეთ შეფასებას აძლევს: „ჯერ ეხლა რა არის თეატრის საქმე, რომ მაშინ რა უნდა ყოფილიყო; მაგრამ მაინც, გადამეტებული არ იქნება, თუ ვიტყვი, რომ დაბალი ხალხი თეატრში ჩემი სიმღერების გულისთვის დადიოდა. ერთი სიტყვით, თეატრს მაშინ ხალხით ვავსებდი, რომელმაც არ იცოდა, რა იყო თეატრი. ამავე დროს მე მყვანდა სამოცდათხუთმეტი შეგირდი — ქართველი, სომეხი, თათარი, ზურბენი; საქართველოს სხვა-და-სხვა მცხოვრებნი — გურული, თუში, ქისტ, ქრთი და სხვა. ყველამ ქართული წმინდათ იცოდა. შევჭურვე ესენი სასარგებლო და გამაღვიძებელი ლექსებით და მთელს საქართველოსა და კავკასიის ყოველ კუთხეში დაფანტე“ („თეატრი და ცხოვრება“, 1915, №1).

თეატრისადმი შაზირას სიყვარული იმითაც იყო განპირობებული, რომ მას რამდენიმე პიესაც ჰქონია დაწერილი („ჩვეულება“, „ჯიბგირი“, „აშული“, „კანალი“ და სხვ.). ერთ-ერთი მათგანი — „ჯიბგირი“ 1880 წელს თბილისის სახალხო თეატრის სცენაზეც ყოფილა წარმოდგენილი.

1920 წელს თბილისელებმა საყვარელ აშულს დიდი ზარ-ზეიმით გადაუხადეს მოღვაწეობის ნახევარსაუკუნოვანი იუბილე. გარდა ქართველი საზოგადოების წარმომადგენლებისა (იოსებ იმედაშვილი, გიორგი ქუჩიშვილი...), საიუბილეო საღამოში ცნობილმა სომეხმა პოეტმა ოვანეს თუმანიანიმაც და მხატვარმა ევდოქიმ ბაშინჯალიანმაც მიიღეს მონაწილეობა.

შაზირა გარდაიცვალა 1922 წელს. პოეტის მეგობრებმა მისადმი პატივისცემა უჩვენებელი ფორმით გამოხატეს. აი, რას გვიამბობს ამასთან დაკავშირებით ი. გრიშაშვილი: „მოკვდა შაზირა და მის საფლავზე არ ისმოდა თბილისის ინსტრუმენტების სამგლოვიარო ჰიმნი, — ჭიანჭურს შესწირა თავისი მღერობა და ჭიანჭურებმა დაიტირეს უკანასკნელად. მისმა შეგირდებმა განცვენებულის საფლავზე გამართეს ღზინი — დიად, ღზინი და არა ქელები! და, როგორც ყარაიოღელი ნეფე მიდის ხოლმე თავისი მამის საფლავზე და ზურნაზე ყველგან გამოსთხოვს დალოცვას, ისეც შაზირას მოწაფეებმა მის საფლავზე დატერეს შაზირას საყვარელი ჰანგები, რომ მათი ოსტატის მაღლიანი ნიჭი მის შეგირდებში გადასულიყო და შაზირასებურ ჰანგებს კვლავ დიდხანს ეცოცხლა. დატერეს „მასრაფი“, წარმოსთქვეს ლექსები, შემდეგ, ძველი ჩვეულების თანახმად, მის საფლავზე დააწყეს საკრავები, უსიტყვოდ შეშფიცეს მისი ანდერძის დაცვა და სანთელანთებულნი დაბრუნდნენ შაზირას ბინაზე, თითქოს ეს ხალხი შაზირას ქორწილში ყოფილიყო და არა მის დასფლავებაზე.

ჭაზირას ოთახში, სადაც დალია მგოსანმა სული, ორმოცი დღის განმავლობაში მისი შეგირდები მორიგეობით ათევდნენ ღამეს, რომ გარდაცვალებულის კერა არ გაცივებულიყო და მის დაუდგრომელ სულს შეგირდების შემოქმედებაშიც ემარადა“ (ი. გრიშაშვილი, 1985, გვ. 329).

ჭაზირა დასაფლავებულია თბილისში, ხოფევაწქის სასაფლაოზე.

* * *

როგორც უკვე ითქვა, ჭაზირა ისე განუყოფელად იყო შეზრდილ-შესისხლხორცებული საქართველოსა და ქართულ ყოფას, პირველ ყოვლისა კი თბილისურ ყოველდღიურ სინამდვილეს, რომ სხვაგან ცხოვრება მას ვერც კი წარმოედგინა. მართალია, ეროვნებით სომეხი იყო, მაგრამ საქართველო მისთვის უმთავრეს ხატსა და საფიცარს წარმოადგენდა. ივანე გომართელის შეფასებით, „ჭაზირა საქართველოს ტარიელია. მას იმდენად უყვარს საქართველო, რომ სხვაგან ძვირფას სასახლეს საქართველოში საფლავი ურჩევნია. ამიტომაც იმის პოეზიას ახასიათებს პატრიოტიზმი.“

საქართველოსადმი ჭაზირას სიყვარულის ამგვარ შეფასებაში გადაჭარბებული რომ არაფერია, ამის დასტურად მისი შემოქმედებიდან მრავალ შთამბეჭდავი მაგალითის მოტანა შეიძლება. იგი თავისი ლექს-სიმღერებით ყველაფერს აკეთებდა საიმისოდ, ჩვენი ქვეყნისადმი სიყვარულის ეს წმინდა გრძნობა მისი მკითხველებისა და მსმენელების გულშიც რომ განემტკიცებინა. კიდევ უფრო მეტად. საქართველო მას იმდენად ძლიერ უყვარდა, რომ, როგორც ერთ-ერთ ლექსში წერს, სხვაგან ძვირფას სასახლეში ცხოვრებას ჩვენს ქვეყანაში დასაფლავება ერჩივნა:

ჭაზირ, კაი აზრები აირჩიე,
შენს მეგობარს, ძმას, მეზობელს მისდიე,
სხვაგან ძვირფას სასახლეზე ირჩიე —
საქართველოში საფლავი, სულოჯან!

ჭაზირას პოეზიაში მკვეთრი კონტრასტულობითაა ერთმანეთისაგან გამიჯნული რომანტიკულად განდიდებული წარსული და პოეტის დროინდელი ცხოვრებისეული სინამდვილისათვის დამახასიათებელი ნაკლოვანებანი. მაგალითად ლექსში „აღსდექ, თამარ დედოფალო!“ თავისი დროის ქართული ყოფის დეგრადაციის ეფექტური ფორმით წარმოსაჩენად ჭაზირა ამ პერიოდის ჩვენი სინამდვილეს კონტრასტული სახით უდარებს და უპირისპირებს თამარ მეფის ხანის საქართველოს სახელმწიფოებრივ ძლიერებას და ნაწარმოების ლაიტმოტივად ქცეული სიტყვების („აღსდექ, თამარ დედოფალო, შენთვის სტირის საქართველო“). მიზანმიმართული განმეორებით ყოველი სტროფის ბოლოს სათქმელს კიდევ უფრო მეტ შთამბეჭდაობასა და აზრობრივ სიმძაფრეს სძენს.

ჭაზირას შეფასებით, ჩვენი ქვეყნის დაცემისა და დაჯანსაღების განმაპირობებელი უმთავრესი მიზეზი იმაში მდგომარეობდა, რომ თამარ მეფის დროინდელი ქართველებისაგან განსხვავებით, მისი დროის ქართველები „დაბნეულნი და ზარმაცნი“ იყვნენ, „ბოროტითა და ჭირით სავსენი.“ ამგვარი პოეტის თქმით, თუ თამარის დროს „ზე ვიყავით, აწ ვართ ძირსა, ვხვდავთ ჩვენსა გმირსა.“

წარსულისა და აწმყოს ამგვარი კონტრასტული გამიჯვნა ერთმანეთისაგან ჭაზირას პოეტური შემოქმედების ერთ-ერთ მთავარ თემად დაამკვიდრებული, ამას მისი სხვა ლექსებიც ნათლად ადასტურებენ. მაგალითად:

ლექსში „საქართველოს გზაზე დამიდგა ცხენი“ პოეტი გულმდუღარე ცრემლებით ეწერება იმის გამო, რომ მისი დროის საქართველოს უკვე აღარ ჰყავდნენ მტრისთვის თავზარის დამცემი ისეთი გმირები, როგორებიც თამარ მეფე და დედოფალი ალმაშენებელი იყვნენ:

საქართველოს გზაზე დამიდგა ცხენი,
არ ვიცი, რად გამიწყრა ჩემი გამჩენი,
მასწინ ვთქვი თუ, საქმე წამხდარა ჩვენი.
მას შემდეგ თვალთავან მდის ცრემლის ღვარი,
ვიღა გვყავს, ვინ დასცეს მტერსა თავზარი,
სადღა გვყავს დავითი, დიდი თამარი!..

მიუხედავად თავისი ეროვნული წარმომავლობისა, ჰაზირა იმდენად ენათესავება იყო შეზრდილ-შესისხლბორცებული ქართულ ყოფასა და გარემოს, რომ მისი პატრიოტული თვალსაწიერი ფაქტობრივად მხოლოდ საქართველოთი და ქართველი ხალხისადმი სიყვარულის გრძნობის გამოხატვითაა შემოფარგლული. მათი და არაორაზროვნად ჩანს არა მარტო საქართველოსადმი მიძღვნილი ლექს-სიმღერებიდან, არამედ იმ ნაწარმოებებიდანაც, რომლებშიც ავტორი საკუთარი თავისადმი მიმართვის ფორმით გამოხატავს ხოლმე თავისი პატრიოტული თვალთახედვის ამა თუ იმ მხარეს.

მაგალითად, ლექსში „ქართველი ხარ, მართალი ქართველთაგან“ პოეტი მას ღვიძლ თანამოდმედ ქვეულ ქართველ კაცს თხოვს, რომ მისი ქართველობა არაფერში გაცვალოს, „ქართველთაგან გზაკვალი არ იბრუნოს“ და თავის უმთავრეს მოქალაქეობრივ მოვალეობად გაჭირვებაში ჩავარდნილი „საწყალი ქართველის გაკითხვა“ და მისთვის თანადგომის აღმოჩენა დაისახოს. როგორც ნაწარმოებიდან თვალნათლივ ჩანს, ჰაზირას ამგვარი დიდაქტიკა პირველ ყოვლისა იმის რწმენას ემყარება, რომ ქართველი კაცისათვის თანამდგომ და საიმედოდ დასაყრდენი პიროვნება უწინარესად სწორედ მისი თანამოდმე შეიძლება იყოს და არა „უცხო გვარის“ მქონე გადამთიელი.

ჰაზირას „ქართული ცნობიერების“ გამოვლინების თვალსაზრისით ასევე ერთ-ერთი მეტად საინტერესო ლექსია „ჩემო ივერო“. მასში პოეტმა კიდევ უფრო მეტად გამოხატა უღრმესი გულისტკივილი იმის გამო, რომ მისი დროის საქართველოს უკვე დაკარგული ჰქონდა წარსული დიდება. კერძოდ, თუ ადრე იმდენად მძლავრ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, რომ მასზე ხელის აღმართვას უზარალო ბედავდა და მისი შვილები საკუთარი სამშობლოს დასაცავად მუდმივად ემზადნენ, ახლა კი მისი დროის საქართველოში აღარ სჩვენავს მდგომარეობა იყო და იგი ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი ძლიერების აღდგენისათვის უკვე „ვეღარ ზედავდა“.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად ხაზგასმით აღსანიშნავი აქვე ისიცაა, რომ ჩვენი ქვეყნისადმი ამგვარი სიყვარულისა და ერთგულებისკენ ჰაზირა მის ლექსში აშუღ-მესტიერებსაც ხშირად მოუწოდებდა ხოლმე. მაგალითად, ხალხური პოეტური სტილით დაწერილ ერთ-ერთ ლექსში („დარიგება“, 1892) იგი მეგობარ მესტიერს ურჩევს, „უბრალო ყვირილს“ თავი დაანებოს და მისი სიმღერებით დაეხმოს საქართველო ლხენა და ქირი ასმინოს“:

იმღერე, ძმაო მესტიერე, უბრალოდ რასა ყვირიო,
ჩაშტერე გუდას ღონიერად, გრძნობით აავსე სტივირიო,
ცნობისმოყვარეს ასმინე ქართველთა ლხენა-ქირიო.

...აცნობე უცნობ ქართველსა, რაცა გვაქვს გასაჭირიო,
რომ ქართველის ერმა დალოცოს შენი ენა და პირიო.

ქართლის ბედითა და ჭირ-ვარამით ჰაზირას ასეთი დაინტერესება პირველ
ყოვლისა იმ დიდი სიყვარულით იყო განპირობებული, რითაც
საქართველოსთან იყო შესისხლბორცებული. სწორედ ამ სიყვარულს
გამოვლინებად უნდა მივიჩნიოთ ის შეფასებები, რომელთაც იგი ჩვენს ქვეყანასთან
მისი პიროვნული დამოკიდებულების წარმოსაჩენად აკეთებდა. მაგალითად
სამშობლოსადმი მიმართულ ერთ-ერთ ლექსში ჰაზირა წერს:

სულ ტყუილი, მაგრამ შენ ნამდვილი ხარ,
ჩემი სიცოცხლის დიდი ნაწილი ხარ,
დედაშვილურ სიყვარულზე ტკბილი ხარ,
ჩემო კარგო, საყვარელო მამულო!
მე ხომ ჩემთვის არა ვჩივი, მაგრამა
მან ინაღვლოს, ვისაც ქვეყნად აქვს რამა,
თუნდ არ იყოს ჰაზირა და აბრამა,
გენაცვალოს საძირკველო ქართულო!

საქართველოსადმი ჰაზირას სიყვარულზე საუბრის დროს აქ ხაზი
გარემოებასაც მინდა გავუსვა, რომ იგი ამ სიყვარულის გრძნობისადმი უღალატო
ერთგულებას თავის შვილსაც უტოვებდა ანდერძად და ლექსში „მოდი, შეიღ
ჩემთანა“ დაბეჭდვით თხოვდა, ჩვენი ქვეყნისადმი თავდადებული სამსახურ
მასაც დაესახა მისი ცხოვრების უზენაეს იდეალად. ხსენებული ლექსი მეტად
საყურადღებო იმითაცაა, რომ ჰაზირა არა მარტო ზოგადად მოუწოდებს
მემკვიდრეს ყოველივე ზემოთქმულისადმი უღალატო ერთგულებისაკენ, არამედ
სახელდებულადაც უსახელებად მას ამ სიყვარულის განმაპირობებელ უმთავრეს
ფაქტორებს: ქართულ ენას, როგორც ადამიანურ სამყაროსთან დამაკავშირებელ
უმთავრეს საშუალებას და ჩვენი დიდი მამულიშვილების (თამარ მეფე, დედოფ
ალმაშენებელი, გიორგი ბრწყინვალე...) საფლავების მიჩნევას უწმინდეს საღვთ
ადგილებად. ჰაზირა თავის მემკვიდრეს დაბეჭდვით თხოვდა, საქართველოსადმი
მისი ამგვარი სიყვარული მას არა მარტო სიტყვით გამოეხატა, არამედ
საჭირო გახდებოდა, მისთვის თავის გაწირვაზეც კი არ ეთქვა უარი.

ჰაზირას პოეზიის ლირიკული გმირი სამშობლოსადმი მის სიყვარულს
არა მარტო სიტყვიერად გამოხატავს, არამედ იმისთვისაც არის მზად
რეალურადაც რომ ჩადგეს საქვეყნო ინტერესების დამცველთა რიგებში.
მაგალითად, ლექსში „აჰა, დედავ, მე მოვდივარ“ (1904 წ.) პოეტის მიერ
განდიდებული ლირიკული გმირი დედას შემდეგი სიტყვებით აუწყებს თავის
გადაწყვეტილებას — მსხვერპლად შეეწიროს საკუთარი ქვეყნის დაცვას
მრავალრიცხოვანი მტრის აგრესიისაგან:

აჰა, დედავ, მე მოვდივარ მამულისთვის მსხვერპლად,
რომ არ დარჩეს მომავალში უპატრონოდ, ობლად,

დედავ, ღმერთსა შეავედრე ჩემი თავი ლოცვითა,
არ გავძლები მტრისა სისხლით, არც თუ იმათ ხოცვითა.

გფიქრობ, მკითხველი დამეთანხმება იმაში, რომ სამშობლოს
თავისუფლებისათვის თვითშესაწირად გამზადებული ამ იდეალიზებული გმირი
პატრიოტული თვალთახედვა ბევრი რამით პოულობს საერთოს XIX საუკუნის
მეორე ნახევრის დიდი ქართველი პოეტების მიერ განდიდებულ იმ პიროვნებებთან.

ეროვნულ იდეალებთან, რომლებიც თავიანთი ცხოვრების უმთავრესი მიზანსწრაფვის საგნად სამშობლოსთვის თავგანწირვას ისახავდნენ. ამ თვალსაზრისით შაზირას ლექსის ლირიკული გმირის ეროვნულ-მოქალაქეობრივი მოწყაში არაერთი ნიშნის მიხედვით შეიძლება შევუდაროთ თუნდაც ი. ჭავჭავაძის დამატული პოემის — „ქართველის დედის“ პერსონაჟთა რომანტიკულ სტერიოტულ თვითშეგნებას.

შაზირას პატრიოტულ ლექსებში გმობისა და კიცხვის საგნად ზოგჯერ ის ქართველებიც იყვნენ ქცეულნი, რომლებიც თავიანთ ქართველობაზე წინ „უცხო ფრევანს“ აყენებდნენ. ასეთ ადამიანს შაზირა ბრიყვულად თავმოწონე კაცს უწოდებდა და ამ სიბრიყვიდან თავის დაღწევის ერთადერთ გზად განათლებასა და ქართულ მწიგნობრობას მიიჩნევდა.

შაზირას ლექს-სიმღერებში ხშირად ესმება ხაზი იმ გარემოებას, რომ საქართველოს მსგავსი ქვეყანა მას მსოფლიოში სხვაგან არსად ეგულებოდა. საქართველოსადმი მის ამგვარ დამოკიდებულებას პოეტი ხალხურ-ამუღღური პოეზიისადმი დამახასიათებელი პოეტური სიმარტივითა და უშუალოებით დამატავდა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სიყვარულის გამოხატვას, არცთუ იშვიათად სათანადო პოეტური გარანდვაც აკლია და სიტყვიერი ზედტომოვნებაც, ავტორისეული გრძნობები და ემოციები იმდენად გულწრფელია და უშუალო, რომ მათი ანდამატი მაინც საკმაოდ ძალუმაღ ზემოქმედებს მომხმარებელზე.

1914 წელს გამოცემულ თავის ერთ-ერთ პოეტურ კრებულს — „გაგებებული ბატკანი ანუ ომი ბალკანეთისა“ შაზირამ ყდაზე ასეთი ეპიგრაფი წარმომადგარა:

ჩვენი ლამაზი ქვეყანა გააფუჭეს, გააველეს,

ჩემთვის მკვიდრი სახლი მქონდა, დააქციეს, დაანელეს.

ცხვარი ვიყავ მშვიდი, წყნარი, სულ ყველასთვის უწყინარი,

არ მინდოდა გამგელება, მაგრამ ძალით გამამგელეს.

როგორც ვხედავთ, დამოწმებულ ლექსში პოეტმა განზოგადებული სახით აღწერა ხაზი მისი შემოქმედებისათვის მკაფიოდ დამახასიათებელ პროტესტანტულ დღისცვეთებას. ძალმომრეობის, ადამიანის მიერ ადამიანის უსამართლოდ დასჯის წინააღმდეგ მიმართული პროტესტანტი შაზირას ლექს-სიმღერებში დიდი როლი უჭირავს სწორხაზოვნებითაა გამოხატული, რაც ცხოვრებით დაბეჩავებული ადამიანების ინტერესს მისი პოეზიისადმი კიდევ უფრო აძლიერებდა.

მრავლისმთქმელია ის ფაქტი, რომ სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ მიმართული შაზირას რამდენიმე ლექს-სიმღერა დღემდე ინარჩუნებს მომხმარებელს. მაგალითად, ბევრმა შეიძლება არც კი იცოდეს, რომ ფართოდ ცნობილ სასიმღერო მელოდიად ქცეული ქვემოთ დამოწმებული ლექსის ავტორი მხოლოდ შაზირაა:

არ მიყვარს, არა, არ მიყვარს, კაცი ორპირი, ცბიერი,

არ შევქამ იმის პურს, არა, თუ გინდ ვკვდებოდე მშიერი!..

ფიქვე უნდა ითქვას სიმღერაზეც „სადაც არის, გათენდება, აღსდგე, მუშავ, შენ“ სოციალურად დაჩაგრული მოქალაქეების გულს მალამოდ ედებოდა ავტორისეული მოწოდება იმისკენ, რომ ადამიანის უმთავრეს ამქვეყნიურ მოვალეობად გასაჭირში ჩავარდნილი მოყვასისთვის უანგაროდ დახმარება უნდა გაუწიოს:

განა კაცი იბადება მარტო თავის თავისთვისა?
 მოვალეა, რომ იზრუნოს მოძმის კარგის, ავისთვისა...
 გაზაფხული უზარია, იმისთვის გალობს მერცხალი,
 თუკი მოძმეს არას ვარგებ, რად მინდა თავი ცოცხალი!

ჰაზირა ცდილობს, სოციალურ თემებზე დაწერილ თავის ლექს-სიმღერებში სათქმელი ზშირად დიდაქტიურ-დამოძღვრითი ფორმით გამოხატოს. პოეტის მიზანი იყო, სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ მიმართული პროტესტის გრძნობა ამ გზით მას არა მარტო იმ ადამიანების გულში გაემძაფრებინა კიდევ უფრო მეტად, ვინც ამ უსამართლობის მსხვერპლად იყო ქცეული, არამედ ისინიც დაეფიქრებინა ყოველივე ამაზე, ვინც თავადაც იყო ამ ბოროტების ნებისითი თუ უნებლიე თანამონაწილე.

ჰაზირას მუხამბაზებში კიდევ უფრო მეტად ღრმავდება და ძლიერდება სოციალური უსამართლობის მხილების ის ტენდენცია, რომელიც XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ მწერლობაში დაამკვიდრეს „თერგდალეულებმა“. ამ თვალსაზრისით იგი ბევრი რამითაა დავალებული მათი, პირველ ყოვლისა აკაკის, პოეზიით. თუმცა აქვე ზაზი იმ გარემოებასაც უნდა გაესვას, რომ ჰაზირას პოეზიაში რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეების დამამკვიდრელ ერთ-ერთ უმთავრეს ფაქტორად XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში ფართოდ აღზევებული რევოლუციური მოვლენებიც იქცნენ.

როგორც ჰაზირას შემოქმედებიდან თვალნათლივ ჩანს, იგი ქვეყნად დამკვიდრებული სოციალური უსამართლობის მხოლოდ უბრალოდ მამხილებლად როლში კი არ გამოდის, არამედ ამ უსამართლობის განმაპირობებელი ფაქტორების წარმოჩენასაც ცდილობს და აქტიურად ეძებს გზებს მათ დასაძლევად. ბევრი მისი თანამედროვის მსგავსად, ჰაზირაც ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ ქვეყნად დამკვიდრებული სოციალური ბოროტების დაძლევა რეალურად მხოლოდ ბრძოლის გზით იყო შესაძლებელი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ტენდენციამ განსაკუთრებით ფართო მასშტაბები 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში დაწერილ ლექსებში შეიძინა, ამგვარი სულისკვეთების გამოხატვით ნაწარმოებები მას მანამდეც საკმაოდ მრავლად აქვს დაწერილი.

მიუხედავად იმისა, რომ, ხელმოუწვდომლობის გამო, ჰაზირას შემოქმედებით მემკვიდრეობის სრულყოფილად მოძიება ვერ მოხერხდა, ვფიქრობ, წერაში გაანალიზებული ნაწარმოებებიც სავსებით საკმარისია იმ პოეტური ღვაწლის წარმოსაჩენად და შესაფასებლად, რითაც ქართული აზრთუღი პოეზიის ამ საინტერესო წარმომადგენლმა დაიმკვიდრა თავისი მოკრძალებული ადგილი XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართულ ლიტერატურის ისტორიაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ბელადი, სხვადასხვა ახალი ლექსები და სიმღერები, ჰაზირას თხზულება, 1904.
 ი. გრიშაშვილი, 1985 - ი. გრიშაშვილი, თხზულებანი ზუთ ტომად, ტ. III, 1985.
 გაზ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1915, №1.
 გაზ. „ივერია“, 1886, №62; 1891, №4, 5.
 ქართული პოეზია, ტ. 16, ქალაქური პოეზია, 1985.
 ყბელი ჰაზირას რჩეული სიმღერები, მუხამბაზები და სხვადასხვა ჰანგები, 1903.
 შედეგები, შეადგინა და გამოსცა მ. ლებანიძემ, 1994 წ.
 ჰაზირა, 1894 - ახალი ლექსები სხვადასხვა, შედგენილი ჰაზირასი, 1894.
 ჰაზირა, 1914 - ჰაზირა, გამგელებული ბატყანი ანუ ომი ბალყანეთისა, 1914.

AVTANDIL NIKOLEISHVILI

HAZIRA

(From the series: Georgian writers of non-ethnic Georgian origin)

Among ashug poets of the 19th century Tbilisi who had substantially contributed to the strengthening of the Georgian language ashug poetry Hazira was one of the most prominent figures.

Considering the fact that most of his poems were written for singing purposes it would be more correct to say that he is rather an author of song texts than of poems composed by a professional poet.

In addition to the artistic simplicity the popularity of Hazira's sung poems was determined essentially by the contents of the lyrics that were easy for comprehension and expressed the concerns and troubles plaguing to the thousands of his listeners.

The fact that the great part of Hazira's poems is inaccessible for not only the general public but for the specialists as well my paper offers the discussion of his poems in the context of events of social and national importance and analyzes main tendencies characterizing to this prominent representative of the Georgian ashug poetry.

ოთარ ნიკოლეიშვილი

ალექსანდრე მანველიშვილი და რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი

განსხვავებით საბჭოთა კავშირში მოღვაწე მეცნიერებისაგან, რომლებიც იმჟამინდელი დიქტატორული იდეოლოგიური პოლიტიკის ზეწოლის გამო ძალზე შეზღუდულები იყვნენ ისტორიული მოვლენების ობიექტურად და მიუკერძოებლად შეფასების დროს, უცხოეთში მცხოვრები ჩვენი მამულიშვილები თავიანთ მოსაზრებებსა და შეხედულებებს ყოველგვარი შეზოგილობის გარეშე გამოთქვამდნენ. ეს, რასაკვირველია, იმას სულაც არ ნიშნავს, თითქოს საბჭოთა პერიოდში ჩვენში მხოლოდ კონიუნქტურული და ტენდენციურად იდეოლოგიურად ზეგებული ნაშრომები იწერებოდა და მეცნიერული აზროვნების განვითარება ჩიხში იყო მოქცეული. იმის ნათელსაყოფად, ყველაფრის მიუხედავად, საბჭოთა ეპოქის ქართულ მეცნიერებას თვით ყველაზე იდეოლოგიურად დარგებშიც უაღრესად მნიშვნელოვანი წარმატებები რომ აქვს მოპოვებული, მოვლენათა არსში გარკვეულ მკითხველს არაერთი ფუნდამენტური ნაშრომის განხილვა შეუძლია.

იმ მეცნიერებათაგან, რომლებიც ხელისუფლების მიერ საბჭოთა ეპოქაში ფართოდ დამკვიდრებული იდეოლოგიური ნორმატივების ზეწოლის შედეგად ყველაზე მეტად დაზარალდნენ, უწინარესად ისტორია უნდა დავასახელოთ. უპირველეს ყოვლისა სწორედ ხსენებული იდეოლოგიური დიქტატორული პოლიტიკის შედეგი იყო ის ფაქტი, რომ საბჭოთა პერიოდში მოღვაწე ისტორიკოსების არცთუ მცირე ნაწილი ხშირად ტენდენციურად და შელამაზებულად წარმოაჩენდა მოვლენებს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით დიდი შეცდომები იყო დაშვებული რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის შესწავლის დროს.

აღნიშნული საკითხის მეცნიერული კვლევის საბჭოთა ეპოქაში მოღვაწე ისტორიკოსები იძულებული იყვნენ რეალურად არსებული ვითარება ცალკეულ შემთხვევებში ტენდენციურად და კონიუნქტურულად წარმოეჩინათ. ისტორიული სინამდვილე პრაქტიკულად თვალთახედვით შეეფასებინათ. ამ სირთულეთა მიუხედავად, იმდროინდელ ქართველ ისტორიკოსთა არაერთმა წარმომადგენელმა, დიდი რისკისა და გაბედულების ფასად, მაინც შეუდგა მართალი სიტყვის თქმას.

ზემოთქმულ გარემოებას ასე ხაზგასმით აქ კიდევ ერთხელ იმეორებთ: მივაპყრობთ განსაკუთრებულ ყურადღებას, რომ ამით გვინდა უფრო ნათლად და მკაფიოდ წარმოვაჩინოთ ის უმნიშვნელოვანესი დამსახურება, რაც რუსეთ-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის მონოგრაფიულად შესწავლის ობიექტურად წარმოჩენის საქმეში მიუძღვის XX საუკუნის ქართველ მეცნიერებებს. ერთ-ერთ ისეთ უაღრესად თვალსაჩინო წარმომადგენელს, როგორიც აღნიშნული მანველიშვილი იყო.

1931-1934 წლებში, ემიგრაციაში ყოფნის პერიოდში, დაწერილი მისი დიდმნიშვნელოვანი მონოგრაფიით, რომელიც 1951 წელს გამოიცა მთლიანად სახელწოდებით "რუსეთი და საქართველო" (I ტომი) და რომელშიც

ქვეყნის შორის არსებული ურთიერთობები უძველესი დროიდან მოყოლებული XIX საუკუნის 60-იან წლებამდეა მიმოხილული, ალ. მანველიშვილმა წარმატებით შეძლო საბჭოთა პერიოდის ჩვენს ისტორიულ მეცნიერებაში არსებული დიდი ხარვეზი.

ალ. მანველიშვილის მონოგრაფიის პოზიტიურ მხარეებზე საუბრისას საინტერესოდ უნდა გაესვას ხაზი იმ გარემოებას, რომ ორ ქვეყანას შორის უძველესად არსებული ისტორიული ვითარების შესწავლისა და გაანალიზების დიდი მკვლევარი, არცთუ ისე იშვიათად, პირველშემფასებლის როლშიც გამოდის. ხსენებული წიგნის გამოსვლის შემდეგ, განსაკუთრებით ბოლო სამი ათწლეულის განმავლობაში, ზემოთ აღნიშნული მიმართულებით წარმართული მონოგრაფიული კვლევის შედეგად ალ. მანველიშვილის მონოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრებები კიდევ უფრო მეტად გაღრმავდა და ახალ-ახალი დოკუმენტური მასალებით გამდიდრდა, რამაც ხსენებული ნაშრომისადმი ინტერესი თითქოს უმეტესად განელდა კიდევ. მაგრამ ამ შემთხვევაში მხედველობიდან არ უნდა გამოვარჩეს ის ფაქტი, რომ ქართველი ემიგრანტი ისტორიკოსი ერთ-ერთი მთავრულთაგანი იყო, ვინც რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის შესწავლას სწორი და არაკონიუნქტურული მიმართულება მისცა.

ალ. მანველიშვილის ნაშრომის მნიშვნელობას არსებითად ზრდის ის გარემოება, რომ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორია მასში საშუალოდ, შესაბამისი პერიოდების საერთაშორისო ვითარების კონტექსტშია განხილული, იმ მოვლენებთან უშუალო კავშირში, რომელთაც საქართველო დაუძლეული გახადეს, აქტიურად დაეწყო ძიება რუსეთთან დამაკავშირებელი ურთიერთობის.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოს სახელმწიფოებრივი პრობლემების განსჯა-გაანალიზება იმ პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სარწმუნოებრივი დაპირისპირებულობის ფონზე, რომელიც ევროპისა და აზიის ქვეყნებს შორის მიმდინარეობდა გამძაფრებული ფორმით დასრულებულ შუა საუკუნეებში.

ალ. მანველიშვილის მტკიცებით, XV-XVIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიაში განვითარებული ტრაგიკული მოვლენები, რაც საბოლოოდ ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვით დამთავრდა, იმ დღეებში და იწერებოდა დამოკიდებულებამაც განსაზღვრა არსებითად, რასაც იმდროინდელი ევროპის სახელმწიფოები იჩენდნენ კავკასიის, კერძოდ კი საქართველოს მიმართ. სამწუხაროდ, მიუხედავად ჩვენი ქვეყნის ლიდერების აქტიური და პერმანენტული მცდელობებისა, მაშინდელი ევროპის სახელმწიფოთა პოლიტიკური და რომის კათოლიკური ეკლესიის საჭეთმყრობელები რეალურად თითქმის საერთოდ არ დაინტერესებულან ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი პრობლემებით. ალ. მანველიშვილი არა მარტო უბრალოდ აფიქსირებს ამ მოვლენას, არამედ მის არგუმენტირებულ ახსნასაც ცდილობს.

მისი აზრით, ადრინდელ საუკუნეებში ჩვენი ქვეყნისადმი, საერთოდ, არაფერი წინა აზრისადმი და კავკასიისადმი, მსოფლიოში სრულიად განსხვავებული დამოკიდებულებების არსებობა, რამაც საქართველოს სახელმწიფოებრივ განვითარებაზეც მოახდინა უდიდესი და მეტად კეთილისმყოფელი ზეგავლენა, იმით იყო განპირობებული, რომ ხსენებული რეგიონი "ევროპისა და აზიის

რასათა ჭიდილის მოედანი. აქ ჩაისახა და იშვა ადამიანის შემოქმედება და აღიარა აკვანი პირველი საკაცობრიო ცივილიზაციისა.

ეს იყო ორი ქვეყნის შეხვედრის ცენტრი; მისი საშუალებით უკავშირდებოდა დასავლეთი აღმოსავლეთს" (გვ. 13).

საქართველო, საერთოდ კავკასია, ამ დიდ საერთაშორისო როლს მნიშვნელობას, ალ. მანველიშვილის შეფასებით, იმ დროიდან კარგავს დამოუკიდებლობის ევროპის სახელმწიფოებრივი ინტერესების სფეროდან, როცა "ევროპიელნი აზიასთან მიმოსვლის ახალ გზებს აღმოაჩენენ (XV ს.). ამიერიდან მისი ისტორიული როლი მცირდება" (იქვე). ევროპა-აზიის დამაკავშირებელ ახალი სავაჭრო გზების აღმოჩენამ, მკვლევრის აზრით, საგრძნობლად დაამცრო და შეასუსტა საქართველოს საერთაშორისო როლი. თუ მანამდე ამ როლს მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავდა ის ფაქტი, რომ დასავლეთ-აღმოსავლეთ მთავარი გზა, ინდოეთისაკენ მიმავალი, სწორედ საქართველოზე მიდიოდა, ახლა ეს გზა უკვე ძალზე დაშორდა ჩვენს ქვეყანას, რამაც საბედისწერო ზეგავლენა მოახდინა მის შემდგომ სახელმწიფოებრივ განვითარებაზე. ალ. მანველიშვილის მტკიცებით, ევროპის სახელმწიფოთა დანტერესება საქართველოს მიმართ სწორედ ამ დროიდან იწყებს მკვეთრად შემცირებას.

მიუხედავად იმისა, რომ ავტორის მიერ გამოთქმულ საკმაოდ ორიგინალურ ამ თვალსაზრისში ყველაფერი ბოლომდე მისაღები და გასაზიარებელი არ არის (ვთქვათ, მტკიცება იმისა, თითქმის ქართველებს კულტურა მხოლოდ ზემოაღნიშნულ პერიოდში აქვთ შექმნილი), ავტორისეული თვალსაზრისის უმთავრესი პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი არსი, ჩვენი აზრით, ძირითადად მაინც სწორია და ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი თავისუფლება და ძლიერება მართლაც მნიშვნელოვანწილად იყო დამოკიდებული იმაზე, რა საერთაშორისო როლი შესრულებდა უნდებოდა მას ისტორიული განვითარების ამა თუ იმ ეტაპზე.

ალ. მანველიშვილი არა მარტო უშუალოდ საქართველოში განვითარებულ მოვლენების აღმწერლისა და გამაანალიზებლის როლში გამოდის, არამედ უმთავრესი გლობალური მიზეზების ახსნასაც და წარმოჩენასაც ცდილობს. რომელთაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი ძლიერების ჯერ დაკნინება დასუსტება, შემდეგ კი მისი დამხობა განაპირობებს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, მისი სამეცნიერო კვლევის უმთავრესი მიზანია იმ გარემოებათა ობიექტური ახსნა და გაცნობიერება, რამაც საქართველო საბოლოოდ რუსეთის კოლონიად აქცია.

ქართველი მეფეების მიერ XV საუკუნის ბოლო წლებიდან დაწყებული ბრძოლის საქმიანობა, რაც შემდგომში სამი საუკუნის განმავლობაში თანდათანობით იმდენად გაძლიერდა, რომ საბოლოოდ სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობის დაკარგვით დასრულდა, ალ. მანველიშვილის შეფასებით, ჩვენი სამშობლოს მესვეურთა მცდარი პოლიტიკის შედეგი კი არ იყო, არამედ საერთაშორისო ვითარებით განპირობებული სახელმწიფოებრივი ბედისწერა. მკვლევარი ღრმად და დარწმუნებული იმაში, რომ აღნიშნული ფაქტობრივად იმ პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური დაპირისპირების თავისებურ შედეგს წარმოადგენდა, რომელიც ევროპასა და აზიას შორის არსებობდა იმხანად.

ევროპის სახელმწიფოთა და რომის კათოლიკური ეკლესიის წინააღმდეგობა ამგვარმა პასიურმა და მხოლოდ სიტყვიერ დონეზე გამოხატულმა ინტერესმა

ქვეყნის სახელმწიფოებრივი და ფიზიკური გადარჩენის გზათა მაძიებელ ქართველ მოქმედებს თვალთა რუსეთისაკენ მიაპყრობინა, რასაც ალ. მანველიშვილი, იმდროინდელი ისტორიული რეალობის გათვალისწინებით, სავსებით გამართლებულ მოვლენად მიიჩნევს. მისი შეფასებით, "რადგანაც ევროპა მისთვის მოუწოდებელი დარჩა", "მაშადაიანი ქვეყნებისაგან განწვალებული და დაქანცული" საქართველო "ფსიქოლოგიურად ადვილად ურიგდება" ერთმორწმუნე "რუსეთთან დაბლოკების ცდას."

ალ. მანველიშვილის მონოგრაფიის უმთავრესი მიზანია, პირველწყაროებსა და მდიდარ ფაქტობრივ მასალებზე დაყრდნობით კიდევ ერთხელ წარმოაჩინოს თვალნათლივ, რამდენად შედეგიანი აღმოჩნდა ჩვენი ქვეყნისათვის შექმნილი ისტორიული რეალობით ნაკარნახევი ამ გადაწყვეტილების მიღება.

ალ. მანველიშვილის წიგნში ამ ურთიერთობისთვის ფართოდ დამახასიათებელი ნეგატიური მხარეები, უპირველეს ყოვლისა, რუსული წაროებიდან მოშველიებულ ფაქტებსა და მოვლენებზე დაყრდნობითაა წარმოჩენილი, რაც კიდევ უფრო ნათლად და დაუეჭვებლად გვარწმუნებს ავტორისეული მსჯელობის სიმართლესა და არატენდენციურობაში.

ალ. მანველიშვილის წიგნის ღირსება ისიც არის, რომ მასში იმ თვალსაზრისის ილუზიურობაცა და სიყალბეცაა მდიდარ დოკუმენტურ მასალებზე დაყრდნობით დამაჯერებლად ნათელყოფილი, რომლის მიხედვითაც ქართველი და რუსი ხალხების ერთმანეთთან შემაკავშირებელ მძლავრ ძალად ქრისტიანული სარწმუნოება იყო მიჩნეული. ისტორიული ფაქტების მოშველიებით, მკვლევარი ედილობს არგუმენტირებულად დაგვარწმუნოს იმაში, რომ "ერთმორწმუნე" რუსები საუკუნეთა განმავლობაში გაცილებით უფრო მეტი სისასტიკითა და მარბაროსობით იბრძოდნენ ქართველი ხალხის დასათრგუნად, ვიდრე სხვა სარწმუნოების მიმდევარი დამპყრობლები.

მიუხედავად იმ სამეცნიერო ღირსებებისა, რითაც ალ. მანველიშვილის ამსახილველი ნაშრომი ხასიათდება და რაზეც ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ, იგი კლასიკური ტიპის მონოგრაფიულ გამოკვლევად მაინც ვერ ჩაითვლება. ეს დაუმოგება არსებითად განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ შესასწავლად აღებული პრობლემის მიზანმიმართულ კვლევა-ძიებასა და ახალ საარქივო და სხვა სახის დოკუმენტური მასალების მოპოვებაზე მეტად წიგნის ავტორი ზოგჯერ საქართველოს ისტორიის საყოველთაოდ ცნობილი ეპიზოდების მოთხრობითაა დატკბებული.

აღნიშნული მოვლენა, ჩვენი აზრით, ორი უმთავრესი ფაქტორითაა განპირობებული. პირველი იმით, რომ ავტორს, რომელიც ხსენებულ ნაშრომს ევროპაში ყოფნის პერიოდში წერდა, ნაკლებად ან საერთოდ არ მიუწვდებოდა ახალი საქართველოში არსებულ საარქივო დოკუმენტებსა და სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაზე და მეორეც, გარდა მკვლევარ-სპეციალისტებისა, მათ წიგნი მკითხველთა ფართო წრისათვის, უპირველეს ყოვლისა კი უცხოეთში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეებისათვის იყო გამიზნული, რამაც მანველიშვილად განსაზღვრა ავტორისეული თხრობის სტილის სიტყვიერი სიმკვრივე და ერთგვარად ბელეტრიზებული ფორმა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ალ. მანველიშვილი, 1951 - ალ. მანველიშვილი, რუსეთი და საქართველო, პარიზი, 1951.

ნარკვევები, 1973 - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973.

გ. შარაძე, 1993 - გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, ტ. II, თბ., 1993.

OTAR NIKOLEISHVILI

ALEXANDRE MANVELISHVILI AND SOME QUESTIONS
OF RUSSO-GEORGIAN RELATIONSHIPS

Alexandre Manvelishvili wrote a monograph work *Russia and Georgia in the emigration* in the years 1931-34 (Paris, 1951). The author surveys the relations between the two countries from the ancient time to the 60s of the 19th century with which he filled the gap caused by the Soviet period censorship.

Alexandre Manvelishvili gives the vast panorama of historical events in the context of the related issues in the world history. One of the merits of the book is that it provides convincing arguments to dispel illusions according to which the common Christian Orthodox confession had been considered a reliable basis for the tenacity of mutual relations. Referring to historical facts the historian tries to provide well-grounded argumentations that Russia, a country of the common Christian identity, has harmed and oppressed Georgian people with far more perfidious atrocity and barbarity than any other invaders with non-Christian faith.

მაღონა კონსტანტინეს ასული ნიჟარაჰი

საქართველოს ავტონომიის საკითხი და ქართველი ინტელიგენცია

ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა მთელს საქართველოს გასდევს, მაგრამ მან განსაკუთრებული სახე მიიღო XIX საუკუნეში, როდესაც რუსეთის იმპერიამ გააუქმა ქართული სახელმწიფოებრიობა, ტახტი ქართუ ბაგრატიონთა ათასწლოვან სამეფო დინასტიას და საქართველო დაიწყო ნაწილ მიუერთა რუსეთს, აქცია მის გუბერნიებად.

ქართველი ხალხი არ შეურიგდა ეროვნული ჩაგვრის ახალ უღელს, რომელსაც განსაკუთრებულად სასტიკად მიიჩნევდა, რადგან საქართველოს უფროსიდან მეგობრობა, მოკავშირეობა სურდა მეზობელი მუსულმანი ავღანელების წინააღმდეგ.

XIX საუკუნის II ნახევრიდან თერგდალეულთა ხელმძღვანელობით დაიწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ მწვავე იდეოლოგიური, ფართო საზოგადოებრივი ხასიათი შეიძინა. სწორედ ამ დროს ილია ჭავჭავაძის "ივერიამ" დასვა პირველი ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საკითხი, თუმცა ძალზე შეზღუდულად, შეფარულად, მაგრამ მაინც ეს იყო პირველი ცდა ავტონომიის მოპოვებისა რუსეთის ფარგლებში, რაც შემდეგში ილია ჭავჭავაძემ უფრო ფართოდ განსაზღვრა ეროვნულ-დემოკრატიულ პროგრამაში. "ივერიის" მოწინავე ტატიის შინაარსი იმაზე მეტყველებდა, რომ ილია ჭავჭავაძესა და მის მომხმარებლებს რუსეთის მრავალეროვნული სახელმწიფოს პოლიტიკურ-დინამისტრაციული მოწყობის საუკეთესო ფორმად ეროვნულ-ტერიტორიულ ავტონომიითა ფედერაცია მიაჩნდათ (ალ. ბენდიანიშვილი, 1980, გვ. 147-148).

შემდეგში ეს პრობლემა დეტალურად დაამუშავეს და უფრო ენერგიული განცხადება ავტონომია-ფედერაციის საკითხზე გააჩაღეს გაზეთების "ცნობის ფურცლისა" და "საქართველოს" პუბლიცისტებმა.

"ცნობის ფურცლისა" და "საქართველოს" ირგვლივ თავმოყრილი იყო ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილი, კერძოდ: არჩილ ჯორჯაძე, გიორგი ლაბიშვილი, სამსონ ფირცხალავა, გრიგოლ რცხილაძე, კიტა აბაშიძე, ალექსანდრე ლუაძე, ვლადიმერ ლორთქიფანიძე.

ამ ჯგუფმა, რომელიც შემდეგში სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის წევრის ინიციატორი იყო, თავისებური მიდგომა გამოამჟღავნა იმთავითვე ავტონომიის იდეისადმი.

900-იან წლებში მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის მიერ წამოყენებული ავტონომიის იდეას მხარდაჭერა ჰქონდა თვით იმპერიული ხელისუფლების შიგნიდან. რუსეთის მოწინავე ინტელიგენცია იმ ეტაპზე ამ იდეას ფართო პოპულარიზაციას უწევდა. 1906 წელს რუსეთის სათათბიროში შეიქმნა ფრაქცია, რომელიც საკანონმდებლო მხარდაჭერას უცხადებდა ავტონომია-ფედერაციის პრინციპით რუსეთის მოწყობას, იმ ერებისთვის კულტურულ-ადმინისტრაციული უფლებების მინიჭებას და ავტონომიური ფორმით არსებობის უფლებას, რომლებიც იზრდოდნენ ამისათვის. შედეგად რუსეთი შეანელებდა ანტირევოლუციურ ღონისძიებებს, ცენტრიდანულ მმართველობას გააადვილებდა და იმპერიის კუთხეებს შორის კავშირს განამტკიცებდა. ეს ერები და ქვეყნები იყვნენ: პოლონეთი, ფინეთი, ბალტიისპირეთი, ამიერკავკასიის ქვეყნები.

სათათბიროში შემავალ ავტონომისტთა ფრაქციაში შედიოდნენ მუშაობას წარმართავდნენ ცნობილი რუსი პროფესორები: ბოდუენ დე კურტენ, ლუჩიცი, ლენდისკი, კოლუზიაკინი, შრაგი და სხვ. კავშირი აღიარებდა რუსულ მთლიანობის პოლიტიკას და ითხოვდა ეროვნულ-ტერიტორიულ ავტონომიას.

ფედერაციულ მოწყობას ეთანხმებოდნენ ცნობილი რუსი მეცნიერები, მწერლები, შემოქმედებითი ჯგუფები, პუბლიცისტები.

საქართველოს ავტონომიის ფარგლებში სახელმწიფო ენად ქართული გამოცხადდებოდა, მაგრამ კანონმდებლობა უზრუნველყოფდა საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ეროვნებათა ენების, კულტურის, ზნე-ჩვეულებების დაცვასა და თავისუფალ განვითარებას.

ავტონომიური საქართველოს პარლამენტი საშინაო პოლიტიკას წარმართავდა, მაგრამ საგარეო პოლიტიკის წარმართვის უფლება მას არ ექნებოდა. საქართველო თავის წვლილს შეიტანდა ფედერალურ ბიუჯეტში რუსეთის თავდაცვის ხარჯებში. რუსეთის ერთიანი ფედერაციული სახელმწიფო მართვა-გამგეობაში ავტონომიური საქართველო ცენტრალურ პარლამენტში მონაწილეობას მიიღებდა გაგზავნილი წარმომადგენლების მეშვეობით (ოქმები 1904, გვ. 176-183).

იმის გამო, რომ ავტონომიის საკითხში საზოგადოების მოწინავე ნაწილს აზრი ორად გაიყო: ერთნი ემხრობოდნენ რუსეთის ფედერაციაში საქართველოს შესვლას ავტონომიის სახით, მეორენი კი — სრულ დამოუკიდებლობას ითხოვდნენ და ყოველგვარი პოლიტიკური კავშირის გაწყვეტას რუსეთთან, საჭირო გახდა ამ ორი აზრის შეთანხმება. ამიტომ 1904 წლის აპრილში ჩატარდა პარტიულ და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მიმდინარეობათა წარმომადგენლების კონფერენცია, სადაც უნდა მიღებულიყო საერთო რეზოლუციები განხილულ საკითხებზე, რის გამოც სოციალ-დემოკრატებმა კონფერენცია დატოვეს. კონფერენციამ ყველაზე დიდი ადგილი ავტონომიის საკითხის განხილვას დაუთმო. ავტონომიის მოთხოვნას სოციალისტ-ფედერალისტებთან ერთად მხარი დაუჭირა სოციალისტ-რევოლუციონერებმა და ანარქისტებმა. კონფერენციამ "სეპარატისტებიც" გამოვიდნენ, თუმცა ისინი უმცირესობაში აღმოჩნდნენ.

კონფერენციის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში ეწერა: "ქართული რევოლუციონერთა კონფერენცია უარყოფს სეპარატიზმს, რომელიც ჩაითვლება ერთა სოციალური განვითარებისა და ერთა შორის სოლიდარობის განმტკიცების თავდებად და აცხადებს, რომ განთავისუფლებული საქართველოსათვის საუკეთესო და უსაჭიროესი წყობილება უნდა იყოს ავტონომიური — საქართველო სხვა ერებთან ფედერაციულად შეკავშირებულ (ოქმები..., 1904, გვ. 176-183).

ამ კონფერენციის ორგანიზატორი და ცნობილი მოაზროვნე ანტონ ჯორჯაძე შემდეგში აღნიშნავდა, რომ იგი მალე მიხვდა უაზრობას: საერთაშორისო სამართალზე იმედის დამყარებით დამოუკიდებლობის აღდგენას დასაძლევად ევროპაზე დამყარებული იმედებიც მალე განელდა. ცხადი გახდა, რომ ამგვარი იმედებით ქართველები ვერც საერთაშორისო ასპარეზზე გავიდოდნენ და ვერც ეროვნულ ავტონომიას მივიღებდითო (გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1905 წ. თებერვალი).

ქართული პრესა დიდ ადგილს უთმობდა სახელმწიფოებრივი მართვადობის სხვადასხვა ფორმებს: ფედერაციის, კონფედერაციის, უნი-
ვერსალური ფორმის, არჩევდა მათ, არგებდა ქართულ ინტერესებს.

ამ მხრივ საინტერესო იყო სამსონ ფირცხალავას წერილები "ცნობის
ფურცელში", სადაც ის უპირატეს როლს ფედერაციის ფორმას ანიჭებდა.

საერთო დემოკრატიულ თვალსაზრისზე მდგარი ქართული პრესა მიიჩნევდა
რუსეთის დემოკრატიულ საფუძველზე გარდაქმნის შესაძლებლობას და
ავტონომიური მმართველობის განხორციელებისათვის ბრძოლაში თავადაზნაუ-
რობის გამოყენებასაც.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, კერძოდ, კახეთში, იმერეთში, თბილისის
სათავადაზნაურო კრებებზე გამოჰქონდათ გადაწყვეტილება "ქვეყნის
მართვადობის პრინციპად ავტონომიის დასადებად". საქართველოს
ინტელიგენციას მიაჩნდა, რომ სასწრაფოდ უნდა მოწვეულიყო დამფუძნებელი
კრება აღნიშნული საკითხის გადასაჭრელად.

მხოლოდ განახლებულ რუსეთს შეეძლო შერიგებოდა ნაციონალური
მართვადობის დაკარგვას და იმ აზრს, რომ განახლების გზაზე დამდგარ ერებს
დაეჭრობოდა თავისუფლება და თვითმმართველობა (გაზ. "ცნობის ფურცელი",
1905 წ. 31 მარტი).

1905 წლის 18 თებერვალს რუსეთმა გამოსცა იმპერატორის უმაღლესი
ბრძანება სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის თაობაზე. ამას დიდ მიღწევად
თვლიდა დავით კარიჭაშვილი, თუმცა საეჭვოდაც მიიჩნევდა, რომ ამ ორგანოში
მართვადობის არჩევის უფლება ქართველებს მისცემოდათ.

საქართველოს შესვლა რუსეთის მფარველობაში ქართველ მეფეებს და
ხალხს, დავით კარიჭაშვილის აზრით, სხვაგვარად წარმოედგინათ. რუსეთის
დემოკრატია კი უარყო ქართველთა ეროვნული არსებობა და მისი სრული
დაფარვა მოისურვა. თანამედროვე პირობებში დ. კარიჭაშვილი აყენებდა
მოდოლოვანებს, ესენი იყო:

1. სახელმწიფო (რუსულ) ენასთან ერთად ქართული ენის დაშვება
სკოლაში და სახელმწიფო დაწესებულებებში;
2. ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა;
3. საქართველოს მოხელეებად ძირითადად ქართველების დანიშვნა;
4. ჩვენს ქვეყანაში საგუბერნიო ერობების ნაცვლად ერთი, ცენტრალური
ქართველთა ერობისა და მისი დაწესებულებების ჩამოყალიბება
(გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1905 წ. 18 მაისი).

ეს მოთხოვნები მეტად ზომიერი და შეზღუდული იყო, რაც მოწინავე
ქართველ ინტელიგენციას და ქვეყნის პატრიოტულ ძალებს ამ დროისთვის
მოდოლოვანად აღარ აკმაყოფილებდათ.

ეროვნული საკითხის დასმას, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას
და შექმნას უმთავრეს მიზნად აცხადებდნენ ქართველი პუბლიცისტები: ანონიმი
"ცნობის ფურცელში" "ერთი და სახელმწიფო" იხილავდა სხვადასხვა თვალსაზრისს
მოწვეულ საკითხზე. ის უარყოფდა და განხილვის ღირსადაც არ მიიჩნევდა
მოთხოვნას, რომელთა თეორიით დიდ ერებს უნდა ჩაეყლაპათ პატარები.

ავტონომისტთა იდეას დაპირისპირებული ქართველი პოლიტიკოსები
აყენებდნენ, რომ ეს არ იყო ხალხის მოთხოვნა, რომ ეს ავტონომია მხოლოდ
საგუბერნიო ინტერესთა დამცველებმა მოიგონეს. სამსონ ფირცხალავა ამას

არასამართლიან განცხადებად თვლიდა. მისი აზრით, ხალხი ითხოვდა საერთო დემოკრატიულ გარდაქმნებს, არჩევნებს. ყველაფერი, რასაც ხალხი ითხოვდა, იყო ნამდვილი ავტონომიის შინაარსი. მოხელეთა არჩევნები, ქართულ ენაზე სასამართლო და სხვა ბიუროკრატიული დაწესებულებების მუშაობა შეიძლებოდა მხოლოდ ავტონომიური თვითმმართველობის მქონე ქვეყანაში, ხალხი დეცენტრალიზაციის გზით უნდა დაახლოვებოდა მართვა-გამგეობას.

გაზ. "ივერიასა" და "ცნობის ფურცელში" ხშირად იბეჭდებოდა რუსი მოაზროვნეების წერილები. ესენი უმთავრესად ის ავტონომისტები იყვნენ, რომლებმაც დამოუკიდებელი ფრაქცია შექმნეს რუსეთის საბჭოში, ან, თავიანთი დემოკრატიული აზროვნების გამო, მხარს უჭერდნენ ერთა თვითგამორკვევის პროცესს ავტონომიურ-ფედერაციულ სახელმწიფოში.

ვ. გოლუბაევის აზრით, ცარიზმი ხშირად ჰკიდებდა ერთმანეთს სხვადასხვა ერებს, მიმართავდა რა "დაჰყავ და იბატონეს" იმპერიულ პრინციპს, ამ გზით ცდილობდა თავის გადარჩენას (ვ. გოლუბაევი, 1905).

ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ეროვნულ-დემოკრატი ვასილ წერეთელი და სოციალ-დემოკრატი (ბოლშევიკი) ალექსანდრე წულუკიძე. ავტონომიას წულუკიძე მიუღებლად თვლიდა: რუსეთში ბურჟუაზია უფრო გაძლიერდება და ჩვენი დიდ ბაჟებს შემოიტანსო, რაზედაც ვასილ წერეთელი პასუხობდა: მართო ეგ თუა მიზეზი, მაშინ ჩვენი ბურჟუაზიაც საკუთარ ბაჟებს დააწესებს და ავტონომია უკეთესიც იქნებაო (ალარაიძელი, 1909).

საქართველოს ავტონომიას მხარს უჭერდა მწერალი მიხეილ ჯავახიშვილი. მისი პუბლიკაციები ხშირად წარმოადგენდა ავტონომისტთა ოპოზიციის სოციალისტური პარტიების წარმომადგენლებთან პოლემიკას.

ამ საკითხზე მსჯელობდნენ გაზეთები "შრომა" და "ლამპარი". "შრომა" ეროვნული მიმართულების იყო, "ლამპარი" კი - პრორუსული ორიენტაციის. "ლამპარსა" და "შრომას" შორის გამართულ პოლემიკაში ჩანდა, რომ მიხეილ ჯავახიშვილი მხარს უჭერდა ავტონომიის იდეას, მას რამდენჯერმე მოუხდა თავისი თვალსაზრისის დასაბუთება (მ. ადამაშვილი, 1906).

სოციალისტ-ფედერალისტური "შრომა" თავგამოდებით იცავდა ეროვნულ ავტონომიასა და მსოფლიო ფედერაციას. მისი აზრით, უნდა მოსპობილიყო სახელმწიფოთა ამდროინდელი საზღვრები, რადგანაც ისინი "არ ეთანხმებოდნენ ეთნოგრაფიულ და ეროვნულ საზღვრებს" (გაზ. "შრომა", 1906, №4).

ავტონომიის მოთხოვნაში იგი იმოწმებდა რუსული დემოკრატიული პრესის ისეთ ორგანოს, როგორიც იყო პეტერბურგში გამომავალი გაზეთი "სტრანა".

"შრომა" თვლიდა, რომ სოციალ-დემოკრატებმა 1903 წლიდან დაკარგეს ეროვნული სახე, როცა რუსეთის სოციალურ-დემოკრატიულ პარტიაში აითქვიფნენ. გაზეთი იხილავდა 1903 წლის ყრილობაზე წარსადგენი პროგრამის პროექტის II მუხლს, სადაც ეწერა: "დემოკრატიული რესპუბლიკა, რომელიც დაფუძნებული იქნება ფედერაციული პრინციპის თანახმად (სახელმწიფოს სხვადასხვა ერის შეთანხმებული მოქმედების საფუძვლებზე), რუსეთის დაყოფა ოლქებად ეკონომიკური და ტერიტორიული პირობების მიხედვით" (გაზ. "შრომა", 1906, №5).

"შრომა" აკრიტიკებდა ცალკეულ მოსაზრებებს ავტონომიის შესახებ. ის მხარს არ უჭერდა ეროვნულ ავტონომიას, იმ მოსაზრებით, რომ ტერიტორიულ

ავტონომიაში ერთი ერის ჰეგემონია განხორციელდებოდა და მოხდებოდა პატარა ერების დაჩაგვრა, ეროვნული ავტონომიების შემოღება სწორი არ იყო.

"შრომა" გამორიცხავდა საქართველოს ისტორიული საზღვრების აღდგენას, ისეთი ტერიტორიულ მოთხოვნას, როგორიც იყო, მაგალითად, ზაქათალა, რომელიც "უკვე სხვა მოდგმის ხალხით" იყო დასახლებული, მაგრამ მტკიცედ იცავდა თვალსაზრისს, რომ ის ტერიტორია, რომელიც რეალურად წარმოადგენდა ქართველი ხალხის საცხოვრებელ ადგილს, საქართველოს ავტონომიაში უნდა შესულიყო, თუნდაც მის შიგნით, რამდენიმე რაიონში, კომპაქტურად ყოფილიყვნენ დასახლებულნი სომხები ან სხვა ერის ხალხი.

გაზეთის აზრით, ერთი ერის მეორეზე გაბატონება ვერ მოხდებოდა, რადგან ამას გამორიცხავდნენ სახელმწიფოს დემოკრატიული ინსტიტუტები.

სოციალისტ-ფედერალისტური "შრომის" ამგვარი თვალსაზრისი პროგრესული იყო ამ დროისათვის, თუმცა ბოლომდე მისაღები იგი ქართველი ხალხის მოწინავე მოაზროვნეებისათვის არ ყოფილა. ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების პოლიტიკოსები ამგვარ ავტონომიაში ხედავდნენ ქართველი ერის ინტერესებისადმი წინააღმდეგობას, მათ ზაქათალა თუ სამაჰმადიანო საქართველოს ტერიტორიები მომავალი ქართული სახელმწიფოს ნაწილად მიაჩნდათ.

რუსეთის I რევოლუციის დროს გააქტიურებული ეს საკითხი რევოლუციის შემდეგ თითქოს მიივიწყეს, თუმცა ქართული პრესა მაინც არ ივიწყებდა ამ საკითხს, რუსეთის ავტონომია-ფედერაციული პრინციპებით მოწყობას და საიმპერიო ეროვნულ პოლიტიკას, კოლონიზაციის მიმდინარე პროცესებს ერთმანეთთან აკავშირებდა და აანალიზებდა, რათა სათანადო დასკვნები გამოეტანა.

ავტონომიის იდეას აყენებდა მიხაკო წერეთელი, ცნობილი ქართველი ანარქისტი გაზეთ "ერში" გამოქვეყნებულ ვრცელ პუბლიკაციაში — "ერის უფლება" მთავარ საკითხად საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ ერების უფლებათა დაცვას აყენებდა და არა ქვეყნების უფლებებისას (Гр. Чалхушян, 1905, с. 52).

ასევე საინტერესო იყო გიორგი ჟორდანიას ბროშურა "აქვს თუ არა საქართველოს კანონიერი უფლება მოითხოვოს ავტონომია." ეს ნაშრომი "გრაჰის" ფესვდონიმიტ დაიბეჭდა ქუთაისში 1907 წელს, მაგრამ ვერ გავრცელდა ცენზურის გამო. ნაშრომზე რეცენზია გამოაქვეყნა ცნობილმა ისტორიკოსმა გივი ჟორდანიამ.

I მსოფლიო ომის დროს რუსეთი ცდილობდა კვლავ ჩარეულიყო საქართველოს დემოგრაფიულ პროცესებში, აყრილი აჭარლების ნაცვლად აჭარის სოფლებში სხვა ეთნოსი ჩაესახლებინათ, რასაც ხელი შეუშალა ქართულმა ეროვნულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ, რომელმაც შეძლო თანხის შეგროვება და იქ კვლავ აჭარლები დააბრუნა.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიამ მართლაც მოიპოვა ავტონომიური ფედერაცია. მასში სამი ქვეყანა: საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი გაერთიანდა. ამიერკავკასიის ფედერაციულ სახელმწიფოს ქართველი სოციალ-დემოკრატები, სომეხი დაშნაკ-ცუტუნები და აზერბაიჯანელი

მუსავატის პარტიები მართავდნენ. ცენტრი ფედერაციისა ქ. თბილისი იყო. მის მთავრობაშიც ძირითადად ქართველები ჭარბობდნენ.

მმართველი სოციალ-დემოკრატები იმედოვნებდნენ, რომ რუსეთში გაძლიერდებოდა დემოკრატიული ხელისუფლება და ამიერკავკასიის ფედერაციას მიიღებდა მის შემადგენლობაში. სოციალ-დემოკრატი ივანე გომართელი გაზეთში — "ჩვენი მეგობარი" იმედოვნებდა, რომ საქართველო ავტონომიის სახით შევიდოდა ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებთან ერთად რუსეთის ფედერაციულ სახელმწიფოში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- მ. ადამაშვილი, 1906 - მ. ადამაშვილი, პასუხად "კამპრის რედაქციას: გაზ. "შრომა", №57, '62, 1906.
 ალარიოდელი, 1909 - ალარიოდელი, კავკასიის ერთობა: გაზ. "დროება", №251, 1909 წლის 11 ნოემბერი.
 ალ. ბენდიანიშვილი, 1980 - ალ. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წლებში, თბ., 1980.
 ვ. გოლუბაევი, 1905 - ვ. გოლუბაევი, ეროვნება და ერები: გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1905, 18 მაისი.
 ეროვნული და ტერიტორიალური: გაზ. "შრომა", №11, 1906 წლის 16 აპრილი.
 გ. ლასხიშვილი, 1934 - გ. ლასხიშვილი, მემუარები, თბ., 1934.
 ნაციონალური ავტონომია და მსოფლიო ფედერაცია: გაზ. "შრომა", №4, 1906.
 ოქმები..., 1904 - ოქმები ქართველ რევოლუციონერთა პირველი კონფერენციისა, პარიზი, 1904.
 გაზ. "საქართველო", 1903, №9.
 საქართველოს ხალხთა მოძრაობა და ეროვნული ნიადაგი: გაზ. "შრომა", №5, 1906.
 სცსა - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი.
 გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1905 წ. 25 თებერვალი, 29 მარტი, 31 მარტი, 16 აპრილი, 24 აპრილი; 18 მაისი, 29 ოქტომბერი.
 დ. ჭუმბურიძე, 2003 - დ. ჭუმბურიძე, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა XX ს-ის დასაწყისში: "მემატიანე", თბ., 2003.
 Гр. Чалхушян, 1905 - Гр. Чалхушян, Армянский вопрос России, Тиф., 1905.
 Кариба, Красная книга, Тиф., 1920.

MADONA NIZHARADZE

THE QUESTION OF GEORGIA'S AUTONOMY AND THE GEORGIAN INTELLIGENTSIA

The question of restoring Georgia's statehood was first deposited in *Iveria*, edited by Ilia Chavchavadze. Later energetic polemics about the issues autonomy and federative systems appeared in the newspapers *Tsnobis Purtseli* and *Sakartvelo*.

The idea of autonomy was promulgated by Grigol Rtskhiladze, Mikheil Javakhishvili, Vasil Tsereteli, Kita Abashidze, Aleksandre Agladze, Vladimer Lortkipanidze and others. In 1900s even the Russia's imperialistic government supported the idea of Georgia's autonomy.

The chief point of publicists publishing in Georgian press was the demand of restoring the Georgian as the official language of the autonomy. As for the other ethnic groups living here they should be provided legal grounds for the preservation of their language, culture and customs, the a possibility for the unencumbered freedom of development.

გაღონა აპოლონის ასული ნიშარაპი. ოზოლდა რუსაპი

პოეტი ანეტა ბრიგოლის ასული კაპანაძე

რა ვიცით ამ პიროვნების შესახებ? სამწუხაროდ, თითქმის არაფერი. "ქართული წიგნის" დახმარებით გაირკვა, რომ ა. კაპანაძის ლექსები მხოლოდ ორჯერ დაიბეჭდა: პირველად — 1902 წელს, ხოლო მეორედ — 1904 წელს. ორივე გამოცემულია ქ. თბილისში. პირველ წიგნს აწერია: "გამოცემა ანეტა კაპანაძისა, №1. ლექსები ანეტა კაპანაძისა (ავტორის სურათით) Типогр. "Гутенберг", кн. Гр. Диасамидзе, Дворцов ул... 1902". წიგნი მოიცავს 71 გვერდს. 20 x 13.

ეს წიგნი დაცულია თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაში, ლენინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასა და პეტერბურგის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის შრომის წითელი დროშის ორდენისა და სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაში ("ქართული წიგნი", ბიბლიოგრაფია, ტ. 1, №2552).

რაც შეეხება 1904 წელს გამოცემულ ა. კაპანაძის ლექსების წიგნს "მოულოდნელი სიკვდილი ლექსით", ინახება საქართველოს ცენტრალურ არქივსა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში ("ქართული წიგნი", ბიბლიოგრაფია, ტ. II, №2841). წიგნი დაბეჭდილია არ. ქუთათელაძის სტამბაში (15 გვერდი, 14 x 10).

საკითხით დაინტერესება გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ პოეტი ქალის პირველი წიგნი აღმოჩნდა ქ. ქუთაისში, ამ სტატიის ავტორის — მ. ნიჟარაძის ოჯახში. წიგნი დაზიანებულია და მოიცავს მხოლოდ 64 გვერდს.

მუშაობის პროცესში "ქართული წიგნის" I, II და III ტომების გარდა შევისწავლეთ "დროების" 1900-1910 წლებისა და გაზეთ "ცნობის ფურცლის" 1901-1909 წლების მასალები. სამწუხაროდ, ა. კაპანაძის შესახებ ცნობები ძალიან მწირია.

ა. კაპანაძის პირველი წიგნის გამოცემა ცენზურის მიერ ნებადართულ იქნა 1902 წ. 27 აგვისტოს.

ამ გამოცემას თან ერთვის ავტორის ფოტოსურათი, რომელზედაც პოეტი ქალს 40-45 წლის შესახედაობა აქვს. საკმაოდ ლამაზი ქალბატონია, ტიპური ქართული სახით, ძვირფასი ჩიხტი-კობით, მანდილითა და კავეებით.

მეორე წიგნს, ტექნიკური მიზეზების გამო, ჭერჭეროვით ვერ ვერ მივაკვლიეთ.

ა. კაპანაძის პოეზია თემატურად მრავალფეროვანია, თუმცა, ძირითადად პესიმისტური განწყობა იგრძნობა. ჩვენთვის უცნობია მისი პირადი ცხოვრების დეტალები. ამიტომ ვერაფერს ვიტყვით ამ ლექსების პესიმიზმის მიზეზზე. თუმცა, აღსანიშნავია ისიც, რომ ასეთი განწყობა იმ პერიოდის შემოქმედთათვის დამახასიათებელი იყო.

ა. კაპანაძეს პოეტის მოვალეობისა და დანიშნულების შესახებ დაწერილ აქვს ლექსები: "მუზას" და "კალამს". ავტორის აზრით, პოეტის ნიჭი ზეციური მადლია და მისი დანიშნულებაა ამქვეყნიური ცხოვრების ტკბილ-მწარე განცდ-

"შე, მუზავ, მოდი, მომხედე,
შთამბერე ნიჭი ციური,
რომ ვიგრძნო მეც მწარე-ტკბილი
ცხოვრება ამქვეყნიური" ("მუზას").

ა. კაპანაძე ი. ჭავჭავაძისა და ა. წერეთლის ეპოქაში მოღვაწეობდა და, ცხადია, მისი პოეზია მათ გავლენას განიცდის. ა. კაპანაძის ჩონგური, აკაკის მსგავსად, სამშობლოს ბედზე წუხს, ხოლო ლექსი "კალამს", ილიას მიბაძვით, სიმართლეს ემსახურება:

"თუმც კი ხარ პაწაწკინტელა,
მაინც ხარ ღონიერიო,
ათასსა მკლავ-ღონიერსა
აჯობებს შენი წვერიო" ("კალამს").

პოეტის ლირიკა, ძირითადად, სატრფიალოა. ცხადია, არ ვიცით, ამ ლექსების ადრესატის ვინაობა, მაგრამ ავტორისეული განცდები რეალურია. სიყვარულის თემაზეა დაწერილი მისი ლექსები: "სატრფოს", "მუხამბაზი", "ტურფა", "საყვარლის ფანტაზია", "ყვედრება" და სხვ. პოეტი ქალი გრძნობამორევით, სიყვარულით ანთებული მიმართავს სატრფოს:

"შენი ეშხით აღვსილი მაქვს გუნება,
შენებრ კობტა არვინ არ მეგულება,
გულს მეგზვნება სიყვარულის ალბი,
შენსკენ მზერით დამისუსტდა თვალები" (გვ. 63).

ა. კაპანაძის შემოქმედების ერთ-ერთი ძირითადი თემაა მშრომელი ხალხის მძიმე ცხოვრების ჩვენება. ლექსები: "ქართველი გლეხის შვილი ვარ", "საწყალი კაცის შვილი ვარ", "მუშა", "მოსამსახურის სურვილი" და სხვ. დაჩაგრულ ადამიანებს გვიჩვენებს, თუმცა ა. კაპანაძემ თავის პოეზიაში არ მოგვცა უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლ ადამიანთა სახეები. ამ ლექსების ლირიკული გმირები — მშრომელი გლეხები ღვთისაგან ერთხელ ბოძებულს სჯერდებიან და უკეთესი მომავლისათვის არ იბრძვიან. ცხადია, თუ მწერალი უსამართლობით შეწუხებული ხალხის ბრძოლას ასახავდა, ცენზურა დაბეჭდვის ნებას არ მისცემდა.

ა. კაპანაძის პატრიოტული ლირიკა სამშობლოსადმი სპეტაკი და ნაზი სიყვარულით აღვსილი სტრიქონებია. პოეტ ქალს აწუხებს ქვეყნის ბედი და დაუფარავად გადმოგვცემს თავის ემოციებს. ლექსში "ჩემს სურათს" გულმხურვალედ ლოცულობს და სამშობლოს კეთილდღეობას ევედრება ღმერთს. ავტორი თავის პოეზიაში უმღერის ადამიანურ ზნეობასა და სპეტაკ სულს. ამ მხრივ საყურადღებოა ლექსი-ბალადა "ობოლი".

ა. კაპანაძის შემოქმედებაში საინტერესო თემებია: დედაშვილური სიყვარული, მოხუცთა და სნეულთა თანაგრძნობა, ბუნების სურათები, ქალაქური ცხოვრების ასახვა და სხვ.

ა. კაპანაძის პოეზია იდეურ-მხატვრული თვალსაზრისით თავისი ეპოქის დონეზეა, თუმცა რითმების მიხედვით მოისუსტებს. უფრო ხშირად გამოყენებულია ღარიბი, არახუსტი რითმა. პოეტი ძირითადად მიმართავს დაქტილურ რითმას ემფატიკური "ა"-ს დახმარებით. იშვიათად შეიმჩნევა ზედაქტილური რითმებიც (ღონიერიო — შენი წვერიო; არ იწყებს — დაივიწყებს და სხვ.), საერთოდ არ იყენებს ერთმარცვლიან და ორმარცვლიან რითმას. ძირითადად, ლექსები

გაწყობილია ინტერვალიანი რითმებით, თუმცა ხანდახან გვხვდება პარალელური და ჭვარედინიც (გვ. 41, 61, 64).

გავანალიზეთ ლექსები ენობრივი თვალსაზრისითაც. აქ წარმოვადგინეთ სურათი იმისა, თუ როგორია XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე დაწერილი და გამოქვეყნებული ლექსების გრამატიკული ნორმები. განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციეთ იმას, თუ რა მსგავსებასა და განსხვავებას გვიჩვენებს ამ ლექსების ენა ძველ და ახალ სალიტერატურო ენასთან მიმართებით. ლექსები, ძირითადად, ახალი ქართული სალიტერატურო ენითაა დაწერილი, თუმცა აქა-იქ გვხვდება ძველისათვის დამახასიათებელი ნორმები.

ა. კაპანაძის პოეზიაში გამოყენებული ენა ჭრელია. სინამდვილეში, XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დასაწყისში ძველი საერთოდ არ უნდა იყოს, მაგრამ აქა-იქ მაინც ვხვდებით.

ზოგიერთი ენობრივი მოვლენა, რომელიც ამ ლექსებში წარმოჩინდა, თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენას არ ახასიათებს, რადგანაც იგი "განვითარების საერთო კანონზომიერების ძალით ან სულ დაიკარგა, ან ზოგ დიალექტურ ჯგუფს შემორჩა" (ივ. ჭავჭავაძე, 1964, გვ. VI).

მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითს. სახელთა წარმოება; მოთხრობითი ბრუნვა: შევბედმან (გვ. 5), შეწუხებულმან (გვ. 14); ვითარებითი ბრუნვა: ხატით (გვ. 19), მწარეთ (გვ. 36); თანდებული: საკლავზედ (გვ. 24), ტუჩზედ (გვ. 21); "იდან" ფორმას ხმარობს ასე: თვალიდგან (გვ. 26), საყდრიდგან (გვ. 20); ა. კაპანაძე იყენებს -მდე/-მდის თანდებულის დიალექტურ ფორმას: წლამდისინ (გვ. 11), დრომდინ (გვ. 19).

ა. კაპანაძის პოეზიაში ხშირია მსაზღვრელ-საზღვრულის გამოყენების შემთხვევები. პოეტი მიმართავს ატრიბუტულ მსაზღვრელ-საზღვრულის პრეპოზიციურ წყობას, მაგრამ გარდამავალ სახეობას: დაკოდილს გულის წყლულებსა (გვ. 6).

პრეპოზიციური წყობის დროს სუბსტანციური მსაზღვრელი ა. კაპანაძის ლექსებში საზღვრულთან ერთად ბრუნების დროს უცვლელია და დგას ნათესაობით ბრუნვაში. ძველ ქართულში ის ყოველთვის გავრცობილი იყო, გარდა ადამიანის სახელისა. საანალიზოდ აღებულ ლექსებში კი საზოგადო სახელებთან გაუვრცობელი ფორმითაა წარმოდგენილი: ოქროს გვირგვინი ძვირფასის თვლებით ადგიათ თავზე (გვ. 20).

ზმნა: პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი უ ხმოვნის წინ ბევრ შემთხვევაში დაკარგულია: ჩაუვარდე (გვ. 32), დაუწყებდით (გვ. 53); მესამე სუბიექტური პირისათვის ზმნათა ნარიანი ფორმები: რცხენიან, ეშინიან, უხარიან და მისთანები დღეს ქართლ-კახურს, მოხეურსა და ფშაურ დიალექტებს ახასიათებთ. ამ მხრივ, ამ დიალექტებში დაცულია ის ვითარება, რაც იყო XII-XIX საუკუნეების ქართულ ენაში. ა. კაპანაძე ზუსტად იცავს თავისი ეპოქის დროინდელ ნორმებს.

XIX საუკუნეში თანხმონით დაწყებული ზმნის ერთ ფორმაში თავს იყრიდა ორი პრეფიქსი — პირველი სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირის ნიშნები: ვჰკითხეთ, ვსთხოვე და სხვ. ეს წესი დაცულია ა. კაპანაძის ლექსებშიც. ზოგიერთ ერთპირიან ზმნას სუბიექტური პირის ნიშანთან ერთად ობიექტის პრეფიქსაც ურთავს: სდგას (გვ. 20), სძგერდა (გვ. 9); ზოგჯერ მესამე პირდაპირ ობიექტურ პირსაც აფიქსით წარმოგვიდგენს: გამოსთქვი (გვ. 7)...

ა. კაპანაძის პოეზიაში შეგვხვდა ხმოვანშეცვლილი ზმნისწინების დიალექტური ფორმები: მაპივიდა (გვ. 40), მამცემს (გვ. 64); ზოგიერთ ზმნისწინს პოეტი იყენებს ძველი ფორმით: განქრა (გვ. 59), გარდმოგვაფარე (გვ. 37), შთაგბერა (გვ. 55) და სხვ.

ცნობილია, რომ აღ- ზმნისწინიან ფორმებში პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი ე- ზმნისწინის შემდეგ იწერება. ა. კაპანაძის ლექსებში შეინიშნება ძველი ნორმების გავლენა, როცა გამოყენებული იყო "აღვიარებ" ფორმა ზმნისა: უღვიარო (გვ. 6), გიღვიარებ (გვ. 8) და სხვ.

პოეტი ქალის ლექსებში დადასტურდა -ავ და -ამ თემის ნიშნების მცდარად გამოყენების შემთხვევები: მოვრთამ (გვ. 11), დაგინახამთ (გვ. 56), ნახამ (გვ. 25).

ა. კაპანაძის ლექსებში გამოყენებულია ზოგიერთი ლექსიკური ერთეულის დიალექტური ფორმა.

სტატიკაში შევეცადეთ წარმოგვეჩინა ა. კაპანაძის შემოქმედების ძირითადი მოტივები და იდეურ-მხატვრული ანალიზი. შევეხეთ მისი ლექსების ღირსება-ნაკლოვანებებს, განვიხილეთ გრამატიკული ფონი XIX საუკუნის სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით და საზოგადოებას მივაწოდეთ მასალა უცნობი ქართველი პოეტი ქალის შესახებ.

მკითხველს ვთხოვთ, თუ რაიმე ცნობა ან მასალა გააჩნიათ ანეტა კაპანაძის შესახებ, მოგვაწოდონ.

MADONA NIZHARADZE, IZOLDA RUSADZE

ANETA KAPANADZE – POETESS

Aneta Kapanadze published her books of poems in 1902 and 1904. The first one has the title *Aneta Kapanadze's Poems*, the other *Sudden Death with Poems*. The first book is found in the Tbilisi Public Library, in the Scientific Library of the Georgian Academy of Sciences and in and in Petersburg Saltikov-Schedrin Public Library. The second book is kept in the Central Archive of Georgia and in the Scientific Library of the Georgian Academy of Sciences. The first book was also found in the family library of Madona Nizharadze, an author of the present paper.

Apart from the three volume of the Georgian Book and the press of Aneta Kapanadze's time we could not find any other materials about the poetess. Main themes of her poetry are the role of poetry and a poet, love lyrics, motherland, compassion to the needy, hard life of the layman etc. It is noteworthy that Aneta Kapanadze did not write about the struggle of toilers against injustice. The censorship of the period made it impossible to do it.

The present paper discusses Aneta Kapanadze's poems from the point of literary studies: metrics, rhyme ... as well as from their linguistic properties.

ბაღონა აპოლონის ასული ნიჟარაძე

პორტრეტი - გამოსახვის აუცილებელი
საშუალება

მწერალი პერსონაჟის დახასიათებისას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს პორტრეტს. უმეტესწილად გმირის გარეგნობა და მისი სულიერი სამყარო ურთიერთმიმართებაშია. ხშირად გარეგნობის განმსაზღვრელი ადამიანის შინაგანი ბუნებაა.

პორტრეტში, ჩვეულებრივ, იგულისხმება პერსონაჟის აღნაგობა: სიმაღლე, სახე, თმა-წვერი, თვალ-წარბი, ტუჩ-კბილი და ჩაცმულობაც კი. შეიძლება მწერალმა გამოიყენოს პორტრეტის შემავსებელი სხვა ელემენტებიც: სიგარეტი, პორტსიგარი, ხელჯოხი, სათვალე და სხვ.

ზოგჯერ პორტრეტი მთლიანობაშია წარმოდგენილი, ზოგჯერ კი - ნაწილ-ნაწილ, ე. ი. მწერალი თანდათანობით აღწერს გმირის გარეგნობას.

ლიტერატურულ ძეგლებში გამოიკვეთა პორტრეტის ორი სახეობა: დადებითი და უარყოფითი. ამ კლასიფიკაციის საფუძველი მაინც პერსონაჟის შინაგანი სამყაროა. პორტრეტი გარეგნობაა, ზოლო თვისება და ხასიათი - ადამიანის ბუნება. მეორე განსაზღვრავს პირველს. ე. ი. პორტრეტიდან კი არ გამომდინარეობს დადებითი ან უარყოფითი გმირი, არამედ პირიქით - მოქმედ პირთა ხასიათებიდან. დადებითი თვისებები განსაზღვრავს პერსონაჟის გარეგნობასაც. სხვათა შორის, უძველესი სიბრძნეა, რომ ჭანსალი, ლამაზი სული ადამიანს გარეგნობითაც ალამაზებს.

დადებითი პორტრეტის ნიმუშად ქართულ მწერლობაში ბევრი პერსონაჟის გახსენება შეიძლება. რუსთაველის გმირების - ტარიელის, ავთანდილის, ნესტან-დარეჯანის, თინათინისა და სხვა პერსონაჟების სილამაზე შეესაბამება ამ გმირთა მაღალზნეობრივ ბუნებას, ზოლო ამავე პოემაში გამოყვანილი ფლიდი და ორპირი ვაჭარი, ფიცისა და სიტყვის გამტეხი უსენი „მჭლე არის და თვალად ნასი“. აგრეთვე, ბაში-აჩუკი, თორნიკე ერისთავი, ელგუჯა, ხევისბერი გოჩა და სხვები ქართულ მწერლობაში დაუვიწყარი ზნეობრივი სახეები არიან, შესაბამისად მათი პორტრეტებიც დადებითია.

ა. წერეთელი აბდუშაჰილის შესანიშნავი პორტრეტის აღწერით თითქოს წინასწარ გვაშადებს მისი ფერისცვალებისათვის. ასეთი გარეგნობის ადამიანი არ შეიძლება ბოროტი, ურჯულო და სისხლისმღვრელი იყოს.

კ. გამსახურდია წერს: „შორენა ჩამოვიდა კედლიდან, ხატაური ფარჩის კაბა ეცვა შავი, ოქროსფერი თმები გადმოღვრილიყვნენ მხრებზე, მოდიოდა ყაყაოების ველზე, თავთუხის თაველებს ესროდა უტას, ყაყაოებსა და თავთუხის თაველებს“ (კ. გამსახურდია, 1959, გვ. 792). ამ პორტრეტის შესაბამისად შორენა კოლონკელიძე სათნო, ნაზი და სპეტაკი ქალწულია.

უარყოფითი პორტრეტი უარყოფითი გმირის დასახასიათებლად გამოიყენება. ადამიანის შინაგანი სამყარო, მისი ცუდი ხასიათი და ნიშან-თვისებები გავლენას ახდენს გარეგნობაზე და აისახება მის სახეზე. ბოროტი და უხამს ადამიანს უზნეო და ბოროტი გამომეტყველება აქვს.

ი. ჭავჭავაძის მიერ დახატული ლუარსაბის პორტრეტი ქართულ მწერლობაში ზარმაცი და უქნარა ადამიანის შესანიშნავი ნიმუშია. სულიერად

გადაგვარებული ლუარსაბ თათქარიძე სხეულითაც გადაგვარებულია. ამას ადასტურებს არა მარტო მისი აღნაგობა, არამედ - ჩაცმულობაც.

მ. ჯავახიშვილი ჯაყო ჯივავილის პორტრეტის დახატვისას მაქსიმალურად ცდილობს მისი ვულგარული გარეგნობის წარმოჩენას: „დედაბოძივით სქელი და გაჩაჩხული ფეხები ძლივს იმაგრებდნენ უშნოთ და განივად დადგმულ თეძოებსა და მხარ-ბეჭს“. „ჯაყომ ცალი ხელით დოინჯი შემოიყარა, ცხენის კბილები გააელვა და დაიჭიხვინა“. „რამდენიმე ნაჭრილობევით დასერილი თავი და პირსახე ისეთი შავის, ხშირისა და აბურძგვნილის ჯაგრით ჰქონდა შემოსილი, თითქო ჯაყოს ბეჭებზე კუბრში ამოვლებული უზარმაზარი ზღარბი აცოცებულებო“. „შავი ჯაგრის ბუჩქნარი თვალებამდე სწვდებოდა და იმ ჯაგარიდან მხოლოდ ხარის თვალებს, წინ-წამოყრილ ცხენის კბილებსა და აჭყლეტილ ცხვირს ამოეყოთ თავი“. ასეთი პორტრეტით იწყებს მწერალი ჯაყოს დახასიათებას და მკითხველი ნაწარმოების პირველი გვერდიდან ხვდება, რომ უარყოფით პერსონაჟთან აქვს საქმე. ჯაყოს უსიამოვნო, შემზარავ გარეგნობას შეესაბამება მისი ქცევა-ხასიათიც. ის გაუნათლებელი და უზნეო ადამიანია, რაც გამოიხატება მისივე გარეგნობაში.

პორტრეტზე მსჯელობის დროს ყურადღების გარეშე ვერ დავტოვებთ არცთუ იშვიათ გამონაკლისებს. ზოგჯერ პერსონაჟის პორტრეტი და გმირის შინაგანი სამყარო ერთმანეთს არ შეესატყვისება. გარეგნობით მომზიბვლელი და ლამაზი პიროვნება აღჭურვილია უარყოფითი თვისებებით ან პირიქით, ცუდი უარყოფითი პორტრეტის მქონე პერსონაჟი სულიერად სპეტაკი და ამაღლებულია.

მსოფლიო კლასიკურ მწერლობაში უარყოფითი პორტრეტის შესანიშნავი ნიმუშია ვ. ჰიუგოს მიერ დახატული კვაზიმოდო. მისი სურათი ყველაზე დიდი სიმახინჯის განსახიერებაა: „როგორც არ უნდა ვეცადოთ, მივცეთ მკითხველს წარმოდგენა, ვერ შევძლებთ აღვწეროთ ეს ოთხწახნაგა ცხვირი, ცხენის ნალისებური პირი. ბაწაწინა მარცხენა თვალს ჯაგრისებური მწითლური წარბი ჩამოფარებოდა, მარჯვენა თვალი კი სრულიად გამქრალიყო. ვეება მეჭექს ქვეშ უსწორმასწორო, ჩამტვრეული და მეჩხერი კბილები კოშკის ქონგურებს უგავდა, გახეთქილ და დაკოჭრილ ტუჩებზე სპილოს ეშვისებური ღოჯი მოუჩანდა, ნიკაპი ორად ჰქონდა გაყოფილი. კიდევ უფრო ძნელია ამ საშინელი სახის გამომეტყველების გადმოცემა, რომელშიც გაბოროტება, გოცება და სევდა იხატებოდა ერთდროულად“. მწერალი თანდათანობით ავსებს კვაზიმოდოს გარეგნობას: „მთელი მისი პიროვნება სიმახინჯეს წარმოადგენდა, ვეება თავს აბურძგვნილი, ჯაგრისებური მწითლური თმა უფარავდა. ზურგზე ბეჭებს შორის ამოზრდოდა უზარმაზარი კუზი, რომელიც გაწონასწორებული იყო მეორე მოპირდაპირე კუზით მკერდზე. თეძოები ისე უცნაურად ამოვარდნოდა, რომ მის ფეხებს მხოლოდ მუხლებში შეედლოთ ერთმანეთთან შეხვედრა და თუ წინიდან შეხედავდით, სახელურებით შეერთებულ ორ ნამგალს მოგაგონებდათ. ფართო ტერფები და ურჩხულის საზარელი ხელები ჰქონდა“ და ა. შ. (ვ. ჰიუგო, 1970, გვ. 71). მკითხველმა იცის რომ კვაზიმოდოს ბუნება მისი გარეგნობის სრულიად საწინააღმდეგოა. ამ მახინჯ სხეულში უაღრესად ნაზი, სევდიანი და გმირული სული იმალება. ე. ი. პორტრეტი და გმირის ხასიათი არ შეესაბამება ურთიერთს.

გარეგნობისა და სულიერი სამყაროს ურთიერთშეგუების ნიმუშად გამოდგება ილიას „გლახის ნაამბობში“ გლახის - გაბრიელის ბოლოდროინდელი პორტრეტი: „ისე მტკივნეულად შეიკრიბა წარბები და დაეღმიჭა გაყვითლებული სახე... ის იყო სრულიად დათენთილი სნეულებისაგან. ყვითელი სახე, შიგა-და-შიგ ტყლაპსავით ჩაჩნეული, შეშუპებული ჰქონდა, როგორც წყალმანკის მქონეს, თმა და მოზრდილი ჭაღარა წვერი ჭუჭყისაგან ისე გასქელებოდა, თითქოს იმის თმას თავის დღეში არც წყალი მოხვედრიაო და არც სავარცხელი.“ ეს პორტრეტი ეკუთვნის ოდესღაც მშვენიერ, მაგრამ ბედისაგან დაჩაგრულ და გაუბედურებულ ადამიანს. მის ამჟამინდელ მდგომარეობას ასეთი სურათი საესეებით შეესაბამება.

მხატვრულ ლიტერატურაში არის შემთხვევები, როცა პორტრეტი დადებითია, მაგრამ პიროვნება - უარყოფითი. გავიხსენოთ ა. წერეთლის „გამზრდელიდან“ უმშვენიერესი ზია-ხანუმი:

„ზია-ხანუმ, შენც კი იცი,
რომ მშვენებით განთქმულია;
ბევრი კარგი ახალგაზრდა
მისი ეშხით დაბმულია!
მთვარესავით ხელუხლები,
სხივებს ჰფენს და არვის ათბობს;
მომხიბვლელად, შორეულად

თანასწორად ყველას ატკბობს!“ (ა. წერეთელი, 1989, გვ. 203).

როგორც მკითხველისათვის ცნობილია, ზია-ხანუმი უარყოფითი პიროვნებაა. იგი მზადაა, საკუთარი აზრებული სურვილების შესასრულებლად ვაჟკაცების სიცოცხლე გასწიროს და შეყვარებულებს უკადრისი საქციელი ჩაადენინოს.

აკაკის „თამარ ცბიერში“, რა თქმა უნდა, უარყოფითი პერსონაჟია იმერეთის დედოფალი თამარ ცბიერი. მისი პორტრეტი, გარეგნობის სრული აღწერა მწერალს არ მოუცია, მაგრამ შიგადაშიგ ცალკეული სტროფებით პოეტი გვიჩვენებს ამ ქალის მშვენებას. თავისი გარეგნობით მან ბევრი სახელოვანი ვაჟკაცი აცდუნა. დედოფალი თვითონ იხასიათებს თავს:

„როგორც რომ მთვარე თხუთმეტის დღისა,
ველარ შემძენი სინათლის კიდე,
მისცურავს ცაზე სხივმომფინარე
ამპარტავნებით კიდი-კიდედმდე,
ისე მშვენება ჩემი სრულქმნილი,
ერთსა წერტილზე შეჩერებულა,
მაგრამ ჭერ კიდევ მისი დიდება

და სხივოსნობა არ დაკლებულა“ (ა. წერეთელი, 1989, გვ. 96).

სხვა ადგილას პოეტი ცბიერ დედოფალზე ამბობს: „თვით ციურ მნათობს, ქვეყნად ჩამოსულს“. პიესის მიხედვით, დედოფლის მშვენიერ სხეულში მოთავსებულია ბოროტი და ცბიერებით აღსავსე სული.

მაშასადამე, პორტრეტი დახასიათებისა და სახის შექმნის აუცილებელი საშუალებაა. უფრო ხშირად მწერლები პერსონაჟის დახასიათებას მათი გარეგნობის აღწერით იწყებენ.

დამოწმებული ლიტერატურა

- კ. გამსახურდია, 1959 - კ. გამსახურდია, რჩეული, ტ. II, თბ., 1959.
 მ. ნიჟარაძე, ზ. კიკვიძე, 2006 - მ. ნიჟარაძე, ზ. კიკვიძე, ლიტერატურისმცოდნეობის პროპედევტიკა, ქუთაისი, 2006.
 ა. წერეთელი, 1989 - ა. წერეთელი, რჩეული, ტ. III, თბ., 1989.
 ი. ჭავჭავაძე, 1985 - ი. ჭავჭავაძე, რჩეული, ტ. II, თბ., 1985.
 ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, 2002 - ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, ლიტერატურათმცოდნეობითი ცნებები, თბ., 2002.
 მ. ჯავახიშვილი, 1959 - მ. ჯავახიშვილი, რჩეული, ტ. II, თბ., 1959.
 ვ. ჰიუგო, 1970 - ვ. ჰიუგო, პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარი, 1970.

MADONA NIZHARADZE

PORTRAITURE – A NECESSARY MEANS OF EXPRESSION

Portraiture is a necessary means of characterizing a personage and creating literary images. In most cases the appearance of a character and his/her spiritual world are interrelated. Often the innermost nature of a human being determines the appearance.

Portraiture usually means the art of portrayal, the depiction in words of a personage's figure, eye and brows, mouth and teeth, hair and beard, clothing etc. Writers can make use other complementary objects: a cigarette, cigar-case, cane, and beads etc.

Sometimes verbal portraits are provided in full-length at one time. In other cases authors develop the picture gradually furnishing it according to the plot line.

Traditionally literary studies distinguish two types of portraits: positive and negative. A personage with handsome appearance usually reveals positive characters and those of ugly appearance are associated with negative ones. It is noteworthy that inner qualities serve the decisive sign for the outward look and not the vice versa.

Various fictions have exemptions in which the portrait of the personage and his/her inner world are in contrast relationship. The handsome may have negative personality and the positive character can be wrapped up in the ugly appearance.

Portraits also may correspond to particular mood of a personage at the certain stage of its development i.e. at a certain period of his/her life this or that appearance can prove more necessary.

This paper discusses examples of the portraiture from the Georgian classics.

ნატო ნიჟარაძე,
ეკატერინე კახიძე

ბრიგოლ გიორგის კე ვეშაპელი/ვეშაპიძე (1891-1926)

დამოუკიდებელი საქართველოს მშენებლობის დღევანდელ ეტაპზე, დემოკრატიისა და საჯაროობის პირობებში შესაძლებელი ხდება, ჩვენი თანამემამულეების, გამოჩენილ ეროვნულ და პოლიტიკურ მოღვაწეთა სახელების დაბრუნება. ჩვენი ვალია შევავსოთ საქართველოს უახლესი ისტორიის „თეთრი“ ლაქები, არ დავუშვათ ისტორიული სინამდვილის ფალსიფიკაცია, დავიწყების სქელი საფარი მოვაშოროთ ყველა იმ მოღვაწეს, რომლებიც დღემდე ჩრდილშია მოქცეული.

პიროვნება, რომელზედაც გვინდა შევაჩეროთ ყურადღება, უაღრესად აქტიურ როლს ასრულებდა ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ სარბიელზე.

ბრიგოლ გიორგის ძე ვეშაპელი (ვეშაპიძე) დაიბადა 1891 წელს სოფელ საირხეში, შორაპნის მაზრაში (დღევანდ. საჩხერის რაიონი). მართალია, იგი ღარიბი გლეხის შვილი იყო, მაგრამ ბავშვობიდანვე სწავლისადმი გამორჩეულმა სურვილმა შეაძლებინა მას, ზემო იმერეთის ამ პატარა სოფლიდან გასულიყო და საზოგადოებრივ სარბიელზე წარმატებული მოღვაწეობისათვის შესაფერი განათლება მიეღო (უ. სიღამონიძე, 1970, გვ. 216).

ბრიგოლ ვეშაპელი სწავლობდა ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში. იგი გამოირჩეოდა აქტიურობითა და კარგი სწავლით. ბრიგოლ ვეშაპელმა გიმნაზია წარმატებით დაამთავრა. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ გაითვალისწინა ნიჭიერი ახალგაზრდის თხოვნა და იგი სპეციალური სტიპენდიით სასწავლებლად მოსკოვის უნივერსიტეტში გაგზავნა. მსოფლიო ლიტერატურის მოყვარული ქაბუკი ფილოლოგიის ფაკულტეტზე ჩაირიცხა.

ბრიგოლ ვეშაპელმა ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში ყურადღება მიიპყრო, როგორც ქართველ სტუდენტთა სათვისტომოს ორგანიზატორმა და ნიჭიერმა პუბლიცისტმა. იგი აქტიურად ჩაება 1915 წელს დაარსებულ გაზეთ „საქართველოს“ პუბლიცისტურ საქმიანობაში. ამ ორგანოში აგზავნიდა და ბეჭდავდა ყველაზე მწვავე და იმ დროისათვის აქტუალურ პოლიტიკურ პრობლემებზე. ეს პრობლემები ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელი ნაწილი იყო და მათ ეროვნულ ჭრილში განიხილავდა.

ბრიგოლ ვეშაპელმა ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში დაწერა რამდენიმე შრომა რუსულ და ქართულ ენებზე. მათ შორის აღსანიშნავია: „საქართველო და ლაზისტანი“ და „საქართველოს შეერთება რუსეთთან“ (გ. შარაძე, 2001, გვ. 223).

საქართველოში დაბრუნებამდე ახალგაზრდა ფილოლოგმა გაზეთ „საქართველოს“ სახელით რამდენიმე ღონისძიებაში მიიღო მონაწილეობა, რომელიც მოსკოვის ქართული საზოგადოების ინიციატივით გაიმართა. რუსი პოეტის კონსტანტინე ბალმონტის პატივსაცემად გამართულ ბანკეტზე ბრიგოლ ვეშაპელმა წარმოთქვა სიტყვა. თავის გამოსვლაში დიდი მადლობა გადაუხადა კ. ბალმონტს „ვეფხისტყაოსნის“ რუსულ ენაზე თარგმნისა და დიდი ქართველი გენიალური პოეტის რუსული საზოგადოებისათვის გაცნობის გამო (გრ. ვეშაპელი, 1916).

1916 წელს გრიგოლ ვეშაპელმა მოსკოვის უნივერსიტეტში სწავლა დაასრულა და 1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ საქართველოში დაბრუნდა. სხვა ქართველ ეროვნულ მოღვაწეებთან ერთად მან აქტიური მონაწილეობა მიიღო ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის საქმიანობაში და ამ პარტიის ერთ-ერთი დამაარსებელი და ლიდერთაგანი გახდა.

ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების ფუძემდებლებს თავიანთ უმთავრეს მიზნად საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა მიაჩნდათ. მათი იდეალი იყო ერთიანი, განუყოფელი მამული და არა დასეხად დაპირისპირებული და დაყოფილი საქართველო.

ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის მეოთხედი საუკუნე გრძელდებოდა. სწორედ გრიგოლ ვეშაპელის სამშობლოში დაბრუნებას დაემთხვა ამ პარტიის დაარსება 1917 წლის ივნისში. პარტიის დაარსებამ ახალი იმპულსი შესძინა საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებას. ასპარეზზე გამოვიდა ერთიანი პოლიტიკური ორგანიზაცია, რომლის უმთავრესი მიზანი საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლება და ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა იყო.

1917 წელს გრიგოლ ვეშაპელი არჩეულ იქნა ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სათათბირო ორგანოს - სეიმის წევრად. მისი ინიციატივითა და აქტიური მონაწილეობით შეიქმნა საქართველოს ეროვნული საბჭო, რომლის წევრიც გახდა გრიგოლ ვეშაპელი. იგი ყურადღებას იქცევდა თავისი გამოსვლებით ეროვნულ საბჭოსა და ამიერკავკასიის სეიმში, როგორც ნიჭიერი ორატორი და საუკეთესო პუბლიცისტი. ამიტომ იყო, რომ მას ყველა ეროვნულ საქმეში დიდი წილი ედო. როდესაც 1918 წლის 26 მაისს მთავრობის სასახლის თეთრ დარბაზში შეკრებილ ეროვნული საბჭოს წევრთა და საზოგადოების წინაშე ნოე ჟორდანიამ დამოუკიდებლობის აქტი წაიკითხა, მისი რუსული ვარიანტი გრიგოლ ვეშაპელმა წარმოადგინა (დ. ჭუმბურიძე, 2008, გვ. 90).

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (1918) გრიგოლ ვეშაპელი არჩეულ იქნა დამფუძნებელი კრების წევრად - საქართველოს პარლამენტის დებუტატად. პარლამენტში ის შევიდა, როგორც დამოუკიდებელი ნაციონალურ-დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელი, რომლის ორგანო იყო გაზეთი „კლდე“.

გრიგოლ ვეშაპელი აქტიურად იყო ჩართული საქართველოს ჟურნალისტურ საქმიანობაში. 1917 წლიდან რედაქტორობდა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ბეჭდვით ორგანოს — „საქართველოს“, 1918-1920 წლებში გაზეთ „კლდე“ (1919 წ. გაზეთი ზოგჯერ „სალი კლდის“, „პიტალო კლდის“ სახელით გამოდიოდა), 1920 წელს გაზეთ „ნაციონალისტ“, ხოლო 1920-1921 წლებში გაზეთ „მიწას“. იგი რასაც აკეთებდა, ყოველთვის გამოირჩეოდა საქმისადმი შეუპოვრობით და ეროვნული პრობლემებისადმი მწვავე დამოკიდებულებით.

გრიგოლ ვეშაპელის ანტირუსულ განწყობას და მის ეროვნულ სულისკვეთებას ნათლად ადასტურებს დამოუკიდებლობის მეორე დღესვე, 1918 წლის 27 მაისს გაკეთებული ქესტი: თბილისის საქალაქო საბჭოს სხდომაზე გამოვიდა თბილისის ქალაქის თავი ხატისოვი, დებუტატებიც უმეტესად არაქართველები იყვნენ, ამიტომ სამუშაო ენა რუსული იყო. როდესაც სიტყვაში გამოსულებმა თავიანთი აზრი რუსულად წარმოთქვეს, გრიგოლ ვეშაპელმა სიტყვა ქართულად წარმოთქვა. მან გააკრიტიკა ხატისოვის გამოსვლა, რომელმაც საქართველოს დამოუკიდებლობას ნაადრევად უწოდა.

გრიგოლ ვეშაპელის შეუპოვარი ხასიათი, მტკიცე ნებისყოფა, პატრიოტიზმი და ჰუმანიზმი კარგად ჩანს მის პუბლიცისტიკაში, რომელიც უზვად იბეჭდებოდა 1918-1921 წლების ქართულ ეროვნულ პრესაში. როცა 1921 წელს საქართველო რუსეთმა დაიპყრო, ამ ვითარებამ თავზარი დასცა ქართველ მამულიშვილებს და, რა თქმა უნდა, გრიგოლ ვეშაპელს.

იმედგაცრუებული გრიგოლ ვეშაპელი რამდენიმე თვე ბათუმში დარჩა, არ გაჰყვა ემიგრაციაში იმ მთავრობას, რომლის უნიათობასაც აბრალებდნენ ნაწილობრივ ამ დიდ ეროვნულ მარცხს. იგი ჯერ სტამბოლში წავიდა, შემოიარა ევროპის ქვეყნები და ბოლოს პარიზში ჩავიდა. ეწეოდა ფართო ანტიბოლშევიკურ პროპაგანდას როგორც დამოუკიდებლად, ისე ემიგრანტულ მთავრობასთან ერთად. გრიგოლ ვეშაპელისათვის თანდათანობით ცხადი გახდა სოციალ-დემოკრატიული მთავრობის საქმიანობის უშედეგობა, რაც უპირველეს ყოვლისა გამოიხატა იმაში, რომ მათ ვერ შეძლეს ევროპაში მოკავშირის პოვნა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამასთან, გრიგოლ ვეშაპელი კატეგორიული წინააღმდეგი იყო ემიგრანტული მთავრობის მიერ შეიარაღებული აჯანყების მომზადებისა და განხორციელების ისეთ პირობებში, როცა ევროპის არც ერთი სახელმწიფო მხარს არ უჭერდა საქართველოს რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. რადგან მათთვის ეს უკანასკნელი უფრო მნიშვნელოვანი იყო, ვიდრე საქართველო.

1924 წლის აჯანყების დამარცხების შემდეგ გრიგოლ ვეშაპელი დარწმუნდა, რომ ბოლშევიკური რეჟიმის დამარცხება საქართველოში შეუძლებელი იყო და ანტიბოლშევიკურ საქმიანობასაც ნიადაგი ეცლებოდა. იგი სასტიკად გმობდა სისხლისღერის გაგრძელებას, გადაჭრით მოითხოვდა მის დაუყოვნებლივ შეწყვეტას და მშვიდობიანი ცხოვრების დამკვიდრებას თავის სამშობლოში.

1924 წლის 5 ნოემბერს გრიგოლ ვეშაპელმა პარიზში დააარსა გაზეთი „ახალი საქართველო“, რომელიც კატეგორიულად გამოვიდა იმ მოძრაობის წინააღმდეგ ევროპაში, რასაც აწარმოებდა სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა და ლიკვიდაციით ემუქრებოდა ამ მთავრობის რესტავრაციის პოლიტიკას.

გრიგოლ ვეშაპელი პოლიტიკურ ასპარეზზე მეტეორივით გამოჩნდა და ისევ ჩქარა გაქრა უსაზღვრო სივრცეში. ხანმოკლე გამოდგა მისი სიცოცხლე და პოლიტიკური მოღვაწეობაც. მეტად ენერგიული, მებრძოლი და ნიჭიერი პიროვნება თავისი მოღვაწეობით მიუღებელი აღმოჩნდა მოწინააღმდეგისათვის, ამიტომ გადაწყვიტეს მისი ფიზიკური განადგურება. გრიგოლ ვეშაპელი 1926 წლის 10 ივნისს განსხვავებული აზრისათვის მოკლულ იქნა პარიზში. მის მკვლელობას დიდი გამოძახილი მოჰყვა როგორც ევროპაში, ისე საბჭოთა საქართველოში.

გრიგოლ ვეშაპელი დაკრძალეს პარიზში, მონპარნასის სასაფლაოზე 1926 წლის 14 ივნისს. მისი მშობლების თხოვნით, საბჭოთა ხელისუფლებამ გრიგოლ ვეშაპელის ცხედარი პარიზიდან საქართველოში ჩამოასვენა 1928 წელს, დაკრძალეს თბილისში დიდუბის პანთეონში. 1937 წელს ხელისუფლების განკარგულებით მისი ცხედარი დიდუბიდან ვაკის სასაფლაოზე გადაიტანეს და იქ დაკრძალეს.

გრიგოლ ვეშაპელის მსოფლმხედველობა ემიგრაციაში წინააღმდეგობრივი აღმოჩნდა, მისი აზროვნება გაორდა. ერთი მხრივ, სამშობლოზე უსაზღვროდ შეყვარებული პატრიოტი, მისი დამოუკიდებლობის ქომაგი და მეორე მხრივ - საბჭოთა ხელისუფლებაზე ორიენტირებული. შექმნილმა უადრესად რთულმა ისტორიულმა ვითარებამ, ეპოქამ, რომლის შვილიც ის იყო და რომელშიაც უზნდებოდა ცხოვრება და მოღვაწეობა, განაპირობა მისი გაორებული შეხედულებანი.

გრიგოლ ვეშაპელი ტრაგიკული ბედის ადამიანი იყო. მისი ცხოვრების გზა, პოლიტიკური მოღვაწეობა თუ ნააზრევი ერთობ რთული, მაგრამ საყურადღებო გამოცდილებაა, რომლისგანაც მხოლოდ ერთმნიშვნელოვანი დასკვნების გამოტანა ვერ ხერხდება. მისი ემიგრაციამდელი პერიოდისა და 1921-1923 წლების შეხედულებები გულწრფელი პატრიოტის, ქართველი ნაციონალისტის შეხედულებებია. 1924-1926 წლებში გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებში კი გრიგოლ ვეშაპელი საბჭოთა ხელისუფლების მომხრე და საქართველოში საბჭოთა პოლიტიკის გამხიარებელი ჩანს.

როგორც ჩანს, უკანასკნელ დროს გრიგოლ ვეშაპელი მოექცა საბჭოთა ხელისუფლების გავლენის ქვეშ, მაგრამ მთელი სიცოცხლის მანძილზე მხოლოდ თავის სამშობლოზე ფიქრობდა და მის უკეთეს მომავალზე ოცნებობდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

გრ. ვეშაპელი, 1916 - გრ. ვეშაპელი, ბალმონტის მისალმება: გაზ. „საქართველო“, № 20, 1916.

უ. სიღამონიძე, 1970 - უ. სიღამონიძე, საქართველოში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მოძრაობისა და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების ისტორიოგრაფია (1917- 1921), თბ., 1970.

გ. შარაძე, 2001 - გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ. 1, თბ., 2001.

დ. ჭუმბურიძე, 2008 - დ. ჭუმბურიძე, ისტორიული პორტრეტები (დასაწყისი მე-20 საუკუნისა), თბ., 2008.

NATO NIKABADZE, EKATERINE KAKHIDZE

GRIGOL GIORGIS-DZE VESHAPELI/VESHAPIDZE (1891-1926)

Grigol Veshapeli was born in a poor farmer's family in the village of Sairkhe, Shorapani administrative region (now Sachkhere region). He studied at the Kutaisi Classical Gymnasium where he made good progress. The Society of Disseminating Literacy among Georgians awarded him a special scholarship to study at the philological faculty of the Moscow University.

During the studentship period Grigol Veshapeli distinguished himself as the head of the Georgian immigrant society and the gifted publicist. He wrote several works in Georgian and Russian languages during these years.

Grigol Veshapeli graduated from the University in 1916. In 1917 after the February Revolution he returned to Georgia.

In 1921 when the Soviet Russia occupied Georgia Grigol Veshapeli did not follow the Government in emigration. He went to Istanbul a few months later and then in Europe where he continued his intense anti-Bolshevik activities alone and in collaboration with the emigrated Government members.

After the failure of the rebellion of 1924 Grigol Veshapeli abandoned anti-Bolshevik activities, split from the emigrated Government and decided to go to Georgia. He was assassinated for his different views in 10th July 1926.

ნათო ნიშაბაძე

დამოუკიდებლობის დაკარგვა და "ქართული საკითხი" საქართველოს პოლიტიკაში

XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისი საქართველოს დამოუკიდებლობის არსებობის მთელ მანძილზე უაღრესად მძიმე საშინაო და საერთაშორისო ვითარებით აღინიშნა. საბჭოთა რუსეთი უკვე იღებდა გადამჭრელ ზომებს საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის.

1921 წლის 11 თებერვლიდან საბჭოთა რუსეთმა დამოუკიდებელი საქართველოს წინააღმდეგ დაიწყო საომარი მოქმედება. 24 თებერვლამდე გრძელდებოდა სისხლისმღვრელი ბრძოლები თბილისის მისადგომებთან. ქართულ ჯარის სიმცირემ და მოწინააღმდეგის რიცხოვნობამ უპირატესობამ აიძულა მთავარსარდალი, დაეცალა თითქმის უკვე გარემოცული დედაქალაქი.

1921 წლის 25 თებერვალს საბჭოთა არმია თბილისში შევიდა, მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია, ანექსია და იქ საბჭოთა ხელისუფლება დაამყარა.

ჩვენი აზრით, საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვის საქმეში ხელისუფლების მხრიდან დაშვებული იყო სერიოზული შეცდომები. ამ შეცდომებში ბრალი ჰქონდა არა მარტო ხელისუფლებას, არამედ ოპოზიციურ ძალებსაც.

სავსებით სწორი იყო კ. გამსახურდია, როდესაც წერილში „სიტყვები ქართველი ერისადმი 26 მაისს“ დამარცხების მიზეზებს ერთი რომელიმე პოლიტიკური პარტიის საქმიანობაში კი არ ეძებდა, არამედ ცდილობდა გლობალური პოზიციებიდან გაერკვია მისი წარმოშობის სათავე. ნურავინ წა დააბრალებს ამ კატასტროფას მარტოოდენ მეზობლებს, ნურც რომელიმე განსაზღვრულ პარტიას: „ქართველების უკანასკნელ პოლიტიკურ ეგზამენში — წერდა კ. გამსახურდია, — ჩვენ დავინახეთ, რომ ქართველი ხალხი, როგორც სახელმწიფო აღმშენებლობის მასალა ძლიერ კარგია, მაგრამ მისი მეთაური — ინტელიგენცია ბევრ შემთხვევაში უღირსი აღმოჩნდა ერის ბელადობისა“ (გამსახურდია, 2002, 26 მაისი).

ზ. ავალიშვილის აზრით, საქართველოსა და საბჭოთა რუსეთის დაპირისპირება მენშევიკური მთავრობის საგარეო პოლიტიკის ბრალი იყო. რომელმაც საქართველო სრულ იზოლაციაში მოაქცია როგორც მოსკოვის ისე ანგორის მიმართ.

1921 წლის დამდეგს კი საქართველოს, — წერს ზ. ავალიშვილი, — თავისი მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების სახით ჰყავდა პარტიული ორგანიზაციის კრეატიურა, რომელნიც სახელმწიფოებრივ საქმეებში გამოუცდელი დოქტრინურობით დაუღალავად და სიჭიჭით დღენიდავ ამცრობდნენ თავისივე არსებობისა და მომავლის საფუძველს (ზ. ავალიშვილი, 1990, გვ. 10).

ზ. ავალიშვილის თქმით, საქართველოს მთავრობა გზის დასაწყისში ისეთ ვითარებაში აღმოჩნდა, რომ მისი ძირს გადაძახება ერთი წესით გახდა შესაძლებელი.

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა ემიგრაციაში წაიყვანა ლონეს ზმარობდა იმისათვის, რომ ეპოვა მოკავშირე ევროპის ქვეყნების სახით. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ემიგრანტულ მთავრობას

ნათო ნიჟარაძე

დამოუკიდებლობის დაკარგვა და "ქართული საპროტესტო პოლიტიკაში"

XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისი საქართველოს დამოუკიდებლობის არსებობის მთელ მანძილზე უაღრესად მძიმე საშინაო და საერთაშორისო ვითარებით აღინიშნა. საბჭოთა რუსეთი უკვე იღებდა გადამჭრელ ზომებს საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის.

1921 წლის 11 თებერვლიდან საბჭოთა რუსეთმა დამოუკიდებელი საქართველოს წინააღმდეგ დაიწყო საომარი მოქმედება. 24 თებერვლიდან გრძელდებოდა სისხლისმღვრელი ბრძოლები თბილისის მისადგომებთან. ქართულ ჯარის სიმცირემ და მოწინააღმდეგის რიცხოვნობამ უპირატესობამ აიძულა მთავარსარდალი, დაეცალა თითქმის უკვე გარემოცული დედაქალაქი.

1921 წლის 25 თებერვალს საბჭოთა არმია თბილისში შევიდა, მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია, ანექსია და იქ საბჭოთა ხელისუფლება დაამყარა. ჩვენი აზრით, საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვის საქმეში ხელისუფლების მხრიდან დაშვებული იყო სერიოზული შეცდომები. ამ შეცდომებში ბრალი ჰქონდა არა მარტო ხელისუფლებას, არამედ ოპოზიციასა და ხალხსაც.

სავსებით სწორი იყო კ. გამსახურდიას, როდესაც წერილში „საქართველო ქართველი ერისადმი 26 მაისს“ დამარცხების მიზეზებს ერთი რომელიც პოლიტიკური პარტიის საქმიანობაში კი არ ეძებდა, არამედ ცდილობდა გლობალური პოზიციებიდან გაერკვია მისი წარმოშობის სათავე. ნურაინ ნუდაბრალეს ამ კატასტროფას მართოდენ მეზობლებს, ნურც რომელმაც განსაზღვრულ პარტიას: „ქართველების უკანასკნელ პოლიტიკურ ეგზამენში — წერდა კ. გამსახურდია, — ჩვენ დავინახეთ, რომ ქართველი ხალხი, როგორც სახელმწიფო აღმშენებლობის მასალა ძლიერ კარგია, მაგრამ მისი მეთაური — ინტელიგენცია ბევრ შემთხვევაში უღირსი აღმოჩნდა ერის ბელადობისა“ (კახა „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2002, 26 მაისი).

ზ. ავალიშვილის აზრით, საქართველოსა და საბჭოთა რუსეთის დაპირისპირება მენშევიკური მთავრობის საგარეო პოლიტიკის ბრალი იყო. რომელმაც საქართველო სრულ იზოლაციაში მოაქცია როგორც მოსკოლის ისე ანგორის მიმართ.

1921 წლის დამდეგს კი საქართველოს, — წერს ზ. ავალიშვილი, — თავისი მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების სახით ჰყავდა პარტიულ ორგანიზაციის კრეატურა, რომელნიც სახელმწიფოებრივ საქმეებში გამოუცდელ დოქტრინორობით დაუღალავად და სიჯიუტით დღენიადგ ამცრობდნენ თავისივე არსებობისა და მომავლის საფუძველს (ზ. ავალიშვილი, 1990, გვ. 7).

ზ. ავალიშვილის თქმით, საქართველოს მთავრობა გზის დასასრულს ისეთ ვითარებაში აღმოჩნდა, რომ მისი ძირს გადაძახება ერთი წყიპურტის გაზდა შესაძლებელი.

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა ემიგრაციაში ყოფნის ყველა ღონეს ხმარობდა იმისათვის, რომ ეპოვა მოკავშირე ევროპის ქვეყნების სახით. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ემიგრანტულ მთავრობას

ხელშეკრულება გავრცელდა საქართველოზე. ამ აქტით გერმანიის მთავრობამ წაშალა საქართველოს დამოუკიდებელი არსებობა და მოსკო საქართველო წარმომადგენლობა ბერლინში“.

რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა განისაზღვრა მოსკოვში 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულებით, რითაც რუსეთმა გააჩუქა საქართველოსა და სომხეთს ტერიტორიათა დიდი ნაწილი, რაც ავალდებულებდა თურქეთს ანგარიში გაეწია საბჭოთა რუსეთისათვის.

საქართველოს მისიის წარმომადგენელი კ. გვარჯალაძე ნ. ჟორდანიასადმი გაგზავნილ წერილში აცნობებს მისი შეხვედრის შესახებ ოსმალეთის მთავრობის წარმომადგენელთან — რეფეტ ფაშასთან. იგი აცხადებდა: „საქართველოს ბოლშევიკური მთავრობა ჩვენთვის უფრო ხელსაყრელია, რადგან მათთან გვაქვს ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც ისინი ჩვენთან ტერიტორიულ და ეკონომიკურ საკითხებზე მორიგებულნი არიან, რომ ძველი მთავრობა დაბრუნდეს საქართველოში და მასთან ჩვენ ლაბარაკი დავიწყეთ. არ ვიცით, რას იზამს ის შეიძლება ტერიტორიული საკითხი წამოგვიყენოს... ამიტომ ჩვენთვის უფრო ხელსაყრელი ბოლშევიკები არიან“.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია გადავტოვოთ ვთქვათ, რომ ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა თავიანთ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მოკავშირედ საბჭოთა რუსეთი აირჩიეს და კარი მიუხურეს განსაცდელში მყოფ საქართველოს. საქართველო რეალური მოკავშირის გარეშე მართლმართლ თავისი ძალების ამარა დარჩა ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ გადამწყვეტ ბრძოლაში.

თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ, XXI საუკუნის დამდეგს, დამოუკიდებელ საქართველო ისევ რუსეთის მხრიდან განიცდის უდიდეს ზეწოლას, რომელიც ცდილობს ძირძველი ქართული მიწების — აფხაზეთისა და ცხინვალის მხარის - ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიების მიტაცებას.

„ქართული საკითხი“ დღესაც მწვავედ დგას საერთაშორისო პოლიტიკაში. იმ ფონზე, როცა რუსეთმა აფხაზეთში შეიყვანა დამატებითი შეიარაღებული ძალები და ღიადა და აშკარად ცდილობს საქართველოს ჩამოაშოროს მისი კუთვნილი მიწები. საბედნიეროდ, დღეს ევროპის ყველა სახელმწიფო, აშშ და საერთაშორისო ინსტიტუტები აშკარად გმობენ რუსეთის აგრესიას საქართველოს მიმართ და ყველა ღონეს ხმარობენ, რომ დროულად აღკვეთონ რუსეთის უკანონო ქმედება საქართველოს ტერიტორიაზე.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ზ. ავალიშვილი, 1990 - ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1990.
გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2002 წლის 26 მაისი.
სცსა - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი.
გ. ცხოვრებაძე, 1996 - გ. ცხოვრებაძე, ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი 1921-1925 წლებში, თბ., 1996.

NATO NIKABADZE

THE LOSS OF INDEPENDENCE AND INTERNATIONAL SIGNIFICANCE OF 'THE GEORGIAN ISSUE'

In the beginning of 20s of the 20th century the Democratic Republic of Georgia suffered from the hardest domestic and international conditions. In February 1921 Soviet Russia began military intervention against the independent country. In February 25th the Red Army occupied Tbilisi capital city that proclaimed the Soviet authority in the country.

Democratic government went to emigration in France. The Georgian Menshevik government in exile made all efforts to find allies in Europe. However, Paris began negotiations with Moscow and the diplomatic relationship established between them in 1924.

In February 2, 1924 United Kingdom and the Soviet Union established diplomatic relations. In the same year the same course was taken by other European countries, as: Italy, Norway, Austria, Greece, Denmark, France etc. that is the Soviet Union gained her complete recognition through the efforts of the United Kingdom.

The agreement between Germany and the Soviet Russia was concluded in Rapallo in 16th April, 1922. This agreement extended on Georgia as well.

The relation between the Soviet Russia and Ottoman Turkey was regulated according to Moscow agreement of Marc 16, 1921 by force of which the Soviet Russia conceded considerable sizes of Georgia's and Armenia's territories to gain the support from Turkey.

European states were bound to decide on Russia as their political and economical partner slamming the door to hapless Georgia.

ბელა პაპავა

ტოპონიმთა ცვლა აფხაზეთისა და აჭარის ავტონომიებში საბჭოთა პერიოდში

კოლონიური მმართველობის პირობებში მეტროპოლიის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე ისტორიულ ტოპონიმთა შეცვლა ერთ-ერთი უპირველესი ღონისძიებაა. სოციოლინგვისტიკა ამ მოვლენას ავტოქთონი მოსახლეობის კოლექტიური იდენტობის რღვევისაკენ მიმართულ ღონისძიებად განიხილავს და კონკრეტული ადგილისადმი მესხიერებითი კავშირის წყვეტის მიზანმიმართულ აქტს უწოდებს.

ენობრივი კონტაქტების ისეთი ტიპის აღწერისას, როდესაც ერთი ენის მიერ მეორე ენის ფუნქციონირების სფეროთა ძალადობრივი შეზღუდვა ხდება, სოციოლინგვისტიკა იყენებს ტერმინებს: „ენობრივი აგრესია“, „ენობრივი ექსპანსია“, „ენობრივი შემოჭრა“. ყველა ეს ტერმინი ერთი ენის მიერ მეორის შევიწროებაზე (და განდევნაზეც) მიუთითებს. ჩვეულებრივ, ენობრივი აგრესია პოლიტიკური აგრესიის ერთ-ერთი ფორმაა და განსაკუთრებულად მტკივნეულ მოსახლეობისათვის. ენობრივი აგრესია იწყება ენის ფუნქციონირების შეზღუდვით და თანდათან იჩენს თავს ენობრივი სისტემის ყველა დონეზე. ცხადია, ამ პროცესს ე.წ. მარეგულირებელი ჰყავს პოლიტიკურად დაინტერესებული მხარის (ქვეყნის, ორგანიზაციის, ჯგუფის) სახით. „საგანგებოდ დაგეგმილი პოლიტიკის შედეგად ძალზე თავისებური ეთნიკური და ენობრივი ვითარება შეიქმნა საქართველოს ისტორიულად განუყოფელ ნაწილში, აფხაზეთში, რომელიც გეოსტრატეგიული თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა შავი ზღვის სანაპიროზე, სხვა სახელმწიფოს (თურქეთის) საზღვრიდან არცთუ ისე შორს მდებარეობის გამო“ (თ. გვანცელაძე, 2000, გვ. 117).

აფხაზეთი და აჭარა, საქართველოს ზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი კუთხეები, ხშირად ხდებოდა ზღვაზე გასვლის მოსურნე ტომთა და სხვადასხვა იმპერიათა სამხედრო ამბიციების ობიექტი. ამიტომაც იყო, რომ ამ რეგიონებში მოსახლეობას განსაკუთრებით დიდი გამძლეობის გამოჩენა უზღებოდა თავის ისტორიულ-გეოგრაფიული მესხიერების შესანარჩუნებლად. ამჯერად ამ კუთხეების ისტორიის ახალ პერიოდს, XX საუკუნეს განვიხილავთ რუსული იმპერიალიზმის მიერ ტოპონიმთა ცვლის პოლიტიკის თვალსაზრისით. „ჭერ კიდევ აფხაზეთის დაპყრობამდე იმპერიის იდეოლოგიები გეგმავდნენ ამ ბიეთნიკური (ქართულ-აფხაზური) რეგიონის გარუხებას. გეგმის თანახმად, ზღვის მხრიდან (თურქეთის აგრესიის თავიდან აცილების მიზნით) აფხაზეთიდან უნდა აეყარათ ქართველები და აფხაზები, რომელთაც იმპერია არ ენდობოდა, ხოლო მათ ნასახლარებზე უნდა დაესახლებინათ იმპერიისადმი ლოიალურად განწყობილი რუსები, უკრაინელები, ანატოლიელი სომხები და ბერძნები, ბულგარელები, ესტონელები, გერმანელები. მდინარე ყუბანის შესართავიდან მდინარე ენგურის შესართავამდე ზღვის სანაპიროზე განზრახული იყო რუს კაზაკთა სამხედრო დასახლებების უწყვეტი ჯაჭვის შექმნა“ (თ. გვანცელაძე, 2000, გვ. 118). ამგვარი პოლიტიკური ცარიზმი ცდილობდა აფხაზეთში მცირე რაოდენობით დარჩენილი ქართველები და აფხაზი მოსახლეობის ჭერ ეროვნული თვითშეგნების შეცვლას, შემდეგ — ამ მხარის საბოლოოდ გარუხებას. ამ თვალსაზრისით საბჭოთა რუსეთი მეფის რუსეთის ძირითადი მიმართულებები არ შეუცვლია.

საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური დაცალკეების მიზნით, ისტორიული საქართველოს სამეფოს ნაწილი აფხაზეთი (ისტორიული აფხაზეთის ზღვისპირეთის მხოლოდ ერთი მონაკვეთი) ცარისტული რუსეთის იმპერიის მემკვიდრე საბჭოთა რუსეთმა ცალკე ერთეულად გააფორმა და 1921 წელს შექმნა აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა. იმავე წლის დეკემბერში აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა ხელშეკრულების საწყისებზე შეუერთდა საქართველოს სსრ-ს და 1931 წელს გარდაიქმნა ავტონომიურ რესპუბლიკად. აფხაზეთის ავტონომიური ოლქის (დედაქალაქი სოხუმი) ტერიტორია შედგა ყოფილი სოხუმის ოკრუგისაგან. იგი თავიდანვე გაიყო ხუთ მაზრად: კოდორის, (ცენტრი ოჩამჩირე), სამურზაყანოს (გალი), გუმისთის (სოხუმი), გაგრის (გაგრა), გუდაუთის (გუდაუთა)" (ვ. ვუზგაბია, 1973).

აფხაზეთის ადმინისტრაციული სტატუსის ესოდენ რადიკალური და ხშირი ცვლა მიზნად ისახავდა მოსახლეობის ეროვნული შედგენილობის შეცვლას, მკვიდრი მოსახლეობის მთლიანობის დარღვევას, ისტორიული მეხსიერების წაშლას, მაკონსოლიდირებელი ენობრივი სიტყვა-სიმბოლოებისა და ტოპონიმური მარკერების ხმარებიდან ამოღებას. აფხაზეთში გატარებული რუსიფიკატორული პოლიტიკის შედეგად უკვე ოცდაათიან წლებში აშკარა გახდა მოსახლეობის ეთნიკური სიჭრელე. 1930 წელს გამოცემულ საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის წიგნში წარმოდგენილია აფხაზეთის მოსახლეობის ეთნიკური შედგენილობის ამსახველი ასეთი სურათი (1926 წლის აღწერის მიხედვით):

ქართველი	33. 5 %
სომეხი	12. 7 %
რუსი	6. 2 %
აფხაზი	27. 8 %
ბერძენი	6. 9 %
უკრაინელი	2. 3 %
დანარჩენი	10. 2 %

რუსეთის საბჭოთა იმპერიის ჩანაფიქრით საქართველოს მთლიანი ტერიტორიიდან უნდა ამოგდებულიყო აჭარაც. აჭარის ავტონომიური სოციალისტური რესპუბლიკა კი, როგორც საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ნაწილი, შეიქმნა საქართველოს რევკომის 1921 წლის 16 ივლისის დეკრეტით. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა, განსხვავებით აფხაზეთისაგან, არ შექმნილა ეროვნული ნიშნის მიხედვით. მისი შექმნისას გათვალისწინებული იყო მხოლოდ და მხოლოდ მოსახლეობის „საყოფაცხოვრებო თავისებურება“, რაც განაპირობა მთიანეთის იძულებით თავსმოხვეულმა მაჰმადიანურმა რელიგიამ და საქართველოდან განგრძლივად ჩამოშორებამ. მისი შექმნა განაპირობა აგრეთვე საბჭოთა რუსეთისა და თურქეთის შორის დადებულმა 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულებამაც. აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა ძირითადად შეიქმნა ყოფილი ბათუმის ოლქისაგან და თავიდანვე დაიყო ხუთ მაზრად: ზუგდიდის, ქედის, ქობულეთის, აჭარისწყლის და ჭოროხის (დედაქალაქი — ბათუმი) (ვ. ვუზგაბია, 1973, გვ. 22).

ზემოთ დასახელებული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის წიგნის მონაცემებით, 1926 წელს აჭარისტანის მოსახლეობას შეადგენდა:

ქართველი	15. 6 %
აჭარელი	52. 8 %
რუსი	7. 7 %
სომეხი	7. 9 %
ბერძენი	4. 2 %
ქურთი	2. 4 %
დანარჩენი	9. 1 %

(როგორც ვხედავთ, ამ ცხრილში აჭარლები და ქართველები გამოყოფილ ცალ-ცალკე).

იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე გატარებული გამარჯვებული პოლიტიკა როგორც აღვნიშნეთ, ხორციელდებოდა მრავალი გზითა და ხერხით. განსაკუთრებული სამიზნე კი მაინც ის ქვეყნები და რეგიონები იყო, რომელთა ღრმა ისტორიული მემკვიდრეობა ჰქონდათ და ძნელად ექვემდებარებოდნენ ასიმილაციასა და რუსიფიკაციას.

სპეციალისტები აფხაზეთის გეოგრაფიულ სახელთა ისტორიული ცვლილებების მიძღვნილ შრომებში გამოყოფენ რამდენიმე პერიოდს; კერძოდ, პროფ. ი. ბ. სტალინის მიქიაშვილის აზრით, მიზანმიმართული ცვლა იწყება ი. ბ. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ (ნ. ხრუშჩოვის დროს), ხოლო მეორე ეტაპად მიჩნეულია აფხაზეთის ომისშემდგომი პერიოდი. თუმცა პროფ. თ. გვანცელაძე, სახელმწიფო დამაჯერებლად, ამ პროცესში ხუთ ეტაპს გამოყოფს და ათვლას, რომ პირველი შორიდან იწყება. მისი აზრით, აფხაზეთში ტოპონიმთა ცვლა სტიქიურად ჩარევის გარეშე დაიწყო XVI საუკუნის პირველი ნახევრიდან, როდესაც ჩრდილოეთ კავკასიიდან დაიწყო აფხაზური მოსახლეობის მიგრაციული პროცესები. XVII—XVIII საუკუნეებში აქა-იქ გაჩნდა თურქული გეოგრაფიული სახელწოდებებიც.

რადიკალურად განსხვავებული ვითარება შეიქმნა 1864 წლის შემდეგ, როცა ტოპონიმთა ცვლა მასობრივ ხასიათს ატარებდა, ასახავდა და ასახავდა ცარიზმის, კომუნისტური იმპერიისა და აფხაზური სეპარატისტული ხელისუფლების მიერ წინასწარ დაგეგმილ და მიზანმიმართულ ენობრივ პოლიტიკას. აფხაზეთში გეოგრაფიულ სახელთა დაგეგმილი მასობრივი ცვლა პირველი ეტაპი განხორციელდა 1864-1918 წლებს შორის და მჭიდროდ დაკავშირებულია ცარიზმის კოლონიალისტურ და რუსიფიკატორულ პოლიტიკასთან.

აფხაზთა მუშაჯირობის წლებში (1866-1879) აფხაზეთის რუკიდან გაქრა აფხაზური და ქართველური წარმოშობის ტოპონიმების "მასა" და მისი ადგილს უპირატესად რუსულმა გეოგრაფიულმა სახელებმა დაიკავა. რუსული ტოპონიმები ორ მთავარ ჯგუფს ქმნიდა: ერთი ნაწილი ნაწარმოები იყო რომანოვების სამეფო დინასტიის, სამეფო ოჯახის წევრთა სახელებისაგან, ხოლო მეორე ნაწილს საფუძვლად დაედო რუსეთის არმიის გენერალთა, მსხვილ ჩინოვნიკთა თუ მემამულეთა გვარები (თ. გვანცელაძე, 2000, გვ. 44-46). ამ დროიდან ჩნდება ისეთი ტოპონიმები, როგორიცაა: **ალექსანდროვკა, ანდრეევკა, ანასტასიევკა, ეკატერინოვკა, მიხაილოვკა, ნიკოლაევკა, პილენკოვო, პოლტავო-ალექსანდროვსკოე** და სხვ.

ტოპონიმთა მასობრივი ცვლის მეორე ეტაპი განხორციელდა XX საუკუნის 20-30-იან წლებში და ჰქონდა კომუნისტურ-იდეოლოგიური ხასიათი. უპირველესად

დამდგომდა რელიგიური მსოფლმხედველობის, ცარიზმის პერიოდთან დაკავშირებული ან ამა თუ იმ ხალხის ეროვნულ თავისებურებებთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელწოდებები. მათ ადგილას კი ჩნდებოდა კომუნისტური პარტიის ლიდერების გვარებთან ან რევოლუციურ ცნებებთან დაკავშირებული ხელოვნური სახელები. საბჭოთა კავშირში შემავალ ყველა რუსიშტაბილში დამკვიდრდა **ლენინის, სტალინის, ბუდიონის, კლემენტის...** გვარებიდან მომდინარე სახელები, ასევე, „**საბჭო**“, „**კომუნა**“, „**ოქტომბერი**“, „**გამარჯება**“, „**განახლება**“ და მსგავსი ეტიმოლოგია მისანიშნებელი ტოპონიმები.

ტოპონიმთა მასობრივი ცვლის ახალი, მესამე ეტაპი მოიცავდა XX საუკუნის 40-იან წლებს მთლიანად და 50-იანი წლების პირველ ნახევარს.

1940-1954 წლებში აფხაზეთში უპირატესად გაუქმდა ცარიზმის დროს შემოღებული რუსული და უფრო ადრინდელი თურქული წარმოშობის ტოპონიმები, მათ მაგიერ კი დაინერგა ქართული ან აფხაზური სახელები. მაგალითად, **ანასტასიევკა — განახლება, ბეშკარდაში — მთისუბანი, სოფალი — ველი, ეკატერინოვკა — კელასური, კაზარმა — საღინო.**

ტოპონიმთა მასობრივი ცვლის მეოთხე ეტაპი რადიკალურად განსხვავდება წინა ეტაპისაგან. ეს ეტაპი დაიწყო 1954-55 წლებში და გრძელდებოდა საბჭოთა კავშირის საბოლოო დაშლამდე, 1991 წლამდე. განსაკუთრებით აქტიურ პერიოდს კი უნდა მივიჩნიოთ 1954-68 წლები, როცა გაუქმდა ქართული ტოპონიმების უდიდესი ნაწილი და მათი ადგილი კვლავ რუსულმა სახელებმა დაიკავა (თ. ლომიძე, 2000, გვ. 47-49). ამ პერიოდს უკავშირდება შემდეგი სახის ტოპონიმთა ცვლა: **ბაღნაშენი — ესტონკა, მეორე არასაძიხი — ეტეროი არასაძიხი** (ამ ტოპონიმს მსაზღვრელი რუსული იდენტურით შეესაბამება 1955 წელს, ხოლო ქართული მსაზღვრელი კვლავ დაუბრუნეს 1967 წელს); **საღინო — ვესიოლოვკა, სინარული — ოტრადნოე** და ასევე აღდგა რამდენიმე აფხაზური ტიპონიმი. მაგალითად: **ბჟისხევი — მწიფთა, გაგრისხეობა — გაგრაფსთა** და სხვ.

ტოპონიმთა მასობრივი ცვლის ბოლო, მეხუთე ეტაპი კი ხორციელდება დღემდე (იქვე, გვ. 51).

საბჭოთა პერიოდში განხორციელებული ამ პოლიტიკის უფრო დეტალური ანალიზისთვის საჭირო გახდა საარქივო მასალის მოძიება. საკვლევი მასალა მოძიებულია შემდეგ სტატისტიკურ კრებულებსა და საარქივო დოკუმენტებში:

1. სსსრ ადმინისტრაციული დაყოფა, ტფილისი,
2. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, ტფილისი,

1930;

3. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, 1949 წლის 1 სექტემბრისთვის, თბილისი;

4. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1961 წლის 1 ივლისისათვის, თბილისი;

5. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1966 წლის 15 იანვრისთვის, თბილისი;

6. საქართველოს სსრ რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქებისა და ადმინისტრაციული რაიონების ცნობარი, თბილისი, 1974;

7. საქართველოს სსრ. ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1977 წლის 1 იანვრისთვის, თბილისი;

8. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის 1987 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით, თბილისი, 1987;

9. ვაჟა ეზუგბაია, საქართველოს სსრ ახალი ადმინისტრაციული ტერიტორიული დაყოფა და საბჭოების როლის შემდგომი ამაღლება (1921-1991 წწ.), თბილისი, 1973;

ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, 1925 წლიდან 1987 წლამდე ჩათვლით, ორივე რეგიონში 204 დასახლებულ პუნქტს (სოფლებს, დასახლებულ პუნქტებს შეეცვალა სახელი. მათგან, ცვლილება შეეხო აფხაზეთში — 101 ტოპონიმს, ხოლო აჭარაში — 21-ს. ამ სტატისტიკიდანაც ჩანს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების ენობრივი პოლიტიკის მთავარი სამიზნე აფხაზეთი იყო, სადა მოსახლეობის ეთნიკურ-ენობრივი მრავალფეროვნება ენობრივი კონფლიქტების გასაღვივებლად შეიძლება გამოეყენებინათ.

განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმდინარეობდა ტოპონიმთა მასობრივი ცვლა 1948, 1952 და 1955 წლებში. მაგალითად, 1948 წელს ორივე რეგიონში შეიცვალა 96 გეოგრაფიული სახელი, 1952 წელს — 39, 1955 წელს კი — 26. აღსანიშნავია, რომ ყველაზე მასობრივი ცვლა განხორციელდა 1948 წლის 1 სექტემბერს. ამ დღეს ორივე რეგიონში შეიცვალა 94 ტოპონიმი, აფხაზეთში — 75, ხოლო აჭარაში — 19.

ორივე ავტონომიაში შემავალ რაიონებში ტოპონიმთა ცვლის სფერო 1925-1987 წლებში ასეთია: გუდაუთა — 30; გაგრა — 37; გულრიფში — 22; სოხუმი — 35; ოჩამჩირე — 31; გალი — 14; აგრეთვე, უნდა აღინიშნოს, რომ დანარჩენი შეცვლილი 24 ტოპონიმი 1949 წლის საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ცნობარის მიხედვით შედიოდა გულრიფშის რაიონში, ხოლო 1961, 1966 და 1977 წლების მონაცემების მიხედვით სოხუმში შემავალ გეოგრაფიულ პუნქტებად სახელდება; ხულო — 8; ქედა — 5; ბათუმი — 7, ხოლო ერთი ტოპონიმი, მსგავსად ზემოთ მოყვანილი მაგალითისა, 1949 წლის საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ცნობარის მიხედვით ეკუთვნის ხულოს რაიონს, ხოლო სხვა მასალებიდან ჩანს, რომ შუახევის რაიონს განეკუთვნება.

ამ მონაცემებიდან ნათლად ჩანს, რომ საბჭოთა იმპერია განსაკუთრებული იდეოლოგიურ დატვირთვას ანიჭებდა აფხაზეთის იმ რაიონებს, სადაც მოსახლეობის ეთნიკურად განსაკუთრებით ჭრელი იყო და სადაც ამ მოსახლეობაში ჭარბობდა საქართველოს ფარგლებს გარედან XIX-XX საუკუნეებში მოყვანილი არაქართული და არააფხაზური მოსახლეობა (სოხუმისა და გაგრის რაიონები).

აფხაზეთში შეცვლილი გეოგრაფიული სახელები შეიძლება ასე დაჯგუფდეს:

- აფხაზური სახელი შეიცვალა აფხაზურით: აგვავერა → ბლაბუჩხა, აგუშა → ანუხვა... (1948 წ.);

- აფხაზური — ქართულით: ატიშადუ → ვარდისუბანი (1955 წ.).

- ქართული — ქართულით: ქეთევანი → კოჩარა, ცხირი → მზიური, საშარანგიო → მუხური...;

- ქართული — აფხაზურით: თხილვანი → არასარა, ვარდისუბანი → ატიშადუ (1952 წ.), ბამბუკოვანი → აკალამრა (1967 წ.);

- ქართული — რუსულით: საქართველოს ხეობა → გრუზინსკოე უშგელ, კოდორი → ვლადიმეროვკა, სიხარული → ოტრადნოე...

- ქართული ზედსართავი და რიცხვითი სახელები შეიცვალა რუსულ ეკვივალენტებით: მეორე არასაძიხი → ვტოროი არასაძიხი, ზემო აფიანჩი → ვერხნი აფიანჩი;

*ცარიზმის დროს შერქმეული რუსული სახელები 30-40-იან წლებში ქართულით, 50-იანი წლებიდან კი კვლავ აღადგინეს ცარიზმის რუსული, მაგრამ — არა აფხაზური სახელები: ესტონკა → ესტონკა, ვლადიმეროვკა → კოდორი → ვლადიმეროვკა; ტოპონიმთა ცვლა აჭარაში საბჭოთა ხელისუფლების მიერ განხორციელდა 1948 წლის 3 სექტემბერს შეიცვალა 19 ტოპონიმი ხულოს, ზღაპრისა და ბათუმის რაიონებში.

პიბრიდული (თურქულ-ქართული) ან საკუთრივ თურქული ტოპონიმები ქართულით: ალიქოღლები → ოქტომბერი, ახველოღლები → ახალი იჭადი → განახლება, კაკაოღლები → არსენაული, ყადიოღლები → განახლება, ყარადერე → განთიადი; ქვედა ორთაბათუმი → წინსვლა, ზედა ორთაბათუმი → ჩაისუბანი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოთ მოცემული ოფიციალური მონაცემების საპირისპირო ცნობებს გვაწვდის ზ. ცხოვრებოვას მიერ 1979 წელს გამოქვეყნებული ბროშურა "Топонимия южной осетии в письменных источниках". ამ ბროშურაში მოცემულია ცნობები ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში განხორციელებულ ტოპონიმთა ცვლასთან დაკავშირებით. მხოლოდ ამ ტერიტორიაზე საბჭოთა პერიოდში 558 გეოგრაფიული სახელიდან 222 სახელწოდებას, ანუ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში დასახლებული პუნქტების სახელწოდებების 63 %-ს, განუცდია ამა თუ იმ სახის შესწორება და შეცვლა.

ტოპონიმთა ამგვარი მასობრივი ცვლა, ცხადია, ხდებოდა საქართველოს ტერიტორიაზე. საინტერესოა, რომ საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ოფიციალური მასალები დუმან ამ ფაქტების შესახებ, რომლის თანახმადაც, საქართველოში ტოპონიმთა ცვლა არაერთგზის განხორციელებულა.

ამრიგად, წარმოდგენილი მასალების საფუძველზე ნათლად შეგვიძლია დავინახოთ დამპყრობელი რუსეთის მიერ დაგეგმილი და გატარებული დამარჯსებელი პოლიტიკის შედეგები საქართველოში. მართალია, ტოპონიმთა ცვლა ამ ღონისძიების ერთ-ერთი ელემენტია, მაგრამ აშკარად საშიში და საფრთხილო, რისი შედეგებიც უკვე სათანადოდ აისახა ჩვენი ქვეყნის სოციალურ-კულტურულ ცხოვრებაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- თ. გვანცელაძე, 2000 - თ. გვანცელაძე, ენათა ფუნქციონირება სოციალურ-რელიგიურ რეგიონში მართვადი ენობრივი პოლიტიკის პირობებში: ქართველური მეგვიდრობა, ტ. IV, ქუთაისი, 2000.
 ვ. ეზუგბაია, 1973 - ვ. ეზუგბაია, საქართველოს სსრ ახალი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა და საბჭოების როლის შემდგომი ახალგაზრდაობა (1921-1932 წწ.), თბ., 1973.
 მ. ნაჭყებია, 2008 - მ. ნაჭყებია, აფხაზეთის ტოპონიმთა ცვლის ეტაპები: გაზ. "სოხუმის უნივერსიტეტი", №2, 2008.
 ს. ცხოვრებოვა, 1979 - С. Цховребова, "Топонимия южной осетии в письменных источниках", Тб, 1979.

BELA PAPAUA

PLACE NAME CHANGES IN ABKHAZIA AND ACHARA
(ADJARIA) DURING THE SOVIET PERIOD

Tribes and countries seeking for the seaside territory possessions often expressed their military ambitions for Abkhazia and Achara, the important provinces of Georgia on the Black Sea coast. The present paper discusses new period, 20th century, and changes of place names in the region as a means of Russian imperialistic policy carried in the region.

According to the present available data (*'Administrative and Territorial Division of Georgia'* during the years 1949, 1961, 1966, 1977, and 1978) from the year 1925 to 1987 in the two region of Georgia settled areas: villages, small towns, towns had undergone 204 changes. Among them the shift of place names in Abkhazia was 183 in Achara 21. This statistics gives the vivid picture that Abkhazia was the principal target of Russia's language policy where the existence of multitude of ethnic and lingual groups could be used for the arousal of conflicts on language grounds.

The change of place names marked with various intensities in different periods. Most noteworthy seem the years 1948, 1952 and 1954. For instance, in 1948 in both regions 96 place names changed; 39 in 1952; 34 in 1955. In September 3, 1948 94 names changed in both regions, among them 75 in Abkhazia, and 19 in Adjara.

Compared to the official data Z. Tskhovrebova in her brochure "Toponimika Yuzhnoy Ossetii v pismenikh istochnikakh" (in Russian), published in 1979 refers to the data that in the Ossetia Autonomous Region out of the 558 settlement place names 352, i.e. 63%, had been changed or corrected to some degrees.

Such massive shift of place names took on entire territory of Georgia about which the official materials of the administrative and territorial arrangement of Georgia remains silent.

მადონა როპაქიძე.
სულხან კუპრაშვილი

ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის ისტორიიდან

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ერთ-ერთი უძველესია ქრისტიანულ სამყაროში. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული მოსაზრებით, იგი ჩამოყალიბდა IV საუკუნის 20-იან წლებში, როცა ქართლის სამეფოში მოვიდა მეფის დროს ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა. ქართული საეკლესიო ტრადიციის მიხედვით, ეს მოხდა 326 წელს, მაგრამ საქართველოში ქრისტიანობის ქადაგება და გავრცელება ამაზე გაცილებით ადრე დაწყებულია. პირველ მქადაგებლად დასაველეთ საქართველოში მოსულან მოციქულები წმინდა ანდრია პირველწოდებული და წმინდა სვიმონ კანანელი ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 38).

ანდრია მოციქულს საქართველოში რამდენიმეჯერ უმოგზაურია და მესამე მოგზაურობის დროს მას თან ჩამოუყვანია სვიმონ კანანელი და მოციქული მათათა - ამის შესახებ წერს მერვე საუკუნის ავტორი ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (ეფრემ მცირე, 1959, გვ. 4). ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ წმინდა ანდრია მოციქულმა არა მარტო გააქრისტიანა ქართველები, არამედ დააარსა კიდევ პირველი ქართული საეპისკოპოსო ქალაქ აწყურში. ამ საეპისკოპოსოს მეთაურად დანიშნა ეპისკოპოსი, იქვე დატოვა რამდენიმე მღვდელი და დიაკონი. ქართული საეკლესიო ტრადიციის მიხედვით, ფაქტიურად ეს იყო დაარსება, დაფუძნება და შექმნა ქართული ეკლესიის თავისი იერარქიით. მათზე წერს: „დაუდგინა ეპისკოპოსი მღვდელნი და დიაკონნი (ანანია ჯაფარიძე, 1983-1988, გვ. 38).

ცნობილი მოღვაწე ეფრემ მცირე ბერძნულ წყაროებზე დაყრდნობით აღნიშნავდა, რომ საქართველოში მათთან ერთად იქადაგა მოციქულმა პაროლომეაც აფხაზეთში, ოსეთსა და ქართლში. მოციქულ ბართლომეს საქართველოში მოღვაწეობა ჩანს ლათინურ წყაროებშიც. ამის შესახებ აღნიშნავდა არქანჯელო ლამბერტი (თ. ჟორდანია, 1892, გვ. 34).

სხვა მოსაზრების თანახმად, საქართველოში იქადაგეს მოციქულებმა მათამ და კაბადოკიაში - პეტრემ (ი. ტაბალუა, 1982, გვ. 56). იმავეს აღნიშნავენ ეპიფანე კვიპროსელიც. მე-4 ს-ის ავტორი, რომელიც თვლიდა, რომ საქართველოში დაკრძალულია მოციქული მათათა (ნ. კელენჯერიძე, 1949, გვ. 7-8). ამასვე აღნიშნავს მთავარეპისკოპოსი ა. ჯაფარიძეც:

„ქართველი მღვდელმთავრები ჩამოლოცვის ან პურის კურთხევის დროს აღნიშნავენ მოციქულებს, რომელთაც უქადაგიათ ამ ქვეყანაში, ეს ფაქტი დადასტურებულია უძველეს ტექსტებში... წმიდათა ღიძებულთა და ყოვლად ქებულთა მოციქულთა - ანდრია პირველწოდებულისა და სვიმონ კანანელისათა, თადეოზისა და ბართლომესითა... (ანანია ჯაფარიძე, 1983-1988, გვ. 3).

ეს იმას ნიშნავს, რომ საუკუნეთა მანძილზე ქართული ოფიციალური ეკლესია აღიარებდა, რომ საქართველოს განმანათლებლები არიან ლოცვისას მოხსენიებული ეს მოციქულები (იქვე, გვ. 56).

ამდენად, საქართველოს ეკლესია ქრისტეს მოციქულთა მიერაა დაარსებულ და, აქედან გამომდინარე, იგი სამოციქულო ეკლესიაა (იქვე, გვ. 59).

რადგან მოციქულებს ეკუთვნოდათ მთელი ძალაუფლება მიწიერი ეკლესიის, ამიტომაც მათ დააარსეს პირველი ავტოკეფალური ეკლესიები. იგივე აზრი გატარებულია XVI საუკუნის სლავურ წყაროში, რომელიც ქართულ ეკლესიას მიიჩნევს თომა მოციქულის მიერ დაარსებულად (ანანია ჯაფარიძე, 1983-1988, გვ. 60).

ზემოაღნიშნული ფაქტორების გათვალისწინებით, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალურობის საწყისი საქართველოში მოციქულთა მოღვაწეობის პერიოდიდან იღებს სათავეს.

325 წლის ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებას ესწრებოდა ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილე და ტრაპეზუნის ეპისკოპოსი დამნუსი. მართლაც, ვარაუდობენ, რომ დასახელებული მღვდელმთავრები იყვნენ ბერძენთა ტომისა. მაგრამ მათ მრევლს, ბერძენ მოახალშენეთა გარდა, ქართველი მოსახლეობა შეადგენდა.

„ქართლის ცხოვრება“ გადმოგვცემს, რომ „ახლადდაარსებულმა იმერეთის ეკლესიამ პირველი სამღვდელოება მიიღო კონსტანტინეპოლიდან. წმინდა ნინო განმანათლებლის რჩევით ქართველთა მეფე მირიანი ითხოვს კონსტანტინე იმპერატორთან, რათა ახლად მოქცეული ერის მოსანათლად და დასამოძღვრად გამოგზავნოს სასულიერო პირი. წმინდა კონსტანტინე დიდი მოაუწყებს საქართველოში იოანე ეპისკოპოსის მღვდლებით და დიაკონებით, რომლებიც ჯერ დიდებული, ხოლო შემდგომ უბრალო ერს ნათლავენ მტკვრისა და არაგვის შესართავში ე. წ. „ქართველთა იორდანეში“.

საისტორიო ტრადიციის თანახმად, აქედან იღებს სათავეს ქართული ეკლესიის ისტორია, თუმცაღა წინარე საუკუნის განმავლობაში საქართველოში ქრისტიანული თემებისა და საეკლესიო იერარქიის არსებობა განსხვავებული მოსაზრებისათვის საკმაოდ მყარ საფუძველს ქმნის.

ახლადდაარსებული ქართული ეკლესია, როგორც უძველესი წყაროებში ჩანს, თავიდან დაექვემდებარა ანტიოქიის საპატრიარქოს, როგორც უახლოეს საპატრიარქოს, ხოლო ეკლესიის მეთაური ატარებდა მთავარეპისკოპოსის ტიტულს.

ქართული ეკლესიის ასეთი უფლებრივი მდგომარეობა გაგრძელდა V საუკუნის II ნახევრამდე. V საუკუნიდან ქართულმა ეკლესიამ ანტიოქიისა და მთელი ავტოკეფალია. მისი მეთაური იყო ქართლის კათალიკოსი, ხოლო V საუკუნის 10-იანი წლებიდან — სრულიად საქართველოს პატრიარქი.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დაწესების თარიღად V საუკუნის მთლიანად მ. ბროსეს, თ. ჟორდანიას, მ. თამარაშვილს, ი. სოკოლას, ა. ჯავახიშვილს... ეს თარიღი გაზიარებულია თანამედროვე მკვლევართა მიერ.

ისტორიკოს ჯუანშერთან დაკავშირებულია ცნობა, რომ საქართველოს ეკლესიის ახალი ფორმირება მოხდა იმ დროისათვის მიღებული ყველა კანონიერი წესის დაცვით. მეფემ საბერძნეთიდან გამოითხოვა თორმეტი ეპისკოპოსი კათალიკოსისათვის და მიიღო კიდევ. სწორედ თორმეტი, რადგან სულ მთლიანად თორმეტი ეპისკოპოსი იყო საჭირო, რათა ადგილობრივ ეკლესიას თავისი

ნორმალურად შეესრულებინა (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 198-199).

ჯუანშერის გადმოცემით, ღვთის განგებით ვახტანგი ნახულობს საკვირველ ღმრთის, რამაც დიდი გავლენა მოახდინა მთელს მის მერმინდელ ცხოვრებაზე. იგი იქნა ქართველთა განმანათლებელი წმინდა ნინო, ეკლესიის დიდი მოძღვარი და მასწავლებელი წმინდა გრიგორი ღვთისმეტყველი. ბიზანტიის კეისარი პეტრე და სამოელი, რომელთაგან შემდეგში პირველი გახდა კათალიკოსი, მეორე - ეპისკოპოსი. წმინდა გრიგორის ლოცვა-კურთხევით ვახტანგი ნათლის გვირგვინს ადგამს პეტრეს, ხოლო ეს უკანასკნელი გვირგვინს ადგამს სამოელ მონაზონს, ეპისკოპოსს. ადრინდელი ჩვენებისას გორგასალი იხილავს ჯვარს გვირგვინით, რომელსაც ადგამენ თავზე სიტყვებით: „უმეტესმორწმუნე იყო შენ ყოველთა შორის ნათესავსა სპარსთასა“, „შენგან აღეშენნენ ეკლესიანი და განეწესნენ ეპისკოპოსნი და ეპისკოპოსთა მთავარი“, „გვირგვინიცა წამებისა მიიღო“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 199).

ისტორია ადასტურებს, რომ ყოველივე ზუსტად განხორციელდა მომდევნოში. მეფე დემოტრიუსი ღვთის ნებას, საქართველო კი ოფიციალურად ავტოკეფალური გახდა.

ჯუანშერი გარკვევით მიანიშნებს, რომ კათალიკოსობაზე ვახტანგმა ლოცვა-კურთხევა ზეციდან მიიღო. ნიშანდობლივია ისიც, რომ თავის დროზე წმინდა ნინომაც თავისი მოციქულებობრივი მოღვაწეობაც ზეციური ლოცვა-კურთხევით დაიწყო.

ძველი ქართული ლიტერატურული ძეგლი „მუშანიკის წამება“ კიდევ ერთხელ ადასტურებს მე-5 ს-ში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალურობას ნათლის აუცილებელი ყველა ნიშან-თვისებებით. ამ თხზულებაში პერსონალურად წამუნებია იმ დროის კათალიკოსი სამოელი ეპითეტი: „თავი ეპისკოპოსთაი“ (ეპისკოპოსი ზოსიმე, 1990, გვ. 3). ეს უკანასკნელი რიგით მეორე კათალიკოსია პეტრეს შემდეგ. სხვა წყაროს მიხედვითაც ამ პერიოდში კათალიკოსს ეწოდება „ეპისკოპოსთმთავარი“ (ძეგლები, 1918, გვ. 27). ეს სახელწოდებანი პირდაპირ უმთხრავს კათალიკოსის დანიშნულებას, მაგრამ გვაქვს ცნობა იმის შესახებაც, რომ მას ჰყავს ხელქვეითი ეპისკოპოსები - „ეპისკოპოსი მისივე მოყუყასი“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 168-197).

ამ მხრივ ჩვენთვის საინტერესოა X საუკუნის ქართველი მწერლის გიორგი მერქელის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, სადაც აღწერილია IX საუკუნეში ავტოკეფალური საეკლესიო კრებაზე ქართული ეკლესიის მეთაურის, კათალიკოსის არჩევა. საქართველოს ეკლესიის მღვდელმთავართაგან შემდგარი საეკლესიო კრება უცხო საპატრიარქოებთან შეთანხმების გარეშე, სრულიად დამოუკიდებლად ირჩევს ეკლესიის მამამთავარს, რითაც კიდევ ერთხელ დასტურდება ქართული ეკლესიის სრული ავტოკეფალურობა.

V საუკუნიდან ქართულმა ეკლესიამ მიიღო ეროვნული სახე. აღმოცენდა ეროვნული კულტურა, სასულიერო მწერლობა, ხუროთმოძღვრება, სამონასტრო ცხოვრება. VI-VII საუკუნეებში ქართული ეკლესია აერთიანებდა 33-35 საეპისკოპოსო ეპარქიას.

ქართული ეკლესიის გაფართოებისა და ქრისტიანობის განმტკიცებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოში მონასტრების მშენებლობას. რომელსაც განუზომელი ღვაწლი დასდო „ათცამეტმა“ ასურელმა მამამ. სირიელ მამების მოღვაწეობა დაემთხვა ქართლში ირანელთა ბატონობის პერიოდს. ქრისტიანობის განმტკიცებით მათ ხელი შეუწყვეს ქართველთა ეროვნულ შეგნების ამაღლებას. ასურელმა მამებმა აღმოსავლეთ საქართველოში დააარსეს თექვსმეტზე მეტი მონასტერი: იოანე ზედაზნის, შიომღვიმის, ალავერდის, მარტყოფის, იყალთოს, სამთავისის, გარეჯის საარქიმანდრიტო, რომელიც თავის მხრივ აერთიანებდა რამდენიმე მონასტერს.

VIII საუკუნის ბოლოდან ფართო სამონასტრო მოძრაობა დაიწყო ტაო-კლარჯეთში. აქ დაარსდა ხანძთის საარქიმანდრიტო. ხანძთა, შატბერდის მთელი ეს სამონასტრო ცენტრი VIII-X საუკუნეებში იქცნენ თვალსაჩინო მწიგნობრულ-საგანმანათლებლო ცენტრებად, სადაც მოღვაწეობდნენ ცნობილი მეცნიერი და მწიგნობარი საეკლესიო მამები: გრიგოლ ხანძთელი, მიხეილ მოდრეკილი, იოანე მინჩხი, იოანე მტბევარი, იოანე ზოსიმე, საბა მტბევარი, სერაპიონ ზარზმელი და სხვა. X საუკუნისათვის ქართულ ენაზე უკვე შექმნილი იყო მდიდარი ჰაგიოგრაფიული და საისტორიო მწერლობა, ბერძნულად ითარგმნა თითქმის მთელი ძირითადი ლიტერატურა, ლიტურგიკის, დოგმატიკის, ჰაგიოგრაფიის და სხვა დარგებში. მაღალ დონეს მიაღწია საეკლესიო არქიტექტურამ, რისი დასტურიცაა - ოშკი, ბანა, ხახული და სხვა.

ქართული ეკლესიის ავტორიტეტი და გავლენა გასცდა საქართველოს ფარგლებს. ჯერ კიდევ V საუკუნიდან მჭიდრო ურთიერთობა დამყარდა რომის, ანტიოქიის, იერუსალიმის საპატრიარქოების საეკლესიო ცენტრებთან. ამასთან, ქართული სამონასტრო ცენტრები დაარსდა სირია-პალესტინაში. ხოლო X საუკუნეში აღმოცენდა ქართველთა მონასტერი ათონზე (ძეგლები 1918, გვ. 17). ყოველივე ეს ხელს უწყობდა გარეშე საქრისტიანო-საქართველოს ინტენსიურ კონტაქტებს, რაც ორმხრივ ხასიათს იძენს: ქართული ქრისტიანული ეკლესია მდიდრდებოდა ქრისტიანულ სამყაროსთან ურთიერთობით. ხოლო თავად ქრისტიანული სამყარო არცთუ ნაკლებად იკვებებოდა ქართული ქრისტიანული კულტურული ტრადიციებით, რაც არაერთხელაა მინიშნულად ლიტერატურაში. ამის დასტურად მე-ნ საუკუნის ავტორი პროკოფი კესარიელი გამოდგება (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 168).

ქართული ეკლესიის ავტორიტეტის ზრდის მაჩვენებელია შემდეგი ფაქტიც: დაახლოებით VIII საუკუნის შუა წლებში საქართველოში ჩამოვიდა გუთელი იოანე, რომელმაც ეპისკოპოსის ხელდასმმა მცხეთის კათალიკოსისადმი მიიღო. გუთელი ეპისკოპოსი საკურთხეველად ჯერ კონსტანტინოპოლში, შემდეგ პატრიარქთან გაემგზავრა, რომელსაც ის იერარქიულად ემორჩილებოდა, მაშინ რადგან იქ მაშინ ხატმებრძოლობა იყო გაბატონებული 725-843 წწ. უკურთხეველად უკან გამობრუნებულა. მაშინ იოანე საქართველოში გამოავლინა (საქართველოს ისტორია, 1990, გვ. 80-81).

ასევე ქართული ეკლესიის მაღალი ავტორიტეტის დადასტურებაა ის ფაქტიც, რომ IX საუკუნეში იერუსალიმის პატრიარქის - სერგის თანხმობით ქართულმა ეკლესიამ მიიღო მირონის კურთხევის უფლება მცხეთის სვეტიცხოველში (ბ. ლომინაძე, 1992, გვ. 87-88).

ქართული ენა ეკლესიის ერთადერთ საყოველთაო ენად გავრცელდა. XI-X სს. ქამის წირვა და ლოცვა ქართულად სრულდებოდა. XI-XII სს-ში ფართო მუშაობა გაჩაღდა ქართულ ენაზე ახალი ბიზანტიური მწერლობის დანერგვისათვის. ამ საქმიანობაში თავიანთი წვლილი შეიტანეს ექვთიმე და იოანე ათონელებმა, გიორგი მცირემ, ლეონტი მროველმა, ჯუანშერმა, არსენ აკლთელმა, ეფრემ მცირემ, იოანე პეტრიწმა და სხვებმა. ამგვარი მუშაობა მომდებარეობდა როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთის ქართულ ცენტრებში — ათონზე, პეტრიწონის მონასტერში, იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში.

ქართული ეკლესია დაარსების დღიდანვე გახდა მფლობელი ორგანიზაცია, რომელიც შემოსავლის წყაროს შემოწირული, ნასყიდი მამულები შეადგენდა. მონასტრებს კი ჰქონდათ საკუთარი მეურნეობა. X-XI სს-ში ეკლესიამ დიდ ეკონომიურ ძლიერებას მიაღწია.

XI ს-ში საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქს ეჭირა VI ადგილი რომის პაპის ჩათვლით. ეკლესიათა განყოფილ შემდეგ საქართველოს ეკლესიას ეკუთვნოდა მე-5 ადგილი. ზოლო XVI საუკუნის დასასრულს, როდესაც აღმოსავლეთის საბერძნეთში რუსეთის ეკლესიას მიანიჭეს მე-5 ადგილი, საქართველოს ეკლესიამ დაიკავა მე-6 ადგილი, რომელიც უჭირავს დღემდე. საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქის მემკვიდრე ადგილის შესახებ ცნობა დაცულია XIII საუკუნის დოკუმენტში (1259 წ.). „...ჩვენცა გლახაკი ქრისტეს მიერ შემდგომად ხუთთა საბერძნეთთა... და სუეტის ცხოველის მემკვიდრისა პატრიარქისა და ქრისტესმიერ ეკლესიასა საქართველოს კათალიკოსი ნიკოლოზ ვამტიცებ და წარვწერ“... (ბ. ლომინაძე, 1992, გვ. 87-88).

სრულიად საქართველოს საპატრიარქო ტერიტორიულად შემცირდა XVI საუკუნის მიწურულს თურქების მიერ სამცხე-საათაბაგოს მიტაცებისა და იქ აღმართული გავრცელების გამო. აქტიურ ტაძრებში თანდათან გაუქმდა ქრისტიანული წიგნ-ლოცვა, ქრისტიანული მრევლი შემცირდა, დაიფანტა. XVIII საუკუნეში, როცა საქართველო გათავისუფლდა ირანისა და თურქეთის ბატონობისაგან, მრევლში სოლომონ პირველმა და ქართლ-კახეთში ერეკლე მეორემ სცადეს შეესაბამებოდა ღონისძიებებით ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის შერყეული მდგომარეობის გაუმჯობესება.

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთმა მოახდინა საქართველოს ანექსია. ამ წლის შემდეგ, 1811 წელს რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით ქართული ეკლესიის წაერთვა დამოუკიდებლობა და დაქვემდებარებულ იქნა რუსული ეკლესიის „უწმინდესი და უმართებულესი სინოდისადმი“. აქედან მოყოლებული 1918 წლამდე (?) საქართველოს ეკლესიურად მართავდნენ რუსი ეპარქოსები.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ეპისკოპოსი ზოსიმე, 1990 - ეპისკოპოსი ზოსიმე (შოიშვილი), საქართველოს
 ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის: ჟურნ. "ჯვარი ვაზისა", 1990, №3.
 ეფრემ მცირე, 1959 - ეფრემ მცირე, უწყებათ მიზეზისა ქართველთა
 მოქცევისასა თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენების, თბ., 1959.
 ნ. კელენჯერიძე, 1949 - ნ. კელენჯერიძე, საქართველოს საკათალიკოსო
 ეკლესიის მოკლე ისტორია, თბ., 1949.
 ბ. ლომინაძე, 1992 - ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი
 ავტოკეფალია: რელიგია, 1992, №12.
 თ. ჟორდანი, 1892 - თ. ჟორდანი, ქრონიკები, ტ. I, ტფ., 1892.
 საქართველოს ისტორია, 1990 - საქართველოს ისტორია (სასკოლო
 სახლმძღვანელო), თბ., 1990.
 ი. ტაბაღუა, 1982 - ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და
 წიგნთსაცავებში, ტ. I, თბ., 1982.
 ქართლის ცხოვრება, 1955 - ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955.
 ძეგლები, 1918 - ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ტ. I, ტფ.,
 1918.
 ანანია ჯაფარიძე, 1983-1988 - ეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, საქართველო
 სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ახალციხე, 1983-1988.

SULKHAN KUPRASHVILI, MADONA ROBAKIDZE

RUSSIA'S IMPERIAL POLICY AND THE GEORGIAN CHURCH
 AUTOCEPHALY IN 1801-1811

In the late half of the 19th century Tsarist Russia waged consistent fight for trapping the Georgian Church into her ideological grips.

In September 12, 1801 the Emperor signed a manifest by force of which on April 12th of the next year, in the Tbilisi Sioni Cathedral surrounded by Russian troops, Russia imposed the representatives of the Georgian nobility to sign the document of abolishing Bagrationi House prerogatives. David who had been proclaimed the heir of Giorgi XII by Russia when the king was still alive was sent in exile. The same fate shared Mariam, the last queen of Georgia, wife of Giorgi XII. Some eight years later the lot of Kartlo-Kakheti kingdom extended on Imereti kingdom that accomplished Russia's footing in Georgia.

The establishment of the Tsarist government in Georgia would not complete only with the abolishment of the Georgian statehood. Now Russia began to interfere in the affairs of the Georgian Church for its subjugation. The government issued a reform anticipating organization of religious diskateria which would be entitled to lead Religious-educational activities. The primary task of the diskateria was to count and register the property of the Georgian Church to figure out all incomes and determine

the number of clergy and make order in the parishes. The government appointed General Tormasov with personal responsibilities for the implementation of the reform.

Earlier to these events, in February 1801, Russian Emperor issued the order obliging Catholicos Anton II to draw up the complete data of the real situation of the Georgian Church and its clergy. The latter did not carry out the task. In November 3, 1810 Tormasov sent Catholicos Anton II in exile and in February 10, 1811 he presented Golitsin new project of organizing the Georgian Church. According to the project the bishop of Mtskheta and Kartli should be at the head of the Georgian Church who would be given a title of Metropolitan of Mtskheta and Kartli and the Exarches of the Synod.

In 1811 the institution of Catholicos was replaced by Exarches, subordinated to Etskateria. The first exarches of Georgia became Bishop Varlam Eristavi, a man educated in Russia. The abolishment of autocephaly of the Georgian Church marked the new and different stage of Georgia's occupation by Russia.

ნათო სპინაპი

ნიკო ლორთქიფანიძის ესთეტიკური მრწამსი. მხატვრული მანერა, მნა. სტილი

ფერწერასთან შეხამებული ბგერწერის თავისებური მოდელი, რომელიც მუსიკით გამოწვეული ემოციის ტოლფასოვანია – ასეთია მწერლის ესთეტიკური მრწამსი. ნიკო ლორთქიფანიძის ეს რწმენა კონდენსირებულადაა ჩამოყალიბებული იმ ეპიგრაფში, რომელიც მან წარუძღვარა მინიატურათა ციკლს სათაურით "სულიერი განწყობილებანი" (1914): "უმთავრეს მიზნად მქონდა მკითხველში ერთგვარი სულიერი განწყობილება გამომეწვია - სიტყვის საშუალებით მუსიკის საწადელი მიმეღწია. ქართულ მწერლობაში იშვიათია ასეთი ცდა შეცდომა და უხერხულობაც ამიტომ მრავალი იქნება".

ნ. ლორთქიფანიძის თითქმის ყველა ნოველას საკუთარი ინტონაცია აქვს. ინტონაციური სიმდიდრე, რომელიც კვლავ ნაწარმოების ფერადოვნების ერთ-ერთი მიმართული, ქმნის განწყობილებათა დაუსრულებლად ცვალებად გემოს. ეს გამა ხან აღმავალია, აქტიურად მღერი, ხან უნაზესი სევდით მოცულია, ხან ზომი, ნაწყვეტ-ნაწყვეტი, გრძნობის გამომხატველი სასვენი ნიშნებით აღნიშნულია. ყოველი ინტონაცია საშუალებას იძლევა დაისვენოს მასზე მკითხველმა. ყოველ გადასვლას ინტონაციის ერთი კილოდან მეორეზე სიმჭევრე შეაქვს ნაწარმოებში და აზღვევს მას მონოტონურობისაგან. ნ. ლორთქიფანიძე ძლიერი ინტონაციების გარეშე არ წერს, არ მეტყველებს. მათი სიმრავლე შეიძლება შევადაროთ მხოლოდ იმპრესიონისტულ, წერტილებისაგან შემდგარ სურათს. შეიძლება ითქვას, მწერლის ზოგიერთი ნოველა პუანტელისტური რიგის ნაწარმოებია.

ნ. ლორთქიფანიძეს ძალზე ეხერხება დიალოგების აგება. ამაში, ერთ-ერთ მხრივ, მას ეხმარება დიალოგის დანიშნულების სრულყოფილი ცოდნა პროზაში. მეორე მხრივ, ნ. ლორთქიფანიძისათვის, როგორც გარკვეული მანერის მქონე მწერლისათვის, ეს შედარებით იოლად დასაუფლებელ სფეროს წარმოადგენდა. დიალოგის გამართვის მხრივ იგი დიდი მასშტაბის კლასიკოსთა გვერდით შეიძლება დავაყენოთ.

"ტყვედყოფილის დაბრუნებაში" ვკითხულობთ:

"ქოხის კარი ჭრილით გაიღო და გაისმა:

- ლეკურა, რა ამბავია, რას უყვფ?

ამ დახილზე ძალდი გაიქცა. ისევ შემობრუნდა, თითქოს კარში გამოსულ

ქალს ჭიშკრისაკენ იწვევსო.

- ისევ ის მგლის არჩივი მაჩვი შემოიპარა უსათუოდ, - წყევა-კრულად

წაიბუტბუტა ქალმა და ძალღს გაჰყვა.

- უიმე! ეს ვინაა?

- მე ვარ, დედა, - სიკო!

- უი, შენი ჭირი კი შემეყაროს! - და ქალი ჩაეხვია შვილს.

- მართა, მართა! - გასძახა ქალმა.

ქოხის კარი ისევ ჭრილით გაიღო.

- გამეიქეცი, ქალო, სიკო მოსულა!..

- უიმე! ამას რას ეხედავ, ბატონო... - მეტი ვერაფერი სთქვა ქალმა და

არ იცოდა, როგორ მოხვეოდა, სად ეკოცნა...

მთვარე გამოცურდა ღრუბლებიდან და ეზო გაანათა.

- ჩემი წინოია სადაა? - იკითხა სიკომ.

- ძინავს... - და მართას უნდოდა გასაღვიძებლად წასულიყო; სიკომ

შეაშურა:

- იძინოს! ცოდვაა გოგო! მოვესწრები მის ნახვას... აწი ხომ არსად

შეაშურა.

ნ. ლორთქიფანიძის ყოველი ფრაზა მეტად მეტყველია, მგრძნობიარეა, სიკომი. იგი არსად არ იძლევა ვრცელ განმარტებებს, სართულებიან დაწესებულებებს. ყოველი წინადადება მის ნაწარმოებში სიახლის შემცველია. ხშირად არ ყოფნის მოთმინება, რომ მთლიანი ფრაზა შექმნას, მრავალ სიტყვას ანდოს ის, რაც მას სურდა ეთქვა. მისი მოთხრობათა აბზაცები მოკლეა, ადვილად დასაძლევია, იმიტომ რომ აბზაცის მაგიერ იგი ერთ წინადადებას იყენებს.

"ფარდის აწევამ დაიგვიანა, მაგრამ საზოგადოებას მოუთმენლობა არ უნდოდა.

კენიან გაქრა. - "უილქნოდ".

ხშირად წინადადებას იგი არჩევს ერთ მოკლე შესიტყვებას. ნ. ლორთქიფანიძის ემოციურად ყველაზე დატვირთულ ნაწარმოებში გვხვდება ერთსიტყვიანი აბზაცებიც. ზოგან ერთი სიტყვაც არ არის და გვხვდება მრავალწერტილი, ხან კითხვის ნიშანი, რაც წერის იმპრესიონისტულ მანერაზე მიუთითებს, მაგრამ თუკი ასეთი მანერა ნამდვილად იმპრესიონისტულია, მაშინ ამ მოთხრობებში მაინც წმინდა რეალისტური ხდება.

წერილის უშუალობა, მისი მეტყველი ენა, სტილის მხატვრულობა ერთგვარად ვლინდება ნაწარმოებთა დაწყების თავისებურებებში. ზოგი მათგანის დასაწყისი მყისვე აღჭურვილია ღრმა ფსიქოლოგიზმით, ზოგი დაწყება კონტრასტული სიციხადით ვითარდება.

პირველი ლირიკული (ხშირად სენტიმენტალური) ფრაზა ხანდახან განსაზღვრავს, ერთგვარად ტონს აძლევს, მთელი მოთხრობის ლირიკულ (ან სენტიმენტალურ) განწყობილებას.

არცთუ ისე იშვიათად მწერალი ნაწარმოების პირველ წინადადებაში მთელი ნაწარმოების საზრდო ესენციას ათავსებს. დასაწყისი ხშირად ხდება ნაწარმოების კეთილზმოდან მჟღერ კამერტონად: "შეუგნებლად დაერიდა მავშვების სივილს - გამოვიდა ქოხიდან, გაიარა ეზო, უგზო-უკვლოდ მიდიოდა" - ამგვარად იწყება "ტრაგედია უგმიროდ". ცხადია, ამ მოთხრობის ძირითადი ამბის შემდგომი განვითარება პირველსავე სტრიქონებში აქვს ავტორს მოცემული. მოკვდა. მის ნაზ ხელს არ გაუსწორებია სასთუმალი. იღუმალის მწუხარებით არ შემოუხედავს ოთახში სატრფოს თვალებს. ნაცნობებს არ მოუკითხავთ". ამგვარი პირველი სტრიქონები მოთხრობისა "გული". იგი სულ ოცდაოთხი სტრიქონისაგან შედგება, მაგრამ ალბათ იშვიათად იწერება ხოლმე ასეთი პატრიოტული სიმწველით აღნიშნული ნაწარმოები.

ნ. ლორთქიფანიძის მხატვრული სტილისათვის დამახასიათებელია ასეთი თვისებაც - მის მინიატურათა უმრავლესობას ამშვენებენ მინაწერები, რომლებიც მთლიან ერთგვარ ექსკურსს უკეთებენ მკითხველს ნაწარმოების შინაარსში უცხო ჩასაწვდომად. ამას ამჩნევდა ს. ჩიქოვანის მკაფიო თვალი: "ისინი ქმნიან ნაწარმოების შინაგან სამყაროში შესასვლელად საჭირო სულიერ მდგომარეობას" (ჩიქოვანი, გვ. 105). მაგალითად, მინიატურათა ციკლს - "პანაშვიდი" -

აწერია: " ვუძღვნი მას, ვისაც უკანასკნელი პატივი ვერ ვეცი, ერთი მუჟა მიწა ვერ მივყარე", ხოლო მინიატურას "მრცხვენი" ეპიგრაფად ამშვენებს მიქელანჯელოს უკვე დამოწმებული სიტყვები: "ტკბილია ძირი, უტკბესია გაქვევება ჯამსა საძრახსა და სახელის გატეხისას არაფერი დავინახო, არაფერი ვიგრძნო – აი, ჩემი ნეტარება, მაშ, ნუ მალვიძებ, წყნარად ილაპარაკე".

ნ. ლორთქიფანიძის სტილისათვის დამახასიათებელი იყო დიდი სიძუნწე სიტყვიერი მასალისა, მოკვეთილი სტილი. "გაჭიანურებული სიტყვათა ფრქვევა", როგორც თვითონ ამბობდა, მას ჭირივით სძულდა. ის იყო თავისებური ხარკის გადახდა 900-იან წლებში მხატვრულ ლიტერატურაში დანერგილი იმპრესიონისტული სტილისათვის. როგორც ცნობილია, 900-იანი წლებიდან მოყოლებული, ვიდრე მეოცე საუკუნის 20-იან წლებამდის, ჩვენს მწერლობაში ძლიერად აღორძინდა შეკუმშული თქმებისა და ფრაზების მცირე ფორმის მოთხოვნები, მაგრამ აქ ჩვენ არ უნდა ავუღიროთ რევოლუციის წლებში გამოყენებული ეს მსხვილი, მცირე ფორმიანი ლირიკული პროზის ნიმუშები დეკადანტურ მინიატურებთან. ამ შემთხვევაში ნ. ლორთქიფანიძე ერთგვარ შემაჯავშირებელი ხიდი იყო იმპრესიონისტული და ქართული რეალისტური მცირეფორმიანი პროზაული ჟანრისა. იგი, ერთი მხრივ, არაგვისპირელისა და ი. ევდოშვილის მსგავსად, მიმართავდა მოთხოვნების მცირე ფორმას – ესკიზს სურათს, მინიატურას, მეორე მხრივ, ვ. ბარნოვის მსგავსად, იყენებს რიტმულ პროზას, მეტწილად გალექსილი ფორმით, ოღონდ, არაქიზმებისაგან თავისუფლად. აი, თუნდაც მისი ერთი მაგალითი: "გულის იარებს რომ ხელსა ჰკრავ, პირში რომ მეტყვი კითხვასა მწარეს, მუდამ რომ სიცილს ცრემლად მიქცევ და რომ დასცინი ჩემს აღმაფრენას. ტყუილად თვალთმაქცობ – სწორედ მით გამწვანდები, რომ ჩემთან სტირი ჩემსა სატირალს, რომ ჩემთან გინდა სიმღერა ტკბილი, რომ ჩემგან ელი ბედნიერებას. ხასიათს იცვლი... განა ბავშვი ვარ, ვერ შეგამჩნია ამპარტავანი, თუ რისთვის სხვებთან ია ხარ ნაზი, ჩემთან კი ეკლით მოცულ ვარდი.

და ნუ მომესწროს, რომ შეგეცვალოს ეს მკაცრი ქცევა, ტკბილ საუბრად, ო, ღმერთმა ნუ ქნას, რომ მხოლოდ სიტყვას, რასაც შენ იგრძნობ, თუა დაეხატოს".

მოთხოვნაში ჩართული ეს ტექსტი ძალიან უახლოვდება ლექსს, მაგრამ ნ. ლორთქიფანიძის წერის იმპრესიონისტული მანერა მკლავდებდა, როგორც თვითონვე წერს, იმ სიუჟეტურ თავისებურებაში, რომელსაც იგი იყენებდა კლასიკურ სიუჟეტური ნაწარმოებისაგან განსხვავებით, შთაბეჭდილებათა წყნარ მომენტების აღწერით, რასაც ერთგვარად დაუმთავრებელი ხასიათი ჰქონდა. ნ. ლორთქიფანიძემ თავისებურად მოარიგა იმპრესიონისტული ლაქონიზმი რეალისტური მინიატურების ჟანრთან.

განწყობილების შესაქმნელად მწერალი მრავალ ხერხს იყენებდა. მკითხველის სულში გრძნობის პირველი იმპულსი სათაურს აქვს, თავისებურად განცდას აღუძრავს მას. "უილქნოს", "პანაშვიდი", "სულიერი განწყობილება", "სევდიანი ნახატები", "მგლოვიარე გულითა", "საშინელი მდგომარეობა" და სხვა. ჩამოთვლისთანავე ქმნიან იმ სულიერ ატმოსფეროს, რომლითაც გაღვთიანებული იყო მწერლის ადრეული შემოქმედება, მაგრამ ნაწარმოების განწყობილებაში შესაგრძნობად მხოლოდ სათაურიდან მიღებული შთაბეჭდილება არაა საკმარისი. საჭიროა ნოველის თუ ესკიზის წაკითხვამდე ჩადგე იმ სულიერ მდგომარეობაში, რომელიც მწერალს ჰქონდა ნაწარმოების შექმნისას. მათ გასაგებად უნდა გონება არ გამოდგება. მათს ასათვისებლად იმდენად ცხოვრებისა და

ლიტერატურის თეორიის ცოდნა არ არის საჭირო, რამდენადაც უნარი — შეერწყა სხვა ადამიანს, ჩაიყენო თავი იმავე ვითარებაში, რომელშიც შემოქმედი იყო. მაშინ გასაგები გახდება სულის ის მდგომარეობა, რასაც შედეგად ნაღვლიანი სურათები მოჰყოლია. ნიკო ლორთქიფანიძე ცდილობს, რომ მკითხველი მაქილობრივ მაინც მიიყვანოს ამ მდგომარეობამდე, რასაც იგი ეპიგრაფების მეშვეობით ახერხებს: "მესმის კილო სამგლოვიარო ზარისა და ვწერ" ("ცხოვრება საღვთისმეტყველის").

ამრიგად, მწერალი ხშირად სათაურისა და ეპიგრაფის საშუალებით აღწევს ნაწარმოების შესაგრძნობად საჭირო განწყობილების შექმნას. თვით ნაწარმოებები ნ. ლორთქიფანიძისა, უმეტესწილად, გმირის ლირიკული აღსარებაა, თავისებური პოეტური ინტონაციით გადმოცემული.

ნ. ლორთქიფანიძისათვის მთავარი განწყობილებისა და სულის ტიპილების გადმოცემა, რომელიც გაბმულ თხრობას მოითხოვს; "ჩვენ გვინდა არა მოგონილი ისტორია, არამედ გამოსახვა, არა გართობა, არამედ მოაზრებელი" — წერდა ჰ. ფონ ჰოფმანსტალი. განწყობილების გადმოცემა მწერალს სიუჟეტს არ საჭიროებს.

ნ. ლორთქიფანიძის შემოქმედებაზე იმპრესიონიზმის გავლენა იმ სიუჟეტურ თავისებურებაში მელანდებდა, რაც მისი ნაწარმოებისათვის არის ნიშნული. მოვლენები აქ ისეა გადმოცემული, რომ აღიბეჭდება მხოლოდ შეუკავშირებელი მოაზრებებიანი, რომლებიც არ ობიექტივირდება გაბმული თხრობის სახით. ეს არის ტიპური იმპრესიონისტული ფორმა, სადაც გამორიცხულია კვანძის შექმნისა და გახსნის პრინციპი. თხზულების ცალკეული თავები დამოუკიდებელი ნაწილებია საკუთარი მოქმედებითა და განვითარებით, რომლებიც წარმოადგენენ თითოეულ თემის ვარიაციებს.

"ვისაც გამოუვლია დიდი ავადმყოფობა, ახსოვს ბოდვა, ტკივილების ღრის ჩანგი თუ არა, ზღაპარი მაინც მოუსმენია, იგი გაიგებს ჩემს სულისკვეთებას და სასიამოდ დარჩება არეული ისტორიის, დავიწყებული ზეპირგადმოცემის და დაღლილი ოცნების ხლართი, მწარე ღამეებში ნაღვლიანი ფიქრების გასაფანტავად შეკონილი".

ამით ნათელია მხატვრული მრწამსი ნ. ლორთქიფანიძისა, რაც უფრო ახლოებს მოდერნისტულ მწერლობასთან. როგორც ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებანი, ისე მხატვრული პრაქტიკა ნ. ლორთქიფანიძისა, მხატვრული ხერხები და საშუალებანი, აღქმა, ესთეტიკური ფენომენი მოდერნისტულია.

ნ. ლორთქიფანიძის მთავარი მხატვრული მანერა პლასტიკური ხედვაა. თავის უამრავ შთაბეჭდილება იმ მისნური მხედველობის წყალობით იღებს, რომელსაც არ გამოარჩება არაფერი მნიშვნელოვანი, არც არისტოკრატის სასაბუღო და არც გლეხის ქოხში, ამიტომ არის, რომ ხშირად მისი მინიატურები "დაწვრიული ბუდეებიდან" და "ამერიდან" ფერწერული პეიზაჟების სინათლესა და სიზუსტეს ინარჩუნებენ. ესკიზები, ეტიუდები და პეიზაჟები მთლიანობაში რომ ავიდოთ, ერთ დიდ მხატვრულ ტილოს ჰგავს. ეს ნამდვილი ფერწერაა. ტყვიად კი არ აქვს მას ეპიგრაფად: "ზოგან ყვითელ, ზოგან წითელ, ზოგან აღსფერია" და შემთხვევითი არ არის, რომ ნ. ლორთქიფანიძის მინიატურებს ასეთი სახელები ჰქვია: "სურათი სოფლად", "სენტიმენტალური ნახატი", "ბიუსტი", "ნაღვლიანი ნახატები"...

ნ. ლორთქიფანიძის სტილურ თავისებურებათა შორის განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ სიტყვის უკიდურესი მომჭირნეობა. მის ნიმუშად თუნდაც "ტრაგედია უგმიროდ" გამოდგება. აქ ცოტა სიტყვით ბევრის თქმის უნარი ზენიტშია აყვანილი. უნდა ითქვას, რომ მწერლის ეს თავისებურება არ მომდინარეობს მხოლოდ მის მიერ არჩეული მწირი ქანრიდან, რაც თავისთავად საჭიროებს ლაკონურ თხრობას. ნიკო ლორთქიფანიძე მოზრდილ ნაწარმოებებშიც ერთგული რჩება ამ წესისა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ე. აბრამიშვილი, 1972 - ე. აბრამიშვილი, ნიკო ლორთქიფანიძე - ნოველ
ოსტატი: ჟურნ. "ცისკარი", 1972, №4.
თ. დოიაშვილი, 1981 - თ. დოიაშვილი, განწყობილებათა და შთაბეჭდილებათა
მხატვარი: გაზ. "ლიტერატურული საქართველო", 1981, 16 ოქტომბერი.
გ. ნატროშვილი, 1982 - გ. ნატროშვილი, ნიკო ლორთქიფანიძის მხატვრული
სამყარო: ჟურნ. "განთიადი", 1982, №6.
ბ. ჟღენტი, 1972 - ბ. ჟღენტი, მხატვრული სიტყვის ბრწყინვალე ოსტატი:
ჟურნ. "მნათობი", 1972, №10.
ს. ჭილაია, 1982 - ს. ჭილაია, ქართული მოთხრობის ოსტატი: გაზ.
"ლიტერატურული საქართველო", 1982, 30 აპრილი.

NATO SVIANADZE

NIKO LORTKIPANIDZE'S AESTHETIC CREED, ARTISTIC MANNER, LANGUAGE AND STYLE

Peculiar pattern of speech sound application in accordance with the pattern of application in art that possess congeniality of emotion caused by music sounds - is N. Lortkipanidze's aesthetic creed.

Almost each of his short stories has its own unique intonation. These intonations can be compared with dots of the Impressionist pictures. The author never provides them for the extended comments. His paragraphs are thin, easily manageable, and usually consists of a single sentence. He makes frequent use of a sequence of lines, full stops, question marks, suggesting the impressionist manner of writing.

N. Lortkipanidze's style tends to be close to poetic verse experimenting with various means to create mood, among them is the choice of story titles.

Most striking feature of N. Lortkipanidze's writing style is the extreme frugality of word-use. He remains loyal to the laconic expression in the bigger works than those of the short stories.

ავანტიურაში ქართულ ხალხურ ზღაპრებში

ზღაპარი თხრობითი, ჩვეულებრივი ხალხური ნაწარმოებია, უპირატესად ფანტასტიკური შინაარსისა. იგი მითოლოგიური ხასიათის მოკლე მოთხრობაა, ხალხის სულიერი კულტურის ნაწილია. არსებობს ზღაპრის რამდენიმე სახე: მითოლოგიური, საყოფაცხოვრებო, ავანტიურისტული და სხვა.

როგორც ვიცით, ავანტიურა ფრანგული სიტყვაა და ნიშნავს ფანტასტიკურ, რეალური ძალებისა და პირობების გაუთვალისწინებლად, შემთხვევითი წარმატების იმედით წამოწყებულ საქმეს, თავგადასავალს, რეულებრივ საძრახისს.

ქართულ ხალხურ ზღაპრებში ხშირად გვხვდება ავანტიურისტული მოქმედებები, შემთხვევითობას, იღბალს, მოხერხებულობას მინდობილი წამართლება ან გაუმართლებლობა, თავის დაღწევა გამოუვალი მდგომარეობიდან ტყუილით, ცრუ დაპირებით, საძრახისი საქციელით.

აღსანიშნავია, რომ ავანტიურას ზღაპრის გმირები მიმართავენ სხვადასხვა მიზნით: თავის გადასარჩენად, შურის საძიებლად, შიმშილის მოსაკლავად, საკუთარი მოხერხებულობის, გამხიარულების, შინაგანი ბოროტების თუ სხვა მიზეზთა გამო.

ვის არ შეხვდებით აქ: მოტყუებულ და გაბრწყვებულ მგელსა თუ დათვს, მოხერხებულობით გამორჩეულ მელას და ფრთების იმედად გაყოყნებულ ფრინველებს. გავიხსენოთ, მაგალითად, ზღაპარი “მოტყუებული მგელი”, სადაც მოხერხებული ღორი მტაცებელ ნადირს გააბრწყვებს იმით, რომ თავისი სამი ვაჭის — ხრუტუნას, მცივანას და მაგარას არსებობის შესახებ შეატყობინებს. მწიფი მგელი თავის შეცდომას მაშინ მიხვდა, როცა კარი აღარ გაუღდეს, მაგრამ რაღა დროს.

ზღაპარში “ამეტყველებული ცხოველი” ხომ იგივე ადამიანია, რომელიც, ხშირად ვერ თოკავს თავის ველურ ინსტიქტებს, ვერ იმორჩილებს საკუთარ სურვილებს. სულმოკლეობა, სიძუნწე, გაუმაძღრობა, შური, გაუტანლობა, ველუბრყვილობა, გულდრძობა, სიზანტე, სხვისი უბედურებით აღფრთოვანება, შურისძიება, მოხერხებულობა და უამრავი სხვა გრძნობა ამრავალფეროვნებს, საინტერესოს და მიმზიდველს ხდის არა მარტო ნაწარმოებს, არამედ ერთგვარად მოძღვრავს მკითხველს და აფრთხილებს, რომ კეთილთა შორის არსებობენ ბოროტები, რომ საჭიროა სიფრთხილე ყოველ გადადგმულ ნაბიჯზე.

მაცდურებად და ავანტიურისტებად ზღაპრებში უმეტესად მელიები გვხვლინებიან. განუსაზღვრელია მათი საძრახისი ქმედებები. ისინი ყოველთვის ცდილობენ თავიანთი მოხერხებულობით დაჩაგრონ ფიზიკურად თავისზე უფრო ძლიერები და იმხიარულონ მათი გულუბრყვილობით გამოწვეული უბედურებებით.

ზღაპარში „დათვის, მგლისა და მელიის ამბავი“ მოთხრობილია ერთი მელიის შესახებ, რომელიც ყოველგვარი მიზეზის გარეშე საკუთარი ბოროტი და ცბიერი ბუნების გამო უბედურებას გადაჰყრის გულუბრყვილო დათვს — თრევე ბელს მოუკლავს, თანაც განკურნებისთვის წინასწარ ქრთამად აიღებს ღვინოს და ქადას. გაბრაზებულ დათვს კი შემთხვევით შემხვედრ მგელს დაუგზავნის და კარგად დააფეჟინებს უსაფუძვლო ახირების გამო.

მხოლოდ ავანტიურით გადაირჩინა მელამ თავი გაბრაზებული მგლისგან. ცხვრებთან აღმოჩენის იმედით გოდორი გადააცვა თავზე, დააგორა და მეცხვარეებს აცემინა. მეორედ შურის საძიებლად მისულს კი თავი ხარაზად გააცნო, უკანა ტანი გაუჟერა — ხშირად აღარ მოგვივდება, სულ მაძლარი იქნებო და ლამის სიკვდილის პირას მიიყვანა.

საინტერესოა ისიც, თუ რამდენად სწავლობენ ჭკუას მრავალჯერ გაბრიყვებული პერსონაჟები. სამწუხაროდ, შურისძიებით ანთებულები ვერ ამჩნევენ მორიგ უბედურებას, საძაგელი და გაიძვერა მტრის მიერ ჩაფიქრებულს მანამ, სანამ მისი განხორციელების სიმწარეს საკუთარ ტყავზე არ იწვნევენ. თუმცა ზოგს ტყავსაც არ არჩენენ და ბოლომდე ბრიყვებად ტოვებენ და ისინიც რჩებიან მცირე მოსაზრების, წინდაუხედაობის და ზედმეტად მიმნდობი ხასიათის გამო.

ზღაპარში „დათვი და მელა“ იშვიათ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. ჩანს, რომ მელას, ავანტიურისტობის გარდა, სიყვარულიც შეუძლია, მაგრამ საშინლად შეუბრალებელია საყვარელი არსების დაკარგვით გამოწვეული ტკივილის შურისძიებისას. გაუმადლარ დათვს მწარედ ანანა თავისი, ნაჩუქარი ბეკეკას შეჭმა. მოქეიფებისგან ტყავის გაძრობა არ აკმარა, მეგრე ეკლებში შეიტყუა. არც ამას დაჯერდა და შემფურებით დადალა, თუმცა ვერც ამით მოიხმა შურისძიებით ანთებული გული და საბოლოოდ წუწკი დათვი კლდიდან დააგორა. ის ზომ კრავთან შედარებით იყო მოხერხებული, მოტყუებით გააღებინა კარები და შეჭამა, მელიასთან კი სრულიად გულუბრყვილო აღმოჩნდა და საკადრისი შედეგიც მიიღო, თუმცა უფრო ჭკვიანი და მოხერხებული რომ ყოფილიყო, ალბათ მელას ყველაფერს არ დაუჯერებდა და გადარჩებოდა, მაგრამ მელიას ავანტიურიზმი ზომ მის დაღუპვაში ჩანს.

ავანტიურისტულ ზღაპრებში გვხვდება პირობის ანუ ფიცის დადების სხვადასხვა სახე. ზოგი თავის თავთან დებს პირობას, ზოგი სხვებს აძლევს ფიცს და ამტკიცებს, რომ არ დაარღვევს, მაგრამ „მაძლარზე“ დადებულ პირობა უმეტესად მშვიერზე ავიწყდება.

ზღაპარში „მელია და მწყერჩიტა“ ორ მეტად მოხერხებულ პერსონაჟს ვხვდებით იმ იმედით და პირობით, რომ მელია მწყერჩიტას შვილებს და შვილიშვილებს არ შეუჭამდა (ანუ აქაც პირად ბედნიერებაზე ზრუნვა და სხვისი უბედურებით ტკბობაა ნაჩვენები). მელას ჯერ ლეში მოანელებინა მთაგორებზე სირბილით, შემდეგ კარგად აცინა, შედეგად კი, რომ არა საკუთარი ფრთები და მოხერხება, მელიის წერა გახდებოდა.

მშვიდი და ბედნიერი ცხოვრების სანაცვლოდ მწყერჩიტამ არავინ დაინდო, არც ხარი, რომელსაც რქაზე სახრე მოხვდა და მოტყდა, არც მაწვნით სავსე ქილა, არც პატარა ბავშვი, მშვიერზე პირობადავიწყებული მელაც კი, რომელსაც თავი დიდი სახრით გაუტეხა (მასზე მოქნეული მელას მოხვდა).

მაძლარზე დადებული ფიცი მშვიერზე იმ მგელსაც დაავიწყდა, იერუსალიმში რომ მიდიოდა ცოდვების მოსანანიებლად („მგლის ბერად შედგომა“). ვერ აცდუნა ეშმაკმა და მშვიდად ამცნო თავისი გადაწყვეტილება გზად შეხვედრის მოზვერს, ცხვრებსა და ვირს, მაგრამ, როცა იერუსალიმს მივიდა, ეკლესიაში ვერ შევიდა თავისი მგლობის გამო და შიმშილმაც ძალიან შეაწუხა, პირობა არ გახსენებია, „როდესაც მუცელი ცარიელია, იქ იერუსალიმს რა ზღაპრია“.

მგლის სახეში შესაძლებელია დავინახოთ ცოდვებით დამძიმებული ადამიანი, რომლისთვისაც სულის ცხონება სასურველია, მაგრამ ნაკლებად შესაძლებელია თვისი საქვეყნოდ ცნობილი ცოდვებისა და მოუთმენლობის გამო.

გვხვდება ზღაპრები, რომლებშიც პერსონაჟები კიდევ ერთ ავანტიურისტულ მეთოდს — დაშინებას მიმართავენ. მაგალითად, ზღაპარში „ქელა“ მოთხრობილია, თუ როგორ აშინებდა სტუმრად მისული მელა ოჯახებს და მოჰყავდა იქიდან პურის ნაცვლად მამალი, მამლის ნაცვლად ცხვარი, ცხვრის ნაცვლად ხარი და ხარის ნაცვლად პატარძალიც კი. რამდენად შერჩა ეს ქმედებები, სულ სხვა საკითხია, მაგრამ ნაჩვენებია, რომ უამრავ საზოგადოების საქმეს მელა მხოლოდ საკუთარი სიამოვნებისა და ბედნიერებისთვის აკეთებდა, არად აგდებდა იმ ადამიანებს, რომლებიც კეთილად, გულთბილად და გულლიად ზვდებოდნენ კარზე მისულ უცხო სტუმარს.

ზღაპარში „ნადირთა ძმობა“ დათვი იჩენს ავანტიურას თავისი ძალ-ღონიდან გამომდინარე. თითქმის უბრძოლველად მოპოვებული ლუკმა არცერთ მტერს არ გაუყო, პირიქით, დააშინა კიდევ ისინი. დათვისთვის ძმობა და მეგობრობა ცარიელი სიტყვები იყო, იგი თავისზე სუსტებს დაუმეგობრდა და შედეგსაც იმკიდა.

ზღაპრის გმირები ყოველთვის ავლენენ საკუთარ ხასიათს, ბუნებას, ყოველთვის ისწრაფვიან ერთმანეთისკენ, უმეტეს შემთხვევაში ებრძვიან ერთმანეთს და ურთიერთსაწინააღმდეგოდ მოქმედებენ, მაგრამ მათი ურთიერთობა გამუდმებულ ავანტიურულ ქმედებებზეა აგებული.

დამოწმებული ლიტერატურა

გ. ასათიანი, 1982 - გ. ასათიანი, სათავეებთან, თბ., 1982.

ს. გაჩეჩილაძე, 1973 - ს. გაჩეჩილაძე, ლიტმცოდნეობის შესავალი, თბ.,

1973.

თ. ქურდოვანიძე, 1983 - თ. ქურდოვანიძე, ქართული ხალხური ჯადოსნური ზღაპრები, თბ., 1983.

ზღაპრები, 1949 - რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელენე ყორსალაძის რედაქციით, თბ., 1949.

EKA SILAGADZE

VENTURES IN THE GEORGIAN FOLK TALES

Folk tales are of various kinds, as: mythological, of everyday life, of engaging in hazards and some others. Georgian folk tales often convey activities of personages engaging in risks. They engage in ventures for various motivations: for rescuing their own life, for taking revenge, for the search for food, or just for the obsession, for fun, or for their innate cruelty or whatever other reasons.

In most cases from the personified animals foxes distinguish with wit and flexibility to trick and overcome strong but the gullible opponents and have fun over the misfortunes inflicted to victims.

Having been duped multiple times trustful personages cannot learn lessons and being exited to exact revenge on the enemy fail to see the next misfortune cast over them until they experience its bitterness one more times.

Folk tale personages always reveal their character, mood and are in a hurry to meet each other, mostly fighting against one another or act against each other. Their relationship is built on the venture activities.

ლიტერატურაში მხატვრულ ენაში და გათი თარგმანის პრობლემა

მიუხედავად დიდი მიღწევებისა, ქართულ ენათმეცნიერებაში დღემდე არ არსებობს ინტერესი დიალექტთა ყოველმხრივი და ამომწურავი შესწავლისადმი. არც მკვლელობა დიალექტთა საერთო მოვლენების წარმოშობა-განვითარების ძიებას, ქართული ენის განვითარების საერთო ფონზე და ქართული ენის დიალექტთა მსგავსების ანალიზის საფუძველზე ზოგადენათმეცნიერული საკითხების გაშუქება. ამოუცვეყნებელია მონოგრაფიული გამოკვლევები და დიდი რაოდენობით გამოქვეყნებული სტატიები. სპეციალურად შესწავლილია რამდენიმე დიალექტის ლექსიკა. დაბეჭდილია დიალექტოლოგიური ტექსტები და ლექსიკონები. დიალექტური თავისებურებანი გამოვლენილია როგორც ძველ წერილობით ძეგლებში - ძველ ქართულ თარგმანებში, ორიგინალურ მხატვრულ ლიტერატურაში, ისტორიულ საბუთებში, ასევე თანამედროვე მხატვრული ლიტერატურის ენაში. მწერლის ენის შესწავლასთან ერთად მიმდინარეობს სერსონაჟთა მეტყველების თავისებურებათა შესწავლა.

გურული დიალექტის თავისებურებანი ფართოდ არის წარმოდგენილი ლიტერატურაში, უმთავრესად ე. ნონეშვილის თხზულებებში. გურულიზმები გვხვდება ლიტერატურაში ნ. ნაკაშიძის, ჯ. ლომთათიძის, პ. ჩხიკვაძის, ნ. დუმბაძისა და სხვათა ნაწარმოებებში.

იმერული ერთ-ერთი მსხვილი დიალექტური ერთეულია. იმერულმა ლიტერატურამ დიდი წვლილი შეიტანა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში. მისი თავისებურებანი გამოყენებული აქვთ ძირითადად სერსონაჟთა მეტყველებაში ა. წერეთელს, დ. კლდიაშვილს, გ. წერეთელს, ნ. ლორთქიფანიძეს, რ. გვეტაძეს, კ. ლორთქიფანიძეს, ო. იოსელიანს და სხვ. კახური მასალა ქარბად გვხვდება საისტორიო ძეგლებში, მოყოლებული XV საუკუნიდან. კახურის თავისებურებები წარმოდგენილია კახეთიდან გამოსული მწერლების ენაში (თეიმურაზ I, არჩილი, თეიმურაზ II, ა. ჭავჭავაძე, ი. ჭავჭავაძე, ი. ერისთავი, ი. ევდოშვილი, დ. მაჩხანელი, გ. ლეონიძე და სხვ.).

მოხეური ფართოდ არის წარმოდგენილი ა.ყაზბეგის პერსონაჟთა მეტყველებაში. ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიური მოხევიზმები გვხვდება მწერლისეულ ნაწარმოებში. მოხეური კილოს ნიმუში გამოიყენა ი.ჭავჭავაძემ "მგზავრის წერილებში".

ფშაური კილოს თავისებურებები მწერლობაში გამოიყენეს ი.ჭავჭავაძისელებმა, განსაკუთრებით ვაჟა-ფშაველამ.

შეგურული ლექსიკა გვხვდება იოანე პეტრიწის, კონსტანტინე გამსახურდიას და მრავალ სხვათა ნაწარმოებში (კ. დანელია, 1991; ტ. ფუტყარაძე, 2007; კ. დანელია, 2007; რ. შეროზია, 2008).

როგორც ვხედავთ, ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში დიალექტიზმების გამოყენება იქცა ამა თუ იმ მწერლის შემოქმედების ინდივიდუალურ-სტილისტურ თავისებურებად ბუნებრივად წამოიჭრა ინტერესი დიალექტური სიტყვების თარგმანის პრობლემისადმი, რომელიც ჩვენ გავაანალიზეთ ქართულ-რუსული მხატვრული თარგმანების მაგალითზე.

თარგმნის გამოჩენილი თეორეტიკოსი ა. ფიოდოროვი აღნიშნავდა, რომ ნებისმიერ ენაში არსებობს ისეთი სპეციფიკური ელემენტები, რომელთაც ვერაფრით შეუძლია სხვა ენაში გადმოცემა. ამ დანაკლისის კომპენსირება ხდება სხვა გარკვეული გრამატიკული ან ლექსიკალური საშუალებებით, რომელთაც შეუძლია მათი მნიშვნელობის გადმოცემა კონტექსტით. ნამდვილად უთარგმნელი რჩება დედნის ის ცალკეული ელემენტები, რომლებიც წარმოადგენენ გადახრას საერთო სალიტერატურო ნორმიდან: დიალექტიზმები და სოციალური ჟარგონების სიტყვები.

დიალექტიზმები და ჟარგონული სიტყვები გამოიყენება მხატვრული ლიტერატურაში, როგორც:

ა) ძირითადი ენობრივი საშუალება, ე.ი. სალიტერატურო ნორმიდან გადახრა დამახასიათებელია მთელი ნაწარმოებისთვის, როგორც ავტორის ასევე პერსონაჟების მეტყველებისათვის;

ბ) ცალკეული პერსონაჟების ენობრივი დახასიათების საშუალება;

გ) ეკზოტიზმი, გარკვეული კოლორიტის შესაქმნელად.

ა. ფიოდოროვს დასაშვებად მიაჩნია დიალექტიზმების გადმოცემა ენობრივი საშუალებებით, ე. ი. არ უარყოფდა მათი ფუნქციონალური თარგმანი ან კომპენსაციის შესაძლებლობას: "...Основным функциональным соответствием всякого рода диалектизмам (как территориальным, так и социальным) в русских переводах способно служить просторечие в широком смысле слова. И еще в недавнем прошлом просторечие очень редко применялось в переводах, если даже бездиалектное просторечие оригинала чрезвычайно часто оставалось невоспроизведенным, то за последние несколько лет в русских переводах художественной прозы - и классической и современной - отчетливо наметился сдвиг в этом отношении" (ა. ფიოდოროვი, 1968, გვ. 316).

ორივე ლევი თვლიდა, რომ საჭიროა ზოგადი შთაბეჭდილების შენარჩუნება რასაც შეიძლება მივაღწიოთ სალაპარაკო ელემენტების გამოყენებით ნებისმიერ სხვა ადგილას, იქ, სადაც კონტექსტი ამის საშუალებას იძლევა (ი. ლევი, 1974, გვ. 148).

მხატვრული თარგმნის თეორეტიკოსები აქსიომად მიიჩნევენ იმ პრინციპს, რომ დიალექტიზმის დიალექტიზმივე თარგმნა დაუშვებელია. ვ. გაკი აღნიშნავდა: "...Немыслимо переводить южнофранцузские диалектизмы с помощью особенностей южнорусских диалектов" (ვ. გაკი, 1966, გვ. 38). იმ ტერიტორიული დიალექტის ელემენტების გამოყენება, რომელზეც ზოგიერთი თარგმნის, წინააღმდეგობაში შევა დედნის რეალურ შინაარსთან, მოქმედებს ადგილთან, მის გარემოებებთან, მოქმედი პირობისა და თვით ავტორის ეროვნულ კუთვნილებასთან.

ორიგინალის სტილისტური თავისებურების შენარჩუნების ერთ-ერთი საშუალებას იძლევა სასაუბრო მეტყველების ელემენტების გამოყენება. აზრს იზიარებდა ბ. ლარინიცი, როცა მიუთითებდა უცხოური ორიგინალის დიალექტიზმებისთვის რუსული შესატყვისების პოვნის შესაძლებლობაზე. "В просторечии персонажа, и реплики на областном диалекте, и все социальные диалектные диалоги (на аргю, на профессиональном жаргоне) - все стилистически активны, и это должно найти доходчивое соответствие в переводе. Есть такие элементы русской народной речи, которые не локализируются в узком

формы одного диалекта, а приближаются к "общенародным", хотя и остаются нормы литературного языка. Они и могли бы быть сигналом "диалектизма" в переводе" (ბ. ლარინი, 1959, გვ. 137). ამგვარ პოზიციას მხარს უჭერენ თარგმნის თეორეტიკოსების მთელი რიგი: ა. ფიოდოროვი, ვ. გაკი, ი. კაშკინი, ლ. ლევი, ი. რეცკერი, ა. შვეიცერი და სხვ.

ლიტერატურულ ნაწარმოებში გამოყენებული ტერიტორიული დიალექტის დამატებითი არა მხოლოდ მიუთითებენ მოქმედი პირების კუთვნილებას მხატვრობის გარკვეული ტერიტორიული ჯგუფისადმი, არა მხოლოდ ვიწრო დიალექტური კოლორიტის ნიშან-თვისებაა, არამედ არის ლიტერატურული ნაწარმის დარღვევა და, ამრიგად, წარმოადგენენ პერსონაჟების სოციალური ან კლასური დამახასიათებლის საშუალებას. დიალექტიზმების სტილისტური გამოყენების შესაძლებლობა თარგმანში არსებობს, მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორც ეს მიუთითებდა ა. ფიოდოროვი, ეს შესაძლებლობა ხშირად აუთვისებელი რჩება.

ს. პეტროვი ღიად აკრიტიკებდა თარგმანებს, რომელშიც ორიგინალები შეიცვალა თავის ხალხურ ხასიათს, რომელთა ენა წიგნური და მშრალია. პეტროვი მოუწოდებდა მთარგმნელებს, არ ეშინოდეთ "რუსული კოლორიტისა" და ფართოდ გამოიყენონ მშობლიური ენის ყველა ის საშუალება, რომელიც ყოვლისა სასაუბრო ენის ერთეულები, რომელთა მეშვეობით შეიძლება შედარებით დედანს ხალხური თვითმყოფადობა და ბუნებრიობა (ს. პეტროვი, 1962, გვ. 71-96).

ამოცანის დადებითად გადაწყვეტა შეიძლება არა მარტო ლექსიკური საშუალებების გამოყენებით, არამედ არსებობენ გრამატიკული შესაძლებლობებიც, რომელთა კი, სინტაქსური გადახრები ლიტერატურული ნორმიდან. დიალექტიზმების გამოყენების ამ ხერხს თავაზობდა კ. ჩუკოვსკი და აღნიშნავდა, რომ "სინტაქსური გადახრები" აგრძნობინებენ რუს მკითხველს, რომ მათ წინაშე ისეთი ენობრივი ნაწარმია, რომელიც ღიად სცილდება ნორმას (კ. ჩუკოვსკი, 1964, გვ. 138-140).

გრამატიკულ საშუალებებს მიეკუთვნება აგრეთვე კინოობით-მოფერებითი სტილები, რომელთა განვითარებული სისტემა წარმოადგენს რუსული ენის ერთ-ერთ დამახასიათებელ თავისებურებას და რომელთა გამოყენება თარგმანში შეიძლება ჩაითვალოს დიალექტური სიტყვების კომპენსაციის წარმატებულ საშუალებად.

გუარადლებას იმსახურებს აგრეთვე ხერხი, რომელიც გულისხმობს თარგმანში საგანგებოდ თავის არიდებას ყოველგვარი გადამეტებულად ლიტერატურული, წიგნური სიტყვებისა და შესიტყვებებისაგან. ამგვარი შეზღუდვა ლიტერატურული მნიშვნელოვანია მაშინ, როცა თარგმანში ლიტერატურული ნაწარმის მკაცრი დაცვა წინააღმდეგობაში შედის ორიგინალის იდეურ შინაარსთან, რომელიც ავტორის ჩანაფიქრს და უკარგავს ნაწარმოებს ინდივიდუალურ-სტილისტურ თავისებურებას.

ღიდი ქართველი მწერლის ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების დამახასიათებელი ნაწარმა ფშაური დიალექტიზმების გამოყენება. უნდა აღინიშნოს, რომ ფშაური ენის ვაჟა-ფშაველა ეპყრობოდა საკმარისი მხატვრული ტაქტით და იყენებდა დიალექტური კოლორიტის შესაქმნელად ფშავ-ხევსურეთის ბუნებისა და

ყოფა-ცხოვრების პოეტურ აღწერაში, განსაკუთრებით კი - მთიული გმირების პირდაპირ მეტყველებაში. თვით პოეტის ლირიკული მეტყველება თითქმის თავისუფალია ფშავ-ხევსურული დიალექტიზმებისაგან და, როგორც ამ ამტკიცებს ს. ჩიქოვანი, პასუხობს ქართული სალიტერატურო ენის სულისკვეთებასა და ფორმებს (ს. ჩიქოვანი, 1961, გვ. XIV).

ვაჟა-ფშაველას პოემების შეუდარებელ მთარგმნელად საესტეტიკო სამართლიანად ითვლება ნ. ზაბოლოცკი, რომელმაც რუსულ ენაზე თარგმნა ვაჟა-ფშაველას ისეთი ნაწარმოებები, როგორიცაა: "გოგოთური და აფხაზური" "ალუდა ქეთელაური", "კობალა", "ეთერი", "ბახტრიონი", "სტუმარ-მასპინძელი" და მრავალი სხვა. ამ პოემებში, როგორც ცნობილია, უხვად გვხვდება დიალექტიზმები. მაგალითად, "ბახტრიონში": *შფოთობენ* (თ. I), *მიწოვავ* (თ. I), *მიგემებავ* (თ. I), *დაიზარდენით* (თ. I), *დაიხარჯენით* (თ. I), *აწყვავ* (თ. II), *აფხაზი* (თ. II), *მინახავ* (თ. III), *შააკლეს* (თ. III), *შავხედეთ* (თ. III), *ვიყვანეთ* (თ. III), *ჩაეციკმდი* (თ. III), *მისთიბდა* (თ. III), *შავტირებ* (თ. III), *შავხედები* (თ. III), *ვებრალებით* (თ. III), *ნურც დაეღუპვისთ* (თ. III), *შაიბი* (თ. III), *მაუთ თაღლი* (თ. III), *გადარჩომიან* (თ. IV), *უცდავ* (თ. IV), *ჰმტყუენობს* (თ. IV), *ფიჭო* (თ. VI), *ყოილი* (თ. VII), *თავმამწონარი* (თ. VII), *წამსვლიყო* (თ. VII), *არტყა* (თ. VIII) და სხვ.

სტილისტური ეფექტის მისაღწევად ნ. ზაბოლოცკი წარმატებით იყენებს როგორც სალიტერატურო სასაუბრო ენის ელემენტებს (მაგალითად: *страшась беда, матушка, смыслить, приключиться, поделом, неслучилось, темень, напрямик, бедняга, неспроста, голубок, братцы, ненапросто, мудреный, день-деньской, хлебнуть* და სხვ.), ასევე სასაუბრო ენის არასალიტერატურო ელემენტებს (მაგალითად: *дитятко, покуда, неужели, ошалеть, норов, чертовка, башка* და სხვ.).

უნდა ითქვას, რომ ნ. ზაბოლოცკის მიერ შესრულებულ "ბახტრიონში" თარგმანში სასაუბრო ენის ელემენტები გამოყენებულია ზომიერად, ისინი ბუნებრივად ერწყმინა კონტექსტს და არ არღვევენ ნაწარმოების ადრესატის ერთიანობას. ამაში დავგარწმუნებენ შემდეგი მაგალითები ავტორისა და პერსონაჟების მეტყველებიდან.

"Так вот она - молельня пшавов!

Сегодня праздник здешних мест.

Но отчего мертво в дубравах

И так безлюдно все окрест?

Ужель святитель наш Георгий,

Столь почитаемый страной,

Теперь забыт? Иль, раньше зоркий,

Взор притупился нынче мой?"

(ვაჟა-ფშაველა, 1961, გვ. 296-297)

სანათა: "Эх, дитятко, я - горемыка,

Вдова без крова и семьи.

Все, все от мала до велика

Погибли родичи мои" (გვ. 300).

მგზავრი: "Вы - наши родичи по крови,
Страдать нам более *невмочь*.
Мы просим - будьте наготове,
Чтоб нам в сражении помочь" (გვ. 303).

მგზავრი: "Но жив *покуда* пламень в теле,
Покуда недруг не разбит,
Нам, обездоленным *доселе*,
За жизнь бороться надлежит" (გვ. 304).

სანათა: "Я восьмерых дала отчизне, -
Неужто пшав, внимая мне,
Хотя б одной сыновьей жизни
Не посвятит родной стране?
Нет, *дитятко*! Восстанут пшавы,
Поднимутся, рванутся в бой!
Увидев след врага кровавый,
За меч ухватится любой!" (გვ. 306).

პოემის ინდივიდუალურ-სტილისტური თავისებურების გადმოცემის მიზანს
მხატვრმა თარგმანში კინოზოი-მოფერებითი სუფიქსების მქონე სიტყვების
(*цветик, сестрица, детки, хлебушек, овечка, водочка*), ფოლკლორული
სიტყვების (*молодец, девица*) და აგრეთვე არქაიზმების (*окрест, ужель,*
поколе, храмина, вдовица, врата, доселе, детище, чресла, сподобить,
щезренье, клепало) გამოყენება:

"И пусть пиримзе, горный *цветик*,
Фиалка нежная моя,
Не сетуют, что в скалах этих
Питаюсь вместе с ними я.
счастлив, грешный, насладиться
Чудесной влагой вновь и вновь.
Да будет в пользу вам, *сестрицы*,
И щедрость ваша, и любовь!" (გვ. 296).

ლეღა: "Что смотрите, хевсуры, пшавы?
Зачем дивитесь вы? *Ужель*
Не заслужила бранной славы
Грузинка-женщина *досель*?" (გვ. 318).

ცხადია, რომ დიალექტიზმების გადმოცემისას სრულფასოვანი
სტილისტური საშუალებების პოვნა წარმოადგენს ერთ-ერთ აქტუალურ ამოცანას
თარგმნის თეორიასა და პრაქტიკაში. დიალექტიზმების გადმოცემის პრობლემა
შეიძლება ჩაითვალოს პრაქტიკული და თეორიული თვალსაზრისით ერთ-ერთ
უფროს საკითხად, რომელიც გულისხმობს მრავალმხრივი ენობრივი ასპექტების
ფართომოქმედებას, რაც საბოლოო ჯამში წარმატებულად ასახავს დედნის
სტილისტურ თავისებურებას.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ე. დადიანი, 2007 - ე. დადიანი, დიალექტური ლექსიკა - ქართული სალიტერატურო ენის გამდიდრების წყარო; ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა, პირველი კრებული, თბ., 2007.
- კ. დანელია, 1991 - კ. დანელია, მეგრულ-ქანური ლექსიკა ს-ს. ორბელიანი ლექსიკონში: ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, ტ. II, თბ., 1991.
- ვ. გაკი, 1966 - Гак В. Г., "Коверканье" или "подделка", Тетради переводов, 1966, № 3.
- ვაჟა-ფშაველა, 1961 - Важа-Пшавела, Том I, Стихи и поэмы, Перевод с грузинского, Издательство Союза писателей Грузии, "Заря Востока", Тбилиси, 1961.
- ს. ელაზოვი, ს. ფლორინი, 1980 - Влахов С., Флорин С., Непереводимое в переводе, "Международные отношения", Москва, 1980.
- ბ. ლარინი, 1959 - Ларин Б. А., О новых лингвистических исследованиях, "Вестник Ленинградского университета", 1959, № 20. Серия истории, филологии и литературы, вып. 4.
- ი. ლევი, 1974 - Левый Иржи, Искусство перевода, Москва, "Прогресс", 1974.
- ს. პეტროვი, 1963 - Петров С. В., О пользе просторечия. - Мастерство перевода, Сборник, 1962, Москва, "Советский писатель", 1963.
- ა. ფიოდოროვი, 1968 - Федоров А. В., Основы общей теории перевода (Лингвистический очерк), "Высшая школа", Москва, 1968.
- ტ. ფუტყარაძე, ქართული სამწიგნობრო ენის საყრდენი ენობრივი ერთეულის საკითხისათვის; ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა, პირველი კრებული, თბ., 2007.
- რ. შეროზია, 2008 - რ. შეროზია, კონსტანტინე გამსახურდიას ქართველური ენობრივი სამყარო: ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. XII, ქუთაისი, 2008.
- ს. ჩიქოვანი, 1961 - Чиковани С., Важа Пшавела: Важа Пшавела, Том I, Стихи и поэмы, Тбилиси, 1961.
- კ. ჩუკოვსკი, 1964 - Чуковский К. И., Высокое искусство, Москва, 1964.
- შ. ძიძიგური, 1970 - შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძეგლები, მე-2 გამოცემა, თბ., 1970.

NELI SICHINAVA

DIALECTAL WORDS IN THE LITERARY LANGUAGE AND PROBLEMS OF ITS TRANSLATION

Application of dialectal words in Georgian literature has become the characteristic feature of some writers' works as the means of expressing individual styles. This paper discusses the problem of rendering dialectal words into the other language in the example of the Russian translations of Vazha-Pshavela's epic poem *Bakhtrioni*. Pshavian dialect presents a characteristic feature of Vazha-Pshavela's prose and poems but the author has exquisite taste of incorporating dialectal words making use of them only when describing the nature of Pshavi and Kevsureti regions and the everyday life of their population and in the direct speech of personages who come from these locations.

Specialists of literary translation studies speak about the possibility of functional rendering of dialectal words or assume the possibility of compensating their function through congenial means. In this respect N.Zabolotsky's translation of *Bakhtrioni* presents an excellent vivid example.

The present paper considers the problem of translating dialectal words as one of the most compounded issues both in theoretical and practical standpoints that involves the interrelation and intersection of lingual aspects the realization of which yields successful featuring of the stylistic peculiarities of any given literary work.

მანანა ტაბიძე

ორენოვანი და მრავალენოვანი განათლების პრობლემატიკა საქართველოს ენობრივ სიტუაციის ფონზე

თანამედროვე განათლების სისტემის დაგეგმვისას ევროპის მოწოდებები სულ ცოტა ორი უცხო ენის სწავლებაზე არიან ორიენტირებული. ჩვენშიც დიდი უცხო ენების შესწავლისადმი ინტერესი. ზოგჯერ ეს ინტერესი უკიდურესობამდეც მიდის. კერძოდ, უცხო ენის (მით უფრო ენების) ცოდნა ხარისხი ზშირად სხვა ყველა ცოდნაზე უპირატესადაც მიიჩნევა. ჩვეულებრივ სოციოლინგვისტიკა საზოგადოების ენობრივი ორიენტაციის განსაზღვრის მიზნით სასარგებლო რეკომენდაციებს სთავაზობს არა მარტო საგანმანათლებლო პოლიტიკას, არამედ თვით სახელმწიფო პოლიტიკას. რამდენადაც ეთნიკურ-ენობრივი მრავალფეროვნების კერებში კონფლიქტის რისკის განჭვრეტასაც ახერხებს და საფრთხის თავიდან არიდების გზასაც სახაზს.

ენების სწავლებასთან დაკავშირებით საგანმანათლებლო სისტემა რამდენიმე ძირითადი კრიტერიუმით ხელმძღვანელობს, ესენია:

ა) კონკრეტული სახელმწიფოს მოქალაქეთა საერთაშორისო ინტეგრაციის ხელშეწყობის მიზნით იმ ენების განსაზღვრა, რომელიც ერთაშორის ურთიერთობის ენებად მიიჩნევა და სწავლების სისტემაში მათი ოპტიმალური განაწილება (ამ მხრივ დღეს პირველ ადგილზეა ინგლისური ენა, მომდევნო ადგილს ამ ბოლო დროს ფრანგული (ევროგაერთიანების ენა) იმკვიდრებს. გავრცელებულობის თვალსაზრისით, შუამავალ ენებად განიხილება ესპანური, გერმანული, იტალიური, რუსული...);

ბ) ყოველ კონკრეტულ სახელმწიფოს უცხო ენათა შესწავლის დაგეგმვაში აქვს საკუთარი პრიორიტეტები, რაც გულისხმობს ამა თუ იმ ენით ტრადიციულ დაინტერესებას მეზობელი სახელმწიფოს მიმართ სასაზღვრო, პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ კულტურული კონტაქტების ინტენსიურობის გათვალისწინებით (ამ მხრივ საქართველოსთვის ახლობელია რუსული, თურქული, ბერძნული ენების სწავლების საკითხი);

გ) მთელ რიგ სახელმწიფოებში საშინაო ენობრივი დაინტერესებისა და კომპეტენციის საკითხებიც იწევს წინა პლანზე; კერძოდ, ქვეყნის შიდა ენობრივი სიტუაცია შეიძლება იყოს ამა თუ იმ ენის შესწავლის სტიმული (მაგალითად საქართველოში ამგვარი ენებია აფხაზური, ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ენები, ოსური და სხვ.)¹.

ამ კრიტერიუმთა გათვალისწინებით საშუალო განათლების დაგეგმვაში ენათა სწავლება ერთ-ერთ რთულ პრობლემად წარმოადგება, რამდენადაც მოსწავლეს ერთდროულად რამდენიმე (ორზე მეტი) ენის ათვისების სირთულე წინაშე აყენებს. ამ სირთულის დასაძლევად კი მნიშვნელოვანია, ერთი მხრივ ენათა სწორი რაწიერება და, მეორე მხრივ, ენათა სწავლების მეთოდოლოგია ასპექტის ოპტიმალური გააზრება.

¹. თუმცა საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში გახსნილი ე.წ. "ენის ცენტრების" სტატუსის მქონე ენების შესწავლის მიმართ მაინცა და მაინც დიდ დაინტერესებას ვერ ადასტურებს.

პოსტსაბჭოთა სივრცეში, დამოუკიდებელ რესპუბლიკებსა და რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში მყოფ "დამოუკიდებელ რესპუბლიკებს" მემკვიდრეობად ერგო მრავალფონოვანი საზოგადოებების სამოქალაქო ინტეგრაციასთან დაკავშირებული პრობლემები. საბჭოთა კავშირი, რომელიც რუსეთის კომუნისტური იმპერიის ფარგლებში ერთიან პოლიტიკურ, სამხედრო-სასაზღვრო, ეკონომიკურ და კულტურულ კურსს ატარებდა, რუსული ენის გამაშუალებელი (ბევრგან კი პრიორიტეტული) როლის მეშვეობითა და კომუნისტური იდეოლოგიით მჭიდროდ ადუღაბებდა რუსული ენის მომხმარებელ ხალხებს, რომლებიც თავად რესპუბლიკებს შიგნითაც ავტოქთონ, სატიტულო ენოსგან ურთიერთობაში რუსულს იყენებდნენ; შესაბამისად, ეს მოსახლეობა სამოქალაქო სივრცეში რუსული ენით ინტეგრირდებოდა, ხოლო კერძო ურთიერთობებში თავის დედაენას მოიხმარდა. ამის შედეგია ის, რომ პოსტსაბჭოურ პერიოდში, როდესაც რუსულმა ენამ სტატუსი შეიცვალა, ზოგან კი უცხო ენის სტატუსამდე "დაიწია", არასატიტულო ეროვნებათა ენების ამარა დარჩენილი მოსახლეობის სამოქალაქო ინტეგრაციას ის სახელმწიფო ენები "გადაედო", რომელთა შესწავლაზეც (ზემოთ ხსენებული მიზეზების გამო) რესპუბლიკის მოქალაქეებს, მაგრამ არა სახელმწიფო ენის მარშმოდგენლებს, არასოდეს შეუწყუბებიათ თავი. ამ მიზეზით შეიქმნა ამგვარ რესპუბლიკებში "ენობრივი დილემა", რომლის დაძლევაც მხოლოდ გონივრული დიფერენციალით შეიძლება.

ამ საკითხებით, ბუნებრივია, დაინტერესდნენ, ერთი მხრივ, საგანმანათლებლო სტრუქტურები და, უპირველეს ყოვლისა, განათლების მინისტროს სპეციალური ინსტიტუტები და მეორე მხრივ, პოლიტიკური და ადმინისტრაციული სამსახურები, რომელთათვისაც სამოქალაქო ინტეგრაციისა და დიფერენციალის უფლებათა დაცვის უზრუნველყოფა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანია. თუ რა მიმართულება ერთსა და იმავე მიზანს ისახავს, მაგრამ ზოგჯერ ამ მიზნის მიღწევის გზად სრულიად სხვადასხვა პროგრამის განხორციელებას გულისხმობს; სამოქმედო სტრატეგიის მცდარმა არჩევანმა კი, შესაძლოა, სიკეთის ნაცვალად უარყოფითი შედეგი უფრო მოიტანოს.

მივყვეთ ამ საკითხს თანამიმდევრულად:

1. მსოფლიოს ყველა დაწინაურებულ ქვეყანაში სახელმწიფო ენის ცოდნა ერთ-ერთი ძირითადი მიგრანტისთვისაც კი დამხდურ გარემოში ინტეგრაციის ერთ-ერთი გზაა. ნებისმიერი სამუშაო ადგილი, რომელიც მეტ-ნაკლებად ინტეგრაციასაც გულისხმობს, მხოლოდ სახელმწიფო ენის მცოდნემ შეიძლება დაიკავოს, ეს ვალდებულებაა და ნებაყოფლობითი არჩევანიც. ამ შემთხვევაში ენის მნიშვნელობა აქვს მიგრანტთა მოსვლის დროს, რადგან რაც უფრო ადრე ენის "მოსულობა" მოქალაქე, მით უფრო ძნელდება იმ მიზეზების გამართლება, რომელთა გამოც არ ისწავლა მან "მიმღები" ქვეყნის ენა (სახელმწიფო ენა): ენის მცოდნეობა საზოგადოება მტკიცეყვლად რეაგირებს საკუთარი სახელმწიფოსა და ენის უპატივცემულობაზე; და რაც უფრო ხანგრძლივია მიგრანტის მცოდნეობის სტაჟი, მით უფრო გაუგებარია, რატომ არ გადადგა დაახლოებისაკენ ნაბიჯი მოსულმა? განა მისი მიზანი რაღაც სხვა იყო და არა ინტეგრაცია? ენის ცოდნის ლოგიკის ფონზე მიგრანტთა ენისათვის რაიმე სტატუსის მინიჭება, ერთნოვანებისაკენ საგანგებოდ წახალისება თუ ნომინალური ბილინგვიზმის დანერგვა მას "მიმღებ" სოციალურთან კი არ დაახლოებს, არამედ დააშორებს. ამიტომაცაა, რომ არავის მოსდის აზრად საფრანგეთში არაბული ენისათვის

სტატუსის მიცემა, ან გერმანიაში თურქული ენის სახელმწიფო ან რეგიონალურ ენად აღიარება და ა.შ.

2. სახელმწიფო ენის შესწავლის უზრუნველყოფა სახელმწიფო სკოლებში უნდა მოხდეს. საზოგადოების ყველა წევრს უნდა ჰქონდეს სამოქალაქო უფლებებიც და სამოქალაქო ვალდებულებებიც. ის ადამიანები, რომლებსაც თავის ბედს კონკრეტულ სახელმწიფოებს უკავშირებენ, ცხადია, უნდა გულშემატკივრობდნენ ამ სახელმწიფოს მთლიანობას, უსაფრთხოებასა და სამხედრო ვალდებულებებიც აქვთ), მშვიდობას, კულტურულ და ეკონომიკურ წინსვლას. ამ გზაზე, ერთი შეხედვით, სრულიად გაუგებარი ჩანს მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის სურვილი ჩაკეტილ, ენობრივად და ეთნიკურად ერთობად დარჩეს იმ ქვეყანაში, რომლის წევრიც არის და რომლის მკვიდრად სურს თავს აღიქვამდეს. რა არის ის მიზეზი თუ მიზანი, რომელიც საზოგადოებას ინტეგრაციის ამ უპირველეს და აუცილებელ პირობაზე დაუბრუნებენ? რატომ არ მოხდა, მაგ., საქართველოში სახელმწიფო ენის სივრცეების დაფარვა, სადაც ადრე რუსული მუშაობდა მაინტეგრირებელ ენად (როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კომუნისტური რეჟიმის გავლენით)? 1990 წელს როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, ამ დამოუკიდებლობის საქართველოს მამინდელი ტერიტორიების მთელმა მოსახლეობამ რეფერენდუმით დაუჭირა მხარი; ამ მომენტიდან დღეს 18 წელიწადია გასული. ამ პერიოდში ჯავახეთსა და ქვემო ქართლში ქართული ენის, სახელმწიფო ენის, ადგილი ვერ მოახერხა არა მარტო "ძველმა" თაობამ, არამედ ამ წლებში დაბადებულმა და წამოზრდილმა თაობებმაც. ჯერჯერობით არ უშველა ამ საქმეს არც უამრავმა გრანტმა და "თავთავებისა" და "ჯეჩილების" გამოცემა და არც პედაგოგთა გადამზადება-გადმომზადების ძვირადღირებულმა პროგრამებმა. საკითხის გადაჭრას წაშველებოდა არაქართველების კომპაქტურად დასახლება რეგიონებში კარგად აღჭურვილი და მომზადებული ქართული სკოლების გახსნა (ჯერჯერობით სომხური ან აზერბაიჯანული სკოლის გვერდით), სადაც ადგილობრივი მოსახლეობის ენა, როგორც საგანი, სწავლების მთელი პერიოდის მანძილზე იქნებოდა წარმოდგენილი? მშობელს უნდა ჰქონდეს საშუალება აირჩიოს სკოლა თავისი შვილისათვის, იქნებ მას სურს შვილი ქართულ სკოლაში შეიყვანოს და სრულფასოვან მოქალაქედ მოამზადოს (მით უფრო, თუ მას დედაენა ქართულ სკოლაში სრულყოფილად ისწავლება, როგორც ეს მოქმედებს ევროპული ქვეყნების გამოცდილებითაც არის შემოწმებული)? რატომ არ ისწავლის ქართულ სკოლაში სომეხი ან აზერბაიჯანელი ბავშვი, თუკი ქართულ ან სომეხი ბავშვი წარმატებით სწავლობდა რუსულ სკოლაში არცთუ შორს წარსულში, ან თუკი დღესაც ბავშვი ემიგრაციაში წასული ოჯახიდან ახლოს ნებისმიერი უცხოური ქვეყნის სკოლაში სწავლას და მას არავინ უხსნის სკოლაში დედაენაზე? ხომ არ არის სახელმწიფო ენის შესწავლის საკითხი ხელისშეშელად გართულებული, რათა საჭირო შექმნას მრავალრიცხოვანი სტრუქტურული შპს-ების, არასამთავროებისა და სხვა ორგანიზაციების შექმნა, თანხები გადასროლა-გადმოსროლა და ისედაც დაძაბული საზოგადოებრივი ურთიერთობების კიდევ უფრო დაძაბვა მოსახლეობისათვის იმის ჩაგონებით, რომ მას ინტეგრაციის არამოსურნე ეთნიკური ჯგუფების მხრიდან კიდევ უფრო (ან ერთზე მეტი) ეთნიკური თუ ენობრივი კონფლიქტი ემუქრება.

3. ამ ბოლო დროს გააქტიურებულია აზრი (და ამ აზრის მომფიქრებელი ჩვეულებრივად), რომ საზოგადოებრივი მშვიდობიანობა ყველა ენობრივი კონფლიქტისათვის გარკვეული სტატუსის მინიჭებითა და ამ სტატუსის საფუძველზე შედგენაზე განათლების მიღების უზრუნველყოფით მიიღწევა; წარმოვიდგინოთ ამგვარი განათლების პრაქტიკულად განხორციელების სრული სურათი: საქართველოში სომხურ საშუალო სკოლაში სომხურ ენაზე სომხეთის ისტორიასა და კულტურაზე აღზრდილი ადამიანი როგორი ტიპის მოქალაქედ იზრდება? იქნება სომხური განათლება (თუნდაც აქამდე აუთვისებელი სალაპარაკო ქართულის შესწავლა მოხერხდეს), ცხადია, განათლების გამოყენების შესაძლებლობას მოითხოვს. რას ვთავაზობთ ამ მოსახლეობას — ერთ კუთხეში სომხურ და პატარა სომხეთი ააშენოს, თუ დანარჩენი საქართველო მოვარგოთ ამ სომხურ დასახლებას? ვინ გეგმავს და მართავს ამ ადამიანთა ცოდნის, კომპეტენციის, კულტურის, ფსიქოლოგიის, მეთოდოლოგიის, სასწავლო-მეთოდოლოგიითი აქტიურობის, საქმიანობის სფეროებს? თბილისში სპეციალური სომხურენოვანი მართვის ოფისები გაიხსნება, თუ პირდაპირ სომხეთის პრეზიდენტის აპარატი ჩაებმება ამ საქმეში? ეს სრულიად არარეალური, ანუ არსებული პროექტი, რომელიც რუსეთის მიერ დატოვებული რეჟიმით ისედაც შეუძლებლად მუშაობს, ახლა, სტატუსობრივი გაფორმების შემთხვევაში, სრულიად გამოვა საქართველოს გავლენის სფეროდან? მოიტანს კი რაიმე მოქალაქე სიკეთეს ერთი ქვეყნის მოქალაქეთა ამგვარი გათიშვა? განა სხვა ენობრივობები ჰქონდა აფხაზეთისა თუ სამაჩაბლოს სამხედრო კონფლიქტებს?

4. საგანმანათლებლო სისტემა თავის ჰუმანურ და ინტერნაციონალურ მიზნობას იმით გამოხატავს, რომ დეკლარირების დონეზე, ერთი მხრივ, პროექტებს ამუშავებს არაქართველების კომპაქტურად დასახლების რეგიონებში და ბაზის მშობლიური ენის სტატუსობრივად გასაძლიერებლად და, მეორე მხრივ კი, არაქართველების კომპაქტური დასახლების ადგილებზე არაქართულ სკოლებს აფინანსებს და ქართულს "მეორე" ენად ასწავლის, ე.წ. ბილინგვური და ბიულტინგვური სწავლების თაობაზე ძვირადღირებულ "კვლევებს" აწარმოებს და "გვასერტიფიცებს" ატარებს. ევროპის ერთ-ერთი განსაკუთრებულად ღირსი და მაღორჩენილი ქვეყნისათვის ჯერაც ევროპელებისათვის საკამათო პროექტების გვასერტიფიცებული შესწავლა ადამიანისათვის ცხოველთა ორგანოების ან სხეულის ნაწილების გადანერგვის "საბიოლოტე ცდებს" წააგავს. რამდენადაც ლინგვისტიკას ენობრივებს ენის სწავლების საკითხები, პასუხი უნდა გაეცეს რამდენიმე შეკითხვას, რომელიც ენის შესწავლის პრობლემატიკასთან დაკავშირებით დაისმის საზოგადოებაში, ფსიქოლოგიისა და ლინგვისტიკაში: ა) რამდენი ენის სწავლება შეიძლება ერთდროულად სკოლაში (მაგ., ჯავახეთის სომხურ სკოლებში რუსულიდან ისწავლება სომხური, რუსული, ინგლისური, ქართული; ამ ტიპის შეტანა სასწავლო პროგრამებში მიმდინარეობს დაწყებითი კლასებიდან უმაღლეს კლასამდე. თუ გავითვალისწინებთ, რომ სკოლა კვირაში ხუთი დღე მუშაობს, ხოლო გაკვეთილების ხანგრძლივობა და დღიური რაოდენობა მკაფიოაა და საზღვრული, გამოდის, რომ კვირაში ოთხი ენა სხვა შესასწავლ დისციპლინებთან ერთად ისეთ დატვირთვას წარმოადგენს, რომ მოსწავლეთა 90%-ს პრაქტიკულად შეუძლებელია დაძლევა არ შეუძლია, ხოლო გლობალიზაციის ეპოქაში საერთაშორისო კონკურსის სწავლების გარეშე მოსწავლეთა დატოვება დისკრიმინაციის ტოლფასია; ბ) საზოგადოებაში ძალიან ძველი და დღესაც გადაუჭრელი პრობლემაა უცხო

ენათა შესწავლის ასაკობრივი დონეების შერჩევის საკითხიც (რა ასაკისაა შეიძლება ასწავლო მეორე ენა, მესამე ენა და სხვ.); გ) ლინგვისტიკის თეორიის დამოკიდებულება სტრუქტურითა და ბუნებით განსხვავებულ ენათა შესწავლის სირთულეებთან დაკავშირებით (შეპირისპირებული სწავლება, მუხრანის მეთოდი, ენები რანჟირების მიხედვით (პირველი ენა, მეორე ენა, მესამე ენა თუ "უცხო ენა"), ენის გაკვეთილები გაკვეთილების რიგში, მარტივი გაკვეთილი, ბოლო გაკვეთილი და სხვ.);

5. "საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ქართული ენის სამსახურმა" გამოსცა საინფორმაციო ბიულეტენი სახელწოდებით "მრავალენოვანი საქართველო", რომელშიც განხილულია კიდევ ერთი პროექტი ძირითადად იმავე ჭგუფის მიერ შედგენილი, რომელიც ადრე არაქართველურ სკოლებში ქართული ენის სწავლების პროექტში მუშაობდა. ძირითადად იმავე ჭგუფის (პოლონეთის ადამ მიცკევიჩის უნივერსიტეტის ენობრივი პოლიტიკისა და უმცირესობათა კვლევის დეპარტამენტის ხელმძღვანელის ტ. ვიხერკის ჭგუფთან ერთად) მიერაა დამუშავებული საქართველოში გავრცელებული ენის სტატუსობრივი რეკომენდაციების საკითხი. ამავე ჭგუფის წევრები ამ ცნობის წინ ავრცელებდნენ სამეგრელოსა და სვანეთში კითხვარებს, რომელთა არსითაც ქართული ენა მეგრელებისა და სვანების დედაენა არ გამოდის. ამავე ჭგუფმა იტვირთა ეთნიკური კოლექტივების უფლებათა დაცვა საქართველოში ომბუდსმენის სამსახურში და ასე შემდეგ. თუ იმ შედეგებით ვიმსჯელებთ, რომელიც ამ ადამიანთა წინა პროექტებმა მოიტანა, გარკვეული სიფხვალის გამოჩენა არ იქნებოდა ურიგო; განათლების სამინისტროს საინფორმაციო ბიულეტენში (1, 2008) შ. ტაბაძე, კენტის უნივერსიტეტის განათლების მაგისტრი (სამწუხაროდ, დანარჩენ ავტორებს არა აქვთ მითითებული, რომელ უმაღლეს სასწავლებელში დაიცვეს დიპლომები): "...მიუხედავად კვლევის ასეთი პოზიტიური (? - მ.ტ.) შედეგებისა, მულტილინგვური განათლების პოლიტიკა რჩება ერთ-ერთ ყველაზე საკამათო თემად განათლების პოლიტიკაში (ბეკერმანი, 2005)." ავტორი სამართლიანად მიუთითებს, რომ საქართველოს მიერ არჩეული ლიბერალური გზა, რომლითაც საქართველოს ყველა მცხოვრებს საქართველოს მოქალაქეობა მიენიჭა, არ აღმოჩნდა საკმარისი სტიმული არაქართულენოვანი მოსახლეობისათვის, რომ მათ სახელმწიფო ენის ცოდნითაც გაეფორმებინათ თავისი სამოქალაქო სტატუსი. ასე რომ, საქართველოს მოსახლეობა აღმოჩნდა ე.წ. "ენობრივი ომების" საფრთხის წინაშე. სტატისტიკა დღესაც იმას გვეუბნება, რასაც ადრე — არაქართველების კომპაქტურად დასახლების რეგიონებში ქართულის ცოდნა ნულოვან დონეზე, ხოლო სახელმწიფო ენის ფუნქციონირების სფეროებში მეზობელი რესპუბლიკების ენები ფუნქციონირებს. ჩვენ დავესესხებით შ. ტაბაძის სტატიას და შევძლებთ მსჯელობას წარმოვადგენთ: "განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრომ გადაწყვიტა კონკრეტული ნაბიჯები ეთნიკური უმცირესობების განათლების პრობლემების მოსაგვარებლად. კერძოდ, 1) შემუშავდა ახალი სასწავლო გეგმები და სახელმძღვანელოები ქართულის, როგორც მეორე ენისათვის. 2) ქართული ენის, როგორც მეორე ენის, პედაგოგები გადამზადდნენ ქვემო ქართლსა და სამცხე-ჯავახეთის რეგიონებში; 3) ქვემო ქართლსა და სამცხე-ჯავახეთში გაიგზავნა ქართული ენის პედაგოგები; 4) შემუშავდა ქართულის, როგორც მეორე ენის საგანმანათლებლო მოდული უმაღლესი სასწავლებლებისათვის."

შედეგად ზემოთ ჩამოთვლილი ღონისძიებებისა, ეთნიკური უმცირესობების მოსწავლეთა შედეგები, თუნდაც უმაღლეს სასწავლებელში მისაღებ ერთიან ეროვნულ გამოცდებზე, არ გაუმჯობესებულა" (შ. ტაბატაძე, 2008, გვ. 11).

საინტერესოა, როგორ ესმით ამ ბიულეტენში ტერმინი "მეორე ენა". სირველ-მეორე ენის საკითხი საჯილდაო ქვედა იქცა პოლიტიკასა თუ პედაგოგიკაში. ცალკეული სფეროსთვის ეს ტერმინები სხვადასხვაგვარად გაიგება და ხშირად ამის გამო ხდება კიდევ დავის ობიექტი. დავასახელებთ თუნდაც ერთ განმარტებას, რომელიც განათლების სამინისტროს პროექტებთან დაკავშირებულ ერთ-ერთ კრებულშია წარმოდგენილი და, ამდენად, ახლობელია დღევანდელი განათლების სისტემისათვის: "1. პირველი (მშობლიური) ენა არის ის ენა, რომელსაც ადამიანი სწავლობს პირველად; შესაბამისად, იგი მისთვის მშობლიური ენაა. თუმცა, შესაძლებელია, ერთზე მეტი ენა იყოს მშობლიური, თუკი ადამიანი ამ ენებს ბუნებრივად, ფორმალური ინსტრუქციების გარეშე სწავლობს შედარებით ადრეულ ასაკში. ზოგადად, ბავშვი თავისი ენის საფუძვლებს თავის ოჯახში სწავლობს. 2. მეორე ენა ეწოდება ნებისმიერ სხვა ენას, რომელსაც ადამიანი სწავლობს სირველი, ანუ მშობლიური ენის შემდეგ; ენის შემსწავლელთათვის მეორე ენის როლი გამომდინარეობს უშუალო გეოგრაფიული და სოციალური გარემოს მნიშვნელობით. უნდა აღინიშნოს, რომ ტერმინი "მეორე ენა" განსხვავდება ტერმინისგან „უცხო ენა“. „მეორე ენა“ შეისწავლება იმ გარემოში, სადაც ამ ენაზე საუბრობენ ან ამ კონტექსტთან ახლო კავშირში. მაშინ, როცა „უცხო ენა“ ეწოდება იმ ენას, რომლის გამოყენებაც არ ცდება საკლასო ოთახის ფარგლებს. მაგალითად, იაპონიაში უცხო ენაა ესპანური. თუმცა, ამ ორ ტერმინს შორის განსხვავება არ გახლავთ საყოველთაოდ მიღებული. უმეტეს შემთხვევაში, ხალხს არ შეუძლია ისე სიღრმისეულად შეისწავლოს მეორე და უცხო ენა, როგორც მშობლიური."

ცხადია, შეიძლებოდა ამ განმარტებათა დაბალი ხარისხი და ბუნდოვანება მარკმანისათვის დაგვებრალეინა, მაგრამ გვერწმუნეთ, ეს განმარტებები ინტელისურადაც პრობლემურად გამოიყურება. რას ნიშნავს ე.წ. "პირველი ენის ბუნებრივად, ფორმალური ინსტრუქციების გარეშე სწავლა"? ან ის, რომ "მეორე ენის როლი გამომდინარეობს უშუალო გეოგრაფიული და სოციალური გარემოს მნიშვნელობით?" გაუგებარია ეს წინადადება: "მეორე ენა" შეისწავლება იმ გარემოში, სადაც ამ ენაზე საუბრობენ ან ამ კონტექსტთან ახლო კავშირში" და სხვ. სამწუხაროდ, სწორედ ამგვარ ტერმინოლოგიაზეა დაფუძნებული რეფორმების მთელი სერია, რომელთა შედეგებზეცაა დამოკიდებული ჩვენი მოსახლეობის სამოქალაქო ინტეგრაციის წარმატება და სახელმწიფოს პოლიტიკური სტაბილურობაც.

თუმცა ეს განმარტებები, ჟურნალის რედკოლეგიის სიტყვით, საერთაშორისო დოკუმენტებს ეფუძნება, მაინც არ შეიძლება უკამათოდ მიიღოს სოციოლინგვისტიკამ ან პედაგოგიკამ. მით უფრო, რომ სოციოლინგვისტიკას

აქვს ამ ტერმინთა საკუთარი განმარტებები,³ მისთვისაც საკამათო და დისკუსიონურია.⁴ უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოში არაქართულენოვანი მოსახლეობის კომპაქტური განსახლება რეგიონებში მოსახლეობა ძირითადად მონოლინგვია და არა ბილინგვია. ორენოვნებაზე ვისაუბრებთ, აქ უფრო სომხურ-რუსულ ან აზერბაიჯანულ-რუსულ ორენოვნებას ვხვდებით, ანუ ე. წ. მეორე ენა ამ მოსახლეობისთვის რუსულია და არა ქართული. შესაბამისად, ამ კუთხით ენათა მიმდევრობის ცვლილების შესატანად ე.წ. მრავალენოვანი სწავლება მეტისმეტად გრძელდება იქნება, რომლის შედეგსაც ენობრივი კონფლიქტი დაასწრებს.

ერთ-ერთი საკითხი, რომელიც, ჩვენი აზრით, ე.წ. მრავალენოვანი (ორენოვანი) სწავლების ექსპერიმენტის არარენტაბელურობასა და გაუმართლებლობას ცხადყოფს, ისაა, რომ ჩვენში ორმრავალენოვანი სწავლების პრობლემატიკა ამ კუთხით ადგილობრივ, საკუთრივ საქართველოს კონტექსტში ნაკლებადაა დამუშავებული. ძირითადი ლიტერატურა, რომელიც ამ საკითხთან დაკავშირებით გავრცელდა, უცხოური პროექტების საფუძველზე ანა თუ სხვა სახელმწიფოს შიდა თავისებურებების გათვალისწინებითაა ამოქმედებული. თუმცა როგორც მ. ტაბაბაძეც მიუთითებს, "მულტილინგვური განათლების პოლიტიკის რჩევა ერთ-ერთ ყველაზე საკამათო თემად განათლების პოლიტიკაში" (ბეკერმანი, 2005).

ბავშვის მიერ მეორე ენის ერთდროული ათვისება (ორის და არა მეტის პედაგოგიკაში რთულ ამოცანად მიიჩნევა. თუკი ახალი საგანმანათლებლო პროექტი ტრადიციული სომხური ან აზერბაიჯანული სკოლების მოდელს ქართული ენის "ჩარევის" გზით ივლიან (და არა პირიქით, საკვლევ რეგიონში ქართული სკოლების გახსნისა და მათში სომხურის ან აზერბაიჯანულის "ჩართვის" გზით), შედეგი არ მიიღება. საკითხის სირთულეს ცხადყოფს მრავალი ნაშრომი, რომელიც ბავშვისათვის მეორე ენის სწავლების თაობაზეა შექმნილი. სირთულეს სხვადასხვა სახისაა: ერთი ენობრივი ცოდნის კომპეტენციებზე დაფუძნებული დამატებითი ცოდნა, ორი ენის "შერეული" ფლობა, ენობრივი კომპეტენციის საფეხურები (როდესაც ბავშვი ერთმანეთში ურევს ორი ენის მასალას (ფონეტიკა, მორფოლოგიის, სინტაქსი) და როდესაც უკვე მიჯნავს ამ ენებს ერთმანეთისაგან გამოთქმა (პრონონსი), სწორმეტყველება და ლინგვოკულტურული ინტერგრატიონი ხარისხი; ენის დამოუკიდებლად შესწავლა და სხვა ენასთან შეპირისპირებით შესწავლა, ენების ფუნქციური სფეროების ცოდნის ხასიათი და მასშტაბები.

³ მაგ., "პირველი ენა: 1) ბილინგვის მშობლიური ენა (დედის ენა); 2) ბილინგვის ფუნქციური პირველი ენა (შესაძლოა ემთხვეოდეს ან არ ემთხვეოდეს მის დედაენას);

ფუნქციურად პირველი ენა არის იმ ორიდან ერთი, რომელთაც ფლობს ბილინგვი. იყენებს შედარებით მეტი ინტენსივობით. ურთიერთობის სხვადასხვა სფეროში ფუნქციურად პირველი ენის როლი სხვადასხვა ენამ შეიძლება შეასრულოს;

მეორე ენა ისაა, რომელიც ბილინგვმა მეორე რიგში აითვისა. ფუნქციურად მეორე ენა ერთი ორიდან, რომელთაც ფლობს ბილინგვი და რომელსაც ნაკლები ინტენსივობით იყენებს.

ფუნქციურად მეორე ენის როლი შეიძლება შეასრულოს ბილინგვის მეორე ენამ ან ფუნქციურად პირველი ენამ (словарь оциolinгвистических терминов, 2006, 163).

⁴ იხ. Genesee, F., & Nicoladis, E. Bilingual first language acquisition, წიგნიდან: Bilingual acquisition. In E. Hoff & M. Shatz (eds.), *Handbook of Language Development*, Oxford, Eng.: Blackwell (2006).

ენობრივი პრესტიჟის მართვის პრობლემატიკა, ორენოვნების საფუძველზე წარმოქმნილი დეფიციტის კომპენსაციის საკითხები და სხვ. ამ უამრავი პრობლემის გადაჭრა განათლების ერთიანი ციკლის ფარგლებშია შესაძლებელი და არა სხვადასხვა საგანმანათლებლო ენისა და სისტემის მექანიკური შერწყმის გარემოში.⁵

სამართლიანობა მოითხოვს იმის აღნიშვნას, რომ უცხოელი ექსპერტები საქართველოს ენობრივი სიტუაციის აღწერისას ძირითადად სწორად ხედავენ პრობლემებს და ამ პრობლემათა გამომწვევ მიზეზებს; კერძოდ, ისინი აღიარებენ, რომ საქართველოში არაქართულენოვანი მოსახლეობის არსებობა განაპირობა არა ქართველთა მხრიდან დისკრიმინაციულმა პოლიტიკამ, არამედ კომუნისტური რეჟიმის რუსიფიკაციულმა პოლიტიკამ, რომლის შედეგადაც რუსული ჩადგა საქართველოს სახელმწიფოს ქართველ და არაქართველ მოსახლეობას შორის, ხოლო საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, რუსული ენის სახელმწიფოს სისტემიდან გასვლის შემდეგ ეს მოსახლეობები, ფაქტობრივ, შუამავალი საკომუნიკაციო ენის გარეშე დარჩნენ. შვეიცარიის საერთაშორისო ორგანიზაციის "CIMERA"-ს მონაცემებით, "საქართველოს მოსახლეობის 13%-ისათვის ქართული, საქართველოს სახელმწიფო ენა, არ არის პირველი ენა. ორი უმთავრესი ეთნოლინგვისტური ჯგუფია სომხები, რომლებიც უმეტესად სამცხე-ჯავახეთში ცხოვრობენ (დაახლოებით 6%), და აზერბაიჯანელები — ქვემო ქართლში (5.5%)." გ. ბრახმანი მიუთითებს იმ ნაკლოვანებებზე, რაც ამჟამად საქართველოში არაქართველების კომპაქტურად დასახლების რეგიონებში ოდენ სომხური, აზერბაიჯანული და რუსული სკოლების მოქმედებას უკავშირდება, კერძოდ, რომ ამგვარი საგანმანათლებლო პოლიტიკა "აძლიერებს ეთნიკური და ენობრივი თვალსაზრისით არსებულ დაყოფას, რაც აშკარად არ უწყობს ხელს მოქალაქეობის საერთო განცდისა და ერთიანი კუთვნილების გრძნობის ჩამოყალიბებას ქვეყანაში, სადაც შეინიშნება ხანგრძლივი დაძაბულობა და ტერიტორიული უთანხმოებები ქართველ უმრავლესობასა და დედაქალაქის ფარგლებს გარეთ კომპაქტურად მცხოვრებ უმცირესობათა ეთნოლინგვისტურ ჯგუფებს შორის. მეორე — უმცირესობათა ჯგუფების ბავშვები სკოლას ისეთი ენობრივი უნარ-ჩვევებით ამთავრებენ, რომლებიც განსხვავდება იმ ბავშვების უნარ-ჩვევებისაგან, რომელთათვისაც ქართული — მშობლიური ენაა, რაც, სამუხებაროდ, მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს მათ მიერ უმაღლესი განათლების მიღების, მათი სამომავლო დასაქმების, პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის შესაძლებლობებზე, აგრეთვე ქართულ საზოგადოებაში მათ ინტეგრაციაზე. მიუხედავად იმისა, რომ არაქართულენოვან სკოლებში ქართული ენა საგნის სახით დაწყებითი სკოლის პირველი კლასიდან ისწავლება, იმ ახალგაზრდების უმეტესობას, რომლებიც სომხურ, აზერბაიჯანულ და რუსულ სკოლებს თბილისის

⁵ ამ საკითხებზე იხ.: Bialystok, E., *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. New York: Cambridge University Press. 2001; J. Cenoz & F. Genesee (Eds.), *Trends in bilingual acquisition* Amsterdam: John Benjamins, 2001; Macnamara, J. *Bilingualism and primary education*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 1966; *Officialising Language: A Discourse Study of Language Politics in the United States*. Diss. Australian National University, 2001 და სხვ.

ფარგლებს გარეთ ამთავრებენ, სავალდებულო სასკოლო სწავლების დასრულების შემდეგ **ქართულად უბრალო საუბრის წარმართვაც კი არ შეუძლია რომ აღაღაფერი ვთქვათ წერის უნარზე**, რაც მას სახელმწიფო ენის გამოყენებით მუშაობის საშუალებას მისცემდა" (კ. ბრაზმანი, 2006, გვ. 12).

არაქართულენოვანი მოსახლეობის კომპაქტური განსახლების რეგონებში ენობრივი სიტუაცია ზოგადად ასე შეიძლება დახასიათდეს: სწავლება მიმდინარეობს მხოლოდ სომხურად (სამცხე-ჯავახეთის სომხურ სოფლებში) და აზერბაიჯანულად (ქვემო ქართლში), საქმის წარმოება მხოლოდ სომხურად და აზერბაიჯანულად (ზოგჯერ რუსულად), წარწერები, კულტურის სფერო, საზოგადოებრივი საქმიანობა — მხოლოდ სომხურად და აზერბაიჯანულადგილობრივი საკომუნიკაციო არხები — მხოლოდ სომხურად და აზერბაიჯანულად. ცხადია, კულტმსახურებაც ამ მოსახლეობის ნაციონალურ ენებზეა. შესაბამისად, ადამიანის უფლებათა დაცვის კუთხით არაქართულ ნაციონალური განვითარების საკითხი ზუსტად ისე გამოიყურება, როგორც მათ ისტორიულ სამშობლოებში (ითხოვს კი ამას რომელიმე საერთაშორისო დოკუმენტი რომელიმე ქვეყნისაგან?). რაც შეეხება ამ ადამიანთა სამოქალაქო უფლებებს, ამ უფლებათა დაცვა მოითხოვს ქართულ სახელმწიფოში მათ ინტეგრირების უზრუნველყოფას, ეს კი ამ რეგიონებში ქართული სკოლების გახსნით შეიძლება მოხერხდეს. ქართული სკოლა შეიძლება იყოს დაწყებითი ნაციონალური სკოლის მომდევნო ეტაპი, ან დროებით, ალტერნატიული სასწავლებელი ნაციონალური სკოლის პარალელურად. შერეული სწავლება მხოლოდ დამატებითი და საცდელი ღონისძიება შეიძლება იყოს და არა ყოვლისმომცველი ღონისძიება. კ. ბრაზმანისავე სტატიაში ნათქვამია: "შეიქმნას არ იქნებოდა შორსმჭვრეტელური, გვევარაუდა, რომ სახელმწიფო ენის კარგად ცოდნის ნაკლებობა მხოლოდ მეთოდოლოგიური და ტექნიკური ფაქტორებია შედეგია. არსებულ პოლიტიკურ კონტექსტში, როდესაც ხდება საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებასა და უმცირესობათა ეთნოლინგვისტურ ჯგუფებს შორის ურთიერთობათა გადასინჯვა და ხელახლა განსაზღვრა, ენობრივი პოლიტიკა და განათლება ფართო დისკუსიების საგნად იქცა და ეროვნულ უმცირესობათა „ისტორიული“ ადგილის, პოლიტიკური ინტეგრაციის ან ავტონომიისა და კულტურული ასიმილაციის შესახებ მწვავე პოლიტიკური დებატების ცენტრში მოექცა. მმართველობაში ბოლო დროს განხორციელებულ რეფორმებმა, რომლებიც საჯარო მოხელეებისაგან ქართულ ენაზე კარგად წერისა და საუბრის ცოდნას მოითხოვს, აგრეთვე 2005 წელს უმაღლესი სასწავლებლებში მისაღები ერთიანი ეროვნული გამოცდების ქართულად უმცირესობათა სკოლების მოსწავლეებისათვის სპეციალური ზომების გაუთვალისწინებლად ჩატარების შემოღებამ კიდევ უფრო გაამწვა დაძაბულობა მართალია, ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობს, ზრდასრულ მოქალაქეებსა და ბავშვებსაც შესთავაზოს ქართული ენის შესწავლის უფრო ქმედითი შესაძლებლობები, მაგრამ ეს ინიციატივები ზოგადად არ არის საკმარისი, გარდა ამისა, ისინი სულ ახლახან დაიწყო და, შესაბამისად, ვერ მოიტანდა საგრძნობ შედეგებს" (იქვე, გვ. 14).

ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, რომ განათლების სამინისტრო ან ცდილობს არაქართველთა კომპაქტური განსახლების ადგილებზე ქართულ სახელმწიფო ენის ფუნქციონირების უზრუნველსაყოფად საგანმანათლებლო

რეფორმის გატარებას. საუბარია იმაზე, რამდენად სწორადაა არჩეული რეფორმის მიმართულებები სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით და რამდენად სწორადაა გამოარტყეული არაქართულენოვანი მოსახლეობისათვის სახელმწიფოს ამოცანები. საქართველოს სახელმწიფოს არა აქვს მიზნად ამა თუ იმ ეროვნების წარმომადგენლის გაქართველება; პირიქით, ქართველებს ზოგჯერ იმასაც უსაფუძვლურებენ, რომ ისინი არ მიესაღებიან არაქართველების მიერ გვარების დადოქართულებას, რომ ისინი კრიტიკულად შეხედნენ პასპორტში ეროვნების ვიზის გაუქმებას, რომ ისინი ესწრაფვიან სარწმუნოებრივი თუ ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებას მსოფლიო გლობალიზაციურ პროცესთან მიმართებაში. ასე რომ, არც მოსახლეობას და მით უფრო არც სახელმწიფოს არ აინტერესებს ვისიმე ხელოვნური ქართველიზაცია. არც სომეხს და არც აზერბაიჯანელს არაფერია დააძალებს იქართველოს, თუკი მას ამის სურვილი არ ექნება. ქართველთა იდენტობის შესწავლისადმი მიძღვნილი სპეციალური ლიტერატურა ნათლად აჩვენებს, რომ ქართველური იდენტობა (და ნებისმიერი სხვისიც) ნიშან-თვისებათა საკმაოდ ფართო ჩამონათვალს შეიცავს და რომელიმე მისი ათვისებით (საკუთართან ერთად) არც დაირღვევა და არც მიიღწევა. ასე რომ, სომხებით დასახლებულ რეგიონში სრულფასოვანი ქართული სკოლების გახსნა, ცხადია, სომხურის, როგორც ენის, სწავლებითურთ სამოქალაქო ინტეგრაციისათვის გაწვდილი ხელია და არა ასიმილაციური პოლიტიკა. საქართველოში სრულფასოვანი სამოქალაქო ინტეგრაცია, რესპუბლიკის მთელ ტერიტორიაზე მოღვაწეობის შესაძლებლობა, ყველა მოქალაქესთან ურთიერთობის შესაძლებლობა და ნებისმიერ დარგსა და სფეროში დასაქმების თვალსაზრისით კონკურენტუნარიანობა მხოლოდ სახელმწიფო ენაზე სრულფასოვანი განათლების მიღებით მიიღწევა. ეს მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში ასეა და მხოლოდ ჩვენში ვუკარგავთ ამ შანსს ადამიანებს იმ ფსევდოლიბერალიზმით, რომლითაც "ცოტა ქართულ- და ცოტა არითმეტიკანსწავლი" არაქართველი ყოველთვის დაიჩაგრება საკუთარი სოფლის გარეთ მოხვედრისას და იძულებული შეიქნება იმ სახელმწიფოს მიაშუროს, რომლის ენაზეც მიიღო განათლება. ამასთან, ამ ადამიანისთვის არასრულფასოვანი ქართული განათლება მას აუტსაიდერად გადააქცევს და ქვეყნის მთლიანობის, სახელმწიფოს მთლიანობის, სატიტულო ეთნოსის სახელმწიფოებრივი იდეალებისა და კულტურული განვითარების უნებლიე მტრად გადააქცევს.

დღეს მსოფლიოში თითქმის აღარ არსებობს ისეთი სახელმწიფოები, სადაც არააგტოქთონი ეთნოსები არ ცხოვრობენ; არსებობს უზარმაზარი პოტენციალი იმისა, თუ როგორ უნდა დარეგულირდეს სახელმწიფოთა შიგნით კონფლიქტებათაშორისი ურთიერთობები. უნდა ითქვას, რომ სამინისტროს კონკრეტულ ცულადაა შერჩეული უცხოეთის ქვეყნების მაგალითები საქართველოს ენობრივ სიტუაციასთან ანალოგიისათვის; კერძოდ, არც შვეიცარია, არც ბასკეთი (ესპანეთის წიაღში), არც კვებეკი კანადაში ან ყირგიზეთი და ტაჯიკეთი არ ემსახურება საქართველოს ეთნო-ენობრივი სიტუაციის ანალოგად. ყველა ეს შემთხვევა თავის ისტორიულ თუ გეოპოლიტიკურ კონტექსტებში უნდა განიხილებოდეს და მათი სახელმწიფო მოწყობაც ამგვარად უნდა იქნეს გაგებული. მხოლოდ ის ფაქტი, რომ სადღაც რომელიღაც პროექტმა კარგად იმუშავა, არ არის საკმარისი ამ პროექტის საქართველოში შემოსატანად და დასანერგავად.⁶

⁶ ენობრივი პოლიტიკა და განათლება მრავალენოვან საზოგადოებაში, თბილისი, საქართველო, 2006.

ეთნიკური განსხვავების ნიადაგზე შესაძლო დაძაბულობის რისკი შესამცირებლად ერთ-ერთი ქმედითი ბერკეტი განათლების სისტემასაც უჭერს. სისტემას, რომელსაც დიდი პასუხისმგებლობა აწევს და რომელსაც განსაკუთრებული პროფესიონალიზმი მოეთხოვება.

დამოწმებული ლიტერატურა

- კ. ბრაზმანი, 2006 - ენობრივი პოლიტიკა და განათლება მრავალენოვან საზოგადოებაში, რედ. კარინ ბრაზმანი, თბ., 2, 2006.
 Bialystok, E., *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. New York: Cambridge University Press. 2001;
 Genesee, F., & Nicoladis, E. Bilingual first language acquisition, *წიგნები Bilingual acquisition*. In E. Hoff & M. Shatz (eds.), *Handbook of Language Development*, Oxford, Eng.: Blackwell, 2006.
 J. Cenoz & F. Genesee (Eds.), *Trends in bilingual acquisition* Amsterdam: John Benjamins, 2001.
 Macnamara, J. *Bilingualism and primary education*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 1966.
 Officialising Language: A Discourse Study of Language Politics in the United States. Diss. Australian National University, 2001.

MANANA TABIDZE

PROBLEMS OF BILINGUAL AND MULTI-LINGUAL EDUCATION ON THE BACKGROUND OF GEORGIA'S LANGUAGE SITUATION

The paper discusses issues related to the language use in the localities of compact settlements inhabited by non-Georgian ethnic groups. The question involves the task of the support of the population for the fully-fledged language integration. According to the official statistics 13% of the population in Georgia (from them 6% Armenians and 6.5% Azeris) has their native tongue as the first language. The population has different kinds of difficulties in the acquisition of the state official language—Georgian. Namely, the obstacles emerge for several reasons: acquisition of the additional language based on the competence of the native language; bilingual knowledge of both languages at the certain level of the personal development, when child does not distinguish language materials of two languages, as words, pronunciation, morphology and syntax and then when the speaker can distinguish the one from the other and the question of correct pronunciation, fine language and the degree of lingual-cultural integration; here are also the questions of the independent learning of the language and its acquisition through the typology study, the character and scales of the knowledge of the language functional spheres; issues of the language prestige management; deficiencies created on the bilingual basis and their compensation.

უარშიო სემანტიკისათვის ქართულში

ლექსიკური ერთეული **უარშიო** ქველ-ში დამოწმებულია ორი მნიშვნელობით:

უარშიო 1 - რასაც არა აქვს არშია მოვლებული. *უარშიო* ლეჩაქი (იხ. *არშია* - მნიშვნ. 1. ქსოვილის კიდეებზე მოვლებული ნაირსახიანი ზოლი, ფერით და მასალით განსხვავებული).

უარშიო 2 - "კაცის გაუწყობელი" (საბა), ძნელად შესაგუებელი ხასიათისა, - გაუგონარი, ჭიუტი, ურჩი (კაცი). "ჭიუტობას თავი დაანებე, *უარშიო* ნუ ეწევი (გ. ყიფშიძე, თარგ.).

ამ უკანასკნელისგანაა ნაწარმოები **უარშიობა** და **უარშიობს**:

უარშიობა - უარშიოს 2 თვისება, გაუგონრობა, შეუგუებლობა, ურჩობა, ჭიუტება. "ჩრჩილივით შემჩენია შენი *უარშიობა* და გუნებას მიმღერეს" (ვ. მაჩაბი); ტასიას ვინ ასწავლა დედის *უარშიობა*?" (ეკ. გაბაშვილი).

უარშიობს (მხოლოდ ნაკვთთა აწმყოს წყებაში) გრდუვ. სტატ. - არ ედუება, არ ემორჩილება; ურჩობს. მექლემემ უთხრა: "აქლემისას გკითხავ, *უარშიობს* არაო". მან უთხრა: "ზანგელა ხარი *უარშიობსო*" (საბა).

ფორმის თვალსაზრისით **უარშიო** უ-ო კონფიქსით წარმოქმნილი უარსართავი სახელია: **არშია** > **უარშიო** (შდრ. ილბალი - უილბლო); ე. ი. უარსართავი მნიშვნელობით **უარშიო** არის ის, რასაც არა აქვს არშია (მნიშვნ. 1).

უარშიო (და **არშია**) არაა დადასტურებული ძველი ქართული ენის დოკუმენტებში (ილ. აბულაძე, ზ. სარჯველაძე), არ გვხვდება "ვეფხისტყაოსანშიც". ზვენი დაკვირვებით (გადამოწმებული მხატვრული ტექსტებისა თუ დოკუმენტების მიხედვით), **უარშიო** პირველად იჩენს თავს სულხან-საბა ორბელიანის "სიტყვის კონაში":

უარშიო - "კაცის გაუწყობელი", გაუწყობელი კაცი, გაუწყობელივით". აქვე შევნიშნავთ, რომ ლექსიკონში შეტანილია **არშიაც**, ოღონდ მისი მნიშვნელობისათვის მითითებულია **უარშიო** ("არშია - ნ. უარშიო").

ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების ლექსიკონებშიც **უარშიო** და **არშია** დამოუკიდებელი სიტყვა-სტატიები:

არშია - 1. მოვლებული რამე, ვიწრო ნაკერი კიდურებზედ; ქობა.

უარშიო - ზედ გაუწყობელი, მოუმართავი, ურჩი, არაგამგონი.

უარშიობა - ურჩობა... ვურჩობ, არ ვემორჩილები.

საანალიზო სიტყვის სემანტიკას უფრო მრავალფეროვნად წარმოგვიდგენს ს. საბოკიას წიგნი "ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი":

უარშიო, უარშიობა - ცუდი ქცევა, უგვანობა, სიგლახე, ურჩობა.

არშია მწყურია - გარეგნული სიმშვენიერის, კონტაობის მოყვარული ან არაფერი გასაკვირველია, ჩემისთანა ახალგაზრდას არშია სწყუროდეს.

არშია - ფერად-ფერადი ზოლებიანი ვიწრო ნაჭერი ჩითისა, გინა მრეშუმისა, რომელსაც გარშემო შემოავლებენ კაბას, სუფრას და მისთანათა დაამშვენებლად. ამგვარად, არშია სინონიმია სილამაზისა, ზოლო *უარშიობა* უკმატავს ამ სილამაზის უქონლობას, გადატანითად - უგვანობას, უხამსობას, უგლახეს, უზრდელობას, სიხებრეს, სიტლანქეს (იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 621).

მასალებით ირკვევა, რომ **არშია**-სგან მომდინარე **უარშიო** და **უარშიობა** დროთა ვითარებაში აშკარად შორდება ამოსავალ შინაარსს,

იტვირთება უფრო უარყოფითი ელფერით, იძენს ახალ-ახალ სემანტიკურ ნიუანსებს და XX საუკუნის ქართულში იქცევა ჭიუტისა და ურჩის სინონიმად. შესაბამის ნიმუშებს დავიმოწმებთ ალ. ნეიმანის “ქართულ სინონიმთა ლექსიკონიდან”:

უარშიო - ნ. ურჩი.

ურჩი - გაუგონარი, შეუბოვარი, აჯამი, თავის ნათქვამა, თავნება დაუმორჩილებელი, დაუყოლებელი, თავაქალა, უღირსი, უწესო, ატეხილი (სამჯლე გოჭივით), თავგასული, თვითრჯულა, თავქეიფა, თავისნება, დაუოკებელი მოუთვინიერებელი, კერპი...

უარშიობა - ნ. ჭიუტობა.

ჭიუტობა - გაჭიუტება, სიჭიუტე, გაჭიქება, გაქრობა, ქირვეულობა, ოჩნობა, დაოჩნება (ხარება დაიოჩნეს), გაკერპება, სიკერე, კერპობა, მიღვეობა, შეუბოვებლობა, უტეხობა, **უარშიობა** (ხაზი ჩვენია - ჟ.ფ.), ურჩობა, გაუგონარობა, ეშმაკის ცხენზე შეჭდომა... (იხ. დასახ. ნაშრ.).

უარშიო ქართული ენის დიალექტებიდან დადასტურდა მხოლოდ ქართლურსა და მესხურ-ჯავახურში (ოლონდ განსხვავებული სემანტიკით). ქართლურში **უარშიო**-საგან ნაწარმოები მიმღეობა **მოუარშიებელი** ურჩისა და ჭიუტის სინონიმია (“ისეთი უდგრეში” (=ურჩი, გაუგონარი - ჟ.ფ.) **მოუარშიებელი** ღორი მყავდა, სუ ყელს მაჭრენებდა”: ქართლ. ლექსიკონი). მესხურ-ჯავახურში კი ზოგადად უგერგილოს მნიშვნელობისაა. მაგალითად:

უარშიო (კაცი) - მოუხერხებელი, უნიათო ადამიანი. “**უარშიო** კაცი ცოდვას ცხოვრებაშიგან თავ ვერ გაიტანს” (მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა).

უარშიო - უხეირო, გამოცდილების შეძენის უნარმოკლებული ადამიანი. “ძიენ **უარშიო** შვილები ჰყამდა, თითონ ყოჩალი კაცი კი იყო” (ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა).

როგორც ვხედავთ, საანალიზო სიტყვა **უარშიო** XVII-XVIII საუკუნეებიდან მოყოლებული ქართულში გამოიყენება სხვადასხვა სემანტიკით. მათ შორის თავდაპირველ მნიშვნელობად უნდა ვცნოთ საბასეული განმარტება - გაუწყობელი კაცი” (შდრ. **არშია** - გასაწყობი საშუალება, **უარშიო** - არ არის გაწყობილი). მართალია, საბას ლექსიკონში **უარშიო**-ს არ აღიარებენ კონტექსტი - საილუსტრაციო მაგალითი, მაგრამ ზ. ჭუმბურიძე ერთ-ერთ იგავში გამოყენებული ზმნური ფორმის (**უარშიობს**) მიხედვით მიიჩნევს, რომ **უარშიო** არის შეუგუებელი, შეუჩვეველი, “კაცის გაუწყობელი” (საბა), ხოლო **უარშიობა** - შეუგუებლობა, შეუჩვეველობა. “ზანგელა ხარი **უარშიობს**” = უღელს გაურბის, ვერ ეგუება, ვერ ეწყობა” (ქართული მწერლობა, ტ. 7, გვ. 685). აქვე შევნიშნავთ, რომ არ არის გამორიცხული ზემოაღნიშნულ კონტექსტში **უარშიობა** გულისხმობდეს უღელს შეუგუებლობას, შეუჩვეველობას ან მხოლოდ ზოგადად, მისი “ურჩი” ხასიათიდან გამომდინარე, არამედ, აღნიშნულ ზანგელა ხარი უღელს ვერ ეწყობა მისი “მოუხერხებლობის” გამოც (ზანგელა ხარი უღელს ვერ ეწყობა მისი “საშუალებაა”), ანუ ზანგელა ხარი არ არის აკლია ის, რაც მისი “გასაწყობი” საშუალებაა), ანუ ზანგელა ხარი არ არის ისეთი “მოძრავი”, “სხარტი”, “მოქნილი”, “ჰკვიანი”, როგორიცაა მისი უღელი მოზიარე ხარი. ალბათ, ამას გულისხმობდა მხენელის სიტყვებიც (“თუ ზანგელა იყოს, დიდი ანეული მოიხვნისო. მეაქლემემ უთხრა: აქლემისას გკითხავ, ზანგელა არა! მან უთხრა: ზანგელა ხარი **უარშიობს**ო. შემოსწყრა მეაქლემე და წაუღო” დიდი ანეული მოიხვნება, ზანგელა ხარი რომ არ იყოს **უარშიო**, ვა ხარი უგერგილოა (დღევანდელი ტერმინით) და ვერ ეწყეა უღელს კარგად.

მაშასადამე, ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დაახლოებით XVI-XVII საუკუნეების ქართულში (ძირითადად სამხრულ კილოებში) არსებობდა სიტყვა **უარშოი** (პირდაპირი გაგებით იყო ის, რასაც არშია აკლდა, ანუ იყო გაუწყობელი), რომელიც გამოიყენებოდა გადატანითი მნიშვნელობითაც: **უარშოი** კაცი ეთქმოდა მას, ვისაც არ ჰქონდა კარგი შნო და ლაზათი, მოხერხება, "მიხვრა-მოხვრა"; აკლდა ქცევისა თუ ხასიათის განსხვავებული "მარილი", ჩვეულებრივთაგან რაღაცით გამორჩეულობა (შდრ. არშით გაწყობილი კაბა - უარშოი კაბა). აქ ამოსავალი სემანტიკის განმსაზღვრელი უნდა იყოს ჩვეულებრივის გაწყობა-გალამაზება დამატებით სხვა რაიმეთი (იხ. საბას განმარტება). "გაუწყობელი კაცი", ბუნებრივია, "გაწყობილ კაცთან" შედარებით იქნება მოუხერხებელი, უნიათო, უფხო, უგერგილო ანუ **უარშოი**.

ჩანს, სწორედ ამ თავდაპირველი სემანტიკით შემონახულა **უარშოი** დღემდე მესხურ-ჯავახურში, იმ სამეცხველო არეალში, რომელიც ფაქტობრივად წარმოადგენდა საბასთვის სალექსიკონო მასალის ნაზავს.

დროთა ვითარებაში ადვილი შესაძლებელი იყო, უნიათობა-მოუხერხებლობის გამო "კაცის გაუწყობლობა" ანუ საქმის არამარჯვედ კეთება თანდათან გააზრიანებულიყო როგორც უხეშობა, ჭიუტობა, ურჩობა, დაუჯერებლობა და ა.შ. ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ბუნებით თანდაყოლილი "ნაკლი" - არასრულყოფილება ქცეულიყო უარყოფით თვისებად, რომელიც უკვე "შეგებულად" ვლინდება მეტ-ნაკლები ძალით ხასიათსა თუ ქცევებში. დღეს ამგვარი მნიშვნელობისაა **უარშოი** ქართულ კილოში და ამ კუთხიდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში (იხ. ზემოთ). ვფიქრობთ, შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტიც, რომ საბას ლექსიკონში შეტანილია **გერგილი** (=საქმის მარჯვედ მკეთებელი), მაგრამ არ არის **უგერგილო**, ალბათ იმიტომ, რომ ამ სემანტიკისათვის უკვე არსებობდა ცალკე სიტყვა **უარშოი**.

დასასრულს, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ დღეს **უარშოი**-ს თავდაპირველი მნიშვნელობით მესხურ-ჯავახურის გარდა ქართული ენის სხვა დიალექტებში, აგრეთვე ზებირ მეტყველებისა და სამწერლობო ენაში გამოყენებულია **უგერგილო**, **უნიათო**, **უფხო**, **მოუხერხებელი** და ა.შ. მოსალოდნელია საანალიზო ერთეული მალე მთლიანად იქცეს ლექსიკურ არქაიზმად.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ილ. აბულაძე, 1973 - ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
გრ. ბერიძე, 1981 - გრ. ბერიძე, ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბ., 1981.
თ. ბეროზაშვილი..., 1981 - თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1981.
ალ. ნეიმანი, 1978 - ალ. ნეიმანი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1978.

- სულხან-საბა ორბელიანი, 1966 - სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1966.
- ზ. სარჯველაძე, 1997 - ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- თ. სახოკია, 1979 - თ. სახოკია, ქართული ზატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბ., 1979.
- ჟ. ფეიქრიშვილი, 1992 - ჟ. ფეიქრიშვილი, მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, ქუთაისი, 1992.
- ქართული მწერლობა, 1987 - ქართული მწერლობა, ტ. I-IX, თბ., 1987.
- 1992.
- ნ. ჩუბინაშვილი, 1981 - ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1981.
- დ. ჩუბინაშვილი, 1984 - დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
- ზ. ჭუმბურიძე, 1989 - ზ. ჭუმბურიძე, სულხან-საბას თხზულებებზე დართული ლექსიკონი; ქართული მწერლობა, ტ. 7, თბ., 1989.

ZHUZHUNA PEIKRISHVILI

ON THE SEMANTICS OF *UARSHIO*

Uarshio, a derived adjective of confixal formation: (*arshia* > *u-arsio*-) is first found in Sulkhan-Saba's *Sitqvis Kona* (Dictionary) and is defined as "გაუწყობელი კაცი," 'brash,' 'unaccomplished man'. The entry is not provided with correspondent context in the dictionary. Lately, based on one of Sulkhan-Saba Orbeliani's fable and on a Georgian dialect *uarshio* was understood as stubborn, obstinate, the one who is hard to convince in sth., a person of bad manners. Academic edition of the *Dictionary of the Georgian Language* has this latter definition for the meaning of the word. However, the data of Meskhe-Javakhian dialect suggests that the initial meaning of *uarshio* should be უნათი, უგერგილო, მოუხერხებელი, "გაუწყობელი" (gawky, ungainly, awkward, inexpert, 'unaccomplished') which could have been developed easily into the synonym of ჯოტი ('obstinate').

მასალები სვანური ლექსიკონისათვის

(ბალსზემოური კილოს მიხედვით) I

ქართული სამწიგნობრო ენის ლექსიკური ფონდის, ზოგადად, ქართველური ლექსიკური მარაგის გამდიდრების საქმეში მნიშვნელოვანია სვანური დიალექტების როლი. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში ზემო სვანეთის სხვადასხვა სოფელში სავსელე შეშაობისას ჩაწერილ დიალექტურ მასალებში შეგვხვდა ისეთი ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც შეტანილი არაა გამოქვეყნებულ სვანურ ლექსიკონებში (ვ. თოფურია, მ. ქაღდან, სვანური ლექსიკონი, 2000; ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი, 1994; ბ. ნიჟარაძე, ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი, 2007). ამგვარი სიტყვაფორმები დამატებით მასალას წარმოადგენს სვანური დიალექტური ლექსიკონისთვის.

ნაშრომში განხილულია შემდეგი სიტყვაფორმები:

ართმაყ/ართმაყ (ბზ.) — ტვირთის გადასატანად შეკერილი ხურჩინი, რომელსაც თავის გასაყრელი აქვს და ტვირთი, შესაბამისად, ზურგისა და მუდრის მხარეზე ნაწილდება. მაგ.: ჩუბე შტუნწეშ ახყენა გოჭარ ართმაყშუ ჟეშო სვანეთიდან ამოჰყავდა თურმე ხურჩინით გოჭები; ართმაყლ ხულტუნზ მუნალ ხურჩინები ჰქონდათ ძველად; სგელ ბარდანხანქა ლასუ ლგშხებ ართმაყ „სქელი ფართალიდან იყო შეკერილი ხურჩინი“.

ლიკრგნე — გაკრიალება, გაწკრიალება; ნაბოზთე დეც ქაღკგრანწ ლამოსკენ ცა მოკრიალდა; ლგდწყალე, ქაღკგრგნე ხულტუნ მგ „დალაგებულო, გაწკრიალებული ჰქონდა ყველაფერი“; შიშდ ლაკრგნას ლახნდ „მაშინვე შეუდგა ყვრიალებას“.

შდრ.: კგრიალ - კრიალი; ლიკგრე - გაკრიალება (ბ. ნიჟარაძე, 2007); ირინკი - ძლიერ იწმინდება ცა (ა. ლიპარტელიანი, 1994);

ლიკგლჭენე — კრეჭა (კბილების). ხუწა ხანს კგლჭინდა „დიდხანს ღრეჭებოდა“; ლიჭუნარე მგჭაფ კგლჭინ „მოსმენის ნაცვლად იკრეჭება“; ნუმაწ ღრეჭინდა, ქნთქადლ „არ დაკრეჭილიყო, ასცდებოდა“.

შდრ.: კგრჭენი - პატარა იცინის (ა. ლიპარტელიანი, 1994);

აღნიშნული სემანტიკის გამომხატველი პარალელური ფორმაა **ლიკქილფიელ** - კრეჭა (ბ. ნიჟარაძე, 2007).

ლისყუტრე — გაფტქენა (თხილის, ნიგვზის...), აქერცვლა (კანის...). შდიხ ლასყუტრის ხევწოლდახ სგა „გამხმარი თხილის ფტქენას ზეფებოდნენ“; ნასყუტრ ტოტარ ჟილგმშხე ხნდ „ფტქენისაგან ხელები ზეფებოდა“; ნაკწაფანქა ტუფ ჟახსყუტრენა „წაქცევის შედეგად კანი აქერცვლია (აღმწავებია)“.

ლიჩუწმდი/ლიჩიწმდი — 1. ამოსმა (ჭურჭლით რისამე ამოღება). ლიჩუწმდი ზოჩრწმდი ჩუტინისგა „ჩამით უსვამდა ქვაბში“; უტდრაშუ ზოჩრწმდი ლიჩუწმდი „ვედროთი ამოუსვამს კასრში“; პერს ქატიხაჟ ჟიხოჩრწმდი „ქაფს აწმდი და ამოუსვამდა“; 2. აწნევა. ოხჩრწმდე ხაჭიდ „ამოუქნია და დაარტყა“; ლიჩუწმდი დეშ ოხჩიშა „მოქნევა ვერ მოუხწრია“.

შდრ.: ლიჩიწმდელ — „რქენა, რჩოლა“ (ვ. თოფურია, მ. ქაღდან, 2007); ლიჩიწმდი — „რქენა“ (ბ. ნიჟარაძე, 2007); იჩიშტე - იღებს ფხვიერ ლაჩიშტი“ (ა. ლიპარტელიანი, 1994).

ლიხნე/ლიხნი — [მიწის] მოთხრა. ხუშა ხადა ლეხნე ქორა ლაგამო „ბევრი [მიწა] ჰქონდა მოსათხრელი სახლის აშენებისას“; დორი თეუ ახარა ლახანს „ორი თვე დასჭირვებია [მიწის] თხრას“; ხოლა ლეხნე ლასუ, სურუ ლებაჲ ლი „ცუდი მოსათხრელი იყო, ნამეტანი ქვიანია“.

შდრ.: **ქალიხნე** - წართმევა, გამოშვება, ნაკელის გაყრა (ა. ლიპარტელიანი, 1994); **იხნი/იხნე** - 1. შეუშვებს, შიშობს. 2. იდენს, იშვებს (ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, 2000).

ლიუჩქმინა — ანცობა, ონავრობა. ეჯ ბეფშუ იმეი იუჩქმინა „ბავშვი როგორ ანცობდა“; სგალუმთქუე ხარ ლიუჩქმინა „შეჩვეულია ონავრობას“; **უტჩქმინა** მამ ხეყანა? „ონავრობის გარეშე არ შეიძლება“.

შდრ.: **ჩქიმ** - შნო, ლაზათი, იერი (ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, 2000); **ჩქიმ** - მშვენება, დაშვენება; გასუქებულია (ა. ლიპარტელიანი, 1994).

ლიფეჯა/ლიფეჯა — საკუთარი თავის ან ვინმეს გამართლება, უსამართლოდ მიდგომა. მაგ.: ოხბინა ლიფეჯა, მიჩა ბედ როქ მამ ლემა „დაუწყია [თავის] მართლება, მისი ბრალი არ ყოფილა“; **ხოფეჯა** ათხე კისდაშ „მოუღეჭი ახლა მართალივით“; ისგუა **უფეჯადი**, ლაგას ხეგნი გუე „შენი მიდგომის გარეშეც მოწესრიგდება საქმე“.

ლიღერმაკა — ქმედება სიტყვის ან ნივთის დაცდენა-დატყუების მიზნით. ეხარ ხანს **ხეღერმაკა**, მარე მანგუე მოშ ახაქუტსგუე „კარგა ხანს ცდილობდა დაცდენინა [რამე], მაგრამ ვერაფერი ათქმევინა“; გუდ ოხნა **ლიღერმაკა**, დემ ლახტემ „მიუხედა დატყუების მცდელობას, არ მისცა“; გუდ **მეღერმაკა**, მარე დემ ამლორე ქა „ძალიან მეშვამებოდა, მაგრამ ვერ გამოიტყუა“.

შდრ.: **იღროვი** - თავს იტყუებს, ტყუდება (ა. ლიპარტელიანი, 1994); **ლორუმა** - მატყუარა (ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, 2000).

ლიღერმენა — სატირლად შემზადება, გულის აჩუყება, გრძნობის მორევა. ეჩი მაცუდილშუ **ლიღერმენა** ადბინე „იმის სიბრალულით გულს აუჩუყდა“; ხოშა ჰერეი **ლიღერმენა** იხნე მაყალშუ „დიდ ხმაზე შიშისაგან სატირლად შეემზადება ხოლმე“; მანადაშუ ეშ **იღერმენა** „სიხარულისაგან [ლამის ატირებულიყო“.

ლიჰე — ქოშინი. ჩქარდ ნაქად ლაჰეშო ლამანა „ქოშინი წამონასვლელი, ქოშინით მომადგა“; ეშხუ წუთისგა ლიჰე ადბინე „ქოშინი წუთში ქოშინი დაიწყო“; მაფაშხანქა, უოფარ, აშ ჰემა „დაღლილობისაგან ოფლიანი, (ისე) ქოშინებდა“.

შდრ.: **ლიგრაილ** - ქოშინი (ბ. ნიჟარაძე, 2007).

ლეგე/ლუგე — მქონებელი. ეჯარ მასარდ ლეგე ლემა „ძალიან შეძლებული (მქონებელი) ყოფილა“; **ლეგე** მეზგას, ხოშილ ჯაქარ ხედა „შეძლებულ ოჯახს მეტი ზურგი ჰქონდა“; **ლეგე** ლიგურენის ხენთხადა „მქონებელთან გადაკიდებას ერიდებოდა“.

შდრ.: **ლეგე** — ადგილებიანი, ყანებიანი (ა. ლიპარტელიანი, 1994); **ლეგენა** - მქონებელი (ბ. ნიჟარაძე, 2007).

მანაპა/მანაპა — რაც რამ. **მანაპა** ხელტან ქალეშუდი ხად „რაც რამ ჰქონდა, გასაყიდი გაუხდა“; **მანაპა** ხაბდავენას ქოთხარაშ „თურმე რაც რამ ებადათ, გაუტანებიათ“; **მანაპა** ჯეკუეს ქამქა „რაც რამ გინდოდეს, მიიღე“.

შდრ.: **მავა** - რაცა (ბ. ნიჟარაძე, 2007); იმავე დატვირთვით (რაც რამ) ზემო სვანურში გამოიყენება **მანაჰა/მანაჰა** ფორმები.

ჩაფლაშ — ფუთის მესამედი ტევადობის საწყაო (5,3 კგ); ეშხუ ჩაფლაშ კვეცენ ხარა ლეწდე ლამშედნლდ „ერთი „ჩაფლაში“ ხორბალი ჰქონია გასაცემი სამკურნალოდ“; თუთი ჩაფლაშ ითქს ხუაზორდად ჟი „თითო „ჩაფლაშ“ მარცვალს ეგროვებდით“; ეშხუ ჩაფლაშ ეხაკუთნონა ალო „ერთი „ჩაფლაში“ კი ჰეუთნებია აბა“.

ხამალ/ჰამალ — როგორც კი, როგორც. ჰამალ პნჰუდენი ეხჰეთხელი როგორც კი მოვალ, დაეძებნი“; ჰამალ ანჰნე, ჰალაჰმარჰუნე ეჰაჰ „როგორც კი მოაღწევს, ისიც მოგეხმარება“; ეჰა მამ ლი ეჩრ მუთტური, ჰამალ მი ჩინურიშ ეს არაა იმის შემსწავლელი, როგორც მე ჩინურის“.

შდრ.: **ხემა/ხემაჰ** - როგორც კი; **ხალ/ჰალ** - როგორც კი; **ხამა/ჰამა** - როგორ, როგორ თუ (ვ. თოფურია, მ. ჰალდანი, 2000); **ხალ** - როგორც; **ხემა** - როგორ; **ხემაი** - როგორც (ა. ლიპარტელიანი, 1994).

დამოწმებული ლიტერატურა

ვ. თოფურია, მ. ჰალდანი, 2000 - ვ. თოფურია, მ. ჰალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ., 2000.

ა. ლიპარტელიანი, 1994 - ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1994.

ბ. ნიჟარაძე, 2007 - ბ. ნიჟარაძე, ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 2007.

სვანური მასალა - აწსუ ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-ლექსიკონი ინსტიტუტის ფონდში (C-1993-2004) დაცული სვანური დიალექტური მასალა.

DAVID PIRTSKHELIANI

MATERIALS FOR THE SVAN DICTIONARY

(according to Balszemouri dialect) I

In the records made during the field work of the Dialectology Scientific Institute of Akaki Tsereteli State University in various villages of the Upper Svaneti we find lexical units that are unknown to the Svan dictionaries published to these days, as in *Svanuri lexikoni* (Svan Dictionary) compiled by V.Topuria, M.Kaldani, 2000; and *Svan-Georgian Dictionary*, compiled by A.Liparteniani (1994), *Georgian-Svan-Russian Dictionary* by B.Nizharadze (2007). Our findings present additional materials for Svan dictionaries.

This paper discusses the following words as: artmak, liskvire, lixne, lipejgal, lichebe, chaplash, lichvishdi, xamal/hamal...

რუსუდან ზიზია

სიახლეები დაწყებითი კლასების ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების მეთოდოლოგიაში

მშობლიური ენისა და ლიტერატურის სწავლება ყველა ეტაპზე საბასუხისმგებლო და საინტერესო საქმეა. სკოლას სჭირდება საინტერესო იდეებით აღჭურვილი აღმზრდელები, დაწყებით განათლებას კიდევ პროფესიონალი მეთოდისტები. ასეთი პედაგოგები, წერა-კითხვის საფუძვლიან სწავლებასთან ერთად, პატარებს ესთეტიკურად და ზნეობრივად გაწვრთნიან. ქართულ მეთოდოლოგიურ ლიტერატურაში ვრცელადაა განხილული სწავლების სპეციფიკა დაწყებით კლასებში. გაკვეთილების ახალი ფორმებითა და მეთოდებით ჩატარებას დაწყებით კლასებში. ნაწარმოების სრულყოფილად აღქმას, მის ხელი უნდა შეუწყოს მხატვრული ნაწარმოების, მათი სახოვანი ფორმის ანუ ჩაყენებას აღსაზრდელთა სწორი მეტყველების, დანერგვის საქმეში. ქართული ენისა და გამომეტყველებითი კითხვის ჩვევის დანერგვის საქმეში. ქართული ენისა და ლიტერატურის გაკვეთილები დაწყებით კლასებში, ნებისმიერი კლასიკოსი მწერლის მიერ შექმნილ მხატვრულ ნაწარმოებზე, უნდა ემსახურობოდეს მოსწავლეთა კრიტიკული აზროვნების განვითარებას, შემოქმედებით და თანამშრომლობით ურთიერთობებს.

სწავლებისადმი ახლებურმა მიდგომებმა შეცვალა თანამედროვე გაკვეთილის მიმართულებები. დღეს უკვე ყველასთვის ცნობილია, რომ „მოსწავლეთა ორიენტირებული სწავლების მიდგომა გულისხმობს მოსწავლეების აქტიურ ჩართვას თავიანთი სწავლის პროცესში, საკუთარი სასწავლო მიზნების დაგეგმვას და მართვას. მოსწავლის უნარი, გააკეთოს დასკვნა იმაზე, თუ რა და როგორ ისწავლა და დაგეგმოს საკუთარი თვითგანვითარება, მისი წარმატების საწინააღმდეგო (როგორ ვასწავლოთ მოსწავლეებს სწავლებაში რამდენადმე განსხვავებულ პირობებში) მიდგომა დაწყებითი კლასების სწავლებაში აზროვნება, 2007, გვ. 14). ასეთი აქტიური უნდა განვიხილოთ: დაწყებითი საფეხურის საწყის ეტაპზე (I-IV კლასი) აუცილებლად მეტი მუშაობა უნდა გავწიოთ წერისა და კითხვის ტექნიკის განვითარებისთვის, ხოლო შემდგომში (II-VI კლასი) ეტაპობრივად აღეზარდოს და განვითარდეს ბავშვებში ყველა დონის აზროვნებითი ოპერაციები.

მხატვრული ნაწარმოების სწავლება დაწყებით კლასებში ყველაზე ნაკლებად იმსახურებს ინტერაქტიული მეთოდების დასაწერად. შენიშვნები, რომ „სხვადასხვა ქანრის მხატვრული ნაწარმოებები თითქმის ერთნაირი სტილით მიხედვით ისწავლება, თუმცა ზოგჯერ მათი სწავლება საკმაოდ მკვეთრად განსხვავდება ნაკლებად მნიშვნელოვანი მომენტებით (თუნდაც ნიუანსებით) მაინც განსხვავდება ერთმანეთისაგან“ (რ. ლიპარტელიანი, 2004, გვ. 2). ამ პერიოდში უნდა ჩაყაროს საფუძველი მხატვრული ღირებულებების ამოკითხვას მწერლის სხვადასხვა ქანრებიდან. ამიტომაც მიმდინარეობს ძიება და ახალი მეთოდები დანერგვა სასკოლო სისტემის საგაკვეთილო სფეროში.

ტრადიციულ გაკვეთილებზე განსაკუთრებული ყურადღება უნდა ექცეოდეს ოცდის მიღებას დაგროვებითი გზით. პედაგოგები ამ შემთხვევაში მეთოდოლოგიურად უნდა გამოიყენონ: წინა მასალის გამოკითხვა, წერითი და წერითი გეგმავდნენ შემდგომი: წინა მასალის გამოკითხვა, ფრონტალური კითხვით შემოწმება, მოსწავლეთა ინდივიდუალური გამოკითხვა, ფრონტალური კითხვით კლასის ოცდის შემოწმება წინა მასალაზე, ახალი მასალის ახსნა, ახალი

მასალის განმტკიცება კითხვებით და საშინაო დავალების მიცემა. ამ ტიპის გაკვეთილებზე დროის განაწილება ყოველთვის ერთნაირად მკაცრად განსაზღვრულია, მასწავლებელს კი ერთადერთ წყაროდ სახელმძღვანელო გააჩნია. პედაგოგი საუბრობს მოსწავლეზე მეტს და ყველანაირი ახსნა-განმარტება განკუთვნილია მთელი ჯგუფისათვის.

გაკვეთილის ჩატარების ახლებური მეთოდთა ითვალისწინებს შემდეგი სახის მოთხოვნებს: „მოვლენის მიზეზის ახსნას; პროცესის კანონზომიერების გამოვლენას, მიზეზებსა და შედეგებს შორის კავშირების დადგენას; ჰიპოთეზის წამოყენებას; კვლევის დაგეგმვას; შემოქმედებითი პროდუქტის შექმნას; პრობლემის გადაჭრის ალტერნატიული გზების წამოყენებას; პრობლემის გადაჭრისთვის საჭირო მოქმედებების დაგეგმვას; საკუთარი პოზიციის არგუმენტირებულად დასაბუთებას; გარკვეულ კრიტერიუმებზე ან სტანდარტებზე დაყრდნობით დასკვნების გაკეთებას; პოზიციისა და მისი კონტრარგუმენტების განხილვის საფუძველზე დასკვნის გამოტანას; პრობლემის გადაჭრის რამდენიმე გზიდან ერთ-ერთის არჩევის მართებულობის დასაბუთებას; მოდელის მოქმედების შეფასებას; მტკიცებულების მნიშვნელობის დაზუსტებას“ (სასწავლო და პროფესიული გარემო, 2008, გვ. 66). ამ ვრცელი ჩამონათვალიდან დაწყებითი კლასების მშობლიური ენისა და ლიტერატურის გაკვეთილებზე უმრავლესობის წამოყენება შესაძლებელია, თუმცა მასწავლებელი ყოველთვის უნდა ითვალისწინებდეს მოსწავლეთა ასაკობრივ თავისებურებებს. სწორედ ამ ფორმით დაგეგმილ გაკვეთილებზე უნდა ჩაეყაროს საფუძველი სწავლების მაღალ საფეხურებზე აღსაზრდელთა წარმატებებს.

გაკვეთილისადმი წაყენებული მოთხოვნების წარმატებით რეალიზაციისათვის მასწავლებელმა უნდა გამოიყენოს განათლების თანამედროვე ტექნოლოგიები, რაც გულისხმობს სოკრატული და დიდაქტიკური მეთოდებით სწავლებას. პრაქტიკულად ეს ნიშნავს შემდეგი ხერხების გამოყენებას: გაკვეთილის დაწყება ჭრიჭინი იერიშით, ტექსტის პაუზებით კითხვა, მუშაობა წყვილებსა და ჯგუფებში, სიტუაციების შექმნა კრიტიკული აზროვნებისათვის, ვენის დიაგრამის, ჭრიჭინის რუკის, კუთხეების, მოზაიკის, მოლოდინის ხის და სხვა აქტიური მეთოდების შერჩევით გამოყენება; ნაწარმოების შინაარსის რეალიზება ნაწილ-ნაწილად დაყოფით, ფურცლებზე ჩამოწერილი კითხვები თითოეული ჯგუფისთვის, გაცემული პასუხების დაფაზე დაფიქსირება და წერითი დავალებების ვარიანტების მიცემა... აი, ის არასრული ნუსხა ახალი ტიპის გაკვეთილზე შესასრულებელი კვლევებისა, რომლის ძირითადი წარმმართველი მასწავლებელია.

მხატვრული ნაწარმოების სწავლება დაწყებით კლასებში რამდენიმე კომპონენტისგან შედგება. ყველა გაკვეთილი დასაწყისიდანვე უნდა დაიგეგმოს. თითოეულ მათგანში „მასწავლებელმა უნდა გაითვალისწინოს მოსწავლეების წინასწარი ცოდნა, რომელიც, შესაძლოა, არ იყოს ერთგვაროვანი. ასევე, ის, თუ როგორ შეიძლება ამ ცოდნის ამოქმედება გაკვეთილის დაწყებისთანავე, მოსწავლეების მოტივაცია, საჭირო რესურსების არსებობა და ა. შ.“ (განმარტებითი ლექსიკონი..., 2007, გვ. 26). დაწყებით კლასებში ბავშვების ასეთი გამოცდილება არცთუ ისე მცირეა, რადგანაც საბავშვო ბაღის ასაკიდან მათ განვითარებული აქვთ მეტყველება და აზროვნება, შეჩვეულნი არიან ხელოვნების ესთეტიკას საბავშვო პოეზიისა და მხატვრული ნაწარმოებების საშუალებით.

ეროვნული სასწავლო გეგმის მიხედვით დაწყებითი სწავლება ექვსწლიან ციკლს მოიცავს. სწავლების ეს პერიოდი მოითხოვს მისი ამოცანების წარმოდგენას ინტეგრირებული, კოორდინირებული სახით. ეს ნიშნავს მშობლიური ენისა და ლიტერატურის შინაარსობრივ ერთიანობას. თუმცა სასწავლო გეგმა სწავლების ამ საფეხურის დამთავრების შემდეგ მშობლიური ლიტერატურის მიმართულებას შემდეგ მოთხოვნებს უყენებს: „სხვადასხვა ლიტერატურული ჟანრის ტექსტის მოსმენა, წაკითხვა და საკუთარი ემოციებისა და აზრის გამოხატვა; მოსმენილი ან წაკითხული მხატვრული ნაწარმოების დაკავშირება და მთავარი თემის განსაზღვრა; გმირის სქცევის ეთიკური შეფასება; მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხების ამოცნობა და მათი ფუნქციის ახსნა; მხატვრული ტექსტის შექმნა; საკუთარი ინტერესების მიხედვით საკითხის აქტუალურობის განსაზღვრა; საკუთარი ინტერესების მიხედვით საკითხის აქტუალურობის განსაზღვრა“ (ეროვნული სასწავლო გეგმა, საგნობრივი პროგრამა ქართულ ენასა და ლიტერატურაში, 2004, გვ. 6-7). ზემოთ ჩამოთვლილ მოთხოვნების შესასრულებლად მასწავლებელმა უნდა გაიაროს რთული, მაგრამ შემოქმედებითად დატვირთული გზა საგაკვეთილო მოღვაწეობაში. თითოეულ მისი გაკვეთილი უნდა იყოს შინაარსობრივად და ესთეტიკურად გამართული, რაც მიიღწევა საკუთარ თავზე ყოველდღიური მუშაობით. დღეისათვის საქართველოს განათლების სისტემაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება შემოქმედ ადამიანს, რომელიც თავისი აზროვნებით საზოგადოების განვითარებას უწყობს ხელს. შემოქმედი ადამიანი არის საზოგადოების უნიკალური სიმდიდრე, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა ინოვაციები დაინერგოს სწავლების პროცესში. ეს არის სწავლების პროცესის უწყვეტობა მთელი ცხოვრების მანძილზე. ვექსლერის თანახმად, ინოვაციური აქტიურობა არის მასწავლებლის პედაგოგიური აქტიურობის სტრუქტურის ელემენტი (Jelena Davidova, Irena Kokina, Teachers' Views on Innovative Processes in Schools of Latvia, Journal of Teacher Education for Sustainability, Volume 8, 2007, Ggv. 26). თანამდროვე სასწავლო სისტემა მუდმივად ცვალებადია, რაც აისახება მასწავლებლის კვალიფიკაციის ხარისხზე და, შესაბამისად, მისი გაკვეთილის დონეზეც.

დამოწმებული ლიტერატურა

- განმარტებითი ლექსიკონი., 2007 - განმარტებითი ლექსიკონი განათლების სპეციალისტებისათვის, ნაწილი პირველი, თბ., 2007.
- ეროვნული სასწავლო გეგმა, საგნობრივი პროგრამა ქართულ ენასა და ლიტერატურაში, I რედაქცია, თბ., 2004.
- რ. ლიპარტელიანი, 2004 - რ. ლიპარტელიანი, მხატვრული ნაწარმოების სწავლება დაწყებით კლასებში: გაზ. „დაწყებითი განათლება“, №7-8, 2004.
- როგორ ვასწავლოთ მოსწავლეებს აზროვნება, მეთოდოლოგიური სახელმძღვანელო, თბ., 2007.
- სასწავლო და პროფესიული გარემო, დამხმარე სახელმძღვანელო, II თბ., 2008.

Jelena Davidova, Irena Kokina, Teachers' Views on Innovative Processes in Schools of Latvia, Journal of Teacher Education for Sustainability, Volume 8, 2007.

RUSUDAN PIPIA

NOVELTIES IN THE TEACHING METHODOLOGY OF GEORGIAN LANGUAGE AND LITERATURE AT PRIMARY CLASSES

Lessons of the Georgian language and literature at primary classes should serve to develop the pupils' critical thinking, creative and cooperative relations. The new approaches of study changed the directions of modern lessons. The new methodology of conducting the lessons considers a lot of nuances, which enables the introduction of interactive methods of teaching. According to National Curriculum six year primary education requires integrated teaching of the Georgian language and literature. Pupil-oriented teaching is expressed especially at the lesson of the Georgian language and literature, because there are more materials necessary for the activities in this sphere. Works of art and the elements of the native language give the chance for pupils' active participation in the teaching process.

ტარიელ ფუტკარაძე. მაია მიქაშტაძე

კვლავ ქართული წყვილბაგისმიერი სპირანტის შესახებ (იმერხეული მასალის ანალიზი)

სამეცნიერო ლიტერატურაში საკამათოდაა ქცეული ზ, ცჳ, გ, ჟ, ჳ გრაფემებით გამოსახული ბგერების კვალიფიკაციისა და ურთიერმიმართების საკითხი; კერძოდ:

ანტონ პირველმა თავის „ქართულ ღრამმატიკაში“ პირველად მოგვცა ერთი მხრივ, კბილბაგისმიერი და წყვილბაგისმიერი ნაპრალოვან თანხმოვანთა მეორე მხრივ კი - ბაგისმიერი მარცვლოვან და უმარცვლო ვარიანტთა განაწილების მეცნიერული ანალიზი. ის თვლის, რომ თუ უ ზმოვანი „სიტყვის შუაში“ მოექცევა, გაბრჯეჟდება (ანტონ I, 1767, გვ. 116).

„ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებების“ განხილვისას არჩ. ჩიქობავასთვის **გ** გრაფემა კბილბაგისმიერს გამოხატავს, **ჟ** - წყვილბაგისმიერს (არჩ. ჩიქობავა, 1927, გვ. 205-207).

გ. ახვლედიანი თვლის, რომ **ჟ**-ს ცოცხალ მეტყველებაში შესაფერის წყვილბაგისმიერი გამოთქმა უნდა ჰქონოდა, თუმცა სალიტერატურო ენაში **ჟ** გაკბილბაგისმიერდა და ამიტომ ყველგან იწერება **გ** (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 158).

ს. ჟღენტის მიხედვით, ძველ ქართულში პარალელურად არსებულ კბილბაგისმიერი [ვ]-სა და წყვილბაგისმიერი [ჟ]-ს ნაცვლად დღეს ლიტერატურულ წარმოთქმაში მხოლოდ კბილბაგისმიერი [ვ] სონანტია; დიალექტებში კი უმეტეს შემთხვევაში ისევ წყვილბაგისმიერი ბგერაა შემონახული (ს. ჟღენტი, 1956, გვ. 159).

გ. როგავას დასკვნით, ძველ სალიტერატურო ქართულ ენაში **გ** ასოთ უნდა ყოფილიყო გადმოცემული ორი ფონემა: ერთი წყვილბაგისმიერი **გ** (ჟ) — ვალ, ვედ, თავ (resp. უმარცვლო **ჟ** წინამავალ თანხმოვნებთან — კუალ, ძუალი და სხვ.), მეორე — **გ** ზმნურ სუფიქსებში — კლავს, დაუტევე... სახელებში — ქვა, საზღვარი და სხვა..., რომელიც შეიძლება ყოფილიყო თითქმის კბილბაგისმიერისაკენ გადახრილი... შეიძლება უფრო ვიწრო სპირანტი ვინემ წყვილბაგისმიერი **ჟ** (გ. როგავა, 1962, გვ. 113). აქვე გ. როგავა ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ „ქართული **გ** წყვილბაგისმიერი სპირანტია... ეს არის საერთოდ ქართული ვ-ს დამახასიათებელი ნიშანი. თუკი სალიტერატურო ქართულზე მოლაპარაკემ **გ** მართლაც გამოთქვა როგორც კბილბაგისმიერი, ეს გამოთქმის არაბუნებრიობას ან სხვა ენის გავლენას უნდა მიეწეროს (გ. როგავა, 1962, გვ. 116).

ივ. ქავთარაძე ისტორიულ ქართულში ვ-ს წყვილბაგისმიერად და ოდნავ უკანა არტიკულაციის მქონედ მიიჩნევს (ივ. ქავთარაძე, 1964, გვ. 94).

თ. უთურგაიძისათვის [ვ] და [ჟ] ძველ ქართულში ერთი ფონემის — /ვ/-ს ალოფონებია. რაც შეეხება ამ ბგერათა ფიზიოლოგიურ განსხვავებულობას, როგორც მკვლევართა უმრავლესობა, თ. უთურგაიძეც ძველ ქართულში [ვ]-ს მიიჩნევს კბილბაგისმიერად, ხოლო [ჟ]-ს წყვილბაგისმიერად; მისი აზრით, ქართულ ანბანიდან **ჟ**-ს ამოგდება განაპირობა ამ ბგერებს შორის შინაარსობრივი ოპოზიციის უქონლობამ“ (თ. უთურგაიძე, 1966, გვ. 107).

თ. გამყრელიძე თვლის, რომ „...ც და ჟ სპირანტები ქართულში საერთო ბაგისმიერი სპირანტული **გ** ფონემის ორი (პოზიციური/ფაკულტატიური) ვარიანტია: „კბილბაგისმიერი“ [ვ] და „წყვილბაგისმიერი“ [ჟ] (თ. გამყრელიძე, 2000, გვ. 255, შენიშვნა 1).

ჩვენ არაერთგზის შევხვებივართ აღნიშნულ სადავო საკითხს (იხ.: ტ. ფუტყარაძე, 1997; ტ. ფუტყარაძე, 1998; ტ. ფუტყარაძე, 1998; მ. მიქაუტაძე, 2004; მ. მიქაუტაძე, 2005, გვ. 19-45...). თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის მონაცემთა მიხედვით ისტორიული ხანის ქართულ ძეგლებში ვინი გრაფემით დადასტურებული ბგერის უმეტესად კბილბაგისმიერად ჩათვლა (აგ. შანიძე) ნაკლებად სარწმუნოდ მიგვაჩნია. ვვარაუდობთ, რომ არა მხოლოდ საერთოქართველურსა და არქაულ სამწიგნობრო ენაში, არამედ თანამედროვე ქართულის ყველა ქვესისტემაშიც (სამწიგნობრო ენის ჩათვლით) ძირითადი ბგერაა უმარცვლო წყვილბაგისმიერი სპირანტი, ხოლო მისი ალოფონი - კბილბაგისმიერი ვარიანტი - იშვიათად რეალიზდება; შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ ქართულ ასომთავრულ ანბანში მე-6 ნიშნით თავიდანვე აღნიშნული იყო წყვილბაგისმიერი ვარიანტი (რომელიც მოგვიანებით აღინიშნა ჟ გრაფემით). სონანტების ალოფონთა გამოხატვაში არსებული რყევა გამოიწვია ბერძნულის გავლენით Qd დიგრამის შემოღებამ; კბილბაგისმიერი სპირანტი ანბანში არ გამოხატებოდა (ტ. ფუტყარაძე, 1998, გვ. 89).

ჩვენ დაკვირვებით, V-XI სს. წერილობით ძეგლებში წყვილბაგისმიერი სპირანტი გადმოიცემოდა, ერთი მხრივ, ბერძნულის ზეგავლენით შემოღებული Qd დიგრამით, მეორე მხრივ, ტრადიციული ჴ გრაფემით; უფრო კონკრეტულად: C₂-V და C-C პოზიციებში წყვილბაგისმიერი სპირანტი გადმოიცემოდა Qd და ჴ, ზოგჯერ q გრაფემებით; #-V და V-C პოზიციებში - ჴ და q (იშვიათად) გრაფემებით; C₂-V, V-V, V-#, #-C პოზიციებში - ჴ გრაფემით. #-V, V-V, V-C, V-#, #-C პოზიციებში გამოვლენილი ჴ შეიძლება გადმოსცემდეს თითქოს უფრო „კბილბაგისმიერობისკენ გადახრილ“ ბგერას, როგორც ამას გავკრით აღნიშნავს არნ. ჩიქობავა (მ. მიქაუტაძე, 2005, გვ. 42-43). ასევე, ვფიქრობთ, რომ ანტონმა ჟ შემოიღო საკუთრივ უ-სგან მიღებული უმარცვლო ვარიანტის აღნიშნავად, ვინაიდან ამ დროისთვის ქართული ანბანის **გ** ნიშნით გამოხატული ზურა ლათინურის გავლენით კბილბაგისმიერადაა გააზრებული (იქვე).

თანამედროვე ქართულ მეტყველებაში, როგორც ცნობილია, მკვეთრად გამოხატული წყვილბაგისმიერი ჟ ქართული ენის დიალექტთა უმეტესობაშია დადასტურებული: მოხეურში, ქართლურში, კახურში, ინგილოურში, ჯურჯულში, იმერულში, ლეჩხუმურში, გურულში, აჭარულში, იმერხეულში (მ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 80). სვანურში საერთოდ არ არის კბილბაგისმიერი **გ**. **წყვილბაგისმიერი ვარიანტის** გავრცელების თვალსაზრისით ანტერესოა ბ. ჯორბენაძის დაკვირვება: „ლირსსაცნობია: რაც უფრო დასავლეთისაკენ მივიდვართ, მით უფრო მკვიდრია და ფართო გავრცელებისაა ჟ არა მხოლოდ ისტორიულად შეპირობებულ პოზიციაში, არამედ კბილბაგისმიერი **გ** თანმზოვნისა და ლაბიალური უ ხმოვნის პოზიციებშიც“ (მ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 86).

იმერხეულში, როგორც აღინიშნა, სხვა დიალექტების მსგავსად, ხშირად წყვილბაგისმიერი ჟ; მკვლევართა დაკვირვებით, ეს ბგერა ძირითადად მოხდება:

1. სამწიგნობრო ენაში კბილბაგისმიერად მიჩნეული სპირანტის ნაცვლად ემიას გოგო ყაჟდა ნათხოვარი; სახელი ბანი ხანუმი ერქვა; ვიღაც ჩემგან ბეჭერი ფული; იქ ბეჭერი ეძება საღები; ყველა საქმელი მინდა ყუელიფრიდან; ჩეცვა დეჭერიშის ურუბა... (ნ. მარი); გუაქ თოფები დაგუაყვილეს; მოგუყავს (შ. ფუტყარაძე, 1995, გვ. 6).

2. უ ხმოვნის რეფლექსად. უ>ჟ პროცესი ინტენსიურად ვითარდება ხმოვნის მომდევნოდ თანხმოვნის წინ, კერძოდ, -ურ/-ულ სუფიქსისეული უ ხმოვანი ე, ა ხმოვნების წინ, ჩვეულებრივ, ვიწროვდება:

დეკეული (ნ. მარი); აჭარული და აქეჭრი გურჯიჯა ერთმანეთს ეწყობა (შ. ფუტყარაძე). შ. ფუტყარაძის აზრითვე, მოსალოდნელ უ-ს ხშირად ენაცვლება კბილბაგისმიერი თანხმოვანი:

თაზე ქი იყუენ მემთევრად; ჰუდუდი ბარობაი დამწყრევი ვარი საქონელივით; რზალი აქევრია; ჩემ მირთმევლ პურმა მე მიპუაო (შ. ფუტყარაძე); წრეველ გუუდასაღებიან; მემთევრები იქ არიან, თაზე; გარველ ქათმები დევნახე... მკვლევრის მიერ ანალოგიური მასალა დადასტურებულია ტაოურში, მაჭახლურში (შ. ფუტყარაძე, 1995). აქვე აღვნიშნავთ, რომ როგორც ბ. ჯორბენაძე, ასევე შ. ფუტყარაძე კბილბაგისმიერ ვარიანტს მაინც ძირითად სახეობად მიიჩნევენ.

ჩვენი დაკვირვებით, იმერხელ დიალექტში წყვილბაგისმიერია თითქმის ყველა ის ბგერა, რომელიც სხვა მკვლევრების მიერ ჩაწერილია უ გარეგნობით; მაგ.:

ა) თანხმოვნის მომდევნოდ ხმოვნის წინ C_N-V და C_S-V პოზიციებში: სახელი ბანი ხანუმი ერქვა; საქმელი ყაჟდა ჯინსის საქმელიდან (ნ. მარი); მარჯუენა თერეფზე სოფელია; ეხუეწებიან შუელას; შევხვდებით ხუალაც; კუერცი გაბჟინდება მოხარშულიო; სიტყუა ისეთინა თქუა; ბამონ ვსუემი ზიგარას (შ. ფუტყარაძე); აქ თუთა არ გუაქ; ბაღუებ მე უკერებლ ვაშლ ჩაყვრით ქუაბში; დეგუესწავლა უნდა ბაღუეს; ხალღი ჯუბთი ჩაგარჩუებენ; არაბებით მააქუან...

ბ) ხმოვნის მომდევნოდ თანხმოვნის წინ $V-C$ პოზიციაში: ბიჭიც წეჟდა, მეც ავაღ, ჩამეჟტან საქმელფს; მეტი ბეჭრათ გეხვეწებო ბოლო დროს მე მეჟთავეფ (ნ. მარი); მიჟსცემთ და ზედ რუს გამეყყვანო; შუიდი წლისა წეჟლოდით; ართულ ერთათ იმცხოჟრებენ; შეჟბარგაჟო; იმა შეჟფუთი, ავდგები დილაზე; ჩუენი თაჟრობის...

გ) თანხმოვნებს შორის $C-C$ პოზიციაში: მისჟლა-მოსჟლა; გამოსჟლამდის; ცხვარი იყუნენ; წუჟრილ ადგილებსაჟ თიბჟენ; ამდენი ჩომა ქუყავს ახორში-მახორში...

დ) თანხმოვნის წინ პაუზის მომდევნოდ $\#-C$ პოზიციაში: რაჟ ჟთქუათ; შინ ჟლაპარიკობდით; ეს აღარ უნდა ჟქნა; მკაღ ჟქამთ...

ე) ხმოვნის მომდევნოდ პაუზის წინ $V-\#$ პოზიციაში: დაქსელაჟ; შეინახაჟ იშთე; გოგოჟ, გოგოჟ, ფაცია; ჩაჟყლელაჟ როგორც ჩანს, იმერხელში ჟ-ს გამოვლენა პოზიციების მიხედვით არ იზღუდება; ყველაზე ხშირად იგი თანხმოვნის მომდევნოდ ხმოვნის წინ გვხვდება. ბაგისმიერი სპირანტის წყვილბაგისმიერობის მიმანიშნებელია იმერხელში დადასტურებული ვ/ზ, ბ/ვ, ვ/შ მონაცვლეობის საინტერესო შემთხვევებიც: ვიწრო > მიწრო, სავსე > სამსე, ვარსკვლავი > მასკჟლავი, დამავიწყდა >

დამაბიწყდა, დაგვაბიწყდებოდა > დაგუბიწყდებოდა, ვეუბნებით > ვებნევით, ვეუბნებით > ვევნევით, კკერავდი > კკერევდი > ჭკერებდი, ჩადებდნენ > ჩადეუდნენ, გადაიკიდებდნენ > გედვიკიდებდნენ... ერთმანეთს უშუალოდ შეიძლება შეენაცვლოს მხოლოდ ის თანხმოვნები, რომელთაც ორი მარკერი საერთო აქვს. ვფიქრობთ, დამაბიწყდა, ვებნევი ტიპის ფორმებში სულაც არ არის სავარაუდო გარდამავალი საფეხურის დაშვება: ვ > ბ და ბ > ვ მონაცვლეობა დასაშვებია ვ-ს წყვილბაგისმიერად გაგების შემთხვევაში (მარკერთა შენაცვლების კანონზომიერების შესახებ იხ. ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 297-299)..

შდრ.: ანალოგიური მასალაა სხვა დიალექტებშიც, თუმცა, ბ და ვ/მ მონაცვლეობის ფაქტები სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი: ზოგ შემთხვევაში ნაგულისხმევია უ გარდამავალ საფეხურად: ვ > უ > ბ; ზოგჯერ — მაგალითად კბილი > კვილი ვარიანტში — ვ ჩათვლილია უეჭველ წყვილბაგისმიერად (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 302-312).

როგორც მოსალოდნელი იყო, სამწიგნობრო ქართულს საუკუნეების მანძილზე მოწყვეტილმა იმერხეულმა დიალექტმა კარგად შეინარჩუნა ის მდგომარეობა, რაც ცოცხალი მეტყველებისათვის იყო დამახასიათებელი XV-XVI საუკუნეების ქართულში.

იმერხეული დიალექტის მონაცემები კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ ქართველთა მეტყველებისათვის ყოველთვის ძირითადი და ბუნებრივი იყო სონორული ბუნების წყვილბაგისმიერი სპირანტი, რომელიც, არაიშვიათად, შეიძლება უ ხმოვნის ნაწილობრივი რედუქციითაც (სხვა ხმოვნის მეზობლობის გამო), ხოლო ძირითადად ბაგისმიერ თანხმოვნებთან მეზობლად, იშვიათად რუკიზდებოდა კბილბაგისმიერ მჟღერ თუ ყრუ ვარიანტებადც (ვსტავლობ, მჟღერობ...).

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ახვლედიანი, 1949 - გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949.
 თ. გამყრელიძე, 2000 - თ. გამყრელიძე, 2000, თანხმომანთა განდასება ქართულში: რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ., 2000.
 ი. გიგინეიშვილი..., 1961 - ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.
 გრ. იმნაიშვილი, 1974 - გრ. იმნაიშვილი, ქართული დიალექტი, I, თბ., 1974.
 ნ. მარი, 1911 - Марр Н.Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Сергий Мерчуле. Житие св. Григория Хандзтийского», С.- Петербург, 1911.
 მ. მიქაუტაძე, 2004 - ზ და ცდ გრაფემათა გამოვლენის სიხშირე და ამ ფაქტებით გადმოცემული ბგერები V-XI სს. ძეგლებში: ქართველური ფონეტიკა, VIII, ქუთაისი, 2004.
 მ. მიქაუტაძე, 2005 - მ. მიქაუტაძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურის საკითხები V-XI საუკუნეთა წერილობითი ძეგლების მიხედვით, ქუთაისი, 2005.

- ს. ჟღენტი, 1956 - ს. ჟღენტი, ქართული ენის ფონეტიკა, თბ., 1956.
- გ. როგავა, 1962 - გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1962.
- თ. უთურგაიძე, 1966 - თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა ვოკალიზმი, მეტყველების ანალიზისა და სინთეზის საკითხები, თბ., 1966.
- ტ. ფუტყარაძე, 1997 - ტ. ფუტყარაძე, სონანტი **ა** სპირანტი თუ **ან** სონორი? მე-17 რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, ქ. თელავი, 1997.
- ტ. ფუტყარაძე, 1998 - ტ. ფუტყარაძე, თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998.
- ტ. ფუტყარაძე, 1998 - ტ. ფუტყარაძე, სონანტების ალოფონთა ასახვისათვის ასომთავრულში (სამეტყველო კოდების შერევის ერთი ნიმუში): ქუთაისური საუბრები V, სიმპოზიუმის მასალები, ქუთაისი, 1998.
- ტ. ფუტყარაძე, 2007 - ტ. ფუტყარაძე, იმერხევის მეტყველი მიწა-წყალ ქუთაისი, 2007.
- შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
- შ. ფუტყარაძე, 1995 - შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლურ დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუშაქორ ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1995.
- შ. ფუტყარაძე, 2008 - შ. ფუტყარაძე, ფონეტიკური პროცესები იმერხელში: ქართველური მემკვიდრეობა, XII, ქუთაისი, 2008.
- ივ. ჭავთარაძე, 1964 - ივ. ჭავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, თბ., 1964.
- ა. შანიძე, 1973 - ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973.
- არნ. ჩიქობავა, 1927 - არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, ტფ., 1927.
- ბ. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.
- ბ. ჯორბენაძე, 1998 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ., 1998.
- 2006-2007 წლებში იმერხევეში ჩაწერილი დიალექტური მასალა (დაცული აწესი ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში).

TARIEL PUTKARADZE, MAIA MIKAUTADZE

ON A GEORGIAN BILABIAL SPIRANT
(Based on the analysis of Imerkhebian data)

In the specialist literature there is still much controversy about the qualification and relationship between გ, ჟ, and უ graphemes. Some authors consider them labio-dental while others regard them, alternately, labio-dental in some cases and bilabial in the other according to their positions.

In the modern Georgian speech distinct bilabial ჟ occurs in the majority of the Georgian dialects: in Mohkebian, Kartlian, Kakhian, Ingiloian, Fereidanian, Imeretian, Lechkhumian, Gurian, Acharian, and Imerkhebian. Svan vernacular does not have labio-dental გ.

According to our observation in Imerkhebian all the sounds spelt with გ grapheme by other researchers are bilabial. ჟ is attested in the following positions: after the consonant before the vowel, after the vowel before the consonant, between the consonants, before the consonant after the pause, after the vowel before the pause.

Imerkhebian reveals interesting cases of the sound shift: გ-ბ, ბ-გ; გ-მ, მ-გ.

We think that there is no need of admitting of the transitional stages გ>ბ and გ>მ in forms as დამაბიწყდა-დამაგიწყდა, ვებნევი-ვევნები.. The alternation of გ is admissible in case of regarding გ as bilabial (as, only those consonants that have two markers in common could be mutually interchangeable; B.Jorbenadze).

As it was expected Imerkhebian dialect, functioning separated from the literary Georgian environment for centuries, has preserved the condition characteristic to the live speech of the 15th-16th cc.

The data of Imerkhebian dialect confirms one more times that for the Georgian speech bilabial spirant with characteristic sonority has been basic and natural, which, not infrequently, was derived from the partial reduction of უ vowel (with the influence of other vowel), and chiefly, from the influence of the neighboring labial consonant, and was seldom realized as voiced or voiceless labio-dental variants.

შუშანა ფუტკარაძე

ფონეტიკური პროცესები იმერხეულში

იმერხეული კილო ქართული ენის დედამდინარის ერთი ძლიერი შენაკადი იგი იმერხეველი ქართველების მეტყველებაა. იმერხევი, ისტორიული საქართველოში უძველესი მიწა, ტაო-კლარჯეთის ერთ-ერთი მხარეა, სამხრეთ საქართველოში შემადგენელი ნაწილი. საისტორიო წყაროების მიხედვით (ლეონტი მროველი, ვახუშტი ბაგრატიონი), ძველი წელთაღრიცხვის მესამე საუკუნეში კლარჯეთი (იმერხევეთურთ) შედიოდა ფარნავაზ მეფის მიერ ჩამოყალიბებულ ოძრბას საერისთვოში, წარმოადგენდა მემკვსე სამხედრო-ადმინისტრაციულ ოლქს. რომელსაც განაგებდა ერისთავი. კლარჯეთი მეორე საუკუნეში (ძვ. წ. აღ.) იბერიის სამეფოს შემადგენლობაშია. ძლიერი საერისთავო იყო ვახტანგ გორგასალის ეპოქაშიც, როდესაც აიგო არტანუჯის ციხე. მერვე საუკუნეში დასასრულს (ახ. წ. აღ.) კლარჯეთში ყალიბდება ძლიერი სამთავრო, რომელიც გადაიქცა საქართველოს გაერთიანების მდროშედ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1773, გვ. 657; ივ. ჯავახიშვილი, 1983, გვ. 95; ექვთ. თაყაიშვილი, 1991, გვ. 22). მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი კლარჯეთი (იმერხევეთურთ) ოსმალეთის იმპერიის საზღვრებში მოექცა; ამჟამად თურქეთის რესპუბლიკის ფარგლებშია. კერძოდ, იმერხევი წარმოადგენს ართვინის ვილაეთის შავშეთის რაიონის ერთ-ერთ ლამაზ მხარეს - მდინარე ფაფართის ხეობას.

იმერხეველი ქართველები ორენოვანნი არიან; მათი ოფიციალური სახელმწიფო ენა თურქულია, საოჯახო ენა კი - ქართული. იმერხეველი ქართული, 450 წლის მანძილზე დედაენის კონტროლს მოკლებული, თურქულ ენობრივ გარემოცვაში მოქცეული, ენის განვითარების შინაგანი კანონების მოქმედების შესაბამისად განვითარდა და დამოუკიდებელ კილოდ ჩამოყალიბდა. თურქული ენის ყოველდღიური გავლენის მიუხედავად, მან შეინარჩუნა თავისი ფონეტიკური სისტემა, გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. იმერხეულ კილოში ერთხელ კიდევ განცხადდა ქართული ენის სიძლიერე გამძლეობა და უკვდავება.

იმერხეულში მიმდინარე ფონეტიკური პროცესები განსაკუთრებულ თავისებურებებით არ გამოირჩევა; ქართული ენის დიალექტებში განვითარებული ფონეტიკური მოვლენების ანალოგიურია. გვხვდება ბგერათა დაკარგვის რედუქციის, ბგერათა განვითარების, სუბსტიტუციის, ასიმილაციის, დისიმილაციის, ბგერათა დაყრუების, მეტათეზისის, დეზაფრიკატიზაციის... შემთხვევები.

ბგერათა დაკარგვა. ა) თანხმოვანთა დაკარგვა:

ბგერათა დაკარგვა იმერხეულში არცთუ ისე შესამჩნევია. ანალოგიური ბგერათა დაკარგვა სიტყვაში თანხმოვანთშეჯგუფების გამარტივების მიდრეკილებით არის ახსნილი (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 123). მართლაც, იმერხეველთა მეტყველებაში ძირითადად ასეთ პოზიციაში იკარგება თანხმოვნები, ოღონდ არა მხოლოდ სიტყვის დასაწყისში. თანხმოვნების შეჯგუფებისას დაკარგვას ხდება სიტყვაში მოსალოდნელ ყველა პოზიციაში. უმეტესად იკარგება თანხმოვნები - მ, მ, ნ, რ, ლ, ს.

იკარგება მ: კრი თავები მტკივა (მკრის→კრი); თვარიან ლამეში (მკრის→კრი); წვანე ქულები აბურვიან; გაღმა თა ჩანს; კლავის სისხო ზენჯირი აქვან; გულა კულები აქვან (მრგვალად→გვლათ); კდარიც ვიყვე, ავდგებიო; ჭადი გარდა.

იკარგება რ: რავაი ბზანობ? (ბრძანობ → ბზანობ); ვინ ზდის ბაჯალას? ლდამ ბზანდები? ერთ გოგოზე თვალი დამჩა; უკან მოტიადდება...

იშვიათად იკარგება ლ: საჩეჩელზე დარჩება კვირტი მატყლი (კვირტლი → კვირტი); ასე ეტყოდენ სახში (სახლში → სახში)...

იკარგება თანხმოვანი ნ სიტყვაში მაინც: თორმეტი მაიც იქნება...

თანხმოვანი ვ ხშირად იკარგება სიტყვაში სხვადასხვა ადგილას: ქალი ქრივი (ქერივი) ყოფილა; მიმხდარა (მიმხ) ავადმყოფობასა; იქ ჭინჭელ (ჭინჭელი) არა? შენი ბაბოი მაშინ (მაშვინ) მოკდა (მოკვდა); კაცი ჭკვაზე მოიდა (მოვიდა); იქილამაც ამოიდა (ამოვიდა)...

აქვს ზმნაში ფუძისეული ვ სუბიექტის მესამე პირის ნიშანთან ერთად იკარგება: ქვა გვაქ გამოჭრილი; რა აქ ჯელში; სათქმელი ბევრი მაქ; გული გაქ დიდი... ვ თანხმოვანი გაუჩინარებულა ოვა, ოვე კომპლექსებშიც: წინდები დავქსუეთ (დავქსოვეთ → დავქსოეთ → დავქსუეთ → დავქსუეთ); ხიდამ გადმუარდა (გადმოვარდა → გადმოარდა → გადმუარდა → გადმუარდა. ვ-ს დაკარგვა, განმსგავსება-დიფთონგიზაცია).

ს თანხმოვნის დაკარგვა ქართული კილოებისთვის დამახასიათებელი მოვლენაა. იმერხელშიც ხშირად გვხვდება მიცემითი ბრუნვის ნიშნისა და ნათესაობითი ნიშნის თანხმოვნითი ელემენტის ს-ს დაკარგვა:

ა) მიცემითი ბრუნვა: ქირიშებ გავწევთ; ეწერ არ დუუგებთ ქუეშა; ფრთმანეთ საქმეში ვარგივართ; ქილაკაში ყუელ ჩააწყობ; ნაბაგ დაჰსწავ... იუსუფათან (იუსუფასთან) ხომ არ მიგიქცევიან? ბაჯალათან წევდა...

ბ) ნათესაობითი ბრუნვა: კარჩხლი წყალი თეთრი დის; ნაფურნევი ზომოდამ ატიანი დუზია; ესა ლივანა ყალეა; ჰუდუდი (ჰუდუდის - საზღვრის) მარობაი დამწყრეული ვართ; ართვინი სოფლობაში ასე ყოფილა; ჭინალი დაღლა იქით დარჩა; ლახნი (ლახნის - მხლის) შორვა გავაკეთე... ზოგჯერ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი მთლიანად იკარგება: აქედამ ჩეიარს კარისათ (კარისათის) დღე; სახლ აქ მუსაფირ (მუსაფირის - სტუმრის) ოდა...

იმერხელში გვხვდება ს ბერის ჰ-დ დასუსტებისა და დაკარგვის ერთეული შემთხვევები. ეს მოვლენა უმთავრესად შეინიშნება მიცემითში მღვარ ზოგიერთ სახელთან, (უმეტესად დროის ზმნიზებად ქცეულ სიტყვებთან და ჩვენებით ნაცვალსახელებთან: ამბობენ, იქა დღეჰაც (დღესაც) თოვლსო; იმაჰაც (იმასაც) დღე დაღვია; ეს მექთუბები (წერილები) დღეჰაც აქ (აქვს) შენახული; ღამეჰაც (ღამესაც) გავათენებდით ნადში; გურჯიჯაჰაც (ქართულსაც) ვლაპარაკობთ და თურქიჯაჰაც (თურქულსაც)... ჯუმა დღე (ჯუმა დღეს - პარასკევ დღეს) დავთესავთ ჟანას; სულ ყუელ (ყოველ) დღე (დღეს) გადავხედავთ აჭარის სოფლებსა; გაჩენილ ღამე (ღამეს) ამაზე ჯილდაობენ... ანალოგიური მაგალითები შენიშნულია ქართლურ-კახურ დიალექტებსა და ზემოაჭარულ კილოვებში (გრ. იმნაიშვილი, 1976, გვ. 143; არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, 1956, გვ. 57; შ. ნიჟარაძე, 1961, გვ. 109; არნ. ჩიქობავა, 1937, გვ. 66; არნ. ჩიქობავა, 1925, გვ. 65).

ს თითქმის ყოველთვის დაკარგულია სწ ბგერათკომპლექსიან სიტყვებში: წორე გზაზე ვერ გუუვლია; წორე საქმე არ ქონდა; ცხენზე წორედ შეჯდომა ვერ უწავლია; ისტამბოლ ბევრი ვიწავლე; ქილაკას დუუწორე და ჩასხი ზე (რძე); დუუწორა და ესროლა დათესა...

სუბიექტის მესამე პირის ნიშანი არის ზმნასთან ყოველთვის დაკარგულია: ქომოი ქარაფა აქეთ არი; იმისი სიტყვა დაფასებული არი...

ბ) ხმოვანთა დაკარგვა.

308- ზმნური ფუძიდან თითქმის ყოველთვის იკარგება ნმოვანი ნიშანი: წიგნი-წამოვლია, ღვინა-ღამოვლია.

გვხვდება - ავ და - აშ თემისნიშნისეული ა ხმოვნის დაკარგვის ძაგალითები
ამითა თივას ზიდვენ; ჩაღას ზვინზე ასხმენ; კაბილაით წყალსა სმენ; მაგ
(მაგისტანა) ღარქსა (ბიქსა) სა ნახვენ; თირფნით მოღსა თიბვენ; ენდო
შაღსა შეღებვენ... ა ხმოვნის დაკარგვა აღნიშნულ ზმნებში ხდება აწმყო
მყოფადის მწკრივების მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში, როცა ზმ
ფუძეს ერთვის პირისა და რიცხვის გამომხატველი ნიშანი -ენ.

რედაქცია.

რედუქცია.
ქართულ ენაში რედუქციის გამომწვევი მიზეზები, მისი კანონზომიერებანი
კარგად არის შესწავლილი; გარკვეულია, რომ ცოცხალ კილოებში რედუქცია
უფრო ცხოველია აღმოსავლურ ჯგუფში, ხოლო დასავლურში უფრო მეტად
არის შესუსტებული (არნ. ჩიქობავა, 1942; ა. შანიძე, 1957; ვ. თოფურია, 1949).
იმერხელი ამ მხრივ ახლოს დგას აღმოსავლურ ქართულ ენობრივ სამყაროსთან.
ეს იმის მაუწყებელია, რომ იმერხელში მოქმედ დინამიკურ მახვილს
კიდევ შესწევს ძალა ხმოვნის სინკოპირებისა.
ქართულ ენაში რედუქციის გამომწვევი მიზეზები: მასალა ნიკრის მოსაჭრელზე; ხაშური (ცხ.)

კიდევ შესწავლეს ძალა ხმოვნის სიხშირეებისა.
რედუქციის ნიმუშები: წასულან ნეკრის მოსაჭრელზე; ხამური (ცხელი)
იზილის მაწინით; იადიგარისა (იადიგარი - სამანსოვრო საგანი) გაჩუქება
იქნება; ვიცით ხაშრის ლობიო; კატრი კვარივით იწვის; ვაკეთებთ ქაღალდის
წორცითაც; სოფელში ქოთნებ ვმარობენ; ხორმები საბზელში ჩაყვარეთ (ხორმის
- ხორმის. ხორომი - თივის შეკვრა); კაკლი ფურცელსა ჩააფენენ შეგ
„მაქარულა“ სხლის ჯიშია; ნენეი დამედარა ბოსტნი შიგან; ჭარხლი კლ
(ფოთლებით) შორვა (წვნიანი საჭმელი) კეთდება; სოფელში წყლები მდებარე
სვირევენიდამ მოხუტალ? (სვირევენი - სოფლის სახელია); დიობნისკე (დიობნის
- სოფლის სახელია) ჩეიარს ეს ღელე; იშხნის ქილისა (ტადარი) მამინ საღ
(მრთელი) იყო; ყურზნის ლერწმბია ქვაზე ამოჭრილი; გოდრის მქსოველი
აღარ დარჩა სოფლიერში (სოფლებში)...

აღორა დარჩა სოფლიერში (სოფლისაში)...

ზმოვანფუძიან სახელებს ნათესაობითსა და მოქმედებითში ფუძისეულად და ე ზმოვნები უმეტესად ეგვეცებათ: **ზის** (რძის) თავსა ნალები ქვია; ნათქვამი გენჯებმა (ახალგაზრდებმა) **ხის** პოწყზე (პატარა ტოტზე) წამოყვანილ **ზმის** (ძმის) სახლში ღმერთმა არ მიაბარუნოს ქალი! **თხისურის** (თხისურის) თხის ბალანი) საწურავები მოქსუეს ქალებმა; **ვმით** ტირილი უწდებოდა რზა (რძალსა); **თის** (მთის) გზა ტყეში გვიარდა; **გზის** წვერი დავჰარგეთ; **ღვ** წყალი ვსუით...

სული და გული ერთი...
 ასეთი რიგის სახელები იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს რელიგიის გაგებაში.
 კარხალის ქოფრია (ქოფრი - ხიდი) ესა; ავაზანის ერთი თერეფი (მთა)

დახურვილია; **ქარხალი ფოთელით** ჯავეს (შეავეს - მწნილს) ჩავდებთ; ზანკლები **თხისურაით** მოქსოვნილია; **არუნაით** მიწასა ვვნავთ; თუთის **ჭაჭაით** ზმარსა (შმარსა) გააკეთებენ; ეს ქილისა (ტაძარი) **სომეხებმა** დაანგრეს... ამ შემთხვევაში იმერხეული წარმოგვიდგენს საშუალო ქართულის მსგავს სურათს (ი. ქავთარაძე, 1964, გვ. 152-255).

ზოგჯერ რედუცირებულია თურქულის გზით შემოსული სიტყვებიც: **ვეშინოდა** რუსი **ასკრისა** (asker - ჯარისკაცი); **სიჭრი** გუუყეტეს ქალსა (არაბ. shir - ჯადო); ცოტაი **ომრი** ჰქონია (თურქ. Omur - სიცოცხლე); იქით **ურრუმი** ტყეა (თურქ. ucurum - ბნელი, გაუვალა); **თირფნის** (თურქ. tirpan - ცელი) ჯმა **ვესმოდა**; **ყაბღი** (kabak - მკვანი, გოგრა) გული უნდა მოვრავო...

ზოგიერთი უცხოური სიტყვა კი უკუმშველი სახითაც გამოიყენება: სახლის უკან **ახორი** (თურქ. ahur - ბოსელი) იყო; ბალახსა **თირფანით** მოვითბ... თურქული სიტყვა -araba (მანქანა) გვხვდება შეკვეცილიცა და შეუკვეციელიც: **არაბაით** ახუალ ჯოჯღევ; ჩუენსა ამოიდენ დიდი **არაბით**...

ბგერის განვითარება.

ქართული კილოების მსგავსად, იმერხეულშიც სიტყვათა ფუძეში ძირითადად ჩნდება სონორი თანხმოვნები, როგორიცაა: **მ, ნ, რ, ლ**; ბაგისმიერი **ბ** და კბილბაგისმიერი **გ**.

ლაბიალური **მ** ბგერა, როგორც ცნობილია, უმთავრესად ვითარდება წვეილბაგისმიერ ხშულთა და აფრიკატთა წინ, იშვიათად უკანაენისმიერ ხშულთა და სპირანტთა თავკიდურად, ზოგჯერ კი სიბილანტთა მეზობლობაში: **გომფაკი** (ქოფაკი) ძაღლები გაჩინდენ ამათიფეში (ამ მიდამოებში); **დეილუმპა** (დაილუპა) ზავალი (საცოდავი); **დამბილებულია** მიწა (დარბილებულია. **რ** იკარება, **მ** გაჩენილია); **მცხვარი** ღაფა (დაღის) იმ თაზე ჩუენი; **მემცხვარე** ქვეყავდა ერთი; **მწვალობს** ავადველი (ავადმყოფი); ნენეი **ყოლამფერ** გვაწავლიდა...

ნ იშვიათად ჩნდება სიტყვის ბოლოს. უმთავრესად თავს იჩენს ზმნიზედებსა და დამხმარე სიტყვებში: **ისვენ** გამააცვო ჯმიადი; **იქვენაი** დააყუდა არაბაი; **კიდვენ** ოუმსია წყლითა იქაურობა; **იგზევენ** (იქვე. იქ+ზე+ვე+ნ→იგზევენ) გააშეშა; **ახლავენ** დოუზახეთ დარჭებსა (დაუძახეთ ბიჭებსა); **მემრენ** წაასხა თაზე (მთაზე); ახლა **საღან** (საღლა) არი ქალამანი? **საცხან** წაველ, იქ წამყვა; **ჯარი** **კიდვენ** დააბა; სერი **რომენ** გედებიზინა, გულმა დიმიწყო კანკალი... იშვიათად ერთვის არსებით სახელსაც: ჩავალ ასე **გარგნითვენ**... მსგავსი მაგალითები ჩატუწერია ნიკო მარსაც: ჩიტი **რომენ** გეიჩუჩუნებს, შეწყებილი გუაქ თოფები (ნ. მარი, 1911, გვ. 48).

ბაგისმიერი **ბ** ვითარდება ლაბიალურ სონანტ **მ** ბგერასთან მეზობლობაში: იმ ფართთა **კამბეში** ეიყვანა („ეიყვანა“ ნიშნავს „იყიდა“). შდრ.: საბა - გამეში; სოფელში ვართ **გამბრავლებული**...

წყვილბაგისმიერი **გ** უმთავრესად ვითარდება სიტყვებში ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის: **საჩუქვარი** რა ყავან?; დოდოფალზე **ჩუქვება** ვიცით; ნენეი **საცოდვავათ** დარჩა; ერთად **ვჭვამოთ** საჭმელი... **ვინ**-ი შეიძლება გაჩნდეს რიგობით რიცხვით სახელში - „მეორე“, რომელიც ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად წარმოჩნდება **მივერე** ფუძით: **მივერე** წელწადში კიდვენ მოით (მოლით); **მივერეჯელ** აღარ მკითხო (მეორე→მიორე→მიერე→მივერე; დისიმილაცია, ასიმილაცია, ბგერის ჩართა)...

რ სონანტი უმთავრესად განვითარებული ჩანს წინანუნისმიერი ხშულ ბგერების - ძ, წ, ც-ს მეზობლად: ამ ღარჭმა (ბიჭმა) გამამიღო გულ-ღვირძლე ურცხო ხალხთან მიყვრა; კოდით სიმინდსა დაწყავს (გამოზომავს რაოდენობას შდრ.: საწყაო). რ თანხმოვანი შეიძლება განვითარდეს, აგრეთვე, ვ ბგერის მომდევნოდ: ჩოუყრია შიგან სხვრილი ჭადი.

ლატერალი ნუნისმიერი ნარნარა თანხმოვანი ლ-ც იშვიათად შეიძლება გაჩნდეს სიტყვის ფუძეში: თივის ასაწეველი ბიგალიც გუაქ (შდრ. ბიგა); ჭყინტლი სიმინდი გუიყურას; ქალაღივით თეთრი შუბლი მიათალებს წინედამა; აქა თველზე მალე გათოვლდება; თელი ღღეა თოვლს (თოვს)...

შეიძლება განვითარდეს უკანანისმიერი გ, კ თანხმოვნები: გარგანიც ქუეშ ამოუჩრია ღედაბერსა (შდრ., საბა - არგანი); კუკუნეთი ღამე იყო კუკუნეთაში რაგუარ (როგორ) მიაგენით გზა? კიკილუები (ლილიკილოები) დოლუკეთა გომლეგსა (პერანგსა)... ჭკნავი (შდრ., ჭნავი) კუკული გაყირმიზდება თუელზე (რთველზე)...

იშვიათად შეინიშნება ხმოვანთა განვითარების შემთხვევები. როგორც ცნობილია, „ქართული ენა არ ეკუთვნის იმ ენათა ჯგუფს, რომელთაც ეუხერხულეზათ სიტყვათა თანხმოვნური დაწყება, ან ეძნელებათ თანხმოვანთშეჯგუფების წარმოქმნა. ამიტომ ხმოვან ბგერათა განვითარება ძალიან იშვიათად წარმოჩნდება ქართულში და თავისებურებებით გამოირჩევა (ი. ქავთარაძე, 1964, გვ. 192). იმერხელშიც დასტურდება ხმოვანთა ჩართვის ერთეული შემთხვევები: გზა მიდის ტიბეთისაკენ (ტიბეთი სოფელია შავშეთში. ტიბეთი→ტიბეთი); ნენი ტიბეთური მყავს; ტიბიჰევ (ტიბიხევი ადგილის სახელია იმერხევეში) ვეტყვით (ვეძახით) ამასა; ვობოყურაი (ხობოყურა - სოკოს სახელია) ბუზგი (ბუძგის) ზირებში (ძირებში) დაწოწოლდება (წამოიმატება, მიწიდან ლაღად ამოვა); ჩუილი ვობო ზრუგით ეიყუანა თაზე; ჩიდილას (ჩრდილა - ჩიდილა. რაე იკარგება, ინი ჩნდება) ყოფილა ერთი ზიარეთი (სალოცავი ადგილი); თვარე გამოჩინდა (გამოჩნდა) ამ საღამ (ამ საღამოს)... ორიოდ სიტყვაში ინი განვითარებულია სიტყვის დასაწყისში (ანლაუტში), მაგ.: შუშას (ჭიქას) ჩუენა ისტიქან (რუს. стакан - სტაქანი→ისტიქანი) ვეტყვით (ვეძახით, ვუწოდებთ); მუართვი მოსაფირსა (სტუმარსა) ისკამი! (სკამი→ისკამი); ხანუმი დაჟდება ისკამზე...

ხმოვანთა განვითარების ტენდენცია შეინიშნება თურქულის გზით შემოსულ სიტყვებშიც. დავადასტურეთ ამ მოვლენის ერთეული შემთხვევები: იზენი მომეც წასლაზე (არაბ. isni - ნებართვა, თანხმობა. იზნი - იზენი); შეიკერვენ ქალები ნაირნაირ ურუბას (იტალ. roba - კაბა; თურქ. ruba - კაბა; იმერხ. ურუბა - ტანსაცმელი. ასევეა ზემოაქარულ კილოკავშიაც)...

ზემოაქარულში დადასტურებული მსგავსი მაგალითები განიხილება როგორც სრულხმოვნობა (მ. ხუბუა, 1932, გვ. 7; შ. ნიჟარაძე, 1975, გვ. 113), რასაც არ იზიარებს მკვლევარი ნ. გურგენიძე: „ხმოვანთა განვითარება თურქული მეტყველების გავლენით უნდა იყოს გამოწვეული... აქარულ მეტყველებაში თავს იჩენს ხმოვანთა განვითარება სიტყვის თავკიდურ პოზიციაშიც. ე. ი. ვითარდება პროთეტული ხმოვანი. პროთეტულ ხმოვანთა განვითარება კი, როგორც ცნობილია, დიდად არის დამახასიათებელი თურქული ენისათვის, სადაც სიტყვის დასაწყისში თანხმოვანთა კომპლექსები არ გვხვდება და სხვა ენებიდან ნასესხებ სიტყვებში სიტყვის თავში თანხმოვანთა გასაყარად ჩნდება

ვიწრო ი ხმოვანი... აჭარულში სიტყვათა ტენდენციას გასრულხმოვნებისაკენ ვაწერთ აჭარულ მეტყველებაზე თურქული ენის გავლენას" (ნ. გურგენიძე, 1976, გვ. 151-152). ეს თვალსაზრისი უდავოდ გასათვალისწინებელია და დამახასიათებელიც იმერხელი ქართულიისათვის, რომელიც ამ კუთხით საინტერესო სურათს ქმნის და სპეციალურ შესწავლას საჭიროებს.

სუბსტიტუცია.

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, „ყოველ ენაში ხშირია ისეთი ფონეტიკური მოვლენები, რომლებიც წარმოადგენენ ბგერის შეცვლას ცალკეულ სიტყვაში ან მხოლოდ რამდენიმე სიტყვაში ყოველგვარი ფონეტიკური განპირობებულობის გარეშე... ესაა ბგერის ერთბაში, „შემთხვევითი“, სპორადული ცვლილება სიტყვაში. ერთადერთი „კანონზომიერება“, რომელსაც ადგილი აქვს ასეთ ბგერათცვლაში, მდგომარეობს იმაში, რომ ერთმანეთის შეცვლა შეუძლიათ მხოლოდ ისეთ ბგერებს, რომლებიც წააგვანან ერთმანეთს აკუსტიკურად. ბგერათა ასეთ შენაცვლებას ვეძახით ბგერათსუბსტიტუციას ანუ ბგერათჩანაცვლებას" (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 225). ასეთ შემთხვევაში ჩანაცვლება ხდება ფიზიოლოგიურად მონათესავე და აკუსტიკურად მსგავსი ბგერებისა. დიდი ქართველი ენათმეცნიერი აკაკი შანიძე ამ მოვლენას შენაცვლებას უწოდებს (ა. შანიძე, 1973, გვ. 22).

იმერხელში დასტურდება **მ, ნ თანხმოვნების ურთიერთმონაცვლეობა**. მართალია, ეს თანხმოვნები არტიკულაციის მიხედვით ერთმანეთისთვის მახლობელნი არ არიან, მაგრამ ჰომოგენური ბგერებია და ამ შემთხვევაში ეს თავისებურება არის განმსაზღვრელი გარკვეულ პოზიციაში მათი ურთიერთმონაცვლეობისათვის (ი. ქავთარაძე, 1964, გვ. 211).

მაგალითები იმერხელიდან: **ავანტყოფობას** არ უნდა ჩაბარდე (ავადმყოფობა-ავანტყოფობა); **გამთიადინან** ავდგებოდით; დეიჭირა ჩიტი **იმაპაც** (იმანაც); ევდენ თაზე (მთაზე) **შუანთობათ** (შუამთობათ - საშუამთობოდ)... გვხვდება ბაგისმიერი ბგერების მონაცვლეობის მაგალითებიც. **მ-ბ:** **ბრავალთი** ღელე და აღბუღას ღელე შეიყრება (მრავალთის ღელე→ბრავალთის ღელე მდინარეა იმერხეში); **ველები ბრუდე** (მრუდე) ქონდა ემრულას; **ბზე** (მზე) მოიდა, ინათლა...

ვ-ს შეიძლება ჩანაცვლოს ბაგისმიერი ლაბიალური **ბ**. ამგვარი მონაცვლეობა კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობას ქმნის ზანტურში. თანამედროვე ქართული დიალექტებიდან კი უმთავრესად გავრცელებულია ინგილოურში (ი. ქავთარაძე, 1964, გვ. 208). იმერხელში დასტურდება ერთეული შემთხვევები, მაგ., **ვ→ბ:** **დამაბიწყდა** ზველი (ძველი) ნათქვამები...

ქართულ დიალექტებში საკმაოდ გავრცელებულია ლაბიალურ სონანტ **მან-ისა** და სპირანტ **ვ-ს** საურთიერთო მონაცვლეობის შემთხვევები. საკვლევი რეგიონში **ვ-ს** უმეტესად ენაცვლება **მ:** ზემოთ არი სოფელი **ვემწრილი** (ვეწწრილი); სუფრაზე საჭმელი **სამსე** იყო (სავსე); ზემბილი (ჩანთა) **ოუშისა** ალთუნით; **მიწრო** გზაში გემეიაროს; **მასკვლაგი** ვარ, გაეჭრებო... **ვ→მ** შენაცვლება, როგორც მიიჩნევენ ენათმეცნიერები, გამოწვეული ჩანს **ვინ-ის** ბილაბიალური ბუნებით (გრ. იმნაიშვილი, 1977, გვ. 157).

ვ-ს ნაცვლად **ნ:** ჯარები **შეცვინდენ** ახორში; თუთა **ჩამოცვინდა**...

სუბსტიტუციის შედეგად უნდა იყოს მიღებული სიტყვა **„ზინჭარი“** (ჯინჭარი/ჭინჭარი). **ჟ/ზ** (d) მონაცვლეობა დადასტურებულია ქართული ენის განშტოებებსა

და კილოებში (შდრ. იმერული **ჰმერხლი**, აჭარული **ჰმერხლი**, ქანური **ზერმეხი**, მეგრული **ზორმეხი**, სვანური **ზემეხ** (ივ. ქავთარაძე, 1964, გვ. 237). სოფელ მანატბის მეტყველებაში (ზემოიმერხევეში) გამოიყენება სიტყვა **ზინჭარი**. მაგ. სახლის უკან **ზინჭარი** ამოსულიყო; ღმერთმა შენ ნასახლევეზე **ზინჭარი** ამეიყვანოს! (წყევლა); გამოსულში (გაზაფხულზე) **ზინჭარი** ფხლით შორვას გავაკეთებთ... ეს სიტყვა ქართული ენის სიღრმეში გვახედებს ზოლმე და ჯ თანხმოვნის წარმოშობის ფესვებზე მიგვითითებს. იმერხეული, როგორც არქაიზმებით მდიდარი კილო, ამ მხრივ ბევრ საინტერესო ცნობას ინახავს, რაც სპეციალური კვლევის საგნად უნდა ვაქციოთ მომავალში.

ყურადღებას იმსახურებს, აგრეთვე, წინაენისმიერ **ჟ**, **ჯ** თანხმოვნების საერთოერთო მონაცვლეობის შემთხვევებიც. როგორც ცნობილია, ამ მონაცვლეობას საერთო საფუძველი აქვს ქართული ენის დიალექტებში. თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მსგავსი მოვლენები სხვა ენებშიცაა (მაგ., ირანულ ჯგუფის ენები) და აქედან (სხვადასხვა ენიდან) ზოგი სიტყვა არის შემოსულ ქართულში. საშუალ ქართულში გვაქვს: თეთრყოლა→თერყოლა→თერჯოლა→ლაჭვარდი→ლაჯვარდი; ჟანგი→ჯანგი; კოჯორი→კოჟორი (ივ. ქავთარაძე, 1964, 218-219).

ჟ-ს **ჯ**-ით შენაცვლება უმთავრესად მიმდინარეობს აფრიკატიზაციის საფუძველზე. **ჟ→ჯ**: ჯავე დო მეგვიტანეს სუფრასზე (მჟავე→ჯავე); **ჯოლხა** არ ჩამაღდენენ, დაარყევენ ქილიმებზე (ყოლი (თუთა) - ჯოლი); მაგ ბალახი **ჯაუნა** (მჟაუნა); არც **ჯავეა** და არც ტბილი; ზე (რძე) სიცხეში მალე **დამჯავდება** ქალები **შეპაიჯა** (შეპატიჟა) სახლში... ზოგიერთი მკვლევარი ასეთი პროცესის საფუძველს ხედავს იმ ბგერითს გარემოში, რომელშიაც ეს პროცესი მიმდინარეობს (ი. ქობალავა, 1958, გვ. 71-72).

აფრიკატიზაციის საფუძველზე ხდება, აგრეთვე, **ტ→ჭ** თანხმოვნის სუბსტიტუცია: ვირსა **ჭვირთი** არ მოჭარბდება (ტვირთი→ჭვირთი)...

იმერხეულშიც, სხვა კილოების მსგავსად, გვხვდება **ჯდ/უდ** კომპლექსი მონაცვლეობა: კვერზე **დააუდა** ღარჭი (ბიჭი); ჩემი ზმა ინეგოლში (ქალაქი ბურსის ვილაიეთში) **უდას** (ჯდას→უდას ამ შემთხვევაში გამოიყენება „ცხოვრობს“ ზმნის მნიშვნელობით); დედაბერსა **უდომი** ჭირდა („უდომი“ დაავადებაა, „უტის“ ნაცვლად გამოიყენება იმერხეულში); **დამუდარიც** საქმეს აკეთებდა ენო. მიიყვანეს და **დუუუდუმლეს** (დაუსვეს) იმ ღარჭსა (ბიჭსა) ბაჯალა (ქალიშვილი); **დუუუდუმლებიან** (დაუსვამთ) დოდოფალი სკივრზე... ასეთი მონაცვლეობა აფრიკატიზაციის დაშლის, დეზაფრიკატიზაციის საფუძველზე მიმდინარეობს.

იშვიათად ერთმანეთს შეიძლება შეენაცვლოს უკანაენისმიერი **ზ** და **ჯ** ბგერები **ჭ→ჯ**: მისი არხატაში **აჯარიდამ** იყო; **აჯარადამ** ეშვას (სამრეწველ საქონელს) გადმეიტანდენ... ასეთი მონაცვლეობა განპირობებული უნდა იყოს თურქული ენის გავლენით (თურქულში არ არის ე.წ. კავკასიური მკვეთრები **კ, პ, ტ, ყ, წ, ჭ**).

მსგავსი მონაცვლეობა უცხო ენებიდან შემოსულ სიტყვებში დადასტურებულია საშუალ ქართულშიც. ენათმეცნიერი ივ. ქავთარაძე წერდა: „ქართული შიშინა... აფრიკატიზაციის შეცვლა შესაფერისი რიგის მქონე შენიშვნა. არაქართული ენობრივი კოლექტივის წარმომადგენელთა მეტყველებაში, სადა იგი სათანადო ბგერის უქონლობის საკომპენსაციო საშუალებაა, მაგრამ

თავისთავად მაინც საინტერესო. მსგავსი ფაქტები იტალიელი მისიონერის მიერ ჩაწერილ ქართულ ზღაპარში... აგრეთვე, ევლია ჩელეების მიერ ჩაწერილ ტექსტებში. ყველაფერი ეს შედეგია იმ კანონზომიერებისა, რამაც საფუძველი მისცა „აჭარა“ აღქმულიყო „Аджара“ სახით (ი. ქავთარაძე, 1964, გვ. 216).

დიდი ქართველი ენათმეცნიერი გ. ახვლედიანი წერდა: „ჩვენ ვასხვავებთ ორგვარ ბგერათსუბსტიტუციას: ერთია ჩანაცვლება უცხოური ენიდან ნასესხებ სიტყვაში, მეორე - ჩანაცვლება შშობლიური ენის სიტყვაში... ჩანაცვლება უცხოურ სიტყვებში ზედმიწევნით კანონზომიერია, მან გამონაკლისი არ იცის“ (გ. ახვლედიანი, 1966, გვ. 181-182). ამგვარი სუბსტიტუციის მაგალითები ქარბად გვხვდება იმერხეულში. კერძოდ:

ა) თურქულის გზით შემოსულ სიტყვა-ძირებში **F, P** თანხმოვნებს ენაცვლება ქართული **ფ** თანხმოვანი: მეშინია ზაღლის (ძაღლის), მიკბენს **ფაღან** (თურქ. falan - მგონია); გორგაზიები („გორგაძეები“ სოფლის სახელია) **ფეგი** გახდენ (არაბ. fek - გაწყვეტა, დაცარიელება); სიკდილი **ფენა** გონჯია (თურქ. fena - ძალიან ცუდი, ძალიან ბოროტი); იმ **ფიეთზე** მოქცევს ჯარი (თურქ. Fiyet - ფასი, ღირებულება); **ფაჩავრაში** გაახვია პატარა ღარჭი (თურქ. Paçavra - ძველმანი, ნაფლეთი); ყუმაში (აბრეშუმის ქსოვილი) ჩუქნსა **ფაღლია** (სპარს. paha - ფასი, ღირებულება. თურქ. pahali - ძვირად ღირებული); ერთი **ფაქეთი** ზაი ვერ მომიტანა (თურქ. paket - შეკვრა); იმათი წინაი დედვი (ბაბუა) **ფაფაზი** ყოფილა (თურქ. papaz - მღვდელი); სოფელში **ფუნდუკის** ბახჩა გუაქ (თურქ. findik - თხილი); ეს წყალი ფაფართის **ფუნღარიდამ** მოდინდება (თურქ. pinar - წყარო); მანატბას **ფურთუნა** ქნილა (თურქ. firtina - ქარბუქი)...

ბ) თურქულ სიტყვებში **G** ბგერას ენაცვლება ქართული **ღ**-ი: **ღალიბა** გუშინ მეიტანეს (თურქ. galiba - ალბათ, როგორც ჩანს); **ღეზაბიდა** შიგვიბრალოს ღმერთმა (თურქ. gazab - წვალება, გაჭირვება); **ღენი** ინსანი ჯენნეთში (სამოთხეში) წავა (თურქ. gen - ხელგაშლილი, უხვი); ენა **ღიბეთს** მააცილვე! (არაბ. giybet - ჭირაობა, ავსიტყვაობა)...

გ) თურქულიდან შემოსულ სიტყვებში **K (ქ)** თანხმოვანს ჩაენაცვლება ქართული **ყ**: ესა ლივანა **ყალეა** (არაბ. Kale - ციხე); აქაც დააკეთეს **ყათები** (თურქ. Kat - სართული, რისამე ფენა); **დაყათა** ქალმა ყუმაშები (დაყათა - ფენა-ფენად დააწყო); ურუბა (ტანსაცმელი) **დაყათული** უწყვია (დაყათული - ფენებად დაწყობილი); სუფრა ზედა **ყათში** დიგვიდგეს (ზედა ყათში - ზედა სართულში); **ყარაყოლი** მოუკლავს ერთი (თურქ. Karakol - პოლიციელი); სწორი (ჯანსაღი, საღი) **ყარფუზი** მომეც! (თურქ. Karpuz - საზამთრო); ერთი ლუკმა ბაღვმა გაარტყა **ყაფაზე** (თურქ. Kafa - თავი); ის კაცი **ყასტენ** მოკლა (თურქ. Kasten - განზრახვით, გამომწვევად); **ყასტენ** ამბობენ ამასა; **ყავანოზში** მაწონი ჩაკვეთა (yavanoz - მინის ქილა)...

დ) იმერხეულში თურქულიდან შემოსულ სიტყვებში **H** თანხმოვანს ჩაენაცვლება ქართული **ხ**: ბოჯა **ხათმ** კითხულობს (არაბ. hatim - ყურანის წაკითხვა თავიდან ბოლომდე); ეს ქილისე (ეკლესია) **ხარაბა** გამხდარა (არაბ. harab - ნანგრევი); **ხარმანი** კალოს ქვია (სპარს. harman - კალო); კარის **ზღრუბლზე** ხაჩი ყოფილა გამოჭრილი (თურქ. haç - ჯვარი); **ხებერი** მიცეს ახრაბებსა (არაბ. ahraba - ნათესავი, არაბ. haber - ამბავი, ცნობა); ბეთმეზი (ბაქმეზი) **ხონით** ჩავასხი ქილაკაში (თურქ. huni - ძაბრი)...

ე) თურქულ **K** (ქ თანხმოვანს) იმერხველთა ქართულ მეტყველებაში თურქული ენიდან შემოსულ სიტყვებში ზოგჯერ ჩაენაცვლება ქართული მკვეთრი თანხმოვანი. ე.ი. ფშვინვიერი თანხმოვნის გამკვეთრება ხდება: ერთ კაცსა **კამპური** ქონდა ზრუქში (ზურგში); **კამპურობა** იმათ ჭინში (გენში) აქვან (თურქ. Kambur - კუზი); **კანსერი** გონჯი მარაზია (Kanser - კიბო); **კარძოლა** ვიყიდევით (karyola - საწოლი); ისა **კიტმირი** კაცია (kitmir - ძუნწი); ერთი **კურნაზი** ქალი ყოფილა (kurnaz - ბოროტი, ჯადოქარი); **კრავათი** მუუბამს და მისი თავი კაცი გონია (kravat - ჰალსტუხი, ყელსახვევი)...

ვ) თურქული **T** (თ თანხმოვანი) იმერხველთა ქართულში დამკვიდრებულ თურქულის გზით შემოსულ სიტყვებში ისმის როგორც მკვეთრი **ტ** თანხმოვანი: **ტაბანი** ნუ გიგიშლია! (თურქ. taban - ფეხის გული, ტერფი, ლანჩა); წინდას **ტაბანი** გამუაქსტეს ქალებმა; **ტაბანჩა** წელზე ქონდა გამოკიდული (თურქ. tabanča - პისტოლეტი; რევოლვერი); ტყეში **ტავშანი** ბეჭურია (თურქ. tavşan - კურდღელი); **ტათლი** საკმელი მაიღამი (მაინცდამაინც) არ მიყუარს (თურქ. tatli - ტბილი, გემრიელი); ნენემისი (დედამისი) **ტამაჰქარი** ქალი იყო (არაბ. სპარს. tamahkar - ძუნწი, ხარბი, გაუმაძღარი); **ტანსიონი** მაქ მაღალი (თურქ. tansiyon - სისხლის წნევა); ყუელსა ბევრი **ტუზი** უნდა წაყარო და კარქა შეინახვის (თურქ. tuz - მარილი)...

ზ) იმერხველთა ქართულში ზოგჯერ გამკვეთრებულია თურქულის მჟღერი **D** თანხმოვანიც კი: ნაზვის (ნაძვის) **ტალით** შეგკონავთ ნეკერსა (თურქ. dal - ტოტი); ზამთარში საქონელსა ნედლ **ტალებსა** ჩოუყრით ბაგაში, ცაცხვისას, თელისას, წყავისას... **ტალდაში** დაჯექ, ბზე დაქწუთეს! (თურქ. dalda - ფარდული, საფარი); ნენეს ზმასა „**ტაიას**“ ვეტყვით (თურქ. dayi - დედის ძმა, ბიძა); ის კაცი **ტარადაჯზე** ჩამოკიდეს (თურქ. darapacı - სახრჩობელა); ეზოში **ტვარია** გაკეთებული (სპ. duvar - ქვის კედელი, ყორე, სახლის საძირკველი, ბალავარი); მუთვალის (სამზარეულოს) **ტვარები** ჩამოსილე (ჩამოწმინდე) კარქა!; ზაათი (ძველად) დოდოფალი **ტვალსა** დეიხურევდა (თურქ. duvak - საქორწინო თავსახურავი, ფატა); შუბლზე ნამუსის **ტამარი** გაწყუეტილი ქონდა (თურქ. damar - ძარღვი)...

ასეთი ბგერათცვლილების შესახებ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. აკად. ს. ჭიქია აღნიშნავდა, რომ „მოცემული ბგერათგადასვლა შედეგი უნდა იყოს ქართველების წარმოთქმაში თურქული **მჟღერებისა** და **ფშვინვიერების** ქართულში **მკვეთრად** აღქმისაკენ საერთო მიდრეკილებით (ს. ჭიქია, 1958, გვ. 203). ხშირ ბგერათა მჟღერი ან ფშვინვიერი რიგის გამკვეთრებას ვხვდებით, აგრეთვე, ზანურშიც.

თურქულის გზით შემოსულ ერთი რიგის სიტყვათა ფუძეებში ბგერათა შენაცვლებას პროფ. შ. ნიჟარაძე განიხილავდა როგორც **დისიმილაციურ გამჟღერებას**. ნ. გურგენიძის აზრით, ეს სიტყვები ქართულში (აქართულ-გურულში) შემოსულია თურქული ენის იმ დიალექტებიდან, რომლებზედაც მეტყველებენ საქართველოსთან მეზობლად მდებარე ტერიტორიებზე მოსახლენი და საუკუნეთა განმავლობაში შეხების წერტილები ჰქონდათ ქართულ ენობრივ გარემოსთან და ახდენდნენ მასზე ზეგავლენას, როგორიცაა **ყარსის, ერზურუმის, რიზეს, ტრაპიზონის...** დიალექტები (ნ. გურგენიძე, გვ. 144). თურქული ენის ამ დიალექტებში კი, სალიტერატურო თურქულთან შედარებით, დასახელებულ სიტყვა-ძირებს ფონეტიკური ცვლილება განუცდია. სწორედ ამ დასავლურ

თურქული დიალექტებიდან შემოსულა მოსაზღვრე ქართულ დიალექტებში (აჭარულ-გურულში, იმერხელში, ნიგალურში, ტაოურში) აღნიშნული რიგის სახეცვლილი სიტყვები და დამკვიდრებულა. ცხადია, დასავლურ თურქულ დიალექტებში აღნიშნული სახეცვლილება არის ქართულ ენობრივ სამყაროსთან სიახლოვის შედეგი, იმის მეჩვენებელი, რომ ქართული ენობრივი გარემოც საუკუნეთა განმავლობაში ახდენდა გავლენას მეზობელ თურქულ ენაზე. ამასთანავე, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ თურქული ენის დასავლურ დიალექტებზე მოსაუბრე მოსახლეობის დიდი ნაწილი არის ძირძველი ქართველი, რომელთა მეტყველების საარტიკულაციო ბაზისი ქართული ენის ფონეტიკური ბუნებითაა განსაზღვრული. ძირძველი თურქები, სუფთა თურქულით მოსაუბრენი, სწორედ ამის გამო ადვილად გამოიცნობენ ხოლმე მოსაუბრის სადაურობას. როგორც კი მოსაუბრის მეტყველებაში გამოჩნდება სიტყვები — **ჟაღე**, **ახარაბა**, **ფუნდუკი**, **ჟასტენ**, **ღალიბა** და მისთანანი, დამკვირვებელი მაშინვე ამოიცნობს მოსაუბრის წარმომავლობას და დაასკვნის, რომ იგი არის საქართველოს მოსაზღვრე რაიონებიდან. მაშასადამე, ქართული და თურქული ენების ურთიერთგავლენის მაგალითები ადვილად წარმოჩნდება ხოლმე ამ ორი ქვეყნის პოლიტიკური საზღვრის გასწვრივ მდებარე რეგიონებში. ქართულ-თურქული ენობრივი კონტაქტები საინტერესო ლინგვისტურ სურათს ქმნის არა მარტო ფონეტიკის სფეროში, არამედ გრამატიკის ყოველ დარგში — მორფოლოგიაში, სინტაქსში, ლექსიკაში. დასანანია, რომ ეს კონტაქტები დღემდე სათანადოდ არ არის შესწავლილი. ეს საკითხი დამატებით სპეციალურ კვლევას საჭიროებს. წინასწარი მონაცემებით ნათელია, რომ საუკუნეთა მანძილზე არა მარტო გაბატონებული თურქული ენა ახდენდა გავლენას მის დაქვემდებარებაში მყოფ ქართულ ენაზე, არამედ ქართული ენაც ზემოქმედებდა ხოლმე მოსაზღვრე თურქულ ენობრივ გარემოზე და ქართული ენის ბუნების შესაბამისი ელემენტები შეჰქონდა ხოლმე მის ენობრივ სტრუქტურაში.

საანალიზო მასალაში **ხმოვანთა შენაცვლების** შემთხვევები ნაკლებად დასტურდება. შენიშნულია რამდენიმე მაგალითი: **ტყემალი** ბევრია ტყეში; გაღმა ფერდში **ტყემალი** კონწოლ-კონწოლ ჰკიდა; ბაზარში **ზვერობა** (ძვირობა) არი **ზალუან** (ძალიან); **ამდონი** ვილაპარაკე, გეყოფა! **მეგ** (მაგ)კაცი ახალმოზდე (ახალგაზრდა) არ არი; არაბები (მანქანები) **ცუდედ** დადიან...

ცალკე ყურადღებას მოითხოვს **მარცვლოვანი და უმარცვლო ვარიანტების მონაცვლეობა**; **შდრ.**: მეგე **ზუელათ** (ძველად) ართვინის მუფთი იყო; **ხუთოები** მამცა; მანატბაში კოსოლიზე **შუიდი** კვამლია (კომლია); **შუიდი** გობეგის იქით ნათესობა (ნათესაობა) აღარ მაიკითხვის...

იშვიათია ისეთი მაგალითები, როცა **უე→ჟე→//ვე→ო**: მაწონი ქოთანში **შედღობა** (შედღუება→შედღობა. სუბსტიტუციის საფუძველია ხმოვანთა ლისიმილაცია- დიფთონგიზაცია).

ვე → ო: ყანის **ქომოლამ** წყალი გამოდის; **ქომოთ** ქალები **გჟაქ**; **ქომუენთი** ორი კვამლია; წევდეთ **ქომოთ**... **ყოლანი** (ყველანი) იყვნენ; **ყოლიმფერი** (ყველაფერი) იქნება; გუქენება **ყოლამფერი** (ყველაფერი)... **ქომოთ** ზმნისართის ანალოგიით უნდა გვქონდეს მიღებული **ზომოთ**: **ზომოთ** ზეგანი იყო... მსგავსი მაგალითები შენიშნული აქვს ნიკო მარსაც (ნ. მარი, 1911, გვ. 64). **ჟა→გა→ო**:

მკითხა: - რაგორ ხართ ნენეთო? (დედითურთო) (რა გუარ→რა გვარ→~~რაგორ~~
 რაგორ აკეთებენ სახლსა?... შეიძლება **ო** ხმოვანს შეენაცვლოს **ვე** კომბლემი
 არ **მეტყვება** (მეტყობა) გარედამა; მკდარიც **ვიყვე**, ავდგებიო...

ბგერათა დამსგავსება (ასიმილაცია).

ასიმილაცია მოუღის ხმოვნებსაც და თანხმოვნებსაც. თანხმოვანთა **ხრტლ**
 ასიმილაციის მაგალითები იმერხეულში შედარებით იშვიათად გვხვდება. **ხმ**
 → **შშ**: **შაშვიდეში** არი კლდეზე მოშორები (ბეჭდები), ნაწერები (საშვიდე →
 შაშვიდე! - ადგილის სახელია ზემო იმერხეუში, აგარასთან ახლოს); **სახლს**
შაშეშური (საშეშური - საშეშე) აქ წინედამ; ეს **შოშა** ფაფართ (მთის სახელია
 „ფაფართი“) ავა (შოსე → შოშე → შოშა); გზაბაწარიდამ **შოშში** (შოსეში)
 ჩამტულით, **შოში** გზაზე...

თანხმოვანთა **ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის** მაგალითები
 დათვი თავლსა **შაშქამს**; დათვები **შაშქამენ** ჭუმარდა ჯარსა; ბაჯალსა **პირს**
უშინჯავს; ყველას ვინცხაი **დაშჩა** იქითა... როგორც ცნობილია, ასიმილაციის
 შედეგად **ს** თანხმოვნის **შ**-დ გადაქცევა დამახასიათებელი იყო ძველ
 სალიტერატურო ქართულსათვის. მართალია, ახალ ქართულში ეს ტრადიცია
 აღარ გაგრძელდა, მაგრამ ამ ტიპის ასიმილაციური ბგერათცვლილებანი ქართულ
 კილოებმა შემოინახა დღემდე. ამ მხრივ იმერხეული დანარჩენი ქართულ
 დიალექტების გზას მიჰყვება და დღევანდელ ცოცხალ მეტყველებაში ინახავს ამ
 ფორმებს.

წყვილბაგისმიერი მქლერი **ბ** თანხმოვანი მომდევნო ყრუ თანხმოვნებთან
 მეზობლობაში ყრუვდება და ასიმილაციის შედეგად გვაძლევს ფშვინიერ **ფ**
 თანხმოვანს. მაგ., **კლდეფში** ამოდის ქონდარი; წვეალ **ნათესავფთან**
ერთმანეფში (ერთმანეში. **ერთმანეთი** იმერხეულში **ერთმანე**-ითაა შეცვლილი)
 ჩაპყრიან ლობიოსა და მხალსა; **დავარუფთ** ბოსტანსა; სამარეში **კდარს**
მუუჭირეფს მიწა; ინსანი (ადამიანი) **ფიქროფს** ამასა; ფული არ იყო **ჭიფში**
 მკვეთრებთან მეზობლობაში **ბ** თანხმოვანი ასიმილაციის შედეგად გადაიქცეოდა
პ თანხმოვანად: გუაქ **ბტყელაი** ლობიო (ბრტყელაი → ბტყელაი → პტყელაი)...

მქლერი **გ** თანხმოვანი მკვეთრებთან (**ტ, კ, პ, ყ, ჭ, წ**), **ც** ფშვინიერთან
 და ნაპრალთან **ხ** ბგერასთან მეზობლობაში კარგავს მქლერადობას და იქცევა
 ყრუ ფშვინიერ **ქ** თანხმოვანად: რა **ქტკივა** დღეს? ღარქებმა (ბავშვებმა
 ბიჭებმა) არ **შამოქკრან** ქვა?! რაღა ჩუენ **ქვბოვნილოფს** ეს მარაზი (დაავადება)
 მაშინ **მოქცილდება** შავი ეშმაკი; ცხტარი **მოქცეს**, რა იქნება?! არ **მოქვწონს**
 ჰუქუმათის (მთავრობის, ხელისუფლების) საქმიები; თხა საკლავათ **ქვჭირა**
 ახლა; დაცურებული ხე არ **მოქვწთა** ჩუენ...

გარკვეულ პოზიციაში ასიმილაციური თვისებისაა ველარული ხმოვანი
 თანხმოვანი **ყ**. იგი იმსგავსებს წინამავალ **გ** მქლერ თანხმოვანს და აქცევს ყრუ
 ფშვინიერ **ქ** ბგერად: წვრილი ბაღვები **ქყავს**? **მოქყვე** ფეჭდაფეჭ; არვინ არ
ქყავს შენ? ერთი ბერწი ქათამი **ქყავს**; მიწაზე სხტა რა **მოქყავან**? საქმელ
 ანჯახ (ძლივს) **ქყყოფნილოფს** (გვყოფნის)...

თანხმოვანი **ყ** ასიმილაციურად გვევლინება, აგრეთვე, სიტყვაში „ავადყოფი“
 რომელიც რთული ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად იქცევა სიტყვად
 „ავატყოფი“ (ავადყოფი → ავამდყოფი → ავამტყოფი → ავანტყოფი →
 ავატყოფი. მეტათეზისი, ნაწილობრივი ასიმილაცია, სუბსტიტუცია, **ნ** თანხმოვნის
 დაკარგვა). იმერხეულში იშვიათად შეგვხვდება ხოლმე „ავანტყოფი“ და

„ავატყოფი“; უმრავლეს შემთხვევაში ამ სიტყვის ნაცვლად იყენებენ სიტყვას „ავადეული“: ავანტყოფი ნენეი მალე მოკდა; ავატყოფი ჰასთაჰანეში (საავადმოფოში) დააწვინეს... ანალოგიური ვითარებაა ბევრ ქართულ კილოშიც (ე. თოფურია, 1930, გვ.30).

დასტურდება თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაციის ერთეული შემთხვევები: რიზეს ჩაი ფაფრიკაში არიან წასული სამუშაოთ; როდისხა გამოელდება ეს ველი?! კაცი დაკარქულა ტყეში; წყალი უნდა იყოს ნენთბილი; ჭიბოშანმა ხე გათალა (ჭოპოსანი → ჭიბოშანი. ჭ აფრიკატმა გაკვეთილილად დაიმსგავსა სისინა ს თანხმოვანი და აქცია შიშინა შ ბგერად)...

საანალიზო მასალაში გვხვდება სიტყვა „ჩიშკარი“ (← ჭიშკარი ← ჭისკარი), რომელიც პროგრესული ასიმილაციისა და სიბსტიტუციის შედეგადაა მიღებული. ჭ თანხმოვნის ჩ შიშინა ფშვინვიერით ჩანაცვლება შედეგი უნდა იყოს თურქულის გავლენისა; თურქულს არ მოეპოვება ჭ მკვეთრი ბგერა. მაგ.: ბოსტანზე ჩიშკარი გოუყეობია; ჩიშკარი ღია დიმიჩა... პროგრესული ასიმილაციის შემთხვევაა აგრეთვე მაგალითში, როცა წინანისმიერი მჟღერი დ ნაპრალთან ყრუ ხ თანხმოვანთან მეზობლობაში ასიმილაციის ძალით გადაიქცევა თ ყრუ ფშვინვიერად. მაგ.: მე იმაზე კარქა მივხთები (მივხედები → მივხდები → მივხთები); იმისი ნათქვამი ყურშუმივით მომხთა გულზე (მომხვდა → მომხდა → მომხთა...).

თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაციის შედეგადაა, აგრეთვე, მიღებული განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები: რაცხა, ვინცხა (რაცალა → რაცლა → რაცხა; ვინცალა → ვინცლა → ვინცხა); ჩარში (ბაზარში) რაცხიები ევლეთ (ეფილეთ); ვინცხას უჭერეფ და მე არა?!...

იმერხელში დასტურდება სიტყვა „ამაზლამ“, რომელიც მიღებული ჩანს ამასლამ-ისაგან ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის შედეგად. ღ თანხმოვანი მჟღერადობის მიხედვით იმსგავსებს სს და აქცევს მჟღერ ზ თანხმოვნად: ამაზლამ აქ დარჩით; ამაზლამ შენთან მოვდივარ (ამასლამ → ამაზლამ)...

როგორც ჩანს, იმერხელში ჭარბობს თანხმოვანთა ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაცია. ჯერ კიდევ 1919 წელს ი. ყიფშიძე ქართულ-მეგრულ ენობრივ მოვლენებზე დაკვირვებით ასკვნიდა, რომ „ქართულსა და მეგრულში თქმცა ყველა სახის ასიმილაცია და დისიმილაცია გვხვდება, მაგრამ უპირატესი და დამახასიათებელი არიან: რეგრესული ასიმილაცია და პროგრესული დისიმილაცია“ (ი. ყიფშიძე, 1919-1920, გვ. 8). შემდგომი წლების გამოკვლევებმა ცნადყო, რომ თანამედროვე ქართული ენის დიალექტებში საკმაო შემთხვევებია თანხმოვანთა და ხმოვანთა პროგრესული ასიმილაციისა, ოღონდ პროგრესული ასიმილაცია თანაბრად არაა გავრცელებული აღმოსავლურ და დასავლურ კილოებში (ბ. ფოჩხუა, 1939, გვ. 187; კ. კუბლაშვილი, 1959, გვ. 266).

ხმოვანთა ასიმილაცია ხშირად გვხვდება ზმნურ ფუძეებში. ზმნისწინისეულ ხმოვნებთან (ა, ე, ი, ო), ქცევისა (ა, ი, უ) და გვარის (ი, ე) ნიშანთა შეხვედრისას წარმოიქმნება საფუძველი ხმოვანთა ასიმილაციისა. გ. ახვლედიანი ამასთან დაკავშირებით აღნიშნავდა, რომ ქართულში უფრო ძლიერაა გავრცელებული პრევერბისეული ა ფონემის – ისევე როგორც ყველა სხვა პრევერბისეული ხმოვნის – სახეცვლილება, ვიდრე ფუძისეულისა, მეტადრე დასავლურ კილოებში (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 284).

გვხვდება როგორც სრული, ისე ნაწილობრივი ასიმილაციის შემთხვევები. ასიმილატორული ძალით გამოირჩევა ხმოვანი უ (ქცევის ნიშანი), რომელიც იმსგავსებს ზმნისწინისეულ ხმოვნებს სრულად ან ნაწილობრივ.

სრული ასიმილაცია: ვარდს ფოთელი **გუუყრია**; გემი **დუუბმან**; ბორი (საყვირი) **დუუყრა**; ნაზუქი **გუუგზავნა**; ჯარი უღლიდამ **უუშვა**; **მუუყაფავ** ნეკერსა (მოუყაფავთ); ამანაც **შუუთვალა** ემრულას; **უუსხამს** (აუსხამს - აუყვანია) კაცები იგზემდი (იქამდე); **მუუშენა** სახლსა დანიდამ (გვერდიდან) ახორი (მიუშენა); საქორწილოთ **შუუყერეს** საბნები...

მაგრამ იმერხეულში ასეთ პოზიციაში ქარბობს **ნაწილობრივი ასიმილაცია**:

აუ→ოუ: თავი **გოუტენია**; ქუა **გოუქნევია** დათვისთვინ; **ოუყიდა** ვირითვინ ბარდანი; **გოუგზავნია** სავაჭროთ; **გოდოუტანიან** სკივრები იქით...

ეუ→ოუ: **შოუტანეს** საქმელი; **შოუნგვის** თვალები ქალსა; **შოუყერეს** კაბები...

პრევერბისეული **ა** და **ო** ხმოვნები ფუძისეულ **ე** ხმოვანთან მეზობლობაში სახეს იცვლის **სრული ასიმილაციის** შედეგად.

აე→ეე: ფერი **წეესვა** პირზე; კურდღელ **გეეველო** გზაში; წყალსა სახლის ქომოთაი თერეფი **დეენგრია**; მოსული კაცი **დემეკითხა**; ქალსა **გეეცინა**...

ოე→ეე: გზაში **მეეტენხა** ფეჭი; შერთი (მაქმანი) კაბის ბოლოზე **მეეკერება** ხოზიკაი **მეეკრობა** ურუბაზე (ტანსაცმელზე); თივა **მეეტანეს** (მოეტანათ) აღრიანა; კალო **მეერწყა** (მოერწყო) ნენესა; იმასა გარედამ **მეეშველნენ** **მეერიდენით** თქვენაც; **გამეეგზავნა** ბალვი (ბავშვი)... მსგავსი ვითარებაა ჯავახურშიაც (გრ. ბერიძე, 1988, გვ. 26).

სრული ასიმილაცია ხდება მაშინაც, როცა ზმნისწინისეულ **ო** ხმოვანს საარვისო ქცევის **ა** ნიშანთან შეხვედრისას ასიმილაცია მოუღის.

ოა→აა: ბაბამ **მააბრუნა** არაბაი; **წაააყენა** ფეჭზე; შეშა იქედამ **მააქვან** თევზი **ამააგდო** წყლიდამ; წინდასა **მააბმენ** წინდიყელსა; ზუზუს (ძუძუს) **მააწვებდა** კრავსა; **გაააზრო** (გამოაძრო) დედაბერმა გარგანი; **გააარჩიეთ** კაი ცხუარო **ჩაააგდო** ხიდამ; **გაააგზავნა** მექთუბები (წერილები); **გაააკლდა** მილღეთში (ხალხში)... **სრული ასიმილაცია** გვაქვს მსგავს პოზიციაში **შე-** ზმნისწინთანაც: **შაასვენე** ჯელი; **შაატანა** ჯელი წელში; **შაატენა** ქარხალსა ტანები; **შააჭრა** წელზე დანა...

მსგავსი ცვლილება გვაქვს **დისტანციური ასიმილაციის** შემთხვევაშიაც: **მაგარუნებ** (მოგარუნებ - მოგატარებ) აქვერობასა; ასკრობას **მავარჩენ** (მოვარჩენ - დავასრულებ, დავამთავრებ); პური **მამართვან** პატინა (პატარა); ყიაში **მამადგა** სული; **ამაგაკერია** ჩაჭვი; **წამაგაღებიეს** პური; **გადმაგაღებია** ტომრიდამ ფქვილი...

ზმნისწინისეული **ა** და **ო** ხმოვნები ფუძისეულ (ფორმანტისეულ) **ი** ხმოვანთან მეზობლობაში იცვლებიან. ასიმილატორის ძალა აქვს ფუძისეულ **ი** ხმოვანს. ასიმილაცია ასეთ პოზიციაში არის **რეგრესული, ნაწილობრივი, კონტაქტურიცა და დისტანციურიც**:

აი→ეი: სოფლიერში საქმე არ **დეილევა**; კაცმა **დეიზინა** (დაიძინა) იგზე (იქვე); სიცხეში **დეიკარქვის** წყალი; კდარსა **გეიტანებენ** მეზელულზე (სასაფლაოზე); „კარაქიც“ **გეგვიგონია** იმერჯევში; **დეგიზველებიან** (დაგიძველებიან) ეს სახლი; ტანტრაბიდამ **დეგვიზანა** (დაგვიძანა); მე რაზე არ **წემიყვანეთ** ბათუმ?; **გემიყვანეს** ღელეგაღმა; **ჩეგვიყვანეს** ბათომში; **დეგვიბარეს** სულთან; **გეგვიკოჭეს** ჯელები...

ოი→ეი: ყანა გუშინ **მეივნა**¹; კოტრობა (სიმინდის შემოსვლის დრო) **მეგიყვანია** (მოგიყვანიათ); ღმერთმა ჯელი **მეგიწყოს**; გუშინ **მეგიტანა** მექთუბი (წერილი); ეს წყენა გულში **გამეიკოჭა** აჭარელმა; იმან **ამეიყვანა** გზიქტუშიდამ; კაბაზე **მემიკერა** შერიითი (მაქმანი); ნენემ **მეგიქსუა** ეგ წინდა; იმათ **წამეგიყვანეს** არაბით; სახლში **შამემიტანა** შეშა; ზირში (ძირში) **ჩამეგიყარეს** თუთა; რა **ამეგიკითხა** ქითაბში?; ბაბამ **მეგიკითხა**...

ფუძისეული (ფორმანტისეული) ი სხვა შემთხვევებშიც იმსგავსებს ზმნისწინისეულ ა და ო ხმოვნებს, აქცევს ე ხმოვნად, ასიმილატორი ი კი იკარგება ფუძიდან: **ღევმალე** გაღმა შავ ტყეში (დავიმალე→ღვეიმალე→ღვემალე); **ევდენ** გზაში (ავიდენენ→ევიდენენ→ევდენ); **ღევნახეთ** ახრაბები (ნათესავები); **გევგონეთ** თბილისის გურჯიჯა (ქართული); ვერ **წევკითხეთ** ქითაბი (წიგნი); ბაბაი **ჩამეევყვანე** ბათუმ; შეშა **ამევდეთ** მარჯილიდამ; **მევპარე** (მოვიპარე→მევიპარე→მევპარე) შენი ნათქვამი...

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ზმნური ფორმა „მევდა“, რომელიც იმერხევის სოფელ თეთრაკეთში დავადასტურეთ რამდენიმე მაგალითში. როგორც ცნობილია, აჭარულის სპეციფიკურ მოვლენად ითვლება „ვიდა“ ზმნასთან დაკავშირებული ბგერათცვლილება. კერძოდ, -ვიდ ზმნის ძირისეული ხმოვანი ი გავლენას ახდენს ზმნისწინისეულ მხოლოდ ა ხმოვანზე და ნაწილობრივ იმსგავსებს მას. მაგ.: წავიდა→წევიდა→წევდა; გავიდა→გევიდა→გევდა; ჩავიდა→ჩევიდა→ჩევდა. აჭარულში ვიდ- ზმნასთან მო- ზმნისწინისეული თ თანხმოვანი უცვლელი რჩება, მაგრამ ძირისეული ი – ასიმილატორი ხმოვანი კი უკვალოდ იკარგება (მოვიდა→მოვდა).

ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში კი ზმნა „მოვიდა“ გვხვდება „მევიდა“ ფორმით, სადაც ძირისეული ი ხმოვანი ზმნისწინისეულ ო ხმოვანზე ახდენს გავლენას და ნაწილობრივ იმსგავსებს მას, აქცევს ე ხმოვნად. როგორც ჩანს, იმერხეულში, დასავლური დიალექტების მსგავსად, ვიდ- ზმნის ძირისეული ხმოვანი ი ნაწილობრივ იმსგავსებს ზმნისწინისეულ ო ხმოვანს და, ამასთანავე, ზემოაჭარულის მსგავსად, ფუძისეული ასიმილატორი ი ხმოვანი უკვალოდ იკარგება: მოვიდა→მევიდა→მევდა. სოფელ თეთრაკეთში დავადასტურეთ მაგალითები: **მევდა** აქორდენოჭი (აკორდენოზე დამკერელი); **მევდენ** სალაპარაკოთ; ამაზლამ **მევდეთ** თქვენთან?... მსგავსი ცვლილება ხდება მხოლოდ პირველ და მესამე პირის ფორმებთან.

ასეთივე ძალისაა იარ ფუძისეული ი ხმოვანიც. იგი იმსგავსებს ზმნისწინისეულ ო ხმოვანს და ნაწილობრივ ასიმილაციით აქცევს ე ხმოვნად. ასიმილატორი ი კი ფუძიდან იკარგება: ბათუმში უნდა **მევარო** (მოვიარო→მევიარო→მევარო); ბაბამ ისტანბული **მეარა** (მოიარა→მეიარა→მეარა)...

აჭარულის მსგავსად, იმერხეულშიც გვხვდება ზმნისწინისეულ ა და ე ხმოვნებსა და ქცევის ი ნიშანს შორის რეგრესული სრული ასიმილაცია, როცა ხმოვნებს შორის მოთავსებულია ობიექტური პირველი და მეორე პირის პრეფიქსები:

აი→იი: თვალები **დიმიფაცქუნა**; ფაციავე, მე შენ **დიგინახე**; ჯელში ვაშლი **დიმინახა**; ორი ფეთიმი (ობოლი) **დიმიჩჩა**; არ **დიმიჭერა** ნენემ; სახლი **გიმიკეთა**; ყალემის (ფანქრის) წვერი **წიგითალა**; კალათაში კუწერცხი **ჩიგიდგა**; უმუდი (იმედი) **გიდიგვიწურეს**; **გიგიგონა** გამჩენელმა ღმერთმა; კიბეზე **იმიყვანა**; კალოსკე **წიმიყვანეს**; ღელის იქით **გიდიმიყუნანეს**.

ეი→იი: მაგ საქმეში მე არ **შიშირიოთ**; წულები **შიგაკერეს**; ჭიშკარ **შიშიკიდა** ღობეზე... იმერხელისა და აჭარულის გარდა, მსგავსი ფორმები დადასტურებულია ქვემოიმერულის სამტრედიულ თქმაშიც (კ. კუბლაშვილი, 1985, გვ. 224).

აჭარულთან შედარებით, იმერხელში ასეთი ფორმები შედარებით ნაკლებად გვხვდება. იმერხელი მსგავს პოზიციაში უმეტესად ნაწილობრივ ასიმილაციის ფორმებს ამჟღავნებს, როგორიცაა: გეგვიგონია, წემიყვანა, დეგვიბარეს, წამეგვიყვანეს, ემიტანია, გემიტანია; დემიჭერა, დემინახე, გემიჭერა, ჩემილაგა...

ხმოვანთა სრული ასიმილაცია სახელებში თითქმის არ ხდება. შეგვხვდება ერთეული მაგალითები: ჩვენი **მოზოხელი** ბათუმ წასულიყო; ზველათ (ძველათ) პატარხალსა **დოდოფალს** ეტყოდნენ (ეძახოდნენ)...

ა ხმოვანზე დაბოლოებული სახელები ებ-იან მრავლობითში ზოგჯერ უკვეცელნი რჩებიან, ე-ზე დაბოლოებული ფუძეების ანალოგიით; ეს კი ნიადაგ ქმნის რეგრესული სრული ასიმილაციისათვის:

აე→ეე: ზოგ **ენებში** სამი ხარფიც (ასოც) არი ერთი ჯმის ჩასაწერად (ენაები→ენებები); ზუელი (ძველი) **ჯუბეები** აცვიან ტანზე (ჯუბაები→ჯუბებები); პურსა **გუდეებში** ჩაჰყრიდნენ (გუდაები→გუდეები); **ქვეები** მოგორავს (ქვაები→ქვეები)...

იმერხეში ბალახის სახელი „**თელეხარში**“ მიღებული უნდა იყოს სიტყვისაგან „**თელახარში**“ პროგრესული, სრული, დისტანციური ასიმილაციის ცხადია, რთული სიტყვის პირველი ნაწილია „**თელა**“; ხალი (მხალი) ბეჭედი ჩუქნსა: ფამფარაი, ღიმაი, **თელეხარში**...

ამრიგად, იმერხელში ასიმილაცია თანხმოვნებსა და ხმოვნებში ძირითადად არის რეგრესული მიმართულებისა, როგორც ეს დამახასიათებელია თანამედროვე ქართულისათვის; ძველ ქართულში კი, როგორც ცნობილია, პროგრესული ასიმილაცია იმდენადვე იყო გავრცელებული, როგორც რეგრესული (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 194). იმერხელში ხმოვანთა და თანხმოვნთა პროგრესული ასიმილაციის ერთეული (იშვიათი) შემთხვევები დასტურდება მხოლოდ.

დისიმილაცია ანუ ბგერათგანმსგავსება ბგერათცვლილების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახეა. ამ შემთხვევაში ორი ერთგვარი ან ერთმანეთის მსგავსი ბგერიდან სიტყვაში ერთ-ერთი იცვლება სხვა ბგერად, ხდება განმსგავსება გადასხვაფერება. ამით მატულობს განსხვავება მათ შორის, რის შედეგადაც შესაძლოა დაიკარგოს შეცვლილი ბგერა (გ. ახვლედიანი, 1966, გვ. 165).

იმერხელში დისიმილაცია მოუღის როგორც თანხმოვნებს, ისე ხმოვნებს. უმეტესად კი ქარბობს თანხმოვანთა (სონორ ბგერათა) დისიმილაცია, კერძოდ: **ლ-ლ → რ-ლ**: გული **ნაკრული** ნუ დარჩებიან (ნაკლები ნაკლული→ნაკრული); წრეულს კაკლები მოზრა (მოყინა); წრეულს წელიწადში) სიცხიები იყო...

რ-რ → რ-ლ: თითო-ორი **ალთუნი** ამოდის მიწიდან; ასკერში **ორი** წაველ; **რამდენჯელ** მეგვიკითხე; **ბეურჯელ** ჩოუტანია დღეში...

რეგრესული დისტანციური დისიმილაციის შედეგადაა მიღებული გეოგრაფიული სახელი - **გურნათელი** (გულნათელი→გურნათელი **ლ-ლ → რ-რ**): **გურნათელი** სოფელია ჩუქნსა (იმერხეში)...

სიტყვაში **რეგოლვერი** (←რეგორვერი) ხდება რთული ფონეტიკური პროცესი, იკარგება მთელი მარცვალი (ვოლ), დარჩენილ ფუძეში ჯერ ხდება ხმოვანთა რეგრესული დისიმილაცია (ეე→იე) და **რ-რ** სონორთა პროგრესული დისიმილაცია: **რიველსა** წაახტება; **რიველი** დოუტიეს (რეგოლვერი→რევერი→რივერი→რიველი)...

მ-მ → **მ-ნ**: გზა, ართვინში **მინავალი**, მისი გაკეთებულია; **მენტეური** უნდა გაჯდე? (მემთეური→მემთეური→მემთევრი→მენტევრი); წრეშლავი **მენტევრობას** გვიჯება (გვიკეთებს)...

გვხვდება **ყრუ-მკვეთრთა დისიმილაციური გამჟღერების** ნიმუშები:

კბ → **კბ**: კალო უნდა **დეიტკებნოს**; მიწა **დატკებნეს** ფეჭით...

კბ → **კბ**: **ჭიბოშანმა** (ჭოპოსანი → ჭიბოშანი) ხე გათალა...

შეიძლება შეგვხვდეს **ყრუ-ფშვინგვიერთა დისიმილაციური გამჟღერების** მაგალითებიც.

თფ → **თბ**: **სხალთაბლაი** სახელის სხალი გზაქ სოფელში (სხალთაფლა→სხალთაბლა)...

იმერხეულში თურქულის გზით შემოსულ სიტყვებშიც დასტურდება თანხმოვანთა როგორც პროგრესული, ისე რეგრესული დისიმილაციის შემთხვევები:

რ-რ → **რ-ლ**: **თექრელ** უკან უნდა გაანგრიო (არაბ. tekrar – განმეორებით, კვლავ)...

ლ-ლ → **მ-ლ**: ჩუენა ერთი **სიმსილა** ვართა (არაბ. silsile – გენეალოგია, მოდგმა)...

ამრიგად, საანალიზო მასალაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ იმერხეულში გვხვდება თანხმოვანთა როგორც **პროგრესული**, ისე **რეგრესული დისტანციური დისიმილაცია**.

ხმოვანთა დისიმილაცია პროგრესულიცაა და რეგრესულიც, კონტაქტურიცა და დისტანციურიც.

ხმოვანთა პროგრესული დისტანციური დისიმილაციის მაგალითებია:

ო-ო → **ო-ე**: **ჭარხალი ფოთელით** საქმელს გავაკეთებთ; წყავი **ფოთელს** წამლათ ვიხმართ; ისენი **ფოთელი** (ცვალებადი ხასიათის მქონე) ქალები არიან...

ა-ა → **ა-ი**: ანაი (დედა) **ილაპარაკებდა** ბეურსა; მარცხენა თერეფზე (მხარეს). **მაჭიხელია** (მაჭახელი – მაჭიხელი); იმ სერის გადაღმა **მაჭიხელის** სოფლებია...

ი-ი → **ი-ე**: ზველათ (ძველად) გურჯი იყვენ **ისენი** (←ისინი); **ისენი** ინგოლში ჟდარან (სახლობენ)...

ხმოვანთა პროგრესული დისიმილაცია მონაწილეობს მიმართებითი ზედსართავი სახელების - **აქეური**, **იქეური** - წარმოქმნაში. **აქ**, **იქ** ადგილის ზმნიზედებს ერთვის ბოლოსართი -**ეურ** და წარმოიქმნება მიმართებითი (ადაურობის აღმნიშვნელი) ზედსართავები: **აქეური** (აქვერი), **იქეური** (იქვერი). **-ეურ** ბოლოსართით აღნიშნული მიმართებითი ზედსართავები მხოლოდ ტაო-კლარჯულ დიალექტებშია ნაწარმოები. ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტთა უმრავლესობაში დასახელებული მიმართებითი ზედსართავები ნაწარმოებია -**ურ** ბოლოსართით (შდრ. აქაური, იქაური, აქოური, იქოური, აქავრი, იქევრი).

ეუ→ეჲ→ევ: აქეჲრი ნათქჳამები დადიგრაით (სამახსოვროდ) დარჩენა **იქეჲრი** ქალები აქეთ არ ეთხუებოდენ; **აქეჲრი-იქეჲრი** ჩუნენა ვიტყვი მარტივი (მხოლოდ); **აქევრი** მეფა (ზილი) გემრიელია; **იქევრი** სიღმერება დოუწავლიან... ზოგიერთი სოფლის მეტყველებაში ისმის აქევილი, იქევილი: **აქევი** ბუღდას (პურის მარცვალს) ჳიწვი არ ექნება; **იქევილი** წყარუები მომგონდება...

რთული ფონეტიკური ცვლილების შედეგადაა მიღებული სიტყვა **მიერე** (მეორე): **მიერე** დღეს ჩამეიარა; მეიყვანა **მიერე** დღეს ერთი ჳარი (მეორე → მეერე → მიერე - ასიმილაცია, დისიმილაცია).

ხმოვანთა რეგრესული დისიმილაციის მაგალითებია:

ეა→ია: ბისკუიტსა ჩაის **შიატან**; უღელში **შივაბმდით** ჳარსა; დაბეჟილი ინსანი (ადამიანი) **შიახვიო** უნდა ნედლ ტყავში; ქილაკაში მაწონ **შიაყენებენ**; არ **შიარგო** ჳამა; გიამა კაი სიმღერები?; **შიარგო** უნდა მარიობაზე წასლა; **შიატენა** ტანები ცაცხესა...

რეგრესული დისიმილაციის მაგალითები გვხვდება უმთავრესად ჳმწურ ფუძეებში, თუმცა იშვიათად წარმოჩნდება ხოლმე **სახელებშიც**:

ო-ო → ი-ო: **ჳიბოშანმა** ხე გათალა (ჳიპოსანი→ჳიბოსანი→ჳიბოშანი)...

ა-ა → ი-ა: **ისტიქანი**, შუშა, ბარდალი ადნი (ერთნაირი) სიტყვებია (ისტიქანი ← რუს. стакан).

ზოგიერთ მაგალითში რეგრესული დისიმილაცია ვითარდება სრული ასიმილაციის საფუძველზე. ასეთი შემთხვევები დადასტურდა როგორც ჳმწურ ფუძეებში, ისე სახელებშიც, კერძოდ:

ოე→ეე→იე: **გამიექანა** ჳარმა ჩემკე; ღელეში **ჩამიეტანა** ხიები; ჳრუგში **წამიეკიდა** გულა; თივა **ამიეტანა** ქორიღამ (საბძლიდან); ადრე **მიეთიბა** ქალები...

აე→ეე→იე: გოგოზე თვალი **დიერჩინა**; მოსუქება **დიეტყო** ტანზე; ბაგაში **ჩიეგდო** ჳბო; ჳრობა **წიეგდო** წინ; თივა **იეტანა** მარჳილით; ღელეში **ჩიეტანა** ღჳარსა...

მსგავსი ფონეტიკური ცვლილება წარმოჩნდება ხოლმე ა ხმოვანთ დაბოლოებული, ჳოგჯერ უკვეცელი, ფუძეების მრავლობით რიცხვშიაც:

აე→ეე→იე: რასოჲ (როგორი) ჳაღლია (ძაღლია), **ქიები** (რქაები→რქეები→რქიები→ქიები) აქვო (აქვსო); **დიების** (დაების→დეების→დიების) სახელები ვერ გვიხსენა; **ჳმიები** ყუელი მოუკდა (ძმაები→ძმეები→ძმიები→ჳმიები); **თიები** (მთაები→მთეები→მთიები→თიები) მაღალია იმერჳევ; **გჳიები** არ ღიგილია ღმერთმა! (გჳაები→გჳეები→გჳიები).

რეგრესული დისიმილაცია ვითარდება ე-ზე დაბოლოებული სახელების მრავლობითი რიცხვის ფორმებშიც.

ეე→იე: ფენა **სიცივიები** დეიწყო; აქა **ქურდიკიზიები** ჳდარან (სახლობენ); **ხიები** (ხეები→ხიები) დააცურვეს სათარში; **მოსამიები** ახალმოზდე (ახალგაზრდა) იქნებიან (მოსამეები→მოსამიები - მოცეკვავეები); სკიერში სხვასოჲ (სხვანაირი) **რამიებიც** (რამეებიც) იყო; წრეველი **სიცხიები** იყო; თქჳენსა **ხევრაზიები** არიან?...

იშვიათად, ხმოვანფუძიანების ანალოგიით, მსგავსი ფონეტიკური პროცესი ვითარდება თანხმოვანფუძიან სახელთა ფუძეებშიც, კერძოდ: მარიამობას **ჳლიები** (რძლები) ავლენ თაზე (რძლები→ძლები); **წყლიები** (წყლები→წყლიები) დაშრება სიცხიფში; **სხლიები** (მსხლები→სხლიები) ჩამოზავებულა (ჩამოცვენილა) ჳალაში; **ბლიები** (ბლები→ბლიები) ჳერ არ დამწიფულა...

მსგავსი ცვლილება შენიშნულია აჭარულსა და მესხურ-ჯავახურშიც (გ. ბერიძე, 1988, გვ. 33; შ. ნიჟარაძე, 1975, გვ. 93; შ. ძიძიგური, 1970, გვ. 140); იმერხელში დადასტურებული აქვს ნ. მარსაც (ნ. მარი, 1911, გვ. 50). ზემოაჭარულში ანალოგიური მაგალითების განხილვისას იე კომპლექსში ი ხმოვანს ინფიქსად მიიჩნევდა მკვლევარი მ. ხუბუა (მ. ხუბუა, 1932, გვ. 13). ხმოვანთა რეგრესული დისიმილაციის ანალოგიური ფორმების შესახებ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ფონეტიკური პროცესის მიმდინარეობის ამ საფეხურზე (იე→იე) დგას უმეტესობა იმ დიალექტური ერთეულებისა, რომელთაც იგი ახასიათებთ, ხოლო დიფთონგიზაციამდე (იე→იე) მიუღწევია მართოდენ აჭარულს (შ. ძიძიგური, 1970, გვ. 141).

ხმოვანთა რეგრესული დისიმილაციის საფუძველზე **მო-** ზმნისწინიან ზმნურ ფუძეებში საარვისო ქცევის ნიშანი ა განიმსგავსებს ზმნისწინისეულ **ო** ხმოვანს, ავიწროებს მას და აქცევს **უ**-დ.

ოა→უა→უა: ქოთნით შორვას (წვნიან საქმელს) **მუადუღებენ**; დაბანჩ (უცნობ კაცსა ბუკ (ბუკი - პირისახე) **მუარიღებენ**; ყანიდამ სიმინდი რით **მუაქვან** (მოაქვთ)? იმას ადვილაი **მუატყუილებენ**; ზემოდამ დამწვარ ერბოსა **მუასხმენ**... **მო-** ზმნისწინიანი ზმნების სუბიექტის პირველ პირში პირის ნიშანი იკარგება:

ოვა→ოა→უა→უა: თუთასა **მუარევეთ**; დოსა **გადმუასხამთ** კროქში; გობმაწონას ცეცხლზე **მუათბობთ**; დაფქვილ კაკალსა ზემოდამ **მუაყრით**; **მუაწყევით** საქმე ზვირი (ძვირი); ზუილაი (ძლივს) **გამუაქსუე** წინდასა ტაბანი... ზოგჯერ მსგავსი ცვლილებისას ფუძისეული **ვინ-იც** კი იკარგება: ქარში სახურავიდან საქოლავი **გადმუარდება**; კლდიდამ ვირი **გადმუარდნილა**; ახლა **ამუა** ნერგი...

ასეთივე ცვლილება გვაქვს **-ოვ** ბოლოსართიან ზმნათა ფუძეებშიც, ოღონდ დისიმილაციას იწვევს სხვა დანიშნულების **ე** და **ა** ხმოვნები:

ჰუქუმათში (მთავრობაში) **ვითხუეთ** (ვითხოვეთ→ ვითხოვეთ→ ვითხუეთ→ ვითხუეთ) იმისი გადმოსლა; სად **იბუეთ** (იბოვეთ) დაკარქული თხა?; საქონელმა **მოზუეს** ბალახი (მოძოვეს); ორ წელიწად **აწუა** (აწოვა) ზუზუ (ძუძუ); ნენემ **გუათხუა** (გვათხოვა) ყური...

მსგავსი პროცესი შეინიშნება **-ოვ** ბოლოსართიან წარმოქმნილ სახელებშიც: იქით საქონლის **საზუარი** (საძოვარი → საზუარი → საზუარი); ესა ტყუილაი **საწუარია** (საწოვარი → საწუარი → საწუარი)... საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ასეთ პოზიციაში **ო**-ს დავიწროებაში **გ** არ მონაწილეობს; **ვ**-ს დაკარგვა დისიმილაციის პროცესამდე უნდა ხდებოდეს (გ. თოფურია, 1925, გვ. 138).

რეგრესული დისიმილაციის შედეგად ხდება აგრეთვე **ო**-ზე დაბოლოებული სახელების **ებ**-იანი მრავლობითი რიცხვის ფორმებში ფუძისეული **ო** ხმოვნის დავიწროება:

ოე → უე → უე: მოსაფირი (სტუმარი) ბეჭრი დევდოდა (დადიოდა) ჩუენსა იმ **დრუეფში** (დროებში); წყარუები არ გვაკლია აქა; **ოქრუები** დაგაბეს გულზე; **ეზუები** დავგავეთ; **კალუებზე** გავლევავთ პურსა...

ზოგჯერ ასეთ პოზიციაში **უ** ხმოვანი ისე ვიწროვდება, რომ **ვ**-დ იქცევა:

ოე → უე → უე → ვე: გოგვები წყაროზე ენახე; **კალვები** დავგავეთ; **ვარვებში** (ხაროებში) ჩავყარეთ... ასევე ხდება **უ**-ზე დაბოლოებული სახელის

— ძუძუ-ს მრავლობითი რიცხვის ფორმაშიც: **ზუზგებში** (ძუძუებში) არ შუუზგდავს...

მსგავსი ცვლილება შეინიშნება ზოგიერთი წარმოქმნილი სახელის ფუძეშიც: იმერჯვე რახან (როდის) დეიწყება **კალვობა** (კალოობა→კალუობა→კალუობა→კალვობა)...

მსგავსი ვითარებაა ქართული დიალექტების ერთ ნაწილში (არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, 1956, გვ. 162-169; გრ. იმნაიშვილი, 1974, გვ. 163; გრ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 49-51; შ. ნიჭარაძე, 1975, გვ. 103). გრ. იმნაიშვილი ასეთი სახის ცვლილებას ახასიათებს როგორც **დისიმილაციური ხასიათის სუბსტიტუციას** (გრ. იმნაიშვილი, 1975, გვ. 33).

ბგერათა დაყრუება. სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში ბგერის დაყრუების ტენდენცია ქართული წარმოთქმის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისებაა ძველიდანვე (მ. ძიძიშვილი, 1960, გვ. 70). იმერხელშიც ხშირად შეინიშნება.

როგორც ცნობილია, ქართულში დისიმილაციური გამჟღერების გვერდით მოქმედებს **მჟღერთა და მკვეთრთა დაყრუების** პროცესიც. ამავე დროს გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ „ქართული ენის მჟღერები თავისებური, **ნახევრად მჟღერებია**“ (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 353-354). მჟღერის სუსტი არტიკულაცია და მჟღერობის დაბალხარისხიანობა არის იმის მიზეზი, რომ იგი შეიძლება დაყრუდეს (ი. ქავთარაძე, 1964, გვ. 336).

იმერხელში განსაკუთრებით ხშირია მჟღერი **ბან** და **დონ** თანხმოვნების დაყრუება სიტყვის ბოლოში: **წიგნეფ** ვკითხულობდი; ამ სექვზე (ტანტზე) რაგურ **სვენოფ**?; მე ვერ **მომატყვილეფ**; გონჯობას ნულარ **გემიკეთეფ**; ჯორცა **დიგიმარილეფ**, **დიგიდეფ** თაბლაზე; წინდეფ **მომიქსუეფს** ბაჭალა; შოშე **გზეფ** (გზებს) გედებენს... რათ ვაქნევ იმი საქმეს! ქალი **ზიმეთ** (მძიმედ) დარჩა (მძიმედ დარჩა — დაფეხმძიმდა, დაორსულდა); თიჯას **ყალიბებათ** დაჭრიან; სხლის ტანები **მალლათ** არი; ის კაცები **ყაჩალათ** დევდოდენ; კურცხალი მომდის **ღვარათა**; შეშას დავებდლავთ **ლამაზათ**; მათი ბაბაი **წარეთ ავათ** არი...

ზმნურ ფორმებში მრავლობითი რიცხვის გამომხატველ -თ ნიშანთან უშუალო მეზობლობაში თემისნიშნისეული **ბ** თითქმის ყოველთვის კარგავს მჟღერადობას, ყრუედება: საკერებელსა სალლამ (სალ, ახალ) წინდაზე ქუსლის ჟერზე (ადგილზე) **დავაკერეფთ**; ჯავეს (მჟავეს) იქში (იქ, შიგნით) **ჩავდეფთ**; ჯავიწსა ნაღბით **გავაკეთეფთ**; იმასა ცეცხლზე **მჟათბოფთ**; თუთის ზმარში ბურის ქერქებსა **დავალბოფთ**; ბაქლავასა ფურუნში **გამჟაცხოფთ**...

საენათმეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ქართულში ბგერათა მჟღერადობა სხვადასხვა ხასიათისაა. ამიტომ ზოგიერთი ბგერა შეიძლება დაყრუდეს სხვადასხვა პოზიციაში — სიტყვის თავში, შუაში, ბოლოში (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 355). მაგალითად, სიტყვაში „**კარგი**“ **გ** ყრუედება. იქცევა **ქ**-დ: ჭადი **კარქი** იქნება ნაღბთან; იმათვიც **კარქს** ამბოფს...

გ. ახვლედიანი წერდა: „**გ** გაყრუებულა ამ სიტყვაში ყრუ თანხმოვნის წინ. ეს შეიძლებოდა მომხდარიყო, მაგ., მიცემითში (კარგს→კარქს; კარგთან→კარქთან; კარგში→კარქში) ან ყრუ თანხმოვნით დაწყებული სიტყვის წინ (კარგ საქმეს→კარქ საქმეს). ამის შემდეგ **ქ** განზოგადებულა (გ. ახვლედიანი, 1966, გვ. 182). არსებობს განსხვავებული შეხედულებაც (მ. ძიძიშვილი, 1960, გვ. 72). **მ. ძიძიშვილს** ასეთი ცვლილება მიაჩნდა **დისიმილაციური დაყრუების**

ნიმუშად, რაც გაიზიარა ენათმეცნიერმა **ივ. ქავთარაძემ** (ი. ქავთარაძე, 1964, გვ. 340).

ბგერათა დაყრუება ხდება თურქულის გზით შემოსულ სიტყვებშიც. შეგვხვდა **დონ**-ის დაყრუების მაგალითი: ინეგოლში **თუქანი** გავხსენ (არაბ. dükkân); **თუქანში** ვიყიდევით....

ყრუდება **ბ-ც**: **ფახირი** (თურქ. bakir - სპილენძი) ბევრი არ არი თურქიეში; **ფახირის** გუგუშებით წყალი მოქექონდა; **ფახრაჯაში** ვხარშევდით ლობიოს (თურქ. bakraç - სპილენძის ტოლჩა); **ფახრაჯიდან** ამეიღეს საქმელი...

დეზაფრიკატიზაცია.

დეზაფრიკატიზაცია გულისხმობს აფრიკატის დაშლას. აფრიკატი კარგავს ხშულობის ელემენტს და იქცევა სპირანტად. იმერხელში არის **წ** აფრიკატის დეზაფრიკატიზაციის (დაშლის) მაგალითები. ეს პროცესი მიმდინარეობს ისეთ სიტყვა-ძირებში, სადაც **წ** აფრიკატი მოსდევს **ს** თანხმოვანს. ამ შემთხვევაში **სწ→სტ**; აფრიკატი იშლება. ასეთი სიტყვის ძირში თავს იყრის **სტს** - თანხმოვანთა ჯგუფი. აფრიკატისეული **ს** თანხმოვანი იკარგება: **მევესტარი**თ ამ დროსაც; ბაბაო, დოხტურსა **მიმასტარო**, უთხრა შვილმა; როდის **მევესტრობა** ქათმის შეწვა?; შოშე გზაში **ჩოუსტრეს** მოსაფირსა; მახანთი (მახანში, ამასობაში) **გამასტრო** კაცმა... **სწ** კომპლექსის დეზაფრიკატიზაცია სპეციალურ ლიტერატურაში ახსნილია ქართულისათვის უჩვეულო **სტს** თანხმოვანთა კომპლექსის გამარტივებით.

არის ერთეული მაგალითები, სადაც **წ** აფრიკატის დაშლის შედეგად ფუძეში დარჩენილია **ს** სპირანტი, მკვეთრი **ტ** თანხმოვანი კი დაკარგულია. მაგ.: ცერცვი თავის ქეჩბოში **დამსკრივებულია** (დამწკრივებულია); ჯარი გზაში **დამსკრივებული** იყო...

ც აფრიკატის დაშლის შედეგად უნდა გვექონდეს მიღებული სიტყვა „თისარტყელა“: **თისარტყელა** წყნობას მოდევს; **თისარტყელა** შუილდვრია; **თისარტყელას** გადავწყვეთ ჰუდუდზე (საზღვარზე) და გადმოვდეთ აჭარას...

იმერხელში, აჭარულის მსგავსად, გვხვდება **ცდ** კომპლექსის **ზდ** კომპლექსით შეცვლის შემთხვევები. ეს ხდება რთული ფონეტიკური ცვლილებების საფუძველზე. კერძოდ: **ცდ→ძდ→ზდ**: რეგრესული, კონტაქტური, ნაწილობრივი ასიმილაციით სისინა აფრიკატი **ც** გადაიქცევა **ძ**-დ. შემდეგ კი ხდება **ძ** აფრიკატის სპირანტიზაცია, დეზაფრიკატიზაცია, რის შედეგადაც მივიღებთ **ზ** მჟღერ სპირანტს. მაგ.: **სამოზდახუთი** წლისა მევეყარე; ეს სოფელი **სამოზდაათი** კვამლია; მაშინა **ოზდახუთი** წლისა ვიქნებოდი...

მეტათეზისი.

მეტათეზისი სიტყვაში ბგერათა ისტორიული წყობის ცვლილებას, ბგერათა ადგილის შეცვლას გულისხმობს. ბგერათა გადასმა ძირითადად სონორ თანხმოვნებს ახასიათებს. თანხმოვანთა სონორობა გარკვეულად ხელს უწყობს ამ პროცესს (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 360; ჰ. ფოგტი, 1961, გვ. 16).

იმერხელში ბგერათა გადასმის პროცესი სხვა ქართულ დიალექტებში დადასტურებული შემთხვევების ანალოგიურია და, ამასთანავე, არცთუ ისე გავრცელებული; იშვიათად გვხვდება ხოლმე. სიტყვაში ადგილს იცვლიან სონორი ბგერები — **ლ, მ, რ**: გორებიდან **ღურბელი** ეიკრიფა; შავი **ღურბელი** იყო ცაზე; დასამობში (სოფელია იმერხევში) **ღურბელა** ყურზენი იცოდა; ხაჩი (ჯვარი) **ზღრუბლზე** იყო ამოჭრილი; კარის **ზღრუბლზე** გადაწელეს კაცი (**ზღურბლზე**); ფენა **ღმერიან** (კარგად მღერიან) ახალმოზდები; ზუელი (ძველი)

სიღმერებიდან ეს დაგვარჩომია მარტივი; ჩუენ სოფელში **გერმიელი** ქლიავები იცის; ჩუენსა დარჩომილიყავით, **გერმიელათ** ვილაპარაკებდით ამეზლამ (**გემრიელი**—**გერმელი**). ზემოაქარულში მეტათეზისით შეცვლილ ამ სიტყვაში დაკარგულია ფუძისეული **ი** ხმოვანი: გერმიელი→გერმელი); ტყეში იზდება წაბლი, **ცხრემა** (ცხემლა, შდრ. რცხილა); გემი **დუუმიან** (დაუბამთ) ზღვის ქენერში (ნაპირში); ცხენი ჭალაში მყავს **დამბული** (დაბმული); **ზრუგით** მოქონდა ჭვირთი; ჰუქუმათმა (მთავრობამ) **ზრუგში** აგვაზრო ტყავი...

საუბრითერთო მეტათეზისის მაგალითები: შენი ახრება (ნათესავი) **გათვარიელებს** ოთხთვალთა-თქო, უთხარი იმათა; ავალთ მაღალ სერზე და **ვათვარიელებთ** აჭარას; **ვერტალი** ვერ გოუკეთებია (ხელტარი→ხერტალი); **ვერტალმა** ჯელი დამგალა...

იმერხელში აქცესიურ **ხს** კომპლექსში ადგილს იცვლის **ს** თანხმოვანი და პროგრესული მეტათეზისით გვაქვს **სხ** კომპლექსი: **გავსხენით** ზედაი კარებზე; სოფელში **გასხნილი** მქონდა თუქანი; კაი იქნა, **გასხნეს** სარფის კარი; **სასხნელაი** (გამოცანა) ბეტური ვიცოდით პატიტვანებმა; იმათა ბევრი **სასხნელაი** ავერ **ასხნეს**...

მეტათეზისით სიტყვა „**ლექსი**“ წარმოჩნდება უჩვეულო ფორმით — **ლესკი**. ამასთანავე, **ქ→კ**, ხდება სუბსტიტუცია: ვირის პატრონსა ერთი **ლესკი** გამოუთქმეს; **ჩამჟალესკიოთო** მეველდა დაღანიზესაო, თქმეს იფკველვლებმა; ერთი **ლესკი** ამოვწეროთ მაღალ ხალლი ზეგნიდამა; **ლესკეფში** დარჩება ჩემი სახელი...

ამრიგად, საუკუნეთა მანძილზე დედაენის კალთას ჩამოშორებულ იმერხელ კილოში ქართული ენის განვითარების შინაგანი კანონების მოქმედების შესაბამისად განხორციელებულა ფონეტიკური პროცესები. ამიტომაც იმერხველთა ქართულში დღესაც ცოცხალი ფონეტიკური ცვლილებანი ზოგად-ქართული ბუნებისაა; კერძოდ, ქართული ენის დიალექტებში არსებული ფონეტიკური მოვლენების ანალოგიურია. გვხვდება ბგერათა დაკარგვისა და გაჩენის, სუბსტიტუციის, რედუქციის, ასიმილაციისა და დისიმილაციის, ბგერათა დაყრუების, მეტათეზისის, დეზაფრიკატიზაციის... ნიმუშები. გამოვლენილია საკუთრივ იმერხელისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ფონეტიკური სახეცვლილებანიც.

ფონეტიკურ პროცესებზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ საუკუნეთა მანძილზე არა მარტო გაბატონებული თურქული ენა ახდენდა გარკვეულ გავლენას მის დაქვემდებარებაში მყოფ იმერხველთა ქართულის ფონეტიკურ სისტემაზე, არამედ გარკვეულწილად ქართული ენაც ზემოქმედებდა ზოლმე იმერხველთა სახელმწიფო ენაზე (იმერხველთა თურქულზე) და ქართული ენის ბუნების შესაბამისი ელემენტები შეჰქონდა თურქულის ენობრივ სტრუქტურაში. ეს კარგად ჩანს თურქული ენის ართვინული დიალექტის კილოკავებში, სახელდობრ კი, შავშეთის თურქულში (იმერხველთა თურქულში), რაც შენიშნული აქვთ თურქ ენათმეცნიერებსაც (Turg. Acar, 1991).

ქართულ-თურქული ენობრივი კონტაქტები საინტერესო ლინგვისტურ სურათს ქმნის თურქეთ-საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის მიმდებარე რეგიონებში. ამ მხრივ იმერხელი ქართული სანიშნუშოა, რომლის აღნიშნული თვალსაზრისით შესწავლა სამომავლო ამოცანად გვესახება.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ახვლედიანი, 1949 - გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.
- გ. ახვლედიანი, 1966 - გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბ., 1966.
- გრ. ბერიძე, 1988 - გრ. ბერიძე, ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988.
- ნ. გურგენიძე, 1973 - ნ. გურგენიძე, აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბ., 1973.
- ნ. გურგენიძე, 1976 - ნ. გურგენიძე, ნასესხები სახელების ფუძეთაგან ზმნის წარმოქმნა მესხურ დიალექტში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, თბ., 1976.
- ვ. თოფურია, 1925 - ვ. თოფურია, ქართლური, არილი, ტფ., 1925.
- ვ. თოფურია, 1930 - ვ. თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში: II. ბგერით მოვლენათა თანამიმდევრობა: ტუმ, 10, თბ., 1930.
- ვ. თოფურია, 1946 - ვ. თოფურია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში: იკე, I, თბ., 1946.
- გრ. იმნაიშვილი, 1966 - გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966.
- გრ. იმნაიშვილი, 1974 - გრ. იმნაიშვილი, ქართლური დიალექტი, I, თბ., 1974.
- კ. კუბლაშვილი, 1959 - კ. კუბლაშვილი, ძირითადი ფონეტიკური პროცესები ქართული ენის დასავლურ კილოებში: ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიკური უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 19, ქუთაისი, 1959.
- კ. კუბლაშვილი, 1985 - კ. კუბლაშვილი, ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985.
- ნ. მარი, 1911 - Н. Марр, Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию, см. Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. 7, С-Петербург, 1911.
- არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, 1956 - არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956.
- შ. ნიჟარაძე, 1961 - შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1961.
- შ. ნიჟარაძე, 1964 - შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბ., 1964.
- თ. უთურგაიძე, 1976 - თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976.
- ჰ. ფოგტი, 1961 - ჰ. ფოგტი, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1961.
- ბ. ფოჩხუა, 1939 - თანხმომავნათა პროგრესული ასიმილაცია დასავლურ კილოებში: თსუ შრომები, ტ. 10, თბ., 1939.
- ტ. ფუტყარაძე, 1998 - ტ. ფუტყარაძე, თანამედროვე ქართული ენის ზმოვანთა სისტემა, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998.

ტ. ფუტყარაძე, 1986 - სახელის ფორმაწარმოების თავისებურებანი ქართული ენის სამხრეთ-დასავლურ დიალექტებში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1986.

ი. ქავთარაძე, 1964 - ი. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბ., 1964.

ი. ქობალავა, 1958 - ი. ქობალავა, აფრიკატიზაციისა და დეზაფრიკატიზაციის პროცესები იბერიულ-კავკასიურ ენებში: იკე, ტ. 9-10, თბ., 1958.

ი. ყიფშიძე, 1919-1920 - ი. ყიფშიძე, ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი ქართულსა და მეგრულში: ტუმ, I, ტფ., 1991-1920.

ა. შანიძე, 1957 - ა. შანიძე, წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის: ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.

ა. შანიძე, 1973 - ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973.

არნ. ჩიქობავა, 1925 - არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად არილი, ტფ., 1925.

არნ. ჩიქობავა, 1937 - არნ. ჩიქობავა, ს. ბგერის დასუსტება ქიზიყურში: ენიმკის მოამბე, ტ. I, თბ., 1937.

არნ. ჩიქობავა, 1942 - არნ. ჩიქობავა, მაზვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში: სმამ, ტ. III, №2, №3, თბ., 1942.

მ. ძიძიშვილი, 1960 - მ. ძიძიშვილი, ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბ., 1960.

შ. ძიძიგური, 1970 - შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970.

მ. ხუბუა, 1932 - მ. ხუბუა, ზემოაქართლის ენობრივი მიმოხილვა, ბათუმი, 1932.

ს. ჯიქია, 1958 - ს. ჯიქია, მე-18 საუკუნეში შედგენილი თურქულ სასწავლო წიგნი: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბ., 1958.

ACAR TURGUT, Influence of Georgians Language on ARTVIN dialects, იბ., ბათუმისა და სამსუნის უნივერსიტეტების ერთობლივი კონფერენციის მოსაწვევი ბარათი და მუშაობის გეგმა, ბათუმი, 1991 წელი.

SHUSHANA PUTKARADZE

PHONETIC PROCESSES IN THE
IMERKHEVIAN DIALECT

Being separated from the literary language for centuries the Imerkhebian dialect of the Georgian language appears to have undergone the phonetic changes according to the common innate laws of the mother tongue. Live phonetic changes of the modern day Imerkhebian reveal common Kartvelian nature. Namely, phonetic changes are analogous to those sound transformations occurring to other Georgian dialects. These are: typical sound loss and emergence, substitution, reduction, assimilation and dissimilation, voiced consonant shift into voiceless ones, metathesis, loss of fricativity, and other examples. In addition to these there are specific phonetic alternations characteristic to the Imerkhebian dialect proper.

The observation on phonetic changes made it clear that not only the Imerkhebian Georgian had undergone the Turkish language influence but also the Turkish of Imerkhevians imported Georgian language elements. The latter influence is most vividly traced in Artvin dialects of the Turkish language, particularly in Shavshetian, which is attested by Turkish linguists as well.

Georgian and Turkish language contacts provides interesting picture in the adjacent regions of the state borders. In this respect Imerkhebian Georgian can serve an example that deserves further comprehensive investigation.

გიორგი ქავთარაძე

იბერიის სამეფოს წარმართული პანთეონის
საკითხისათვის

"ქართლის ცხოვრებაში" მეცნიერ კაცთა მიერ ჩართული დამატების, "ანდრია მოციქულის ქადაგება საქართველოში" ჩანართის (BP'b) თანახმად, აწყვერს (თანამედ. მდ. აწყური) მოსული ანდრია პირველწოდებული შეჩერებულ "ადგილსა ერთსა, სადა იგი იყო ტაძარი საკერპო" (ქც, I, 39:27-29 - აქ და ქვემოთ - ს. ყაუხჩიშვილი, 1955). იმავე ჩანართის სხვა ადგილას აწყვერში მდებარე ამ ტაძრის თაობაზე ნაუწყებია, რომ "...იყო ქალაქსა მას შინა ბომონი საკერპო, რომელსა შინა იმსახურებოდეს ბილწნი ღმერთნი მათნი არტემი და აპოლონი" და რომ "აპოლონი და არტემი არიან ღიღნი ღმერთნი" (ქც, I, 41:4-5, 8). ცხადია, რომ ეს "ღიღნი ღმერთნი აპოლონი და არტემი" ბერძნულ-რომაული პანთეონის ღვთაებები - აპოლონი და არტემიდეა (რომაულად Apollo და Diana).

"ქართლის ცხოვრების" ზემოაღნიშნული ჩანართის მიხედვით, ან. წ. I საუკუნის შუახანების ქართლის ანუ იბერიის სამეფოს დასავლეთ ნაწილში დამკვიდრებული ყოფილა აპოლონისა და არტემიდეს კულტი — აქ მათ სახელზე ნაგები ტაძრია და აქვე ადგილი ჰქონია მათ კულტმსახურებას. ბუნებრივია კითხვა: რა ვითარება უნდა ყოფილიყო ამ მხრივ იბერიის სამეფოს დედაქალაქში, მცხეთა-არმაზციხეში, სადაც, ქართული მატრიანების თანახმად, აღმართული იყო ქვეყნის ძირითადი ღვთაებების გამოსახულებები.

მართალია, ამ ღვთაებებს შორის — არმაზი, ზადენი, გაცი, გაიმი ("მოქცევაჲ ქართლისაჲს" - გა), აინინა, დანინა — არ არის დასახელებული არც აპოლონი და არც არტემი (არტემიდე), მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია, ზემოხსენებული ჩანართის ინფორმაცია ქართლში აპოლონისა და არტემიდეს კულტის არსებობის შესახებ ყოველგვარ საფუძველს მოკლებული ყოფილიყო, მით უმეტეს, რომ ეს ღვთაებები მოიხსენიებიან როგორც "ღიღნი ღმერთნი". სავარაუდო ხდება, რომ მცხეთა-არმაზციხის ზემოჩამოთვლილ ღვთაებათა შორის სხვა სახელწოდებით ყოფილიყვნენ ნაგულისხმევი აპოლონი და არტემიდე. იმის გათვალისწინებით, რომ აპოლონი და არტემიდე ტყუპ ღვთაებებს წარმოადგენენ, განსაკუთრებულ ყურადღებას უნდა იპყრობდეს ღვთაებათა წყვილი გაცი და გაიმი; ორივე ეს კერპი ხომ ყოველთვის ერთმანეთისაგან განუყოფლად და ერთ კონტექსტში მოიხსენიება ხოლმე.

"წმიდა ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის" ცნობით, "...კულადა (არმაზისა — გ. ქ.) იყო მარჯუენით მისსა კაცი ოქროსი და სახელი მისი გაცი; და მარცხენით მისსა უდგა კაცი ვეცხლისა, და სახელი მისი გაიმი, რომელნი-იგი ღმერთად უჩნდეს ერსა მას ქართლისასა" (ქც, I, 89:17-90:1-2). იმავე ტექსტის XII ს-ის სომხური თარგმანის (ორიგინალის შემოკლებული ვარიანტის) მიხედვით საუბარია არა კონკრეტულად "კაცზე", არამედ ზოგადად გამოსახულებაზე: "მისგან მარჯვნივ იდგა ოქროს გამოსახულება სახელად გაცი, და მის მარცხენა ბელთან ვერცხლისა - სახელად გაიმი" (ქც-ის სომხური თარგმანი, 47 - აქ და ქვემოთ — ილ. აბულაძე, 1953) და, შესაბამისად, მასში შესაძლოა ქალღმერთიც ყოფილიყო ნაგულისხმები. სომხურ თარგმანს გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება

ქართული მატეონის ტექსტის პირვანდელი სახის დადგენისათვის, ვინაიდან ქართლის ცხოვრების ყველაზე ადრეული მანუსკრიპტი, რომელმაც კი მოაღწია ჩვენს ხანამდე, ანა დედოფლის ხელნაწერია და იგი XV ს-ით თარიღდება (ანასეული ნუსხის სავარაუდო თარიღი თავსდება 1479 და 1495 წწ. შორის) (ს. ყაუხჩიშვილი 1955, გვ. 015; Toumanoff, 1947, გვ. 340-344), მაშინ როდესაც "ქართლის ცხოვრების" XII ს-ის სომხური თარგმანის ყველაზე ადრეული მანუსკრიპტი თარიღდება XIII საუკუნით (Thomson, 1996, 5; Rapp, 1998, 3). ილ. აბულაძის თანახმად, მისი თარიღი 1279 და 1311 წწ. შორის უნდა ემტკიცოდეს (ილ. აბულაძე, 1953, გვ. 020).

ოქროს და ვერცხლის მცხეთურ კერპებთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია კლასიკური ხანის დოლიხეში (თანამ. დიულიუქი, გაზიანთეფეს ჩრდილოეთით, სამხრეთ-აღმოსავლეთ თურქეთში) მიკვლეული ბრინჯაოს ფილა, რომელზედაც ერთმანეთის გვერდით გვხვდება *Apollo Citharoedus*-ის და მისი დის *Diana Lucifera*-ს (ანუ ბერძნ. არტემიდეს) გამოსახულებები მზისა და მთვარის სახით. ორივე ეს ასტრალური ღვთაება დოლიხეს ფილაზე განლაგებულია ვარსკვლავებით გარემოცული ცისა და დღის შუქის ღვთაების იუპიტერ დოლიხენუსის (*Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus*) ფერხით (Speidel, 1980, 5, 12, 16-17, fig. 31).¹ დიანა მიჩნეულია "სოლარული" აპოლონის "ლუნარულ" პარტნიორად, რომელსაც ამ უკანასკნელთან ერთად ზუსტად განსაზღვრული მუდმივი დოქტრინალური მდგომარეობა ეკავა იუპიტერ დოლიხენუსის თეოლოგიაში (Speidel, 1978, გვ. 22-23). ამასთანავე, გაციისა და გაიმის ოქროსა და ვერცხლის გამოსახულებებს (რაც ალბათ მათ ანალოგიურ "სოლარულ" და "ლუნარულ" ბუნებაზე უნდა მიგვანიშნებდეს) ახასიათებთ ასევე მკაფიოდ გამოხატული დაქვემდებარებული პოზიცია არმაზისადმი, შესაბამისად, ჩნდება ეჭვი, თავის მხრივ ამ უკანასკნელის ხასიათშიც ხომ არ უნდა ვეძიოთ იუპიტერისათვის დამახასიათებელი ნიშნები. აღსანიშნავია, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობით, ორმუზი, ანუ არმაზ, იგივე იუპიტერია (Такайшвили, 1906-1912, გვ. 663).

"წმიდა ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის" მიხედვით, არმაზის კერპი აღწერილია, როგორც: "...კაცი ერთი სპილენძისა, და ტანსა მისსა ეცუა ჭაჭვ ოქროსი, და თავსა მისსა ჩაბალახი მყარი, და თულნი ესხნეს ზურმუხტი და ბივრილი, და ჯელთა მისთა აქუნდა ჯრმალი ბრწყინვალე, ვითარცა ელვა, და იქცეოდა ჯელთა შინა..." (ქც, I, 89:9-11). იგივე ტექსტი სომხურ თარგმანში შემდეგნაირად არის წარმოდგენილი: "...კაცი შემოსილი ბრინჯაოს გულსაფარით და ოქროს მუზარადით, თვალები შემკული ჭკონდა ზურმუხტითა და ბივრილით, ხელში ეკავა მახვილი, მსგავსი ელვათა კონისა. ამოძრავებდა მას და შიშში აგდებდა შეკრებილთ..." (47). განსაკუთრებით საინტერესოა არმაზის თავსაბურავის აღწერა, როგორც "მყარი ჩაბალახისა" (ქც, I, 89:10). ზედსართავი "მყარი" არმაზის კერპის თავსაბურავთან მიმართებით მართებული იქნებოდა, თუკი საქმე გვექნებოდა "ფრიგიული ჩაჩის" მსგავს საგანთან და არა საკუთრივ ქართული ტიპის "ჩაბალახთან" (ყაბალახი). "ელვათა კონა", "მახვილი", "ჯავშანი" ("ქერცლიანი-ჯავშანი" ან "გულსაფარი"), ფრიგიულ ჩაჩთან ერთად, რომელსა სამხედროთა (და არა

¹ აღსანიშნავია, რომ ოქროსა და ვერცხლის ინვენტარი ფართოდ იყო გამოყენებული იუპიტერ დოლიხენუსის კულტმსახურებაში (Speidel, 1980, 17).

მხოლოდ მათი) ღვთაების, იუპიტერ დოლიხენუსის დამახასიათებელი ნიშნები (იხ., მაგ., Speidel, 1980, 9, 11, 18-20, Abb. 1, 7, 9, 11, 21, 38, 41). ეს ღვთაება იგივე სირიული ღვთაება *Hadad*-ია დოლიხენდან, რომელიც, თავის მხრივ, ხურიტული ანდა ხეთური პანთეონის ქარიშხლის ღვთაებიდან იღებდა სათავეს (Speidel, 1980, 6-9, Abb. 3, 8), ისევე როგორც, სავარაუდოდ, თვით არმაზის თავდაპირველი ემანაციისა – ელვისა და ქექა-ქუხილის მთის მწვერვალის ანატოლიური ტიპის ადგილობრივი ღვთაებისა.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ იბერიის ღვთაება **არმაზი** ავლენს რომის იმპერიის უზენაესი ღვთაებისათვის – იუპიტერისათვის, ხოლო არმაზის თანხმლები კერპები – **გაცი** და **გაიმი (გა)** – იუპიტერისადმი აშკარად დაქვემდებარებულ აპოლონისა და დიანასათვის დამახასიათებელ ზოგიერთ ნიშან-თვისებას. იბერიის სამეფოს პანთეონი, როგორც ჩანს, სინკრეტული ხასიათის ღვთაებებისაგან შედგებოდა. იგი იმთავითვე დაკავშირებული ჩანს გვიანაქემენიდური-ადრეელინისტური ხანის აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის სინკრეტული ხასიათის კულტურულ სამყაროსთან და, ამისდა შესაბამისად, არმაზის კულტიც ძველახლო აღმოსავლური, აქემენიდური და ელინისტური ეპოქებისათვის დამახასიათებელი სინკრეტიზმის ანაბეჭდს ატარებდა. დამახასიათებელია, რომ საბერძნეთში მდებარე, სტრატოსის ე.წ. მთის ღვთაება, ბერძნების მიერ *სტრათიოსის ზევსად* სახელდებული, სპარსელთა მიერ აშურა-მაზდასთან იყო გაიგივებული (იხ.: Canby, 1987, გვ. 714).

იბერიის სამეფო პანთეონის სინკრეტული ხასიათი, როგორც ჩანს, კიდევ უფრო გამდიდრებული იყო რომის რელიგიური წარმოდგენებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით². ცენტრალური ამიერკავკასიის მოვლენებში რომაელთა ინტენსიურ მონაწილეობას (Kavtaradze, 2001, გვ. 204-224; გ. ქავთარაძე, 2003, გვ. 112-127), შესაბამისად, თავისი კვალი უნდა დაემატიოს ადგილობრივ სულიერ სამყაროზეც, კერძოდ, რელიგიურ წარმოდგენებზე.

იუპიტერ დოლიხენუსი იყო "მთელი სამყაროს დამცველი", რომის მთელ იმპერიაში საყოველთაოდ გავრცელებული კულტი, რომელიც რომაელთა ხელისუფლებისა და მათი იმპერატორის ძირითადი მხსნელი იყო და ამავე დროს აღმოსავლეთის მიმართულებით რომაული ძალაუფლების გავრცელების ხელშემწყობი (Speidel, 1980, 5, 7, 9, 15, 18, Abb. 4; Schwertheim, 1991, 40); შესაბამისად, რომაული პანთეონის ზემოქმედების კვალის არსებობა იბერიის დედაქალაქში, რომელსაც რომის იმპერატორის ვესპასიანეს მიერ აგებული გალაზანი იცავდა (თ. ყაუხჩიშვილი, 1976, გვ. 241-244; Halfmann, 1986, გვ. 48), მოულოდნელი არ უნდა იყოს.

² თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებულია აზრი, არმაზის წარმომავლობის თაობაზე ირანული აშურა-მაზდასაგან, რაც ამ ორი ღვთაების სახელწოდებათა ფონეტიკური მსგავსებით უნდა აიხსნას და გარკვეული ისტორიული მოვლენის, ქართლში აქემენიანთა გაბატონებისა და ირანელთა მრავალსაუკუნოვანი კულტურულ-რელიგიური ზეგავლენის გამოძახილი უნდა იყოს. ამავდროულად, გასათვალისწინებელია, რომ ცეცხლთაყვანისმცემლობის ადვილად შესამჩნევი ზეგავლენა ქართულ კულტურულ, რელიგიურ თუ ენობრივ სამყაროზე ძირითადად სასანიანთა სპარსეთის დროისაა და ახ. წ. IV-VII სს. უნდა დათარიღდეს. ამ შემთხვევაში ისევე მცირეა აქემენიანთა დროინდელი რელიგიური წარმოდგენების ნაკვალევი, როგორც, მაგალითად, გ. ლეონიძის პოემაში "ბავშვობა და ყრობა", სადაც ზარათუშტრას მსოფლმხედველობასთან მსგავსება არა ქართულ ყოფაში არსებული მაზდეანური ხასიათის დანაშრევებით არის განპირობებული, არამედ უპირატესად ფრიდრიხ ნიცშეს ნაწარმოების "ასე ამბობდა ზარათუშტრა" ზეგავლენით.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ილ. აბულაძე, 1953 - ილ. აბულაძე, ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, ქართული ტექსტი და ძველი სომხური თარგმანი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა, თბ., 1953.
- გ. ქავთარაძე, 2003 - გ. ქავთარაძე, იბერიის სამეფოს "არსებობის არსი" ძველი საისტორიო წყაროების მიხედვით: ჟურნ. "მნათობი", 7-8, 2003.
- თ. ყაუხჩიშვილი, 1976 - თ. ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, თბ., 1976.
- ს. ყაუხჩიშვილი, 1955 - ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დაძვენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, I, თბ., 1955.
- Такайшвили, 1906-1912 - Е. Такайшвили, Описание рукописей «Общества распространения грамотности среди грузинского населения», том II, вып. 1-4. Издание управления Кавказского учебного округа. Тифлис: Типография К. П. Козловского, 1906-1912.
- Canby, 1987 - J. V. Canby (Rev.) R. Donceel & R. Lebrun. Archéologie et religions de l'Anatolie ancienne. Mélanges en l'honneur du professeur Paul Naster, - *Bibliotheca Orientalis*, Jaargang XLVI, ¾, Mei-Juli 1987, pp. 712-720.
- Halfmann, 1986 - H. Halfmann, Die Alanen und die römische Ostpolitik unter Vespasian. - *Epigraphica Anatolica*, Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens, Heft 8, 1986.
- Kavtaradze, 2001 - G. L. Kavtaradze, Georgian Chronicles and the raison d'être of the Iberian Kingdom (Caucasica II), - *Orbis Terrarum*, Journal of Historical Geography of the Ancient World 6, 2000. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001, pp. 177-237.
- Rapp, 1998 - St. H. Rapp (Ed.), *K'art'lis c'xovreba. The Georgian Royal Annals and their Medieval Armenian Adaptation*. Vol. II. Anatolian and Caucasian Studies. Delmar, New York: Caravan Books, 1998.
- Schwertheim, 1991 - E. Schwertheim, Iupiter Dolichenus, der Zeus von Doliche und der kommagenische Königs kult, in: *Studien zum antiken Kleinasien*: Friedrich Karl Dörner zum 80. Geburtstag gewidmet. Asia Minor Studien, Bd. 3. Bonn: Habelt, 1991..
- Speidel, 1978 - M. P. Speidel, *The Religion of Iuppiter Dolichenus in the Roman Army*. Leiden: E. J. Brill, 1978.
- Speidel, 1980 - M. P. Speidel, *Jupiter Dolichenus. Der Himmelsgott auf dem Stier*. Stuttgart, 1980.
- Thomson, 1996 - R. W. Thomson, *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*. The Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation. Translated with Introduction and Commentary by R. W. Thomson. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Toumanoff, 1947 - C. Toumanoff, The Oldest Manuscript of the Georgian Annals: The Queen Anne Codex (QA), 1479-1495. - *Traditio*, V. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion. New York, 1947.

GIORGI KAVTARADZE**ON THE PAGAN PANTHEON OF THE
IBERIAN KINGDOM**

Ancient pantheon of Iberian Kingdom seems to have the deities with syncretic nature. Originally this pantheon was related to the late Achaemenian and the early Hellenistic period of eastern Mediterranean world of syncretic culture, which became further enriched with religious beliefs of the Roman culture.

პარალელური მხნის პრისთავთა საგვარეულო მატინანსა და მკითხველთა თაყაიშვილის მიერ სადადიშქელიანო სვანეთში მოკოვებულ მასალას შორის სვანეთის სამთავროს წარმოშობის საკითხთან მიმართებით

ცნობილია, რომ გვიანი შუასაუკუნეების მიწურულისათვის სვანეთის შიგნით რამდენიმე პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეული შეიქმნა. კერძოდ, ზემო სვანეთის ბალსქვემო ნაწილში სვანეთის მცირე სამთავრო (სადადიშქელიანო) ჩამოყალიბდა, ბალსზემო ნაწილში თემმა შეძლო თვითორგანიზაცია ფეოდალურ საწყისებზე და თავისუფლება შეინარჩუნა, ხოლო ქვემო სვანეთში ლაშხეთისა და ჩოლურის თემებში გელოვანთა და გარდაფხადეთა ფეოდალური სახლები გაბატონდნენ, ლენტეხის თემს კი დადიანები დაეუფლნენ.

აღნიშნულ პოლიტიკურ ერთეულთა შორის ჩვენს ამჟამინდელ ინტერესთა სფეროში მხოლოდ სადადიშქელიანო, ზემო სვანეთის ბალსქვემო ნაწილი შეადგენს. ჩვენი მიზანია განვსაზღვროთ, თუ რა პირობებში ხდებოდა აქ სვანეთის მცირე სამთავროს ჩამოყალიბება. ამასთან დაკავშირებით ძალზე საინტერესო ინფორმაციას იძლევა ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ 1910 წელს ლეჩხუმ-სვანეთში განხორციელებული არქეოლოგიური ექსპედიციის დროს სადადიშქელიანო სვანეთში, კერძოდ სოფელ ყურაშში შეკრებილი მასალები აქ არსებული დადიშქელიანთა საგვარეულო ეკლესია-საძვალეს შესახებ.

ექვთიმე თაყაიშვილი გვიამბობს, რომ „მაზლობად სოფელ ბარშისა არის სოფელი ყურაში, რომლის პატარა ეკლესია ყოფილა წინანდელი სასაფლაო დადიშქელიანებისა... ყურაშის სასაფლაოზე ა. სტოიანოვი (რუსი მოხელე, რომელმაც მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში იმოგზაურა სვანეთში — ჯ.ქ.) აღნიშნავს უძველეს სასაფლაოს დიდ ქვას, რომლის ქვეშ რკინის ნაქერი ემჩნევა. ამ რკინის კუბოში, განაგრძობს სტოიანოვი, განისვენებს უძველესი დიდი ოთარი, მესამე მამთავარი დადიშქელიანებისა, მაგრამ ხალხს უკვე დაავიწყდა მისი სახელი და ჰგონია, აქ ვიღაც ძველი გოლიათი არის დამარხებული.

როგორც გავიგეთ, ეს საფლავი შემდეგ გაუხსნიათ. მიცვალებული, კუბოს მაგიერ, ორ დიდ ქვაში ყოფილა მოთავსებული, ქვების თავები ერთი ერთმანეთზე ყოფილა მიდებული: ეს ის ქვებია, რომელიც ეხლა დადიშქელიანების ხის სახლის ბალკონის ქვეშ არის დაცული. მიცვალებული მდიდრული ტანისამოსით და იარაღებით ყოფილა დასაფლავებული“ (ე. თაყაიშვილი, 1991, გვ. 464).

ზემოთ მოყვანილი, ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ სადადიშქელიანო სვანეთში, კერძოდ სოფელ ყურაშში, მოპოვებული მასალა მრავალმხრივ ეხმარება ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატინანის „ძველი ერისთავთა“ ცნობებს და მათ შორის მრავალი მსგავსება შეინიშნება. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ, როცა ჩვენ ვიკვლევდით სვანეთის სამთავროს წარმოშობის საკითხს, ხაზი გავუსვით მრავალ მსგავსებას ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატინანის ცნობებსა და მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მოხუცებულთაგან, კერძოდ თათარყან დადიშქელიანის მიერ დადიშქელიანთა ფეოდალური გვარეულობის შესახებ ჩაწერილ ლეგენდას შორის (ჯ. ქაშიბაძე, მ. მურუსიძე, 2006, გვ. 212). როგორც ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატინანის, ასევე დადიშქელიანთა გვარეულობის

შესახებ არსებული ლეგენდის მიხედვით, შინააშლილობის პირობებში გაზრდილი საგარეო საფრთხისაგან შეჭირვებულ მოსახლეობას უცხო ქვეყნიდან მოსული გოლიათური აღნაგობის პირები („ძეგლი ერისთავთა“ მიხედვით - ოსი როსტომი, ხოლო თათარყან დადიშქელიანის მიერ ჩაწერილი ლეგენდის მიხედვით - ყუმბი ფუმეში) უწყევნ სამხედრო დახმარებას, რის შედეგადაც ორივე მათგანი ადგილობრივ მკვიდრთა თანხმობითა და იმავე ადგილობრივ საეკლესიო პირთა ხელშეწყობით გაბატონებულ მდგომარეობას აღწევენ (შ. მესხია, 1965, გვ. 345-348; გ. გასვიანი, 1991, გვ. 7-9).

„ძეგლი ერისთავთა“ მიხედვით საეკლესიო ხელისუფლის, ლარგვისის მამასახლისის დახმარება ცხრაზმის ხევში მოსული როსტომისადმი შემდეგი რჩევის მიცემაში გამოიხატება: „უკეთუ გნებავს მკვიდრყოფაი ქვეყანასა ამასა, ითხოვე საფლავი მონასტერსა ამას, რამეთუ ყოველთა დიდებულთა და აზნაურთა საფლავი აქა არს და სოფელნი ესე, რომელნი ღმრთივ გვირგვინოსნისა ისტენიანე აღმაშენებლისაგან შემოწირულ არიან, იყო წინამძღვარ მათდა, თუ ღმერთს უნდეს“ (შ. მესხია, 1965, გვ. 345). თათარყან დადიშქელიანის მიერ მოთხრობილი თქმულების თანახმად კი, ყურაშის ეკლესიის მღვდელი თავის ოჯახში იფარავს უცხო ქვეყნიდან მოსულ ფუმეს, შემდგომ კი მას ადგილობრივ საზოგადოებას წმინდა გიორგის სახელით წარუდგენს. ლეგენდის თანახმად, ფუმეში ცოლად ირთავს მღვდლის ერთადერთ ქალიშვილს, რითაც იგი მღვდლის მემკვიდრეობის მფლობელიც ხდება (გ. გასვიანი, 1991, გვ. 7-9).

თათარყან დადიშქელიანის მიერ ჩაწერილ ლეგენდაში არაფერია ნათქვამი დადიშქელიანთა საგვარეულო სასაფლაოს არსებობის შესახებ და სწორედ ამ კუთხით დადიშქელიანთა შესახებ ჩაწერილ ლეგენდას „ერთგვარად აგრძელებს“ ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ, სოფელ ყურაშში მოპოვებული ინფორმაცია, რაც მთლიანობაში სრულ თანხვედრაში მოდის ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატინანეში აღწერილ პროცესებთან. ნიშანდობლივია ისიც, რომ სწორედ სოფელ ყურაშში დოკუმენტურად დასტურდება „ერთობილთა ქურაშის მპყრობელთა“ მიერ XIV-XV სს-ში „ქურაშის მთავარმოწამის წინაშე“ სასაფლაოს ქონა. ე. წ. ესე წიგნი დაუწერეთ და დავდევით ჩვენ, ვისაც ქურაშის მთავარმოწამის წინაშე სასაფლაო გვაქვს, ეთობილთა ქურაშის მპყრობელთა“ (ვ. სილოგავა, 1986, გვ. 125).

განიხილავს რა ზემოთ მოყვანილ დოკუმენტს მკვლევარი ედიშერ ხოშტარია (ბროსე), რომელსაც, ზაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მართლაც მაღალ მეცნიერულ დონეზე აქვს შესწავლილი მთისა და ბარის ურთიერთობის მრავალპრობლემატური საკითხი, აღნიშნავს: „ქურაშის მპყრობელობაში“ უთუოდ საყდრისშვილები იგულისხმებიან, რომელთაც ჰქონდათ სასაფლაო „ქურაშის მთავარმოწამის წინაშე“.

ამავე კონტექსტში არ შეიძლება არ გავიხსენოთ „ძეგლი ერისთავთაში“ აღწერილი ვითარება, კერძოდ, ქსნის ხეობაში, ცხრაზმისხევში ლარგვისის ტაძრის საყდრისშვილთა უფლება - დასაფლავებულიყვნენ ტაძარში - რისკენაც მიისწრაფოდა ოსეთიდან გადმოსული როსტომი, რათა მოეპოვებინა პრივილეგიებული მდგომარეობა ცხრაზმისხევში: „ხოლო მან მოითხოვა საფლავი ლარგვისის დასაჯდომად სახლი შუა საყდრისშვილთა და ცხრაზმის ციხისთავისა ნაქონები მამული. და მისცეს ესე ყოველი ცხრაზმისხეველთა შუა ცხრაზმის ციხისთავისა ნაქონები სოფელნი და ქვეყანანი, საფლავი ლარგვისის და საყდრის ქუენიფნევეს და უწოდეს ქუენიფნეველი“ (ე. ხოშტარია (ბროსე), 1984, გვ. 33).

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული კი, ჩვენი აზრით, კიდევ ერთი დასტურია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მოხუცებულთაგან (თათარყან დადიშქელიანის მიერ) დადიშქელიანთა ფეოდალური გვარეულობის წარმოშობის შესახებ ჩაწერილ ლეგენდაში ასახული პროცესების რეალობისა. აქვე გვინდა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ედიშერ ხოშტარია (ბროსე) მკვლევარი კიდევ ერთი საინტერესო შენიშვნაც მოვიყვანოთ. ედიშერ ხოშტარია (ბროსე) „ძეგლი ერისთავთა“ მიხედვით განიხილავს რა ქსნის ხეობაში XIV-XV სს-ში განვითარებულ მოვლენებს: მთაში ფეოდალური ურთიერთობის გაღრმავების, თავისუფალ მეთემეთა „ერის“ ქვენიფხველთა მიერ დაყმევების პროცესს, აღნიშნავს, „რომ ანალოგიური პროცესები საქართველოს მთის სინამდვილეში დასტურდება სხვაგანაც, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში - სვანეთში, მხოლოდ რამდენადმე განსხვავებულ ვითარებაში, რამაც აქ თავისებური შედეგი გამოიღო. როგორც ცნობილია, ბალსხე მო სვანეთში დაახლოებით იგივე დროსა და პირობებში (იგულისხმება ცენტრალური ხელისუფლების გავლენის შესუსტება) თემმა შეძლო თვითორგანიზაცია უკვე ფეოდალურ საწყისებზე და თავისუფლების შენარჩუნებაც კი“ (ე. ხოშტარია (ბროსე), 1984, გვ. 86).

ამდენად, ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ 1910 წელს ლეჩხუმ-სვანეთში მოწყობილი არქეოლოგიური ექსპედიციის დროს სადადიშქელიანო სვანეთში, კერძოდ სოფელ ყურაშში შეკრებილი მასალები იქ არსებული დადიშქელიანთა საგვარეულო ეკლესია-საძვალის შესახებ კიდევ ერთხელ ადასტურებს ჩვენ მიერ აღრე გამოთქმულ მოსაზრებას (იხ. ჯ. ქაშიბაძე, მ. მურუსიძე, 2006, გვ. 212) იმასთან დაკავშირებით, რომ დადიშქელიანებმა სვანეთის მცირე სამთავრო პოლიტიკურ ნიადაგზე, დაშლილობის პირობებში გაძლიერებული სატაძრო თემის მმართველობის უზურპაციის გზით, სხვა პრივილეგიებზე გვარეულობათა ზანგრძლივი წინააღმდეგობის დაძლევის შედეგად შექმნეს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. გასვიანი, 1991 - გ. გასვიანი, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991.
- ე. თაყაიშვილი, 1991 - ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, გ. შარაძის რედაქციით, თბ., 1991.
- შ. მესხია, 1965 - შ. მესხია, ძეგლი ერისთავთა (ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატინე): მსკი, ნაკვ. 30, თბ., 1965.
- მ. მურუსიძე, ჯ. ქაშიბაძე, 2006 - მ. მურუსიძე, ჯ. ქაშიბაძე, სვანეთის სამთავროს (სადადიშქელიანოს) წარმოშობის ისტორიიდან: ქართველური მემკვიდრეობა, ქუთაისი, 2006.
- ვ. სილოგავა, 1986 - ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. I, თბ., 1986.
- ე. ხოშტარია (ბროსე), 1984 - ე. ხოშტარია (ბროსე), ფეოდალური ხანის საქართველოს მთისა და ბარის ურთიერთობის საკითხები, თბ., 1984.

JAMBUL KASHIBADZE

ON THE ORIGIN OF THE SVANETI PRINCIPALITY
(BASED ON THE FAMILY CHRONICLES OF THE KSANI PRINCES
(*ERISTAVIS*) AND THE MATERIALS COLLECTED BY EKVTIME
TAQAISHVILI IN *SADADESHKELIANO* SVANETI)

Archaeological expedition carried out in Lechkhumi and Svaneti in 1910 by supervision of Ekvtime Taqaishvili discovered materials in the village of Kurashi about the Dadashkeliani feudal family church and cemetery in the Enguri valley Svaneti as well as the documents drawn in 14th-15th century all of which confirm the ideas expressed in my earlier papers that minor principality of Svaneti (*Sadadeshkeliano*) emerged by the efforts of Dadashkeliani feudal family on the political soil of the crumbling Georgian state by way of usurping the power from the strengthened Church community governance and by overcoming the long fought resistance of other feudal families in the close of 17th and the beginning of 18th century.

ჯამბულ ქაშიბაძე,
ლალი ტუშკაძე

სვანეთის როლის განსაზღვრის საკითხისათვის ფეოდალური ხანის საქართველოში

ჩვენი ქვეყნის მრავალფეროვანმა ბუნებრივ-გეოგრაფიულმა პირობებმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა საქართველოს დაყოფა ცალკეულ მხარეებად, სადაც საუკუნეთა მანძილზე ჩამოყალიბდა ეთნოგრაფიული კუთხეები, ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყნები, რომელთა შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს სვანეთს, „საქართველოს ყველაზე უფრო მკვეთრად გამოხატულ ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ და ეთნიკურ რეგიონს“ (შ. ჩართოლანი, 1976, გვ. 3).

სვანეთში მცხოვრებ საზოგადოებას არახელსაყრელი ბუნებრივ-სამეურნეო პირობები მუდმივად აიძულებდა გარე სამყაროსთან (ბართან) კავშირ-ურთიერთობას, რომლის მასშტაბები და ინტენსივობა ბარში, ზოგადად კავკასიის რეგიონში, შექმნილი კონკრეტული ისტორიული პირობებით განისაზღვრებოდა. ამიტომ სვანეთის ისტორიის კვლევისას სწორი დასკვნების გამოსატანად საჭიროა გათვალისწინებულ იქნეს როგორც სვანეთის შიგნით, ისე მის გარემომცველ სამყაროში მიმდინარე ისტორიული პროცესები.

მიუვალა მთები სვანეთში მცხოვრები საზოგადოებისათვის ბუნებრივ სიმაგრეებს წარმოადგენდა, იცავდა მათ მტრის შემოსევებისაგან, ხოლო მეცხოველეობის განვითარება, ცხოვრების მკაცრი პირობები სვანებს მეომარ ხალხად აქცევდა. ამიტომაც ბარის სისუსტის შემთხვევაში სვანთა „ავად მოხარკულობა“ უძველესი პერიოდიდანვე საგულისხმელო და სტრატონის მიერ ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე სამხედრო დემოკრატიის პირობებში მცხოვრები სვანთა საზოგადოების სამხედრო სიძლიერის ხაზგასმა (თ. ყაუხჩიშვილი, 1957, გვ. 126) ძალზე ბუნებრივად და აღნიშნული გარემოებების დასტურად მიგვაჩნია.

რაც შეეხება ფეოდალურ ურთიერთობათა არეალში სვანეთის შეყვანას, აქ იგი ადრეფეოდალური ხანიდანვე (IV-IX სს.) ბარის გავლენით ხორციელდებოდა. სვანეთი აღებულ პერიოდში შედიოდა დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფო წარმონაქმნთა შემადგენლობაში — ლაზიკის, შემდეგ ეგრის-აფხაზეთის სამეფოთა ფარგლებში და აქტიურად იყო ჩაბმული აქ მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებში. განიხილავს რა ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს სოციალ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში სვანეთის მონაწილეობის შესახებ წყაროების მონაცემებს, დ. მუსხელიშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „აღნიშნული პერიოდის სვან-მეგრელთა პოლიტიკური ურთიერთობის საფუძველი ეკონომიკური ურთიერთობა უნდა ყოფილიყო: ბარი უზგავნიდა მას მიწათმოქმედების პროდუქტებს (პური და, ალბათ, ღვინო და მარილიც); მთა სამაგიეროდ ამარაგებდა ბარს მესაქონლეობის, მეფუტკრეობის და სხვა მისთ. პროდუქტებით“ (დ. მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 142). აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ძალზე საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს შ. ჩართოლანი, როცა იგი ახსნას უძებნის სვანეთში მნიშვნელოვანი რაოდენობით ბიზანტიური მონეტების აღმოჩენას. მკვლევარი წერს: „სვანეთის ბეწვეული, იშვიათი მერქანი, ლითონი, თაფლი, ცვილი და ა.შ.

ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში წარმოდგენდა საბერძნეთისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის იმპორტულ საგანს და კოლხეთთან სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობის ერთ-ერთ ძირითად საფუძველს... როგორც ჩანს, ლაზიკის მეშვეობით მიაქვს ბიზანტიას სვანეთის ნედლეული, ამიტომაც სვანეთისა და ლაზიკის ურთიერთობაში უნდა არსებულებოდა ორმხრივი სავაჭრო-ეკონომიკური და პოლიტიკური მნიშვნელობის მკვეთრად ჩამოყალიბებული ვალდებულებანი. ბიზანტიისათვისაც კი ამ მხარეს სამხედრო-სტრატეგიულის გარდა, გარკვეული ეკონომიკური მნიშვნელობაც ექნებოდა, ყოველივე ზემოთაღნიშნული სრულიად ბუნებრივს ხდის სვანეთში ბიზანტიური მონეტების აღმოჩენას“ (შ. ჩართოლანი, 1976, გვ. 60).

სვანეთის, როგორც დიდი სამხედრო პოტენციალის მქონე მხარის, პოლიტიკური როლი განსაკუთრებით უნდა გაზრდილიყო ერთიანი დასავლურ ქართული სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ, სრულიად საქართველოს გაერთიანებისათვის მებრძოლ ეგრის-აფხაზეთის სახელმწიფოში, რის დასტურადაც მივიჩნევთ როგორც შავლიანთა გახელმწიფებას, ასევე მარუშიძის (მარუშიანის) დიდ გავლენას „აფხაზთა მეფის“ კარზე.

შენიშვნა: ერმარავალი მარუშიძის „ერი“ — ეს უნდა იყოს სვანეთის სუსტად დიფერენცირებული საზოგადოების წარმომადგენლები, სამხედრო რაზმელები, რომლებიც მარუშიძის ხელისუფლების დასაყრდენია აქ (შიდა ქართლში) და არა სამოხელეოდ მიღებული ქვეყნის (შიდა ქართლი) „ერი“, რომელიც ადგილობრივ ფეოდალთა (ტბელთა და სხვ.) ყრმობაში ჩანს მოქცეული.

ე. ხოშტარია (ბროსე) სამართლიანი შენიშვნით, უკვე ერთიანი ფეოდალური მონარქიის არსებობის დროს „სვანეთი ორგანულად დაკავშირებული ბართან და მტკიცედაა შემოსული ქართულ ფეოდალურ და სოციალურ-პოლიტიკურ სისტემაში“ (ე. ხოშტარია (ბროსე), 1984, გვ. 64). ამასთან, იგი აღებულ პერიოდში სვანეთში განვითარებულ ისტორიულ-კულტურულ მოვლენებს (ეკლესიათა ინტენსიური მშენებლობა-შემკობა, ოქრომჭედლობა, საეკლესიო წიგნების გადაწერა, კავშირი საქართველოს გარეთ არსებულ ქართულ საეკლესიო-კულტურულ ცენტრებთან და სხვ.) სრულიად სამართლიანად აქ (სვანეთში) გვაროვნული წყობილების დროინდელი ინსტიტუტების საფუძვლიან რღვევასა და ფეოდალური წესების შემოღებას უკავშირებს (ე. ხოშტარია (ბროსე), 1984, გვ. 65).

ერთიანი ფეოდალური მონარქიის არსებობის პერიოდში, ქართულ სახელმწიფოს მიერ წარმოებული, წარმატებული საგარეო ომების ეპოქაში, მეფის კარზე სამსახურით სვანეთის საზოგადოებისათვის (განსაკუთრებით მისი ზედა ფენისთვის) იქმნება ოპტიმალური პირობები. ეს კი მას კიდევ უფრო ანგარიშგასაწევე ძალად აქცევს ბარელ ხელისუფალთათვის, რაც კარგად აისახა კიდევ ამ პერიოდში შექმნილ ქართულ ნარატიულ წყაროებში.

ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცემისა და ერთიანი სამეფოს დამყარების შემდეგ, XIV-XV საუკუნეებში სვანეთს პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საკუთარი გზის გავლა მოუხდა, რომლის დროსაც ყველაზე მკაფიოდ გამოიკვეთა მისი, როგორც საქართველოს მთიან რეგიონისათვის, დამახასიათებელი სპეციფიკური თავისებურებანი.

ცენტრალური ხელისუფლებისაგან მოწყვეტა, აქ (სვანეთში) იწვევს, ერთი მხრივ, მათ (ცენტრალურ ხელისუფალთა) მიერ დადგენილი ინსტიტუტების ფუნქციების მოშლასა და მმართველობის ადგილობრივი ფორმების, ადგილობრივი ინსტიტუტების ჩამოყალიბებას (ზოგიერთი მათგანი აღრეც არსებობდა, მაგრამ ახლა დროის შესაბამის ცვლილებებს განიცდის). მეორე მხრივ, როგორც ე. ბოშტარია (ბროსე) შენიშნავს: „ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლიდან გამოსვლისა და ადგილობრივი დაწინაურებული ფენის უპირატესობის მასშარდოვებელ ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროს — მეფის კარზე სამსახურის მოშლის, თუ საერთოდ ბართან ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირის შესუსტების შედეგად სვანეთის საზოგადოებაში ადგილი აქვს მძაფრ დაპირისპირებას და ბრძოლას პრივილიგირებული ფენის შიგნით (აზნაურთა გვარებს შორის) ერთი მხრივ და ამ უკანასკნელსა და მმართველ საზოგადოებას შორის, მეორეს მხრივ“ (ე. ბოშტარია (ბროსე), 1984, გვ. 66).

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული (ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის დაშლის შედეგად სვანეთში შექმნილი ვითარება) კარგად აისახა აღნიშნულ პერიოდში (XIV-XV სს.) შედგენილ სვანეთის ისტორიულ დოკუმენტებშიც (ვ. სილოგავა, 1986, გვ. 102-141).

შენიშვნა: სვანეთში განვითარებული მოვლენების ანალიზის შედეგად ახსნა ეძებნება როგორც სვანეთის ისტორიული დოკუმენტების შექმნის დროის (XIV-XV სს.) განსაზღვრას (სვანეთში აღებულ პერიოდში შექმნილმა კონკრეტულ-ისტორიულმა ვითარებამ სვანეთის ისტორიული დოკუმენტების შედგენის, ახალი ადმინისტრაციულ-მმართველობითი თუ სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებების იურიდიული გაფორმების აუცილებლობა გამოიწვია), ასევე ბალსზემო სვანეთის ეკლესიებში აღნიშნული დოკუმენტების ჩვენს დრომდე შემონახულობას (სვანეთის ამ ნაწილში გვიანფეოდალური ეპოქის მთელ სიგრძეზე არ მოხერხდა საზოგადოებრივ ძალთა წონასწორობის დარღვევა. მხარის საზოგადოებრივმა განვითარებამ ერთგვარი კონსერვაცია განიცადა და დოკუმენტებმა მოქმედი კანონმდებლობის ძალა შეინარჩუნა, რამაც განსაზღვრა კიდევ მისი ბოლო დრომდე შემონახულობა).

ამდენად, ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცემის შემდეგ სვანეთის საზოგადოების პრივილიგირებულ გვარეულობათა წარმომადგენლების სოციალურ-პოლიტიკური უპირატესობის უზრუნველყოფა დამოკიდებული გახდა საკუთრივ სვანეთის ფეოდალური ექსპლოატაციის (არსებითად ბუნებრივ-სამეურნეო) პირობებზე, რომელიც ასეთი სახის (ფეოდალური) ექსპლოატაციისათვის ერთობ არახელსაყრელი იყო (მიწათმოქმედების განვითარების უმთავრესი პირობის - სახნავ-სათესი ფართობების სიმცირეს და სიმწირეს თან ერთვოდა საზამთრო საძოვრების არქონა და სათიბების ნაკლებობა, რაც მნიშვნელოვანწილად აფერხებდა აქ მესაქონლეობის განვითარებას). ამასთან, აღნიშნულ პირობათა მიხედვით, გამოიკვეთა განსხვავებანი სვანეთის ცალკეულ მხარეთა შორის, რამაც მთლიანობაში განსაზღვრა გვიანი შუასაუკუნეებისათვის ერთიანი სვანეთის შიგნით სოციალური განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე მყოფი ცალკეული ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ერთეულების ჩამოყალიბება,

კერძოდ, ზემო სვანეთის ბალსზემო ნაწილში თემმა შეძლო თვითორგანიზება ფეოდალურ საწყისებზე და თავისუფლება შეინარჩუნა, ბალსქვემო ნაწილში კი სვანეთის მცირე სამთავრო (სადადიშქელიანო) ჩამოყალიბდა, ხოლო ქვემო სვანეთში ლაშხეთისა და ჩოლურის თემებში გელოვანთა და გარდაფხაძეთა ფეოდალური სახლები გაბატონდნენ, ლენტეხის თემს დადიანები დაეუფლნენ.

გვიანფეოდალურ ხანაში ერთიანი ეთნო-პოლიტიკური ერთეულის — სვანეთის დაშლამ ცალკეულ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულებად, ამასთან, ბართან ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების შესუსტებამ გამოიწვია მისი (სვანეთის), როგორც საქართველოს შემადგენელი ერთეულის, როლის დაკნინება ზოგად ქართული მასშტაბით.

ამდენად, თუკი ფეოდალური ხანის საქართველოში დიდია სვანეთის როლი როგორც პოლიტიკური, ასევე ეკონომიკური თვალსაზრისით და იგი (განსაკუთრებით პოლიტიკური) კიდევ უფრო იზრდება ერთიანი ფეოდალური მონარქიის შექმნის (განვითარებული ფეოდალიზმი) პარალელურად, შემდგომში გვიანფეოდალურ ხანაში ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცემას შედეგად მოჰყვა სვანეთის ბართან ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების შესუსტება და სვანეთის დაშლა ცალკეულ ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ ერთეულებად. ამან კი მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრა სვანეთის როლის დაკნინება აღებულ პერიოდის (გვიანფეოდალური ხანა) საქართველოში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. გასვიანი, 1973 - გ. გასვიანი, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991.
- დ. მუსხელიშვილი, 1977 - დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. I, თბ., 1977.
- ვ. სილოგავა, 1986 - ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. I, თბ., 1986.
- თ. ყაუხჩიშვილი, 1957 - თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბ. 1957.
- ე. ხოშტარია (ბროსე), 1984 - ე. ხოშტარია (ბროსე), ფეოდალური ხანის საქართველოს მთისა და ბარის ურთიერთობის საკითხები, თბ., 1984.

JAMBUL KASHIBADZE, LALI TUKVADZE**ON THE DETERMINATION OF THE ROLE OF SVANETI
IN FEUDAL GEORGIA**

In the historical development of Feudal Georgia the role of Svaneti is of great importance in terms of political and economic viewpoints. This idea is confirmed by historical records. The political importance of Svaneti increases in the epoch of the united Georgian feudal monarchy (the period of the advanced feudalism). As for the period of the collapse of the united Georgian statehood (late feudal period) the province suffers from the weakening of political and economic ties between the mountainous region and of the plain population that not only dwindles the role of Svaneti for this period but also causes the disintegration of Svaneti proper into the smaller administrative and political units.

კახაბერ ქავთაძე

ედუარდ აიხვალდი XIX საუკუნის პირველი მესამედის დასავლეთ საქართველოს შესახებ

ცნობილი გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური ედუარდ აიხვალდი კავკასიაში იმყოფებოდა 1825-1826 წლებში. მან თითქმის მთელი საქართველო მოიარა და საინტერესო აღწერა დაგვიტოვა. მისი ცნობები უაღრესად მნიშვნელოვან მასალას შეიცავს ჩვენი ქვეყნის ისტორიული წარსულის შესასწავლად.

ედუარდ აიხვალდის ნაშრომში - „მოგზაურობა კავკასიაში“ გადმოცემულია XIX საუკუნის პირველი მესამედის პოლიტიკური ცხოვრების ამსახველი ამბები. გერმანელი მოგზაურის ინტერესის სფეროში მოექცა ცალკეულ ქართულ სამეფო-სამთავროებში განვითარებული მოვლენები.

შენიშვნა: 2005 წელს გამომცემლობა „არტანუჯმა“ დაბეჭდა ედუარდ აიხვალდის მოგონებები საქართველოს შესახებ, რომელიც გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა.

ე. აიხვალდმა 1826 წლის 5 აპრილს თბილისიდან ორი ექსპედიცია მოაწყო და გეზი დასავლეთ საქართველოსაკენ აიღო. ქუთაისში ჩამოსვლის შემდეგ მოგზაურმა გელათის მონასტერი მოინახულა. ნაშრომში მონასტრის ისტორიულ წარსულზე საუბრისას მან გვერდი ვერ აუარა დასავლეთ საქართველოს ცნობილ 1819-1820 წლების აჯანყებას.

შენიშვნა: ე. აიხვალდის გადმოცემით გელათის მონასტრის ყველაზე დიდი ქვა დავით აღმაშენებლის მიერ იყო ამოტანილი მდინარე წყალწითელას ნაპირიდან. მისი აზრით, გელათის ცნობილი მიტროპოლიტი ექვთიმე საკმაოდ ბევრს ზრუნავდა მონასტრზე და რამდენადაც შეეძლო, ცდილობდა მის შენარჩუნებას. რუსეთის სინოდისათვის კი ტაძრის იმუშავებელი მოძღვარი აბსოლუტურად მიუღებელი იყო. მიტროპოლიტი ექვთიმე არ აპირებდა მონაწილეობა მიეღო ცარიზმის მიერ გატარებულ ეგრეთ წოდებულ საეკლესიო რეფორმაში, რადგან „საეკლესიო რეფორმა“ ერთი უკანასკნელი და მეტად მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო საქართველოს პოლიტიკური დამონების გზაზე“ (ზაზგასმა ჩვენია - კ. ქ. ნ. ბერძენიშვილი, 1971, გვ. 238).

ცნობილია, რომ აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ქუთათელი მიტროპოლიტი დოსითეოს წერეთელი რუსეთში გაასახლეს (რომელიც გზაში გარდაიცვალა). მასთან ერთად გადასახლეს სხვა პირებიც. ესენი იყვნენ: გელათელი მიტროპოლიტი ექვთიმე, სოლომონ I-ის ასული, ივანე აბაშიძის დედა ბატონიშვილი დარეჯანი, თავადები სეხნია წულუკიძე და დავით მიქელაძე (ვაჭრაძე, 1999, გვ. 245).

შენიშვნა: თავადმა ივანე აბაშიძემ გაქცევა მოახერხა და გურიაში შეაფარა თავი.

ე. აიხვალდის ნაშრომში განსაკუთრებით დიდი ყურადღება აქვს დათმობილი ისტორიულ ცნობებს სამეგრელოსა და აფხაზეთის სამთავროებში შესახებ. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ გერმანელი მოგზაური თავად იმყოფებოდა სტუმრად სამეგრელოში ლევან დადიანთან, სადაც პირადად გაცნობია ნიკო დადიანსა და აფხაზეთის უკანასკნელ მთავარს მიხეილ შერვაშიძეს.

სამეგრელოს მთავარ ლევან დადიანზე საუბრისას მოგზაური აღნიშნავს, რომ მას (ლევანს - კ. ქ.) ცარიზმისაგან მინიჭებული ჰქონია გენერალ-ლეიტენანტის

ჩინი, თუმცა ჯამაგირის აღებისაგან თავს იკავებდა. დადიანი კმაყოფილდებოდა ამ მცირე გადასახადით, რომელიც მას დაუწყებია თავის სამთავროში.

შენიშვნა: ლევან გრიგოლის ძე დადიანის (1791-1845) შესახებ აღვნიშნავთ, რომ იგი სამეგრელოს მთავარი გახდა 1811 წელს. მანამდე სამთავროს განაგებდა დედამისი ნინო, ხოლო მამამისი - გრიგოლ კაციას ძე დადიანი (1770-1804) სამეგრელოს მთავარი იყო 1788 წლიდან. იგი რუსეთის მფარველობაში შევიდა 1803 წელს (ე. ორჯონიკიძე, 1992, გვ. 62).

ნიკო დადიანის დახასიათებისას ე. აიხვალდი მას მეგობრულ და ჰკვიან ადამიანს უწოდებს, რომელიც ხალხში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა.

შენიშვნა: ნიკო გიორგის ძე დადიანი (1780-1834) იყო კაცია დადიანის ძმის შვილი, ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე. ეკუთვნის ნაშრომი „ქართველთა ცხოვრება“, მას ებოძა გენერალ-მაიორობა აფხაზთა დამარცხებისათვის, გენერალ გორჩაკოვთან ერთად 1821 წელს (შ. ბურჯანაძე, 1862, გვ. 33).

ე. აიხვალდის მიხედვით, იმ დროისათვის სამეგრელოს სამთავრო იყოფოდა ორ დიდ პროვინციად - ლეჩხუმად და ოდიშად, რომლებიც თანაბარი სიდიდისა იყო. გერმანელი ავტორი ნაშრომში სათანადო ყურადღებას უთმობს სამთავროს მოკლე ისტორიულ დახასიათებას. მოგზაურის ცნობით, სამეგრელოს უძველესი სახელი კოლხეთი იყო, ხოლო მოგვიანებით მის ერთ ნაწილს ლაზეთი ეწოდა. ე. აიხვალდის აზრით, XV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში გაერთიანებული საქართველოს დაშლის შემდეგ სამეგრელო იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა. იმერეთის სამეფოს დასუსტების შემდეგ სამეგრელოს მთავარი იმერეთის მეფეს განუდგა. მეცნიერის განმარტებით, მხოლოდ იმერეთის მეფემ — სოლომონ I-მა (1752-1784) მოახერხა კონტროლის დამყარება სამეგრელოს სამთავროზე და ისიც დროებით, რადგან იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის მეფობის დროს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა 1803 წელს რუსეთის მფარველობა მიიღო.

სამეგრელოს შემდეგ ე. აიხვალდი თავის მოგონებებში ადგილს გურიის სამთავროს უთმობს. მისი აზრით, გურიელი ანუ გურიის მფლობელი უფრო ხელმოკლედ ცხოვრობდა, ვიდრე დადიანი, რადგან მისი სამთავრო სიდიდით გაცილებით პატარა იყო. მოგზაურის ცნობით, გურიის სამთავრო XVII საუკუნის ბოლოსათვის იმერეთის სამეფოს ემორჩილებოდა. XVIII საუკუნის დასაწყისში გურიის მმართველმა მოახერხა იმერეთის მეფისაგან განთავისუფლება და გურიის მთავრის ტიტულის მოპოვება. იმერეთის მეფემ - სოლომონ I-მა შეძლო გურიის ხელახლა დამორჩილება, მაგრამ შემდეგ XIX საუკუნის დასაწყისში გურიის სამთავრო, ისევე როგორც გაცილებით ადრე (1803 წ.) სამეგრელოს სამთავრო, 1810 წელს დადებული ტრაქტატით რუსეთის მფარველობაში შევიდა. ამ დროს გურიის მთავარი მამია სიმონის ძე გურიელი იყო, რომლის გარდაცვალების შემდეგ 1826 წელს სამთავროს მართვა-გამგეობა მისი მეუღლის - სოფიოს ხელში გადავიდა. 1828 წლის ოქტომბერში გურიაში რუსთა რაზმები შევიდნენ. სოფიო თანმხლებ პირებთან ერთად ოსმალეთში გაიქცა, სადაც 1829 წელს ტრაპიზონში გარდაიცვალა. იმავე წელს გურიელის ხელისუფლება გაუქმდა და ყოფილ სამთავროში რუსული მმართველობა იქნა შემოღებული (მ. ღუმბაძე, 1954, გვ. 57).

ე. აიხვალდი თავის ნაშრომში ჯეროვან ყურადღებას უთმობს აფხაზეთის სამთავროს და წარმოგვიდგენს წინარე ისტორიის, თუ როგორ დამყარდა რუსული მმართველობა აღნიშნულ მხარეში. გერმანელ მეცნიერს აფხაზები ქართველ ტომებად მიაჩნია, რომლებსაც ჯერ კიდევ ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანე (527-565) დროს მიუღიათ ქრისტიანობა. მოგზაურის ცნობით, გვიანფორდალ ხანაში აფხაზეთის სამთავროს მოუხერხებია იმერეთის მეფის ქვეშევრდომობის განთავისუფლება. სწორედ ამ დროიდან მოყოლებული აფხაზეთის სამთავროსმალეთის სულთანის მოხარკე გამხდარა. ნაშრომის განხილვისას ირკვევა, რომ 1770 წელს, როდესაც გენერალი ტოტლებენი ქართლ-კახეთში ჩამოვიდა აფხაზთა მთავარს ლევან შერვაშიძეს მისთვის სამთავროს რუსეთს მფარველობაში მიღება უთხოვია, რაც მაშინ არ მომხდარა. ამიტომ იძულებული გამხდარა სარწმუნეობა შეეცვალა და ოსმალეთისაგან დახმარება მიეღო. ამის შემდეგ აფხაზეთის მთავარი ხდება ლევან შერვაშიძის უფროსი ვაჟი ქელიშ-ბეი, რომელსაც ე. აიხვალდი ბუნებით საკმაოდ ჭკვიან და გონივრულადმიანად ახასიათებს. გერმანელი ავტორი ქელიშ-ბეგ შერვაშიძეს წარმოგვიდგენს გაერთიანება და სამეგრელოს მთავრის გიორგი დადიანის შევიწროება. მაშასადამისა, 1807 წელს ქელიშ-ბეის თავშესაფარი მიუცია ტრაპიზონის მმართველ ტერ ფაშასათვის, რასაც, ცხადია, ოსმალეთის გალიზიანება გამოუწვევია. ემატებოდა ისიც, რომ ქელიშ-ბეიმ თავის უმცროს შვილს - საფარ ბეგს უფლება მისცა ქრისტიანად მონათლულიყო. ე. აიხვალდის მტკიცებით, ქელიშ-ბეის ასეთი მოქმედება მიუღებელი აღმოჩნდა ოსმალეთისათვის, მით უმეტეს პერიოდში რუსეთ-ოსმალეთის ომი (1806-1812 წწ.) მიმდინარეობდა. ამიტომ ოსმალთა წაქეზებით აფხაზეთის მთავარი მოკლა მისივე შვილმა ჰასან-ბეგმა. ე. აიხვალდის გადმოცემით, ჰასან ბეგ შერვაშიძეს დაუპირისპირდა მამა საფარ-ბეგ (იგივე გიორგი) შერვაშიძე, რომელიც ცარიზმის მხარდაჭერას სარგებლობდა. ამაზე ისიც მიუთითებს, რომ რუსული რაზმები სოხუმ-გორის რაიონში ჩადგნენ, ხოლო გიორგის უფროსი ვაჟი დიმიტრი განათლების მისაღებად პეტერბურგში იქნა გაგზავნილი. როგორც ნაშრომიდან ირკვევა, გიორგი შერვაშიძე 1810 წლის იანვარში შესულა რუსეთის მფარველობაში, რისთვისაც მას გენერალ-მაიორობა უბოძეს და ჯამაგირად 2000 ვერცხლის მანეთი დაუნიშნათ. ამასთანავე, იგი აფხაზეთის მთავრად გამოცხადდა.

ე. აიხვალდის ცნობით, აფხაზეთის მთავრის — გიორგი შერვაშიძის გარდაცვალების შემდეგ სამთავროში პოლიტიკური ვითარება კვლავ დაძაბული იქნა. ოსმალეთის მხარდაჭერით ჰასან-ბეი აგრძელებდა ბრძოლას მთავრის ტიტულისათვის, მაშინ როდესაც ცარიზმი მხარს უჭერდა გიორგი შერვაშიძის შვილს - დიმიტრის. მისთვის (დიმიტრისათვის — კ. ქ.) მთავრად დამტკიცება საკმაოდ მოულოდნელი ყოფილა. რაც შეეხება ჰასან-ბეგს, მას ოსმალებმა დახმარებით დიმიტრის დედა და და-ძმა დაუტყვევებია, რომელთა გათავისუფლება დიმიტრის რუსული რაზმების დახმარებით მოუწერებია.

გერმანელი მოგზაურის აზრით, სამთავროში სიტუაცია კვლავ დაძაბული რჩებოდა. 1823 წელს გარდაცვლილი მთავრის — დიმიტრის ნაცვლად აფხაზეთის მმართველი გახდა გიორგის მეორე ვაჟი მიხეილ შერვაშიძე. მორიგ აჯანყებას ავტორი 1824 წლით ათარილებს და მის წინამძღოლად ჰასან-ბეგს ასახელებს. აფხაზეთის ახალ მთავარს მიხეილს (მაიორის ჩინის მფლობელი ყოფილა), ე. აიხვალდი სუსტ მმართველად მიიჩნევს, იგი თურმე დიდი გავლენით ვერ სარგებლობდა აფხაზეთში. მეცნიერი ამის შემდეგ დეტალურად აღწერს, თუ როგორ იქნა ჩახშობილი აჯანყება ცარიზმის მიერ. ნაშრომიდან ირკვევა, რომ ამბოხების ლიკვიდაცია დავალებული ჰქონია გენერალ-მაიორ თავად გორჩაკოვს, რომელსაც დავალება „წარმატებით“ შეუსრულებია. ხოლო რაც შეეხება ჰასან-ბეგს, იგი 1831 წელს ყუბანელ ჩერქეზებთან გაქცეულა. აფხაზეთის მთავარი მიხეილ შერვაშიძე კი თავის ოჯახთან ერთად რედუტში დასახლებულა.

ე. აიხვალდი 1831 წლისათვის აფხაზეთის სამთავროს ოთხ მხარედ ყოფდა. ესენი იყო: წებელდა, აფშავი (აფშაუ), აფხაზი და ბზიფი. აქედან იგი განსაკუთრებით გამოყოფდა წებელდას, რადგან იქ თურმე თავისუფალი საზოგადოება ყოფილა. წებელდელებზე ერთგვარი გავლენა კი მხოლოდ თავად მარშანიების მდიდარ გვარს ჰქონია. რაც შეეხება დანარჩენ მხარეებს, ე. აიხვალდის განმარტებით, ისინი მხოლოდ ნომინალურად ცნობდნენ აფხაზეთის მმართველის, პოლკოვნიკ მიხეილ შერვაშიძის ძალაუფლებას.

შენიშვნა: აფხაზეთის სამთავროს საბოლოო გაუქმება მოხდა 1864 წელს. კავკასიის მეფისნაცვლის ბრძანებით, რომლის მიხედვით მიხეილ შერვაშიძე მთავრის ტახტიდან გადაყენებულად გამოცხადდა, ხოლო აფხაზეთში შემოღებულ იქნა ე.წ. „სამხედრო-სახალხო მმართველობა“ (საქართველოს ისტორია, 2004, გვ. 130).

გერმანელი მეცნიერის ე. აიხვალდის ნაშრომი „მოგზაურობა კავკასიაში“, მიუხედავად გარკვეული ხარვეზებისა და უზუსტობებისა, მნიშვნელოვან ისტორიულ წყაროდ მიგვაჩნია. მოგზაურის ცნობები, რომლებიც თითქმის მისი წიგნის გამოცემამდე (1837) პერიოდს მოიცავს (განსაკუთრებით XIX საუკუნე), ძალზე საყურადღებოა. აღსანიშნავია ისიც, რომ იგი ზშირად იყო თვითმხილველი იმ ვითარებისა, რომელიც ხდებოდა ქართულ სამთავროებში.

ე. აიხვალდის ნაშრომის მოძიებითა და მეცნიერულ მიმოქცევაში შემოტანით ქართულ ისტორიოგრაფიას საინტერესო გამოკვლევა შეემატა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ნ. ბერძენიშვილი, 1971 - ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971.
- შ. ბურჯანაძე, 1962 - შ. ბურჯანაძე, ნიკო დადიანი, თბ., 1962.
- მ. დუმბაძე, 1954 - მ. დუმბაძე, გურიის სამთავროს სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება XIX საუკუნის პირველ მესამედში, თბ., 1954.
- გ. ვაჭრიძე, 1999 - გ. ვაჭრიძე, იმერეთის დროებითი მმართველობა (1819-1840 წლები), ქუთაისი, 1999.
- ე. ორჯონიკიძე, 1992 - ე. ორჯონიკიძე, რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში (XIX ს. I ნახევარი), თბ., 1992.
- საქართველოს ისტორია, 2004 - საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), თბ., 2004.

KAKHABER KEBULADZE

EDUARD EICHVALD ABOUT WEST GEORGIA IN THE
FIRST THIRD OF THE 19TH CENTURY

Eduard Eichvald, an eminent German scholar and traveler was in the Caucasus in the years of 1825-1826. He visited almost every part of Georgia and made an interesting description of the country. His writings present important materials for the study of Georgia's history of the period.

E. Eichvald's work *Travelling in the Caucasus* consists of stories featuring political events of the first three decades of the 19th c. The German scholar appeared to have been interested in the events developed in the small Georgian kingdoms and princedoms. Very often he himself appeared an eye-witness of these events.

Eduard Eichvald left Tilisi for the west Georgia in April 5, 1826. He stayed here for a few months. In his memoirs he dedicated quite a number of pages for the study of history of Imereti kingdom, and of Guria, Megrelia, and Abkhazia princedoms.

იანეთში მცხოვრები ქართველი რეპატრიანტების ეთნოისტორიიდან

(გვარსახელთა ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით)

სოფელ იანეთში ამჟამად ცხოვრობს ისტორიული მესხეთიდან¹ საბჭოეთის მაჰმადიანურ რესპუბლიკებში გადასახლებულ და შემდეგ რეპატრიირებულ ქართველთა ოცდაათამდე ოჯახი. ქართულ ცნობიერებაშერჩენილ ამ ქართველთა გვარების ეთნოისტორიული კვლევის დროს ირკვევა: თურქთა და შემდეგ რუსების რელიგიურ-პოლიტიკური ზეწოლით გამოწვეული სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრ, გამაჰმადიანებულ ქართველთა მიგრაციის მიმართულებები და მასშტაბი; "უცხო გარემოში" შეძენილი ყოფითი მახასიათებლები; "ქართველობაში, ქრისტიანულ რწმენაში და მივიწყებულ ქართულ ადათებში თანდათანობით დაბრუნების, ქართველთაგან მათი ისევ მიღების სურვილი"; ჩამოსახლებულთა უმრავლესობა საკუთარ ქართულ გვარს იბრუნებს და ოფიციალურ დოკუმენტებშიც ასე ფორმდება.

იანეთში ჩამოსახლებულია ტელმან *ერისთავი→სულთანოვი* (1 კომლი). ეთნოგრაფიული მასალა: "წარმოშობით კახეთიდან ვართ. ალბათ XIII ს. მეფის წარმომადგენლად გაუგზავნიათ ჩვენი ძველი ადიგენში, სოფელ მარელიში. ყოფილვართ ციხის მშენებლობის მეთვალყურენი".

ილია მაისურაძე ადასტურებს კახეთში, სოფელ ქისტაურში ერისთავის გვარის მკვიდრობას. XIII საუკუნეში ერისთავი გვარსახელის ფორმით არ არსებობდა. თანამდებობის აღმნიშვნელი ტერმინი — ერისთავი გვარად გვიან ფეოდალურ პერიოდში, XVI საუკუნის შემდეგ იქცა.

გიორგი ბოჭორიძის მიხედვით, ადიგენის მკვიდრი ერისთავი სულეიმან ბეგი იყო *ჩიჯავაძე*. ოღლა სოსელიას მტკიცებითაც, ქართლის მკვიდრი ჩიჯავაძეები იმერლები უნდა ყოფილიყვნენ. იმერეთიდან წამოსული პირველი ჩიჯავაძე, მკვლევრის აზრით, უნდა ყოფილიყო XV საუკუნის მოღვაწე ალექსანდრე მეფის კარის ვაზირი როსტომი ან კახაბერი ჩიჯავაძე (ო. სოსელია, 1973, გვ. 7-9). ჩიჯავაძის სახელს ატარებს სამეგრელოს ქართული თემიდან წარმოშობილ *ჩიჩუათა* საგვარეულოს ერთი შტო. მათ გაჩიჯავაძეებს საცხოვრისის შეცვლას უკავშირებენ. არ დასტურდება, როდის მოხდა ჩიჩუათა საქართველოს სხვა კუთხეებში გადასახლება, მაგრამ ჯერ კიდევ X საუკუნის პირველ ნახევარში ჩანან საზუერელი აზნაური ჩიჯავაძეები თანამედროვე ქართლის ზემო ნაწილში. საზუერე, სიმონ ჯანაშიას მტკიცებით, თანამედროვე ქართლის ზემო ნაწილში იყო; ნიკო ბერძენიშვილის ვარაუდით — "საციციანოში". მეცნიერებაში გამოთქმული კიდევ ერთი მოსაზრების თანახმად, საზუერე ძამის ხეობაშია (ს. ჯანაშია, 1952, გვ. 189; ნ. ბერძენიშვილი, 1937, გვ. 67; დ. გვრიტიშვილი, გვ. 126).

1886 წლის აღწერის მასალები ადასტურებენ, რომ ერისთავი ცხოვრობდა ადიგენში. სოფელ მარელში XIX საუკუნის ბოლოს "აღას" წოდების მატარებელი ოთხი ძმა ერისთავი ცხოვრობდა (მ. ბერიძე, 2006, გვ. 71).

¹ "მესხნი" ვიწრო მნიშვნელობით აღნიშნავდა მხოლოდ სამცხის მკვიდრთ, ფართო გაგებით კი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყველა ეთნოგრაფიული ჯგუფის აღმნიშვნელი იყო (რ. თოფჩიშვილი, 2008, გვ. 39).

შეიძლება დაუშვათ, რომ ტელმან ერისთავის წინაპარი მართლაც გადმოსახლდა კახეთიდან სამცხე-ჯავახეთში, მაგრამ უფრო გვიან. მთხრობელს სურს ჰყავდეს დიდი წინაპარი და დაძველოს თავისი წარსული.

დღესაც მაჰმადიანური სჯულის მატარებელი ერისთავ→ტელმანის გვარის ეთნოისტორიული კვლევის დროს ირკვევა ქართული ყოფითი ცხოვრების რამდენიმე მხარე: იციან, რომ არ უნდა დაქორწინდნენ ერისთავზე; საქორწინო ურთიერთობაში არ შედიან გადასახლების დროინდელი თავიანთი გვარის განაყოფებთანაც, რომლებიც ამჟამად ცხოვრობენ მოსკოვსა და ყირგიზეთში. არ ქორწინდებიან მეუღლის ძველი გვარის — ჩხეიძის და მეუღლის საბჭოთა გვარის — იბრაგიმოვების ნათესავებზე, თავიანთ მოყვრებზე; ქალი გათხოვების შემდეგ საკუთარ გვარად აღიარებს მეუღლის გვარს.

ტელმან ერისთავის მეუღლის გვარია **იბრაგიმოვა**. მისი გადასახლების დროინდელი გვარი კი **ჩხეიძე** იყო. ძირი ქართული გვარის შესახებ მეტი ინფორმაცია არა აქვს. იცის ის, რომ მისი ერისთავებთან დაქორწინების შემდეგ ნათესავები არიან ერისთავები და ჩხეიძეები.

იბრაგიმოვი მუსტაფა და მისი ძმა ალიხანიც დღეს იანეთს მკვიდრობენ და თავის ძველ ქართულ გვარს **ჩხეიძეს** ატარებენ. გადასახლებამდე ადიგენის რაიონ სოფელ ქიქინეთის მკვიდრები ყოფილან.

საისტორიო მეცნიერებაში გამოთქმულია მოსაზრება ამანელისძეთა ჩხეიძეების გვარის ერთ-ერთ შტოდ გამოცხადების შესახებ. კ. კეკელიძის და ს. ყაუხჩიშვილის მიხედვით, საერისთაო არის არგვეთი (ო. სოსელია, გვ. 30). ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 1941, გვ. 79; ქართლის ცხოვრება, 1959, ტ. გვ. 34); ვახუშტის მიხედვით, "მთავართა შორის უწარჩინებულესი და შემძლებელი" ჩხეიძეები არიან ძირად იმერლები, სოფელ ჩიხადან. ბატონიშვილს ვარაუდით, შორაპნის ერისთავებად³ ჩხეიძეები ისხდნენ მანამ, ვიდრე გიორგი ბრწყინვალე ერისთავად მიქელ მეფის ძე ბაგრატს დასვა მდა. ჩხეიძეების შორაპნის ერისთავებად მოაზრებას ხელს უწყობს გ. ცქიტიშვილის დაკვირვებაც. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ შორაპნის ერისთავთა გვარი არგვეთიდან, კერძოდ ლომსიათხევის სოფ. ბორიდან არიან. აღნიშნული გვარის სათავადოს ჩამოყალიბება მოხდა იმერეთის ერისთავების — დიმიტრისა და ბაგრატის მეფობისათვის ბრძოლის დროს XV საუკუნეში. ამ დროს ჩხეიძეები ფლობენ ზედა დიშს და მხოლოდ ამის შემდეგ დაისაკუთრეს ბაღდათის (და არა მხოლოდ მისი) სოფლები.

იმერეთის ეთნოგრაფიულ მასალებითაც ჩხეიძეები დასაველი საქართველოში დაწინაურებული გვარია და სხვადასხვა "ნაშტოებად" წარმოდგენილი.

ახალციხის რაიონის სოფელ აწყურში იხსენიება გვარსახელი **ჩხაძე** შეიძლება დაუშვათ რამდენიმე ვარაუდი: 1. ჩხეიძე მთხრობელის ძველი ქართული გვარი იყო ჩხაძე და არა ჩხეიძე. 2. ჩხეიძე შეიცვალა ჩხაძედ. შდრ. გიორგი ბოჭორიძე ეჭვობს, რომ ქვედა ღაღის მკვიდრი ჩხაძე ჩხეიძეა. 3. მოხდა ის, რომ საისტორიო დოკუმენტებით ვერ დაფიქსირდა გვარი ჩხეიძე ისტორიულ ზემო ქართლში.

პროფ. მ. ბერიძეს აღნიშნული აქვს, რომ იანეთში მკვიდრობს **აბაშიძე** გვარიდან გასული სამი განაყოფი ოჯახი: **ეიუბოვი** მახადინი (ადიგენის რაიონი)

³ ლეონტი მროველის მარგვი, ანუ არგვეთი, ჭუანშერის მარგვი და თაკვერი და "ნაშტოები ქართლისას" ჩიხა ვახუშტისთან შორაპნის საერისთაო (ვახუშტი, 1973, გვ. 154, 152, 153)

სოფელ ქიქინეთიდან), *ეიუბოვი* იახია (სოფელ ქიქინეთიდან) და *აიუბოვ* ზაქარია. "აბაშიძის გვარიდან გამოსული ორივე გვარი მათ დაწერის მიხედვით აქვთ". დღეს ისინი აბაშიძის გვარს ატარებენ.

XV-XVI საუკუნიდან ზემო იმერეთში ყალიბდება აბაშიძეთა სათავადო (პ. ცხადაია, 2000, გვ. 48). შუა საუკუნეების საქართველოს შინაპოლიტიკური ურთიერთობების გამო აბაშიძეები ქართლში და ისტორიულ ზემო ქართლშიც მრავლად მკვიდრობენ. მკვიდრობენ საქართველოს სხვა თემებშიც. გვარი მომდინარეობს ეპონიმის სახელიდან — *აბაში*.

გვარის ეთნოისტორიული კვლევა საინტერესოა ქართველთა სოციალურ-კულტურული ყოფის თვალსაზრისითაც. ირკვევა, რომ ამჟამად იანეთში მცხოვრებ, სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრ რეპატრიანტ მესხებს დღესაც წესად აქვთ "საკუთარი ლიდერის არჩევის გადასახლებამდელი ტრადიცია". იანეთში ჩამოსახლების დროს მათი "ლიდერი" იყო ჯემალ აუბოვი. თავისი პიროვნული თვისებებით, უნარიანობითა და სამართლიანობის პრინციპით არჩეული ლიდერი სოციალურ-კულტურული და სამეურნეო ურთიერთობების გამრიგავა.

სოფელ საყუნეთიდან "გადაუსახლებიათ *ქინდიეები*, ძველი ქართული გვარით *ტაბატაძე*".

დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული გვარსახელი ტაბატაძე პირველად XV საუკუნეში იხსენიება. ტაბატაძეები ხარაგაულის რაიონის სოფლებში — ვანსა და ხევში მკვიდრობენ. გვიანფოდალურ ხანაში მკვიდრობდნენ ისტორიული ზემო ქართლის სოფელ აბანოში. დღეს მოსახლეობენ ბორჯომისა და ახალციხის რაიონებში (პ. ცხადაია, 2000, გვ. 129; ი. მაისურაძე, 1990, გვ. 152; რ. თოფჩიშვილი, 1997, გვ. 57).

გვარსახელი ეპონიმურია. მას საფუძვლად უდევს საკუთარი სახელი — *ტაბატა*.

იანეთს მკვიდრობენ *მამისაშვილები* → *მამედოვი*. გადმოცემაში ნახსენები მამისაშვილების ძირი საცხოვრისი სოფელი კონჯლა უნდა იყოს, ახალქალაქის სოფელი ორჯა. "სომხების მოწოდების გამო მამისაშვილები მოსულან ახალციხის ყოფილი მაზრის ვარხანის თემის სოფელ ჩურჩუტოში". ფაზაირის "სისხლ", ამჟამად იანეთის მკვიდრ "დანარჩენ *მამისაშვილებსაც* გადასახლების პერიოდში ახალ გვარად მიუღიათ მამედოვი".

მამისაშვილების გვარის ისტორიის შესწავლა გვაწვდის ინფორმაციას XIX საუკუნის ოციანი წლების იმ რეალობაზე, რომელმაც შეაპირობა ჯავახეთის მოსახლეობის სამცხეში და საქართველოს სხვა თემში გადასახლება, ჯავახეთის ეთნიკური რუკის შეცვლა. ცნობილია, რომ 1828 წლის შემდეგ ჯავახეთის ძირითადი მოსახლეობა თურქეთიდან გადმოსახლებული მოსახლეობაა. უშუალოდ პასკევიჩის ხელშეწყობით ჯავახეთში ჩაასახლეს ოსმალეთიდან, ყარსისა და არზრუმის საფაშოებიდან გამოქცეული სომხები. მათ დაიქირეს პირველი ადგილი, ქართველი მაჰმადიანები, მეორე ადგილზე დარჩნენ (ივ. ჯავახიშვილი, 1996, გვ. 35; რ. თოფჩიშვილი, 1993, გვ. 4).

საკუთარი სახელიდან — *მამისა* წარმომდგარი გვარსახელი მამისაშვილი მკვიდრობს ისტორიულ ქართლშიც და დასავლეთ საქართველოშიც. ყველაზე ადრინდელი საბუთი, რომელშიც აღნიშნული გვარი იხსენიება, 1525-1558 წლებით თარიღდება (პალ, 2004, გვ. 27).

მამისაშვილები, ქრისტიანული ტრადიციის შესაბამისად, არ ქორწინდებიან სისხლით და შეძენილ ნათესავებზე, მამისაშვილ/მამედოვებზე, გვარის მატარებელ

განაყოფზე (ერთი ძმა ცხოვრობს მისი "ნაწიერით" ყაზახეთში) და ოჯახის ღიასახლისის გადასახლებამდელ გვარზე **ჩახალიძე**. ჩახალიძეები ახალციხის სოფელ ფერსაში მკვიდრობდნენ. ფერსადან რეპატრირებული ჩახალიძეების შტოს ნაწილი ცხოვრობს კრასნოდარში, როსტოვსა და აშშ-ში.

საქართველოში გავრცელებული იყო ქალის სახელი — **ჩახალ**. გიორგი ბოჭორიძეს ზემო ქართლში დაუდასტურებია აღნიშნული სახელიც და ამ სახელის მატარებელი განაყოფის მკვიდრობაც.

ადიგენის რაიონ სოფელ წყისეს მცხოვრებ ჩახალ ფეიზელ ოღლის შვილის — მაჰმუდის სახლში აღმოჩნდა ჭვარი; ახალციხის რაიონის სოფელ ივლიტაში საფლავის ქვაზე ორი ასეთი წარწერაა: "ქ. საფლავსა ამასა შინა მდებარეა 2. მოლოზნიანთ პოლოსას ქალი მეუ ღვინობ 3. ღლე **ჩახალათ** ოსეფასი ანნა: 1801 : 5" (გ. ბოჭორიძე, 1992, გვ. 18, 52, 62).

იანეთის მკვიდრი მირზა **მამისაშვილის** მეუღლის ქართული გვარია **სანიკიძე**. უზბეკეთში გადასახლებული სანიკიძეები **მუზაფეროვები** გახდნენ. უზბეკეთიდან აზერბაიჯანში გადმოსახლდნენ XX საუკუნის მესამე მეოთხედიდან ნათესავებთან ახლოს ყოფნის გამო, გვარად დაირქვეს წინაპარი ნაზიმის სახელი. აწინდელი ნაზიმოვების "ერთი ნათესაობა" აზერბაიჯანსა და ნალჩიკშიც მკვიდრობენ.

სანიკიძეების საცხოვრისი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოფელი უთხისუბანი/უტყისუბანი იყო. ამ სოფელში გიორგი ბოჭორიძესაც დაუმოწმებია სანიკიძეების ათი კომლი, რომელთაგან "ზოგი ქართულად კარგად ლაპარაკობდა" (გ. ბოჭორიძე, 1992, გვ. 86).

საკუთარ სახელად ქცეული ძველი ეთნონიმიდან სანიკი (//სანიგი) მომდინარე გვარსახელი **სანიკიანი** სანიკიანის ფორმით პირველად იხსენიება XIII საუკუნის სვანეთის სულთა მატიანეებში. სანიკიანი → სანიკიანი → სანიკია → სანიკია → სანიკიძის ფორმით გვარი დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში (პ. ცხადაია, 2000, გვ. 125; რ. თოფჩიშვილი, 1993, გვ. 21; გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 70; ი. მაისურაძე, გვ. 143; დ. შავიანიძე, 2007).

რეპატრირებული იზნოების ოჯახის უფროსის ტოპიკ **იზნოს** ადრინდელ გვარი არის **ჩინჭარაძე**. ადიგენის რაიონ სოფელ ბოლაჯურშიც მაჰმადიანებმა ყოფილან. ამ სოფლის მკვიდრი ყოფილან ჩინჭარაძეები 1976 წელსაც (მ. ბერიძე, 2006, გვ. 77). ჩინჭარაძეებისთვის გვარი სახელმწიფო პოლიტიკის შესაბამისად ჯერ კიდევ გადასახლებამდე შეუცვლიათ **მადადოვად**, შემდეგ — **სეფიევად**. იანეთის მკვიდრი ტოპიკ იზნოს მამა იყო სეფიევი, მისი ბაბუა მადადოვი. რაც შეეხება თავად ტოპიკს, უზბეკეთში გადასახლების შემდეგ დაირქვა გვარად მამის, იზმაილიდან ან ისმაილიდან ნაწარმოები (მ. ბერიძე, 2006, გვ. 77) სახელი იზნო. იანეთში ცხოვრობენ ცალკე ოჯახებად ტოპიკ იზნოს სამი შვილი. ტოპიკის სამი ძმიდან ერთი არის **იხვადიევი**, მეორე **სეფიევი** და მესამე **მურადოვი**.

ილია მაისურაძის მონაცემებით, გვარი დასავლურქართულია. საკუთარ სახელიდან — **ჩინჭარა** მომდინარე გვარის — ჩინჭარაძის ძირი საცხოვრისი არის რაჭაში, ამბროლაურის რაიონში, ჩონატაურისა და ქობულეთის რაიონებში. მკვიდრობენ აგრეთვე იმერეთში.

შეიძლება დავუშვათ ორი ვარაუდი: 1. გვარი მიგრირებულია ზემო ქართლიდან. ჩინჭარაძეები გამოექცნენ მუსულმანურ ექსპანსიას და გადმოსახლდნენ

ზემო ქართლის მოსაზღვრე ისტორიულ გურიაში ან რაჭაში. 2. შესაძლოა გვარი ფორმირებულიყო დამოუკიდებლად როგორც დასავლეთ, ისე სამხრეთ საქართველოში.

ჯინჭარაძე → იზნოს ეთნოისტორიული კვლევა ადასტურებს ქართული ყოფისთვის დამახასიათებელ რამდენიმე სინამდვილეს:

უცხო ქვეყანაში იძულებით გადასახლებული ძირად ჯინჭარაძე კიდევ ერთხელ განდა იძულებული შეეცვალა უკვე არაქართული გვარი. "შემოთავაზების შემდეგ შეძლო და გვარად დაირქვა, მართალია, არაქართული, მაგრამ წინაპრის სახელი იზნო; არაა გვარგატიხილობის შემთხვევა. არ ქორწინდებიან აგრეთვე სეფიელებზე და დების ქმართა გვარების — **ბაქრაძეების** და **განჩაძეების** ნათესავებზე; ირკვევა ადამიანის სახელის მატარებელი ტოპონიმის შექმნის ქართული ტრადიცია. იანეთში, იმ ადგილას, სადაც ტოპიკ იზნოს სათესი ყანაა, ჰქვია **"ბაბუა ტოპიკის ყანა" / "თეფო დედეს ყანა"**.

1965 წელს უზბეკეთიდან აზერბაიჯანში, აქედან 1982 წელს იანეთში ჩამოსახლდა ფატიმა **იზატოვა**. ისინი ახალციხის რაიონ სოფელ ანიდან გადასახლეს. მათი ქართული გვარი **შაქრაძის** საცხოვრისი არის სოფელი ბენარი. ახალციხის მაზრის კლდის თემის სოფელ ანის მკვიდრები ყოფილან **შაქრაძეები**. თავის ადრინდელ გვართან დაკავშირებით დღეს უზბეკეთში დარჩეული გვარის იზატოვის მატარებლებმა არაფერი იციან.

საისტორიო დოკუმენტებში არაერთგზის გვხვდება საკუთარი სახელიდან — **შაქრა** ნაწარმოები გვარსახელი შაქარაშვილი. შეიძლება დავუშვათ, რომ იგივე სახელი გახდა "ძე" დაბოლოებიანი გვარ შაქარაძის მაწარმოებელი.

გიორგი ბოჭორიძის ცნობით, ზემო ქართლის სოფელ ამხას ეკლესიის ნანგრევთა ნაწილები, ერთად შეერთებული ოთხსვეტის სახის ეკლესიის სვეტები, სხვა მეზობლებთან ერთად წაუღია და სახლისთვის გამოუყენებია შაქირ ყოჩი ოღლის (გ. ბოჭორიძე, 1992, გვ. 87).

ბაირამ იზატოვის დედა და ბეითულა ტაიროვის და ზეინაბ **ტაიროვაც** ანიდანაა. მისი ქართული გვარი იყო **ორბიძე**.

შოროთის ეკლესიის კედელზე არის ასეთი წარწერა: "ქრისტე ორბიძეს ნიკოლოზს გალატოზთ უხუცესს შეუნდვენ ღმერთმან ამენ" (გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 26).

არძენის მკვიდრ სხვა გვარებთან ერთად გ. ბოჭორიძე ასახელებს **თურმანიძეების**, "იგივე **ოსიძის**" 1 კომლს (გ. ბოჭორიძე, 1992, გვ. 131).

თურმანიძე ზემო იმერეთსა და ზულოს რაიონში გავრცელებული გვარია. პირველად მოხსენიებულია 1466-1478 წწ. სიგელში. თურმანიძე საგია გორის რაიონის სოფელ ატენის მოურავია (ბალ, 1993, გვ. 366). გვარი დაფიქსირებულია სინას მთის სულთა მატთანში. გოგოლაურთა თემში შედიოდა თურმანაულთა გვარი (რ. თოფჩიშვილი, 1997, გვ. 55, 70).

ისტორიულ ზემო ქართლში, დღევანდელ აჭარაში, ქედის რაიონში დღესაც არის სოფელი თურმანიძეები.

იანეთის მკვიდრი რეპატრიირებულების ერთი ოჯახი **აბიბოვის** გვარს ატარებს. თავიანთი ძირი ქართული გვარის შესახებ მხოლოდ ის იციან, რომ ყოფილან **თურმანიძეების "ჩახტაინებად"** წოდებული განაყოფის შვილები. მერაბ ბერიძის მიერ უკვე მიკვლეული მასალების მიხედვით, აბიბოვის ძველი

ქართული გვარია **აბულაძე**, რომლებიც პატარა სოფელ სმადს მკვიდრობდნენ (მ. ბერიძე, 2006, გვ. 65).

გვარის ისტორიის შესწავლის დროს კიდევ ერთხელ დასტურდება სამცხე-ჯავახეთიდან XX საუკუნის ორმოციან წლებში გადასახლებული გვარების ეთნოისტორიული კვლევის აუცილებლობა, საინტერესო სოციალური, ყოფითი ცხოვრების წესების შესწავლის თვალსაზრისითაც. თურმანიძე, უზბეკეთში გადასახლების შემდეგ აბიბოვი, ქორწინებაში არ შედის დედის გვარის მატარებელ იმ ნაწილთან (სამ თაობასთან — დ.შ.), რომლებიც თურმანიძეთა შეძენილ ნათესავები არიან.

იმერეთიდან გადასახლებულან ადიგენის რაიონის სოფელ ვარხანში **ბახტაძეები**. მათი გადასახლების დროინდელი და ამჟამინდელი თურქულ-აზერბაიჯანული გვარი **ბაგბანოვი** ნაწარმოებია პროფესიულობის აღმნიშვნელი სახელიდან (ბალ-ბან ქართულად მებაღეს აღნიშნავს).

საისტორიო დოკუმენტებით დასტურდება ბახტაძის გვარის იმერლობა, ხონის მკვიდრობა. XVI საუკუნის დასასრულის დათარიღებულ საბუთებში დასახელებული ბახტაძეები: ბასილა, გაბრიელი, გამსაჯა, გიორგი, მამისთვალა, ნასყიდა, ნატრი, ცოტნია ხონის წმინდა გიორგის ყმები არიან. თუმცა ბახტაძე უფრო ადრე 1527-1558 წწ. დათარიღებულ საბუთში ახალქალაქის სოფელ ზაკეის მკვიდრი გოშფარ ჯავახიშვილის ყმად სახელდება. შედარებით გვიან 1624 წელს მოხსენიებულია ბახტაძე შერმაზანი, შალვაშვილის გარდაცვლილ ყმა, რომლის მამული ზაქარია ჯავახიშვილმა მიართვა ბატონ მოურავს.

იანეთში რეპატრირებულ ქართველთა შორის ბაგბანოვები სანათესაოს ყველაზე ფართო წრეს ასახელებენ. მათ მხოლოდ საკუთარი და დედის გვარის მატარებელ ნათესაობასთან კი არა აქვთ საქორწინო აკრძალვა, სხვა ნათესავ მოყვრებთანაც. ისინი არ ქორწინდებიან დღეს ნალჩიკში მცხოვრებ **შავაძეებზე** დღეს **შახმურადოვი** (გადასახლების წინ შავაძეების ერთმა განაყოფმა დაირქვა ერთი ოჯახის ბებუის მამის სახელი — შახმურადი) არ ქორწინდება ასევე ნალჩიკში მცხოვრებ სისხლით ნათესავ **ვასაძეებზე** → **საფაროვი**, მოყვარე **იზნოზე** და ბიძაშვილ **კამალოვებზე** ← **ბახტაძე**.

მ. ბერიძე კვლევის შედეგად აღგენს, რომ ადიგენის რაიონის სოფელ ჩურჩუტოდან გადასახლებული მურადინ მუსტაფაევის და მისი მეუღლის ფიქრია **ჩაქმაძე** → **შადმანოვას** შვილი ფაზაირ **მამისაშვილი** → **მუსტაფაევი** დაქორწინდა იანეთში ფატიმა **ბაგბანოვაზე** (მ. ბერიძე, 2006, გვ. 75).

საქართველოს ერთ-ერთი თემში გავრცელებული სახელი უდევს საფუძვლად ელბრუს იუსუპოვი **ლაზიშვილის** გვარს. ლაზიშვილები გადასახლებამდე ადიგენის რაიონ სოფელ ჩიხეში მკვიდრობდნენ. საისტორიო საბუთებში ნახსენებია არა სოფელი ჩიხე, არამედ ჩიხორიშის, რომელიც ასპინძის თემში შედიოდა. რაც შეეხება გვარსახელს, მოხსენიებულია **ლაზიაშვილის** ფორმით 1689 წელს. "ლაზიაშვილი გოლა-კალაურში მცხოვრები, ერთი კომლი, შეტანილია სვეტიცხოვლის კუთვნილ საკომლოების ნუსხაში" (პალ, 1993, გვ. 550).

უზბეკეთში გადასახლების წინ ოჯახის უფროსს წინაპარ **იუსუპოვი** სახელი მიუღია გვარად. უზბეკეთიდან ჩამოსული ლაზიშვილები, გარდა იანეთისა, მკვიდრობენ ნასაკირალში და თბილისში, საქართველოს გარეთ კი — ბაქოში და კრასნოდარში. ელბრუს ლაზიშვილი ნათესაობს თავის განაყოფ იუსუპოვებთან.

მეჭიროვებთან (ოჯახის დიასახლისის გვარი წარმომდგარია წინაპრის სახელიდან — ბეჭირი), ლაზიშვილებთან, მამისაშვილებთან, **ქელიძეებთან** (ელბრუს ლაზიშვილის დედის გადასახლებამდელი გვარი) და **ცაცანიძესთან** (ოჯახის დიასახლისის გადასახლებამდელი გვარი).

ბაქიროვი → **ცაცანიძეები** ვიდრე გადასახლებამდე ადიგენის რაიონის სოფელ ღაღვის მკვიდრები იყვნენ. "ქვედა ღაღვში არის ცაცანიძეები, ჩხიადე (ჩხეიძე?) 10 კომლი... ცაცანიძეც კარგად ლაპარაკობს ქართულს" (გ. ბოჭორიძე, 1992, გვ. 135).

გვარი უნდა მომდინარეობდეს საკუთარი სახელიდან — ცაცანა.

"ორფელოდან უზბეკეთში გადანასახლები **ბეჭაძეები** პირველივე შესაძლებლობის გაჩენის უმაღლესად მოსახლდნენ აზერბაიჯანში, შემდეგ ოზურგეთში, ისტორიულ სამშობლოში". ოზურგეთიდან გადმოსახლებული ერთი ოჯახი მკვიდრობს დღეს იანეთში.

გვარსახელი უნდა მომდინარეობდეს ბატონის აღმნიშვნელი თურქული სახელის — ბეგის ძველი ქართული ვარიანტიდან ბეჭი/ბეჭა.

ისტორიული მესხეთიდან გადასახლებული იანეთის მკვიდრი ქართველების გვართა ეთნოისტორიული კვლევის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ ძალით სარწმუნოება და გვარშეცვლილ, სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრ, დეპორტირებულ ქართველებს ეთნიკურ მახასიათებელთა ნაწილი (ქართველობის, ძირისაცხოვრისის, ქრისტიანობის საკუთარ, ძველ რელიგიად აღიარება და ა.შ.) შენარჩუნებული აქვთ და შესაძლებლობისამებრ გამოხატავენ კიდევაც აღნიშნულს; იანეთის მკვიდრი რეპატრიანტები საკუთარ სამშობლოდ და მშობლიურ ენად საქართველოს და ქართველობას თვლიან; იანეთში რეპატრიირებული ე.წ. "თურქი მესხები" დღესაც თავის წინაპარს "ძველს" ეძახიან; გადასახლებამდე ჯველას სარწმუნოება არაოფიციალურად მაინც ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური იყო. ჩუმად ასრულებდნენ ქრისტიანული მრწამსით გათვალისწინებულ წეს-რიტუალებს, აღნიშნავდნენ დღესასწაულებს. ქრისტიანული დღესასწაულებიდან დღესაც "თავისად გამოარჩევენ" აღდგომას; გვარის იძულებით შეცვლის დროსაც ცდილობდნენ გაეგვარებინათ წინაპრის სახელი; დგინდება, რომ დღეს უკვე "იერლი", ანუ ადგილობრივი; არის ყველა, ვინც გადასახლეს სამცხე-ჯავახეთიდან; ჩამოსახლებულებიდან უმრავლესობა თანდათან ოფიციალურად აღიღგენს ძველ ქართულ გვარს; იშვიათად, მაგრამ მაინც ვხვდებით რეპატრიირებულთა მიერ ამა თუ იმ ადგილისათვის საკუთარი გვარის სახელის წოდების ტრადიციას; ქორწინებით შეძენილი ნათესავი მათთვისაც "მოყვარეა"; არ ქორწინდებიან ძირი გვარის, გადასახლების დროინდელი და გადასახლების შემდეგ შეძენილი გვარის ნათესავებზე; ქორწინების დროს დედის გვარიდან აკრძალვა გრძელდება სამ თაობაზე; ნათესავად თვლიან ქორწინებით, დედის, ხელოვნურად შეძენილ ნათესავს; რეპატრიირებულ ქართველთა მეუღლეები თავს ჩვეულებრივ მეუღლის გვარისად გაიზარებენ; იანეთის მკვიდრი ქართველები დღესაც ინახავენ "ლიდერის" არჩევის და მისგან სოციალურ-კულტურული პრობლემების გადაჭრის ტრადიციას.

ძალით გამაჰმადიანებული, ისტორიული სამშობლოდან გადასახლებული და ამჟამად იანეთში მცხოვრები ქართველები დღესაც ურთიერთობენ გადასახლებას გადარჩენილ მეზობელ-ნათესავებთან, ნაცნობებთან. შესაძლებლობისამებრ ურთიერთობენ თურქეთში თუ ყოფილი საბჭოთა იმპერიის

სხვადასხვა მაჰმადიანურ რესპუბლიკებში ამჟამად მცხოვრებ ნათესავებთან. არ ივიწყებენ და ესწრაფიან ქართველობაში დაბრუნებას. ვფიქრობთ, საშურია, დავენმაროთ უცხო ეთნოსებს მიკუთვნებულ ქართველობას, რათა არ დაავიწყდეთ წარმომავლობა, სამშობლო მიწის სიყვარული, ენა და კულტურა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ნ. ბერძენიშვილი, 1937 - ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი I, თბ., 1937.
- ნ. ბერძენიშვილი, 1964 - ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. I, თბ., 1964.
- მ. ბერიძე, 2006 - მ. ბერიძე, ქართველთა გამუსლიმება და გვარის შეცვლა მესხეთში, თბ., 2006.
- გ. ბოჭორიძე, 1992 - გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1992.
- დ. გვრიტიშვილი, 1995 - დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1995.
- ვახუშტი, 1973 - ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა: ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1973.
- რ. თოფჩიშვილი, 2005 - რ. თოფჩიშვილი, ეთნო-ისტორიული ეტიუდები, I, თბ., 2005.
- რ. თოფჩიშვილი, 1993 - რ. თოფჩიშვილი, სად წავიდა ჯავახეთის ქართული მოსახლეობა, თბ., 1993.
- რ. თოფჩიშვილი, 1997 - რ. თოფჩიშვილი, როდის წამოიქმნა ქართული გვარსახელები, თბ., 1997.
- რ. თოფჩიშვილი, 2008 - რ. თოფჩიშვილი, ქართული ეთნოლოგია, თბ., 2008.
- შ. ლომსაძე, 2000 - შ. ლომსაძე, მესხები და მესხეთი, თბ., 2000.
- შ. ლომსაძე, 1975 - შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975.
- პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, III, თბ., 2004.
- ი. მაისურაძე, 1990 - ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები, თბ., 1990.
- ო. სოსელია, 1973 - ო. სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, II, 1973.
- ტ. ფუტყარაძე, 2005 - ტ. ფუტყარაძე, მესხეთიდან დეპორტირებულთა თვითაღქმა, თბ., 2005.
- დ. შავიანიძე, 2008 - დ. შავიანიძე, ქართული გვარსახელები, ქუთაისი, 2008.
- პ. ცხადაია, 2000 - პ. ცხადაია, გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში, თბ., 2000.

ივ. ჯავახიშვილი, 1996 - ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, თბ. 1996.
ს. ჯანაშია, 1952 - ს. ჯანაშია, შრომები, II, თბ., 1952.
ს. ჯიქია, 1941, 1948 - ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, თბ., II - 1941, III - 1958.

DAVID SHAVIANIDZE

FROM THE ETHNO-HISTORY OF THE GEORGIAN REPATRIATES OF IANETI

(According to the family names' ethnographic data)

The ethno historical study of the family names of the Moslem Georgians, who in the 40s of the 20th century were displaced from the historical region of Meskheta, but still, in exile, retained Georgian mentality and are now repatriated in the village of Ianeti, west Georgia, reveals the following: 1). Repatriates of the village of Ianeti regard Georgia as their homeland, and Georgian language as their native tongue. 2). they refer to their ancestors as *dzveli*. 3). before the exile their common religion (at least informally) was Orthodox Christianity. They observed rituals and holidays anticipated according to the Christian faith, particularly, *The Resurrection*, calling it as: *ours*, our holiday, even today. 4). When being forced to change their family names they adopted their ancestors' names. 5). the word 'ierli' or 'local' is used to refer all who were deported from historical Meskheta and Samtskhe-Javakheti. 6). There is the tendency that those who have returned in their fatherland restore their original family names. 7). rarely but still we see the tradition to attach their

რეპაზი შეროზია

კონსტანტინე გამსახურდია და ქართულური ენობრივი სამყარო

“... ერთს ქართველურად კიდევ შესძახებს...”

ნ. ბარათაშვილი

I. მწერალი, ენასთან მიმართებით, ძირითადად ორი საკითხის “მოგვარებას” ცდილობს: 1. ლექსიკური ერთეულების შერჩევას; 2. ენობრივი სისტემის შესაძლებლობათა გამოყენებას მეტ-ნაკლები სისრულით (ცხადია, სისტემის შესაძლებლობებში გრამატიკულ-სტრუქტურულ ელემენტთა ფორმისა და შინაარსის შესაძლებლობები იგულისხმება. სხვაგვარად ლექსიკური ერთეულები სისტემის შემადგენელი ნაწილია). ორივე სპეციფიკურ სირთულეებს შეიცავს და შემოქმედისათვის ადვილი დასაძლევია სულაც არ არის. ამავე დროს, ამ საკითხების გადაწყვეტაზე დამოკიდებული “მწერლის ენის” (გამორჩეული სტილის) შექმნა. კ. გამსახურდიას სიტყვებით რომ ვთქვათ, “დღედაღამ ებრძვის პოეტი სიტყვების მასას, როგორც მოქანდაკე მარმარის ლოდებს...” ან: “როგორც მუშახელის მოტანილ ქვასა და აგურს გამოცდილი ხუროთმოძღვარი თვალს გადაავლებს, აღრიცხავს და აღნუსხავს მასალას, მერმე წინასწარ შედგენილ გეგმაზე ააგებს უწყესრიგოდ დაყორებულ ქვისგან ბრწყინვალე შენობას, სადაც ბალავერი, ფასადები, ლავგარდანები და ზეთავი სახლისა ერთი და იგივე პლასტური სიმფონიის სამსახურში ჩადგებიან, აგრეთვე მუშაობს შემოქმედიც ენისა”.

ლექსიკური ერთეულების შერჩევა შემოქმედისათვის იგივე ჩანს, რაც მხატვრისათვის ფერთა შეხამებაა, კომპოზიციისათვის კი ტონალობა და ჰარმონიული სტრუქტურა. სიტყვა, უბრალოდ, ნიშანია, მასალაა. იგი მხოლოდ წინადადებაში, ფრაზაში ცოცხლდება ისევე, როგორც მუსიკალური ბგერა — მელოდიაში, ჰარმონიულ წყობაში. შესაძლებელ ვარიანტთაგან ერთის გამორჩევა წინადადების შინაარსის (აზრის) გათვალისწინებით იოლი არ არის. ასევეა სათანადო (საუკეთესო) ფორმის გამოიყვანა, რადგან წინადადებაში, ფრაზაში სიტყვა მარტო არ არის ისევე, როგორც ვაზის მტევანი ჩუქურთმაში, — ქართველური ეკლესია-მონასტრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ატრიბუტი, ჩუქურთმა ოსტატისაგან მოითხოვდა არა მარტო მასალის განსაზღვრადამუშავებას, ტაძრის პარამეტრებისა და სხვადასხვა მახასიათებლების გათვალისწინებას, არამედ, რაც მთავარია, ყველა დეტალში ქართველური სულიერი და მატერიალური კულტურის თავისებურებათა წარმოჩენას, ასახვას.

კ. გამსახურდიამ კარგად იცოდა, რომ “...დიდ და ძველ ტრადიციათა მატარებლის, ენის შესასწავლად ადამიანის ერთგვარი სიცოცხლეც მოკლეა”. მაგრამ თავისი ნიჭითა და დაუღალავი შრომით ახერხებდა მშობლიური ენის ლაბირინთებში შესვლას, იქ ჩაბუდებული ენობრივი შესაძლებლობების გამოვლენა-გამოყენებას ქართველური “ტაძრების” ასაგებად. ამავე დროს, სიტყვიერი და ფორმალური მასალის საძებნად ენის სიღრმეში ჩასული მწერალი აცხადებდა, რომ დაუშრეტელი რეზერვუარი ჩვენი ენისა ეს გახლავთ ძველქართული და ჩვენი ტომების მრავალკილოვანი დიალექტები”, რომ “...უძველესი, მაგრამ ლიტერატურაში ჯერაც უხმარი ქართული სიტყვები მოიპოვებიან გურიიში, ზემო და ქვემო იმერეთში, რაჭა-ლეჩხუმში, სამეგრელოსა და სვანეთში”.

ლექსიკური მასალის მუდამ მაძიებელი შემოქმედი გაფაციცებით აღევნებდა თვალყურს ახალი საენათმეცნიერო ლიტერატურის გამოსვლას, — საყურადღებოა მისი კრიტიკული წერილები ქიზიყურის, ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონებზე... თავადაც პოულობდა და დიალექტებიდან სალიტერატურო ენაში შემოჰქონდა არაერთი საინტერესო სიტყვა. ერთი ასეთი შემთხვევის შესახებ მას აღნიშნული აქვს თანამედროვე რომანის საკითხებზე დაწერილ მეექვსე წერილში: „...ტოილო — ფრიად საჭირო სიტყვა, ნიშნავს საბელს, რომლითაც საბალახოზე დააბამენ ხოლმე ცხენს“. ძნელია საუბარი იმაზე, „ტოილო“-ს უკავშირებდა თუ არა მწერალი მეგრულსა და ლაზურში დადასტურებულ იმავე ძირის ზმნურ ფორმას „ქიგიოტოულე“ (დააბი!). ამის შესახებ იგი არაფერს ამბობს, მაგრამ სავარაუდოა, რომ მისთვის მარტივლური ვარიანტი სიტყვისა ცნობილი იყო.

II. მწერლის დამოკიდებულებას ენისადმი კ. გამსახურდია მხატვრულ ახსნას უძებნის:

“...დღე და ღამ ვებრძვი ქართულ სიტყვას, როგორც კოჭლი იაკობი ებრაელთა მრისხანე ღმერთს“. ასევე “ფიქრობს“ სვეტიცხოვლის ამგები ლაზი ხუროთმოძღვარი. მხატვრულ გმირსა და მწერალს შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ პირველი საჭრეთლითა და ხუროთმოძღვრული ხედვით წარმოაჩენს ქართველურ სულიერი და მატერიალური კულტურის საგნძურს, ხოლო მეორე — კალმითა და ასევე, ქართველური აზროვნებით. ამიტომაც ორი დიდოსტატი ტყუპისცალივით ჰგავს ერთმანეთს. და მაინც, კითხვა ჩნდება: რატომ ადარებს კალმის ოსტატი (ასევე, საჭრეთლის ოსტატი), სიტყვასთან მებრძოლი მწერალი თავის თავს ღმერთთან მებრძოლ იაკობს?!

ადამიანი მუდამ შეუცნობელის ძიებაშია. ამავე დროს, ცდილობს, მეტი თავისუფლება მოიპოვოს სამყაროში. თავისუფლება კი პირობითია, შედარებითია. თავისუფლების ხარისხი ბრძოლის უნარსა და სამყაროს ცოდნის სიფართოვეზეა დამოკიდებული, — აბსოლუტური თავისუფლება მხოლოდ ღმერთს შეიძლება ჰქონდეს. მაგრამ ადამიანი ყოველთვის იმის ფიქრშია, მისწვდეს შეუძლებელს, ისე ღრმად ჩავიდეს მღვიმეში, რომ შეუცნობელი არაფერი დარჩეს. ენის სიღრმეში ჩასვლა კი ყველაზე რთულად დასაძლევია ამოცანა ჩანს ბუნებაში არსებულ წინააღმდეგობებს შორის (ენობრივი სისტემის გრამატიკული ნაწილის შესწავლა სულაც არ ნიშნავს ენის სიღრმეში ჩახედვას ისევე, როგორც აისბერგის მხოლოდ ხილული ნაწილის გამოკვლევით წარმოდგენა ვერ შეგვექმნება მის მთლიან ფორმაზე). შეუძლებელია, ერთმა ადამიანმა, თუნდაც ისეთმა, ღვთისგან ნიჭით დაჯილდოებულმა, როგორიც კ. გამსახურდია იყო, სრულად გაითვალისწინოს სიღრმე და ძალა ენისა (მით უმეტეს, როცა იგი “გვაქვს უთვალავის ფერითა“). მაგრამ ძლიერი სურვილი იმისა, რომ გააარკვიოს, სად გადის ზღვარი ადამიანის შესაძლებლობებსა და რეალობას შორის და, ამავე დროს, მიიღოს თავისუფლების მეტი ხარისხი, პიროვნებას უზიძებნის ბრძოლისკენ...

III. კ. გამსახურდია ერთ-ერთი ის გამორჩეული ქართველი მწერალია, რომელმაც ქართველური ენობრივი სისტემის სიღრმეში ჩახედვა მეტ-ნაკლებად მოახერხა და ენის შესაძლებლობათა გამოყენებით ქართველური სალიტერატურო ენის ისტორიაში თავისი სტილური ვარიანტი შექმნა.

შენიშვნა I: აქ უადგილო იქნებოდა საუბარი იმაზე, თუ ენობრივი სისტემის შესაძლებლობებიდან რა და როგორ არის მწერლის მიერ გამოყენებული. ეს ცალკე მსჯელობის საგანია. საკმარისია მხოლოდ იმის აღნიშვნა, რომ კ. გამსახურდია, ითვალისწინებს რა **სისტემის ყველა ვარიანტულ გამოვლინებას** (ძველი სალიტერატურო და დიალექტური ვარიანტები), კრიალოსნის ერთ ასხმაში აერთიანებს მორფო-სინტაქსურ და ლექსიკურ შესაძლებლობებს. ამავე დროს, ამ ასხმაში ზომიერებაა დაცული და თითოეული მარცვალი არ მეტობს, არ გამოირჩევა, არ “ყვირის”. მაგალითისათვის შეიძლება ერთი რეფრენის დასახელება: “ეჰა, ღამევ, ჩემი სულისაებრ ბნელო, მამცნე იღუმალი ზრახვანი შენნი” იგი ერთსახოვანი არ არის: თუ ქართველური ისტორიის მასალას იყენებს, მაშინ ქარბობს არქაული ელემენტები, რომელთა სინთეზი თანამედროვე ფორმებთან გვეხმარება განწყობის შექმნაში, ერთგვარად გვაახლოვებს სათანადო ეპოქასთან. ამდენადვე, ქართველი მკითხველი უცხოვდ ალარ გრძნობს თავს წარსულში. მაგრამ არაისტორიულ ნაწარმოებებში არქაულ ფორმებს ნაკლებად მიმართავს მწერალი. სამაგიეროდ ქართველურ დიალექტთა მასალის შეზავება თანამედროვე სალიტერატურო მონაცემებთან ქმნის ზომიერ, ესთეტიკურად გაწონასწორებულ, მაგრამ თავისებურ, გამორჩეულ, კ. გამსახურდიასეულ სტილურ ვარიანტს (თუ როგორ ყალიბდებოდა იგი, მხატვრული ნაწარმოებების გარდა ჩანს მწერლის კრიტიკულ წერილებშიც).

კ. გამსახურდიას ენობრივი სამყარო შემოფარგლული არ არის სალიტერატურო, ნორმატიული ვარიანტით. არც რომელიმე ერთი დიალექტის მასალა იკვეთება მასში ისე, როგორც ეს წარმოიჩინდება XIX-XX საუკუნეების ქართველურ მწერლობაში, — შემოქმედისათვის არსებობს მხოლოდ **ერთიანი ენობრივი საგანძური, ერთიანი ენობრივი სისტემა**, რომელიც განტოტვილია საქართველოს ყველა კუთხეში, მთასა და ბარში. ამიტომაც მისი შესაძლებლობების ნებისმიერი ვარიანტული (დიალექტური) გამოვლინება თანაბრად ღირებულია მწერლისათვის. აქედან გამომდინარეობს კ. გამსახურდიას (როგორც მწერლისა და მოქალაქის) პოზიცია ყოველივე ეროვნულის უპირველესად კი ერის განმსაზღვრელი უმთავრესი ნიშნის, ენის მიმართ.

ეს პოზიცია, როგორც ცნობილია, კ. გამსახურდიამდეც არსებობდა. საკმარისი იქნებოდა “სიტყვის კონას” დასახელებაც, სადაც სულხან-საბაო შერთანილი აქვს ქართველურ დიალექტთა მასალა მიუხედავად იმისა, რომ იგი მკვეთრად განარჩევდა “ავენოანობას” (დიალექტური, არასალიტერატურო ფორმით მეტყველება) და “ენამზეობას”, “ენაგანათლებულობას” (სალიტერატურო ფორმით მეტყველება). ყურადსაღებია, რომ დიალექსიკოგრაფი მეგრულს, ლაზურს იმავე რანგში მოიხსენიებს, როგორც იმერულს, მესხურს. კ. გამსახურდიასთვისაც სალიტერატურო ვარიანტის გარდა ყველა ქართველური მეტყველების ფორმა “დიალექტია”, ენაკავია: “...ასევე უნდა ვასხურო ჩემს ლექსიკას ხევსურულიდან, იმერულიდან, ქართლ-კახურიდან და მეგრულ-გურულ ენაკავებიდან მოტანილი სიტყვები”. იქვე, სალიტერატურო ქართულის ზრდა არ შეიძლება მარტოდონ გარეგან სესხს — ბარბაროზებს — დაეყრდნოს. აქ უმთავრესია “შინაგანი სესხი” ქართული ენაკავებიდან, სვანურ-ჭანურ და ოდიშურ დიალექტებიდან ახალი და უხმარი ლექსიკური მასალის მოხვეჭა”.

შენიშვნა II: თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მწერალი მიჰყვებოდა დიდი წინაპრების, რუსთაველისა და სულხან-საბას გზას. ზუსტია მისი შეფასება რუსთაველისა, — “რუსთაველი იყო არა მარტო ფუძემდებელი ქართული პოეზიისა... არამედ დიდი შემკრები ქართული მეტყველებისა, ქართული ენის მაღალი კანონმდებელი და შეუმუსკრელი დუღაბი ქართული ენის კულტურისა”.

შენიშვნა III: მწერლის, პოეტის პოზიცია შესაქმნელი ნაწარმოების ენისადმი თუ ისეთი არ იქნება, როგორიც იყო რუსთაველისა, სულხან-საბასი, ილიასი, აკაკისა, ვაჟასი, გ. ტაბიძისა, კ. გამსახურდიასი, მაშინ ზერელე, ზედაპირული დამოკიდებულება პოეტისა მსგავსი იქნება ზღვაში მოცურავე აღამიანისა, რომელმაც არ იცის, რა იმალება ზღვის ზედაპირის ქვეშ და არც სურვილი აქვს ჩაყურყუმაღავებისა; ეზარება, ნახოს ზღვის ქვეშეთის სილამაზე. ენის სიღრმეში “ჩაყვინთვის” დაზარებაა შედეგი ისეთი “ლექსების” წერისა, როგორიც დაბეჭდილია ვ. ხარჩილავას ბოლო კრებულში. ამ ლექსების ვერც ფორმა და ვერც “შინაარსი” ქართველ პოეტს ღირსებას ვერ შემატებს. ხელოვნებისადმი ასეთი ზერელე დამოკიდებულება ყოველთვის დაუპირისპირდება ჩვენი წინაპრების მიერ ეროვნული, ქართველური თვალთ დანახულ შემოქმედებას.

IV. ქართველური ენობრივი სამყაროს შესახებ კ. გამსახურდიას შეხედულებებზე როცა ვსაუბრობთ, აუცილებელი ჩანს იმის გათვალისწინებაც, თუ როდის და საქართველოსათვის როგორ ვითარებაში იწერებოდა ის წერილები (ან კეთდებოდა მოხსენებები), რომლებშიც მწერალი ჩვეული პროფესიონალიზმით მსჯელობს სალიტერატურო ენასა და დიალექტებზე. ეს არის გასული საუკუნის 30-50-იანი წლები, როცა: სრული დატვირთვით მოქმედებდა რუსული ბოლშევიკურ-კომუნისტური რეჟიმის ყველა მანქანა; უკვე სისხლში იყო ჩახშობილი ეროვნულ-გამათავისუფლებელი აჯანყება; ინგრეოდა ქართველურ-ქრისტიანული ეკლესია-მონასტრები, “განკულაგებისა” და “ზალხის მტრების” ცრუ მოტივ-სახელით ნადგურდებოდა, ან ციმბირში ასახლებდნენ უბრალო მოსახლეობასა და ინტელიგენციას... სამაგიეროდ, საქართველოს “შთავრობას” უკვე მიღებული ჰქონდა 1929 წლის დადგენილება, რომლის ძალითაც სამეგრელოში სახელმწიფო დაწესებულებაში (სკოლა, სასამართლო, პრესა...) საქმის წარმოება “მეგრულ ენაზე” უნდა შესრულებულიყო; 30-ათასიანი ტირაჟით დაიბეჭდა ბოლშევიკ-აქტივისტის ი. ჟვანიას წიგნი, “მეგრული სიტყვებით” დაწერილი; “მეგრულ ენაზე” იბეჭდებოდა ჟურნალ-გაზეთები; იმავე პერიოდში ქართველოლოგიაში უკვე დამკვიდრებული იყო ტერმინი “ქართველური ენები”, რაც ითვალისწინებდა სამწერა ქართველურ ენობრივ სისტემას. კ. გამსახურდიასთვის, როგორც ეს ჩანს მისი შემოქმედებიდან, ამგვარი დაყოფა ქართველური ენობრივი სამყაროსი მიუღებელი უნდა ყოფილიყო როგორც მოქალაქის, მწერლისა და ენათმეცნიერების საკითხებში საკმაოდ ღრმად ჩახედული პიროვნებისათვის. ყოველ შემთხვევაში, მწერალი არც მხატვრულ ნაწარმოებებში, არც კრიტიკულ წერილებში “ქართველურ ენებად” დასახულ ერთეულებს ენებად არ მოიხსენიებდა. მისთვის **ქართველური (=ქართული) ენობრივი სამყარო ერთი მთლიანი იყო, დაუნაწევრებელი.**

შენიშვნა IV: პროფესორების თ. გვანცელაძის, მ. ტაბიძისა და ტ. ფუტყარაძის ნაშრომებში ნათლად წარმოჩინდა XIX-XX საუკუნეების ქართველ მოღვაწეთა ანალოგიური პოზიცია, რაც მიუღებელი აღმოჩნდა თანამედროვე ქართველოლოგთა ნაწილისათვის. ზოგიერთმა მათგანმა

დასახელებულ პროფესორებს ყოვლად უვარგისი ტერმინი - "სამეული..." - "შიაწება". სამართლიანი იქნებოდა და მადლობელიც დავრჩებოდი, თუ სამი წერტილიდან ერთ-ერთში ამ სტატიის ავტორს იგულისხმებდნენ.

V. ერის ჩამოყალიბება მხოლოდ ენის (ენობრივი სისტემის) მეშვეობით არის შესაძლებელი, რადგან მხოლოდ ენით აღვიქვამთ სამყაროს, — ენით ვხედავთ, ენით გვესმის, ენით ვგრძნობთ და, რაც მთავარია, ენით ვაზროვნებთ. ქართველი ერის მშობელი ქართველური ენობრივი სისტემაა, რომლის შემადგენელი ნაწილებია სალიტერატურო ენა და მრავალრიცხოვან-მრავალფეროვანი ქართველური დიალექტები. შეუძლებელია ერთ ერს ერთზე მეტი სააზროვნო ენობრივი სისტემა გააჩნდეს. ეს იგივე იქნებოდა (შესაძლებელი რომ იყოს), ერთ ადამიანს ერთზე მეტი თავი ჰქონდეს. ქართველური ენობრივი სისტემა ქართველი ხალხის შექმნილია, ქართველი ერი — ქართველური ენისა. ქართველური მწერლობა, ფოლკლორი, ისტორია-ეთნოგრაფია, კულტურა მიგვითითებს ამაზე. და თუ რომელიმე ქართველ მწერალზე შეიძლება ითქვას, რომ მან მეტ-ნაკლები სისრულით წარმოაჩინა ქართველური ენის ძალა და სილამაზე, ერთ-ერთი მათგანი კ. გამსახურდია იქნება, — იგი შეიძლება იმ მხედრად წარმოვიდგინოთ, რომელიც, ნიკოლოზ ბარათაშვილის პერსონაჟის მსგავსად, "ერთს ქართველურად კიდევე შესძახებს..." და თამამად შეებრძოლება ქართველურ სიტყვას...

REVAZ SHEROZIA

KONSTANTINE GAMSAKHURDIA AND THE KARVELIAN LANGUAGE UNIVERSE

K.Gamsakhurdia is one of those eminent writers who have succeeded in perceiving the depth of the Georgian language and by making use of the peculiarities and possibilities of the literary language created their own style varieties.

Discussing the Kartvelian language universe in the relation to K.Gamsakhurdia one should necessarily take into account in what circumstances of the Georgian history the author wrote those essays (or made reports) in which the writer came to judge the literary language and dialects with his highly professional manners in the 30-50s of the last century, during which the Soviet Bolshevik machine worked at its strictest mode.

Having gone into the deepest language layers for exploring the verbal and structural materials the writer declared that 'the ever flowing reservoir of our language is ancient Georgian language and multi-sub-dialects of our tribal dialects.' The writer as a creator deals with the language as a wholesome treasury, a unique language system which has its roots in each of the corner of the country, be it in the plain or mountainous regions. That is why any variety of the language self-exposure has the equal value for the writer. K.Gamsakhurdia's philosophy (as of a writer and a citizen of his country) emanates from the above said worldview that the language is one of the essential tools and signs for the determination of everything that relates to national consciousness.

Neither in his fictions nor his essays he did not ever mention the term 'Kartvelian languages'. *Kartvelian* meant to him *Kartuli* (=Georgian) - one and indivisible unique whole.

«ვეფხისტყაოსნის» პრტი ტაჲის მართეულად ზაჲზრეპისათჲის

ვინც „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ისტორიის საკითხს გაცნობია, აუცილებლად მიაქცევდა ყურადღებას იმ აზრთა სხვადასხვაობას, რაც გამოიწვია პროლოგის მეხუთე სტროფის ბოლო სტრიქონმა: „გასტეხს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი ტყვიისა ლბილისა“. ა. სარაჯიშვილმა მთელი ეს სტროფი ჩანართად მიიჩნია: „ნუთუ თამარ მეფე უბრძანებდა პოეტს — ჩემი ლოყები და კბილები მიქეო? ეს არ შეჲფერის მორცხვ დედოფალს. ასე რომ, ყოფილიყო, პოეტი როდი გამოაცხადებდა, რომ ბრძანებით, იძულებით ვწერო. სტილიც მშრალია. „გრდემლი ტყვიისა ლბილისა“ არსად ნახულა და თანაც როგორც პოეტური შედარება, ცუდია: თუ ტყვიის გრდემლი თამარის ბრძანებაა ან მისი მშვენიერება, მაშინ პოეტის გული ქვად უნდა ვიგულისხმოთ: რომელი პოეტი დაიჩემებს გულქვაობას? ამ სტროფის აზრი პოემაში არ მართლდება...“ (ალ. სარაჯიშვილი, 1895, გვ. 10-11) ალ. სარაჯიშვილის ამ შეხედულებას იზიარებდნენ გ. ყიფშიძე (გ. ყიფშიძე, 1896); კ. კეკელიძე (კ. კეკელიძე, გვ. 109) ჩანართად მიიჩნევს ამ სტროფს.

იუსტინე აბულაძემ ეს სტროფი რუსთველისეულად მიიჩნია, ოღონდ გადამწერთა მიერ დამახინჯებულად ჩათვალა ასეთი წაკითხვა. ამის გამო მიმართავს კონიუნქტურას და, მისი აზრით, მეტ სინათლეს ანიჭებს აღნიშნულ მეტაფორულ სახეს: „გასტეხს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი სიტყვისა ლბილისა“ (ასე იკითხება ეს ადგილი 1913-სა და 1926 წლის გამოცემებში). მკვლევარმა ცალკე ნაშრომში დაასაბუთა კიდევ თავისი გასწორება: პირველი, რაც, მკვლევრის აზრით, ექვს იწვევს, ეს არის ტყვიის გრდემლი, რადგან, ჩვეულებრივ, გრდემლს მაგარი რკინისაგან (ფოლადისაგან) აკეთებენო. აქედან ცხადია, „ლბილი ტყვიის გრდემლის“ ნაცვლად აქ უნდა ყოფილიყო რაღაც სხვა სიტყვა... ამიტომ, ვფიქრობთ, კონტექსტის მიხედვით, სიტყვა „ტყვიისა“ უნდა იყოს გადამწერის მიერ წარყვნილი სიტყვა „სიტყვისა“, ე. ი. აქ უნდა იგულისხმებოდეს თამარ დედოფლის ნაზისა და ლბილის სიტყვის სიძლიერე, ძალი, ამიტომ უფრო ბუნებრივად მიგვაჩნია ამ ადგილის წაკითხვა ამ სახით:

„გასტეხს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი სიტყვისა ლბილისა“, რომლის აზრიც შემდეგია: ლბილისა და ნაზის სიტყვის სიძლიერე (მეტაფ. გრდემლი - იგულისხმება თამარის ბრძანება) მაგარ ქვასაც კი გასტეხსო. ეს, ვიმეორებთ, მით უფრო ბუნებრივად მიგვაჩნია, რომ რუსთველს არაერთგზის უხმარია მსგავსი პოეტური ფიგურა: „გველსა ზვრელით ამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი“ (ი. აბულაძე, 1967, გვ. 88-89).

აღნიშნულ სტროფს დაწვრილებით შეეხო ვიქტორ ნოზაძე (ვ. ნოზაძე, 1954, გვ. 103-109). მან მკვლევართა ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ, როგორც ჩანს, საანალიზო სტრიქონის შინაარსი კარგად ესმოდათ ძველ რუსთველოლოგებსაც. მაგალითად, ვახტანგ VI-ს მიაჩნდა, რომ ვეფხისტყაოსანში ნახსენები მაგარი ქვა არის აღმასი, ხოლო აღმასს ტყვიაზედ გასთლიან. ლექსის გაწყობისათვის გატეხად უთქვამს... უფრო ვრცელი და ამომწურავი განმარტება თეიმურაზ ბაგრატიონთან გვხვდება: „გრდემლი ტყვიისა მსგავსად სიმრგვრელითა მცირისა წისქვილისა ხელით საბრუნოსა არს ქმნილი და სადგარსა, გინა სტოლსა

ზედა არს მიმართული ქუეშედამ ჩარხითა, რომლითაც აბრუნებენ მცირესა მას სათლელსა და მას ზედა ჰსთლიან და აელვარებენ და ასწორებენ პატიოსანთა ძვირფასთა ქვათა (ესე გუარი ჩარხი მე თვით თუალითა ჩემითა მიხილავს სპარსეთსა შინა, მაგრამ ბრილიანტისა და ალმასისა გასათლელი ჩარხები სხვებ არს ქმნილი)“; ამის შემდეგ კი თეიმურაზი მეტაფორის გადატანით მნიშვნელობას ეხება: „ქვად მაგრად გულსა გმირისა და მამაცისა იტყვის მოშაირე, რომელიც არს ტრფიალებითა შეპყრობილი, ზოლო გრდემლად ტყვიისა ღბილისა ჩვილსა და მოწლესა გულსა ქალისა სატრფიალოსასა იტყვის, რომელიცა თვისითა ჩვილითა და მიმზიდველისა გულითა მრავალთა ძლიერთა და გმირთა გულისა მძლეველ იქმნების და შემმუსვრელ“ (თ. ბაგრატიონი, 1960, გვ. 4-5). თეიმურაზის ამ ცნობაზე მიუთითებს აგრეთვე ი. მეგრელიძე წერილში: ვეფხისტყაოსნის ლექსიკის საკითხები, ჟურნ. „ცისკარი“, 1958, №9, გვ. 131-132. მკვლევარი აქვე შენიშნავს, რომ არ მიაჩნია სწორად გრდემლის თარგმნა, როგორც *наковальня, молот, млат.* მას შინაარსით *гранило* შეეფერებაო (გვ. 132).

თეიმურაზის ცნობები საგულისხმოა და ფაქტიურად ნათელყოფს კიდევ საანალიზო სტროფის როგორც რეალურ, ისე გადატანით მნიშვნელობას. ენოზაძე ახალი მასალებით აშუქებს ამ საკითხს. იგი იშველიებს ძველ ქართულ წყაროებს, პატიოსანი თვლების დამუშავების შესახებ დიდძალ უცხოურ ლიტერატურას და გვაუწყებს: - უმაგრესი ქვა საერთოდ და ვეფხისტყაოსანშიც არის ალმასი. მაშასადამე, „გატეხს ქვასაცა მაგარსა...“ იგივეა, რაც ალმასს გატეხა. ძველი არაბული წყაროები არკვევენ იმას, თუ როგორ ამუშავებდნენ შუა საუკუნეებში ალმასს. მაგალითად, არაბი ტეიფაში (მე-13 ს.) აღწერს ალმასის დამუშავების წესებს და ამბობს, რომ ალმასს ტყვიის მაგიდაზე გათლიან, ტეხენ, ამუშავებენ. ირკვევა ისიც, რომ ტყვიის მაგიდა იგივეა, რაც ტყვიის გრდემლი („ქართული ბიბლიის“ ცნობები). აქედან გადატანით: როგორც უმაგრესი ქვა (ალმასი) უღბილესი ტყვიის გრდემლით გაითლება, ასევე თამარის შვენებით (ჰაეროვნებით) გატყდება მტკიცე გული პოეტისა. ს. ცაიშვილმა, რომელმაც დაწვრილებით შეისწავლა აღნიშნული სტრიქონის წაკითხვასთან დაკავშირებულ პოლემიკა, მიუთითა: „ზუსტად ასეთივე სახე-მეტაფორისთვის მიუძღრათეს ნიშანის თავის პოემაში „ისკანდერ-ნამე“: „ტყვიით სტეხენ უუმაგრეს ალმასს“-ო.

აქვე დავძენ იმასაც, რომ ნიშანის მსგავსად შოთა რუსთაველს კარგად სცოდნია, რომ ალმასს ამუშავებდნენ და ტეხდნენ სწორედ ტყვიითვე (რბილ, მაგრამ მძიმე ტყვიის დარტყმისას ალმასი კი არ იფშენებოდა, არამედ ტყდებოდა და შემდგომი დამუშავებისთვის სასურველ ფორმას იღებდა). ეს ცოდნა პოეტს გამოუყენებია მშვენიერი მეტაფორის შესაქმნელად.

აღსანიშნავია, რომ ალმასის დამუშავების თანამედროვე ტექნოლოგიამ ძირითადად იმავე მეთოდებს მიმართავენ, ასევე ტეხენ ალმასს (ს. ცაიშვილი, 1984, გვ. 97).

ქართველ მეცნიერებს მხედველობიდან გამორჩათ სულხან და ბეგთაშვილ თანიაშვილების მიერ მე-17 საუკუნის 60-70-იან წლებში გალექსილი „ამირან-დარეჯანიანის“ ერთი სტროფი, რომელიც, მართალია, რუსთაველის აღნიშნულ სტრიქონის გავლენითაა შექმნილი, მაგრამ მის გაგებაში დიდად გვეხმარება.

„თუ ყოფილყიყავ სიმაგრით ალმასი დაუმსხვრეველი,
გამტეხდა ტყვია, ჩემზედა შეიქმნებოდა მრეველი“ (2179-1,2).

ამდენად, პროლოგის მე-5 სტროფში ყველაფერი თავის ადგილასაა, ოღონდ საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რაზეა აქ საუბარი. ძმები თანიაშვილები პირველები იყვნენ ქართველი მოღვაწეებიდან, ვინც ნათელი მოჰფინეს რუსთაველის სტრიქონების მეტაფორულ აზრს, მაგრამ იმის გამო, რომ ისინი არ იყვნენ მაღალი რანგის პოეტები, მათი პოემა უყურადღებოდ დარჩა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, 1967 - ი. აბულაძე, რუსთაველოლოგიური ნაშრომები, თბ., 1967.
 თ. ბაგრატიონი, 1960 - თ. ბაგრატიონი, განმარტება პოემა „ვეფხისტყაოსნისა“, თბ., 1960.
 კ. კეკელიძე, 1981 - კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ., 1981.
 ვ. ნოზაძე, 1954 - ვ. ნოზაძე, „ვეფხისტყაოსნის ფერთამეტყველება“, ბუენოს-აირესი, 1954.
 სულხან და ბეგთაბეგ თანიაშვილები, 1941 - სულხან და ბეგთაბეგ თანიაშვილები, გალექსილი „ამირანდარეჯანიანი“, გამოცემული გ. ჯაკობიას მიერ, 1941.
 ალ. სარაჯიშვილი, 1895 - ალ. სარაჯიშვილი, ჟურნ. „მოამბე“, 1895, XI.
 გ. ყიფშიძე, 1896 - "Новое обозрение", 1896, №4219, 13 апреля.
 ს. ცაიშვილი, 1984 - ს. ცაიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები და პოემის ტექსტის ისტორია, ტ. I, თბ., 1984.

LELA CHOGOVADZE

ON THE CORRECT INTERPRETATION OF A STANCE IN *THE MAN IN THE PANTHER'S SKIN*

Those interested in the history of the text of *The Man in the Panther's Skin* would notice the variety of interpretation of the final line of the fifth stance of a poem: 'An anvil of lead can break even the hardest stone' (English translation by V. Urushadze). A. Sarajishvili. G. Kipshidze, considers the stance as interpolation. I. Abuladze thought it as an error or contamination made by scribes. T. Bagrationi and V. Nozadze interpreted the content as *hardest stone* (diamond) can be cut with the softest *lead anvil* meaning "the beauty of Queen Tamar can break the strong heart of the poet." I think that in their studies literary critics failed to notice a line from the versified of *Amirandarejaniani* written by Sulkhan and Begtabeg Taniashvilis in 60-70s of 17th century that helps elucidate the obscure phrase of *the Man in the Panther's Skin*.

"If I were diamond strong enough to resist beat and breakage
 I would be broken with lead it would overcome my hardness."

Thus, in the fifth stance of the poem everything is in its right place if only we knew what the talk is about. Brothers Taniashvilis were the first who threw light upon the metaphoric meaning of Rustaveli's lines. But because their poetry was not regarded high their poem failed to attract attention.

ლია ცერცვაძე-ცუცშირიძე

**ქართული ემიგრანტული პოეზია ჟურნალ „კავკასიონში“
(XXI საუკუნის 20-30-იანი წლები)**

ქართულ პოეზიას მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. იგი ყოველთვის ეხმიანებოდა ქვეყნის ცხოვრების მნიშვნელოვან ეტაპებს და გადმოსცემდა ქართველი ერის სულიერ მდგომარეობას. ამიტომ ჩვენი პოეზია, ერთი მხრივ, გაღუქსილი მატიაწია, მეორე მხრივ კი - მხატვრულ სახეთა, რითმებისა და რიტმის გასაოცარი ნაზავი. ქართველი პოეტები გამოირჩეოდნენ განსაკუთრებულად თავისუფლებისმოყვარე სულით, ამიტომ ჩვენი პოეზიის კონკრეტულ ჩარჩოებში მოქცევა ყოველთვის ძნელდებოდა. განსაკუთრებით მრავალფეროვანი და საინტერესო იყო XX ს-ის 20-30-იანი წლები, როცა ერთობლივად რამდენიმე ლიტერატურული მიმდინარეობა მკვიდრდებოდა ქართულ პოეზიაში.

საქართველოს გასაბჭოების შემდგომი წლების ქართული პოეზია, შეიძლება ითქვას, ორ ფრონტზე გაიშალა: ერთი, ეს იყო ქვეყნის შიგნით, საოცრად შეზღუდული, რიგ შემთხვევაში კი საერთოდ ცენზურას დაქვემდებარებული - საბჭოური პოეზია და მეორე - ქვეყნის გარეთ, პოლიტიკურ ემიგრაციაში მყოფ ქართველ პოეტთა შემოქმედება, რომლებიც ნაკლებშეზღუდულნი, მძაფრად აკრიტიკებდნენ ქვეყნის ბედუკუღმართობის მძიმე მიზეზებს. მათზე საბჭოთა ცენზურის გავლენა ნაკლები იყო, ამიტომ ქართული ემიგრანტული პოეზია იმთავითვე მართალი ხმითა და თავისუფალი თემებით გამოირჩეოდა.

საბჭოური წყობის კრიტიკის უხეშ ტონს მშობლიური ქვეყნის მონატრებით გამოწვეული რომანტიკული განცდები ენაცვლებოდა. ემიგრანტ პოეტებს არც ქართველი კლასიკოსები და მათი ღვაწლის ჭეოვანი დაფასება დავიწყებით. მათ ნოსტალგიურ განწყობაში ბრძოლის დაუოკებელი ჟინია ჩასახლებული, რაც, უიმედობის მიუხედავად, შემართებასა და თავისუფალ ქვეყანაში დაბრუნებისაკენ სწრაფვას განაპირობებს. ეს განწყობა ემიგრანტი ქართველ პოეტის გ. ყიფიანის მიერ ასე გახმოვანდა:

„თუ ვერ ვიზილავთ მზის ამოსვლას თეთრი მერცხლები,
ჩვენ მაინც ვიფრენთ იმედების გაორკეცებით!“

ქართული ემიგრანტული პოეზია XX ს-ის 20-30-იან წლებში არაერთ ჟურნალ-გაზეთით იყო წარმოდგენილი, მაგრამ მათ შორის დამსახურებულად შევაჩერეთ ყურადღება ჟურნალ „კავკასიონზე“, რომელიც სწორედ 1929-1930 წლებში გამოდიოდა საფრანგეთში ლევილის ქართველთა სათვისტომოს წარმომადგენელთა დიდი მონდომებითა და ხელშეწყობით. ჟურნალში იბეჭდებოდა ბევრი ცნობილი თუ ნაკლებადცნობილი თანამედროვე ავტორი, ქართული კლასიკური მწერლობა და უცხოური თარგმანები.

ჟურნალ „კავკასიონის“ პოეზია წარმოდგენილია ს. ბერეჟიანის, ალ. გასიტაშვილის, რუბენ ყიფიანის (რალფი), ა. ტყემალაძის, ვ. წილოსანის, პროკოფი აბულაძის (რეო ამონი), გ. ყიფიანის, მ. დადიანის, გ. გამყრელიძის, ჯ. ყურულაშვილის და სხვათა ლექსებით.

ავტორთა უმრავლესობა ფსევდონიმით წერს, რომელთაგან ზოგი გაიშინა დანარჩენის გამოცნობა კი მომავლის საქმეა. საკუთარი გვარ-სახელებით დაბეჭდულ

პოეტთაგან „ზოგიერთი სამუდამოდ შერჩება ქართულ პოეზიას, კერძოდ, ს. ბერუიანი, გ. ყიფიანი, გ. გამყრელიძე, უმეტესობა კი სამშობლოს დაკარგვით გამოწვეულ ნალღელში ამოვლელულ კალმოსნად დარჩება“, - როგორც გ. შარაძე აღნიშნავს.

განსაკუთრებული სიფაქიზით ეპყრობიან „კავკასიონის“ ავტორები ქართული საბჭოთა მწერლობის საკითხებს. მათი მიდგომის სიფაქიზე და დელიკატურობა გამოიხატებოდა იმაში, რომ ანტისაბჭოთა ჟურნალ „კავკასიონს“, ერთი მხრივ, მთელი სიმკაცრით ემხილებინა საბჭოთა მწერლობისა და სოციალისტური რეალიზმის პრინციპების დამღუპველობა (მაგალითისათვის შეგვიძლია მოვიყვანოთ ისიღორე მანწკავას წერილი „ქართული ლიტერატურა“, რომელიც კავკასიონის I ნომრებში დაიბეჭდა, სადაც ავტორი საბჭოთა ხელოვნებას ხელოსნობასა და ბოლშევიზმის ზოტბა-დიდებას უწოდებს), მეორე მხრივ კი წარმოეჩინა ქვეშარიტი ქართული მხატვრული მწერლობის ძირითადი თვისება - სიცოცხლის სიყვარული და ამ სიყვარულით გამოწვეული სიხარული და გამარჯვება.

მ. წულუკიძის ნარკვევში „ესკიზები თანამედროვე ქართული ლიტერატურიდან“ შესანიშნავად არის ჩამოყალიბებული ქართული პოეზიის ძირითადი მიმართულება და ხასიათი: „ქართული პოეზია დღის, სინათლის, მზის პოეზიაა! - წერს მ. წულუკიძე. მან იცის, თუ რა არის ჭმუნვა, მაგრამ ის ამ მდგომარეობიდან თითქმის ყოველთვის მომღიმარი გამოდის. ვარდს უმღერის ქართველი მგოსანი თუ გმირების ბრძოლას, გლეხის ჭირ-ვარამს, მუშების იმედებს თუ მთელი ერის მისწრაფებას, - ის უტეხი ხალასით შეჰყურებს ცხოვრებას, მომავალს მაშინაც კი, როდესაც აშკარად ხედავს, რომ იმედი მარცხდება, ტანჯვა იმარჯვებს, მზე ჩადის, ბნელდება, ვარდი სჰკნება... თუ ქართველი მწერალი ღამეს უმღერს, ის უთუოდ სიცოცხლის, სიხარულის მომგვრელი ღამეა... მომავლის გამარჯვებით ჰსიცოცხლობს ქართველი მხატვარი“ (მ. წულუკიძე, 1929).

„დღისა და მზის პოეზიის საშობლოდან იძულებით დევნილი პოეტები, დედის აღერსა და მშობლიური კერიის სითბოს მონატრებულნი, ცრემლებად კინძავენ სევდიან სათქმელს. მათი შემოქმედების ერთი ნაწილი იმდენად გამართულია პოეტური ოსტატობისა და მხატვრული გამომსახველობის თვალსაზრისით, რომ თამამად დაიდებს ადგილს ქართველ კლასიკოსთა შემოქმედების გვერდით.

ჟურნალ „კავკასიონის“ პოეზია მრავალ თემას მოიცავს; სამშობლოს სიყვარულისა და მისი დიადი ისტორიის ამაყ განცდას საბჭოური წყობის მოურიდებელი კრიტიკა ენაცვლება. აქ შევხვდებით უცხოეთის თემაზე, კერძოდ პარიზზე შექმნილ ძალიან თბილ და მადლიერებით სავსე ლექსებს. საინტერესო მიძღვნებია ქართველი ემიგრანტებისადმი, რომელთა სტრიქონებში შეულამაზებლად ჩანს მძიმე გზა - მშობლიური სოფელ-ქალაქებიდან ევროპის ქვეყნებამდე გავლილი და, განსაცდელის მიუხედავად, სიკვდილამდე უმწიკვლოდ შენარჩუნებული თავისუფალი, მებრძოლი სული, ღირსეული მეობა.

ამჯერად ყურადღებას შევაჩერებთ სწორედ სამშობლოსადმი მიძღვნილ ლექსებზე, რომელთა სტრიქონებში მარადიული ნოსტალგია, დედის მონატრება, მშობელი მიწის სიშორის ტკივილი და კვლავ შეხვედრის იმედი სახლობს. ემიგრანტი პოეტები არც ერთხელ ერიდებიან საბჭოთა წყობის გესლიან

კრიტიკას, რადგან თავიანთი ქვეყნისა თუ პირადი უბედურების მიზეზად სწორედ მას ასახელებენ.

„კავკასიონის“ პირველი ნომერი იხსნება ს. ბერეჟიანის ლექსით „ნასახლარი“, რომელიც, გ. შარაძის შეფასებით, ქართული ემიგრანტული პოეზიის ლაიტმოტივად შეიძლება ჩაითვალოს.

„ისევ ის მთები! ისევ ის ზეცა!
შენს სილამაზეს ვერ შესცვლის დრონი,
ორ ნაწნავებად გადმოიკეცა
ფარჩის კაბაზე მტკვარი-რიონი.
გავყევი მძევლად დღეს კუდიან ქარს...
როცა სოფელი იწვა ბინდებში,
ვაკოცე ღობეს, ვაკოცე ჭიშკარს
და დავიმაღე სქელ სიმინდებში.
გატეხილ ხულას დასჩხავის ყვავი,
დამპალ სვეტებზე ქანაობს ოდა,
მე რომ ალვის ხედ გავჩენილიყავ,
შენთან დარჩენა შემეძლებოდა!“

მშობლიური ქვეყნის სილამაზისა და მონატრების განცდა ყველაზე ხშირად სტუმრობდა ემიგრანტ პოეტთა მუშას, საშობლოში გათენებული დილის მნატვრულ სურათს მეტაფორულად ხატავს მ. დადიანი ლექსში „დილა“. მარგალიტის წვრილ კაკლებად დაფანტულ ცვარსა და ლაქვარდფერად განათებულ ცასთან სამუდამო გამოთხოვება პოეტს კიდევ უფრო უმძაფრებს სევდასა და მონატრებას. საოცარი ლირიზმით გადმოსცემს იგი საშობლოში განცდილი დილის სურათს:

„ნაზი იას მთის ნიავი
საარშიყოდ ეპარება
და მის ფოთლებს საიდუმლო
ჩუმი კოცნით ეკარება...
მთელი ღამის არშიყობით
და განცხრომით დაღალული...
დღის სინათლით დარცხვენილი
ეთხოვება ვარდს ბუღბუღი,
ასეთია ჩემი ქვეყნის,
ჩემს მამულში მუდამ დილა;
ამ ბუნებას ბედმან შავმან
გამაშორა, გამაცილა...“

დახვეწილი პოეტური კულტურით გამოირჩევა გ. გამყრელიძის პოეზია. შალვა ამირეჯიბისადმი მიძღვნილ ლექსში „დამშვიდობება“ იგი შეუდარებელი ოსტატობით გვახედებს იმ უძირო ნაღველსა და დარდში, რომელსაც პოეტი განიცდიდა საშობლოდან იძულებით წამოვლისას. მას უცხოეთში ყოფნისას თითქოს, სულ ერთი და იგივე მოძახილი ჩაესმის: - „სად მიდიხარ? რისთვის არ გინდა ჩვენთან დარჩენა, ჩვენთან სიკვდილი?“ და მაინც, როცა წასვლა გარდაუვალი შეიქმნა და პოეტიც იძულებული გახადეს, ეს მძიმე გამომშვიდობება გადაეტანა მან მთელი სიმძაფრით განიცადა, როგორ „სწუხდნენ მინდვრები, სწუხდნენ მთები, ნაღველიანი მტრედისვით ზეცა“, უკან მობრუნებას ეხვეწებოდა მშობლიურ

მიწა და ვედრებით აფრთხილებდა: „სხვა საქართველოს, სხვა სამშობლოს, სხვა თავშესაფარს ვერსად იპოვნი, ამაზე კარგს, ამაზე დიადს“.

გ. გამყრელიძეს ემიგრაციაში წასვლამდე სამშობლოში უკვე იცნობდნენ, როგორც ნიჭიერ და იმედისმომცემ პოეტს. მას თავისი მოკრძალებული ნიშა უკვე ეჭირა ქართულ პოეზიაში. თუმცა იყვნენ ისეთებიც, რომელთა სახელებიც ნამდვილად ქართული ემიგრანტული პოეზიის მონაპოვარია, მაგალითად, გ. ყიფიანი თავისი შესანიშნავი ლექსებით, რომლებიც „კავკასიონში“ აქტიურად იბეჭდებოდა. ამგვარად გამოვყოფთ ერთი უსათაურო ლექსის მეტაფორული აზროვნებით დატვირთულ რამდენიმე სტრიქონს:

„ღამე შეირყა ტყიბულის მთებში,
ღამე ნახშირი, უნდო, შავგულა;
ცივი წყარონი კლდის ნაწნავებში,
ვერცხლის ქამრებად გადმოკიდულა.
დაღლილ ხვევნაში ხევი იჭრება,
ბუტბუტებს ღელე, ღამის ხუშარა,
ცაზე ღრუბლები ისე იშლება,
ვით განასროლი ცეცხლის ყუმბარა.

.....
ეხლა სად არის ეს ყველაფერი?
სახლი, ბუჩქი, შვაცეცხლი, თარო,
წითელი ჩექმით გადანათელი
ჩემი აკვანი და სანეტარო...“

ქართულ ემიგრანტულ პოეზიაში გამოირჩევა საინტერესო ხმის მქონე პოეტი რეო ამონი, იგივე პროკოფი აბულაძე, რომელიც შემდგომში ჟურნალ „მხედარს“ რედაქტორობდა. იგი, სამწუხაროდ, ახალგაზრდა გარდაიცვალა, მაგრამ „კავკასიონმა“ შემოგვინახა მისი საკმაოდ ბევრი ლექსი, რომლებშიც პოეტი სიყვარულით იხსენებს თავის ქვეყანას:

„რიონს ზღაპრები მოაქვს მაისში,
მთის ხომალდები უკან მას ახლავს;
ჩამოვარდება და ქუთაისში
კალთებს უკოცნის
ძველსა ნასახლარს...
აქ პოეტებმა ვარდის უბნებში
ბედნიერება გამოაფინეს
და მცხოვრებლებთან მზე საუბრებში
ანგელოსები შემოაფრინეს...
ნეტავი ერთხელ კიდევ მენახოს
მაგ ბროლის მკერდზე
ღამე დაღვრილი:
ეს ხეტიალი გადამელახოს
და მოვსულიყო შენთან დაღლილი“

(„გზაზე“, 1929 წ.).

სამშობლო და დედა ორი განუყოფელი ტკივილია ემიგრანტ პოეტთა შემოქმედებაში. შორეული საქართველოდან მათ ყოველთვის დედის მონატრებით დაღლილი თვალები ეძახით, მისი გამხდარი ხელების სითბო იზიდავთ. იმედი აღარა აქვთ, რომ შინ დაბრუნებულებს ისევ მიეგებება ეს ძვირფასი არსება.

გ. ყიფიანი სიზმრად ხედავს მოხუც დედას, თითქოს იმ სიხარულსაც განიცდის, რომელიც დედას მოჰგვარა მასთან შეხვედრამ, მაგრამ სიზმარშიც კი წუთები დათვლილია, რეგლამენტირებულია დედასთან მიახლოების დრო და ალერსი, „შავი საათი“ განაგებს საწუთროს:

„ხო... ის სიზმარი - წუხელ რა იყო...

ნეტავ იმ ძილში მოვეკალ ვინმეს.

მზე მთის მწვერვალზე გადმომდგარიყო

მიწას აყრიდა ოქროსფერ მძივებს.

დანგრეულ ქოხში შევადე კარი,

იქ დავინახე მოხუცი დედა,

მას ცივ ფიცარზე დაედო თავი,

გახმდარი სახით გადმოიხედა...

შეშინებული შეკრთა, გაოცდა;

შენა ხარ, შვილო? - მითხარი ჩქარა!

ავტირდი, უნდა გადამეკოცნა...

საათმა მორცხვად დაიწკრიალა,

სურვილი შემრჩა გამშრალი ბაგის,

სნეულ დედასთან მსურდა ალერსი...

ასე დამთავრდა იმ ერთი ღამის

სიზმარი ცხადზე უსაყვარლესი“.

სამშობლოსადმი ემიგრანტი პოეტების დამოკიდებულებაზე წერისას გვერდს ვერ ავუვლით ვლასა მგელაძის ერთ ჩანაწერს, რომელიც მას პოლიტიკური პატიმრობისას ბათუმის ციხეში გაუკეთებია. ისეთი გულწრფელი ემოციაა ამ პატარა ჩანახატში, რომ მისი გულგრილად წაკითხვა შეუძლებელია: „წერა კი არა, უდიდესი სიმღონისი შექმნა მინდოდა, როცა სამშობლოზე ვწერდი ციხეში... ყვავილები და მთელი ბუნება ცოცხლად თვალწინ მეშლებოდა, მდინარის წუხილს, მწყემსის სალამურს თითქოს ვუსმენდი, მზის სხივებს ვხედავდი, მე კი არ ვწერდი, ვხატავდი, ვლოცულობდი, მსურდა, ბუნების საოცრება ამემუსიკებინა და ყველასათვის მეთქვა ის, რასაც განვიცდიდი.“

ამ დღეს მე ავმალღდი, ზეკაცი გავხდი, ჩემს დაბადებას შინაარსი მიეცა. მე ბუნების მონაწილე შევიქენი, უდიდესი სიმოვნება განვიცადე, სასოება ვიგრძენი. ღვთაებრივი სახე ჩემში დავინახე, ციხის სიცარიელე მაღლით აივსო... მე ამ წამიდან თითქოს ბუნების საიდუმლოება გავიგე. მე უსწავლეო მცოდნე შევიქენი და თავს ისე ვგრძნობდი, თითქო ძილისგან გამეღვიძა... მოულოდნელად ვიღაცამ ჯვარი გადამსახა და ბრმა მხედველი გამხადა.. რა მწყურია ბუნებაში ყოფნა და მისი მშვენიერებით დატკბობა! ვინ შეგქმნა, რა ხარ, ვინ ხარ, ვინ განაგებს ასე წესიერად ყველაფერს?! - ბუნებავე, მასწავლე მე საიდუმლოებანი შენი!“ აღნიშნული ჩანაწერი წინ უძღვის ლექსს „სამშობლო“, რომელიც ვ. მგელაძეს აკაკისთვის მიუძღვნია. ლექსი გულშიჩამწვდომი სტრიქონებით მთვარდება:

„ტურფად შემკული სამოთხე

შორიდან მომეჩვენება,

როდის იქნება, სამშობლოვ,

ვიხილო შენი მშვენება?!“¹

მშობლიური ბუნების შესანიშნავი მხატვარია პროკოფი აბულაძე. „ლურჯად აფეთქილი ცისა და „მანდილმზიანი მიწის“ ტრფობა ველარ დაუბნობს

¹ „კავკასიონი“ - პარიზი, ფერანი, 1929 წ., I-II, დაცულია ქართული ემიგრაციის მუზეუმში.

პოეტის გულს და ამაოდ უხმობს „ლატვარდებით მზისკენ გადაფრენილ“
სამშობლოს, რომ სიყვარული გაუზიაროს:

„მშობელო მხარე, მანდილ-მზიანო!

შენს მკლავებზეა ცა დაღვარული,

სადა ხარ, სადა! გაგიზიარო

ამდენი გრძნობა და სიყვარული“.

ემიგრანტ ქართველ პოეტებს წუთითაც არ ავიწყდებათ ის ისტორიული გზა, რომელიც საქართველომ განვლო საუკუნეების მანძილზე, იციან მათ, რომ ქვეყნის ტანჯვა-ვაება XX საუკუნით არ დაწყებულა და ქართლის სევდიანი ამბავი ცრემლითა და სისხლითაა ნაწერი. პოეტი გ. ყიფიანი მთელი სიმძაფრით განიცდის მონღოლთა ასწლოვან ბატონობას საქართველოში. მისი „ასი წლის პოემა“ მოგვითხრობს, თუ როგორი მწარეა „სინამდვილე დაწყებული მონღოლებიდან“, როგორ გადაწვეს ჩვენი მიწა „უნუგეშო ცეცხლის ზმანებით და ორ ზღვას შორის გადაქანცეს ძვლების კუნძული“. ქართულ პოეზიაში ბევრი დაწერილა ჩვენს ავბედით ისტორიაზე, მაგრამ ნამდვილად გამორჩეულია ყიფიანის შეფასებები როგორც მხატვრული, ისე ემოციური თვალსაზრისით: „ატირდა საუკუნე მოხუც ქალივით, იმედების მზე გადაიწვა და ურდოს ნებით შეკაზმული შურისძიება გამოცდილ ჯალათივით დაესხა თავს გლოვის კუნძულს“ — წერს იგი.

ემიგრანტ პოეტებს არ ასვენებთ ფიქრი კრწანისსა და ერეკლე მეფის გადაწყვეტილებაზე. კრწანისის სევდა მათი დიდი სატიკვარის ნაწილია. ერეკლეს მიმართავს პოეტი გ. გელაზანია:

„მიყვარს უდაბნო, მოწყვნილი კრწანისის ველი,

ირაკლის დიდი მარტოობა, მისი ნალველი...

მოდი ირაკლი, ჩვენი რაზმი შენ მოგიწოდებს,

აგირჩევთ სარდლად, არა მეფედ, ასე იცოდე!..

ეი, ირაკლი ამაყია ჩვენი ხსენება,

ჩვენ საქართველოს გიჟები ვართ, ნუ გეწყინება!“

ადვილი გასაგებია, რატომ უხმობს ემიგრანტი ქართველი პოეტი ერეკლეს სარდლად და არა მეფედ, თუმცა ლექსში ობიექტურად აფასებს იგი იმ ისტორიულ სინამდვილეს, რომელშიც ერეკლეს მოუწია ძალიან საპასუხისმგებლო გადაწყვეტილების მიღება, „მეფის დიდი მარტოობა“ მას ბოლომდე განცდილი და დაფასებული აქვს, ამიტომ თანაგრძნობით სთავაზობს ერთად ვიაროთ და კრწანისის ვზიდოთ ფიქრებით.

დიადი ისტორიით შთაგონებულნი და აწმყოთი საშინლად უკმაყოფილო ემიგრანტი პოეტები „ჩრდილოეთიდან წითელი რაშით მოსულ“ მტარვალს მტკიცე კრიტიკულ-ოპოზიციურ დამოკიდებულებას ახვედრებდნენ და სიტყვით უცხადებდნენ დაუნდობელ ბრძოლას მათ, ვინც „საქართველოში საქართველოს სახე წაშალეს“ და „სულს დაობლებულს შემოავლეს გლოვის არშია“. მტრის ვაჟკაცური გამოწვევისა და სისხლის ბოლო წვეთამდე ბრძოლის სულისკვეთებით არის გაჯერებული პროკოფი აბულაძის ლექსი „ქაქუცა ჩოლოყაშვილის სიმღერა“, რომელსაც გ. შარაძე ქართული ემიგრაციის ნამდვილ ჰიმნად მიიჩნევს:

„თამარის ძუძუს ვფიცავარ,

ერეკლეს ვაჟკაცობასა,

ისე გაგიზიდა სიცოცხლეს,

რომ ვერ მოხვდეს ცნობასა,
 თუ ტყვია შემომელევა,
 ხანჯალს დაგაგებ რისხვიანს,
 გატყდება?! გულს ამოვიგლეჯ,
 სახეში გფეთქავ სისხლიანს!
 სიმრავლით ვერ შემაშინებ,
 ტანში ცეცხლი მაქვს დაღვრილი,
 თუ ვერ გაგკვეთო მხარდამო,
 ცხენზე გამიწყდეს აღვირი!“

ჩრდილოური პოლიტიკის კრიტიკას არ ერიდება ვ. წილოსანი ემიგრანტი მეგობრებისადმი მიძღვნილ ლექსში „ჩვენს დევნილებს“, რომელშიც პოეტის კრიტიკულ-ობოზიციურ განწყობილებას თავისუფალი მომავლის იმედო აგვირგვინებს:

„გასწი წინ, ძმაო, მაგრამ ფრთხილად, გვერდზე გყავს მტერი,
 იკურთხოს შენი მარჯვენა და მკერდი ფიქალის,
 წინ, შეუპოვრად!.. ჩრდილოეთით შემონაბერი
 დღეს თუ ზვალ უნდა ჩაბნელებდეს სუსხი გრიგალის!“

სამშობლოს სიყვარული და მისი ტრაგიკული ბედის სისხლხორცეული განცდა ის თემაა, რომელიც ყველა ემიგრანტის სულს ერთიანად აფორიაქებდა. ჟურნალი „კავკასიონი“ კი გულითადად მასპინძლობდა მათ შემოქმედებას, რისი წყალობითაც ბევრი, მართლაც შესანიშნავი პატრიოტული ლექსი შემოიჭრა ქართულ პოეზიას. ჩვენ მხოლოდ „კავკასიონის“ 1929-1932 წლებში გამოსული ნომრების მიმოხილვით შემოვიფარგლეთ. ჟურნალს არც განახლების შემდგომ (1964-1986 წწ.) შეუცვლია მიმართულება და ხასიათი, მის მესვეურთა ფიქრი და მუზა კვლავაც სამშობლოს სიყვარულს დასტრიალებდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ჟურნ. „კავკასიონი“, 1929, №№1, 2, 3; 1930, №3; 1932, №№2, 4. პარიზი, გამომცემლობა „ფერანი“; დაცულია ქართული ემიგრაციის მუზეუმში.

მ. წულუკიძე, 1929 - მ. წულუკიძე, ესკიზები თანამედროვე ლიტერატურიდან - გალაკტიონი: ჟურნ. „კავკასიონი“, 1929, I-II, პარიზი; დაცულია ქართული ემიგრაციის მუზეუმში.

LIA TSERTSVADZE-TSUTSKIRIDZE

GEORGIAN POETRY OF EMIGRANT AUTHORS IN JOURNAL *KAVKASIONI*

After forming the Soviet Georgia the poetry of the country went to two different fronts: the one that was created within the country, in most cases completely held under the Soviet censorship grips and the second written beyond the country borders by poets who were in political emigration and enjoyed freedom of subject choice and expression. The influence of the Soviet censorship on the latter was faint if any and was originally distinguished with free themes and true soundings.

Among the journals and newspapers coming in Georgian outside the country in the 20-30s of the 20th century *Kavkasioni* was published in France in 1929-1932 by the sponsorship of Leville community of Georgian emigrants.

The journal published poems that were mostly on patriotic themes. Emigrant poems did not restrain from the venomous criticism of the Soviet system as they saw in it the reason of their country's and their own personal tragedies.

These poets seemed to be inspired with the great past of their country and were desperately ungrateful of their present that is why they offered staunch critical opposition to the 'Rider from the North on the red stallion' who 'has expunged the face of Georgia in the country' and 'wrapped up the orphaned soul in the shroud of mourning'.

Kavkasioni has preserved many verses of the Georgian poetry that might have been lost if not this journal.

**ვლადიმერ ვპერაზა,
ლუკა ღვალაიშვილი**

ეგნატაშვილი (იგნატიევი) სიმონ იაგორის-ქი

1768-1774 წლებში რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ მოაწყო დიდი ექსპედიცია (გიულდენშტედტის, გმელინის და პალასის მონაწილეობით) რუსეთის იმპერიაში შემავალ თუ მომავალში შესასვლელ ცალკეულ მხარეთა შესასწავლად (მათ შორის საქართველოშიც). ექსპედიცია მიზნად ისახავდა ამ მხარეთა ფიზიკურ-გეოგრაფიულ აღწერილობათა შედგენას, მინერალოგიურ, ბოტანიკურ, ზოოლოგიურ და კულტურულ სიძველეთა შესწავლას.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის (ყოფილი სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ლენინგრადის) პეტერბურგის არქივში დაცულია მასალები გიულდენშტედტის ურთიერთობაზე პეტერბურგში მცხოვრებ იმ ქართველებთან, რომელთაც შეეძლოთ რაიმე დახმარება გაეწიათ მისი ექსპედიციისათვის. აღმოსავლეთმცოდნეობის არქივში დაცული ორი ხელნაწერი კი მიუთითებს, კერძოდ ქართველთა იმ დახმარებაზე, რომელიც მათ გამოუჩენიათ ზემოხსენებული ექსპედიციისათვის (ნ. მახათაძე, 1983, გვ. 77).

XVIII საუკუნის 30-იან წლებში მოსკოვ-პეტერბურგის ქართული საზოგადოების წარმომადგენლებმა რუსულ ენაზე ბეჭდურად გამოაქვეყნეს ორი თხზულება. ნაშრომს მთარგმნელის ინიციალები „И. С.“ ახლავს ბოლოს როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია (ა. აბრამიძე, ი. ცინცაძე და სხვ.), ავტორის ინიციალებით „И. С.“ იგულისხმება: სიმონ იგნატაშვილი (იგივე ეგნატაშვილი).

ქართველებმა საპატიო მოვალეობა შეასრულეს მოსკოვის უნივერსიტეტისა და მოსკოვ-პეტერბურგის კულტურულ ცხოვრებაში. ს. ეგნატაშვილი სწავლობდა მოსკოვის უნივერსიტეტში სხვა ქართველებთან ერთად, ხოლო შემდეგ იგი 1770-იან წლებში იყო მოსკოვის უნივერსიტეტის ინფორმატორი. აქვე უნივერსიტეტში სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კათედრის პროფესორის თანამდებობაზე იყო და დროგამოშვებით პრორექტორის მოვალეობას ასრულებდა მეორე ქართველი ნ. ნ. ზანდუკელი (ტრ. ზუნდაძე, 1960, გვ. 144).

ს. ეგნატაშვილი ცნობილია, როგორც თარჯიმანი, რომელიც მუშაობდა ეკატერინე II-ის ფავორიტ გრიგოლ პოტიომკინთან და თან ეწეოდა საჯაშუშო საქმიანობას ერეკლე II-ის საწინააღმდეგოდ.

სიმონ ეგნატაშვილის რუსულ თარგმნებს შორის საპატიო ადგილი უნდა მიეკუთვნოს „ბრმა მემუსიკის სიმღერას“, რომელსაც რუსულად ეწოდება „Грузинская песнь слепого певца Екатерине Великой“.

მას შემდეგ, რაც ქართლ-კახეთის სამეფოსთან დაიდო ტრაქტატი გეორგიევსკში, 1783 წლის 6 სექტემბერს სოლომონ I-მა წერილი გაუგზავნა პავლე პოტიომკინს და სთხოვა იმერეთის სამეფოც მიეღო მფარველობის ქვეშ.

ქუთაისში შეიკრიბნენ საზოგადოების მრავალრიცხოვანი წარმომადგენლები, რომელთაც გამოხატეს თავისი სწრაფვა რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლისა.

აქ ამ ზეიმზე ქუთაისელ ბრმა მემუსიკეს, ანუ, დღევანდელი გამოთქმა რომ ვინმართ, ხალხურ მელექსეს ჩონგურის აკომპანიმენტზე წარმოუთქვამს ეკატერინე II-ისადმი მიძღვნილი საზოგადოებრივი ლექსი, რომელსაც ალტაიელებში მოუყვანია რუსი ოფიცერი ტამარა და, როგორც ჩანს, მას რუსეთში მყოფ

ქართველი ეგნატაშვილისათვის დაუვალეზია ამ სიმღერის რუსულად თარგმნა. ეს ლექსი თარგმნილი ეგნატაშვილისაგან 1837 წელს დაიბეჭდა რუსეთში „Труды и Летописи общества древностей Российских“ (ნ. მახათაძე, 1983, გვ. 44).

სიმონ ეგნატაშვილს ქართულიდან რუსულად უთარგმნია „ბარამგულ-დამიანი“, რომელიც წარმოადგენდა ავტორიზებული თარგმანის ნიმუშს. ს. ეგნატაშვილს წვლილი აქვს შეტანილი იმ რუსულ-ქართული ლექსიკონის შედგენაში, რომელიც შვილთან ერთად გაუყვებია. ნიკო ეგნატაშვილი 1809 წელს რუსეთის მთავრობას სთხოვს მის გამოცემას, თუმცა ლექსიკონი ჩვენთვის გაუგებარი მიზეზების გამო არ გამოცემულა.

სიმონ იაგორის ძე ეგნატაშვილი (იგნატიევი) ქართლიდანაა, მისი წინაპარი ვახტანგ VI-ის ამალის წევრია და რუსეთში დარჩენილა. იგი სამოცდაათიანი წლებიდან საგარეო საქმეთა კოლეგიის თანამშრომელია. იგი მათ ქართულ საბუთებს უთარგმნის რუსულ ენაზე. მანამდე ამ საქმეს დავით აბაზაძე ასრულებდა. მას თავდაპირველად ასესორის ჩინი ჰქონდა, ხოლო შემდეგ პრემიერ-მაიორის ანუ პოდპოლკოვნიკის წოდება მიანიჭეს. იგი მუშაობდა გრიგოლ პოტიომკინთან თარგმნად, რომელმაც ქართლ-კახეთის მეფის ელჩს გარსევან ჭავჭავაძეს მიუჩინა თარგმნად და ჯაშუშად (მ. ბერძენიშვილი, 1980, გვ. 220).

საფიქრებელია, რომ თვითმპყრობელობა აგენტებს (ჯაშუშებს) ყველა ფენაში ეძებდა. ქართლის თავად-აზნაურობის ნაწილი ერეკლე II-ის უკმაყოფილო იყო და ოპოზიციაში იდგნენ. ისინი ყოველნაირად ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ ერეკლესათვის და ტახტზე ვახტანგ VI-ის შთამომავლები აეყვანათ. თვითმპყრობელობა ადვილად შოულობდა მათ რიგებში თავის აგენტებს.

სიმონ იაგორის ძე ეგნატაშვილი, როგორც მკვლევრებმა (ალ. ბარამიძემ და ი. ცინცაძემ) გაარკვიეს, ერთ-ერთი იმათგანია, ვინც რუსეთის მხარეს ერეკლე II-ის საწინააღმდეგოდ ჯაშუშობს, მაგრამ ზოგიერთმა მკვლევარმა (ნ. მახათაძე) მის საქმიანობას ახსნა მოუძებნა, რომ თითქოსდა ეს განპირობებული იყო არა ანტიპატრიოტული, არამედ უშუალოდ ერეკლე II-ის მმართველობისადმი უარყოფითი დამოკიდებულებით. თუმცა სწორად აღნიშნავდა „გეორგიანულ ისტორიასთან“ დაკავშირებით გ. ქიქოძე, რომელმაც ეს თხზულება ქართულად თარგმნა. ამგვარი პოლიტიკური მოღვაწეობა მაინც საზარალო იყო ქართველი ერის ინტერესების თვალსაზრისით, ვინაიდან ეს მიმართული იყო ქართველი მეფის (ერეკლე II - ვ.წ., ლ.დ.) ხელისუფლების წინააღმდეგ. ეს კი ერთადერთი ძალა იყო, რომელსაც შეეძლო ჩვენი ერისათვის ხელმძღვანელობა გაეწია XVIII საუკუნის მე-2 ნახევარში (ჟურნ. „მნათობი“, 1939, №7).

მოსკოვის ცენტრალურ არქივში, ფელდმარშალ პოტიომკინის ფონდში თავის დროზე იასე ცინცაძემ აღმოაჩინა საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც ცხადყოფს რუსეთის დაზვერვის საქმიანობას და ეგნატაშვილის კავშირს მათთან. საქმე ეხება ერეკლე II-ისა და გარსევან ჭავჭავაძის მიმოწერას. მით უმეტეს, როცა გარსევან ჭავჭავაძე პეტერბურგიდან თავის მეფეს საიდუმლო ცნობებს აწვდიდა ამ მიმოწერით. ერთგან 1785 წლის თარიღით გარსევან ჭავჭავაძე ერეკლე II-ს სწერს: „ეჭვი მაქვს რომ არამც თუ შუაზედ სხვანიც განიხილავდნენ, ხოლმე და ამ მიზეზით ყველა ვერ დამიწერია, თუ ინებებთ სხვა ანბანი მიბოძეთ“... როგორც ვხედავთ, გარსევანი ერეკლე მეფეს სთხოვს, საიდუმლო ანბანი ან შიფრი გამოგზავნეო (ი. ცინცაძე, 1960, გვ. 146).

როგორც პროფ. იასე ცინცაძე აღნიშნავს, გარსევან ჭავჭავაძეს ეჭვი აღძვრია, რომ მის მიმოწერას ერეკლესთან რუსეთის დაზვერვა ამოწმებს და აგენტის მეშვეობით იგებს ყოველივეს. ამიტომ სთხოვს საიდუმლო შიფრს.

ზემოხსენებული წერილი ერეკლეს მისამართით ქართულ ენაზე იყო დაწერილი, მაგრამ არა გარსევან ჭავჭავაძის ხელით — აღნიშნავს ი. ცინცაძე. საბუთის ბოლოს იმავე ხელით მინაწერია: „ვმოწმობ ჭეშმარიტად დედაისაგან გარდმოღებას სავარსამიძე“ (ი. ცინცაძე, 1941, გვ. 146). ამ მინაწერიდან ცხადი ხდება, რომ გარსევან ჭავჭავაძის საიდუმლო წერილი, ერეკლე II-ის მისამართით გაგზავნილი, სვიმონ ეგნატაშვილს (იგნატიევი) გადაუწერია და სავარსამიძეს შეუმოწმებია. XVIII ს. ოთხმოციანი წლების რუსეთის საგარეო პოლიტიკის მესაქეს გრიგოლ პოტიომკინს ჰყოლია ქართული საბუთების მთარგმნელად აყვანილი და იმავე დროს გარსევან ჭავჭავაძესაც „შველოდა“, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ემსახურებოდა საელჩოში რუსულად მიმოწერის დროს.

როგორც პროფ. ი. ცინცაძემ გაარკვია დოკუმენტებზე დაყრდნობით, გარსევან ჭავჭავაძისათვის გრ. პოტიომკინს მიუჩენია ს. ეგნატაშვილი, რომელსაც უშუალო კავშირი აქვს პოლკოვნიკ პოპოვთან, პოპოვი კი მოახსენებს პოტიომკინს. ეგნატაშვილის ერთგულება პოტიომკინისადმი განპირობებული ყოფილა ფიციით. სიმონს დაკისრებული მოვალეობა კარგად შეუსრულებია. მას გარსევანის ნდობა მოუპოვებია. ეს რომ ნამდვილად ასეა, ჩანს გარსევანის წერილიდან, სადაც ის ერეკლე II-ს შეახსენებს, საიდუმლო შიფრი და მისი თარჯიმანი რომ გთხოვე, საჭირო არ არის, რადგან ს. ეგნატაშვილი ვიპოვე, რომელსაც სავსებით მიენდო და მას საიდუმლოება გაანდო (ი. ცინცაძე, გვ. 148).

განსვენებულმა მეცნიერმა დოკუმენტებზე დაყრდნობით გაარკვია, რომ ს. ეგნატაშვილი თავად იღებდა დედნის ასლებს გარსევანის არქივიდან და მათ აწვდიდა რუს მოხელეებს. რადგან დაზვერვის ისტორიაში ცნობილია, რომ დოკუმენტებს, წერილებს ან გზაზე ხსნიან და იპარავენ, ან უშუალოდ იღებენ მათ ასლებს თარჯიმანის მეშვეობით თუ სხვა ხერხებით. ჩვენს შემთხვევაში ს. ეგნატაშვილს პირადად ხელი მიუწვდებოდა გარსევანისა და ერეკლეს წერილებზე, როგორც თარჯიმანს და სარგებლობდა გარსევანის სრული ნდობით და მათ რუს მოხელეებს აწვდიდა.

ამრიგად, სვიმონ იაგორის-ძე ეგნატაშვილი, რომელიც მოღვაწეობდა XVIII ს. ბოლოს რუსეთის იმპერიაში, მეტად საინტერესო ფიგურაა, როგორც თარჯიმანი და მკვლევარი რუსულ-ქართული კულტურული ურთიერთობისა, მაგრამ ამავე დროს წარმოგვიდგება, როგორც აგენტი რუსეთის დაზვერვისა. თუმცა ეს ნაბიჯი შეიძლება აიხსნას არა როგორც არაპატრიოტული მოქმედებით, არამედ ერეკლე II-ისადმი უარყოფითი დამოკიდებულებით, რადგან რუსეთში მოღვაწე ქართველ თავად-აზნაურთა წარმომადგენლებს სურდათ ტახტზე აყვანათ ვახტანგ VI-ის შთამომავლები და აქტიურად თანამშრომლობდნენ რუსეთის მოხელეებთან, რაც უარყოფითად აისახა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. აბრამიშვილი, 1952 - ა. აბრამიშვილი, ერთი უცნობი ქართულ-რუსული ლექსიკონის შესახებ: გაზ. „საბალზო განათლება“, 1952, 24 დეკემბერი.
 მ. ბერძნიშვილი, 1980 - მ. ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, ტ. I, თბ., 1980.
 ვ. მაჭარაძე, 1968 - ვ. მაჭარაძე, ბესიკი დიპლომატიურ სარბიელზე, თბ., 1968.
 ნ. მახათაძე, 1983 - ნ. მახათაძე, მეგობრობის ფურცლები, თბ., 1983.
 გ. ქიქოძე, 1939 - გ. ქიქოძე, გეორგიანელი ისტორიკ: ჟურნ. „მნათობი“, 1939, №7.
 ი. ცინცაძე, 1941 - ი. ცინცაძე, რამდენიმე ცნობა რუსეთის თვითმპყრობელობის დაზვერვისა და მისი აგენტების საქმიანობის შესახებ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში: ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. II, 1941.
 ი. ცინცაძე, 1960 - ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, თბ., 1960.
 ტრ. ხუნდაძე, 1960 - ტრ. ხუნდაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960.

VLADIMIR TSVERAVA, LUKA DVALISHVILI

SVIMON EGNATASHVILI (IGNATIEV)

In the 70s of 18th century a man from the Georgian emigrant society of Petersburg published two works that had initials of the translator. "...". As is known in the specialist literature these initials

are of Svimon Egnatashvili (Ignatiev)'s.

Svimon Iagorovich Egnatashvili (Ignatiev) comes from a nobility of Kartli kingdom whose family moved to Russia after the demise of King Vakhtang VI. Svimon Egnatashvili graduated from the Moscow University and worked at the same University for a certain period. In the literary circles he was known as an interpreter and translator. He helped Georgians to translate from Georgian into Russian as well as Russian officials to translate from Russian into Georgian.

Svimon Egnatashvili (Ignatiev) worked as a secret agent for the Russian empire at the end of the 18th century. He had sworn the oath to Gregory Potyomkin and got in touch with him through Colonel Popov. Svimon Egnatashvili assisted Garsevan Chavchavdze, an ambassador of Erekle II, to furnish his translations and earned his trust. This fact is attested from the letter which was found and published by professor I. Tsintsadze.

In spite of the fact that Svimon Egnatashvili is a prominent public man in the Russian empire at the close of the 18th century and a promoter of Russo-Georgian relationships at the same time he carries out clandestine activities in favor of the Russian empire. However, some scholars (N. Makhatadze, G. Kikodze) find justification of his steps in the sense that his motivation was not betrayal of his country. But he opposed King Erekle II for the purpose of bringing heirs of Vakhtang VI to the Kartli throne.

სოფიო ჟაჟა

ტერმინათვის „დიგლოსია“

ბუნებრივი ენები პრინციპულად არაერთგვაროვანია: ისინი არსებობენ მრავალი სახესხვაობის სახით, რომელთა ფორმირება და ფუნქციონირება განპირობებულია საზოგადოების განსაზღვრული სოციალური დიფერენციალობით და მისი კომუნიკაციური მოთხოვნილებების მრავალფეროვნებით. მაგალითად, სტუდენტი იყენებს სტუდენტურ ჟარგონს ძირითადად თავის წყნარ, თანატოლებთან ურთიერთობისას, ხოლო დანარჩენ სიტუაციებში მიმართავს სალიტერატურო ენის საშუალებებს. პროგრამისტები იყენებენ კომპიუტერულ ჟარგონს პროფესიულ თემებზე საუბრის დროს, ხოლო პროფესიული გარემოში გამოსვლის შემდეგ საერთო სალიტერატურო ენის სიტყვებსა და კონსტრუქციებს მიმართავენ. ერთი ეროვნული ენის სხვადასხვა ქვესისტემის ამგვარ ფლობას და ურთიერთობის სფეროს ან სიტუაციის შესაბამისად გამოყენებას „შიდადენობრივი დიგლოსია“ ეწოდება. ამის გარდა, ტერმინი „დიგლოსია“ აღნიშნავს სხვადასხვა ენის ცოდნასაც და მათ მონაცვლეობით გამოყენებას ურთიერთობის, სიტუაციის შესაბამისად.

სოციოლოგიისტიკას აინტერესებს არა მარტო ის, თუ რა გავლენას ახდენს ინდივიდის ან ინდივიდთა ჯგუფის სოციალურ ცხოვრებაზე რამდენიმე ენის ცოდნა, არამედ ისიც, თუ რა განსაკუთრებულ ფუნქციას ატარებს გამოყენებულ ენათაგან თითოეული. ეს განპირობებულია იმ თავისთავადი ცხადი ფაქტით, რომ სხვადასხვა ენას ადამიანი სხვადასხვა სოციალურ გარემოში ან სიტუაციაში იყენებს. ამ ვითარების ამსახველი ერთ-ერთი ტერმინია **დიგლოსია**.

სპეციალურ ლინგვისტურ ლექსიკონებში **დიგლოსია** განმარტებულია, როგორც ერთი ენის შიგნით კოლექტივის (ან პიროვნების) მიერ სხვადასხვა ქვესისტემის ფლობა, თუმცა იშვიათად ამ ტერმინში სხვადასხვა ენის ორი ქვესისტემის ფლობასაც გულისხმობენ. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ (და არა მარტო ქართულ) საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ზოგჯერ ეს ტერმინი ჭეშრაც არა არის ერთნაირად გაგებული*.

ნაშრომის მიზანია ტერმინ „**დიგლოსიის**“ სალექსიკონო დეფინაციითა შეჯერება იმ მნიშვნელობასთან, რომელიც ამ ტერმინის შემოღებისას იგულისხმება მასში ამერიკელმა ენათმეცნიერმა ჩარლზ ფერგიუსონმა 1959 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში (Ch. Ferguson, Diglossia, Word journal, 1959).

ტერმინ „**დიგლოსიამდე**“ ენათმეცნიერება იყენებდა ტერმინს „**ბილინგვიზმი**“ (ანუ „ორენოვნება“). ხოლო იმგვარი სიტუაციისათვის, რომელშიც რამდენიმე ენის ფუნქციონირებაა საჭირო, მოქმედებს ტერმინი „**მრავალენოვნება**“. ჩ. ფერგიუსონმა **დიგლოსიის** ცნების ფორმულირება წარმოადგინა, რომლის მიხედვითაც ეს არის შედარებით სტაბილური ენობრივი წარმოადგინა, რომლის მიხედვითაც ეს არის შედარებით სტაბილური ენობრივი სიტუაცია, რომელშიც ენის პირველად დიალექტებთან ერთად (რომლებსაც შეიძლება ჰქონდეს ზოგადი ან რეგიონალური სტანდარტები) არსებობს მათგან

* ტერმინ „დიგლოსიის“ განსხვავებული გააზრების შესახებ მსჯელობისათვის იხ.: ტ. ფუტყარაძე, 2005, გვ. 62-63; თ. ბოლქვაძე, 2007...

ძალიან განსხვავებული, მაღალ დონეზე კოდიფიცირებული (ხშირად გრამატიკულად უფრო რთული) ზედღებული ვარიაცია, რომლის შეთვისება, ჩვეულებრივ, ხდება ფორმალურ სფეროებში (მაგ., საგანმანათლებლო სისტემაში, ოფიციალურ სამეტყველო და წერილობით სფეროებში), მაგრამ არასდროს გამოიყენება ყოფითი კომუნიკაციებისთვის.

დიგლოსიური სიტუაცია განისაზღვრება, როგორც მეტყველებაში ორი ან რამდენიმე ენობრივი სახესხვაობის ფუნქციონირება. ამ დროს ეს ენობრივი სახესხვაობები ერთმანეთთან შემავსებელ დამოკიდებულებაშია. ენობრივ სფეროებს შორის, დიგლოსიის შემთხვევაში, ერთგვარი იერარქიული ურთიერთობაა დიდად შეფასებულიდან მცირედ შეფასებულამდე. თუკი ეს ენობრივი სახესხვაობა მიჩნეულია ნათესაურად, H სახესხვაობა, როგორც წესი, ენის უფრო კონსერვატორულ ფორმას წარმოადგენს, რომელიც გამოიყენება ფორმალურ სფეროებში — საჯარო მეტყველებისას, რელიგიურ ტექსტებში, განათლებაში და სხვ. L გამოიყენება უფრო არაფორმალურ სფეროში, ყოფითი ურთიერთობებისას, ქუჩაში, ბაზარში, ტელეფონზე საუბრისას და ა. შ. იმ შემთხვევაში, თუ H და L ფორმები ერთმანეთთან გენეტიკურ კავშირში არ არის, უფრო ხშირად H ენობრივი სახესხვაობა უფრო მაღალი საერთაშორისო პრესტიჟის მქონეა.

ჯომუა ფიშმანმა შეცვალა და განავითარა ფერგიუსონის თეორიის ის ნაწილი, რომელიც ფსიქოლინგვისტიკის ნიშნით იყო ჩამოყალიბებული. მისი განმარტებით, ბილინგვიზმი არის ენობრივი კონტაქტების შედეგი. ჯ. ფიშმანის მიხედვით, დიგლოსია ორნაირად გაიანზღვრება:

ა) დიგლოსია წარმოადგენს ორ სამეტყველო კოდს — როცა სიტუაცია აპირისპირებს მაღალ და დაბალ ვარიანტებს.

ბ) დიგლოსია ფუნქციონალურ დიფერენციაციას ახდენს ორ ენას შორის.

ჯ. ფიშმანის თვალსაზრისში ჩანს დიგლოსიის ბილინგვიზმთან გათანაბრების ტენდენცია.

ფერგიუსონის მიხედვით, დიგლოსია გულისხმობს ერთი ენის ორ ენობრივ ვარიანტს, სტანდარტიზებულ ვარიანტსა და ხალხურ ვარიანტს აქვს ერთი და იგივე მოდელი, განსხვავება კი ისაა, რომ შესაძლებელია ერთის კონტროლი, ხოლო მეორე კონტროლის გარეშეა. ფიშმანის მიერ ამ თეორიის განვითარებით, ბილინგვიზმი არის ენობრივი კონტაქტების შედეგი. მისი აზრით, დიგლოსია ორ ენაზე მეტს აერთებს.

ჯ. ფინჩის საცნობარო ტიპის ნაშრომში (Jeffrey Finch, *Linguistic Tiers and Concepts*, London, 2000) მოცემული განმარტებაც ჩ. ფერგიუსონის თვალსაზრისის მისდევს. მისი განსაზღვრებით, "ზოგ ენას აქვს ორი უაღრესად განსხვავებული ვარიანტი, რომელიც მოქმედებს სამეტყველო საზოგადოებაში და რომელთაგანაც თითოეულს თავისი განსხვავებული სოციალური ფუნქცია აქვს. თუკი თქვენ ხართ, მაგალითად, საბერძნეთში, თქვენ ნახავთ ადამიანებს, ვისთვისაც მშობლიურია წერისას ერთი ფორმა "katharevousa", ხოლო მეტყველებისას მეორე — "dhimotiki". ეს სიტუაცია იწოდება დიგლოსიად. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც ერთ ფორმას ეწოდება "მაღალი" და მას იყენებენ ოფიციალურ სფეროებში — განათლებაში, პოლიტიკასა და კომერციაში, ხოლო მეორე ანუ "დაბალი" ვარიანტი მოქმედებს საშინაო და არაფორმალურ სიტუაციებში. ასეთ დროს "მაღალი" უფრო პრესტიჟულია, ხოლო "დაბალი" უფრო მიღებულია მისი გამოყენების კონტექსტებში...

დიგლოსიური სიტუაცია შესაძლოა ვიპოვოთ ეგვიპტეში, სადაც გამოყენებულია ორივე — კლასიკური არაბულიცა და თანამედროვე არაბულიც; და შვეიცარიაში, სადაც მოლაპარაკენი იყენებენ მაღალ გერმანულს და შვეიცარულ გერმანულს ("ზიუდ დუჩი"). ამის ისტორიული მაგალითია ისეთი რომანული ენები, როგორიცაა საფრანგეთის ესპანური და იტალიური, მათაც ახასიათებდათ დიგლოსიური სიტუაციები, რომლებშიც "მაღალი ლათინური" გამოიყენებოდა განათლებაში, რელიგიასა და ოფიციალურ ვითარებაში, ხოლო ჩვეულებრივი სასაუბრო ლათინური — ყოველდღიურ მეტყველებაში. ასეთი სიტუაციები დღესაც არსებობს წყნარი ოკეანისა და კარიბის აუზის მოსახლეობაში, სადაც ინგლისურის სტანდარტული ვარიანტიც და ჰიზინიზებულიც ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობენ.

რუსი ენათმეცნიერის **იარცევას** ლექსიკონის მიხედვით, **დიგლოსია** არის ორი ენის ან ერთი ენის ორი ფორმის ერთდროული არსებობა საზოგადოებაში, რომლებიც გამოიყენება სხვადასხვა ფუნქციონალურ სფეროში. ბილინგვიზმისაგან და მრავალეროვნებისაგან განსხვავებით, დიგლოსია ითვალისწინებს მოლაპარაკის მიერ შეგნებულ შეფასებას "მაღალი — დაბალი" (მაღალფარდოვანი — ყოველდღიური) ვარიანტებისას.

ტერმინი დიგლოსია 2006 წელს გამოცემულ სოციოლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში (Словарь с оциолингвистических терминов Российской академии наук институт языкознания и Российская академия лингвистических наук, Москва, 2006) შემდეგნაირადაა განმარტებული: "1. შიდაენობრივი დიგლოსია — ფლობა მოცემული ნაციონალური ენის სხვადასხვა ქვესისტემისა (როგორც წესი, ტერიტორიული დიალექტისა და ენის სალიტერატურო ფორმისა) და მათი გამოყენება სიტუაციის ან ურთიერთობის სფეროდან გამომდინარე. ტერმინი "დიგლოსია" შემოიტანა ჩარლზ ფერგიუსონმა შემდეგი მნიშვნელობით: "ორი და მეტი სახესხვაობა ერთი და იმავე ენისა, გამოყენებული ზოგიერთი მოლაპარაკის მიერ სხვადასხვა გარემოებაში", მაგ., იტალიური ენის მატარებლები იყენებენ ადგილობრივ დიალექტს შინ, მეგობრებს შორის, მაგრამ გადადიან სალიტერატურო ენაზე სხვა დიალექტების წარმომადგენლებთან ურთიერთობის დროს ან საჯარო გამოსვლებში. 2. იშვიათად დიგლოსიაში იგულისხმება სხვადასხვა ენის პარალელური და იერარქიული გამოყენება, მაგრამ განსხვავებით ბილინგვიზმისაგან, დიგლოსია ამ გაგებით აღნიშნავს სხვადასხვა ნაციონალური ენის ორი ქვესისტემის ფლობას, რომელთაგანაც ყოველი მათგანი გამოიყენება მხოლოდ ურთიერთობის გარკვეულ სფეროში. დიგლოსია ასეთი ტიპისა აუცილებლად არ ახლავს ორენოვნებას, რომლის დროსაც ფუნქციონალური გადანაწილება ორ გამოყენებად ენას შორის შესაძლოა წაშლილი იყოს ან არ არსებობდეს საერთოდ.

ნებისმიერი ტიპის დიგლოსიის დროს მნიშვნელოვანია მოლაპარაკის მიერ სხვადასხვა კომუნიკაციურ საშუალებას შორის შეგნებული არჩევანის გაკეთება და ისეთი საშუალების გამოყენება, რომელიც საუკეთესოდ უზრუნველყოფს კომუნიკაციას ურთიერთობის მოცემულ სფეროში".

ქართული ენის ენციკლოპედიაში, რომელიც გამოიცა 2008 წელს, დიგლოსიას ასეთი განმარტება აქვს: "დიგლოსია არის ორი ენის ან ერთი ენის ორი ვარიანტის ერთდროული არსებობა. მაგ., კლასიკური არაბული და სალაპარაკო არაბული."

სალიტერატურო არაბული გამოიყენება ოფიციალურ სფეროებში (განათლების სისტემა, მასმედია, ადმინისტრაციული მმართველობა და სხვ.), ხოლო "ხალხური არაბული ენა-დიალექტები" — ყოველდღიურ საყოფაცხოვრებო სიტუაციებში. არაბულ სამყაროში საუნივერსიტეტო ლექციები სტანდარტულ ენაზე ტარდება, მაგრამ სავარჯიშოებისათვის ახსნა-განმარტებების შედგენისას "დაბალ" ვარიანტს მიმართავენ. შეიძლება ვინმეზე თქვან — არაბული არ იცისო იმ შემთხვევაში, როცა ეს პირი არ ფლობს სალიტერატურო ენას. განათლებული არაბები ხშირად უარყოფენ არასტანდარტული ენის ცოდნას, თუმცა ყოველდღიურ ცხოვრებაში სწორედ მას იყენებენ.

დიგლოსიის დროს სალიტერატურო ენა პრივილეგირებულად მიიჩნევა. მხოლოდ ის ითვლება რეალურ ენად, ხოლო არასტანდარტული ენა იგნორირებულია.

დიგლოსიის მოვლენამ გააღვივა ინტერესი სტანდარტული (სალიტერატურო) ენების დახასიათებისა და შესწავლისადმი, როდესაც საზოგადოებაში თანაარსებობს სოციალური სტატუსით განსხვავებული ორი ენა ან ერთი და იმავე ენის ორი სხვადასხვა სახეობა.

ენის "მაღალ" და "დაბალ" ვარიანტებს შორის განსხვავებაა გრამატიკაში. პირველის გრამატიკა გაცილებით უფრო რთულია. მასში უფრო განვითარებულია ზმნური ფორმები.

განსხვავებულია ლექსიკურ ერთეულთა ფორმა და გამოყენება. სამეცნიერო-ტექნიკური ტერმინოლოგია ენის "მაღალ" ვარიანტში შედის.

ერთ-ერთი ყველაზე ბუნდოვანი სფერო სოციოლინგვისტიკისა არის დიალექტისა და ენის გამიჯვნის საკითხი. ეს სხვაობა უფრო ნათლად ჩანდა თავდაპირველად, როდესაც დიალექტები ენის ქვესისტემებად მიიჩნეოდა, მაგრამ ეს პრობლემა თანდათან იტვირთება სოციალურად და პოლიტიკურად, და შესაბამისად, სულ უფრო ბუნდოვანი ხდება.

ქართული ენობრივი სიტუაციის დიგლოსიური თვალსაზრისით განხილვისას აზრთა სხვადასხვაობაა ქართველ ენათმეცნიერთა შორისაც, რაც უშუალოდ კავშირშია იმ მრავალწლიან პოლემიკასთან, რომელიც ეხება ენისა და კილოს გამიჯვნის კრიტერიუმებსა და სამეტყველო ფორმათა სტატუსის განსაზღვრას.*

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დიგლოსიასთან დაკავშირებით არსებული თვალსაზრისები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: ა) "ქართველური ენობრივი სამყაროს შემთხვევაში საქმე გვაქვს მონოლინგვურ დიგლოსიასთან, ე.ი. დიგლოსიის პირობებში გვაქვს: დედაენა და მშობლიური დიალექტი. ბილინგვიზმის დროს კი არსებულ ორ ენათაგან ერთი დედაენაა, მეორე უცხო ენა" (ტ. ფუტყარაძე) და ბ) "ქართველური ენების ურთიერთობა სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით ისეთ ენობრივ სიტუაციას ქმნის, რომელსაც "კლასიკურ დიგლოსიას" უწოდებენ და მიიჩნევენ, რომ მეგრელებისა და სვანებისათვის, მეგრული და სვანური მშობლიური ენაა, ქართული ენა კი ძირითადი ენის კატეგორიის მიეკუთვნება (მ. ქურდიანი).

ენათმეცნიერებაში არსებული ტერმინოლოგიური სიჭრელე მრავალი გაურკვევლობის მიზეზი ხდება. წინააღმდეგობრივია თითქმის ყველა ტერმინი, რომლებიც ერთდროულად ესაჭიროება ლინგვისტიკას, ეთნოლოგიასა და პოლიტიკას. ამიტომ ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორაა კვალიფიკირებული ესა თუ ის ენა მისი გავრცელების არეალში და როგორია მისი როლი სახელმწიფოებრივ კონტექსტში.

* საკითხის ისტორიისათვის იხ.: თ. გვანცელაძე, 2006; ქართველური ენები და დიალექტები, 2007; ტ. ფუტყარაძე, 2008...

დამოწმებული ლიტერატურა

- თ. გამყრელიძე, 2003 - თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2003.
- თ. გვანცელაძე, 2006 - თ. გვანცელაძე, ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006.
- ნ. ლაღარია, 2002 - ნ. ლაღარია, სოციოლინგვისტიკა, თბ., 2002.
- მ. ტაბიძე, 2005 - მ. ტაბიძე, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბ., 2005.
- ტ. ფუტყარაძე, 2005 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, ნაწ. I, ქუთაისი, 2005.
- ტ. ფუტყარაძე, 2008 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველთა დედაენა და დიალექტები, ქუთაისი, 2008.
- ქართული ენა, ენციკლოპედია, 2008.
- ქართველური ენები და დიალექტები, თბ., 2007
- მ. ქურდიანი, 1996 - მ. ქურდიანი, ენა და დიალექტი საკუთრივ ლინგვისტური და სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით, ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოების III სამეცნ. კონფერენცია, თბ., 1996წ. 4-7 ივნისი (მუშაობის გეგმა და თეზისები). fishman, 1967.
- Ch.Ferguson, Diglossia, *Word journal*, 1959.
- Jeoffrey Finch, *Linguistic Terms and Concepts*, London, 2000.
- словар социалингвистических терминов, Российская академия наук, институт языкознания и Российская академия лингвистических наук, Институт иностранных языков, Москва, 2006.

SOPIKO CHAAVA ON THE USE OF TERM 'DIGLOSSIA'

The term 'diglossia, the use of two varieties of a language throughout a speech community, each with a distinct set of social functions has somewhat similar parallel term 'bilingual(s)' that is said of an individual or a community that regularly uses two languages. The discussion of the Georgian language situation with respect to *diglossia* is directly related to the years' long controversy that refers to the definition of the criteria and status that would allow distinguishing between the *language* and *dialect*.

One group of linguists in Georgia think that in the instance of the Kartvelian language universe we have monolingual diglossia, i.e. in the condition of diglossia we have mother tongue and the native dialect, while in case of bilingualism one is a mother tongue and the other a foreign language.

The other group of scholars maintains that based on socio-linguistic assumptions we face the language situation in which the relationship between the Kartvelian languages can be regarded as the classical form of diglossia. This group of scholars thinks that to Megrelians and Svans, whose native languages are Megrelian and Svan, correspondingly, the Georgian language presents and belongs to the category of the principal language.

The present paper analyzes the approaches expressed in the Georgian specialist literature about the application of diglossia.

ბესარიონ ჟღენტი ნიკო ლორთქიფანიძის ცხოვრების შესახებ

მწერლობა ოდითგანვე იყო მოტრფიალე მშვენიერებისა, ამაღლებისა და კეთილშობილებისა ან უკეთ, როგორც ბარნოვი იტყოდა, “გარდაუვალი ქეშმარიტებისა, შეურყეველი კეთილისა”. ქეშმარიტი მწერლობა არა მარტო გამომხატველია მოწინავე აზრისა, არამედ ამ მოწინავე აზრისათვის მხატვრული ფენომენის, ესთეტიკური მნიშვნელობის მიმნიჭებელიც არის.

ცნობილი ქართველი კრიტიკოსი ბესარიონ ჟღენტი ლიტერატურულ-კრიტიკულ სტატიებში აშუქებს ქართული მწერლების განვითარების ნახევარსაუკუნოვან გზას. ილაშქრებს სოციალისტური რეალიზმის ლიტერატურისათვის. ბესარიონ ჟღენტი იყო ქართული ფუტურისმის ერთ-ერთი ცნობილი თეორეტიკოსი და ორგანიზატორი. მის ინტერესებში შედიოდა ეროვნული კულტურის თითქმის ყველა დარგი.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ბესარიონ ჟღენტი მწერლების შემოქმედებას განიხილავდა მიმდინარე პროცესებთან მიმართებაში, ამიტომ XX საუკუნის ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორია გვერდს ვერ აუვლის ბესარიონ ჟღენტის ღვაწლს.

დიდი სიყვარული გამოხატა ბ. ჟღენტმა ნიკო ლორთქიფანიძის მიმართ: “ქართული კლასიკური მწერლობის სახელოვან რეალისტურ და დემოკრატიულ ტრადიციებზე აღზრდილმა, ამ ტრადიციების ღირსეულმა მემკვიდრემ და გამგრძელებელმა, ორგანულად შეთანხმა და დააკავშირა ჩვენი ეროვნული კულტურის მაგისტრალურ გეზთან მეოცე საუკუნის რუსეთისა და ევროპის ესთეტიკური აზრის საუკეთესო მიღწევები და მონაპოვარი და სწორედ ამ გზით ნოვატორული როლი შეასრულა უახლესი ქართული მწერლობის ისტორიაში...”.

ნიკო ლორთქიფანიძის ადრეულ შემოქმედებაში მკვეთრად იხატება იმპრესიონისტული გავლენა.

ბესო ჟღენტი სწორად შენიშნავს თავის წიგნში: ნიკო ლორთქიფანიძის მოქალაქეობრივი სახე, მისი საზოგადოებრივი მრწამსი და იდეალები ორი საუკუნის მიჯნაზე ჩვენს ქვეყანაში აღმოცენებული დიადი კლასობრივი ბრძოლების ქარიშხალთან ვითარებაში ჩამოყალიბდა. როგორც ცნობილია, 1905-07 წწ. რევოლუციამ განსაკუთრებით ფართო გასაქანი ჰპოვა საქართველოში და ამ დიდ მოძრაობას გამოეხმაურა მთელი ქართული მწერლობა.

ეროვნული პრობლემატიკა, რომელიც ქართველი მწერლობის მთავარ თემას წარმოადგენდა, ბ. ჟღენტის თქმით, ნიკო ლორთქიფანიძის ადრინდელ ნოველებში მკრთალადაა გამოხატული. კრიტიკოსი გამოყოფს 1908 წელს შექმნილ მინიატურებს. “მოლოდინი”, ასეა დასათაურებული მისი ერთ-ერთი მინიატურა, დაწერილი 1908 წელს. ამ მცირე მოცულობის ბელეტრისტულ ნაწარმოებში გადმოცემულია ცხოვრების განმაჯღღერებელ ძალთა დამარცხებით შემოფოთებული ადამიანის მღელვარე სულისკვეთება. ბ. ჟღენტი გამოყოფს მხატვრული პუბლიცისტიკის ისეთ იშვიათ ნიმუშს, როგორიცაა “საქართველო იყიდება” - “ესაა შემზარავი მონოლოგი ქვეყნის დარბევა-განადგურებით უკიდურესად

აღშფოთებული ადამიანის სულისკვეთებისა“. მასში დაუზოგავად, ამალღებული ძალით არის წარმოსახული ჩვენი სამშობლოს ბედი თვითმპყრობელობის ველური კოლონიური პოლიტიკის პირობებში და ეს შემზარავი მონოლოგი, ქვეყნის დარბევითა და განადგურებით უკიდურესად აღშფოთებული ადამიანის სულისკვეთების გამომთქმელი მღელვარე მონოლოგი მთავრდება მოთქმა-გოდებით: “იყიდეთ ბარემ მთლად, გაწეწეთ და გაგლიჯეთ, რასაც საქართველო ერქვა და რაც დღეს ოხრად დარჩენილი აძლებს ყორნებს და გულს უკლავს უძლურ ქირისუფლებს“.

ეროვნული პრობლემა უფრო მწვავედ დასვა მწერალმა თავის ისტორიულ რომანებში. კრიტიკოსი განიხილავს “ქამთა სიავეს“, “რაინდებს“, “მრისხანე ბატონს“.

“ქამთა სიავეში“ გამოხატული ის ერთი შტრიხი, როდესაც თავად იულონის მდიდრულ სასახლეში დიდებული ნადიმის დროს გამართულ ჭიდაობაზე საჭიდაოდ გამოსული გლეხის ბიჭს ტანსაცმელი ვერ გაახდევინეს, რადგან გასახდელი არაფერი გააჩნდა.

მწერალი გვიჩვენებს მშრომელი ადამიანის სრულ უუფლებობას, მისი ყველა ადამიანური ღირსებისა და სასიცოცხლო ინტერესის დაუნდობლად ფეხქვეშ გათელვას მძვინვარე ფეოდალების მხრივ. “ქამთა სიავეს“ გმირმა, თავადმა იულონმა შეუბრალებლად განგმირა მოწყალეების სათხოვნად მოსული გლეხი მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელი უნებლიედ მოწმე გახდა იულონის მიერ საკუთარი დედის მოკვლისა.

“ქამთა სიავეში“ ჩვენს თვალწინ ცოცხლდება საქართველოს ისტორიის ის ხანა, როდესაც მრავალ უთანასწორო ბრძოლაში სისხლისაგან დაცლილი საქართველო დაქუცმაცებულია წვრილ სამეფოებად და სამთავროებად. ოდესღაც ძლიერი, აყვავებული, კულტურული შემოქმედების უმაღლეს საფეხურზე აღზევებული საქართველო დაუქნინებია, გაულატაკებია და უმეცრების წყვდიადში გაუზევვია გარეშე მტრების სისხლიან თარაშს და ფეოდალური პარტიკულარიზმის ბოროტ სტიქიას. ერის ყველაზე ფხიზელი და გონებაგახსნილი შვილები მწვავედ განიცდიან ქვეყნის ასეთ ხვედრს და ამაოდ ოცნებობენ სამშობლოს წარსული მთლიანობისა და დიდების აღდგენაზე.

“ქამთა სიავე“ და “მრისხანე ბატონი“ ფეოდალური ტირანიის, აღვირაზსნილი არაადამიანური სისასტიკის კიდევ უფრო შემზარავი სურათების შესანიშნავი გამოხატულებებია, რომლებიც ყველაზე დამახასიათებელი ნაწარმოებებია ნიკო ლორთქიფანიძის ისტორიული წარსულის თვალსაზრისით.

“მრისხანე ბატონის“ თავადი ლევანის მონუმენტურად დახატულ სახეში მწერალმა დიდი განზოგადოებული ძალით გადმოგვცა ფეოდალური დესპოტიის მძვინვარე ბუნება. საკუთარი ძმის დამამხობელი, ობლად დარჩენილი ძმისწულის შესამუსრავად ამხედრებული ლევანი შიშის ზარს სცემს ყოველივეს თავის გარშემო. როგორი გულქვაობითა და უკიდურესი არაადამიანური სისასტიკით აწამა მან ახალგაზრდა ტყისპირელი გლეხი, გულუბრყვილო, უდანაშაულო ჭაბუკი. გაბატონებულ წოდებაში გავრცელებული ეს დაუნდობლობა, გაუტანლობა და ბოროტება გავლენას ახდენდა თვით ხალხის ზნეობრივ სამყაროზეც, როდესაც ოდიშის მთავრის მსახურთ ლევანთან მიჰყავდათ შეპყრობილი ზედატყისელთა მოციქულები, მათ გზად შემოეყარათ ლევანის ძმისწული ვახტანგი. ყმაწილს შეებრაღა სასტიკი წამებისათვის განწირული გლეხები და გაათავისუფლა ისინი.

ზედატყისელებმა უზომო მადლიერებით მიიღეს მათი მოციქულების განთავისუფლება, მაგრამ შემდეგ რომ წარმოიდგინეს, თუ რა რისხვას დაატეხნა მათ ლევანი მის საძულველ ძმისწულთან დამეგობრობისათვის, გლეხებმა გადაწყვიტეს მოენადირებინათ მრისხანე ბატონის გული და მისთვის მიეგვარათ შებოქილი ვახტანგი.

მწერალი სიმართლით ამხელს ფეოდალური არისტოკრატიის წრეებში დასადგურებულ ზნეობრივ აღვირასახსნილობასა და გახრწნილობას.

კრიტიკოსის თქმით, მწერლის შემოქმედების მთავარი მიზანია, გამამხნევებელი სიტყვა უთხრას თავის დამონებულ სამშობლოს. მოხუცი ოტიას იმედიანი რწმენა "... ჩვენი დროც დადგება ოდესმე" - ჰაერში გამოკიდებული ოპტიმიზმი როდია, იგი ერთი ნათელი შტრიხია შემოქმედების ოპტიმისტური სულისკვეთებისა და მარტო ამ მოთხრობის დედააზრი კი არა, არამედ მთელი შემოქმედების ლაიტმოტივიცაა.

ბესარიონ ჟღენტი თვლის, რომ ჰუმანისტური კონცეფცია ერთ-ერთი განმსაზღვრელია ნიკო ლორთქიფანიძის შემოქმედებისა. ამის დასტურად განიხილავს "თავსაფრიან დედაკაცს". კრიტიკოსი აღნიშნავს, რომ ეს ნაწარმოები "მაღალი ადამიანობის, ადამიანის სულიერი მშვენების და სისპეტაკის შთამაგონებელი საგალობელია...".

ვაი-ვაგლაზითა და ტანჯვა-წამებით დაზარდა ქვრივმა დედაკაცმა თავისი ობლები, გზაზე დააყენა ყველა მათგანი, მოესწრო შვილიშვილებსაც. მშობლიური მზრუნველობით, დაუღალავად დატრიალებს თავს და დაჰზარის მათ უზომოდ მოსიყვარულე ბებია, მაგრამ ასევე უზომოდ ამაყი და მედიდური სული ცხოვრობს ამ მრავალტანჯული ადამიანის ბუნებაში. უმადურმა ქალიშვილმა შებღალა მისი თავმოყვარეობა და ეს საკმარისი გამოდგა იმისათვის, რომ "თავსაფრიან დედაკაცს" გადაეწყვიტა, გაქცეულიყო, სამუდამოდ გაცლოდა მის ოჯახს, მის ნალოლიავებ საცოდავად გაზრდილ შვილებსა და ქუჩაში ხეტიალში დაესრულებინა ტანჯული სიცოცხლე.

მწერალმა ძალიან მცირე ფორმაში ჩაატია ამოდენა ტრაგედია ქალისა. სხვა მწერალს კი შეეძლო მრავალტომიანი რომანი მიეძღვნა ამ თემისათვის. კრიტიკოსი ამბობს: "ეს ერთი საუკეთესო ნაწარმოებია თანამედროვე ქართული მხატვრული პროზისა..."

მწერალმა დაგვიხატა ისეთი მკაფიო, ცოცხალი სახე, მკვეთრად გამოხატული ხასიათი გმირისა, რომელსაც იშვიათად თუ შეხვდებით თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში. ხასიათის სრულყოფილად გამოხატვისა და მისი დიდი განზოგადოებითი ძალის მხრივ ეს სახე შეგვიძლია გვერდში ამოუყენოთ ილია ჭავჭავაძის "ოთარანთ ქვრივს".

ნიკო ლორთქიფანიძის შემოქმედების სტილის შესახებ ბესო ჟღენტის შეფასება ზუსტია და შეუცვლელი. მისი თქმით, მწერალმა შემოიტანა სრულიად ახალი, მაღალი გემოვნების მხატვრული სტილი და წერის თავისებური მანერა. ქვეთქსტის ხელოვნება ჩვენს მწერლობაში მისი უდიდესი დამსახურებაა, ახლადშემოქრილი ფსიქოლოგიზმის ნაკადს მწერალმა პრობლემური ფორმისა და ექსპრესიული ხერხების თანაზმიერად შეკრული მხატვრული მოდელები მიუხადა და მკვეთრად ინდივიდუალიზებული, თვისობრივად განსხვავებული ლიტერატურული ფენომენი დაამკვიდრა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ბესო ჯღენტი და კლასიკური მემკვიდრეობა: "კრიტიკიუმი", 2002, №6.
 ჟურნ. "ლიტერატურა და სხვა", 1924, №1.
 ჟურნ. "მემარცხენეობა", 1927, №1.
 ჟურნ. "მნათობი", 1937, №2; 1939, №№1, 6.
 ჟურნ. "ქართული მწერლობა", 1929, №11-12.

NANA KHABULIANI

BESARION ZHGENTI ABOUT THE LIFE OF
NIKO LORTKIPANIDZE

Besarion Zhgenti, as a literary critic, thinks highly about Niko Lortkipanidze's works. He expresses the view that 'Niko Lortkipanidze linked the best accomplishments of the 20th century aesthetical ideas of Russia and Europe to the mainstream of our national culture and in this way he himself has played the role of the innovator in the history of the Georgian fiction'.

Themes of the national problems are the main concern of his works, which is confirmed in "Georgia Is Being Sold", "the Knights", "Furious Lord" etc.

Niko Lortkipanidze's works are also imbued with humanistic conceptions. "The Woman with Headscarf" is an inspiring hymn of human beauty, and virtue.

N. Lortkipanidze brought entirely new artistic style and the peculiar manner of writing into the Georgian fiction, the art of conveying implications and established individualized and qualitatively different literary phenomenon.

გალაკტიონი და ქუთაისი

ჰერაკლიტე ამბობს: “ლამის წყვილიადში, როცა თვალი ვერაფერს ხედავს, კაცი საკუთარი სულის სინათლეს ანათებს” (ჰერაკლიტე, 1991, გვ. 10). ქუთაისში დადიოდა კაცი, რომელსაც საკუთარი “სულის სინათლის ნათება” შეეძლო — გალაკტიონ ტაბიძე, ამიტომაც თხზავდა და ამბობდა იგი საოცარ ლექსებს.

ძნელია ერთი სიტყვით შეაფასო გალაკტიონის ლექსები. მთავარი ალბათ მათი მუსიკალობა და საოცარი სიფაქიზეა. უამრავი ლექსი აქვს მგოსანს ისეთი, უმაღლესი პოეტური ხელოვნება რომ სჭირდება შესაქმნელად და კიდევ, უფლისაგან მომადლებული იმგვარი “სულის სინათლის ნათება”, ჰერაკლიტე რომ გულისხმობს. ეს რომ შეძლო, განსაკუთრებული ბუნება უნდა გქონდეს, რომელსაც ძალუძს ჩვეულებრივ მოვლენაში არაჩვეულებრივი აღმოაჩინოს, მისი სილამაზე სხვებს დაანახოს და მათი საკუთრებაც გახადოს. ვფიქრობთ ამაზე და ვხვდებით, თუ რაოდენ სასიხარულოა ის, რომ გალაკტიონმა, ასეთი განსაკუთრებული ბუნების კაცმა, თავისი ლექსები უძღვნა ქუთაისს, უძღვნა და წყალტუბოდან ქუთაისში მიმავალ ქარს გამოატანა, რომ კოლხთა დედაქალაქის თითოეული მკვიდრის სულში შეეშვა ისინი და მათი მუსიკალობით და გრაციოზულობით საკუთარი თავისთვის უზარმაზარი ესთეტიკური სიამოვნება მიენიჭებინა.

ბაგრატის ტაძარს, 1916 წელს, გალაკტიონმა უთხრა:

“სიმაღლეებზე აღმართულო, ნანგრევო ტაძრის,
ვითარ დიდია შუბლის შენის შორი მშვენება,
შენს ჩუქურთმაში ვერ შეჭრილა გადაშენება,
ვერ გაეკრება დავიწყება ფერფლის და ნაცრის,
შენ გადურჩები ჟამთ სიავეს მტერთა სიმკაცრეს,
სარკემ დროისამ დაგვანახა სხვა მოჩვენება:
შენზე აღმართულს მნგრევალ ზიდებს სდევს შეჩვენება,
შენ უკვდავი ხარ, შენი ფუძე მაინც ვერ დაჭრეს.”

ბაგრატის ტაძარი ისე დაჰყურებს ქუთაისს, როგორც დრო-ჟამთაგან ათას ადგილას დაცხრილული გოლიათი, რომლის ძალა არა მარტო მისი ფიგურის გრანდიოზულობაშია, არამედ იმ სულიერ სიძლიერეში, მისგან რომ მოდის და, რომელსაც მკაფიოდ გრძნობს მისი მნახველი. სწორედ ამ რაღაცნაირ, დამორგუნველ, იდუმალ სიძლიერეს ტაძრისას ისრუტავს გალაკტიონი მთელი არსებით და ამბობს: „შენს ჩუქურთმაში ვერ შეჭრილა გადაშენება“. ბაგრატი, პოეტის წარმოდგენაში, ღმერთის თანაზიარი გამხდარა თითქოს. ტაძარზე უზენაესის მაღლია გადმოსული, რომელიც, მგოსნის ღრმა რწმენით, უცილობლად შეაჩვენებს ყველა იმათის „მნგრევალ ხელებს“, ვინც სავნებლად წაეპოტინება ბაგრატს. პოეტის ფიქრით, ზუროთმოდგრების ეს სასწაული შეიცავს მუხტს იმ მისტიკური სილამაზისას, რომლისგანაც „ახალი, მძლავრი პოეზია აღეშობება“.

გალაკტიონს შვებას ჰგვრიდა ქუთაისი, უყვარდა რიონი, ეს უამრავი რამის მომსწრე პატარა მდინარე. ერთხელ ლექსით მიმართა „რა წარმტაცი ხარ, რა დიდებული“:

კვლავ მიხარიან, ძველი კორდიდან
 რიონის ზვირთთა თვალის დევნება,
 დაუცხრომლობა გაზაფხულისა
 და ფერადების აშადრევნება,
 ო, მომავალზე მიმდევნო ფიქრო,
 რა წარმტაცი ხარ, რა დიდებული!

რიონის ზვირთთა გაზაფხულისფერი "ფერადების აშადრევნება" იტაცებდა მგოსანს. "მომავალზე მიმდევნო ფიქრის" წარმტაცობაც და დიდებულებაც ხიბლავდა მდინარის შემხედვარეს. იმედიც ეუფლებოდა მის გულს, რადგან რიონი, მგოსნის აზრით, მართლაც, ქართველთა იმედია გამძლეობის, ჭირთა თმენის, რწმენის და კოლხთა იმ ძველი სისხლის საოცარი სიწმინდის, აიეტის სამეფოს მკვიდრთა ძარღვებიდან რომ იღებს სათავეს.

ქუთაისის ერთ-ერთ, კოლორიტულ უბანს "ბალახვანს" დაუწერა გალაკტიონმა ლექსი - "ბალახვნის ქუჩაზე":

"რა კარგი იყო ქუჩა ბალახვნის,
 ხმები ისმოდა მრავალი არღნის,
 არ იყო მაშინ ავტომობილი,
 არცა საყვირი მაუდის ქარხნის.
 შეაჩერებდა რა თავის ფაეტონს
 მეეტლე მუშტარს უცდიდა ამ დროს,
 — ვინ მოხვალთ ზონსუ, ზონსუ, ო ზონსუ —
 კოფოზე მდგარი გასძახოდა მთა-გორს".

პოეტი სილადეს ნახულობდა ქუთაისში, სიმშვენიერეს ეძებდა მის ქუჩებში და პოულობდა კიდეც. დარდიმანდობდა, ილხენდა. შემდეგ ქალაქის ქუჩებს, მის მაცხოვრებელთ ეფერებოდა და ლამაზ, სიყვარულით აღსავსე ლექსებს ამბობდა მათზე. ამბობდა და ისტორიაში შეჰყავდა ერთნიც და მეორენიც, ისე, როგორც კონკრეტულ შემთხვევაში, "ბალახვნის" ქუჩასა და უბრალო ზონელ მეეტლეს დაუმკვიდრა ჩვენს ცნობიერებაში ადგილი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ჰერაკლიტე, 1991 - ჰერაკლიტე, ფრაგმენტები, "ლარი", თბ, 1991.
 ქართველი პოეტები ქუთაისის, კრებული შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა
 მ. ალავიძემ, ქუთაისი, 1995.

GELA KHARSHILADZE

GALAKTION TABIDZE AND KUTAISI

The paper discusses G.Tabidze's three poems dedicated to Kutaisi: "Bagrati Cathedral," "What a picturesque, what a glorious one," and "In Balaxvani street." The emphasis is made on the poets love to Kutaisi and on the very special human warmth the poet cherished with the relation to the city.

ილია ჭავჭავაძე – ფრანგული ლიტერატურის მთარგმნელი

ილია ჭავჭავაძის სამწერლო მოღვაწეობა უაღრესად ფართო დიაპაზონისაა. მის ინტერესთა სფეროს მსოფლიო ლიტერატურის შესწავლაც შეადგენდა. იგი ყურადღებით ეცნობოდა უცხო ქვეყნების ლიტერატურას და ცდილობდა, საგულისხმო ქართულ ლიტერატურასთან შერწყმული მიეწოდებინა ქართველი მკითხველი საზოგადოებისათვის.

ილიამ ევროპის ქვეყნებიდან საფრანგეთსა და ფრანგულ ლიტერატურას ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო. საკმარისია გადავხედოთ მის პუბლიცისტურ წერილებს: "ზიზნების საქმე", "ქვათა ღალატი", "ომის საფრთხის წინ", "წერილები უცხოეთზე" და სხვა, რომ თვალწინ წარმოგვიდგეს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საფრანგეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების სრული სურათი.

იგი უფრო მეტად ყურადღებას უთმობდა სხვა ქვეყნის იმ პოლიტიკური, სოციალური თუ ეკონომიკური სურათის აღწერას, რომელიც ცოტად თუ ბევრად ემსგავსებოდა თავისი ქვეყნის ვითარებას. თავის წერილებში სიტყვებით: "ჩვენში კი..." მას მოჰყავდა შესაბამისი მაგალითი საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრებიდან.

მისი ინტერესი საფრანგეთის მიმართ თარგმანებშიაც შესანიშნავად ვლინდება.

ილიამ ქართული ლიტერატურის სინამდვილეში თარგმანის ხელოვნება განვითარების ახალ დონეზე აიყვანა. მისი აზრით, თარგმანი უნდა ემსახურებოდეს მშობლიური ლიტერატურის განვითარების საქმეს; თავისი იდეური შინაარსითა და მხატვრული ფორმით უნდა პასუხობდეს მშობლიური ლიტერატურის წინაშე დასმულ ამოცანებს და ხელს უწყობდეს მისი განვითარების პროცესს ("ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას-ძის ერთისთვის მიერ კოზლოვის "შეშლილის" თარგმანზედა", 1861, "ცისკარი", №4).

საინტერესოა ი. ჭავჭავაძის აზრი მთარგმნელის, როგორც შემოქმედის, მოვალეობის შესახებ: "მთარგმნელს... უნდა ჰქონდეს გაწმენდილი გემო და განათლებული გონება... ყოველი მთარგმნელი უნდა იმასა ცდილობდეს, რომა გადმოიღოს სხვისი აზრი ქართულ ენაზე ისე, რომ ნამდვილისა და თარგმანის აზრს შორის არა იყოს რა იოტის ოდენა განსხვავება" (ი. ჭავჭავაძე, 1953, გვ. 12).

ილიას მოჰყავს მრავალი უარყოფითი მაგალითი იმის დასამტკიცებლად, თუ რა მოსდევს ენისა და აზრის შეუსაბამობას. იგი მოითხოვს თარგმანში დედნის ფორმისა და შინაარსის ერთიანობას, ორიგინალის საერთო სტილის შენარჩუნებას.

ილია დაბეჭდვით მოითხოვდა ისეთ ნაწარმოებთა თარგმნას, რომელიც მიესადაგებოდა ქართველი ხალხის ცხოვრებას, დააკმაყოფილებდა მის სულიერ მოთხოვნილებას. მისთვის არ იყო საკმარისი ფრანგული საზოგადოებრივი და კულტურული ცხოვრების ზოგადი მიმოხილვა და დახასიათება.

ილიას, როგორც ფრანგული ლიტერატურის მთარგმნელს, გავეცნოთ ა. შენიეს, ვ. ჰიუგოს, ა. ბუეის, ა. დოდესა და პ. პრუდონის ზოგ ნაწარმოებთა მისეული თარგმანით.

ილია ა. შენიეს არა ერთ და ორ პოლიტიკურ ნაწარმოებს გასცნობია ორიგინალში, მაგრამ სათარგმნელად ამოირჩია ლექსი "ზღვათა მფლობელის ვენეციის ზღუდეთა თანა..." ("Près des bords où Venise...").

საინტერესოა გაიკვეს, საიდან თარგმნა ილიამ ანდრე შენიეს აღნიშნული ლექსი, მაგრამ მანამდე გადავხედოთ "ზღვათა მფლობელის"... რუსულ თარგმანებს.

შენიეს ამ ლექსის ვ. თუმანსკისეული თარგმანი დედანთან ძალიან მიახლოებულია.

შენიე - *Le gondolier nocturne* (ღამის, ღამეული გონდოლიერი),
Туманский — "Безпегний гондольер".

ილია - უდარდელი გონდოლიერი.

შენიე - *Il aime les chansons, il chante sans desir, sans gloire*
(მას უყვარს სიმღერები, მღერის დიდების სურვილის გარეშე)
Туманский — "Он любит свой напев, вез платы он поёт".

ილია - თავისი სიმღერა იმას უყვარს, უფასოდ მღერის...

შედარების შედეგად ირკვევა, რომ ილიას თარგმანი ემსგავსება ვ. თუმანსკის რუსულ თარგმანს. ფრანგული დედნის ზოგიერთი ნიუანსი არ არის დაცული თუმანსკისეულ თარგმანში, რომლებიც გადმოდის ილიას ქართულ თარგმანშიაც, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ილია, მართალია, ა. შენიეს შემოქმედებას, მის პოეტურ სტილს, ნიჭსა და შთაგონებას იცნობდა ფრანგული ორიგინალის წყალობით, მაგრამ ამ ლექსის ქართულად თარგმნისას სარგებლობდა ვ. თუმანსკისეული თარგმანებით.

მეორე ნაწარმოები გახლავთ ვიქტორ ჰიუგოს "წერილი ქვეყნელებისადმი", რომელსაც ქართველი მკითხველი 1863 წელს ჟურნალ "საქართველოს მოამბეში" "ბ.ვ.-ს" ფსევდონიმით გავცნო. ქართული თარგმანის სათაურია "სიკვდილით დასჯის საქმე და ამის თაობაზედ ვიქტორ ჰიუგოს წიგნი".

ილიასეული თარგმანების შესწავლით ირკვევა, რომ ქართული ტექსტი უმთავრესად შემოკლებულია, ზოგჯერ ჩართულია მთარგმნელისეული კომენტარები სიტყვის ან აზრის მეტი ცხადყოფისათვის, ზოგჯერ შეიმჩნევა ამა თუ იმ ადგილის თავისუფალი თარგმანიც და სხვა. ყოველ შემთხვევაში ეს თარგმანი გვაფიქრებინებს, რომ ილია ითვალისწინებს თავისი ხალხის ინტერესებს, გემოვნებას, ცდილობს თარგმანს მისცეს ქართული სინამდვილისათვის რაც შეიძლება მახლობელი ფორმა.

ვ. ჰიუგოს დასახელებული თარგმანის შემთხვევაში კი ი. ჭავჭავაძეს არ ჩაუთვლია საჭიროდ ტექსტის შეცვლა-შემოკლება, რადგან წერილს ყოველი სიტყვა ზუსტად პასუხობდა იმდროინდელი საქართველოს ერთ-ერთ საჭირობოროტო საკითხს.

თარგმანები ერთ-ერთი საშუალება იყო იმ უმთავრესის სათქმელად, რომლის დაბეჭდვასაც ილია თავისი სახელით ვერ შეძლებდა.

ა. დოდეს მოთხრობის "უკანასკნელი გასაკვეთი" ("la dernière classe") რამდენიმე ქართული თარგმანი არსებობს. ილიასეული თარგმანი დაიბეჭდა 1877 წელს "ივერიაში" (№ 218). იგი ორიგინალიდან არ გამომდინარეობს და არც რუსული თარგმანის სიზუსტე ახლავს; შემოკლებულია, რადგან მთარგმნელი ერთ მთავარ და მნიშვნელოვან ხაზს მიჰყვება, რამაც შეიძლება მკაფიოდ აჩვენოს ელზასელი ხალხის მწვავე ხვედრი, სამშობლოს დამონებით გამოწვეული ტკივილი და მწუხარება.

მეორე მოთხრობა გახლავთ "ტიურკოსი კომუნელთა შორის". ამ ნაწარმოების ილიასეული თარგმანების წყაროს გამოსარკვევად მივმართეთ ფრანგულ ორიგინალს და მათ რუსულ თარგმანებს. შედარებამ მეტად საინტერესო ფაქტის წინაშე დავაყენა. "უკანასკნელი გასაკვეთი" შესრულებულია რუსული თარგმანიდან, რომელიც უკვე არსებობდა და ხელმისაწვდომად იოლი იქნებოდა ილიასათვის, ხოლო "ტიურკოსი კომუნელთა შორის" ძირითადად ფრანგული ორიგინალიდან არის გადმოღებული. თუმც, ქართული ტექსტი ორიგინალთან შედარებით შემოკლებულია. მთარგმნელი გვერდს უვლის ნაწარმოების თითქმის ყოველ გვერდზე წინადადებებსა და მთელს აბზაცს, რასაც ვერ ვიტყვით ამ ნაწარმოების რუსულ თარგმანზე, რომელიც სიტყვასიტყვით მისდევს ორიგინალს. მიუხედავად ქართული ტექსტის სიმცირისა, გარკვევით ჩანს მისი მსგავსება ორიგინალთან.

გავეცნოთ რამდენიმე მაგალითს:

1. "Si vif, si remuant, que les balles ne savaient ou le prendre"

(ესეთი ცოცხალი და მოძრავი იყო, რომ ტყვიამაც არ იცოდა, საიდან მიჰკარებოდა)

"Живой, подвижный, недоступный ядрам".

2. Quand on lui parlait, il souriait et montrait ses dents. C'est tout ce qu'il pouvait faire, car notre langue lui etait inconnue...

(როცა გამოელაპარაკებოდნენ, იცინოდა და აჩენდა ხოლმე თავის კბილებს, ესლა შეეძლო, რადგან ჩვენი ენა მისთვის უცნობი იყო).

"თუ დაელაპარაკებოდა ვინმე, გაიღრიჭებოდა და კბილებს წამოჰყრიდა, მეტი კი ვერა შეეძლო რა, რადგანაც ჩვენი ენა არ ესმოდა".

მოთხრობაში "უკანასკნელი გასაკვეთი" ილიასეული თარგმანი მისდევს რუსულ თარგმანს (1877), მაგ.:

Son jabot plissé fin (მისი თხელნაკეცებიანი ჟაბო)

"...Белое, отлично выглаженное жабо"

"ჩინებულად გაუთოებული პერანგის საყელო მოუჩანდა".

ილიას არ გამოპარვია იმ დროს პოპულარული მწერალი ა. ბუვიე და დაუყოვნებლივ წარუდგინა იგი ქართველ მკითხველს ჟურნალ "ივერიაში" (1879-1880). მისი რომანის "დიდებული იზას" ერთ-ერთი ნაწილი, კერძოდ, მეორე წიგნის "იზას" ქართული თარგმანი.

ზ. ჭუმბურიძის აზრით, "იზას" ილიასეული თარგმანის "რუსიციზმები", ასევე, ზოგი სიტყვის თარგმანი და სახელთა დაწერილობა, როგორიცაა გავრი შავრის ნაცვლად და ა. შ. იმის მაჩვენებელია, რომ თარგმანი რუსულიდან არის შესრულებული" (ზ. ჭუმბურიძე, 1965, გვ. 391-392). გ. გაჩეჩილაძე თავის წიგნში "მხატვრული თარგმანის თეორიის შესავალი" აღნიშნავს: "ცნობილია, რომ ილიამ უცხო ენები კარგად არ იცოდა", თუმცა მ. ზანდუკელის აზრით, ილიას ასე თუ ისე უნდა სცოდნოდა ფრანგული ენა, რადგან ფრანგი მწერლების ნაწარმოებებს თარგმნიდა. მაგრამ ჭერჯერობით არავის დაუდასტურებია რომ ეს თარგმანი ("იზა") დედნიდან არის შესრულებული. უფრო საფიქრებელია, რომ იგი რუსულიდან იქნებოდა თარგმნილი, როგორც ამ დროის თარგმანთა დიდი უმრავლესობა (გ. გაჩეჩილაძე, 1966).

ა. ბუვიეს რომანის სმენითი შედარებისას ნათელი გახდა, რომ რუსული თარგმანი წარმოადგენს ორიგინალის ადაპტაციას. რუსი მთარგმნელი

(სამწუხაროდ, მისი გვარი არაა მითითებული) მიჰყვება რომანის სიუჟეტს და ამავე დროს გვერდს უვლის ორიგინალის მხატვრულ მხარეს — პერსონაჟთა სულიერ განცდებს, პეიზაჟისა თუ პაროზის უბნების აღწერას. ამის გამო მკითხველი ვერ აღიქვამს მის მხატვრულ ღირსებას და, რა თქმა უნდა, მწერლის ოსტატობას.

რაც შეეხება "იზას" ქართულ თარგმანს, საგრძნობლად შეიმჩნევა მისი მსგავსება რუსულ თარგმანთან. რაც შეეხება რომანის ტექსტის სმენითი შედარებით მიღებულ სურათს: რუსი და, შესაბამისად, ქართველი მთარგმნელი საგრძნობლად ამოკლებს დედნის ტექსტს და ამჯობინებს რამდენიმე ფრაზით გადმოსცეს ორიგინალის ზოგჯერ გაჭიანურებული ადგილები. არაიშვიათია ისეთი შემთხვევებიც, როცა ფრანგული ორიგინალის ზოგიერთი ადგილი განსხვავებულია რუსული და ქართული თარგმანებისაგან, ხოლო ეს უკანასკნელნი ზუსტად მიჰყვებიან ერთმანეთს. რადგან ქართული თარგმანი სიტყვასიტყვით მისდევს რუსულს, ამდენად გასაგებია, თუ რატომაა ილიასეული თარგმანი შედარებით მდარე, მისი მხატვრული ნიჭისათვის ნაკლები ოსტატობით შესრულებული.

ი. ჭავჭავაძის არჩევანი ა. ბუვიეს სხვა ნაწარმოებთა შორის რომან "იზა"-ზე რომ შეჩერდა, შემთხვევითი არაა, რადგან აქ კარგადაა ასახული იმდროინდელი საფრანგეთის საზოგადოების თითქმის ყველა ფენა.

ილიას საშუალებით ჟურნალ "საქართველოს მოამბის" (№10) ფურცლებიდან გაეცნო ქართველი მკითხველი საზოგადოება ფრანგი ეკონომისტის პ. ჟ. პრუდონის ფილოსოფიურ შეხედულებებს სტატიით "სიღარიბე, როგორც ეკონომიკური პრინციპი". ი. ჭავჭავაძემ ამით სერიოზული ბიძგი მისცა ქართველ ხალხს დაფიქრებულიყო თავის საზოგადოებრივ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. აღნიშნული ნაწარმოები პირველად 1863 წელს დაიბეჭდა პეტერბურგში გამოშვებულ ჟურნალში "Отечественные записки". ქართული თარგმანი აქაც რუსულს მისდევს.

ილია ჭავჭავაძისეული ქართული თარგმანების წყაროს დადგენის მიზნით იგი შედარებულია ფრანგულ ორიგინალებსა და რუსულ თარგმანებთან. ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ილიას თარგმანთა უმეტესობა რუსულ თარგმანს მიჰყვება. მიუხედავად ამისა, იგი ცდილობს რუსულ ფრაზებს ქართული ელფერი მიანიჭოს და აღწევს კიდეც ამას.

ილია ჭავჭავაძე დიდი ინტერესით ეცნობოდა ფრანგული ლიტერატურის საუკეთესო ძეგლებს, როგორც მხატვრულს, ისე ფილოსოფიურსა და სხვ., ხოლო თარგმნიდა ისეთ ნაწარმოებებს, რომელიც გაცნობდა მკითხველს არა მარტო ფრანგი ხალხის ცხოვრებას, მის ინტერესსა და მისწრაფებებს, არამედ დაფიქრებდა კიდეც თავის მდგომარეობაზე, უცხო ხალხის ჭირ-ვარამის ჩვენებით გაახსენებდა საკუთარ ტკივილებს.

ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ილიას თარგმანებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველი ხალხის თვალსაწიერის გაფართოების თვალსაზრისით.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. ბუვიე, 1959 - ა. ბუვიე, იზა, თარგმანი ი. ჭავჭავაძისა, თბ., 1959.
 ა. ბუვიე, 1978 - A. Bouvier, Grande Isa, La femme du mort, Paris, 1978.
 ქ. ბურჯანაძე, 1977 - ქ. ბურჯანაძე, ი. ჭავჭავაძე და მხატვრული თარგმანი, თბ., 1977.
 გ. გაჩეჩილაძე, 1966 - გ. გაჩეჩილაძე, მხატვრული თარგმანის თეორიის შესავალი, თბ., 1966
 ა. დოდე, 1877 - ა. დოდე, უკანასკნელი განსაკვეთი, ჟურნ. "ივერია", №6, 1877.
 ა. დოდე, 1879 - ა. დოდე, ტურკოსი კომუნელთა შორის, 1879.
 ა. დოდე, 1895 - А. Додэ, Собрание сочинений Т.8, С.-ПБ, 1895.
 ბ. პრუდონი, 1863 - ბ. პრუდონი, სიღარიბე, როგორც ეკონომიკური პრინციპი, ჟურნ. "საქართველოს მოამბე", №10, 1863
 ა. შენიე, 1869 - ა. შენიე, ზღვათა მფლობელის..., ჟურნ. "საქართველოს მოამბე", №9, 1869
 ა. შენიე, 1899 - A. Chenier, Oeuvres inedites, "Revue de Paris, 1899.
 ჟურნ. "ცისკარი" №4, 1861
 ი. ჭავჭავაძე, 1953 - ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1953, ტ. III
 ზ. ჭუმბურიძე, 1965 - ზ. ჭუმბურიძე, ტექსტისათვის, თბ., 1965.
 ვ. ჰიუგო, 1863 - ვ. ჰიუგო, წერილი ქენეველებისადმი, ჟურნ. "საქართველოს მოამბე", №8, 1863
 Журн. «Отечественные записки», С.-ПБ, 1863.

IA KHACHAPURIDZE

ILIA CHAVCHAVADZE AS A TRANSLATOR
OF FRENCH LITERATURE

Ilia Chavchavdze manifested deep academic interests in the world literature. He studied the world treasure and tried to bring them to the Georgian reader in the form that he deemed most useful to the Georgian audience.

He paid more attention to the countries' literature whose political, social, or economic picture could somehow offer benefits to the situation of his country. That is why along with some other European countries he chose France and the French literature.

Ilia Chavchavadze brought the art of translation to new higher levels. He thought that the translated literature should serve to the development of the country's literature. With its form and idea content it should fit and serve the solution of tasks posed to the national literature and promote the development process.

The paper discusses Ilia Chavchvadze's translated works of such authors as André Chénier, A. Bouvier, Alphonse Daudet in the above said angles.

ლუიზა სეჭავაძე. სოფიო ტყეშელაშვილი

ერთი საეკლესიო ტერმინოლოგიის (ფეშხუმი)

ლეთისმსახურებაში გამოყენებულ ძვირფასი ლითონისაგან დამზადებულ დაბალფეხიან (წმიდა ნაწილების დასაბრძანებელ) თევზს ბერძნულად *δισκος*—(სიმრგვალე) “დისკოსი” ეწოდება.

წმიდა მამათა განმარტებით, იგი სიმბოლური დატვირთვის მქონე სიტყვაა (კირილე იერუსალიმელის მიხედვით, “დისკოსი” სიმრგვალით სამყაროს ანალოგია) და ამიტომაც დაერქვა წმიდა “ტარიგის”/“წმიდა ძღვენის” დასასვენებელ სინს (წესი და განმარტება საღვთო ლიტურგიისა, 1993).

ქართულად თარგმნილ ტიპიკონებსა და ლიტურგიკულ წიგნებში წმიდა ჭურჭლის აღსანიშნავად უკვე IX საუკუნიდან (სინური მრავალთავი) გვხვდება ტერმინი “**ფეშხუმი**”.

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში “**ფეშხუმი**” ზოგადად ჭურჭელსაც აღნიშნავდა: “ჭურჭელი ტაბლასზედ სახმარი სანოვაგეთათვის” (საბა). მისი პარალელური ტერმინებია: **თევზი, სინი, ლანგარი, ლანკანი, ლანკა, კრატირი**... “მოიღო თავი მისი **ფეშხუენითა** და მისცა ქალსა მას” (სინური მრ. 6, 28), “მოართვა თავი მისი **ლანკლასა** ზედა და მისცა ქალსა მას” (პარხლის მრ. 6, 28), “ქმნა სანოვაგე იგი ჭურჭელი ტაბლისა მის **ფეშხუენები** და გოვზაკები (დოქი, სურა)” (გამოსლვ. 37,16), “მომეც მე აქა ლანკლითა თავი იოვანე ნათლისმცემლისაი” (მათე 14, 8), “სამნი **ლანკლანი** სამინდოითა მქონდეს თავსა ზედა ჩემსა” (ოშკის, დაბად. 40, 16), “მოიყვანე აჰრონ... და **ლანკლაი** იგი უცომოთაი” (ოშკის, ლევიტელთა 8,2), “შთადგა **კალათსა**” (გელათის, მსაჯ. 6, 19), “შეწიროს **ლანკანი** უცომოი სამინდოისაი” (გელათის, რიცხვ. 6,15), “ჰამს იგი საჭმელსა **ფეშხუენსა** შინა” (ლიმონარი, 66, 18), “ბურთის სახე არს ქუეყანაი, გინა თუ **ფეშხუენისა**” (ბასილი კესარიელი, ექუსთა დღეთაი, 120, 20), “მისცეს ორნი ბარძიმი დიდნი ვერცხლისანი და **ფეშხუმი** კოვზითურთ” (ცხოვ. იოანესი და ეფთვიმესი, 22,25).

ბერძნულში კი საყოფაცხოვრებო და საეკლესიო ტერმინი გამიჯნულია: სამაგიდო ჭურჭელს (თასი, თევზი) აქ შეესაბამება ლექსემები: *κρατις*, *κανος*.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (ზ. აჭარ., ქიზიყ.) დღესაც გვხვდება ტერმინები **ფეშხუმი/ფეშხუენი**, რაც ნიშნავს: მრგვალი ფიცრის ნაჭერს ან დაბალ ტაბლასავით მრგვალ მაგიდას, რომელზედაც ლავაშს აბრტყელებენ (ალ. ლლონტი, 1974); ზემო იმერულში კი **ფეშხუმი/ფეშხუანი** “კალათის” სინონიმად გამოიყენება (ქ. ძოწენიძე, 1974).

საუბრალობად გვეჩვენება ერთი გარემოება: **ფეშხუმი**, იგივე **ლანგარი (/თევზი/სინი/ლანკანი/ლანკა/კრატირი)** საძღვენე საგანი რომ იყო, კარგად ჩანს ბიბლიაშიც; იროდი მეფემ სალომეს იოანე ნათლისმცემლის თავი ლანგრით მიართვა — “მოართვა თავი მისი **ლანკლასა** ზედა და მისცა ქალსა მას” (სინური მრ. 6, 28), “მოიღო თავი მისი **ფეშხუენითა** და მისცა ქალსა მას” (პარხლის მრ. 6, 28)...

აღსანიშნავია ისიც, რომ ებრაული ჩვეულების თანახმად საჩუქრის მისართმევი ნივთი აუცილებლად მრგვალი უნდა ყოფილიყო; ამის შესახებ ებრაელი მოგზაური იეჰუდა ჰალევი თავის ნაშრომში წერს: “წესადა აქვთ ქუთაისის ებრაელებს ყოველწლიურად ერთმანეთისთვის საჩუქარ-საბოძვრების გაგზავნა... საჩუქარს აგზავნიან სპილენძის ან ხის ლანგრით, სულერთია რისიც არ უნდა იყოს იგი, მხოლოდ აუცილებლად დიდი და მრგვალი უნდა იყოს” (იეჰუდა ჰალევი ჩორნი, 1996, გვ. 101).

საინტერესოა საანალიზო ლექსემის სადაურობა. ძველი ებრაული ენის ლექსიკონებში მსგავსი ტერმინი არ დასტურდება (Русско-Еврейский (идиш) словарь, 1989, Еврейская Энциклопедия, Т. 9,8, 1989).

მ. ანდრონიკაშვილი ფეშხუმს სპარსული წარმომავლობისად მიიჩნევს. გამოკვლევაში “სპარსულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან” (1966) ავტორი აღნიშნული ტერმინის ეტიმოლოგიისათვის უთითებს გვერდებს: 34, 73, 113, 295. მოცემულ გვერდებზე (გარდა 34-ისა, სადაც მხოლოდ ჩამონათვალია სპარსულად მიჩნეული საეკლესიო ტერმინებისა) საანალიზო სალექსიკონო ერთეული არ ფიქსირდება. მხოლოდ გვხვდება ტერმინი “ფარცხალი” და მისი ფონეტიკური ვარიანტები ოსურსა და სპარსულში. გამომდინარე აქედან, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მკვლევარი ფეშხუმს “ფარცხალს” უკავშირებს და მათ სპარსულად მიიჩნევს (ოსური ფერშ “ნეკნი” = ქართ. ფერცხ).

ჩვენი აზრით, მოცემული ტერმინი (ფეშხუმი/ფეშხვანი/ფეშხენი) უნდა უკავშირდებოდეს ფალაურში დადასტურებულ სიტყვას “ფიშხან” [შედგება ორი ელემენტისაგან: ზმნიზედისაგან ფიშ “წინ” და სახელისაგან ხან “სუფრა” (შდრ.: ფეშქაში/ფიშქაში — ფიშ - წინ და ქეშ/ქეშიდან - წევა, თრევა)] და ნიშნავს: “1. Стол с угощением; 2. Большой деревянный поднос; 3. подставка (для чтения Курана, книг)” (ფარევაში, 2000).

“სპარსულ ენაში დასტურდება ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული ა და ა, რომლებიც მაქსიმალური ლიაობით ხასიათდებიან და უპირისპირდებიან ერთმანეთს წარმოების ადგილის მიხედვით (უკანა რიგისმიერი, წინა რიგისმიერი) და უფრო ა-სათვის დამახასიათებელი ლაბიალური არტიკულაციით. ა ფონემა ქართულში გადმოიცემა ა ხმოვნით, მაგრამ რიგ შემთხვევაში გადმოიცემა ო ხმოვნითაც; შდრ.: სპარსული пах “ხალიჩა, საფენი” = ქართ. ნოხი; ках “საჩრდილობელი, საზაფხულო სახლი” = ქართ. ქოხი (მ. ანდრონიკაშვილი, 1966).

ქართულში უკანა რიგის ბგერებია ო და უ, ამიტომ შესაძლებელია, სპარსულ უკანა რიგისმიერ ა ბგერას ქართულში მოეცა ო ან უ. აღსანიშნავია, რომ თავისუფალ მეტყველებაში თანამედროვე სპარსელი ხშირ შემთხვევაში ხმარობს ა-ს ნაცვლად უ-ს; მაგ.: ქეთაზხუნე (<ქეთაზხანე); მიხუნამ (მიხანამ)...

ძველ აღთქმაშიც გაწყობილ, მისართმევ სუფრას სიმბოლური დანიშნულება ჰქონდა. შდრ.: “დადგა ტაბლა სადღესასწაულო კარავში, “დააწყო მასზე პური უფლის წინაშე” (გამოსვლათა, 40, 21-23). ამ ტაბლის წინ ილა სამსხვერპლო, რომელზეც ენთო სანთლები, კრეტსაბმელის შიგნით კი იდგა სამსხვერპლო, მასზე აკმევდა მოსე საკმეველს (გამოსვლათა, 40, 24-27). სუფრის//ტაბლის აღნიშნული გაგება გადმოვიდა ახალ აღთქმაში და დღესაც საეკლესიო მსახურებაში მას, ტრაპეზს (იგივე სუფრა, ტაბლა), წმიდათაწმიდა დანიშნულება აქვს; ხოლო ფეშხუმი, როგორც სატრაპეზე სიწმიდე, ძველ აღთქმაში და მის მსგავსად

ახალ აღთქმაშიც წმიდა ძღვენის დასასვენებელი ჭურჭელია (შდრ. “გააკეთა ტაბლის ჭურჭელი: ფეშხენები, კოვზები” — გამოსვლათა, 38,16).

საანალიზო ლექსიკური ერთეული (ფეშხუმი) შეიძლება შევუპირისპიროთ **ფეშო/ფეშხო/ფეშვ-** ფუძეს, რაც “აკაფულ, დაჭრილ საკლავს” ნიშნავს: “ძმაო, ერთი ცხვრის ფეშხო მომეც და ხვალ ფასს მოგცემო (უთხრა კაცმა ყასაბს)” (ს. ს. ორბელიანი, 1966, გვ. 29); “ზაქარიამ გოჭი აკაფა და ფეშხვი სახლში ლურსმნებზე დაჭიდა” (თ. რაზიკაშვილი, 1972, გვ. 121); “ყორანო, ერთხელაც იქნება, თოფს გავაყარო ფალია, ორ ფეშხვად გაგათავთაო, ქარს გავატანო ცალია!” (ი. ევდოშვილი, 1974, გვ. 89); “ზორცს დაჭრიდნენ ფეშხო-ფეშხოდ” (მ. ბალიაური, ნ. მაკალათია, 1989, გვ. 145). დასტურდება ზმნური ფუძეებიც: **ფეშხვა/დაფეშხოება (ფეშხავს/ახფეშხავს/გახფეშხავს)** “საკლავის აკაფვა-დაჭრას, წვრილად ჭრას” ნიშნავს: **ფეშხავს** — ძალიან ჭრის, **ახფეშხავს** — აქნის, წვრილ-წვრილად დაჭრის, **გახფეშხავს** — დაჭრის (გაფეშხვა, გაფეშხული) (ალ. ჭინჭარაული, 2005).

ამგვარი მასალა საშუალებას იძლევა ვივარაუდოთ ფეშხ- ძირის ქართულური წარმოშობა: **ფეშხჸ>ფეშხჸ-ენი>ფეშხონი>ფეშხუნი>ფეშხუმი. ფეშვ-ენი** - “საკლავნი” ან “საკლავიანი, შესაწირიანი ტაბლა”.

ფეშხო-, ფეშხუ- ფუძეების წარმომავლობა და ურთიერთმიმართება შემდგომ დაკვირვებას საჭიროებს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, 1950 - ი. აბულაძე, საქმე მოციქულთა, ძვ. ხელნაწერების მიხედვით, თბ., 1950.
 ი. აბულაძე, 1955 - ი. აბულაძე, მამათა სწავლანი, X-XIII სს. ხელნაწერთა მიხედვით, თბ., 1955.
 ი. აბულაძე, 1973 - ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
 მ. ანდრონიკაშვილი, 1960 - მ. ანდრონიკაშვილი, სპარსულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბ., 1966.
 ახალი აღთქმაი, გიორგი და ექვთიმე მთაწმიდელების თარგმანთა გადამუშავებული გამოცემა, თბ., 2003.
 მ. ბალიაური, ნ. მაკალათია, 1989 - მ. ბალიაური, ნ. მაკალათია, მასალები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ყოფის ისტორიისათვის, თბ., 1989.
 ბასილი კესარიელი, ექუსთა დღეთი, მ. კახაძის რედაქციით, თბ., 1947.
 გიორგი მთაწმიდელი, 1987 - გიორგი მთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი, ქართული მწერლობა, ტ. I, თბ., 1987.
 Греческо-русский церковный словарь, С.-ПБ., 1899.
 Еврейская Энциклопедия, т.IX,X, под редакций А. Гаркави и Л. Каценельсона, С.Пб., 1989.
 ი. ევდოშვილი, 1974 - ი. ევდოშვილი, რჩეული, თბ., 1974.
 იეჰუდა ჰალევი ჩორნი, 1996 - იეჰუდა ჰალევი ჩორნი, მოგზაურობა საქართველოში... და არარატის ქვეყნებში: ჟურნ. “განთიადი”, ქუთაისი, 1996, №5-6.

- თ. რაზიკაშვილი, 1972 - თ. რაზიკაშვილი, მოთხრობები, ტ. II, თბ., 1972.
 Русско-Еврейский (идиш) словарь, М., 1989.
 სინური მრავალთავი, 864 წ., აკ. შანიძის რედაქციით, თბ., 1959.
 სულხან-საბა, 1966 - სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1966.
 სულხან-საბა, 1991 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I - 1991, ტ. II - 1993.
 ფარევაში, 2000 - ფარევაში, სპარსულ-ფალაური ლექსიკონი, თეირანი, 2000.
 ც. ქურციკიძე, 1959 - ც. ქურციკიძე, საქმენი და სწავლანი იოანე მოციქულისა და პრობორე მოწაფისა მისისანი IX-XI სს., თბ., 1959.
 აღ. ლლონტი, 1974 - აღ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1974.
 აკ. შანიძე, 1945 - აკ. შანიძე, ქართული ოთხთავის 2 ძვ. რედაქცია 3 შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, თბ., 1945.
 ქ. ძოწენიძე, 1974 - ქ. ძოწენიძე, ზემოიშვრული ლექსიკონი, თბ., 1974.
 წესი და განმარტება საღვთო ლიტურგიისა, თბ., 1993.
 აღ. ჭინჭარაული, 2005 - აღ. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 2005.

LUIZA KHACHAPURIDZE, SOPIO TKESHELASHVILI

ON *PESHKHUMI*, A RELIGIOUS TERM

A small-legged dish made of a noble metal used during the divine service is called 'discos' ('roundness') in Greek.

In the Georgian translated liturgical literature we find the term denoting a sacred vessel from 9th century. Old Georgian written records have the word *peshkhumi* with the meaning of vessel in general use.

In Greek household and sacral vessels differ from each other.

The lexical unit *peshkhumi* and verb forms derived from this word were widely spread in Georgian. Both in the old religious texts and later in the fiction and dialects the word can be found with variety of forms, as */pesho//peshkho//peshkhvi*, with the meaning of cut up meat.

In Georgian the verbs: *peshkhva//daeshkhoeba// (peshkhavs// akhpeshkhavs//gakhpeshkhavs)* mean to cut up in small pieces, i.e. preparing meat for the dish to serve to the table. And the term *peshkhumi //peshkhueni*, means flat round wooden piece, or low round table or basket (A. Glonti, 1974, K. Dzotsenidze, 1974).

M. Andronikashvili relates *peshkhumi* to 'partskhali' from Ossetian *persh* meaning 'rib', Georgian *pertskh*.

I think that the given term *peshkhumi//peshkhvani //peshkhueni* should be originated from the middle Persian "*pishkhan*", a composed word of two elements: *pish* (adv)- 'in front of' and *khan* (noun) meaning 1. 'table with food,' 2. 'big wooden tray', 3. a stand for fixing Koran to read.

რამაზ ხაჭაპურიძე.
რუსუღან კაშია

საოჯახო-საგვარეულო სამედიცინო ტრადიციები (ქვემო იმერეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

ქვემო იმერეთში ეთნოგრაფიული მასალის მოძიება-გაცნობამ დაგვარწმუნა, რომ ხალხური მედიცინის საამაყო მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციები კვლავაც გრძელდება და მეხსიერებამ დღემდე შემოინახა წინაპართა ცოდნა-გამოცდილება.

შინაური წამლის დამზადების რეცეპტები, საოჯახო სამედიცინო პრაქტიკა ხშირ შემთხვევაში მემკვიდრეობით გადაეცემა. ამრიგად, საოჯახო-საგვარეულო მედიცინა ისევ ინარჩუნებს სამედიცინო-კულტურულ ტრადიციებს.

ნაშრომი ეყრდნობა იმ მასალას, რომელიც ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მომხიებელთა ჯგუფის მიერ იქნა ჩაწერილი. ცხადია, ერთი სამეცნიერო სტატია სრულად ვერ ასახავს მთელი ქვემო იმერეთის სამედიცინო ცოდნას; ჩვენ შევეცადეთ წარმოგვეჩინა რამდენიმე საინტერესო საგვარეულო, რომელთა სამკურნალო გამოცდილება თაობებს გადაეცემა, რომლებიც წინაპრებისაგან ნასწავლ ეფექტურ მცენარეულ საშუალებებს გამოიყენებენ. მათთან საუბარმა დაგვარწმუნა, რომ მნიშვნელობას ინარჩუნებს მაგიურ-რელიგიური წესებით, შელოცვებით მკურნალობა.

საქართველოში საგვარეულო სამედიცინო ცოდნა ტრადიციულად დაცული იყო. გვარი უფროხილდებოდა რეცეპტს და ცდილობდა წამლის დამზადების წესები გათხოვილი ქალიშვილის გზით სხვა გვარში არ გასულიყო, მაგრამ დღესდღეობით ეს „აკრძალებები“ ხშირად აღარ მოქმედებს.

ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაკვირვებამ დაგვანახა, რომ იმ ოჯახებისგან, რომლებიც საგვარეულო ცოდნაში ანაზღაურებას იღებენ, წამლის დამზადების რეცეპტის მიღება თითქმის შეუძლებელია. მაგალითისათვის მოვიყვანთ სამტრედიის რაიონის სოფელ ღანიშში მცხოვრებ **გოფოძეებს**, რომლებიც ამზადებენ **რადიკულიტის**, **სოკოვანი** დაავადებებისა და **თმის** ბუდობრივი ცვენის (ხალხში ეს დაავადება „**ხოსრის**“ სახელითაა ცნობილი) სამკურნალო ეფექტურ საშუალებებს. ჩვენ შევძელით დაგვედგინა მხოლოდ, რომ წამლების ერთ-ერთი კომპონენტია ძმარი. ძმარი, როგორც სამკურნალო საშუალება, უძველესი დროიდან გამოიყენება, რაზეც ძველი ქართული სამედიცინო წიგნები მიგვითითებს.

მკვლევარი ნ. მინდაძე აღნიშნავს: „არ არის გამორიცხული, რომ სწორედ ქართული ოფიციალური მედიცინის გავლენით დამკვიდრდა ხალხურ მედიცინაში ზოგიერთი სამკურნალო საშუალება“ (ნ. მინდაძე, 2005, გვ. 53).

ამ მოსაზრების სისწორეს ადასტურებს ხოლმე მცხოვრები **სულუხიების** ოჯახის საქმიანობა, განთქმული თავიანთი შინაური წამლებით. სამედიცინო ცოდნა შთამომავლობას ბებიამ გადასცა (გვარად ჭილაია, სოფ. ნახაბულევი), რომელსაც „ნამზითვი კარაბადინის“ დახმარებით აუთვისებია სხვადასხვა სამკურნალო წამლის რეცეპტი.

სულუხიები ძირითადად მცენარეული კომპონენტებისაგან ამზადებენ შედეგიან შინაურ წამლებს. ესენია: საყმაწვილოს, დამწვრობის, სტომატიტის, ქრილობების შესაზორცებელ, კუჭ-ნაწლავის უებრო სამკურნალო საშუალებებს.

წამლების დამზადების წესებს, ისევე როგორც სპეციალური შელოცვის ტექსტს, რომელსაც სიმკლის მკურნალობისას გამოიყენებენ, ოჯახი უფროთხილდება და არ გასცემს.

ქვემო იმერეთში გავეცანით რამდენიმე საგვარეულოს, რომლებიც უნაგაროდ უზიარებენ ავადმყოფებს წინაპრებისაგან მიღებულ “ექიმბაშურ” ცოდნას.

სოფელ კონტუთში მცხოვრები **ხვინგიების** ოჯახი (მათი დიდი ბაბუა მარტილის რაიონის სოფ. **ლეცუცხაიდან** ჩამოსახლებულა) ამზადებს **დამწვრობის** წამალს. შინაური წამლის ეფექტიანობაზე მეტყველებს, რომ ახლომახლო სოფლებიდან ხშირად მიმართავენ დახმარებისათვის. მალამო მზადდება მოდერნიზებული წესით: უმარილო ქონს, თაფლის სანთელსა და მზესუმზირის ზეთს ემატება ტკივილგამაყუჩებელი საშუალებები: ანალგინი და სტრეპტოციდი. იგივე მალამო გამოიყენება **ჩირქოვანი** გამონაყარის სამკურნალოდ.

ოჯახში იციან **ბუასილის** წამალი. ნაზავი მზადდება დათვის ქონის, არყისა და წალიკასაგან (წყლის წიწკა). „ექიმბაში“ შურა ხვინგია ამზადებს ასევე მორიელის ნაკბენის წამალს, რომელიც შემდეგნაირად კეთდება: ცოცხალ მორიელს იჭერენ და ზეთიან ქილაში დებენ, რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს ზეთი გამოიყენება **მორიელის** ნაკბენისაგან განსაკუთრებლად. ამავე დროს ჭრილობაზე აფენს მსხლის ფოთოლს (ჯიშს მნიშვნელობა არა აქვს). პროცედურას ყოველთვის სპეციალური შელოცვების თანხლებით ატარებენ:

„მორიელი მორიშვილი,
ცხრა დედა და ცხრა შვილი,
ცხრათა მორიალიშვილი
ფსხალს ეჭამ, ფსხალი მიგია,
ფსხალი მახურავს.“

ხვინგიების ოჯახში ჩავიწერეთ **ქვეწარმავლისაგან** თავდაცვის შელოცვა:

“მიშა, მიშა, მიშანდური,
გველი მოდის მოქარგული,
ვაი, დედა წელი, წელი,
მომიტანე თხილის წკნელი,
მიშას საჭყატუნებელი,
მიშას საწყატუნებელი“.

მთხრობელებმა დაგვარწმუნეს, რომ თუ მოასწარი შელოცვის ტექსტის წარმოთქმა, უხსენებელი არ გიკბენს.

სოფ. მათხოჯის მკვიდრია **ბარაბაძეთა** დიდი გვარი, რომელიც რამდენიმე შტოდ იყოფა. წინაპართა სამკურნალო საქმიანობით დაინტერესებულა ამ გვარის ერთი განაყოფი, რომელიც ვატორიების გვარზედმეტიითაა ცნობილი. ამ ცოდნის საფუძველზე ისინი მკურნალობენ **საწერელს** და **ძირმავარას** კურდღლის ქონით. მკურნალობის წესი შელოცვით მიმდინარეობს:

- საწერელო, სად მიდიხარ?
- აღამიანთან!
- რისთვის?
- ზორცის საჭმელად, სისხლის სასმელად, ძვლის სატვერლად!
- რა არის მისი წამალი?

— ელიანი, მელიანი, საწერი კალამი, ტორფის ცვილი, ქვების ჟანგირი, ვაი, რა ვქნა და რა მოვიტანო.

ჩემი თავის გადასატანი!“

ბარაბაძეების ოჯახში, დიდი ბებიისაგან, რომელიც გვარად სარავეა ყოფილა აბაშიდან, იციან **ჩირქოვანი გამონადენისა** და **“მაწოლის“ წამალი**.

ნანემსარის დაჩირქების რეცეპტი: შემწვარ ხახვს აყრიან შაქრის ფხვნილს, ემატება სამი კვერცხის გული, ცოტა პურის ფქვილი, ასევე მცირე რაოდენობით გახვნილი საპონი.

ოჯახის დიასახლისმა — თალიკო ფიოლა-ბარაბაძემ იცის **დაჩრდილვის** წამალი, რომელიც წყალგარეული ძმრისა და ტყემლის ტყლაპისაგან მზადდება. თავის ტკივილის დასაამებლად იგი ხშირად ულოცავს ნათვალევსა და შაკიკს, შელოცვებისთვის განსაზღვრულ დღეებში: სამშაბათს, ხუთშაბათსა და შაბათს.

გვარში დაცული სამედიცინო ცოდნა გაგვიზიარა **ადელი (კუკლა) კაკაბაძემ**.

კაკაბაძეები სოფ. კუხის მკვიდრი გვარია, ადელი კაკაბაძის ოჯახი ერთ-ერთ შტოს (გვარზედმეტი - **კიოწეები**) ეკუთვნის. მან გაგვიზიარა წინაპრებისაგან ნასწავლი სამედიცინო ცოდნა და მოგვაწოდა შინაური წამლების რამდენიმე საინტერესო რეცეპტი:

დამწვრობის წამლის შემადგენელი კომპონენტებია: გადამდნარი ბატის ქონი, თაფლის სანთელი, ზეთუნის ან ქაცვის ზეთი, პენიცილინი.

რესპონდენტის მონათხრობით, მისი ბებია (ლიბარტელიანი - ლენტეხიდან) წამლის შელოცვას შავტარიანი დანისა და ნახშირის გამოყენებით ატარებდა. თვითონ რიტუალს აღარ მიმართავს, იცის მხოლოდ დამწვრობის შელოცვის ტექსტი:

“ოშოშინობდა, დაფოფინობდა წითელი ხარი,

წითელი ხუცესის ზღვას ხნავდა,

ქვიშას თესავდა, ვის გოუგონია სამ დღეს იქით...”

ხირსველის: დაფქვილი ვენახის შაბი, უმარული ღორის ქონი, ბუხრის ქვარტლი.

სურავანდის: წამალს ამზადებენ შემდეგნაირად: ძმარში გარეულ წყალს ემატება მუხისა და სხმარტლის ქერქი, სურო და თეთრი შაბი.

თიარკმლების სამკურნალოა მათიტელასა და მაყელის ძირის ნახარში. წამლების დამზადების დროს “მკურნალი” ხშირად იყენებს ნათვალეების შელოცვას. ტექსტს სამ დღეს იმეორებს, სამივეჯერ გასკვნის აბრეშუმის ძაფს, მესამე დღეს კი ნასკვს ავადმყოფს დააწვევინებს.

ნათვალევის შელოცვა:

“ანსალა, მანსალა, შავი ჭირი და სანსალა შენს გამთვალავს, თვალში ნაცარი, გულში ლახვარი, სამოცდასამი წმიდა გიორგის ლახვარი, მას მიეცეს დიდი შეება და გამარჯვება. იქცეოდა მწარე ბალი, მისციოდა მწარე თვალი, ღმერთო, შენ ხარ მოწყალე, ეშმაკს თვალი მოთხარე, წითელი გოჭის ფეხია, კისერი მოუტეხია, შეეკარი წითელი, მოტყდა კისერი, ია და ვარდი — კლდეში გადავარდი. ფუი, შენი ავი თვალთ შემხედავს. ჩავკარი სალსა წყალსა ხელი, ამოვიღე შავი გველი, დავდე შავსა სიპსა ქვასა, წავაყარე შავი მარილი, მარილი დნებოდა, სიპით წნებოდა, მთავარანგელოზო!”

მკურნალობის დროს შელოცვების გამოყენებას, ცხადია, ფსიქოლოგიური დატვირთვა აქვს და რწმენის ფაქტორს ემყარება.

სვანეთში გავრცელებული მაგიურ-რელიგიური მკურნალობის ვარიაციები გადმოტანილი აქვთ მიგრირებულ სვანებს, რომლებიც ხონის რაიონში დასახლდნენ. მაგალითად, ავი თვალისაგან დაცვის მიზნით, რომელსაც ძველად დიდ ანგარიშს უწევდნენ, სვანები ხმარობდნენ ბალყარეთიდან გადმოტანილ ტყავის ბუდეში შელოცვილ ქაღალდს — „ღუას“ (ეგვ. გაბლიანი, 1925, გვ. 128). ამას ან ყელზე ჩამოკიდებდნენ, ანდა ტანსაცმლის მარჯვენა მხარეს, უფრო ილღისთან, დაიკერებდნენ. ამავე მიზნით იყენებდნენ თავდაცვის ძველ მამაბაბურ ხერხს, რომელიც ველური ბლის ხის ნაწილების ტანსაცმელზე დაკერებაში იყო გამოხატული. განსაკუთრებული ძალა ჰქონდა აღდგომის წინ, დიდ ხუთშაბათს — „თანფა ცაშ“ დილით უმძრახად ტყიდან მოტანილი ბლის ხის ნაწილებს, რომლისაგან გაკეთებულ ჯვრებს ადამიანის სამოსზე დაკერებასთან ერთად, დაჰკიდებდნენ აივანზე, კედელზე, ბოსტანში, ჩაადგებდნენ სკივრში და საქონელსაც შეაბამდნენ. ანდა მძივის მაგივრად კაკლებსავით დაამრგვალებდნენ და კაბის ნაქერში მარჯვენა მხარეს დაიმაგრებდნენ. დიდი გაფრთხილება იცოდნენ შესამჩნევი გარეგნობის ქალისა და კაცის იმ აზრით, რომ ჰეერისა, მუხანათსა და კუდიანს ისინი არ შეემჩნია და მისი მახასიათებელი ბოროტებით ზიანი არ მიეყენებინა (იქვე).

რაც შეეხება ველური ბლის ხის ნაწილებისადმი ავი თვალისაგან დახსნის შესაძლებლობის რწმენას, იგი უნდა უკავშირდებოდეს ქართველთა და მათ შორის სვანთა უძველეს კულტს წმინდა ხეების თაყვანისცემისას, რომლის შემადგენლობაში ველური ბლის ხეც იყო მითვლილი. ამის გამო ქვემო სვანეთში და ზედა ლაშხეთში ველური ხის დიდი ტყეები ყოფილა გაშენებული. ველური ბლის ხეს ჩვეულებრივ სახმარად არ მოსჭირდნენ, მისგან მარტო ხატისათვის საჭირო ფიკრებს აკეთებდნენ და სამგზავრო ჯოხებადაც (მუჯირა) მას ხმარობდნენ (იქვე, გვ. 188-189).

აღნიშნული მეთოდებით მკურნალობა და თავის დაცვა დამახასიათებელი გახდა არა მარტო ჩამოსახლებული საგვარეულო სვანებისათვის, არამედ მათ თავიანთი რწმენა-წარმოდგენები გადასცეს ხონის რაიონის მაცხოვრებლებს, რომლებმაც აგერ უკვე რამდენიმე ათეული წელია გაითავისეს აღნიშნული მაგიურ-რელიგიური მკურნალობის საშუალებები.

შაკიკის სამკურნალოდ კუკლა კაკაბაძემ შემდეგი რიტუალი გაგვაცნო: ავადმყოფი დილით ადრე უნდა ადგეს უბრად, სამჯერ შემოუაროს ნიგზის ხეს. შემოვლისას ხეს თავი უნდა მიადოს და გაიმეოროს: „ნიგოზო, როგორც შენი ლეზნებია ძმებივით ტოლები, ასე ძმებივით გაიზიარე ჩემი სატიკვარი და დილის მზის სხივებს გაატანე!“ (რ. კაშია, 2004, გვ. 122).

ქვემო იმერეთში ეთნოგრაფიული მასალის მოძიებისას შევხვდით ერთ საინტერესო „მკურნალს“ — მარინე ცაბაძეს, ზესტაფონიდან გათხოვდა წყალტუბოს რაიონის სოფ. მაღლაკში. მან შალამბერიძეების ოჯახში მოიტანა რამდენიმე საგვარეულო რეცეპტი და თავის რძლებს ასწავლა სამკურნალწამლო საშუალებები:

კუჭის წყლულის: სუფთა თაფლს ემატება 100 გრ. სპირტი და წვრილად დაქუცმაცებული ღინდელი.

კბილის ტკივილის: გამხმარი ყურძნის მარცვლებს დანაყავენ და იღებენ გამოხრულ კბილში.

უფროს ტკივილის: გახეხილი შავი ბოლოკის ორი წვეთი უნდა ჩაიწვეთო.

თავის ტკივილის, დაჩრდილვის: წყალში გახსნილი გამხმარი ქინძის მარცვლები უნდა ჩაიწვეთო ცხვირში, ან ყოჩივარდას ძირების ნახარში.

კუჭ-აშლილობის: კამის თესლის ნახარში.

ხველების: იის, კამისა და უნაბის ფოთლების ნაყენი.

მაღალი სიცხის: გაქნილი კვერცხის გული უნდა წაუსვა ხელისა და ფეხის გულებზე.

რესპონდენტმა გაგვაცნო ასევე ხალხური ვეტერინარიის არაერთი საინტერესო სამკურნალო საშუალება (იხ.: რ. კაშია, 2007, გვ. 396-400).

მარინე ცაბაძე-შალამბერიძე მკურნალობის დროს ხშირად უღოცავს ავი თვალისა და უფმურისაგან თავდასაცავად. გადმოცემით იცის, რომ შელოცვა უფრო უჭრის მამაკაცს ან უფროს ქალიშვილს. ამავე დროს მან გვასწავლა მაგიური წესი: მწარე ბლისაგან გაკეთებული ჭვარი და მასთან ერთად რკინის პატარა ნაჭერი უნდა ატარო ჩუმად, ტანსაცმლის შიგნით და ყოველგვარი ავი თვალისაგან იქნები დაცული.

ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ დღესდღეობით მოსახლეობა ძირითადად კვალიფიციურ სამსახურს მიმართავს, ხალხურ საოჯახო-სამედიცინო კულტურას არ დაუპარგავს თავისი მნიშვნელობა. ხალხური მედიცინის ეთნოგრაფიული კუთხით კვლევა წინაპართაგან ნასწავლ მრავალ ეფექტურ სამკურნალო საშუალებას გამოავლენს.

დამოწმებული ლიტერატურა

რ. კაშია, 2004 - რ. კაშია, თავის ტკივილების მკურნალობის ქართველური საშუალებები მედიცინაში, ქართველური მემკვიდრეობა., ტ. VIII, ქუთაისი, 2004.

რ. კაშია, 2007 - რ. კაშია, ხალხური ვეტერინარია და საგვარეულო ტრადიციები: ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. XI, ქუთაისი, 2007.

ნ. მინდაძე, 1981 - ნ. მინდაძე, ქართული ხალხური მედიცინა, თბ., 1981.

ნ. მინდაძე, ნ. ჩირვაძე, 2005 - ნ. მინდაძე, ნ. ჩირვაძე, ქართული ხალხური სამედიცინო ტრადიციები (კახეთი), თბ., 2005.

რ. ხაჭაბურიძე, 2006 - რ. ხაჭაბურიძე, მაგიურ-რელიგიური მკურნალობის ისტორიიდან, ქუთაისი, 2006.

RAMAZ KHACHAPURIDZE, RUSUDAN KASHIA**FAMILY MEDICAL TRADITIONS
(ACCORDING TO THE DATA OF KVEMO (LOWER) IMERETI)**

Folk medicine is one of the subjects of the ethnography; its study is of particular importance for the acquaintance of the people's traditions and the common ways of life and culture.

Preparing and administering of the healing medicines and means of the most effective reputations were passed through ancestry that promoted the establishment of the rich traditional family medical culture.

Medical knowledge was kept in secret and the families of the same family names were responsible to guard prescription and methods (sometimes referred to as 'magic') of its preparation. Nowadays the families normally do not keep the healing means in secret.

The field practice of Kvemo Imereti aiming at collecting the ethnographic materials revealed that there are still people who are interested in folk medicine and preserve the knowledge and experience of their ancestors. Among them is even the healing of patients with magic-ritualistic traditions, praying etc. that retains some importance in several cases.

We think that the further continuation of the ethnographic study of the Georgian family medicine will reveal many unknown means of traditional healing.

მზია ხახუტაიშვილი

ქობულეთელი მუჰაჯირები თურქეთში

1877-78 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დამთავრების შემდეგ გამუსლიმანებული ქართული მოსახლეობა აიძულეს აყრილიყო და მეზობელი თურქეთის ტერიტორიებზე სამუდამოდ დაედო ბინა. მუჰაჯირობის შედეგად დაცარიელდა ქობულეთის მხარეც. 1879 წლის გასახლების შემდეგ ქობულეთში ორი ათასი მცხოვრებიდან ხუთასამდე დარჩა, ხოლო მახლობელი სოფლები სრულიად გავერანდა და გაპარტახდა (ზ. ჭიჭინაძე, 1913, გვ. 14). ქობულეთელი მუჰაჯირები ზღვის სანაპიროებზე, დაბლობ ადგილებში დასახლებულან. მათი უმრავლესობა დღეს ცხოვრობს გირესუნში, ფაცაში, ორდუში, ფერშემბეში, უნიეში, სამსუნსა და სინოპში.

უცხო გარემოში მუჰაჯირებს უფრო გამძაფრებით მამულისა და მშობლიური ენის სიყვარული და განსაკუთრებით გაფრთხილებიან მშობლიურ ენასა და ფოლკლორს. შთამომავლებიც სათუთად ინახავენ წინაპრების ენას, მამაპაპისეულ ადათ-წესებსა და ტრადიციებს. ამ ხსოვნამ გადაარჩინა მუჰაჯირები უცხო ტომში აღრევას და შეანარჩუნებინა საკუთარი იდენტურობის ძირითადი ნიშანი - ქართული ენა. მოსახლეობის დიდი ნაწილი დღესაც კარგად ფლობს მშობლიურ ენას. ისინი დიდი რუდუნებით უფრთხილდებოდნენ მშობლიურ ქართულს და უვნებლად შემოინახეს დღემდე: “ჩემი დიდნენეა და ჩვენ ქართულად დევლაპარიკებდით, ქართული არ დაავიწყდონო, სულ იმას ექცეოდა”- გვიყვება საბაშათინ გოქსუ (გოგიტიძე). თუმცა იქვე დასძენს, რომ ახალგაზრდობამ თითქმის აღარ იცის ქართული, “ახლა თურქზეც გათხოვდენ, ჩვენ ასიმილიედ გავხდით...”

ქობულეთელ მუჰაჯირებს შემონახული აქვთ ქართული ტრადიციები, მამა-პაპათა ადათ-წესები. ხანდაზმული ადამიანები არიან ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების მეტად მდიდარი, ქართული კულტურის ისტორიისათვის მეტად ფასეული საღაროს მფლობელები. სწორედ აჭარიდან, კერძოდ ქობულეთის რაიონიდან, გადასახლებულ მუჰაჯირ ქართველებთან შეხვედრის ბედნიერება და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ფოლკლორულ-ლიტერატოროგიური მასალების მოპოვების საშუალება მოგვეცა ჩვენ და ბათუმის შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის პროფესორ შუშანა ფუტყარაძეს. ჩვენ ექვსი დღე დავყავით ქალაქ ფაცაში, სადაც ძირითადად ქობულეთის სოფლებიდან გადასახლებული ქართველები ცხოვრობენ.

...ასე მეგონა, ქობულეთის ერთ სოფელში ვიყავი. სტამბოლში მცხოვრებმა, წარმოშობით ფაცელმა, ჩემმა ახლო ნათესავმა, იაშარ შენდურმა (ხახუტაიშვილმა) დიდად შეგვიწყო ხელი გვემუშავა აღნიშნული რაიონის სოფლებში: კაბაქტალში, თახტაბაშში, ღუაიერში, ხათიფთაში, ზავოში, ჩერქეზდაღში, ყონაღბაშში.

საუკუნე-ნახევარი მიიღია... მუჰაჯირთა შთამომავლებს კარგად ახსოვთ წინაპართა მონათხრობი, მათი განცდები, რომლებიც მემღეჭეთთან განშორებას უკავშირდება. თავდაპირველად დიდ სიდუხჭირესა და უმძიმეს პირობებში უცხოვრიათ ჩვენებულებს. როგორც ერთ-ერთი მუჰაჯირი ქართველის შთამომავალი გვიყვება: “ორი ძმაა ერთათ არ გამუჰყვანიან გარეთ. ზოგი ორდუში, ზოგი ფაცას ჩამოსულან (გემიდან — მ. ხ.)”. ფაცელი შევქი კაკალაძის

მონათხრობით: "ბათომიდან წამოსულან პირველათ ბურსას, ფადიშაჰმა ასტავლა, ვერ მოსთავეფ მაგინს, ბურსას აღარ წეიყვანოვო. ათ წელიწადს გემში ყოფილან... გირესუნს, სინოპს ბევრი ქართველია. ექვსი სოფელი ვართ ფაცას... (შევქი კაკალაძე, სოფ. თახთაბაში)"

ჩალის ფასად იყიდებოდა მათი ქონება ქობულეთში. ოსმალეთში გასამგზავრებლად გემს თევობით ელოდებოდნენ ბათუმში. ასეთ ვითარებაში თვალცრემლიანნი ემშვიდობებოდნენ თავისიანებს, მშობლიურ მიწა-წყალს: "აბდულხანმის გამუფგზანია "გულჯემალ" გემით. ვორი სოფელი ტრაპიზონს, ვოთხი გირესუნს, ორდში, ჩვიდმეტი- ფაცაში, უნიეში, ფერშემბეში" (ხასან ბეჟანიძე, ფაცა, სოფ. კაბახტარი).

"...გემით მოვდეს იგინი. დიდი მოვდა, პაწა გემებით გამეიყვანეს, პორტი არ იყო. მაშინ კოლო იყო. მაღალ ადგილებში ევდენ და დაჟდენ. ამ სოფელს თახთაბაში ეთქვა" (ბაეთინ გოგმაჩაძე, ფაცა).

ოსმალეთის მთავრობამ საქართველოდან ლტოლვილი ნახევარ მილიონამდე ქართველი მიიღო. დიდ სიღუბნებში უზღებოდათ ცხოვრების დაწყება. ყოფილა ავადმყოფობა და სიკვდილიანობა, ბევრი გზაში დაღუპულა: "წინაპრები რუმ ჩამოსულან, საქმელი არ ზონიან, სასმელი არ ზონიან, იქით მომხთარან, აქით მომხთარან, ძალით უცხოვრიან" (სამი მეგრელიშვილი, სოფ. დუაიერი).

"ჩვენებურები რუმ გამოსულან, სამ თვეს ჩადრებში უცხოვრიან. შვიდ წელიწადს ქერი უჭამიან, ვერ მიეჩვიენ და ვორი-სამი ბაღანა მოკტა, იტირებდენ ბაღნები" (ხასან ბეჟანიძე, სოფ. კაბახტარი).

მალე ნოსტალგიამ შეიპყრო გადახვეწილები... ენატრებოდათ თავისიანები, თავიანთი მიწა-წყალი: "დიდნენე იტყოდა — ჩვენები უკანდა გესულიყვენო და ვერ გვედენო. ნენემისი იტყოდა, ფახირები ჩუჟმარხიან და გევალო, ვნახავთო" (უმიან შავიშვილი, სოფ. თახთაბაში).

"...ბაბუა, ბაბაძს დედე, მემედი ალაამბრის სოფლიდანაა გამოსული. მისი გოგო ჩამოხვა, თორმეტი წლის იყო. ისე ჩამეტირებდა: იქა რუმე ჩევდევო, ჩემს ნასახლებს ყველას ვნახავო, მიაგნეფო" (ასლან შავიშვილი, სოფ. დუაიერი).

მუშაჯირ ქობულეთელებს საცხოვრებლად ისეთი ადგილები აურჩევიათ, რომლებიც ჰაერითა და წყლით ჩამოშავადა მამა-პაპათა სამკვიდროს. თახთაბაშელმა სამი მეგრელიშვილმა გვითხრა: "ჩვენი სოფლიდან ოცი კილომეტრით ზეით ცხოვრობენ "ჭახე ქობულეთელებიო." როგორც გაირკვა, ისინი ხინოელები ყოფილან. მათ საცხოვრებლად ისეთივე მაღალმთიანი ადგილები შეურჩევიათ თურქეთში, როგორშიც ცხოვრობდნენ მუშაჯირობამდე. ფაცის სოფლებში დამკვიდრებულან ქობულეთელი მუშაჯირები: ცეცხლაძეები, გოგიტიძეები, კაკალაძეები, გოხიძეები, ხახუტაიშვილები, ხინიკაძეები, მესხიძეები, ქათამაძეები, ტაკიძეები, ჯინჟარაძეები და სხვ.

ფაცასა და მიმდებარე სოფლებში მცირე დროში ჩატარებულმა კვლევამ საშუალება მოგვცა ჩაგვეწერა მოსახლეობაში შემორჩენილი ფოლკლორული, ისტორიული, ეთნოგრაფიული მასალები. სიტყვიერების უნიკალური ნიმუშები:

ნენემ კაბა შიმიკერა, ზეთ კობჭები დიმიკერა,
გათხვება რუმ მევდომე, კიბილები ჩიმიტეხა.
გედევხედ ბახჩაში ვარდსა ვიკრეფ კალთაში,
ერი ბიჭი მოვძიე, ქი წამოვყვანე სახში,
შექრის ფაფას უმზადებდი, გავასუქე ჭამაში,

სკიერის ყურში დავმალვიდი, ქი მომიკტა ლებ-საბანში.

აფრენილა ფუტკარი, წაი და ფემბეს უთხარი,

ლაზ ოსმანას რუმ წახევი, ემინელას რა უთხარი?!

ნენემ კაბა შიმიკერა წელზე გამოჭირებული,

თუ გამათხოვ, გამათხუე, ძალვან ვარ გაჭირებული.

ეგერ გაღმა ეწრის ფაცხა, ნეტად ვიყო შენი რაცხა...

მუჭაჯირთა შთამომავლებს კარგად შემოუნახავთ მამა-პაპათა ადათები:

“ჭადს შვერის ფოთოლში ბუხარში, ნაცარში გამუცხობდით, კვერს.”

ახალგათხოვილ ქალს აუცილებლად სადილს მიუტანდნენ: “ჩვენებურებში სადილობა იყო, სადილს მუუტანდენ თუთხმეტ დღეზე. ოცი ცხენით გავაგზანდით ტათლს, შით ნიგოზს მუამწყრევდით, ბურმა, ბაქლავა. სადილში ყოლიფერი საკმელი იქნებოდა: გვალი ქათამი, დაჭრილ კვერცხებს ჩააწყობდენ ზეთში, ყურჭატას გავაკეთებდით. სირცხვილი იყო სადილი არ მიგეტანა...” — გვიყვება უშიან შავიშვილი. “დოდოფალს რუმ ნეფის ოჯახში მიიყვანდენ, სიმაური(!) ძროხას გამოჰგრიდა; ქიქას დუუდებდენ ფეხთან გააგორეო, თუ დიდათ გააგორებდა, არ მიეწონებოდენ... შექერლის და ფულს გადააყრიდა ნეფე-დოდოფალს. დოდოფალს ყირმიზათ გადაფარებული ხონდა, რამე არ უჩანდა, სუნაგ კატასავენ ააფარებდენ თვალეზზე”.

საუკუთნის შემდეგაც ისე ამზადებენ ქობულეთელი მუჭაჯირების შთამომავლები კერძებს, როგორაც წინაპრები: ამოლესილი ლობია, შავი ფხალი, ძაღე ძმარი, წვენიანი ფხალი, ზეთიანი ფათლიჯანი, ძის ფაფა, ძის მაკარინა და მოჭრილი მაკარინა ვიცით. თეთრი ქფილით მაგრათდა მოზილო, ოქლავოთ გეიყვანო, მოშჭრა, სიმინდის ქფილს მუყარი არ დიეწებოს; მოხარჩავ, გასწურავ, თხილს მუყარი, ხანდიხან ყველს მუაპნევ...”

უნიკალური მუსიკალური ფოლკლორის ნიმუშებს წავაწყდით “ჩვენებურებთან” მუშაობისას. “აჭარა საერთოდ და განსაკუთრებით ქობულეთის და ბათუმის რაიონები ნაღური სიმღერებითაა მდიდარი. აჭარის ნაღური სიმღერები მეტად რთული და მრავალფეროვანია” (ჯ. ნოღაიდელი, 1981, გვ. 9). ქობულეთელი მუჭაჯირები ყვებიან: “...ჩემი ბაბუა და გეგეივლებდა, სამარგელში წიმიყვანეს, მევალე... დაყივლება ძველისძველია. ნაღზე წვედოლით, ნაღური სიმღერები იყო სიმინდის მარგლაზე. ახმედა ბაუჟაძე იყო, იუნუს ცეხლაძე იყივლებდა, ტაკიძეები იყვენ, ხახუტაძე მამუდა და პირველი მომღერალი იყო. სამ ხმაში იყო სიმღერა. ასი-ას ორმოზდათი კაცი იქნებოდა, მარგლიან თუ კონცერტს იქდენ, ვერ მიხტებოდი:

ნადირაძეს ნადი უნდა

გადიარა სადილობა,

გორდელა, გორდელა დაა!

ჰე, ჰე დაა ჰო, ჰო, ჰოო დაა!

მივყვეთ მოვყვეთ, ჰოო ჰოი დაა

გედევხედე ფენჯერზე

ძროხა იყო ბახჩაშიო,

მივყვეთ, მოვყვეთ...

ჰო ჰოი და ენდო მენდო,

ჰო ჰოი და რაფერ გენდო!

ჰა, ჰაი და, ნინა, ნინა!

ჩაბრაშტო (კაბას ეტყოდენ) რანწკი-რუნწკი,

გოგვებო, რაფერ დამწვით.

ვარელის კოთხოვ დატუალდი,
იქით-აქით მოტუალდი,
შუხტი და ხენიფევე, შეგშვენდება
ლამაზი კაბა დაგშვენდება..
ჩიტი ჩიტსა მამზაკუნსა,
შემოვჰკარი ხელკოდალი
მიამტრიე თავ-ბარკალი,
მისი გვერდის დაჩენვაზე
ორი ცული შემომაკლდა,
ნანინა დაა...
ზეცას ევდოთ, ზეცა ვნახოთ,
მარსკლავებსაც დევნახვოთ,
ზემა კაცი მომიგზანა,
მაქ თუ იყავ, რატმარ მოდი რატმარ მნახე,
აწე მუალ, აწე გნახავ, ნანინა დაა...”

უცხო მიწაზე დამკვიდრებული ქობულეთელი მუშაჯირები ჩვეულ ჯაფას შესდგომიან, კვლავ მეურნეობისთვის მიუყვიათ ხელი: “ყაჰს ვასაჰმებდით, ჟოლის ჟვერს ვაჰუმდით. მუხტარი გვეყოლებოდა, ყაჰის კაკალს მეიტანდა. იმას უბეში ჩევდებდით, მატლი უნდა გამოსულიყო, გავხსნიდით, წუუხედვიდით. მატლი გამოდიოდა, ჟვერს დიერეოდა-ყაჰივით ჭამსო-ხუმ იტყვიან? დღედაღამ იზდება მაღ. ჩელტებს ეყვანდით მაღლა-მაღლა, თითისხელვანი ხთება. მატლი უშვებს ძაფს, მისზა დეიმწყრევს. ცხელ წყალჩი ჩაყრი, ოგვადოზე დაახოვ, ერ ჯოხს ამუჟრევ, ამოხვება, ამუახვევ ძაფს. ძაფიდან მოქსოვდი რაცხას, შეღებვიდი. ღაზლას შეღებვიდი. ღომს ვთესვიდით, ბრინჯსაც, სიმინდსაც. მემრე თხილი მუაშენეთ.”

მუშაჯირთა შთამომავლებს კარგად ახსოვთ ბავშვობის თამაშებიც: “კვიტოჲ არის ხეჲ. კვიტოჲს შიგნითაჲ ცარიელი აქ. გადაშჰრი იმას, დაბიძვიდი ფორთოქალის ტყავს გვიქნევ. ვიზიაჲ იყო. გავხრეტდით, გამუაბმიდით ძაფს, გაკეთდებოდა ვიზვიზაჲ-ბაღნების სათამაშო; იყო საჭრიალაჲ. ერი ამხელა სარი იყო, ზეიდან მიერე ხეს ჩააშენებდენ, ხელის სატაცნელი აქ. იმით დააბრუნებენ, თამაშობენ... ჩვენი თამაში იყო ბილაჲ ჯოხი. ელექიც თამაში იყო. დეიჭირვიდი, იი დეიწვებოდა რუმელცხას რუმ წამიეწეოდა; კუკუ-ჭიტის ვითამაშებდით” (საბაჰათინ გოგიტიძე, ფაცა).

ქობულეთელთა მეტყველებაზე დაკვირვებით ძალზე საინტერესო მასალა დავაგროვეთ ენობრივი სიტუაციის შეფასებისათვის (ეს მასალები მალე იხილავენ დღის სინათლეს). აღსანიშნავია, რომ შ. ნიჟარაძე ცალკე გამოყოფს ქობულეთურ კილოკავს (შ. ნიჟარაძე, 1975, გვ. 15-22). ეს კილოკავი ენათმეცნიერულად უაღრესად საყურადღებოა. ქობულეთიდან გადასახლებულ მუშაჯირთა მეტყველება მნიშვნელოვანი მასალა იქნება ამ კილოკავის თავისებურებათა შესასწავლად. მით უმეტეს თუ გავითვალისწინებთ, რომ აქაურთა მეტყველება აქამდე არავის უკვლევია.

აქაურ ქობულეთურს ნაკლებად ეტყობა თურქულის გავლენაც: “ნენეჲ აქ გამოსულა შვიდი წლის. ბაბუაჲ დუჟუტევია აქა. ნენეჲ წესულა ყველას გამოყვანო. საზღვარი ჩაკლეთილა. ბეჟიაფხე იყო ნენეჲ... ჩემი ძმაჲ ასკერში იყო. ბათომში დარჩა, ცხემვანს. ერ წელწადს დარჩა, მემრე აქ გამოვდა...”

(სულეიმან ჭინჭარაძე, სოფ. დუაიერი, 96 წლის). ქობულეთელი მუშაჯირები თავად ზედავენ კილოკავურ სხვაობას: “ჩვენ ჩურუქსუელები ვართ. უნიას აჭარლები არიან. იგინი სხვაფრათ ლაბარიკობენ...”

ქობულეთელ მუშაჯირთა შთამომავლების მეტყველებას შემოუნახავს ბევრი ისეთი ნიშანი, რომელიც დღეს აღარ დასტურდება. ამიტომაც მოპოვებული მასალა მნიშვნელოვანია ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის.

ჩვენებურთა მეტყველებას ზოგიერთი ისეთი ფაქტი დაუცავს, რომელიც დღეს აღარ გვხვდება ქობულეთურში ანდა გაფერმკრთალებულია. ჩვენ ზოგიერთ მათგანზე შევჩერდებით; ქობულეთელ მუშაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაში ცოცხალი აფიქსი ჩანს -**ფხე/ჩე** (ქალის გვაროვნული კუთვნილების აღმნიშვნელი სუფიქსი დასავლურ კილოებში, მაშინ როცა დასავლურ კილოებში მისი ფუნქცია მივიწყებულია: ინაიფხე, ცეცხლაიფხე, შავიფხე, ბეჟიაფხე, გელაიფხე, უსტალიაფხე (შესაბამისად აღნიშნავს: ინაიშვილის, ცეცხლაძის, შავიშვილის, ბეჟანიძის, გელაძის, უსტალიშვილის... ქალს).

ყურადღებას იქცევს ზოგიერთი სიტყვის მნიშვნელობა: ა) “დოდოფალს რუმ ნეფის ოჯახში მიიყვანდენ, სიმაური (აქ მამამთილი — მ.ხ.) ძროხას გამოჰგრიდა...” “იაშარიზა ჩემი მამა სიმავერია, დედა - დედამთილია.” “იაშარის მამა ჩემი სიმავერია, დედა - დედამთილი”... **სიმავერი/სიმაური** “მამამთილის” მნიშვნელობით, დედამთილი “სიდედრის” მნიშვნელობით მხოლოდ ქობულეთურში იხმარება, ბ) “ზარი ჩაჭრილა და ამოვეყვანო უნდაო...” ჩაჭრილა ნიშნავს “ჩავარდნილა”, გ) ერი შვილი და ერი გოგო დაშჩენია; ვოთხი შვილი და ვორი გოგო ხავს“- აქ შვილი “ვაჟის, ძის” მნიშვნელობითაა ნახმარი, გ) “ერი წელიწადია დეიხარჯა ახმედაჲ ბაუეჲჲ”. დეიხარჯა ნიშნავს “გარდაიცვალა”. ამ მნიშვნელობით იგი დღესაც იხმარება ქობულეთურში.

მუშაჯირ ქობულეთელთა მეხსიერებას კარგად შემორჩენია ხალხური სიტყვიერების ნიმუშები, ფრაზეოლოგიზმები: “მუშა კაცი ჭადს ქვისგან გამეყვანს”; “სხვაჲ სხვაჲს ვირს სიმღერით მოსძებნის; ” “სხვისი ხელით გველი დეიჭირეო; ” “დულარე წყალი დემერო თავზეო”; “ზღვაი კობზით დეილევაო.” ათწლეულებს შემოუნახავს ქობულეთელ მუშაჯირთა მეხსიერებაში ერთი საინტერესო გამოთქმა, რომელსაც ჭემალ ცეცხლაძე მოგვიყვას: “ნენეჲ გვეტყოდა — ზემ ზღვაში ჩევდა რომელსაც ჭემალ ცეცხლაძე მოგვიყვას: “ნენეჲ გვეტყოდა — ზემ ზღვაში ჩევდა (დაგვიანდა, დაღამდა — მ.ხ.), აქამდე რატუმ არ მოითო? მე მიკვირდა, აქა, (ფაცაში) ზეჲ თაში ჩადის. ქობულეთში რუმ ჩამუედი, ვნახე, ზეჲ ზღვაში ჩევდა...” (ჭემალ ცეცხლაძე, ფაცა).

ქობულეთელ “ჩვენებურთა” ყოფისა და მეტყველების სათანადო შესწავლა ბევრ საინტერესო ფაქტს გამოაველენს საქართველოს ეთნოგრაფიისა და დიალექტოლოგიისათვის. ქობულეთელი მუშაჯირების შთამომავალთა მეტყველების სათანადო ანალიზი მნიშვნელოვანი მასალაა ქობულეთური მეტყველების ცალკე კილოკავად გამოყოფისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ნ. მგელაძე, მ. ფალავა, 1998 - ნ. მგელაძე, მ. ფალავა, -ფხე/ზე- სუფიქსის ისტორიისა და ეტიმოლოგიის საკითხები: ბსუ შრომები, 2, ბათუმი, 1998.
 შ. ნიქარაძე, 1975 - შ. ნიქარაძე, აჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1975.
 ჯ. ნოლაიძელი, 1981 - ჯ. ნოლაიძელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, 7, ბათუმი, 1981.
 მ. ფალავა, 1993 - მ. ფალავა, ენობრივი სიტუაცია სამხრეთ საქართველოში და სამხრული მეტყველების დიალექტური შედგენილობის საკითხი: ბსუ შრომები 5, ბათუმი, 2003.
 შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
 ზ. ჭიჭინაძე, 1913 - ზ. ჭიჭინაძე, მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, ტფ., 1913.
 ბ. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, ტ. I, თბ., 1989.

MZIA KHAKHUTASHVILI

MUHAJIRS OF KOBULETI IN TURKEY

After the end of the Russo-Turkish war of 1877-78 the Muslim population of Georgia was forced to leave their homes and settle in the neighboring Turkish territories for good. From the two thousand residents of Kobuleti only five hundred were left. As for the nearby villages they were made to lay waste as their population had been expelled completely. Muhajirs of Kobuleti seem to have settled on the low lands close to the sea. The descendants of these people presently live in Giresun, Patsa, Ordu, Pershembe, Unie, Samsun and Sinop.

In the strange land Mujahirs' love of the fatherland and their language had become compounded with homesickness and begun to take special care of their native language and folklore. They manage to instill their children the care to preserve the centuries-long rites and traditions of the fatherland. To guard themselves from mingling with the foreign culture they chose their native language as the fulcrum for the survival. A great part of the population has good command of Georgian even to these days.

During the field practice in Patsa and in nearby villages I managed to record folklore, historical and ethnographic materials.

The observation on the speech of the people whose ancestors were exiled from Kobuleti revealed interesting materials for the evaluation of the language situation. Their speech has undergone relatively faint influence of the Turkish language. Besides, it has preserved many traits that has been lost in Modern Georgian, particularly, some semantics of the known words and phrases.

The speech of the descendants' of the Kobuleti Muhajirs provides considerable material to class it as a separate sub-dialect of Achara dialect of the Georgian language.

ახლებური წიგნი აფხაზეთზე

დავიწყებთ იმით, რომ წიგნი (ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი. — აფხაზეთის განათლებისა და კულტურის სამინისტრო, ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, გამომცემლობა "ინტელექტი", 2007, 377 გვერდი. სარედაქციო კოლეგია: პროფ. ჯემალ გამახარია (მთავარი რედაქტორი), პროფ. თამაზ ბერაძე, პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძე. რეცენზენტები: პროფესორები ოთარ ჟორდანიას, მანანა სანაძე, ტარიელ ფუტყარაძე), რომლის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი, დიდი ხნის წინ უნდა დაწერილიყო. სამწუხაროდ, საქართველოს ძირძველი კუთხის - აფხაზეთის მართალ ისტორიას მხოლოდ დღეს წაიკითხავს ამ მომენტისათვის უაფხაზეთოდ დარჩენილი და გულგაგლეჯილი საქართველო. მაგრამ მაინც არის ნუგეში: "სანთელ-საქმეველმა თავისი გზა არ დაკარგა", სიმართლე მაინც ითქვას; ამ წიგნით დაიწყო სამეცნიერო საფუძვლების მომზადება აფხაზეთის სამართლებრივი გზით დასაბრუნებლად. ამ წიგნით პასუხი უნდა გასცემოდა კითხვათა მთელ რიგს: რა დავკარგეთ? რატომ დავკარგეთ და როგორ დავკარგეთ? ეს იყო წინამდებარე ნაშრომის შემდგენელთა და სარედაქციო კოლექტივის მთავარი ამოცანა, რომელიც წარმატებით გადაიჭრა.

XX საუკუნის საქართველოში განვითარებულმა ტრაგიკულმა მოვლენებმა ცხადყო, რომ პოლიტიკური შეცდომების მიზეზი ხშირად იყო წარსულის გაკვეთილების გაუთვალისწინებლობა. ერთსა და იმავე ქვაკუთხედს სულ უფრო და უფრო ხშირად წამოვკრავდით ხოლმე ფეხს და ერთსა და იმავე ტყუილს კვლავ და კვლავ სიმართლედ მივიჩნევდით. უნდა ითქვას ისიც, რომ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა წარმომადგენლები ვერ აუდიოდნენ იმ უზარმაზარი ინფორმაციის შეკრება-გაანალიზებას, რომელიც ისტორიამ შემოინახა და ქაოტურ გროვებად შეაქუჩა. თავისებურ პრობლემას წარმოადგენდა ისიც, რომ ე.წ. ახალი ისტორიოგრაფიის, ეთნოლოგიისა და ლინგვისტიკის სამეცნიერო სკოლების შემოქმედებითი აქტივობის პერიოდში საქართველოს დამოუკიდებელი ცხოვრების შესაძლებლობა აღარ მისცემია და შესაბამისად, პოლიტიკურად აქტუალური თემების დამუშავებას მუდმივად სდევდა იმპერიული სპეცსამსახურების ყოვლისმჭკრეტელი მზერა. მიუხედავად ამისა, ქართულმა ისტორიოგრაფიამ, ეთნოლოგიამ და ლინგვისტიკამ (სხვა ჰუმანიტარულ დარგებთან ერთად) ტიტანური შრომა გასწია, უამრავ მნიშვნელოვან დეტალს მიაკვლია და სწორი შეფასებაც მისცა. თამამად შეიძლება თქმა, რომ მეოცე საუკუნის სამეცნიერო სკოლებმა მყარი აკადემიური საფუძვლები შექმნეს იმისათვის, რომ საქართველო არც დღეს ჩამორჩეს მსოფლიო სტანდარტებს და უახლესი სამეცნიერო მეთოდოლოგიების გამოყენებით ახლად აღმოჩენილი ფაქტებისა თუ ახლებურად წაკითხული ძველი მასალების ბაზაზე შექმნას თანამედროვე ტიპის მონოგრაფიები. არა ერთხელ აღნიშნულა, და ჩვენც გავიმეორებთ, რომ საქართველოს უახლესი ისტორიის ყველაზე მწვავე მომენტებში აღმოჩნდებოდა, რომ სამეცნიერო კომენტარი და რეკომენდაცია ვერ "უსწრებდა" დაძაბულ პოლიტიკურ ვითარებას, მრავალი საერთაშორისო ხელშეკრულება თუ პოლიტიკური გეგმა სათანადო სამეცნიერო ინფორმაციის გაუთვალისწინებლად (ან იმიტომ, რომ ამგვარი ინფორმაცია არ იყო დამუშავებული, ან იმიტომ,

რომ პოლიტიკოსები ვერ ზედებოდნენ ამგვარი ინფორმაციის გათვალისწინების საჭიროებას) ფორმდებოდა, და მხოლოდ მოგვიანებით აღმოჩნდებოდა, რომ საკითხი ბოლომდე არ იქნა გააზრებული.

როგორც უკვე ითქვა, წიგნი, რომლის გამოც ეს მოსაზრებები აღვეძრა, საქართველოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კუთხეს აფხაზეთს ეძღვნება. თავად იღეა, რომ საქართველოს ისტორია კუთხეების მიხედვითაც აღიწეროს, მშვენიერია, რადგან ის დიდი ცოდნა, რომელიც ცალკეულ პერიოდთან დაკავშირებით დაგროვდა, მოითხოვს გამთლიანებას, სურათის თავიდან ბოლომდე დანახვას. იმედია, ამგვარი წიგნები საქართველოს სხვა კუთხეების შესახებაც მომზადდება. ეს წიგნი ცხადყოფს, თუ რაოდენ ერთიანია ქართველი ხალხის ისტორია, როგორ ეხმიანება საქართველოს ზღვისპირეთის ეს უმშვენიერესი რეგიონი ყველა მნიშვნელოვან მოვლენას, რომელიც საქართველოს სხვა კუთხეებში ზდება, და რაოდენ ძლიერია ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება ამ გეოგრაფიულ სივრცეში, რომელიც მისი გეოპოლიტიკური თავისებურებების გამო ძალიან ხშირად აღმოჩნდებოდა ხოლმე სხვადასხვა სახელმწიფოთა პოლიტიკური ინტერესების არეალში. ასეთი მრავალწახნაგოვანი და ინფორმაციულად დატვირთული წიგნის საიმედოობაზე ის ფაქტიც მიუთითებს, რომ წიგნი გუნდური მუშაობის ნაყოფია, მას ქმნიდნენ ადამიანები, რომლებიც თვალსაჩინო წარმომადგენლები არიან თავიანთი პროფესიისა, ყოველი მათგანი შეიძლება ჩაითვალოს ექსპერტად იმ საკითხებსა და პერიოდებთან დაკავშირებით, რომელთა შესახებაც წერენ. ყველას, ვისაც სამეცნიერო კვლევასთან აქვს საქმე, ესმის, რომ ცალკეული საკითხის დამუშავების სირთულეს არაფრით ჩამორჩება ის სირთულე, რომელიც ახლავს სხვადასხვა ავტორის მიერ დამუშავებული ნაწილების გამთლიანებას. ეს სირთულეც შესანიშნავადაა გადალახული. აი, როგორია წიგნში წარმოდგენილი თემატიკა: ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა (თამაზ ბერაძე, ბექან ხორავა); წინარეანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე (მალხაზ ბარამიძე, გურანდა ფხაკაძე); თანამედროვე აფხაზეთის მიწა-წყალი — ძველი ეგრისის (კოლხეთის) შემადგენლობაში ძვ. წ. I საუკუნემდე (ჯემალ გამახარია); თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია I საუკუნიდან VIII საუკუნის შუა ხანებამდე (ჯემალ გამახარია); აფხაზეთი "აფხაზთა სამეფოს" შემადგენლობაში. VIII ს. მეორე ნახევარი — X ს. (ლია ახალაძე); აფხაზეთის საეკლესიო ხუროთმოძღვრება (რევაზ ზვისტანი); თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია გაერთიანებული საქართველოს შემადგენლობაში. XI-XV სს. (ლია ახალაძე, თამაზ ბერაძე); თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია XVI საუკუნეში (თამაზ ბერაძე); თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია XVII საუკუნეში (კობა ოკუჯავა); ანთროპოლოგიური მონაცემები აფხაზთა ეთნოგენეზისის საკითხისათვის (ლია ბითაძე); აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები (თეიმურაზ გვანცელაძე); აფხაზეთი XVIII საუკუნის დასაწყისიდან 80-იან წლებამდე (ბექან ხორავა); აფხაზეთი XVIII ს. მიწურულსა და XIX ს. დამდეგს. აფხაზეთის შესვლა რუსეთის "შფარველობაში" (ბექან ხორავა); აფხაზეთი 1810-1880 წლებში (ბექან ხორავა); აფხაზეთი 1881 წლიდან 1917 წლის თებერვლამდე (ირაკლი გელენაძე); აფხაზეთი — საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში (ჯემალ გამახარია); აფხაზეთის პოლიტიკური სტატუსი საბჭოთა საქართველოს შემადგენლობაში 1931-1937 წწ. (ჯემალ გამახარია); აფხაზეთი

საბჭოთა სოციალიზმის ეპოქაში. 1938-1990 წწ. (ჯემალ გამახარია); აფხაზეთი საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის პირველ წლებში. 1990-1992 წწ. (დაზმირ ჯოჯუა); აფხაზეთი 1992-2007 წლებში (დაზმირ ჯოჯუა); ძველი რუკები საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ საზღვრების შესახებ (ბადრი გოგია).

წიგნში არგუმენტირებულადაა გაბათილებული ის მცდარი და, ხშირად მიზანმიმართული სიცრუე, რომლითაც ჩვენი ტერიტორიების მიტაცებით დაინტერესებულ მხარეებს ფრაგმენტ-ფრაგმენტ გაყალბებული ისტორია უნდა შეექმნათ და საბოლოო ჯამში დასავლეთ საქართველოს აფხაზეთის რეგიონში ქართული მატერიალური კულტურა არაქართული წარმოშობისად გამოეცხადებინათ. ამ რიგისაა, მაგ., სეპარატისტული მეცნიერების წარმომადგენელთა მცდელობა, რომ რკინის მეტალურგიის აფხაზეთში შემოსვლა, გავრცელება ჩრდილოელი სკვითური ეთნოსის გავლენით ახსნან. ეს შეხედულება დამაჯერებლადაა გაბათილებული მ. ბარამიძისა და გ. ფხაკაძის მიერ. ახვევ, წყაროთა გამოწვლილვითი ანალიზის საფუძველზე ჯ. გამახარია და თ. გვანცელაძე ცხადყოფენ, რომ დასავლეთ საქართველოში არავითარი წინარე აფხაზურ-ადილურ ტომთა მოსახლეობა არ დასტურდება და "ძვ. წ. VI-I საუკუნეებში აფხაზეთის თანამედროვე ტერიტორიაზე ეთნოპოლიტიკური ხასიათის ცვლილებები არ მომხდარა, იგი კვლავ ქართულ რეგიონად რჩებოდა." წიგნში კრიტიკულადაა განხილული ის მეცნიერული თუ ფსევდომეცნიერული თეორიები, რომლებითაც დასავლეთ საქართველოს მკვიდრი კულტურა ქართველთა მიერ კი არა, აფხაზურ-ჩერქეზულ ენოვანი ხალხის მიერაა შექმნილი. ჯ. გამახარია (ისევე როგორც სხვა დანარჩენი ავტორები) ხელახლა უბრუნდება სპეციალისტების მიერ უკვე მრავალჯერ განხილულ ბერძნულ-რომაულ წყაროებს, ერთმანეთს უდარებს დედანსა და თარგმანს, პოულობს წინააღმდეგობებს და ეძებს ახსნას. ნათლად წარმოაჩენს, რომ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიის არაქართულ მიწად, ხოლო მისი ქართული მოსახლეობის არამკვიდრად გამოცხადების პოლიტიკა XX საუკუნეში განსაკუთრებული სიმკვეთრით იწყება. მისასალმებელია პ. ინგოროყვას სამეცნიერო ღვაწლის ერთგვარი რეაბილიტაცია იმის ჩვენებით, თუ როგორ ედებოდა საფუძვლად სამეცნიერო ინტრიგა პოლიტიკურს. მოვიხმობთ წიგნიდან ერთ მსჯელობას: "XX საუკუნის 50-60 წლებიდან აქტიურად მუშავდებოდა აფხაზთა სამხრეთული წარმოშობის თეორია, რაც დაკავშირებული იყო პ. ინგოროყვას ფუნდამენტური ნაშრომის — "გიორგი მერჩულეს" (თბ., 1954) ოფიციალურ დაგმობასთან. მასში დასაბუთებულია აფსუ-აფხაზთა ჩრდილოკავკასიური წარმოშობისა და გვიან შუა საუკუნეებში სამეგრელოს სამთავროს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ჩამოსახლების... ადრეც არსებული თეორია. ამის გამო აღელვებული აფხაზური საზოგადოების დაშოშმინების მიზნით, და ასევე პოლიტიკური მოტივებით, საბჭოთა კავშირის კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა (რომლის განსაკუთრებული კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა ისტორიული მეცნიერება) 1956 წლის 10 ივლისის დადგენილებით ქართველები აფხაზთა (ასევე ოსთა და სომეხთა) ეროვნული კულტურის ვითომ ლიკვიდაციისა და ასიმილაციის მცდელობაში დაადანაშაულა. "ბრალდება" აღიარეს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა (1956 წლის 6-8 აგვისტო) და აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის (1956 წლის 16 აგვისტო) პლენუმებმა. არარსებული "ქართული

"მოვინიშმის", აფხაზთა ეროვნულ-კულტურული "ჩაგვრის" დაგმობამ გზა გაუხსნა ისტორიოგრაფიაში პ. ინგოროყვას საბირისპირო ვარაუდების, მათ შორის აფხაზთა სამხრეთული წარმოშობის კონცეფციის დამკვიდრებას" (გვ. 33).

წიგნში აღწერილია აფხაზეთის ისტორიის აფსუათათვის გადაბარების მთელი მიმდევრობა, და ეს ფრაგმენტები, რომელთაც ბოლოს ცრუისტორია შეადგინეს, უაღრესად საინტერესო ჩანს სოციალურ მეცნიერებათა პოზიციიდან იმის დასაანახად, თუ როგორ იყო აგებული საბჭოური სამეცნიერო დემაგოგია: ჯერ შეისწავლებოდა რეალური ფაქტი, მერე ბევრ მართალში ერთი-ორი ყალბი მოსაზრება "შეიპარებოდა", შემდეგ ამ ყალბი ფრაზის ციტირებისა და გაფართოების "სამუშაო" შესრულებოდა, მომდევნო ეტაპზე ამ ყალბი ფრაზიდან ამოსვლით შეფასდებოდა ის სიმართლე, რომელიც რეალურ მონაცემებზე დაყრდნობით იყო გამოტყმული ადრე...

სამეცნიერო კვლევის მეთოდები ხშირად იცვლება და ამ ცვლის ძირითადი მიზეზი ისაა, რომ ჯერჯერობით არც ერთი მეთოდის მიჩნევა არ შეიძლება უნივერსალურად. მეცნიერება მუდმივ მოძრაობაშია, და ჭეშმარიტებები ცოდნის იმ დონეზე იქმნება, რომელსაც ვფლობთ, მაგრამ ახალ ფაქტებს ახალი ჭეშმარიტებები მოსდევს. ეს წიგნი იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ მთელი რიგი სადავო საკითხების ქრონოლოგიური და ფაქტობრივი სკრუპულოზურობით აღდგენის წყალობით ბევრი მეცნიერის კეთილსინდისიერ და თავდადებულ ღვაწლს, მიჩქმალულს, და ხშირად აფხაზეთის მიტაცების მიზნითა და საბჭოური ცენზურით დევნილსაც, დაუბრუნდა კუთვნილი ადგილი, ეს წიგნი იმედს იძლევა, რომ საბოლოო ჯამში სამართალი იზეიმებს, არაფერი არ იქნება დავიწყებული და ცალკეული დეტალი, პატიოსნად შესწავლილი და შეფასებული, საერთო მოზაიკაში იმ ადგილს დაიკავებს, რომელიც ამ მოზაიკური სურათის სისრულისათვის აუცილებლადაა შესავსები.

წიგნში დამუშავებულია დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურა, მათ შორის ბოლო წლებში გამოქვეყნებული და ჩვენი სამეცნიერო ბიბლიოთეკებისა თუ მაღაზიათა ქსელის "თავისებურებების" გამო ხშირად საციალისტებისათვისაც კი შეუძლებლად დარჩენილი; დაძვნილია ცალკეულ სტატიებსა თუ სამეცნიერო კონფერენციათა თეზისებში გაფანტული უაღრესად საინტერესო დაკვირვებები და მიგნებები. ეს სამეცნიერო ცოდნა თავმოყრილი და სისტემატიზებულია საკვლევი თემის ამოცანების შესაბამისად და მონოგრაფიას არა მხოლოდ საუკეთესო საავტორო გუნდის შემოქმედების ნაყოფად წარმოგვიდგენს, არამედ აფხაზეთის ისტორიულ-საენათმეცნიერო დახასიათების მოწადინე სამეცნიერო თაობების ნაღვაწადაც. უნდა ვიფიქროთ, რომ ჩვენი დიდი მოაზროვნეები ამას ელოდნენ შთამომავლობისაგან, ელოდნენ, რომ მათ მიერ დასმული და დანახული საკითხები, მათ მიერ ფართო სამოქმედო გეგმად დასახული, მომდევნო თაობებისათვის ის საფუძველი იქნებოდა, რომელზეც ისინი ააგებდნენ თავიანთ საქმიანობას, შეავსებდნენ და დააზუსტებდნენ ფაქტებს, წინაპართაგან გაკვალული გზით ნაბიჯ-ნაბიჯ გაჰყვებოდნენ სამეცნიერო პროცესს და მუდამ თანამედროვე და პროგრესული თვალთ შეხედავდნენ მეცნიერებას.

წინამდებარე წიგნში თ. ბერაძე წარმოაჩენს აფხაზეთის გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას, მის საერთაშორისო დატვირთვას ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში, საუკეთესოადა ნაჩვენები შუა საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს მმართველთა ფრთხილი დიპლომატია და პოლიტიკური მანევრირება უაღრესად

რთულ "სამეზობლო" ურთიერთობებში (ბიზანტია, თურქეთი, რუსეთი), ამ პოლიტიკამ საბოლოო ჯამში საქართველო და მისი უძვირფასესი ნაწილი — აფხაზეთი მეოცე საუკუნის ბოლომდე მოიყვანა. ნაშრომში წარმოდგენილია, და კრიტიკულად განხილულია, უცხოელ მოგზაურთა და მოღვაწეთა ცნობები აფხაზეთის შესახებ.

მეტად მნიშვნელოვანია წიგნის ის ნაწილი, რომელშიც ნაჩვენებია, რომ ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი დიდძალი ქართული ეპიგრაფიკული მასალა (წარწერები) თვალნათლივ ასახავს ამ რეგიონში ქართველთა ბინადრობას მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე (ავტორი — ლია ახალაძე). გარკვეულია, რომ წარწერებში სრულებით არ მოიხსენიებიან ეკლესიამონასტრების მშენებლობისა თუ შეკეთების აფხაზი (აფსუა) ქტიტორები ან შემსრულებელი ოსტატები, არ დასტურდება არც ერთი აფხაზური (აფსუური) გვარი. მეტიც, რეგიონის მრავალრიცხოვანი წარწერების შინაარსიც და მათი გრაფიკული თავისებურებანიც ცხადყოფენ აქაური მოსახლეობის უმჭიდროეს კავშირს დანარჩენი საქართველოს ჟენო-დემოგრაფიულ, სოციალურ, ენობრივ და კულტურულ-იდეოლოგიურ სამყაროსთან. განსაკუთრებით ფასეულია ლ. ახალაძის დასაბუთებული დასკვნა, რომლის თანახმადაც, რეგიონის ქართული მოსახლეობა ხშირად იყო ინიციატორი მრავალი ქართული კულტურული სიახლისა. მაგალითად, ძველქართული დამწერლობის ერთ-ერთი სახეობა სწორედ აქ, ამჟამინდელ აფხაზეთში შექმნილა და შემდგომ საყოველთაოდ გავრცელებულა მთელ საქართველოში.

უნდა აღინიშნოს, რომ წინამდებარე მონოგრაფიის ავტორები ხშირად მიმართავენ ლინგვისტურ საკითხებს, როგორც განსაკუთრებულად აქცენტირებულს აფხაზეთის ისტორიის პრობლემებთან დაკავშირებით ერთმანეთთან მკვეთრად დაპირისპირებულ სამეცნიერო თვალსაზრისებში. ისტორიკოსები საენათმეცნიერო მსჯელობას და საკუთარ სახელთა (ტოპონიმთა, ჰიდრონიმთა, ანთროპონიმთა და სხვ.) თუ აპელატიურ (მეტადრე დარგობრივ და სოციალურ) ტერმინთა ეტიმოლოგიურ ვერსიებში საქართველოს ამ ძირძველი კუთხის ავტოქთონი მოსახლეობის ეთნიკურ-ენობრივი წარმომავლობის დადგენას ცდილობენ. ამ საკითხებზე საგანგებოდაა გამაზვილებული ყურადღება მეთერთმეტე თავში — "აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები" (თეიმურაზ გვანცელაძე);

სამეცნიერო ნაშრომებში მთელი მეოცე საუკუნის მანძილზე მუშაობდა თვალსაზრისი, რომ "დასავლეთ საქართველო თავდაპირველად დასახლებული იყო აფხაზთა, აბაზათა, ადიღელთა, ყაბარდოელთა და უბიხთა საერთო წინაპარი ტომებით (წინარეაფხაზურ-ადიღური ეთნოსით)" და რომ ქართული მოსახლეობა არ ცხოვრობდა დასავლეთ საქართველოში და მეგრულ და სვანურ მეტყველებებს წინ უსწრებდა აფხაზურ-ადიღური, უბიხური და ჩერქეზული ენები. ამ მოსაზრებას ამაგრებდნენ რამდენიმე ტიპის ტოპონიმითა და ერთი-ორი ეთნონიმის თავისებური ეტიმოლოგიით. ცხადია, ყველა სამეცნიერო ძიებას არსებობის უფლება აქვს, მაგრამ ისეთი თვალსაზრისები, რომელნიც კონკრეტულ ტერიტორიაზე ავტოქთონი მოსახლეობის დადგენას ეხება (ზოლო ამ დადგენამ შესაძლოა თანამედროვე პოლიტიკური და სამხედრო მოქმედებებისათვის იდეოლოგიური საფუძვლები მოამზადოს), დიდი სიფრთხილით უნდა იქნეს მიღებული და მრავალგზის გადამოწმებული. თ. გვანცელაძის წინამდებარე

კვლევაში კრიტიკულადაა განხილული ის არგუმენტები, რომლებიც ნ. მარის მიერ გამოითქვა მეოცე საუკუნის პირველ მესამედში, და რომელსაც ამა თუ იმ კონტექსტში იმეორებდნენ და დამატებით "საბუთებს" უძებნიდნენ მთელი XX საუკუნის განმავლობაში. სარეცენზიო წიგნში უდავოდ ანგარიშგასაწევი საბუთებია მოტანილი ნ. მარისა და ამ საკითხში მის მიმდევართა ხსენებული თვალსაზრისის საპირისპიროდ და ნაჩვენებია, რომ "XVI საუკუნემდე ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში არასოდეს უცხოვრიათ აფხაზთა წინაპრებს, რომ არაფერი ვთქვათ ჩერქეზ-უბიხთა წინაპრებზე," ამის დასტურად ავტორი მიუთითებს წერილობით, ლინგვისტურ და კარტოგრაფიულ ცნობებზე. ამ რიგისაა, მაგ., ტერმინ "აფხაზის" ურთიერთობა სხვა ფუძეებთან ("აფხაზი", "აფსუა", "აბაზა", "აბასგი" "აფსილი"// "აფშელი", "აფსარი"). ავტორი საკუთარი შეხედულების ჩამოყალიბებამდე მიმოიხილავს ადრე გამოთქმულ თვალსაზრისებს და შეფასებას აძლევს ყოველ მათგანს; ქართველური სუბსტრატი აფხაზურ ენაში საგანგებოდაა განხილული ქრისტიანული ტერმინების მიხედვით, ამ მსჯელობას ავტორი საინტერესო დასკვნამდე მიჰყავს: "აფხაზთა წინაპრებს ქრისტიანული ტერმინოლოგია დასჭირვებით X-XI საუკუნეებიდან XVII საუკუნემდე, ე.ი. X საუკუნემდე მაინც ისინი ქრისტიანები არ ყოფილან; ბ) აფხაზებს ქრისტიანობა ბერძნებისაგან კი არა, ქართველებისაგან მიუღიათ და ქრისტიანულ ტერმინებსაც (მათ შორის ბერძნული წარმოშობისასაც) ქართველურ ენა-კილოთაგან ითვისებდნენ; გ) თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოსახლე აფშილები და აბასგები ამჟამინდელ აფხაზთა და აბაზთა წინაპრები არ ყოფილან. ქართველური ან ქართველიზებული საკულტო ლექსიკით გადმოიცემა ძირითადი ქრისტიანული ცნებები: ჯვარი, ქრისტე, ქრისტეშობა, ბზობა და სხვ. აფხაზურ ენაში თითქმის არ გამოიყენება ბიბლიკური და აფხაზეთში არ გვხვდება არც ერთი აფხაზური ტოპონიმი, რომელიმე ქრისტიანული ცნების ან წმინდანის სახელთან რომ იყოს დაკავშირებული". საბუთთა შორის განსაკუთრებით საინტერესოა ზღვაოსნობისა და მეთევზეობის ტერმინები აფხაზურში, რომლებიც ოდენ ქართულიდანაა აღებული, ადგილობრივი, ქართული წარმოშობისაა სხვა დარგობრივი ტერმინებიც და სხვ.

კრებულის სხვადასხვა ნაწილში გამოტანილ დასკვნებს იმის შესახებ, რომ აფხაზი ხალხის ამჟამინდელი სახის ჩამოყალიბების პროცესში დიდი როლი ითამაშა თანამედროვე აფხაზეთის მიწაზე ძველთაგანვე მობინადრე ქართულმა მოსახლეობამ, რომელსაც შეერივნენ ჩრდილოეთ კავკასიიდან XVI საუკუნიდან მოსულნი, ძალზე დამაჯერებელს ხდის ანთროპოლოგიური მონაცემების ობიექტური კვლევის შედეგები, რომლებიც წარმოდგენილია ლია ბითაძის ნაშრომში. ამ მონაცემებიდან ჩანს, რომ ამჟამინდელი აფხაზები ანთროპოლოგიური მახასიათებლებით მეტად ახლოს დგანან, ერთი მხრივ, აბაზებთან, ადიღელებთან და ყაბარდოელებთან, მეორე მხრივ კი — დასავლელ ქართველებთან (მეგრელებთან, იმერლებთან, გურულებთან, აჭარლებთან...).

წიგნის განსაკუთრებულ ღირსებად მიგვაჩნია ის, რომ აქ თავმოყრილია მასალა და ანალიზი აფხაზეთის ტერიტორიის წარსულისა და აწმყოს შესახებ. ხაზგასმულია ისიც, რომ თანამედროვე აფხაზეთი არ მოიცავს ამ ტერმინის ქვეშ ისტორიულად ნაგულისხმევ რეალურ ტერიტორიას. და, რომ ამ სახელწოდებასთან დაკავშირებით დაშვებული მრავალი სამეცნიერო, და პოლიტიკურიც, შეცდომა სწორედ ამის გაუთვალისწინებლობის შედეგია. რაც

უფრო მოვიწვევთ თანამედროვეობისაკენ, მით უფრო ცხადი ხდება, რატომ უნდა დასჭირვებოდა მტერს ისტორიის გაყალბება, რატომ გაჩნდა ბოლოდროინდელი სიყალბეები. აფხაზეთის პოლიტიკური ცხოვრება XVIII საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 80-იან წლებამდე ბ. ზორავას აქვს აღწერილი. აქ ნათლად ჩანს ის თანამიმდევრული აგრესიული პოლიტიკა, რომელიც რუსეთმა უკვე XIX ს-ის დასაწყისში ჩაიფიქრა და თავისი შორეული მიზნის — საქართველოსათვის ზღვისპირეთის წართმევის — განხორციელებას შეუდგა. ეს მონაკვეთი ცხადყოფს, როგორ გადაიქცა რუსეთის წინააღმდეგ თავგანწირვით მებრძოლი აფხაზი (აფსუა) ხალხი (1821, 1824, 1839-40, 1866, 1877-78 წლების ანტირუსული აჯანყებები, რუსეთის სადამსჯელო ექსპედიციები, ადმინისტრაციული რეჟიმები და სხვ.) რუსეთის პოლიტიკის დასაყრდენად.

როგორც არაერთგზის აღნიშნავენ სხვადასხვა ქვეყნის მეცნიერები, თანამედროვე ჰუმანიტარულ დარგებს ერთი დიდი თავსატეხი აქვს: ინფორმაციულ ზღვაში ძნელია მთელი მასალის ფუნდამენტური დამუშავება და ძველი ჭეშმარიტებების ახალი ცოდნის კონტექსტში ხელახლა გადამოწმება. ამიტომ ხშირად, დიდი ავტორიტეტების დებულებები ამ დებულებათა შექმნისა და იმდროინდელი ცოდნის კონტექსტის გაუთვალისწინებლად აიღება და უდავო პოსტულატად ედება რომელიმე საკითხს. ამიტომ ხშირად აიგება ზოგჯერ სრულიად ლოგიკური მსჯელობა, მაგრამ დაფუძნებული მცდარ ამოსავალ პოსტულატზე, ეს კი, ცხადია, სწორ დასკვნამდე ვერ მიგვიყვანს.

მანანა ტაბიძე

*ფილოლოგიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი*

ამირან ლომთაძე

*ფილოლოგიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი*

ტექნიკური რედაქტორი:

მალხაზ დობრაშვილი

კომპიუტერული უზრუნველყოფა:

ქეთევან ბაძრაძე

კრებული გამოსაცემად მომზადდა:

აგაპი ჟურნალის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის
ქართველური დიპლომატიის
სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში